

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՓԱՒԱՏՈՍԻ
ԲԻՉԱՆԵՒԱՑԻՈՅ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՈՑ

Բնագիրը Բ. Պատկանյանի

ՓԱՎԱՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԻ
ՀԱՅՈՑ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Թարգմանությունը և ծանոթագրությունները
Ստ. Մալխասյանցի

56 938

Հրատարակության է պատրաստել բանաս. գիտ. դպկաոր
Գ. Գ. ԱՆԱՆՅԱՆԷ

Խմբագիր՝ բանաս. գիտ. բեկն. դոցենտ
Հ. Մ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

«Ուսանողի գրադարան» մատենաշարի
խմբագրական հանձնաժողով

ՀԱՄԱՐԱԳՈՒՄՅԱՆ Ս. Ա. (նախագահ), ԱՂԱՅԱՆ Է. Բ.,
ԱՆԱՆՅԱՆ Գ. Գ., ԹԱՄԱՐԱԳՅԱՆ Հ. Ս., ՄԿՐՏՅԱՆ Լ. Մ.
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ.

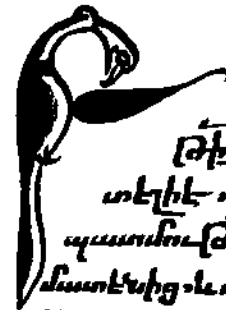
Փափառոս Բուզանդ.

Փ268 Հայոց պատմություն // [Բնագիրը՝ Բ. Պատկանյանի, թարգմ. և
ծանոթագր. Սոս. Մալխոսյանի; խմբ.՝ Հ. Մ. Ավետիսյան].—Եր.:
Երևանի համալս. հրատ., 1987.—456 էջ.— (Ուսանողի գրադարան
/Երևանի պետ. համալս. խմբ. հանձնաժողով՝ Համբարձումյան
(Ս. Ա. (նախագահ) և ուրիշն]).

Հինգերորդ դարի հայ մատենագրության այս նշանավոր կոթողի
հրատարակության համար հիմք է ընդունվել 1892 թ. Վենետիկյան հրատարակ-
կոթյունը և նույն գրքի Սոս. Մալխոսյանցի թարգմանությունը (1947):

Բ 470208000-06 41-85
704(02) 87

ԳՄԳ 63.3(22)

ՈՒՋԱՆԴԱՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒ

Թիք խոստարանութի նախագի
տելիէ. Հայ ինչէ իրպտութիս Էրրորդ
պատմութեցս ժամանակագիր կանոնք
մատենից և առնմին դպրութիք Էրեք այս ինք
նէն սոքա չորք մատենք և չորքին միոյ իրաց
ժշատարականքէն յիշեցուցիչք պատմութեց
առջայնս հայաստանս աշխարհին որդւոց թորգո

ПАВСТОС БУЗАНД
ИСТОРИЯ АРМЕНИИ

(На армянском языке)

Издательство Ереванского университета
Ереван -- 1987

ԽՈՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԱԳԻՏՆԵԼԻ

ՆԱԽԱԳԻՏՆԵԼԻ

Այս ինչ է 'ի դպրութիւնս երրորդ՝ պատմութեանցս. ժամանակագիր կանոն մատենից, և առ նմին դպրութիւնք երեք, այս ինքն են սոքա չար մատենք. և չորեքին միոյ իրաց յիշատակարանք են, յիշեցուցիչ պատմութեանց ազգացն Հայաստան աշխարհին որդոց Քորգոմայ: Այս ինքն կարգ անցելոց իրաց, գործք և վարք մինչև ցիրախանչիւր եյս յաշխարհէս քահանայապետաց սրբոց արանց աստուծոյ, և քաղաւորաց աւերանց աշխարհաց Արշակունեաց, և զօրավարաց՝ արանց անուանեաց քաջ նախարարաց, և խաղաղութեան և պատերազմին և շինութեան և անբաժոյ և արդարութեան և անօրէնութեան և աստուածպաշտութեան և ամբարշտութեան. ժամանակագիր արարեալ 'ի քաղաւորութենէն Խոսրովոյ որդոյ Տրդատայ մինչև 'ի միս վերջին ժամաւորութենէն Խոսրովոյ որդոյ Տրդատայ մինչև, և 'ի քահանայապետութենէն նակն վատթարելոյ քաղաւորացն Հայոց, և 'ի քահանայապետութենէն վերանայ որդոց Գրիգորի առաջնոյ քահանայապետի մինչև ցայնօրիկ 'ի վերջինսն՝ որք կային գլխաւոր եպիսկոպոսք Հայոց, մի ըստ միոյէ կարգօք բոսօք և համարօք կանոնեալ դրոշմեալ նկարեցի իւրաքանչիւր գլխով: Եւ չորս խոստմունս չորից չորեցունց դպրութեանցս յիւրաքանչիւր իւր գլխիս պատուաստեցի մինչև 'ի կատարած սորին, առ 'ի զօգուտն ժողովոցն՝ որք միանգամ կամին սրտի մտօք հասու լինել սմին զոր ասելոցս եւ:

Պատմութիւնների այս երրորդ դպրութիւնը պարունակում է պատմական զբաղմունքների գլխիկներ, և նրան կից կան ուրիշ երեք դպրութիւն. այսինքն սրանք չորս մասյան են և չորսն էլ նույն անգների ճիշտակարաններ են, որոնք նիշեցնում են Հայաստան աշխարհի Քորգոմի որդոց պատմութիւնները, այսինքն անցած անցների շարք,— զորոնքն ու վարերը աստուծոյ մարդկանց՝ սուրբ քահանայապետների, և աշխարհիս տեւ Արշակունի քաղաքների և անվանի մարդկանց՝ զօրավարների և քաջ նախարարների՝ մինչև նրանց մահը, այլ և (երկրի) խաղաղութիւնն ու պատերազմները, շինութիւնն ու ավերմունքները, արդարութիւնն ու անօրէնութիւնը, աստվածապաշտութիւնն ու ամբարշտութիւնը: Պատմութիւնն սկսվում է Տրդատի որդի Խոսրովի քաղաքաւորութիւնից մինչև Հայոց քաղաքների տկարանալը վերջին ժամանակներում և առաջին քահանայապետ Գրիգորի որդի Վրթանէսի քահանայապետութիւնից մինչև վերջինները, որոնք Հայոց եպիսկոպոսների գլխավորներն են: (Այս բոլորը) մի առ մի՝ կարգով, բովով, համարով, առանձին առանձին գլխիկներով նկարագրեցի: Եվ չորս դպրութիւնների համար առանձին ցանկեր կազմեցի յուրաքանչիւրի սկզբում մինչև վերջը, որպէսզի օգտվել կարողանան նրանք, որոնք սրտանց փափագում են վերահասու լինել իմ ասելիքներին:

ԽՈՍՏՈՒՄՆ ԵՐՐՈՐԻ

ԿԱՆՈՆԵ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՆԻՑ ՄԻՆՅԵՒ ՅԾՄԱՆ ԵՒ ՄԻ

- Ա. Յաղագս որ ինչ յետ Բարզումի Թաղաթի Առաքելոյ յերկրին Հայաստան աշխարհին որդոյ Քորզումնայ:
- Բ. Յաղագս մեծի առաջնոյ Բանանայապետին Գրիգորի, և Եզդանց շիրմանցն:
- Գ. Յաղագս բազաւորութեան Խաւրովո, որդոյ: Տրդատայ, և Վրբանայ մեծի Բանանայի որդոյ Գրիգորի:
- Դ. Յաղագս իրկոց տոնմանցն՝ որք անգամակեցան, Մանաւագեանէ և Որդունի, Դ մէջ Հայաստան աշխարհին:
- Ե. Յաղագս որդոց Բանանայապետին Վրբանայ, որոց անուանէ էին երկրուն Գրիգորիս, և երկրորդին Յուսիկ:
- Զ. Յաղագս Գրիգորիսի՝ որդոյ Վրբանայ, և Եւրան վախճանին, և տեղին՝ ուր եղան:
- Է. Յաղագս մարտի պատերազմին ճիւղին եկեղաց յարշաւանաց բազաւորին Մազբաց յաշխարհն իշխանութեան Հայոց բազաւորին, և կամ ո՛րպէս սատակեցաւ նա զօրօքն իւրով ճանկերն:
- Ը. Յաղագս մայրեացն տեկեղոց, և պատերազմացն բնոց Պարս. և ազգանատութեան տան նախարարացն տոնմանն Բզնունեաց:
- Ր. Յաղագս Բաղաւրայ բղիշիի, որ ապստամբեաց յարեայէն Հայոց, և թէ զիւ՛րդ սատակեցաւ Դ զօրացն Հայոց, և փոխանակ նորա լինէր բղիշի Վաղիճակ Սիւնի:
- Ց. Յաղագս Յակոբայ եպիսկոպոսին Մրծրնայ:
- ԺԱ. Յաղագս մեծի պատերազմին Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս, և անկանելոյ Դ պատերազմին մեծի զօրավարին Վաչէի, և մահուան բազաւորին Խաւրովո, և փոխելոյ յաշխարհն Եայրապետին Վրբանայ:
- ԺԲ. Յաղագս բազաւորելոյ Տիրանայ յետ հոր իւրոյ Դ վերայ Հայոց աշխարհին: Սոյնպէս և Յուսիկ յետ իւրոյ հորն Վրբանայ կայաւ զարտ հայրապետաց. և կամ ո՛րպէս սպանաւ Դ Տիրանայ աբայէ վասն յանդիմանելոյ. զբազաւորն:
- ԺԳ. Յաղագս թէ զիւ՛րդ յետ մահուն Յուսիկն առմանի հորն արքայն:
- ԺԴ. Յաղագս վարոց մեծին Դանիէլի՝ առն աստուծոյ, և կամ որպէս յանդիմանեաց զբազաւորն Տիրան, և կամ ո՛րպէս պատանասեալ մնաւ Դ Տմանէ:
- ԺԵ. Յաղագս որդոցն Յուսիկն, եթէ ո՛րպէս ընթացրեալ առ սոն հարին զմեծ Բանայութեան զաստուծոյ զպատին:

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԲՄԱՆ ԵՎ ՄԻ ԳՈՒՅԵՆԵՐ

- Ա. Ինչ որ Քորզումի որդոց Հայաստան աշխարհում տեղի ունեցավ Քաղեոս առաջնայի Բարզաւորունից հետո:
- Բ. Առաջին մեծ Բանանայապետ Գրիգորի (և Արիստակեսի)² և Երանց շիրմաների մասին:
- Գ. Տրդատի որդի Խաւրովի բազաւորութեան և Գրիգորի որդի Մեծն Վրբանէսի Բանանայապետութիւնը:
- Դ. Երկու տոնմանի՝ Մանաւագեաների և Որդունիների մասին, որոնք Հայաստան աշխարհում իրենց սերունդներով բնակիչն էղան:
- Ե. Վրբանէս Բանանայապետի որդոց մասին, որոնցից Եւսեյր կոչվում էր Գրիգորիս և երկրորդ Հուսիկ:
- Զ. Վրբանէսի որդի Գրիգորիսի և Երա վախճանի մասին, և թե ո՛րտեղ բաղվեց:
- Է. Մասնութների բազաւորի ճիւղական ասպատակը Հայոց բազաւորի իշխանութեան երկրի վրա, տեղի ունեցած պատերազմը և թե ի՛նչպէս նա զօրով միասին կոտորվեց:
- Ը. Մեծիների տեկելը. Պարսիկների հետ պատերազմները և Բզնունցոց նախարարական տոնման սերահատվելը:
- Ր. Բաղաւր բղիշիի մասին, թե ի՛նչպէս ապստամբեցավ Հայոց բազաւորից և սպանվեց Հայոց զօրերից. որի փոխարեն բղիշի զարմով Վաղիճակ Սյունին:
- Ժ. Մրծրնի Հակոբ եպիսկոպոսի մասին:
- ԺԱ. Պարսից և Հայոց միջև տեղի ունեցած մեծ պատերազմի մասին, որի մէջ ընկավ Վաչէ մեծ զօրավարը. Խաւրով բազաւորի մահը և Վրբանէս հայրապետի այս աշխարհից փոխվելը:
- ԺԲ. Տիրանի բազաւորելը Հայոց աշխարհի վրա իր հոր մահից հետո. հույնական Հուսիկի հայրապետական արտալ նստելը իր Վրբանէս հորից հետո, և թե ինչպէս նա սպանվեց Տիրան բազաւորից՝ Երան հանդիմանելուն պատճառով:
- ԺԳ. Քե ինչպէս Հուսիկի մահից հետո անառաջնորդ էր մնում Հայոց աշխարհը, որովհետև Հուսիկի որդիքը արժանավոր չլին իրենց հոր արտոնն:
- ԺԴ. Մեծն Դանիէլի՝ աստուծոյ վարքը, և թե ինչպէս նա հանդիմանեց Տիրան բազաւորին և Երանից սպանվեց:
- ԺԵ. Հուսիկի որդոց մասին, թե ի՛նչպէս սոսի տակ ապով արճամարճեցին աստուծոյ մեծ Բանանայապետը պատուով:
- ԺԶ. Փառնի մասին, որ հայրապետական արտոն նստեց:

ԺԶ. Յաղագս Փառինայ, որ կալա զարտ հայրապետացն:

ԺԷ. Յաղագս Շահակայ, որ էր 'ի գասկէ Ազրիանոսի եպիսկոպոսի, որ յաշորցեաց զանդի հայրապետացն յարտոց, և թէ ո'րպէս յայնմ ժամանակի երկիրն Հայոց բողեալք գտէր և զպատուիրանն նորա:

ԺԸ. Յաղագս Հայր Մարդպետի, որ վատ խրատ ստալով բազաւորին՝ տայր կոտորել զազգս եպիստարացն Հայոց:

ԺԹ. Յաղագս արդոցն Յուսկանն՝ Պապայն և Աբանագիւնէին, եթէ ո'րպէս կամ զիս'րդ սատակեցան յանօրէնութեան իւրեանց 'ի տեղիսն սուրբ:

Ի. Յաղագս Տիրանայ բազաւորին, եթէ ո'րպէս մատնեցաւ յիւրմէ սենեկապետն 'ի Փիտակայ Սիւնոյ, եթէ ո'րպէս կորեաւ, և 'ի խաղաղութեան ժամանակի յանկարծակի գերեցաւ 'ի վարազէ իշխանէն պարսկէ, և կամ ո'րպէս ամենայն երկիրն Հայոց ընդ եմին կորեաւ և կործանեցաւ:

ԻԱ. Յաղագս թէ ո'րպէս ժողովեցան միաբանութեամբ ամենայն նախարարն Հայոց, և շոգան ածին զբազաւորն Յունաց իւրեանց 'ի թիկունս օգնականութեան յերկիրն Հայոց, և կամ ո'րպէս եկն բազաւորն Պարսից քազում զօրօք, և կոտորեալ լինէին զօրքն Պարսից 'ի զօրացն Յունաց և 'ի մնացորդաց Հայոց, և ներսնն արեալն Պարսից յերկրէն Հայոց միաձի նողապրեալ յերկիրն Պարսից փախստական անկանէր:

ԺԲ. Շահակի մասին, որ Ազրիանոս եպիսկոպոսի սերնդից էր և հայրապետական արարք ետաւով, և թէ ի'նչպէս այդ ժամանակ Հայոց աշխարհք բողել էր տիրուչ և եւս պատմութեաններ:

ԺԳ. Հայր Մարդպետի մասին, որ բազաւորին վատ խրատ ստալով կոտորել էր տալիս Հայոց նախաւորական տոհմեր:

ԺԴ. Հուսիկի որդոց՝ Պապի և Աբանագիւնէի մասին, թէ ինչպէս իրենց անօրէնութեամբ ստակեցան սուրբ տեղում:

Ի. Քի ի'նչպէս Տիրան բազաւորը իր սենեկապետի՝ Սյունի Փիտակի կազմից մատնելց ու կորավ, ի'նչպէս խաղաղութեան ժամանակ հանկարծ գերի բռնվելի պատրիկ վարաց իշխանից և ի'նչպէս բոլոր Հայոց երկիրն էլ եւս նեւ միասին կորավ ու կործանվեց:

ԻԱ. Քի ի'նչպէս Հայոց բոլոր նախարարները ժողովելիցին և միաբանութեամբ զնազին, Հունաց բազաւորին Հայաստան բերին իրենց օգնական, և ի'նչպէս Պարսից բազաւորը մեծ զօրեով եկավ, ի'նչպէս Պարսից զօրք կոտորվեց Հունաց զօրքերից և Հայոց զօրքերի մնացորդներից, և Պարսից ներսն բազաւորը մի ձիով նողապրեւում էր Հայոց աշխարհից և փախչում ընկնում էր Պարսից աշխարհք:

ԵՐՐՈՐԳ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

Ի ՍԿԻՋԲՆ

Ա

ՅԱՂԱԿՍ ՈՐ ԻՆՉ ՅԵՏ ՔԱՐՊՅՈՒԹԵԱՆ ՔԱԿԷՈՍԻ ԱՌԱՔԵՂՈՑ ՅԵՐԻՐՆ ՇԱՅԱՍՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ. ԳԱՆՈՒԹ ԺԱՄԱՆԱԳԱԳԻՐ ՄԱՏՆԵՑ

Ի Բարոյութեան Քաղաքի Առաքելայ և նորոն յեկից և ի մարտիրոսութեան մինչև ի կատարումն վարդապետութեանն Գրիգորի և իւրոյ հանգստեանն, և յառաքելապան Սանատրկոյ արեւային մինչև յակամայ հնազանդելն հաւատոցն, և ի նորոն հանգստեան արեւային Տրդատայ զանցեալ իրացն զառաջնոցն զվարսն լաւացն, և որ զնոցոն հակառակ բնդդիմակաց, այն ամենայն ի ձեռն այլոցն գրեցան: Բայց և մեկ ի մերում աստ Եղափ փոքր ի շատէ ի կարգի պատմութեան, ոչ զանց արարեալ բողոք վասն պատշան իրաց կարգին: Վասն զի է ինչ մեր պատմութիւն՝ որ առաջին է, և է ինչ՝ որ վերջին է. իսկ որ միջին ինչ էգե. այն ի ձեռն այլոց գրել գրեցաւ: Բայց զի մի՝ ի միջի մերոյ պատմութեանս բնդհատ Երեսցի հուն մի, հշանակեցաք. զոր օրինակ աղիս մի կարգած ի մէջ որոնցն շինուածոյ, ի կատարումն բովանդակութեան: Այս ինչ, որ ինչ յետ այսորիկ կարգի, աստ պատմի աստէն առ ամին:

Բ

ՅԱՂԱԿՍ ՈՐ ԻՆՉ ՎԱՍՆ ՄԵՍԻ ՔԱՂԱՆԱՅԱԳԵՏԻՆ. ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՅ ՆՈՅՈՒՆՆ ՇԻՐՄԱՆՆ

Արդ ի բազատութեանն Տրդատայ՝ որդոյն խորովու, յուսաւորութեամբ հանդական սիրով և աստուածալաշտութեամբն հաւատոյ,

ԵՐՐՈՐԳ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԿԻՋԲՆ

Ա

ԻՆՉ ՈՐ ՔԱԿԷՈՍ ԱՌԱՔՅԱՍ ՔԱՐՊՅՈՒԹԵԱՆԵՑ ՇԵՏՈ ՏԵՂԻ ՌԵՆԵՏԱՎ ՇԱՅԱՍՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՄ: ՊԱՏՄԱՐԱՆ ԳՐԵՆՆԵՐ

Քաղեսս առաքյալի Բարոյութեանց ու նրա մարտիրոսական վախճանից մինչև Գրիգորի վարդապետության վերջն ու նրա վախճանը, և առաքելապան Սանատրուկ թագավորից մինչև Տրդատ թագավորի ակամա հնազանդելը (Երեսուցեական) կրոնին ու նրա վախճանը, — անցյալ հին անցքերի և առաքիւնի անձերի վաճառի մասին, ինչպես և նրանց հակառակորդների ու դիմադրողների մասին՝ բոլոր ուրիշների կողմից արդեն գրված են: Բայց մենք էլ մեր պատմության ընթացքում փոքր ի շատե նշանակեցինք, առանց հիշատակության շքողինք՝ պատշան կարգը պահպանելու համար, որովհետև մեր պատմվածքի մեջ կա բան, որ առաջին է, և կա բան՝ որ վերջին. իսկ ինչ որ միջին Եղավ՝ այն ուրիշներից արդեն գրվեց: Բայց որպեսզի մեր պատմության մեջ բնդհատու չնկատվի՝ մասնավոր նշանակեցինք, ինչպես մի աղյուս, որ պատի շինվածքի մեջ դրվում է շենքը ամբողջացնելու համար: Այսպես անելուց հետո ինչ որ այնուհետև պատահել է՝ այստեղ հաջորդաբար պատմվում է:

Բ

ՄԵՍ ՔԱՂԱՆԱՅԱԳԵՏ ԳՐԻԳՈՐԻ (ԵՎ ՈՐԻՍՏԱՆԱԿՍԻ) ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՇԻՐՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Արդ՝ խորովի որդի Տրդատի թագավորության ժամանակ (Հայոց աշխարհը) յուսավորվեց հանդական սիրով և աստվածալաշտության

ճանօթութեամբ 'ի ձեռն Գրիգորի՝ որդոյն Անակայ, մեծի Բահանայի, և որոյ բնդ նմին կրտսեր որդին Արիստակէս հօրն էր գործակից եպիսկոպոսակից յամենայն բնթացս վարդապետութեան գամենայն ատուս կենաց իւրոց մինչև յօրն Բրիտանական հանգստեանն իւրոյ: Իսկ սոցա պատրաստեցան տեղիք բնակութեան, և արժանի եղեալ շիրիմք հանգրստեան. և մեծին Գրիգորի 'ի Գարանաղեաց գաւառին, 'ի գիւղն՝ որ անուանեալ կոչի Քորդան. և սրբոյն Արիստակայ որդոյ նորա՝ յետ խոստովանութեան մահուն իւրոյ, և տարան զնա 'ի Մոփաց գաւառէ, և եղին զնա յեկեղեաց գաւառի 'ի Քիլն ասանի. 'ի կայուածս Գրիգորի հօրն իւրոյ:

4

Ո՞՞ ԿՈՉ ՎԱՍՆ ԲԱԿԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ԽՈՍՐՈՎՈՒՄ՝ ՈՐԿՐՈՑ ՏՐԳԱՍՑՑ ԵՒ ՎՐԹԱՆՆՍՑ ՄԵՍԻ ԲԱԿԱՆԱՅԱԳԵՏԻՆ՝ ՈՐԿՐՈՑ ԳՐԻԳՈՐԻ

Ապա յետ այսորիկ բազաւորեաց Խոսրով Կոտակ, թոնն Խոսրովու, որդի Բաջի և առախնուոյն Տրգատայ սրբայի: Յատուս սորա Եկաց և Եղև Բահանայապետ յարոնն հօրն, փոխանակ հօրն իւրոյ և եղբօրն իւրոյ, եւէց որդին Գրիգորի Վրթանէս: Խաղաղութիւն և շինութիւն, մարդաշատութիւն և առողջութիւն, պողաբերութիւն և ստացումաճաշատութիւն և շահեկանութիւն. և մեծն աստուածասէր պաշտօն 'ի հանայապետարն բարութիւն յամս յատուս սոցա անկ բազմացա: Խոսաւորէր և առաջնորդէր ծոցս սարբն Վրթանէս իբրև զհայր իբրև զեղբայր իւր. իրաւունք և աղաբարութիւն ծաղկեալ էին 'ի դարուն յայնմ:

Չայնու ժամանակաւ երբեալ հատանէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս 'ի մեծն յառաջին 'ի մայրն Եկեղեցեացն Չայոց, որ էր յեկերին Տարօնու, ուր Եշանօկն եղելօք կործանեցան բազինք մեհնեկիցն յայնժամ, վաղ եւ առ մեծան Բահանայապետան Գրիգորի: Սա երբեալ կատարէր անդ. բառ հանապազ սովորութեանն, գտեառնն զխաշական գիրկութեանն զպատարագն զոհութեան, զհաղորդութիւն շարշարանաց յիշատակի. զկենդանաբարն և զագաթիչն զմարմին և զարիւն աստուածորդոյն տեսող մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Քանզի այնպէս իսկ սովոր էին Եպիսկոպոսապետն Չայոց, հանդերձ բազաւորօքն և մեծամեծօքն. Եպիստարօքն և աշխարհախումբ բազմութեամբք և պատուի զնոյն տեղիս. որ յառաջ էին տեղիք պատկերաց կողմն, և ապա յանուն աստուածութեանն սրբեցան, և եղեն տուն աղօթից և տեղի ովորից ամենայն ումեք: Մանաւանդ յայն 'ի գլխաւոր տեղին յեկեղե-

հալատով, որին ծանօթացալ մեծ Բահանայի՝ Գրիգորի միջոցով, որ Անակի որդին էր: Նրա կրտսեր որդին Արիստակէսը իր հորը գործակից և եպիսկոպոսակից էր նրա վարդապետութեան ամբողջ ընթացքում իր կյանքի բոլոր օրերում մինչև Բրիտանական վախճանի օրը: Մահաց համար հանգստարաններ և արժանավոր շիրիմներ պատրաստվեցին— մեծն Գրիգորի համար Գարանաղաց գավառում, Քորդան կոչված գյուղում, իսկ նրա որդուն, սուրբ Արիստակէսին, նրա խոստովանական մահից հետո, Մոփաց գավառից տարան Եկեղյաց գավառը և բաղեցին Քիլ ավանում, իր հոր Գրիգորի կալվածում:

4

ՏՐԿԱՍԻ ՈՐԿՐՈՒ ԽՈՍՐՈՎԻ ԲԱԿԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆԵՐ ԵՎ ԳՐԻԳՈՐԻ ՈՐԿՐՈՒ ՄԵՍԻ ՎՐԹԱՆՆՍՑ ԲԱԿԱՆԱՅԱԳԵՏԻՆ՝ ՔՐԻՍՏՈՍԵՐ

Մրանից հետո բազավորեց Խոսրով Կոտակը⁵, (Մեծն) Խոսրովի թոռը, Բաջ և առախնի Տրգատ բազավորի որդին: Մրա ժամանակ Բահանայապետ եղավ և իր հոր ու եղբոր արձույնը նստեց Վրթանէսը, Գրիգորի երեց որդին: Մրանց տարիներում անեցին ու բազմացան խաղաղություն և շինություն, մարդաշատություն և առողջություն, պողաբերություն, առատություն և գործի աշտություն և աստվածային մեծ պաշտամունք և աստվածահանո բարի վարք: Մուրը Վրթանէսը իր հոր և եղբոր նման նրանց յուսավորում էր և առաջնորդում: Այն դարում ծաղկած էին իրավունքն ու արդարությունը:

Այս ժամանակները (մի անգամ) Վրթանէս Եպիսկոպոսապետը զննեցել էր Չայոց մեծ և առաջին մայր Եկեղեցին, որ գտնվում էր Տարօն գավառում, որտեղ դեռ վաղ ժամանակ, մեծ Բահանայապետ Գրիգորի օրերում կատարված նշաններով⁶ կործանվել էին մեհյանների բազինները: Այնտեղ գնալով՝ նա իր մշտական սովորությամբ կատարում էր փրկչի խաչելության փրկական գոհացողական պատարագը, (Քրիստոսի) շարժաններին հաղորդության հիշատակը, (այսինքն) աստվածորդի անբախտ Քրիստոսի կենդանաբար և ազատիչ մարմինն ու արյունը: Որովհետև հենց այսպես սովոր էին Չայոց Եպիսկոպոսապետները՝ բազավորի, մեծամեծների, Եպիստարօնների և ժողովրդի խոնք բազմության հետ միասին պատվել այն տեղերը, որոնք առաջ կոտրեցին պատկերների տեղեր էին և հետո աստուած անունով սրբվեցին ու դարձան աղաբքի տներ և ովորապես եղին համար: Մանավանդ սովորություն ունեին ժողովվել այն գլխավոր Եկեղեցին և կատարել այնտեղ եղած սրբերի հիշատակը տարեց տարի սահմի⁸

ցին ժողովել 'ի յիշատակ արքան՝ որ էին անդ. կատարել անդ
ամի ամի երբ անգամ. որ գնոյն ունէին սովորութիւն առաւել ևս 'ի
մեծի մարգարէարան մատրանն Յովհաննու: Առնպէս և յառաջաբա-
նըս տեսանաշակերտացն, սոյնպէս և 'ի վկայարանս մարտիրոսացն
ամի ամի ժողովեալք, գոր տօնին յիշատակի նոցա վարուց գործոց կե-
նաց քաջութեան խմբեալ՝ ցրնծային: Իսկ դէպ իմն լինէր 'ի ժամանա-
կին՝ յորում մեծ քահանայապետն Վրթանէս երթեալ շրջէր առանձինն
սակաւով, կատարել զպատարագն օրհնութեան: Արդ որ միանգամ
գննութիւն կոապաշտութեան հեթանոսութեան գնոյն սովորութիւն մինչև
ցայնժամ ևս ունէին գաղտնի, 'ի մի միաբանութիւն ժողովեալք՝ հա-
սանէին իբրև հագարի երկու, խորհուրդ եղեալ ընդ միմեանս՝ սպանա-
նել զքահանայապետն աստուծոյ զՎրթանէս: Քայց ունէին և սակաւ մի
խորհուրդ համարձակութեան 'ի կնոջէ թագաւորէն, զայն գործել. վասն
զի յանդիմանէր զնա սուրբն վասն գաղտնի շնութեան կծոնութեան բա-
րոյից պոռնկութեան: Եւ հասեալ պատէին զմեծ քաղաքումն եկեղեցոյն
Աշտիշատու: Մինչ դեռ նա 'ի ներս մտեալ՝ զպատարագն կատարէր,
արտախուտ բազմագորուն փակեալ պաշարել կամեցան: Որոց առ հա-
սարակ որ 'ի գնդին էին բազուկ իւրաքանչիւր՝ յետս դարձեալ ի վե-
րայ իւրաքանչիւր թիկանց, առանց իրիկ կապելոյ՝ սխանչելապէս կա-
պեալ լինէին: Այսպէս պաշարեալք ընկապեալք զելեալք վանեալք կրծ-
կեալք, ամենեկեան առ հասարակ յերկիր անկեալք անբարբառ կա-
յին, անխաղացք 'ի տեղուղէն. որ էին տոնմք և ազգք աշխար-
հակերք աշխարհաւերք ժանդագործք քրմացն: Արդ այնպէս պա-
շարեալք, դիպեալ կային ամբոխն 'ի գաւթի եկեղեցոյն. զորս
ելեալ իւր իսկ ինքնին Վրթանէս մատուցեալ հարցանէր զնոսա, եթէ
դուք ո՞րք էք, կամ ուստի՞ գայք, կամ զո՞ խնդրէք, կամ ուստի՞ եկիք:
Իսկ նոցա զարդարն սկսեալ խօսել, խոստովան լինէին՝ եթէ եկաք զի
աւերեցուք զտեղիս, և զքեզ սպանցուք, հրամանաւ համարձակեալ սկ-
նարկելով մեծին Հայոց տիկնոջն. այլ տէր աստուած զգորութիւնն իւր
յայտնեաց, և եցոյց մեզ՝ թէ ինքն միայն է աստուած. և այժմ ծանեալ
և հաւատացաք՝ եթէ նա միայն է աստուած: Արդ այսպէս կամք աւասիկ
կծկեալք, զի և շարժել անգամ ոչ կարեմք 'ի տեղուղէս: Իսկ երանելի
Վրթանէս զբանն վարդապետութեանն 'ի մէջ առնոյր, հաստատէր զնո-
սա 'ի հաւատսն 'ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս, շատ ինչ խօսէր ընդ նոսա:
Ազա աղօթս մատուցանէր, և խնդրէր յաստուծոյ. բժշկէր և արձակէր
զնոսա յաներևոյք կապանացն և յանհետին կծկութեանն տանջանացն:
Եւ նոքա իբրև փրկեցան յայնմանէ, ապա առ հասարակ անկանէին
առաջի նորա, և խնդրէին ապաշխարութեան զքեզն. և նա տայր ժամա-

ամսի յոթին, Հովհաննէս մեծ մարգարեի մատուում: Այնպէս և տի-
րոջ աշակերտների առաջնական (մատուներում) և մարտիրոսների
վկայարաններում ամեն տարի ժողովվում էին, նրանց վարքի, կյանքի
և քաջ գործերի հիշատակը խմբովին տօնում էին ցնծությամբ: Այս-
պէս էլ դեպք եղավ այդ ժամանակ, որ Վրթանէս մեծ քահանայապետը
սակավաթիվ մարդկանցով շրջում էր առանձին՝ օրհնության պատա-
րագը մատուցանելիս: Արդ՝ այն մարդիկ, որոնք մինչև այդ ժամանակ
գաղտնի պահում էին հեթանոսական կոապաշտական սովորություն-
ները, մտա երկու նազար հոգի, միասին ժողովելով՝ խորհուրդ արին
սպանել աստուծու քահանայապետ Վրթանէսին: Այս բանն անելու
նրանք համարձակեցան մասամբ նաև թագավորի կնոջից, որովհետև
սուրբը նրան հանդիմանում էր զաղտնի շնության՝ պոռնկական վարքի
պատճառով: Նրանք հասան և շրջապատեցին Աշտիշատի եկեղեցու
մեծ պարիսպը: Մինչ նա ներսը պատարագն էր մատուցանում՝ բազ-
մաթիվ զորքը դրսից կամեցավ նրան շրջափակել, պնջարել: (Քայց)
զնդի մեջ եղած ամեն մի մարդու բազուկները ետ շրջվեցին և թիկունք-
ների վրա սխանչելապէս կապվեցին, առանց որևէ մեկից կապվելու:
Այսպէս պաշարված, կաշկանդված, կապկապված, կծկված՝ բոլորն
առհասարակ գետին թափվեցին, շխարհաւալով ո՛չ ձայն հանել և ոչ
տեղերիցը շարժվել: Մեքն աշխարհավեր, աշխարհակեր, շարագործ
բարձրի սերունդներն էին, նրանց տոհմից: Այսպէս այդ ամբո-
խը պաշարված գիզված (մնում էր) եկեղեցու գավթում, (մինչև
որ) ինքը Վրթանէսը դուրս գալով մտանում էր նրանց ու հարց-
նում էր. ո՞վ եք դուք, ո՞րտեղից եք գալիս կամ ո՞ւմ եք ուզում, կամ
ինչո՞ւ եք եկել: Նրանք սկսեցին նշմարիտը խօսել ու խոստովանեցին.
Թե՛ «եկել էինք այս տեղերն ավերելու և քեզ սպանելու, Հայոց մեծ
տիկնոջ նրամանից համարձակություն գտնելով. բայց տեր աստված
յուր զորությունը հայտնի դարձրեց և մեզ ցույց տվեց, թե միայն
ինքն է աստված, և այժմ մենք հանաչեցինք ու հավատացինք, թե
միայն նա է աստված: Ահա մենք այսպէս կծկված մնացել ենք, այն-
պէս որ այս տեղից շարժվել անգամ չենք կարող»: Իսկ երանելի Վր-
թանէսը վարդապետության խոսքը մեջ բերելով՝ նրանց հաստատում
էր տեր Հիսուս Քրիստոսի հավատի մեջ և շատ բան էր խոսում նրանց:
Հետո նա աղոթք անելով խնդրում էր աստուծուց, նրանց բժշկում և ար-
ձակում էր աներևոյք կապանքներից և կծկվելու անտանելի տանջան-
քից: Երբ նրանք սրանից փրկվեցին՝ ապա բոլորն ընկնում էին նրա
առաջ և խնդրում էին ապաշխարության դեղը. նա էլ նրանց ա-
լիս էր ապաշխարության համար որոշ ժամանակ: Եվ երբ նրանք

Բ
Ն
Ե
Գ
Ծ

ճակ սահմանեալ ապաշխարութեան: Եւ ուսեալ գնատեսն միասնա-
կան սուրբ երրորդութեանն, և ապա մկրտէր իբրև հազարս երկուս.
թո՛ղ զկանայս իւրեանց և զմանկտի. և այսպէս ՚ի հաւատ խառնէր. և
արձակէր սրբեալս և հաւատացեալս:

4

ՅԱԶԱԳՅ ԵՐԿՈՒՅ ՏՈՂՄԵՆՆ՝ ՈՐՔ ԱՆՋԱՒԱԿԵՑԱՆ Ի ՄԷՋ ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ԱՇԽԱՐՀԻՆ, ՉԱՍՆ ՄԱՆԱՒԱԶՆԵՆԻՅՆ ԵՒ ՈՐԿՈՒՅԻՆՈՅ

Եւ զայն ժամանակաւ յարեալ խոսովութիւն մեծ յաշխարհին Հայոց,
զի մեծ նախարար և իշխան էրկու, զաւառակալ աշխարհատեար
անկանէին ընդ՝ միմեանս, մեծաւ յխոսութեամբ յարուցին կռիւ, և
տային ընդ միմեանս մարտ պատերազմի առանց իրաւանց: Եւ պրդ-
տորէին զմեծ աշխարհն Հայոց իշխանն Մանաւազեան տոհմին, և միս
ես նահապետն Որդունոց տոհմին: Կոռնցան ընդ միմեանս մեծաւ պա-
տերազմաւ և բազում մարդկան լինէր ծախումն կոտորածոյ: Ապա առա-
հեցին թագաւորն Խոսրով և մեծ եպիսկոպոսապետն Վրթանէս զպա-
տուական զմեծ եպիսկոպոսն Աղբիանոս ՚ի մէջ նոցա, խօսել ՚ի հաշ-
տութիւն խաղաղութեան: Երթեալ հասանէր ՚ի մէջ նոցա երանելին Աղ-
բիանոս, զնոսս ուղղել նուանել՝ ընդ միմեանս հաշտեցուցանել: Անար-
գեցին զնա, և ոչ լուան բարեխօսութեանն եկելոյն. անգոսնեցին զյղե-
լիսն, և մեծաւ թշնամանօք արձակեցին զեպիսկոպոսն, և առնուին
աւերէին գառնն արհաւի: Եւ զայրացեալք խստութեամբ հապ-
նէպ տային ընդ միմեանս մարտ պատերազմի: Ապա մեծ ցաս-
մամբ և բազում սրտմտութեամբ արձակեաց թագաւորն ՚ի վերայ
նոցա զՎաչէ որդի Արաւազայ, զնահապետ Մամիկոնեան տոհմին՝
յազգէ սպարապետութեան Հայոց, զմեծ զօրավար զօրաց իւրոց, սա-
տակել կորուսանել զազգն երկոսեան: Ապա երթեալ հասանէր ՚ի վերայ
նոցա զօրավարն Վաչէ. հարկանէր վանէր զազգսն երկոսեան, և ոչ
թողոյր զերկոցունց տոհմացն զորձ կորին և ոչ զմի.

և ինքն զառնայր առ արհայն Խոսրով թագաւորն Հայոց, և առ եպիսկո-
պոսապետն Վրթանէս: Եւ ետ զաւան և զքուն գահոյից զեղն նահա-
պետին Մանաւազեանից եպիսկոպոսին Աղբիանոսի յեկեղեցի. զՄանա-
ւազակերտ ամենայն սահմանօքն և զաւառական հանդերձ՝ որ շուրջ
զնոֆօք էր, որ կայ ի՛ կողմանս գետոյն Եփրատայ: Եւ ետուն զքուն
զեղն Որդունոց, որոյ անուն էր Որդորու. ուստի եպիսկոպոս Բասանու
ամենայն սահմանօքն հանդերձ, որ ինքն իսկ է յերկրին Բասանու:

սովորեցան հավատը դեպի միասնական սուրբ երրորդութունը՝
ապա նրանց մկրտում էր մօտ երկու հազար մարդ, շնաշված նրանց
կանանց ու երեխաներին: Այսպես նրանց հավատի էր բերում և ար-
ձակում էր սրբված ու հավատացած:

7

ԵՐԿՈՒՅ ՏՈՂՄԵՆԻ՝ ՄԱՆԱՎԱԶՅԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՈՐԿՈՒՅԻՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐՈՆՔ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԻՐԵՆՅ ՍԵՐՈՒՆԿԵՐՈՎ ԲԱՋԻՆՋ ԵՂԱՆ

Այդ ժամանակները մեծ խռովություն ծագեց Հայոց աշխար-
հում, որովհետև երկու մեծ նախարարներ ու իշխաններ, զավառ-
ների ու աշխարհների տերեր, իրար հետ ընկան, մեծ ռիսկալու-
թյամբ կոփվ ծագեցրին և միմյանց հետ պատերազմում էին առանց
իրավունքի և պրոպոզում էին Հայոց մեծ աշխարհը. մեկը Մանաւազյան
տոհմի իշխանն էր, իսկ մյուսը Որդունյաց տոհմի նահապետը:
Մեանք մեծ պատերազմով կոփում էին, և շատ մարդկանց կոտորած
էր լինում: Ապա Խոսրով թագավորը և Վրթանէս մեծ եպիսկոպոսապե-
տը Աղբիանոս պատվական մեծ եպիսկոպոսին ուղարկեցին նրանց
մոտ, որպեսզի հորդորելով հաշտեցնեն և խաղաղություն հաստատեն, և
երանելի Աղբիանոսը զնաց նրանց մոտ, որ համոզե, իրար հետ հաշ-
տեցնեն: (Քայց նրանք) նրան անարգեցին, նրա միջնորդությանը չլսե-
ցին, նրան ուղարկողներին արհամարհեցին. եպիսկոպոսին մեծ անար-
գանքով հեռացրին և արհուճական տունն առան ու ավերեցին, և կա-
տաղաբար շարունակում էին պատերազմը միմյանց դեմ: Ապա թագա-
վորը սաստիկ զայրանալով նրանց դեմ ուղարկեց Արտավազդի որդի
Վաչէին, Մամիկոնյան տոհմի նահապետին Հայոց սպարապետության
տոհմից, իր զորքերի մեծ զորավարին, որ զնա, այդ երկու ցեղը
ոչնչացնեն: Ապա Վաչե զորավարը զնում էր նրանց վրա. երկու տոհմն
էլ շարդում ոչնչացնում էր, երկու տոհմերից ոչ մի արու կենդանի չէր
թողնում և ինքը վերադառնում էր Հայոց Խոսրով թագավորի և Վրթա-
նէս ֆանանայապետի մոտ: Եվ (թագավորը) Աղբիանոս եպիսկոպոսին
տվեց հօգուտ եկեղեցու Մանաւազյանների ավանը և նրանց նահապե-
տի բուն արտանիստ գյուղը, (այսինքն) Մանաւազակերտը յուր բա-
լուր սահմաններով և նրա շուրջն եղած զավառակով՝ Եփրատ գետի
կողմերում: Իսկ Որդունիների բուն գյուղը, որ կոչվում էր Որդորու,
յուր բոլոր սահմաններով, որ գտնվում է Բասանի երկրում, ավին Բա-
սանի եպիսկոպոսին, որ Որդորու գյուղիցն էր¹⁰:

Այս Վրթանէս և Արիստակէս որդիք էին մեծի քահանայապետին Քրիզորի, և էր Արիստակէս կուսան՝ սուրբ ՚ի մանկութենէ. զի թեպէտ և կրսեր որդի էր, կանխաւ եհաս յարժոն հայրենի եպիսկոպոսութեան: Իսկ Վրթանէս էր ամուսնացեալ և անորդի. և բազում ժամանակս խընդ-
ւէր նա յաստուծոյ, զի մի՛ զրկեցցի նա յօրհնութենէ զաւակի, այլ ՚ի պաղոյ նորա կացցէ առաջի նորա ՚ի պաշտօն տեսան: Եւ ՚ի ծերութեան նորա լուաւ տէր ազօրից նորա. յղացաւ ամուսին նորա և ծնաւ երկուս որդիս երկուսեակս, և կոչեաց զանուն երիցուն յանուն հօր իւրոյ Քրիզորիս, և երկրորդին Յուսիկ: Որք սնան զառաջեաւ թագաւորին Հայոց, և ուսման զրոց փոյթ ՚ի վերայ կալան ուսուցանել զնոսա: Ապա երէց որդին Քրիզորիս եհաս յեպիսկոպոսութիւն կողմանց Աղուանից և Վրաց, վասն հոգեկիր առաքինի արգասեացն, բարեհասակ, և զգիտութիւն աստուծոյ յանձին կրելով: Ոչ ամուսնացաւ նա, այլ ՚ի հեզետասանա-
մենից եհաս յաստիեան եպիսկոպոսութեան աշխարհին Վրաց և Աղուանից, այս ինքն սահմանացն Մազքթաց: Երթեալ նորոգեաց անդ զեկեղեցիսն լուսատու կարգօք, առաջնայն Քրիզորի՝ հօրն գործոցն նմանեալ:

Իսկ զՅուսիկ սնուցանէր Տիրան որդի թագաւորին Խոսրովու. և ետ արեայորդին Տիրան զդուստր իւր կնութիւն Յուսիկանն որդւոյ Վրթանիսի: Եւ մինչ դեռ մանուկն էր, յետ միանգամ յառաջնում գիշերին մտանելոյ՝ յղացաւ կիսն: Եւ իսկ և իսկ ետես ՚ի տեսլեանն՝ զի երկու էին մանկունքն, և ոչ հանոյ ՚ի պաշտօն տեսան աստուծոյ. և զղջացաւ զամուսնանալն: Լաչր, և աղաչէր զաստուած, և ապաշխարէր մեծաւ տառապանօք: Եւ յամուսնանալն բռնադատեցաւ ՚ի թագաւորէն իբրև զմանուկ, սակայն և այն ըստ աստուծոյ շնորհացն գործէր, զի որք առ յապայն և առնելոց էին ՚ի նմանէ հովիւքն զլիսարբ, որք յօգուտ աշխարհին և ՚ի շահ մշակութեան եկեղեցեաց յաւետարանական հրամանացն սպասաւորել: Այլ սակայն նա ըստ այն մի գիշերն այլ ոչ եմուտ առ կիսն իւր. և ծնաւ կիսն երկուսորիս, արպէս և ետես ՚ի տեսլեանն յառաջագոյն. և կոչեցին զանուն առաջնոյն Պապ, զերկրորդին Աթանազիս:

Եւ յետ միոյ գիշերոյ ՚ի կիսն մերձեակոյ այլ ոչ ևս մերձեցաւ ՚ի նա, վասն առաքինութեան մանկութեան. իբրև ոչ եթէ զամուսնութիւնն ինչ ազ-

Այս Վրթանէսը և Արիստակէսը Քրիզոր մեծ քահանայապետի որդիքն էին: Արիստակէսը կուսա մնաց, մանկությունից ի վեր մաքուր, (ուստի և) ավելի վաղ հար եպիսկոպոսական արժուր նստավ, թեպէտ և կրսուեր որդին էր: Իսկ Վրթանէսը ամուսնացած էր և անորդի էր: Նա երկուս ժամանակ խնդրում էր աստուծոյ, որ չզրկվի զավակի օրհնությունից, այլ որ իր պտուղը տեսնէ տիրոջ պաշտոնում: Եվ նրա ծերության ժամանակ տերը լսեց նրա աղոթքին— նրա կիները եղիացավ և ծնավ երկվորյակ, երկու տղա. մեծի անունը նա դրեց իր հօր անունով Քրիզորիս, իսկ երկրորդին Հուսիկ: Նրանք սնվեցին Հայոց թագավորի առաջ, և հոգ տարան նրանց գրագիտություն սովորեցնելու: Այնուհետև Քրիզորիսը, երեց որդին, որ վայելչակազմ, առաքինի անձն էր, հոգևոր արժանիքներով լի և աստվածային զիտության հմուտ՝ Վրաց և Աղվանից կողմերի եպիսկոպոսությունն ստացավ: Նա շահմանացավ և արգեն տասնհինգ տարեկան հասակում հասավ եպիսկոպոսական աստիճանի Վրաց և Աղվանից աշխարհների վրա, այսինքն Մասիսների սահմանների: Այնտեղ գնալով նա եկեղեցիները նորոգեց լուսավոր կարգերով, առաջին Քրիզորի՝ իր պապի՝ գործերին նմանելով:

Իսկ Հուսիկին սնուցանում էր Խոսրով թագավորի որդին Տիրանը. և արեայորդի Տիրանը իր դուստրը կնության տվեց Հուսիկին: Եվ մինչ դեռ մանուկ էր հասակով՝ մի անգամ առաջին գիշերը կնոջը մերձավորելիս կիները հղացավ: Նա իսկույն երագում տեսավ, թե երկու մանուկներ են (ծնվելու), որոնք արժանավոր չեն լինելու աստուծու պաշտոնին, և զղջաց որ ամուսնացել է: Լալիս էր, աղաչում էր աստուծուն, մեծ տառապանքով զղջանում էր: Նա, մանկահասակ լինելով՝ թագավորից բռնադատվեց ամուսնանալու: Քայց այս էլ կատարվում էր աստուծու կամքով, որովհետև ապագայում նրանից պետք է առաջ գային զլիսավոր հովիվներ, որոնք պետք է ավետարանական հրամաններին սպասավորներին հօգուտ աշխարհին և ի շահ եկեղեցիների: Քայց նա բացի այդ գիշերից այլև կնոջը մոտ չգնաց: Կիներ ծնավ երկվորյակներ, ինչպես առաջուց տեսիլքում տեսել էր (Հուսիկը): Առաջինի անունը դրին Պապ, երկրորդինը Աթանազիս:

Եվ այն մի գիշերը կնոջը մերձեակուց հետո այլևս նրան չմերձեցավ իր մանկական առաքինությամբ: Նա ոչ թե ամուսնությունը

տեղի համարէր, այլ կասկածէր նա 'ի տեսլենէն'՝ զոր ետես, եթէ ընդէ՛ր բնաւ 'ի նմանէ այնպիսի գաւակ անպիտան ծնանկից: Քանզի ոչ երկրաւոր գաւակի ցանկացեալ էր, այլ այնպիսումն՝ որ 'ի սպասաւորութիւն սպասու պաշտաման ծառայութեան տեառն աստուծոյ կացցեն: Եւ զամենայն իսկ գերկրաւորս առ ոչինչ համարեալ, ոչ լաւ համարեցաւ զանցաւորս՝ այլ զվերինն. երկնակեաց կենացն ցանկացեալ հայէր: Լաւ համարէր զծառայելն միայն Քրիստոսի, անձին փառս համարէր. ոչ ինչ անոր ընդ միտ գտեր թագաւորին կամ 'ի նմանէ կուսէ՛ զպատուեալն, կամ զընդանութիւն փեսայութեան թագաւորին. այլ յայնմ ամենայնէն ուրացեալ հրաժարէր, և օտարոտիս և գարշելիս և պատրանս համարէր: Եւ յետ առաջնոյն այլ ոչ ևս խաբեցաւ երբէք ուրեք իբրև զմանուկ. այլ հայրական միտս զծերական հանճարայն ստացեալ, զխրատն իմաստութեան անմահութեան: Լաւ համարեցաւ զնախատիւնն Քրիստոսի, քան զվեճութիւն թագաւորացն. զնոցունս վարուց ընտրեալ անձին իւրոյ, յերկրաստանամենից և 'ի վեր առաքինեանայ: Որ իւրոյ հարցն նմանեալ, և զեղբորն իւրոյ Գրիգորի զօրինակ բերէր անձին իւրոյ. զԳրիստոսեան լուծն առանց ամենայն յապագութեան ձգէր մինչև 'ի վազնան:

Բայց վասն զի թշնամանացեալ էր տուն թագաւորին ընդ նմա, և մինչ ղեռ վասն այնորիկ զգուշին զնա անեւք նորա, մեռաւ կին նորա, ազատեալ լինէր Յուսիկ 'ի բաներոյն²: Եւ մինչ նա հոգացեալ վասն իւր ծննդոց մնացելոց գաւակին, և վասն այսորիկ հոգալով կայր յազօրս առ տէր, և երևեցաւ նմա հրեշտակ տեառն 'ի տեսլեանն, և ասէ ցնա. Յուսիկ, որդի Գրիգորի, մի՛ երկնչիւր. զի լուսաւ տէր ազօրից ֆոց, և անա ծնցի 'ի ֆո գաւակացոյ այլ գաւակ: Զի լիցին նոքա 'ի լուսաւորութիւն գիտութեան, և աղբերք հոգեւոր իմաստութեան Հայաստան աշխարհիս: Եւ 'ի նոցանէ բոլիսեցեն շնորհի պատուիրանացն աստուծոյ. և խաղաղութիւն բազում և շինութիւն և հաստատութիւն բազում եկեղեցեաց 'ի տեառնէ նոցա տացի, բազում յաղթութեամբ և մեծաւ զօրութեամբ. և բազում մոլեալք դարձցին 'ի հանապարհս նշմարտութեան. որով և Քրիստոս բազում լեզուօք փառաւորեցի նոքոք: Որք սիւնք եկեղեցեաց լինիցին, և մատակարարք բանին կենաց, և երմունք հաւատոց. պաշտօնեայք Քրիստոսի և արբանեակք հոգւոյն սերոյ. զի ուտի հիմն իցէ շինուածոյն, և կատարն անտի լինիցի: Եւ բազում տունկք պողպեքեք և շայեկանք և օգտակարք 'ի հոգեւոր դրախտին 'ի նոցա մշակութեանն աչոյն անկեցիկն և բնկայցիկն զօրհնութիւն յաստուծոյ: Իսկ որք ոչն կամիցին տնկել նոքոք, և 'ի նոյն հոգեւոր ցօրոյն գիտութենէ ըմպել,

աղտեղի բան էր համարում, այլ կասկածում էր իր տեսած տեսիլից, թէ ինչո՛ւ իրանից այնպիսի անպիտան զավակ պիտի ծնի: Որովհետև նա ցանկանում էր ոչ թե երկրավոր զավակի, այլ այնպիսիների, որոնք տեր աստծուն սպասավորեն, նրան ծառայելու պաշտոնը կատարեն: Նա առհասարակ ամեն երկրավոր բան ոչինչ չէր համարում. նա լավ էր համարում ոչ թե անցավորը, այլ վերինը, նա ցանկանում էր երկնային կյանքին: Նա գերազատում էր միայն Քրիստոսի ծառայել, որը իր համար փառք էր համարում: Նա անտես էր անում թագավորի սերը, նրանից գտած պատիվները, կամ իբրև փեսա՝ թագավորի հետ ընտանությունը. այս բոլորը նա ուրանում էր, նրանցից հրաժարվում էր. համարելով իրան համար օտար, գարշելի և պատրանք: Այն առաջին անգամից հետո այլևս ոչ մի անգամ չխաբվեց իբրև մանուկ, այլ հայրական միտք, ծերունու հանճար սասանալով իմաստնացավ դեպի անմահությունն ձգտելու: Ավելի լավ համարեց Քրիստոսի համար նախատիւններ կրելը քան թագավորների մեծությունը, ընտրեց իր համար զսպասելի կյանք, և տասներկու տարեկան հասակից ապրում էր առաքինի վարժով: Նա նմանեց իր հայրերին, հետեւեց իր եղբոր Գրիգորիսի օրինակին և Քրիստոսի լուծը մինչև իր կյանքի վերջը կրում էր առանց որևէ հապաղումների:

Բայց թագավորի տունը նրա հետ թշնամացել էր, և մինչ աներեւերը այս բանի համար նրան զգվեցնում էին՝ կինը մեռավ, և Հուսիկը աներոջ ձեռքից¹² ազատվեց: Եվ մինչ նա հոգս էր լաշում իր ծնած, (մորից որք) մնացած զավակների մասին և այսպիսի մտահոգությամբ աղոթում էր աստծուն՝ տիրոջ հրեշտակը տեսիլում նրան երևաց ու սասց նրան. «Հուսի՛կ, Գրիգորի որդի, մի՛ վախենար, որովհետև տերք ֆո աղոթքներին լսեց, և անա՛՝ ֆո այդ զավակներից կծնվին ուրիշ զավակներ¹³, որոնք Հայաստան աշխարհիս լուսավորչներ և հոգեւոր իմաստութեան աղբյուրներ կլինին: Նրանցից կըղիւնն աստծու պատվիրանների շնորհներ. լիույի խաղաղություն և շենություն, շատ եկեղեցիներ նրանցով կհաստատվին տիրոջ շնորհով՝ մեծ հաղթությամբ ու զօրությամբ, շատ մոլորվածներ կզատան դեպի նշմարտության հանապարհը, և նրանց շնորհով Քրիստոս կփառաբանվի շատ լեզուներով: Նրանք կլինին եկեղեցիների սյուներ, կյանքի խոսքի մատակարարներ, հավատքի երմն, Քրիստոսի պաշտանյաներ և ս. հոգու սպասավորներ, որպեսզի ինչով որ շինվածքը հիմնվել է՝ նրանով կլ կատարածին հասնի: Նրանց մշակող ձեռներով շատ պողպեք, շահավետ և օգտավետ տունկեր կտնկվին հոգեւոր պարտեզում և աստծուց կօրհնվին: Իսկ որոնք որ չեն կամենա նրանց միջոցով

խոտան գտանիցին՝ մերձեայ՝ յանէձս. և վաղեան նոցա լիցի այրումն հրոյն: Քագում անգամ վասն տեան լինիցին նոքա ՚ի հետ և ՚ի նախանձ յանարժանացն. այլ կացցեն ՚ի հաւատս անշարժ իրև զվէմ. և յաղթեսցեն նոցա համբերութեամբ բազմա: Եւ յետ նոցա թագաւորեսցէ ստորին յապարասան յանձնասէր յարժաքասէր ՚ի մտախար յանպատու պարան յանպիտան ՚ի սուտակ և ՚ի՝ բանսարկու մարդկանէ. և ապա երկ ոք գոցի՝ որ և արասցէ ունել զոխտ հաստատութեան հաւատոյ, հագի հագի: Եւ զայս ամենայն լուեալ մանուկն Յուսիկ ՚ի հրեշտակէն, մխիթարութեամբ մեծաւ զոհանայր զանառնէ աստուծոյ, որ արժանի արար զնա այսպիսի յայտնութեան պատասխանուցն. և զամենայն աւուրս կենաց իւրոց զոհանայր և եր յամենայն ժամ անդադար:

2

ԱՅՂԱԳՈ ԳՐԻԳՈՐԻ ՎԱԿԱՆԻ

Այլ վասն Գրիգորի Եպիսկոպոսի, որդոյ Վերանայ, Ելլորն Յուկան, որ կաթողիկոսն էր կողմանցն Վրաց և Աղուանից, իբրև եկաց սա յիւրում պաշտամանն, մինչ դեռ մանուկն ևս էր. շինեաց հորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, և ձգեցաւ ՚ի գաւառակողմանցն Ատրպատականի: Քառոզ նշմարութեան հաւատոցն Քրիստոսի լինէր նա, և առաջի իսկ ամենեցուն էր սմանչելի և զարմանալի. խստագոյն ու դժուարագոյն անհամարժ ծանրաբեռն վարուցն կրթութիւնք խստամրեութեանն, պահօք և սրբութեամբ, տնական հսկմամբ անձանձոյթ աղօթիցն շերմութեան առ տէր աստուած կանխելոյ վասն ամենայն մարդոյ: Զաւետաբանական ընթացսն և զվերակացութիւն եկեղեցւոյ սրբոյ շնորհօքն աստուծոյ առանց պակասութեան տանէր. առաւել ևս փութայր. զուն³ եղեալ յորդորելով զամենեանն առ ՚ի բարեացն քաջալերութիւն, զցայգ և զցերեկ պահօք և աղօթիք և ուժգին⁴ խնդրուածով և բարձրակալ կատարման հաւատովքն՝ մերձաւորաց և հեռաւորաց զհոգեւոր եռանդն ածէր. իբրև զպատեւազմասէր նահատակ միշտ զանձն ՚ի կրթութիւն և ՚ի պատրաստութեան ունէր ամենայն փորձութեանց և վշտաց, առ ՚ի տալ պատասխանի ամենայն համարձակութեամբ. վասն նշմարութեան հաւատոցն մարտնչել որ վասն Քրիստոսի:

Եւ իբրև ուղղեաց և նորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, եհաս նա մինչև ՚ի նամբար բանակին Արշակունւոց արեւային

տնկել և գիտութեան նույն հոգեւոր ցողից սողովել՝ նրանք կանխովին ու դեն կշարավին, և նրանց վերջը կլինի (դժոխքի) կրակը: Նրանք շատ անգամ աիրոջ համար անարժանների կողմից կենթարկվին թշնամանքի ու նախանձի, բայց վեմի նման հաստատ կմնան իրենց հավատում և մեծ համբերությամբ նրանց կհաղթեն: Նրանցից հետո կբազավորեն ստուրյունը՝ անզուսպ, անձնասեր, արժաքասեր, խաբեքա, անվստահելի, անպիտան, ստախոս, բանասարկու մարդկանց ձեռնով, այնպես որ շատ մշեր կմնան, որ կարողանան հաստատ պահել հավատի ուխտը»:

Մանուկ Հուսիկը հրեշտակից այս ամենը լսելով՝ մեծ մխիթարութեամբ զոհանում էր տեր աստուծոց, որ իրեն արժանացրէց պատասխանի՝ այսպիսի բան հայտնելով, և իր կյանքի օրերում միշտ և հանապազ գոհություն էր մատուցանում:

2

ԳՐԻԳՈՐԻՍ ՎԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Վերանեսի որդու, Հուսիկի Ելլոր՝ Գրիգորիս Եպիսկոպոսի մասին, որ Վրաց և Աղվանից կողմերի կաթողիկոսն էր: Երբ սա իր պաշտոնն ընդունեց՝ դեռ մանուկ հասակում շինեց և նորոգեց այն կողմերի բոլոր եկեղեցիները, մինչև Ատրպատականի կողմերի զավանները: Նա քառոզի էր լինում քրիստոնեական նշմարիտ հավատին և ամենքին երևում էր սմանչելի ու զարմանալի՝ իր խստակյաց՝ անտանելի նզոնողական վարքով, պանեցողությամբ, մաքուր կյանքով, անհուն հսկումներով և անձանձոյթ շերմ աղօթքներով առ տեր աստված՝ բոլոր մարդկանց համար: Նա աստուծու շնորհնով անպակաս կատարում էր ավետարանական ընթացքը և սուրբ եկեղեցու վերակացությունը, ջանք էր անում, հորգորում, քաջալերում էր ամենքին դեպի բարին, գիշեր և ցերեկ պահնով և աղօթքներով, ուժգին խնդրվածներով¹⁴ ու կատարյալ հավատով մերձավորներին ու հեռավորներին հոգեւոր եռանդ էր ներշնչում. իբրև մի քաջալի պատեւազմող՝ միշտ իր անձը կրթում ու պատրաստ էր պահում ամեն տեսակ փորձությունների ու վշտերի, որպեսզի ամենայն համարձակությամբ կարողանա դուրս գալ կովի՝ Քրիստոսի նշմարիտ հավատի համար:

Եվ երբ այն կողմերի բոլոր եկեղեցիները կարգի բերեց ու նորոգեց՝ նա հասավ մինչև Մասֆութների¹⁵ Արշակունի թագավորի համ-

Մազքթաց, որոյ անուն իւր Սանէսան կոչլը: Քանզի և նոցա և Հայոց թագաւորացն մի ազգաւորութիւն էր տոհմին բնութեան: Եւ երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Մազքթաց, իշխանին բազմութեան զօրացն Հոնաց. և եկաց առաջի նոցա, սկսաւ փարօզել և աւետարանել նոցա զՔրիստոս: Ասէ ցնոսա՛ թէ ծաներո՛ւմ գաստուած. լուան և ընկալան գառաչիւն և հեազանդեցան: Ապա սկսան ֆնենլ զօրէնսն Քրիստոսի, և ուսան ՚ի նմանէ՛ թէ ասելի է աստուծոյ աւարութիւն և յափրշտակութիւն, սպանութիւն, ազանութիւն, այլագրկութիւն, գայլոցկերութիւն, ցանկութիւն այլոց ստացուածոց: Ապա այսպիսի իմն իրօք իբրև լուան, գայրացան ընդ բանս նորա և ասեն. Զի ոչ յափրշտակեցուի, զի ոչ աւարեցուի, զի ոչ առցուի գայլոյ, ի՞նչ կեցցուի այսչափ անչափ զօրաց բազմութիւն: Եւ թէպէտ բիրաւոր բանիւմ բարեօք կամէր հանել զսիրտս նոցա, ոչ ինչ կամէին ունկնդիր լինել, այլ ասէին ցմբմեանս. Եկեալ այսպիսի բանիւմ կամի ՚ի փաշտութենէ որսոյն կենաց մերոց խափանել զմեզ. իսկ եթէ սմա լուփցուի և դարձցուի յօրևս քրիստոնէութեան, ի՞նչ կեցցուի, զի ոչ յերկար հեծցուի ըստ բնութեան օրինաց սովորութեանց մերոց: Այլ, ասէին, այս խօրհուրդ Հայոց թագաւորին է. զսա յղի առ մեզ, զի այսու ուսմամբ խափանեցել զմեր արշաւանս ասպատակութեան հիւնի յաշխարհէն իւրմէ. այլ եկայ՛ զսա պակասեցուցուցուի ՚ի միջոյ, և մեք ՚ի Հայս արշաւեցուի, աւարաւ զմեր աշխարհս լցցուի:

Ապա շրջեցաւ թագաւորն, և լուաւ բանից զօրացն իւրոց. և կալան ձի մի ամենի, կապեցին կախեցին զմանուկն Գրիգորիս զագոյ ձիոյն, և արձակեցին ընդ ծովեզեր դաշտին հիւսիսական ծովուն մեծի, արտաւոյ իւրեանց բանակին ՚ի դաշտին Վատնեայ: Եւ այսպէս սպանին զառաքիլն փարօզն Քրիստոսի զմանուկն Գրիգորիս: Եւ ապա բարձին զնա որք ընդ նմա երթեալ էին ՚ի գաւառէն Հարանդայ, և բերին ՚ի գաւառն իւրեանց ՚ի կողմանս Աղուանից ՚ի սահմանս Հայոց ՚ի Հարանդ, ՚ի գեօղն՝ որ անուանեալ կոչի Ամարագ: Եւ եղին զնա առ եկեղեցեան, զոր շինեալ էր առաջնոյն մեծին Գրիգորի, հաւուն Գրիգորիսի՛ ֆահանայապետին մեծի աշխարհին Հայաստան երկրին: Եւ ամ լամէ աշխարհաժողովուրդք ՚ի մի վայր ժողովեալ կողմանցն այնոցիկ և աշխարհաց գաւառացն այնոցիկ, զսորա զօր տօնին գլխաւակ փաշտութեան ցնծան:

բարբ, որի անունն էր Սանեսան, որովհետև նրանք և Հայոց թագավորները նույն ծագումն ունեին, միևնույն տոհմիցն էին: Գնաց ներկայացավ Մասնութների թագավորին, Հոնաց բազմաթիվ զորքերի իշխանին, կանգնեց նրանց առաջ և սկսեց նրանց փարօզել Քրիստոսի ավետարանը, որպեսզի նրանք նշմարիտ աստուծուն նաևաչեն: Սկզբում նրանք ընդունեցին ու հնազանդեցան: Հետո սկսեցին ֆնենլ Քրիստոսի օրենքներն և այդտեղից իմացան, թե աստուծուն ասելի են ավարատությունը, հափշտակությունը, սպանությունը, ազանությունը, ուրիշիք գրկելը, ուրիշները ուտելը, ուրիշների ստացվածքներին ցանկանալը: Երբ այս բաներն իմացան՝ նրա խոսքերի վրա գայրացան ու ասացին. «Եթե մենք չհափշտակեմք, եթե չթալանենք, եթե ուրիշների ունեցածը չլավենք՝ ապա ինչո՞ւ պիտի ապրին այսֆան բազմաթիվ զորքերս»: Եվ թեպետ նա բյուրավոր բարի խոսքերով կամենում էր նրանց միտքը հանեցնել՝ նրան ոչ ոք չլսեց: Նրանք ասում էին միմյանց. «Մա եկել է մեզ փաշտությունից գրկելու, մեր ապրուստի որսը խափանելու. եթե մեք փաշտությունից գրկելու, մեր ապրուստի որսը խափանելու. եթե մենք սրան լսենք ու քրիստոնեական հավատին դառնանք՝ ապա ինչո՞ւ պիտի ապրինք, եթե մեր բնիկ սովորության համաձայն ձի չհեծնենք: Ոչ, ասում էին. սա Հայոց թագավորի խորհրդովն է. նա է, որ սրան ուղարկել է մեզ մոտ, որ այս կրոնով խափանե մեր ավարատության արշավանքներն իր աշխարհից: Եկե՛ք սրան միջեհան անենք ու արշավենք Հայաստան, ավարով մեր աշխարհը լցնենք»:

Թագավորը լսեց իր զորքի խոսքերին ու միտքը փոխեց: Ապա բռնեցին մի ամենի ձի, մանուկ Գրիգորիսին կապեցին ու կախեցին ձիու պոչից և ձին վեր վարեցին հյուսիսային մեծ ծովի եզերքի դաշտում, Վատնեյա դաշտում, իրանց բանակից դուրս: Եվ այսպես սպանեցին Վատնեյա փարօզի, մանուկ Գրիգորիսին: Ապա այն Քրիստոսի առաքիլն փարօզի, մանուկ Գրիգորիսին: Ապա այն մարդիկ, որանք Հարանդ գավառից գնացել էին նրա հետ՝ վերցրին նրա մարմինը և բերին իրենց գավառը Հարանդ, Աղվանից կողմերում Հայաստանի սահմանում, Ամարագ կոչված գյուղը: Նրան թաղեցին այն եկեղեցուն մոտ, որ շինել էր Գրիգորիսի պապը առաջին Գրիգորը, Հայաստան աշխարհի մեծ ֆահանայապետը: Եվ ամեն տարի այդ կողմերի ու գավառների ժողովուրդն այդտեղ ժողովվելով նրա փաշտության նիշտակի տոնը կատարում են ցնծությամբ:

ՅԱԳԱԿՍ ՄԵՍԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՀԻՆԻՆ ԵՎԵԼՈՑ ՅԱՐՇԱԻԱՆԱՑ ԱՐՔԱՅԻՆ ՄԱԶՔՔԱՑ
ՅԱՇԽԱՐԶ ԻՇԵԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՒՈՐԻՆ. ԵՒ ՔԷ ՈՐՊԷՍ ՍԱՏԱԿԵՅԱԻ ԵՍ ԵՒ
ԶՈՐՔՆ ԻՒՐ

Յայնմ ժամանակի բազատուն Մազքթաց Սանէսան անհնարին
ճիւթեաց գարտուտութիւն յիւտութեան ընդ իւրում ազգակցին խոստովու
արբային Հայոց, և գումարեաց ժողովեաց զամենայն զօրս Հոնաց և
Փոխաց, Քաւասպարաց, Հենմատակաց, Իժմախաց, Գաթաց, և Գղուա-
րաց, Գուգարաց, Նշրաց և Ճղրաց և Բաղասնաց և Եգերտուանացն, և
այլոց խառնադանն բազմութեամբ անթի անբնակն վաշկատուն գօրու-
թեանց, որում միանգամ ինքն իշխէր զօրացն բազմաց: Եկն անց ըստ
իւր սահմանն ընդ գետն մեծ ընդ Կուր, և եկն տարածեցաւ ելից գեր-
կիրն Հայոց աշխարհին: Եթ չգոյր թիւ բազմութեան հեծելագօր գնդացն,
և ոչ համար շերտաւոր հետեակ գօրուն. զի և ինքեանք զինեանս զիւ-
րեանց զօրսն թուել ոչ կարէին: Բայց ուր լինէր հանդէս, ՚ի նշանաւոր
տեղիս գնդի գնդի, դրօշու դրօշու, վաշտոց վաշտոց, յերեկի երեկի
տեղեաց՝ մէն մի բռնաբար առ այր հրամայէին, զի բերցեն ընկեացն
շեղջ կուտել. զի որչափ լիցի, այնու երեւցի նշանակ բազմութեանն,
առ իմանալ վառ վաղիս անցելոց իրացն անաւորութեան նշանակ: Եւ
բնդ որ միանգամ անցանէին, այսպէս թողութիւն յամենայն ճանապար-
հակիցս, ՚ի վերայ անցից պողոտայից: Եւ ելին լցին ծածկեցին զամե-
նայն երկիրն Հայոց, և անդեցին, գերեցին առ հասարակ աւերեցին.
սփռեցան տարածեցան զսահմանօք, լի և լի ծաւալեցան մինչև ՚ի փոքր
բաղաբիկն Սատաղու, և մինչև ՚ի Գանձակ սահմանս ասարպատական.
խաղացուցին ՚ի մի վայր ժողովեցին, ՚ի ժամադիր կողմանս յայրարա-
տեան գաւառին բանակ մեծ լինէր:

Եւ խոյս ետ թագաւորն Հայոց խոստով յիւրմէ եղբարցն, նոյն ՚ի
Սանէսանայ յարբայէն Մազքթաց, և անկան յամուր բերդն Գարեւնից՝
յերկիրն կովզայ՝, և բնդ նման ծերունին Վրթանէս եպիսկոպոսապետն Հա-
յոց: Ապա առնուին պանս պահել, և խնդրել յաստուծոյ զի փրկեացէ
զնոսա յայնմ ՚ի դառն դահնէն, և սկսան խնդրել ՚ի տեստնէ աստուծոյ:
Եւ նա ծածկեալ բռնացեալ ունէր գերկիրն առ ճասարակ իբրև տարի
մի: Ապա եկն ենաս Վաշէ որդի Արտաազգայ ՚ի Մամիկոնէն տոհմէն,
զօրավար ամենայն Հայոց մեծաց: Աի երթեալ էր նա ՚ի ժամանակին
յայնմիկ գերկայն ճանապարհս ՚ի կողմանս Յունաց: Ապա ժողովեաց
նա զամենայն բաշս բաշս նախարարացն, և գունդ կազմէր բազով
յոյժ. և հասանէր անկանէր ՚ի վերայ բանակին, յառաւուտուն ժամուն

ՄԱՍՔՈՒԹՆԵՐԻ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ՀԻՆԱԿԱՆ ԱՍՊԱՏԱԿԸ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻ
ՄԱՍՔՈՒԹՆԵՐԻ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ՀԻՆԱԿԱՆ ԱՍՊԱՏԱԿԸ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻ
ԻՆԶՉՈՍ ԵՍ ԶՈՐՔՈՎ ՄԻԱՍԻՆ ԿՈՏՈՐՎԵՑ

Այն ժամանակ Մասուրներ Սանէսան թագաւորը սաստիկ բա-
կանալով թշնամացավ իր ազգակից՝ Հայոց խոստով թագաւորի հետ,
և ժողովեց զգումարեց բոլոր զորքերը¹⁶—Հոնէր, Փոխէր, Քավասպար-
ներ, Հենմատակներ, Իժմախներ, Գաթեր, Գղվարներ, Գուգարներ,
Նշրեր, Ճղրեր, Բաղասիներ, Եգերավաններ և այլ խառնիճադանն թա-
փառական վաշկատուն ցեղերի անթիվ բազմութիւն, որոնց առհասա-
րակ ինքն էր իշխում: Եկավ անցավ իր սահմանը, մեծ Կուր գետը, ու
սփռվեց ու լցրեց Հայոց աշխարհը: Թիվ չկար նրա հեծյալ գնդերի
բազմութեան և ոչ հաշիվ կոպալաւոր հետեակ զորքի: Որովհետև
իրենք էլ չէին կարողանում իրենց զորքը համարել: Բայց երբ մի նշա-
նավոր երեկի տեղ էին հասնում և հանգես էին կազմում ըստ գնդերի,
դրոշակներ ի վաշտերի՝ հրամայում էին որ ամեն մի մարդ մի ձեռ-
քի բար բերեն, մի տեղ ածեն, կույս կազմեն, որպէսզի ինչպէս որ
լինի՝ նրանով էլ հասկացվի բազմութեան չափը, և ապագայի համար
մնա անցած օրերի այս անգամ նշանը: Եվ որտեղից որ անցնում էին՝
այսպիսի նշաններ էին թողնում ճանապարհների խաշվող տեղերում,
պողոտաների վրա: Նրանք եկան, լցվեցին, Հայոց ամբողջ երկիրը
ծածկեցին. և անդեցին, գերեցին, միանգամայն ավերեցին, երկրի
բոլոր սահմաններում ծավալվեցին մինչև Սատաղու փոքրիկ բաղաբը,
մինչև Գանձակ՝ Ասարպատականի սահմանում: (Ավարն ու գերիները)
բերին մի սահմանված տեղ ժողովեցին Այրարատյան գավառում, որ-
տեղ մեծ բանակ էր կազմված:

Եվ Հայոց խոստով թագաւորը խոյս տվեց իր Եղբորից¹⁷, այ-
նպէս Մասուրների Սանէսան թագաւորից, և գնաց կովզի¹⁸ երկիրը,
ընկավ ամուր Գարեւնի բերդը: Նրանց հետ էր նաև Հայոց ծերունի
Լազիսկոպոսապետը, Վրթանէս: Այնտեղ նրանք սկսեցին պահել պահել և
աստուծոց խնդրել, որ նրանց փրկեն այն դառն դահնից, այս էին խնդրում
տեւ աստուծոց: Իսկ նա գրեթէ մի տարի բռնացել, գրավել էր ամբողջ
երկիրը:

Այս ժամանակ եկավ հասավ Մեծ Հայկի գորավար Վաշեն, Ար-
տավազդի որդին, Մամիկոնյան տոհմից, որ այդ ժամանակ երկար
ճանապարհորդութիւն էր կատարել Հունաց կողմերը: Նա ժողովեց
ճախարարներից և այլերին, խիստ բազմամարդ գունդ կազմեց և հար-

այգեճաւոյն պաշտամանն. զի բանակեալ էին նո՛րա 'ի լեհինն՝ որ կոչի Յլու գլուխ. և առ հասարակ բնոյ սուր հանին զամենեսեան, և ոչ մի ոչ ապրեցուցանէր, և դարձուցանէր զբազմութիւն գերեացն: Եւ յետ այսոքիկ առնայր զաւարսն, խաղայր զհայր երթայր իջանէր 'ի դաշտն Այրարատեան զաւառին. երթայր գտանէր զՍանէտան՝ թագաւորն Մագքթաց բուն զնգաւն, անթիւ անհամար զօրո՛քն հանդերձ 'ի Վաղարշապատ քաղաքի: Առեալ զգունդն Վաշէ, և յանկարծակի յարձակեցաւ 'ի վերայ քաղաքին, և մատնեաց զնոսա տէր 'ի ձեռս նորա:

Եւ իբրև տեսին զնա յարձակեալ 'ի վերայ իւրեանց, փախեան էլին 'ի քաղաքէ անտի յառապարսն 'ի կողմն Յօշական բերդին. և զանապատն և զհարուտ տեղիսն ապաւէն իւրեանց նամարեցան. և լինէր սաստիկ պատերազմ յոյժ յոյժ: Եւ նիգակակիցք զօրավարին Հայոց, որ էին Բագրատ Բագրատունի, Մեհունդակ և Գարեգին բիթըշտունիք, և Վահան՝ նահապետն Ամատունեաց տոհմին, և Վարազկամիճական, հասանէին հարկանէին սատակէին զօրսն Ալանացն և Մագքթացն և Հոնացն և զայլոց ազգացն, և լնօիւն զդաշտն առապարացն առ հասարակ դիակամք մեռելոց. մինչ զի իբրև զգետ յարուցեալ երթայր արիւնն անհնարին, և ոչ լինէր թիւ զօրացն մեռելոց: Եւ զմնացեալսն սակաւս առաջի իւրեանց հալածականս տանէին մինչև յաշխարհն Բաղասնաց, և զգլուխն Սանէտանայ մեծի թագաւորին եկին բերին առաջի արքային Հայոց: Սակայն իբրև ետես, լալ սկսաւ. ասէ. Եղբայր իմ էր ազգաւ Արշակունի: Ապա եկեալ արքայն 'ի տեղի նակատուն, և բնոյ նմա մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց. և տեսին զկոտորածն զօրացն հարելոց, զի նեխէր երկիրն 'ի հոտոյ մեռելոցն: Ապա ետուն հրաման՝ Գուգազ հանել յաշխարհէ, և անդէն ծածկել քաղաքակառ վիմօք, զի մի՛ 'ի շարաւոյ հոտոյն մեռելոցի ոսկերացն երկիրն պղծեսցի: Եւ զաղարեաց երկիրն 'ի խաղաղութեան ամօ հարուստ մի. և յայսպէս վրէժ սրբոյն Գրիգորիսի խնդրեցաւ 'ի թագաւորէն Սանէտանայ և 'ի բանակէ նորա. զի ոչ մնաց 'ի նոցանէ և ոչ մի:

Ը

ՅԱՂԱԳՍ ՄԱՅՐԱՍՏՆ ՏԵԿԵԼՈՅ, ԵՒ ՎԱՍՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱՏՆ ԸՆԴ ՊԱՐՍ. ԵՒ ՎԱՍՆ ԱԶԳԱՀԱՏՈՒԹԵԱՆ ՏՈՂՄԻՆ ԲԶՆՈՒՆՆԱՅ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ

Եւ իբրև առ ժամանակ մի խաղաղացաւ երկիրս Հայոց, ապա ետ հրաման թագաւորն Հայոց Խոսրով, տալ պարգևս արանցն քաղաքն՝ որ

Նակվեց (Սանեսանի) բանակի վրա լուսադեմին (Եկեղեցական) պաշտուն կատարելու ժամանակ: Նրանք բանակ էին դրել Յլու գլուխ կողմած վրան վրա: (Վաշեն) նրանց բոլորին սրի անցկացրեց. ոչ մեկին կենդանի չթողեց և գերիների ողջ բազմությունը ետ դարձրեց: Հետո ժողովեց ավարը և զնաց իջավ Այրարատյան գավառի դաշտը: Այնտեղ նա Վաղարշապատ քաղաքում գտավ Մաւոյթների Սանեսան թագավորին բուն զնդի հետ, որ անհամար բազմություն էր կազմում: (Վաշեն) հանկարծակի հարձակվեց քաղաքի վրա, և տերը նրանց նրա ձեռք մատնեց:

Նրբ թշնամիները տեսան նրա հարձակումն իրենց վրա՝ քաղաքից դուրս եկան, փախան դեպի առապարը, Օշական բերդի կողմը, ապա վիճելով այն անապատին ու քաղաքին տեղերին: Սաստիկ մեծ պատերազմ եղավ: Եվ Հայոց զորավարի նիգակակիցները, որ էին Բագրատ Բագրատունին, Մեհունդակ և Գարեգին Թշտունիները և Ամատունեաց տոհմի նախարար Վահանը և Վարազ Կամիճականը, հասնում զարևում շարդում էին Ալանների, Մաւոյթների, Հոնների և մյուս ազգերի զորքերը և ամբողջ առապարի դաշտը լցնում էին մեռածների դիակներով, այնպես որ արշուներ գետի նման առաս հոսում էր, և թիվ չկար սպանված զորքերին: Սակավաթիվ մնացորդներին էլ առաջ խառնելով հալածում էին մինչև Բաղասնիների աշխարհը: Սանեսան մեծ թագավորի գլուխն էլ բերում էին Հայոց թագավորին: Իսկ նա երբ տեսավ՝ սկսեց լալ ու ասաց. «Իմ եղբայրն էր, Արշակունի գեղից»: Այնուհետև թագավորը Հայոց մեծ եպիսկոպոսապետի հետ եկավ նակատամարտի տեղը: Տեսան սպանված զորքերի կոտորածը. մեռածների հոտից երկիրը լցվել էր զարշահոտությամբ: Հրաման տվին՝ աշխարհից գուգազ¹⁹ հանել, դիակները թաղել, վրան քաղաքում ծածկելով, մի գուցե երկիրը ապակառվի մեռելների զարշահոտ շարավից: Երկիրը խաղաղացավ բավական տարիներ: Այսպես սուրբ Գրիգորիսի վրէժը անվեց Սանեսան թագավորից և նրա բանակից, որովհետև նրանցից ոչ մեկը չմնաց:

Ը

ՄԵՐԻՆԵՐԸ ՏԵԿԵԼԸ, ՊԱՐՍԻԿՆԵՐԻ ՀԵՏ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱՏՆԵՐԸ ԵՎ ԲԶՆՈՒՆՆԱՅ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏՈՂՄԻ ՍԵՐԶԱՍՎԵԼԸ

Նրբ Հայոց երկիրն առ ժամանակ խաղաղացավ՝ ապա Հայոց Խոսրով թագավորը հրամայեց պարգևներ տալ այն քաղ մարդկանց,

վաստակեցին նմա, և փոխանակեցին զանձինս իրեանց փոխանակ աշխարհին Հայոց մեծաց յամենայն ՚ի մարտ նակատուցն պատերազմաց: Եւ ետ Վաշէի զօրավարի զականս Զանջանակին և զՋրաբաշխիս և զՅլու զուխ, ամենայն զաւտակօքն հանդերձ. նոյնպէս և այլոց նախարարացն մեծամեծ պարգևս: Եւ ետ հրաման թագաւորն զօրավարին իւրոյ՝ հանել խաշար յաշխարհէն բազում, և բերել զվայրենի կադին մայրեաց, և տրնկել զայն յԱյրարատեան զաւտին. և առեալ յամուր բերդէն արձունի, որում կոչեն Գառնի, մինչև ՚ի դաշտն Մեծամօրի ՚ի բլուրն՝ որ անուանեալ կոչի Դոփն, որ կայ ՚ի Տիւրքոյ կողմանէ՝ քաղաքին մեծի Արտաշատու, զգետն խոնարհ մինչև յապարանսն Տիկնունի՝ տնկեցին զկաղնին: Եւ կոչեաց զանուն նորա Տանար մայրի: Եւ միա ՚ի մայրեացն յեղէգնաբերանին ՚ի նմանէ ՚ի հարաւակոյս լցին զդաշտն կաղնատուն տնկով. և կոչեցին զանուն նորա Խոսրովակերտ: Եւ անդ շինեցին զապարանսն արձանականս, և զբերկոսեան տեղիսն պարսպեալ փակեցին. և ոչ կցեցին ՚ի միմեանս վասն պոզոտայի նանապարհին: Եւ անեաց բարձրացաւ. և ապա զամենայն էրէս և զգագանս հրամայեաց ժողովել թագաւորն, և լնուլ զհաղաճումն, զի լիցին նոցա տեղիս՝ որսոց զբօսանաց ուրախութեան թագաւորութեան նորա: Եւ զօրավարն Վաշէ կատարէր վաղվազակի զասացեալսն արժայի:

Եւ մինչդեռ նա յայնմ գործ զմայրեօքն տնկելով էր, յանկարծակի զուշակ հասանէր առ Խոսրով ՚ի Հէր և ՚ի՝ Զարաւանդ զաւտ, թէ պատրաստեալ են զօրն Պարսից զալ հասանել ՚ի գործ պատերազմի ՚ի վերայ քո: Ապա հրաման ետ արժայ Խոսրով Գատաբայ նահապետի Բրգնունեաց, զուգագ հանել յաշխարհէ աւելի քան զշափն և զհամար զօրսն մատենիկ զնդան ընդ առաջ նոցա խաղալ հասանել ՚ի դիմի հարկանել, արգելով զբշնամիսն: Ապա Գատաբէն երբայր ընդ առաջ զօրացն Պարսից բազմութեամբ զօրօքն Հայոց: Իբրև հասանէր Գատաբէն, խորհուրդ միարբանութեան դնէր ընդ իշխանսն զօրացն Պարսից. կամեցաւ մատենել ՚ի ձեռս նոցա զարժայն Հայոց զտէրն իւր, զարան հրամայեաց զործել թշնամեացն ՚ի վերայ իւրոց զօրացն, և անդրէն սուր ետ դնել ՚ի վերայ իւրոց զօրացն: Յանկարծ յեղակարծումն տարակարծի՝ քառասուն հազար զօրսն Հայոց միանգամայն կոտորէին, և այլ զօրքն փախստական լինէին. և Գատաբէն շարագործ առնուր զօրսն Պարսից, և կամէր անկանել ՚ի վերայ թագաւորին Հայոց: Ապա փախստական գօրացն վաղ հասանէին ՚ի բանակ արժային Հայոց, զոյժ առնել զանհնարին կործանումն իրացն եղիցոց. զչարագործութիւն մատնութեանն անօրէն Գատաբենայ:

որոնք նրա համար աշխատեցան և պատերազմի նախատարածումն իրենց անձր դրին Մեծ Հայքի աշխարհի համար: Նա Վաշե զօրավարին տվեց Զանջանակի ակունքները, Ջրաբաշխը և Յլու գլուխը բոլոր փոքր զավառներով, նույնպես և մեծամեծ պարգևներ մյուս նախարարներին:

Եվ հրաման տվեց թագավորն իր զօրավարին՝ աշխարհից բազմաթիվ մշակներ²⁰ հավաքել, անտառներից վայրի կադին հանել ու բերել տնկել Այրարատյան գավառում, սկսելով արձունի ամուր բերդից, նրին ասում են Գառնի, մինչև Մեծամօրի դաշտը, այն բլուրը, որ կոչվում է Դփին²¹ և գտնվում է Արտաշատ մեծ քաղաքի հյուսիսային կողմում: Եվ այսպես մերի տնկեցին գետի ընթացքով դեպի ներքև, մինչև Տիկնունի ապարանքը: Նա այս մերին կոչեց Տանար մայրի: Մի ուրիշ մերի էլ տնկեցին նրանից դեպի հարավ, եղեգնուտի եզերքով, և ամբողջ դաշտը լցրին կաղնի տնկով. սրա անունն էլ դրին Խոսրովակերտ: Նույն տեղում շինեցին նաև արձանական ապարանքներ: Երկու մերիներն էլ պարսպեցրով փակեցին, առանց իրար հետ կցելու, անցուղաբձի նանապարհի համար: (Մերին) անեց ու բարձրացավ: Հետո թագավորը հրամայեց ամեն տեսակ երեներ ու զագաններ ժողովել ու լցնել պարսպապատմած տեղերը, որպեսզի նրա թագավորությանն որսի՝ զքոսանքի և ուրախության տեղեր դառնան: Վաշեն անմիջապես կատարեց թագավորի ասածները:

Եվ մինչ Խոսրով զբաղված էր մերիները տնկելով՝ հանկարծ լուր հասավ նրան Հեր ու Զարավանդ գավառից²², թե Պարսից զորքերը պատրաստվում են պատերազմով քեզ վրա գալու: Խոսրով թագավորը հրաման տվեց Բզնունյաց Գատաբե նահապետին՝ աշխարհից զուգագ հանել անչափ և անհամար, և մատենիկ զնդի²³ հետ միասին դուրս գալ թշնամու առաջ, դիմադրել, նրա առաջն առնել: Եվ Գատաբեն զնաց Պարսից զորքին ընդառաջ Հայոց զորքի բազմությամբ: Երբ Գատաբեն հասավ Պարսից զորքերի մեծերի հետ միաբանեցավ, միտքը դնելով նրանց ձեռքը մատենել Հայոց թագավորին, իր տիրոջը: Նա թշնամիներին հրամայեց դարան սարքել իր զորքի դեմ և թշնամու սերրին մատնեց իր զորքը: Հանկարծ՝ անսպասելի կերպով (հարձակվում) կոտորում էին Հայոց քառասուն հազար զորքը, և մյուս զորքը դիմում էր փախստաթի: Իսկ շարագործ Գատաբեն առնում էր Պարսից զորքը և կամենում էր Հայոց թագավորի վրա հարձակվել: Փախստական զորքերն ավելի վաղ հասնում էին Հայոց թագավորի բանակը, զուժում էին պատահած սարսափելի կործանումը, անօրէն Գատաբենի մատնության շարագործությունը:

Այս անկանէր քառալի խնդրէ յաստուծոյ բազում պաղատանօք և ուժգին արտասուօք թագաւորն Հայոց հոսրով հանդերձ Վրքանա Բահանայակետին: Եւ յետ այսորիկ անապարէր կուտէր զօրսն առ իննն իբրև երեսուն հազար, հանդերձ զօրավարան Վաշէի. զայր հասանէր ընդ առաջ նոցա, ամենայն աւագախումբ մեծամեծ նախարարօք իւրով: Եւ ղիպեցան միմեանց առ ափն ծովուն Բզնունեաց, յԱռեսուն աւանի, ՚ի ձկնատեսանսն արհունի ՚ի վերայ գետակին: Եւ տեսին զօրսն Պարսից, զի ոչ գոյր թիւ բազմութեանն. զի էին իբրև զաստեղս երկնից, և իբրև զաւագ առ ափն ծովու. զի եկեալ էին անթիւ փլօղ և անշափ զօրօք: Եւ սոքա հասին անկան ՚ի վերայ բանակին, յուսացեալք առ աստուած. հարին, սատակեցին, կոտորեցին և ոչ թուին ՚ի նոցանէ: և ոչ մի: Եւ թափէին աւար բազում, և զփիղսն և զամենայն ոյժ զօրութեան նոցա: Ձերբակալ արարեալ զԴատարէնն Վաշէ սպարապետն և Բաշ Վահան ամատունի, ամէկն զնա առաջի մեծի թագաւորին հոսրովու, և Բարկոծ առնէին զնա Բարամբ իբրև զայր, որ աշխարհի և զնդի և զօրաց տեառն իւրոյ դաւանան յեալ իցէ: Եւ զազ ճորա և զկին և զորդիս ցտանէր յամբոցի անդ իշխանին թշտունեաց յանուանեալս յԱղբամար կղզոց. ՚ի նաւ կեալ Վաշէ սպարապետն, անցեալ ՚ի կղզին՝ առ հասարակ ոչ զէզ թողոյր և ոչ զարու: Եւ այսպէս բարձաւ ազգատոհմ նախարարութեանն այնորիկ. և գտուն նոցա յարհունիս կայան:

Բայց յետ այսորիկ ոչ ղաղարէին Պարսք ՚ի տալ պատերազմ ընդ հոսրովու արհային. և նա զնէր օրէնս, զի մեծամեծ աուզանին, նախարարն աշխարհակալն աշխարհատեարն՝ որ կին բիրատրն և հազարատրն, կայցեն առ արհային, և ընդ նմա շրջեցին, և մի՛ ոք երթիցէ ՚ի նոցանէ ընդ զօրս արհունի: Ձի երկնչէր նա յերկմտութենէ նոցա, զի զուցէ զնոյն գործ Դատարենայն գործիցեն, և ապստամբ լինիցին ՚ի նմանէ: Բայց վստան լինէր ՚ի ձերունին Վաշէ, ՚ի բուն սպարապետն ՚ի զօրավարն Հայոց մեծաց, և ՚ի Բաշ Վահան յԱմատունի: Գումարէր զօրսն ամենայն տանցն աւագանոյն ընդ զօրսն արհունի, և տայր զգումարտակն ամենայն ՚ի ձեռս նոցա. և հանապազ կային ՚ի Բաշութեան ՚ի մարտ պատերազմի ՚ի սահմանս Պարսից. և ոչ տային անխտիր արշաւել աւերել գերկիրն Հայոց, և ոչ նայել: Եւ կայր արհայ ՚ի հանգստի, և աշխարհ ՚ի շինութեան և ՚ի խաղաղութեան զամենայն ատուս կենաց նոցա:

Այն ժամանակ Հայոց հոսրով թագաւորը Վրքանս Բահանայակետի հետ թափալվում էր գետին, մեծ պաղատանով, շերմ արտասուներով ասածուց (օգնություն) էր խնդրում: Մրանից հետո փութով հավաքում էր իր մտա զորհերը, մտա երեսուն հազար մարդ, Վաշե զօրավարի հետ, և (քշնամու) զնմ էր զնում բոլոր իր ավագ նախարարների հետ միասին: Նրանք իրար հանդիպեցին Առեստ ավանում, փոքր գետակի վրա արհունական ձկնորսարանում²⁴: Տեսան Պարսից զորքի անհամար բազմությունը՝ ինչպես երկնքի աստղերը և ինչպես ավագ ծովի ափին, սրածակեալ եկել էին անթիվ փղերով և անշափ զորքով: Իսկ սրանք հասան, հարձակվեցին նրանց բանակի վրա, ասածուն հուսալով. զարկին, կոտորեցին, ոչնչացրին. մեկին էլ կենդանի չթողին: Եվ մեծ ավար խլեցին նրանցից և փղերը և նրանց զօրության բոլոր ույժը: Նաև Դատարենին Վաշե սպարապետը և Բաշ Վահան Ամատունին ձերբակալեցին և բերին հոսրով մեծ թագաւորի առաջ. նրան Բարկոծ բարկոծեցին իբրև մի մարզու՝ որ զավանանել է իր աշխարհին և իր տիրոջ զնդին ու զորհերին: Նրա տոհմը, կինը և որդիքը զանվում էին Ռշտունյաց իշխանի ամբոցում, Աղբամար կոչված կղզում: Վաշե սպարապետը նաև նստեց ու կղզին մանելով ո՛չ էզ թողեց և ոչ արու: Այս կերպով այդ նախարարական տոհմը ոչնչացավ, և նրա տունը (կալվածները) արհունիք զրավվեց:

Բայց սրանից հետո էլ պարսիկները շէին զաղարում հոսրով թագաւորի հետ պատերազմելուց: Եվ նա օրենք սահմանեց, որ մեծամեծ սպազանին, աշխարհակալ՝ աշխարհատեր նախարարները, որոնք բյուրավոր և հազարավոր (զինվորների տեր էին)²⁵, թագաւորի մտա մեան և նրա հետ շրջին, և նրանցից ոչ ոք չզնա արհունի զորքի հետ: Որովհետև նա վախեւում էր նրանց երկմտությունից, մի զուցե Դատարենի նման վարվին և իրանից ապստամբին: Բայց նա վստան էր ձերունի Վաշէի, Մեծ Հայքի բուն սպարապետի և զօրավարի և Բաշ Վահան Ամատունու վրա: Բոլոր ավագ նախարարական տների զորհերը գումարում էր արհունի զորհերի հետ և ամբողջ գումարտակը տալիս էր սրանց ձեռքը, և սրանք շարունակ Բաշարս պատերազմում էին Պարսից սահմաններում և թույլ չէին տալիս դյուրութեամբ մտնել ու ավերել Հայոց երկիրը²⁶: Եվ թագաւորը հանգստություն էր վայելում, աշխարհը շեն ու խաղաղ էր նրանց կյանքի բոլոր օրերում:

Ձայնու ժամանակաւ ապստամբեաց յարեալէն Հայոց մի ՚ի ծառայից նորա մեծ իշխանն Աղծնեաց, որ անուանեալ կոչէր բղեաշխն. որ էր մի ՚ի շորից գահէրէց բարձրէց տաճարին արեւունի: Եւ ձեռս յարեալն Պարսից. և մատնեաց զարեւնի տունն, որ յեց յինէն էր: Եւ էւած զօրս արեւային Պարսից ՚ի թիկունս իւր, և հատաւ յերկրէն յիշխանութենէն Հայոց, և տայր պատերազմ բնդ արեւային Հայոց՝ ուժով Պարսից թագաւորութեանն. և սաստկանայր մարտ պատերազմին: Ապա առաւել թագաւորն Հայոց զբարեկիր զճառայս իւր, զիշխանն Կորզուաց զՋոնն, և զիշխանն մեծի Մոփաց զՄար, և զիշխանն Մոփաց Շանկի ներսն, և զիշխանն Սիւնեաց զՎաղինակ, և զիշխանն՝ Հաշտենից զԴատ, և զիշխանն Բասենոյ զՄանակ, հանդերձ բազում զօրօք: Ապա շոգան յաղբեցին զօրացն Պարսից, և առ հասարակ բնդ սուր հանին զամենայն. և սպանին զբղեաշխն, եղբարք և որդովք իւրով հանդերձ: Բայց զաղջիկ մի զգոյտուր նորածին, և զգլուխն Բակուր բղեշխին բերին առ արեւայ: Եւ իրեւ այլ ոք ոչ էր մնացեալ յազգէն, եւ արեւայ զաղջիկն կնութիւն սիրելոյն արեւայի Վաղինեկայ սիրելոյ, և գտունն Աղծնեաց. և արար զնա բղեաշխ և պայեազատ տան նորուն: Ժառանգն բազմացաւ, և հանդերձ աշխարհաւն և ամենայն ուժովն կայր բղեաշխն Վաղինակ ՚ի ծառայութեան արեւային հանապազ: Բայց յորդոցն Բակուր բղեշխի պատանեակ մի փախեաւ անկաւ առ զօրավարն Հայոց Վաշէ, և անդ ապրեցաւ թագուցեալ ՚ի տան նորա: Ու առ յապա ժառանգ տան նորա յինէր: Ո՛ր յայլում ժամանակի դարձաւ կայաւ գտունն իւր. որոյ անուն Խեշա կոչէր:

Ձայնու ժամանակաւ խաղաց զնաց մեծ Եպիսկոպոսն մտրեացոց, այր սխանչելի ծերունի, վաստակասէր ՚ի գործս նշմարտութեան, որում անունն Յակոբ, փոխանակ ազգաւն պարսիկ կոչէր. այր բնորեալ յաստուծոյ, յիւրմէ՛ քաղաքէ անտի զալ հասանել ՚ի լեւորն Հայոց, ՚ի լեւորն Սաբարաղայ ՚ի սահմանս Այրարատեան տէրութեան ՚ի գաւառն Կոր-

Այդ ժամանակներս Հայոց թագավորից ապստամբեցաւ նրա հպատակներից մեկը, Աղծնյաց մեծ իշխանը, որ բղեշխ էր կոչվում²⁷, որ արեւնական սեղանի շուրս բարձրագույն զահերից²⁸ մեկն էր գրավում: Նա ձեռք մեկնեց Պարսից թագավորին և նրան մատնեց արեւունի տունը, որ իր կալվածին կից էր²⁹: Նա Պարսից թագավորից զորք բերել տվեց իրան օգնության, անջատվեց Հայաստանից և Հայոց թագավորի դեմ պատերազմ էր մղում Պարսից թագավորության ուժով, և պատերազմը սաստկանում էր: Եվ Հայոց թագավորը (նրանց դեմ) էր ուղարկում մեծ զորով իր բարեմիտ հպատակներին— Կորզվաց Ջոն իշխանին, Մեծ Մոփի Մար իշխանին, Շանկի Մոփի³⁰ իշխան ներսենին, Այունյաց Վաղինակ իշխանին, Հաշտենից Դատ իշխանին և Բասենի Մանակ իշխանին: Սրանք զնացին հաղթեցին Պարսից զորքերին և բոլորին առհասարակ սրի էաշեցին, նույնպես սպանեցին բղեշխին՝ եղբայրների ու որդոց հետ: Բայց Բակուրի զույլը և մի նորածին աղջիկ բերին թագավորին: Եվ որովհետև նրա տունից ուրիշ ոչ ոք չէր մնացել՝ թագավորն այդ աղջիկը կնության տվեց իր սիրելի Վաղինակ Սյունիին, նրան տվեց նաև Աղծնյաց տունը և նրան զարձեց բղեշխ և ժառանգ այդ տան: Ժառանգը բազմացավ, և Վաղինակն ամբողջ այդ երկրով և բոլոր ուժով ծառայում էր միշտ թագավորին. բայց Բակուր բղեշխի որդիներից մի պատանի փախավ ու ապաստանեց Հայոց Վաշե զորավարի մոտ և նրա տանը թաքնվելով (մահից) ազատվեց, որ և հետո, ուրիշ ժամանակ, դարձավ, իր տունը գրավեց ու ժառանգ դարձավ: Նրա անունն էր Խեշա:

Այն ժամանակներս Մծրինի մեծ Եպիսկոպոսը, մի սխանչելի ծերունի, նշմարտության գործերով զբաղված, որի անունն էր Հակոբ, Ջզոն կոչված, պարսիկ Անակի որդին³¹, աստժու բնորած մարդը, վերկացավ իր քաղաքից, որպեսզի գա հասնի Հայոց լեռները, Սաբարաղ

դուաց. այլ լի շնորհո՞վ Քրիստոսի, որպէս զօրութիւն՝ նշանաց և արուեստից լինէին 'ի ձեռաց նորա: Սա եկեալ ցանկացեալ փափաքեալ մեծաւ տենչանո՞վ աղաչլը զաստուած՝ տեսանել զփրկական տապանն նոյլան շինուածայն, զի յայս յերին հանգեաւ նա 'ի չրհեղեղէն. Բանգի զամենայն ինչ որ հայցէր, առնոյր 'ի տեսանէ: Ապա միէնչդեռ ելանէր ընդ դժուարին ընդ անչրդի ընդ փափայսն անապատին Սաբարադեան լերինն, աշխատեցան և ծառաւեցան նա և որ' ընդ նմայն էին: Ապա դեէր ծունը մեծն Յակոբ 'ի վերայ երկրին, և կայր յաղօթս առ տէր. և 'ի տեղուոցն՝ ուր եղեալ էր զգոյթս իր՝ բղխեաց աղբիւր, և արբին նա և որ ընդ նմայն էին. որ մինչև ցայսօր ասեն այնմիկ աղբիւր Յակոբայ: Եւ ինքն 'ի նմին աշխատեալ դեզերէր՝ զխնդրելին տեսանել առանց յապաղութեան, առնէր աղօթս առ տէր:

Արդ իբրև էր նա խոնկեալ 'ի վեր 'ի դժուարին տեղուոցն մօտ 'ի կատարն, և կարի վաստակեալ էր, ննջեաց նա. և եկն հրեշտակ աստուծոյ և ասէ ցնա. Յակոբ Յակոբ: Եւ նա ասէ. Անասիկ տէր: Եւ ասէ հրեշտակն. Անա ընկալաւ տէր զաղաչանս էո, և կատարեաց զխնդրուածսս էս. այդ, որ կայ ընդ սնառս էո, է 'ի փայտից տապանակին. անա բերի ինչ, անտի է այդ. զի այլ մի՛ ևս յանելցես տեսանել զայն. զի տէր այդպէս կամեցաւ: Եւ մեծաւ խնդութեամբ յտուն կացեալ, բազում գոհութեամբ երկիր պագանէր տեսողն, և տեսանէր գտախտակն՝ իբրև զի կացնեաւ հատեալ հանեալ նեղեալ 'ի մեծ ինչ փայտից: Եւ առեալ դառնայր անտի, հանդերձ շնորհատուր պարզեցելովն, և որ' ընդ նմայն երբեայլ՝ իւրովն նանապարհորդ լինէր: Եւ ոչ այնպէս մեծն Մովսէս զուարթագոյն ցնծայր յէջսն Սինէական լեռնէն, շաւղա՛վ էթլ առանելովն պակասագոյն: Քանզի յաստուծոյ առեալ և աստուածագիր հրամանո՞վ 'ի բազուկս, այր աստուածատեսիլ 'ի լեռնէն իջանէր: Այլ վասն վրիժագործ ժողովոյեանն, որոց զքիկունն 'ի տէրունիսն՝ և կործան յերեսս՝ տիրադրու՞մ իւրեանցալիտ ձուկելոյն երկիր պագանէին, և նովին զհրամանաբերն սրտառոյ սրտաբեկ կացուցանէին: Քանզի 'ի տախտակացն խորտակելոցն յայտնի երէէր բերելեացն բաղձութիւն: Իսկ այս Լեանելոյս, վասն որոյ և նառեայլս յարդարին, ոչ բառ այնմ օրինակի՝ որ անդ գործեցաւ. այլ ինքն իւրովն լցեալ հոգևոր մխիթարութեամբ, կարծեալ զնորունելեացն զլոծարութիւն յոստով դիտաւորութիւն զնանապարհաց անտաբերաց: Քանզի յայտնե՞օվ և ծածկելով՛, Բանգի միոյն միայն յամենագորէն առ ամենայն տգոս երկրամնաց շնորհին՝ մատակարարելին:

լեռ³², որ գտնվում էր Այբարատյան տերության սահմաններում, Կորդվաց գավառում: Նա լի էր աստվածային շնորհներով, այնպես որ նրա ձեռքով հրաշքներ էին կատարվում: Նա եկավ մեծ փափագով ու ցանկությամբ և աղաչում էր աստծուն, որ կարողանա տեսնել Նոյի փրկական տապանը, որ չրհեղեղից հետո այս լեռան վրա էր նանգել. որովհետև ինչ որ նա աստուծուց խնդրում էր՝ ստանում էր: Արդ՝ երբ նա բարձրանում էր Սաբարադեան լեռան անչրդի անապատ Բաբարոտ տեղերով՝ ինքն և իր հետ եղողները հոգնեցան ու ծառավեցան: Այդ ժամանակ մեծն Հակոբ ծունկ շոգեց գետնի վրա և տիրոջը աղաչեց: Եվ այն տեղից, որտեղ դրել էր գլուխը՝ մի աղբյուր բխեց. և ինքն ու իր հետ եղողները խմեցին: Մինչև այսօր էլ այդ աղբյուրին ասում են Հակոբի աղբյուր: Եվ ինքն նույն շարժարարից՝ գործը շարունակում էր, որպեսզի շուտով ցանկացածը տեսնե, և տիրոջ աղոթում էր:

Արդ՝ երբ նա աստիկ հոգնած էր վերը, կառարի մոտ, դժվար տեղերում՝ ուժասպառ եղավ և Բունը տարավ: Եվ աստուծու հրեշտակը եկավ ու նրան ասաց. «Հակոբ, Հակոբ»: Եվ նա ասաց. «Այստեղ եմ». (յուրև եմ): Եվ հրեշտակն ասաց. «Տեր բո աղաչանքներն ընդունեց և խնդիրդ կատարեց. այդ, ինչ որ զխիզ տակը դրված է՝ տապանակի փայտերից է. ինքս բերի ինչ համար. այնտեղից է: Ել շաշխատիս (տապանը) տեսնել, տերը այսպես կամեցավ»: Նա մեծ խնդությամբ սուրբ կանգնելով՝ Երկրպագում էր տիրոջը՝ մեծ գոհությամբ, և տեսնում էր տախտակը, որ կարծես կացնով կտրած՝ նեղված հանած էր ինչ-որ մեծ փայտից: Առնելով շնորհատուր պարզը՝ ինքն և հետը Եկողները այնտեղից ետ կին դառնում ու գնում իրենց նանապարհը: Եվ³³ մեծն Մովսեսը այնպես զվարթ չէր ցնձում Սինեական լեռնից իջնելիս, թեպետ չեմ ուզում ասել, թե նրա բերածը պակաս բան էր, իսկ նրանք ավելի: Որովհետև այն աստվածատես մարդը աստուծուց էր ստացել աստվածագիր հրամանները և ձեռներին բռնած իջնում էր լեռնից: Որովհետև այն շարագործ ժողովուրդը տիրոջից երես դարձնելով, կործանվելով տիրադրում գտնվեցին և իրենց ձուլածին երկրպագում կին, որով (աստծու) հրամանը բերողին սիրաբ կատարում՝ վնասեցնում էին, և հենց տախտակների խորտակելուց հայտնի երևում էր բերողի քախիծը: Իսկ այս երանելուն, որի մասին այստեղ հասում ենք, այնպես չպատահեց ինչպես այնտեղ եղավ. այլ ինքն և յուրայինները լցված էին հոգևոր ուրախությամբ, գիտնալով որ բնդունողները հոժարությամբ և հուսով սպասում են (նրա վերադարձին) հեռավոր ավետաբեր նանապարհից: Որովհետև³⁴ միայն և միայն ամենակարողից էր մատակարարվում շնորհի բոլոր երկրածին ազգերին:

Ապա իբրև գայր բերէր այրն աստուծոյ զաստուածագործ մեծութեանցն պատուհասին զխրատու՝ որ առ ամենայն ազգս բանաւորաց և շնչաւորաց յափտենից գեղանակն զփայտն ապրեցուցիչ, գեղանակն հայրենի գործոցն զնոյեան տապանին, ամենայն ևաղաքն և գաւառն՝ որ շուրջ էին զնովա՝ անպայման և անշափ խնդութեամբ և ցնծութեամբ ընդ առաջ էյանէին: Իբրև զառաքեալ Քրիստոսի իբրև զհրեշտակ երկնաւոր տեսեալ զսուրբն, զնովա պատէին. զհաջ հոգիին իրեանց իբրև զաստուածախօս տեսանէին և զնովիմբ փարեալք, և զվաստակասէր զօգտաբեր զգարչապարացն զշափոսն համբուրէին: Եւ զբերեալ պարգևացն զընտրն իրեանց յօժարութեամբ ընդունէին. որ մինչև ցայսօր նշանակ սփանչելութեան կայ պահեալ առ նոսա երեւոյթ փայտն հայրապետական նոյեան տապանին:

Ապա յետ այսորիկ լուր լուալ յերկրէն հայաստանէ սփանչելի եպիսկոպոսն Յակոբ. խաղաց զնաց առ մեծ իշխանն աշխարհատէրն մեծ ծառայն արքային Հայոց առ Մանանիրն Ռշտունի, և եկն թափեցալ յաշխարհն նորա: Վասն զի լուեալ էր զնմանէ՝ թէ այր շար և անզգամ է, և զուր տարապարտ ի՝ ցասմանէ զառնութեան սրտին իւրոյ կոտորէ անթիւ մարդիկ: Եկն ուսուցանել և խրատել զնա, զի յահէ տեստն երկուցեալ դարձցի յընդանութեան բարս, և մեկուսի ՚ի վայր դիցէ զանասնաբար զազանամտութիւն մոլեգնութեան իւրոյ: Իսկ իբրև ետես զնա, արհամարհեաց, ծաղր և այլն առնէր անօրէնն Մանանիրն զայրն աստուծոյ զՅակոբ եպիսկոպոսն: Եւ առ վայրենի բարուցն իւրոց՝ զոր ունէր յանձին իւրում, իբրև նմա հենուկս առնելոյ, ուր հաբիր այր՝ որ կային ՚ի կապանս առանց յանցման՝ ևս ածել առաջի նորա. և հրամայեաց ՚ի դահնէ միոջէ ՚ի ծով անդր հոսել. և զայնչափ հոգի առանց յանցման կտրուանել, և կատակութեամբ ծաղու հրամայէր հալածել զնա յաշխարհէն իւրմէ: Եւ ասէ. Առ իում բարէւացութիւնդ տեսե՞ր զիս՝ որ մեծարեցի զքեզ. դիր արարի նոցա ՚ի կապանացն, և ՚ի ծովուն դեռ զուղիկ: Իսկ նա զնացեալ անտի մեծաւ տրամութեամբ բստ հրամանի պատուիրանին տեստն իւրոյ, թօթափէր զփոշի ոտից իւրոց ՚ի վերայ նոցա: Գայր հասանէր ՚ի լեառն երկաթահատացն և կապարահատացն, և որ ընդ նմայն էին, ընդ Ըրզրաունիս: Եւ բաժանէր լեառն բարձր, ուստի երևէին գաւառն բովանդակ, որում անուն Ընձափարս կոչէին: Իբրև հուպ եկ յայն լեառն ՚ի ստորգալ յերինն. քանզի բազում ատուր էին զի շէր ինչ բնաւ ամենեկն ճաշակեալ, և ժարաւեաց խիստ ծարաւով: Եկաց յաղօթս առ տէր, զնէր ծունր, և եղ զգլուխ իւր ՚ի վերայ երկրի, և բխեաց ազբիր. ուստի արք ինքն և որք ընդ նմայն

Եվ երբ աստուծոյ մարդը գալիս բերում էր նոյան փրկարար տապալակի փայտը, — բոլոր բանավորների և շնչավորների ցեղերին հասած պատուհասի նավիտենական նշանը, հայրենի գործերի նշանակը — ապա բոլոր ևաղաքը և նրա շուրջն եղած զավառները. անշափ, աննման ցնծութեամբ և խնդութեամբ նրան ընդ առաջ էին դուրս գալիս: Նրան նկատում էին իբրև Քրիստոսի առաքյալ, իբրև երկնային երեւոյթ, նրան շրջապատում էին, իրենց ևաջ հովիվն իբրև աստվածախոս էին համարում, փարսաբովում էին նրան. համբուրում էին նրա աշխատասեր ու պաղաքեւ ուսերի հետեւերը: Եվ նրա բերած՝ շնորհված պարգևը ընդունում էին հոժարութեամբ. որ մինչև այսօր էլ նրանց մոտ պահվում է այդ սփանչելիի նշանը — հայրապետական նոյեան տապանի փայտը:

Մրանից հետո սփանչելի Հակոբ եպիսկոպոսը լուր ստացավ Հայաստան աշխարհից, էլավ եկավ Հայոց թագավորի մեծ ծառայի. աշխարհատեր մեծ իշխանի՝ Մանանիրն Ռշտունու մոտ. եկավ մտավ նրա աշխարհը, որովհետև լսել էր նրա մասին, թե շար և անզգամ մարդ է և սրտի դառնությունից շարանում ու անթիվ մարդիկ է կոտորում անմեղ տեղը: Եկավ նրան ուսուցանելու և խրատելու, որ աստուծու ահից վախենա, մեղմանա և դեն դեն անասնաբարո զազանային կատաղությունը: Իսկ երբ անօրէն Մանանիրն տեսավ աստուծոյ մարդուն, Հակոբ եպիսկոպոսին՝ նրան արհամարհեց, ծաղրի ու նախատիւնի եկեթարկեց: Եվ իր բնածին վայրենի բնավորութեամբ, նրա ջգրու՝ ուր հարյուր մարդ, որոնք կապանի մեջ էին առանց հանցանքի, բերել տվեց նրա առաջ և հրամայեց՝ մի գահավեժից³⁵ ծովը թափել և այնքան հոգի կարցնել առանց որևէ հանցանքի: Եվ կատակով ու ծաղրով հրամայեց նրան իր աշխարհից հալածել: Նրան ասաց. «Տեսա՞ր ո՛րքան քեզ մեծարեցի. քո բարեխոսության համար նրանց ազատեցի կապաններից, նիմա նրանք ծովում դեռ լող են տալիս»: Իսկ նա մեծ արտմոքյամբ այնտեղից զնաց և տիրոջ պատվիրանի համաձայն՝ իր ոտի փոշին թափ տվեց նրանց վրա³⁶: Նա իր հետի մարդկանցով զնաց Ռշտունիով, հասավ երկաթահատների և կապարահատների լեռը: Սա մի բարձր լեռ է, որ կոչվում է Ընձափարս, որի վերեւից բոլոր զավառներն երևում էին: Երբ այս լեռան մոտեցավ, ստորտը հասավ՝ շատ օտեր բոլորովին բան չէր կերել. այդտեղ խիստ ծարավ գրաց: Մունկ չոփեց, աղթթ արավ ախրոջ և գլուխը գետին դրեց, աղբյուր բղխեց, որից ինքն էլ, հետը եղողներն էլ խմեցին: Այստեղ էլ Ռշտունյաց (զավառում) ծովեզերի մոտ, Ընձափարսի ստորտում,

էին: Եւ եղև այս բոս առաջին օրինակին. որպէս արար ՚ի Սարարայ լեռինն, սոյնպէս և առ ոսին Ընծափարս լեռինն ՚ի ծովեզերն ընթշտունեաց ծովուն. որ բոս առաջնոյն օրինակի կոշի և այս աղբիր Յակորայ մինչև ցայսօր ժամանակի:

Եւ ելանէր Բանանայապետն աստուծոյ Յակոր ՚ի զլուս լեռինն Ընծափարս. և եզովէր զաշխարհն, զի մի պակասեցէ անտի խոռվութիւն մինչև ՚ի սպառ, փոխանակ տէրունի խաղաղութեան՝ որ ոչ լուան: Եւ սուրբ անտարանիչ եպիսկոպոսն զնաց ՚ի տեղի իւր: Իսկ յայնմ զաւտի, յետ զնալոյ ճորտ անտի, յետ երկուց անուրց սատակեցաւ կինն Մանանեհայ երթն որդով իւրով. յետոյ և ինն շարաման ծակոտեալ ելանէր մեծաւ տանջանօք յաշխարհէ: Եւ բոս բանին՝ որ ասացաւ, ոչ եղև խաղաղութիւն յաշխարհին յայնմիկ յօրէն յայնմանէ և յայս:

Բայց այս Յակոր գործէր սխալելիս մեծամեծս. և սա զիսկեցաւ ՚ի մեծ սիննողոսին ՚ի Նիկիա, որ եղև յամս Կոստանդիանոսի կայսեր Հոռոմոց, որ ժողովեցան երեկ հաբևր և ուրևասն եպիսկոպոսք. վասն անիծեալ աղանդոյն Արիանոսի աղլխանդրացոյ, որ էր ՚ի նահանգէ անտի եզիպտոսի: Արգ ամենայն եպիսկոպոսքն նստէին առաջի Կոստանդիանոսի. և ՚ի Հայոց էր անդ Արիստակէս, որդի Քրիզոստի սխալելոյ՝ առաջի կաթողիկոսին Հայոց մեծաց: Սկսաւ երեւալ սխալելիօք նշանաց Հոգւոյն սրբոյ այնմ Յակորայ ծածկեալ գործք զարմանալի թագաւորին: Ետես զի արեայն Կոստանդիանոս Բուրձ զգեցեալ էր ՚ի ներեոյ յուրոց ծիրանեացն և պատմունանին, և հրեշտակն կայր պահապան սպասարեւել նմա: Զարմացեալ եպիսկոպոսն Յակոր, ասաց այլոց բազմութեան ժողովոյն եպիսկոպոսացն զիւրս հրեշտակին, որ ոչ հաւատային իրացն: Իսկ նա պնդեալ վիճէր և ասէր. Որովհետև դուք գիտէք զիւրս ծածկեալս, նախ զայդ յայտ արարէք, զի՞նչ է այն որ զգեցեալն է թագաւորն ՚ի ներեոյ պատմունանին: Որ իննն ՚ի մէջ կացեալ, ՚ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ յայտնէր զխոնարհութիւն կրօնազգեաց աստուածասիրութեան նշանակ թագաւորին Կոստանդիանոսի. և զննեալ առաջի ամենեցուն ցուցանէր, զի ՚ի ներեոյ ընդ ծիրանեօքն Բուրձ զգեցեալ էր առ սէր շեմեռանդ հաւատոցն՝ որ առ Քրիստոս ունէր: Ապա ետես և թագաւորն Կոստանդիանոս զհրեշտակն սպասարեւ երեսացն Յակորայ, և անկաւ առաջի ոտից նորա, և մեծապատիւ մեծապարգև մեծարեաց զնա: Եւ արկ զաթոռ նորա ՚ի վերայ Բան զբազումս ՚ի նոցանէ, որք ՚ի սիննողոսին յայն էին: Բայց ոսկերէք նորա շնորհեցան Բաղափին ամրացոց, ընդ այլ մծբնացիսն ՚ի փոխել նորա անտի անդր ՚ի մարտս պատերազմացն Յունաց թագաւորացն ընդ թագաւորին Պարսից:

նույնպէս արավ, ինչպէս արել էր Սարարայ լեռան վրա: Այս աղբիրուն էլ, առաջինն նման, մինչև այսօր կոչվում է Հակոբի աղբիր:

Հետո աստուծոյ Բանանայապետ Հակորը բարձրացավ լեռան գլուխը և անիծեց այն աշխարհը, որպեսզի այնտեղից իսպառ խոռվուրդներ չպակասի, փոխանակ որ նրանք շտեղծեն տէրունի խաղաղության խոսքին: Հետո սուրբ ամենտարանիչ եպիսկոպոսը զնաց իւր տեղը: Իսկ նրա զնալոց երկու օր հետո այդ զավառում մեռավ Մանանեհի կինը իւր յոթը որդիներով. հետո իննն էլ ծակոտվելով շարաշար մահով զնաց այս աշխարհից: Եվ նրա ասածի պես՝ այն օրից ՚ի վեր խաղաղություն չեղավ այս աշխարհում:

Բայց այս Հակորը մեծամեծ սխալելիքներ էր գործում. նա պատանեց Նիկիա մեծ ժողովում. որ տեղի ունեցավ Հոռոմոսի Կոնստանդիանոս կայսեր օրերում, երբ ժողովվեցին երեքհարյուր տասներեք եպիսկոպոսներ Արիանոս Աղլխանդրացոյ անիծված աղանդի պատկառով. որ Եզիպտոսի նահանգից էր: Արգ՝ բոլոր եպիսկոպոսները նստած էին Կոստանդիանոսի առաջ: Հայերի կողմից էլ այնտեղ էր Արիստակէսը. Մեծ Հայքի առաջին կաթողիկոսի՝ սխալելի Քրիզոստի ուղիքն: Եվ սուրբ հոգու սխալելի նշանով այս Հակորին սկսեցին երևել բազմաթիւ զարմանալի թափուր գործեր: Նա տեսավ, որ Կոստանդիանոս թագաւորը Բուրձ էր հագել իւր ծիրանի պատմունանի տակ, և հրեշտակը կանգնել էր նրան սպասարկելու: Հակոր եպիսկոպոսը զարմանալով՝ ժողովի մյուս թագաւորիվ եպիսկոպոսներին հաղորդեց հրեշտակի մասին: Բայց նրանք չհավատացին: Իսկ նա վիճում, պնդում էր և ասում. «Որովհետև դուք թափուր բաները գիտեք, ուստի նախ այն բացատրեցեք, թե ի՞նչ է հագել թագաւորը պատմունանի տակ»: Եվ ինքը մեջ տեղը կանգնելով՝ սուրբ հոգու շնորհիվ երևան էր հանում Կոստանդիանոս թագաւորի կրօնասիրական խոնարհությունը, նրա աստվածասիրության նշանը, և զննելով՝ բոլորին ցույց էր տալիս, որ ծիրանի տակ Բուրձ էր հագել՝ զեպի Քրիստոս ունեցած սիրտ և շեմեռանդ հավատի համար: Սրանից հետո Կոստանդիանոսը իննն էլ տեսավ հրեշտակին, որ սպասաւորում էր Հակորին. նրա ոտների առաջ ընկավ և մեծ պատվով նրան մեծարեց և նրա արթոր ժողովում եղողների շատ շատերի (արթունջից) բարձր գրեց:

Բայց նրա ոսկորները շնորհվեցին Ամիդ Բաղափին, երբ Հունաց թագաւորների պատերազմների պատճառով Պարսից թագաւորի հետ՝ (ոսկորները) Մծբնից այնտեղ փոխադրվեցին այլ բաների հետ:

ՅԱԳԱԳԱՍ ՄԵՍԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՊԱՐՄԻՑ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴ ՄԻՄԵԱՆՍ. ԻՒ ԱՆԿԱՆԵԼՈՑ, Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ԶՕՐԱՎԱՐԻՆ ՎԱԶԷՐ: ԵՒ ՄԱՀՈՒՆ ԽՈՍՐՈՎՈՒՄ ԱՐՔԱՆԻ. ԵՒ ՓՈԽԵԼՈՑ ՅԱՇԽԱՐՀԷ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՎՐՔԱՆԱՑ

Եւ յետ այսորիկ յանկ ես լինել մաժտ խստութեամբ պատերազմի ՚ի մէջ Պարսից եւ Հայոց բնդ միմեանս. զի ժողովեցան հասին կուտեցան առնուլ զաշխարհն Հայաստան երկրին: Ապա ժողովէր սպարապետն զօրավարն Հայոց մեծաց Վաշէ զագատախումբ բանակ հախարարակոյտ զօրացն: Եւ ելանէր տայր բնդ զօրսն Պարսից պատերազմ, և լինէր անհնարին կոտորուած յերկոցունց կողմանցն, և բազում ծախ մեծամեծ աւագանւոյն կոտորելոցն: Անկանէր ՚ի պատերազմին յայնմիկ մեծ սպարապետն Հայոց Վաշէ. և լինէր ամենայն աշխարհին սուգ անհնարին, զի բազում անգամ էր տէրն փրկութիւն տուեալ Հայոց ՚ի ձեռն նորա: Ապա ժողովէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս, մխիթարէր զամենեւեան, և զինքնին բազաւորն զխոսրոզ, և զօրսն ամենայն, որք բազում անկաշրեաց արտասուակաթ ոգրով և ծանրաթախիծ հոգով, մեծաւ կոծով և անհնարին աշխարհնօք պաշարեալք, զգնացելոցն կարիս մնացելոցն համարեալ՝ սգային: Զորս մատուցեալ սփռփէր զենոսա մեծն Վրթանէս. և ասէր.

Մխիթարեցարոյք ՚ի Քրիստոս. վասն զի մանաւանդ որք մեռանն, նոքա յաղագս աշխարհի և եկեղեցեաց և աստուածագործ օրինացն տուչութեան, զի մի գերեալ քանկեցի աշխարհս, և սուրբ եկեղեցիքն անօրինեացին, և կամ մարտիրոսք անարգեցին, և կամ սուրբ սպասն ՚ի ձեռս պղծոցն և անօրինացն անկցին, և սուրբ ուխտն այլայլեցի, և որդիք մկրտութեամբ գերութեամբ անկցին ՚ի պէսպէս պղծութիւնս անօրէնութեան կարգաց պաշտամանց: Եւ եթէ զաշխարհս ունիցին արդեւիք շղեմիքն, և զիրեանց զանօրէն զանկրօն զանաստուած կրօնիցն զօրէնս աստ արդեւիք հաստատէին, որ, զոր խնդրեմքս, քա՛ւ և մի լիցի: Իսկ մեր բարեպաշտութեան նահատակք ՚ի վերայ այսորիկ նգնեալ պատերազմաւ, զշար պահեալ հեռացուցեալ հայածեալ յաշխարհէ՝ մեռան, զի մի յայսպիսի աստուածապաշտ և աստուածասէր աշխարհ անօրէնութիւն մտեալ շարի կամացն ՚ի ծառայութիւն արկցէ, և զբազում ոգիս ջերմեռանդն սիրով բնութեան ՚ի միմեանց քակտեալ քայլայեցէ: Իսկ սոքա մինչդեռ կենդանի էին, արդար վաստակօք ՚ի վերայ այսորիկ վաստակեցան. և ՚ի մահուն իրեանց զմիամտութեան հաստատութեան զանձինս փոխանակ տալով ընդ նշմարութեան տեառն, մատուցին ՚ի վերայ եկեղեցեաց, և ՚ի վերայ մարտիրոսաց, և ՚ի վերայ ուխտին սքր-

ՊԱՐՄԻՑ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՄԻՋԵՎ ՏԵՂԻ ՌԵՆԵՑԱՍ ՄԵՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐԻ ՄԵՋ ԸՆԿԱՎ ՎԱԶՆ ԶՈՐԱՎԱՐԸ. ԽՈՍՐՈՎ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ՄԱՀԸ ԵՎ ՎՐՔԱՆԱՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՅՍ ԱՇԽԱՐՀԻՑ ՓՈԽՎԵԼԸ

Սրանից հետո դարձյալ խիստ պատերազմ տեղի ունեցավ Պարսիկների և Հայերի մեջ, որովհետև սրանք մեծ բազմությամբ եկան Հայոց աշխարհն առնելու: Ապա Մեծ Հայքի սպարապետ և զորավար³⁷ Վաշեն ժողովում էր նախարարական զորքերի ազատների բանակը և դուրս էր գալիս Պարսից զորքերի հետ պատերազմելու: Երկու կողմից էլ անասելի կոտորած էր լինում, և շատ մեծամեծ ավագանիներ կոտորվում փշանում էին: Այս պատերազմում ընկնում էր նաև Վաշեն, Հայոց մեծ սպարապետը. և բոլոր աշխարհը մեծ սգի մեջ էր ընկնում, որովհետև տերը շատ անգամ նրա ձեռով փրկություն էր շնորհել հայերին: Ապա Վրթանէս եպիսկոպոսապետը ժողովում մխիթարում էր բոլորին, իրան՝ խոսրով բազավորին և բոլոր զորքը, որոնք սրտակիզ ողբով ու արտասուքով, բախձալից հոգսերով, մեծ լաց ու կոծով կաշկանդված սգում էին, զնացածների կարիքները մնացածներին համարելով: Մեծն Վրթանէս սրանց սփոփում էր և ասում.— «Մխիթարվեցե՛ք Քրիստոսով, որովհետև նրանք որ մեռան՝ մեր աշխարհի, եկեղեցիների և աստվածատուր հավատի համար (մեռան), որպեսզի մեր աշխարհը չգերվի, և արուճանդ չլինի, սուրբ եկեղեցիները չպղծվին, մարտիրոսները չանարգվին, (եկեղեցական) սպասները պիղծ և անհավատ մարդկանց ձեռքը չանցնեն, (եկեղեցու) սուրբ ուխտը չայլայլվի, մկրտված ժողովուրդը գերի չգնա ու չմատնվի անհավատների պաշտամունքի զանազան սղծություններին: (Որովհետև) եթե իշխանները մեր աշխարհը գրավեն՝ այստեղ կհաստատեն իրենց անօրեն, անհավատ, անաստված կաթերք, որ, հուսանք, թե երբեք լինելու չէ: Իսկ մեր բարեպաշտ նահատակները այս բանի համար պատերազմ մղեցին, և շարիքը մեր աշխարհից հալածելով ու հեռացնելով մեռան, որպեսզի անհավատությունը այս աստվածապաշտ և աստվածասեր աշխարհը մտաք չզործեն և շարի կամքին ծառա չդարձնեն և շատ հովիներ, որ ջերմեռանդ սիրով իրար հետ կապված են՝ միմյանցից չբաժանեն, չբախձան: Իսկ սրանք մինչ կենդանի էին՝ արդար աշխատանքով աշխատեցին այս բանի համար, և մեռնելիս հաստատ պահեցին իրենց հավատարմությունը և իրենց անձերը զոհեցին աստվածային նշմարտության համար, եկեղեցիների, մարտիրոսների, կրոնի սուրբ ուխտի, հավատի կարգերի համար, քահանայական ուխտի և

բութեան օրինացն, և ՚ի վերայ կարգաց հաստոցն, և ՚ի վերայ ուխտին
ֆահանայութեան, և ՚ի վերայ անթիւ նոր ՚ի Քրիստոս մկրտելոցն, ՚ի
վերայ բանակի տեառն աշխարհիս: Որք այնմ ամենայնի փոխանակ
զանձինս իւրեանց ոչ խնայեցին, ընդ վկայս Քրիստոսի է նոցա համար
պատուոյ: Արդ մի՛ լացցում զնոսա, այլ պատուեսցում ընդ նշմարտու-
թեան, առ նահատակսն դիցում ընդ աշխարհ օրէնս յափտեանս յափ-
տեկից զի ամենայն ոք գտոցա յիշատակ ֆաշութեան իբրև Քրիստոսի
նահատակաց անխափան կատարեսցէ: Եւ մեք տօնս արասցում, և
ուրախ լիցում. զի աստուած այսոքիք նանեսցի ընդ մեզ, յայսմ հետև
խաղաղութիւն շնորհեսցէ:

Եւ եղ օրէնս ընդ աշխարհ մեծ ֆահանայապետն Վրթանէս. զնոցա
առնել զյիշատակն ամ յամէ. և որք փոխանակ աշխարհին փրկութեան
մեռանիցին ՚ի նմանութիւն նոցա, եղ կանոն՝ յիշել զտոսա առ սուրբ սե-
ղանն աստուծոյ ՚ի ժամ պատարագին. յորժամ զանուանս սրբոցն կար-
գիցեն, և ապա զկնի նոյս զնոցայն. և մնացելոցն յանցելոցն գուր
և խնամ կայցին: Ձի սոքա, ասե, ՚ի նմանութիւն Յուդայ և Մատթթայ
Մակարէի անկան ՚ի նակատ պատերազմի, և նմանութիւն եղ-
բարց նոցա: Սակայն գվաշլի գորավարի փոքրիկ մանգիկ մի
զնորուն գորգի ՚ի հայրենի բարձր գահուն մատուցանէին, որում
անուն էր յանուն հօր իւրոյ Արտաազգ: Առայի թագաւորին զհօրն պա-
տիւն ՚ի զլուխն դնէին, և զսպարապետութեան նորուն տեղի. զի կարի
որդի վաստակաւորի էր, և ՚ի վաստակաւոր ազգէ. զի այլ յազգին ոչ
գաւա հօծկու, զի ՚ի մեծ պատերազմին մեռան: Եւ զգորավարութեան
գործ յանձն առնէին Արշարայ Սամարականի՝ իշխանին Շիրակայ և
Արշարունեսաց գաւառին, և Անդովկայ իշխանին Սիւնեսաց. զի նոքա փե-
սայք էին տանն Մամիկոնեան տոհմին: Եւ հրաման ետուն մեծ եպիս-
կոպոսապետն Վրթանէս հանդերձ թագաւորան՝ Արշարայ և Անդովկայ
սնուցանել զպատանեակն զՔրտաազգ, զի կացցէ ՚ի տեղի նախնեսացն
հւրոց է հօր հուր, և առձ ֆաթութեանս արձեւագէ շնեստեառնն իս-
տոսի, և առաջին իւրոյ մարմնաւոր բնատերանց՝ արշակունեսաց ֆաշ
արանց, և տան և կենաց. և խնամակալ լիցի այրեաց և որբոց, և զնո-
րուն գործ ֆաշութեան սպարապետութեան անդանի գորավարութեան
յաջորդեսցէն զամենայն ատուս կենաց իւրոց:

Ապա յետ ասորիկ փոխեալ լինէր ֆաշ արանցն աշխարհաշէնն իսու-
րով, թագաւորն Հայոց մեծաց: Ժողովեալ, աշխարհն եղեալ, լացին ամե-
նայն սանմանք աշխարհաց գաւառաց Հայոց մեծաց. և տարան առ իւր
նախնիսն յԱնին յեկեղեցագաւառն¹⁰ Դարանաղեսաց: Եւ յետ սորա փոխե-
ցաւ ևս յաշխարհէ մեծ ֆահանայապետն Վրթանէս. և ժողովեցան ամե-

Քրիստոսի անունով անթիվ նոր մկրտվածների և աշխարհի բնիկ³⁸
տիրոջ համար. և նրանք որ իրենց կյանքը շինայեցին այս բոլորի
համար՝ նրանք պետք է պատվիրեն Քրիստոսի վկաների հետ: Ուրեմն
նրանց շնանք, այլ արժանապես պատվենք նահատակների հետ. մշտա-
կան կարգ սանմանենք ամբողջ մեր աշխարհում, որ ամեն ոք անխա-
փան կատարեւ սրանց ֆաշութեան հիշատակը՝ ինչպես Քրիստոսի նա-
հատակների: Իսկ մենք տոն կատարենք և ուրախ լինինք, որ աստված
սրանցով մեզ հետ հաշտ լինի և այսուհետև խաղաղություն շնորհեք:

Եվ Վրթանէս մեծ ֆահանայապետը օրենք սանմանեց (մեր)
աշխարհում՝ տարեց-տարի նրանց հիշատակը կատարել, ինչպես
և նրանց, որոնք նույն կերպով աշխարհի փրկութեան համար կմեռ-
նին: Կանոն դրեց՝ սրանց անունները հիշել աստծու սեղանի առաջ
պատարագի ժամանակ՝ երբ սրբերի անունները հիշվում են. որոնցից
նեւոտ սրանցը, իսկ ընկածների մնացորդներին գուր և խնամք տանին:
Սրովհետև, ասում էր, սրանք պատերազմի նակատամարտում ընկան
Հուդա և Մատթթիա Մակարեների և նրանց եղբայրների նմանությամբ:

Սակայն Վաշե գորավարի որդուն, որ փոքր մանուկ էր, հայրենա-
կան զահն ու բարձն էին տալիս, իր պապի³⁹ անունով կոչվում էր Ար-
տավազգ: Թագավորի առաջ նրա զլուխն էին դնում հօր պատիվը, նրան
տալիս էին սպարապետությունը, որովհետև մեծ վաստակավորի որդի
էր. վաստակավոր տոհմից, իսկ նրանց տոհմում ուրիշ չափահաս մարդ
չլուծվեց, որովհետև մեծ պատերազմում մեռել էին: Իսկ գորավարու-
թեան գործը հանձնում էին Արշավիր Կամարականին, Շիրակի և Ար-
շարունյաց գավառի իշխանին, և Սյունյաց իշխան Անդակին, որով-
հետև սրանք Մամիկոնյան տոհմի փեսաներ էին: Եվ Վրթանէս մեծ
եպիսկոպոսապետն ու թագավորը հրաման տվին Արշավիրին ու Անդա-
կին՝ պատանի Արտավազգին սնուցանել, որպեսզի (մեծանալով) իր
նախնիների և իր հօր տեղը բռնե, ֆաշութեան գործեր կատարե ամե-
նատե Քրիստոսի համար և իր մարմնավոր բնիկ տերերի՝ ֆաշարանց
Արշակունիների համար, (ժողովրդի) կյանքն ու տները պաշտպանե,
որբերին ու այրիներին խնամակալ լինի և իր (նախորդների) ֆաշութեան
գործերը կատարե, նրանց սպարապետության և անվանի գորավարու-
թեան նաջորդը լինի մինչև իր կյանքի վերջը:

Սրանից հետո (աշխարհից) փոխվում էր ֆաշարանց՝ աշխար-
հային իսուրովը, Մեծ Հայքի թագավորը: Ամբողջ Մեծ Հայքի աշխարհ-
ներից ու գավառներից ժողովեցին, սուր արին, լացին ու տարան
իր նախնիների մոտ, Անի, Դարանաղաղի եկեղյաց գավառը: Նրանից
նեւոտ աշխարհից փոխվեց նաև Վրթանէս մեծ ֆահանայապետը: Ամբողջ

նայն աշխարհն Հայոց, և մեծաւ պաշտամամբ, սաղմոսիւք և երգովք հոգևորօք, կանթեղօք և մոմեղինօք և խնկածու հոտովք, արհունական կառօք զսուրբն Վրբանէս, անհնարին բեկմամբ՝ վասն իրեանց յայնմ ՚ի բնակ տեառնէն կամ ՚ի հոգևոր վարդապետութենէն որք մնալոյ. մեծաւ յալեաց տրամութեամբ մինչև ՚ի գեղն Քորդան ՚ի Գարանաղեաց գաւառն յուղարկէին: Եւ անդ առ մեծի հայրապետին Գրիգորի զսուրբ զոսկերսն հանգուցանէին. և զմքշտակատար զսուրբ կենդանի յիշատակն ՚ի վերայ կատարեալ, դառնային:

ԺԲ

ՅԱՂԱԿՍ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼՈՅ ՏԻՐԱՆԱՅ ՅԵՏ ՀՕՐ ԻՒՐՈՅ. ԵՒ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ՅՈՒՍԷՆ ՅԵՏ ՀՕՐ ԻՒՐՈՅ ՎՐԹԱՆԱՅ ԿԱԼԱՒ ԶԱՔՈՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ, ԵՒ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ՍՊԱՆԱՒ Ի ՏԻՐԱՆԱՅ ԱՐՔԱՅԷ ՅԱՂԱԿՍ ՅԱՆԿԻՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

Եւ յանցանելն յաշխարհէլ թագաւորին խոստովու, Տիրան որդի խոստովու առ զթագաւորութիւնն իշխանութիւն աշխարհացն Հայոց մեծաց: Եւ ընդ նմին սուրբն երանելի մանուկն Յուսիկ յաշորդեաց զաեղի հայրապետացն Հայոց: Բայց զումարեաց ընդ նմա թագաւորն Տիրան զմեծամեծ նախարարն ըստ սովորութեան օրինակին. զմեծ հազարապետն ՚ի հազարապետութեան: Իսկ ՚ի տոհմէլ ամենայն Հայոց մեծաց, զՎարդաշ, որ էր իշխան Անձտայ, և ընդ նմա Զարեհ իշխանն, նահապետն մեծի Մոփաց. և զՎարազ Շահունի իշխանն Մոփաց աշխարհին. և զԳեկի իշխան Հաշտենից գաւառին ՚ի Կամիւնական տոհմէն. զՎորոյր իշխանն Վանանդայ գաւառին. և զՇահէն իշխանն Անձեացեաց տոհմին. և զԱտամ իշխանն Գողթան. և զՄանաւազ իշխանն կողքացոց. զԳորոյր իշխանն Զորոց աշխարհին. և զՄանասայ գեորխոտունեաց զիշխանն մաղխազունեան տանն, զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն Սահառունեաց, և զԱբա իշխանն Գնունեաց:

Զնոսա զամենեսեան հրամայեաց երբալ ընդ մեծի հազարապետին Վաղարշու, զի նստուցեն զերանելին Յուսիկ յարհունական կառան, և խաղացեն զնացեն ՚ի սահմանակի՛ցս իրեանց ՚ի մայր քաղաքացն Փամբաց ՚ի Կեսարիա, հասուցանել զմանուկն Յուսիկ յառաքելական արքուն հայրապետացն: Գնացին եկին հասին ՚ի քաղաքն կեսարացոց. ետուն ՚ի կաթողիկոսութիւն զՅուսիկն ձեռնադրել, զորդին Վրբանայ: Եւ նստուցին զնա յարքուն Առաքելոյն Քաղէսի, և յարքուն իւրոյ հաւուն մեծին Գրիգորի. և դարձան անդրէն մեծաւ խնդութեամբ, եկեալք առողջութեամբ, յաշորդեալք հասանէին յԱյրարատեան աշխարհն: Եւ զիշխանսն երկոսին, և նոցուն Մոփացն, յառաջ արձակէին անտաւորս առ արքայն:

Հայոց աշխարհը ժողովկեց և մեծ պաշտամունեով, սաղմոսներով ու հոգևոր երգերով, կանթեղներով մոմեղեններով, անուշահոտ խնկով՝ արհունական կառերով փոխադրեցին սուրբ Վրբանեսին, մեծ վշտով՝ որ որք մնացին իրենց բնիկ տերից և հոգևոր վարդապետից. և մեծ լաց ու կոծով ու տրամութեամբ բերին Գարանաղայաց գավառի Քորդան յյուսիս և Գրիգոր մեծ հայրապետի մոտ նրա մարմինը ամփոփեցին և նրա կենդանի մշտակատար հիշատակը կատարելով ետ դարձան:

ԺԳ

ՏԻՐԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ ԻՐ ՀՈՐԻՅ ՀԵՏՈ ԵՎ ԹԷ ԻՆՉՊԵՍ ՀՈՒՍԷՆ ԻՐ ՎՐԹԱՆԱՅ ՀՈՐ ՄԱՆԻՅ ՀԵՏՈ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՔՈՒԷՆ ՆՍՏԵՑ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՏԻՐԱՆԻՅ ՍՊԱՆԱՅԵՑ՝ ՆՐԱՆ ՀԱՆԿԻՄԱՆՆՈՒԹՅՈՒ ՊԵՏԱՆՈՒԿ

Երբ խոստով թագաւորը այս աշխարհից փոխվեց՝ Մեծ Հայկ աշխարհի թագաւորական իշխանությունը առավ խոստովի որդին Տիրանը: Նույնպես և մանուկ սուրբ Հուսիկը հաշորդեց ու գրավեց Հայոց հայրապետների տեղը: Տիրան թագաւորը, սովորութեան համաձայն, նրա հետ զումարեց մեծ նախարարներին—Վաղարշ մեծ հազարապետին⁴⁰, որ Մեծ Հայկի հազարապետության տոհմից էր և Անձիսի իշխանն էր, և նրա հետ Մեծ Մոփիի Զարեհ իշխանին և (մյուս) Մոփաց աշխարհի Վարազ Շահունի իշխանին և Հաշտենից գավառի Պեկի իշխանին Կամիւնական տոհմից և Վանանդի իշխան Ռորթին և Անձեացյաց տոհմի իշխան Շահենին, և Գողթնի իշխան Ատամին, և Կողքացոց իշխան Մանավազին, և Զորի աշխարհի իշխան Գորոյրին, և Խոստովայաց տոհմից Մախազութեան տան իշխան Մանասային, և Սահառունայաց տոհմի իշխան...ին⁴¹, և Գնունայաց իշխան Աբային: Այս բոլորին հրամայեց՝ Վաղարշ մեծ հազարապետի հետ գնալ, երանելի խոսիկին արհունական կառքը նստեցնել, անել տանել սահմանակից Իամիրի⁴² Կեսարիա մայրաքաղաքը՝ մանուկ Հուսիկին հայրապետների առաքելական արքուն բարձրացնելու համար:

Նրանք ելան զնացին ու հասան Կեսարացոց քաղաք և կաթողիկոս ձեռնադրել տվին Հուսիկին, Վրբանեսի որդուն, նրան նստեցնել Քաղէս առաքելի և իր պապի՝ մեծն Գրիգորի արքունը, և մեծ խնդութեամբ ետ դարձան ողջ առողջ և աշողութեամբ եկան հասան Այրարատյան աշխարհը: Եվ իրանցից առաջ ավետավորեւ ուղարկեցին երկու Մոփերի երկու իշխաններին:

Ապա իբրև լուսա ինքն արեայն, ընդ առաջ ելանէր նմա 'ի դաշտն յայն կոչս գետոյն Տափերն կամրջի, ամենայն բանակօքն բազմութեամբ: Ապա ողջոյն տունեալ գցանկալի ողջոյնն միմեանց, անցեալ ընդ կամուրջն Տափերայ, մտեալ 'ի քաղաքն մեծ յԱրտաշատ, յեկեղեցին դառնային. և նստուցանէին զցանկալի մանուկն Յուսիկ յարոտ հայրապետական: Սա զհետ հօրն իւրոյ Վրթանայ զառաքելական յաջորդէր, հայրական շափոցն նմանեալ ծնունդ, ամենևին զամենայն յամենայն հեշտակալոսն զանձն ցուցանէր, զամենայն ըստ պարգևացն աստուծոյ զշնորհացն կատարէր: Քրիստոսական բանաւոր խաշանցն հովուելով, անտարանական պատգամաւորօքն խրատելով ընձեռնեցաւ: Զի ատուրբ մանուկ, տիօք առոյգ, և բարձր հասակաւ. գեղով երեսաց սեանչելի և շքնազ, զի այլ ոչ գտանէր ուրեք նման նմա 'ի վերայ երկրի: Սուրբ և պայծառ հոգով, ամենևին ոչ ինչ զբաղեալ ընդ աստիս. իբրև զհաջ սպառազէն Քրիստոսի, իբրև զախոյեան նահատակ 'ի տղայութենէ տիոց նշկանէր, աներևոյք թշնամոյն յաղթութեամբ սպառնացեալ: Ակն առնուլ կամ աշտոնել մարդկան բնաւ ամենևին ոչ գիտէր. այլ զբան Հոգոյն սրբոյ սուտեր անեալ ընդ մէջ իւր կռէր: Իսկ շնորհատուր Հոգոյն լցեալ զնա, գիտութեան էր աղբիւրացեալ զամենայն լսելեացն ցուղս ականչացն և սրտիցն երկրին:

Իսկ թագաւորն Տիրան և այլ մեծամեծ աագանին նախարարացն, կամ աշխարհն ամենայն, ոչ ինչ ըստ աստուծոյ կամացն վարս յանձն առեալ՝ իմաստուն ինչ գնացեալ լինէին: Քան զամենայն մանաւանդ թագաւորն կամ իշխանն սպանութիւն՝ անխտիր ի' հեղուլ զարին արդար 'ի տարապարտուց գործէին, և այլ մեղս բազումս. և ոչ հայէին 'ի հրամանս վերնոյն 'ի հանապազօրոյ լսելոյն ոչ խրատեալ՝ 'ի յուշն նոցա առնելոց յաստուծոյ յոյսն: Վասն որոյ հանապազ ընդդիմացեալ լինէր երանելի հայրապետն Յուսիկն, վարժ բանիւքն համեստութեան քրիստոսական խրատուն՝ հանապազ յերեսն յանդիմանութեամբ հարկանելով խրատելով կշտամբելով արկանէր, զսպանումն տանջանաց յախտեանկան քարկութեան անշէջ հռոյն դատաստանին պատմելով, բողոքէր: Զի թէպէտ ատուրբ մանուկ էր. այլ զաագութիւն ծերութեան խրատուն յինքնան ցուցանէր, զհայրենի գործ խրատուականն զառաւելութիւն քաջութեան կատարէր: Հարցն նմանեալ 'ի մանկութեան իմաստութեան, զծերութեան պատիւն պատուակալ պատուականութեանն զհանճարոյն զուարթութեան անուշութեան, իբրև զծաղիկ 'ի դիտաւորութեան հասեալ, վասն նշմարտութեան մինչ 'ի մահ մարտնչէր. նախ զանձն ապրեցուցա-

Այս լսելով՝ ինքն թագաւորն անձամբ բոլոր բանակի բազմության հետ նրան ընդ առաջ էր գնում դաշտերով մինչև Տափերի կամուրջի⁴³ այն կողմը: Ապա միմյանց ցանկալի ողջույնը տալով՝ անցնում էին Տափերի կամուրջը, մտնում էին մեծ Արտաշատ քաղաքը, դիմում էկեղեցիին, ցանկալի մանուկ Հուսիկին նստեցնում էին հայրապետական արձոյթ: Սա իր Վրթանես հորից ժառանգել էր առաքելական (ընթացքը). հատկություններով հորը նման որդի դառնալով. ամեն բանում ամենակերպ երևում էր հրեշտակային վարով, ամեն ինչ կատարում էր աստուծուց պարզեւած շնորհով: Նա հովվում էր Քրիստոսի բանավոր հոտը և խրատում էր ավետարանի պատգամներով: Նա տարիժով դեռ մանուկ էր, բայց առույգ, բարձր հասակով, դեմքի սեանչելի գեղեցկությամբ և շքնազ, որի նմանը աշխարհում ուրիշ տեղ չէր գտնվում: Հոգով մաքուր էր և պայծառ, աշխարհային բաներով լինով չէր զբաղվում, այլ իբրև Քրիստոսի քաջ սպառազէն, իբրև ախտուան նահատակ՝ տղայության հասակից ի վեր խիզախում էր՝ աներևույթ թշնամուն հաղթել սպառնալով: Նա բոլորովին չգիտեր աշտույնն անել, ակնածել, այլ սուրբ հոգու խոսքերը կրում էր՝ ինչպես մեջքին կապած սուր. իսկ շնորհատուր հոգին նրան լցրեց գիտությամբ, որ աղբյուրի նման ոռոգում էր լսողների ականջները և նրանց սրտերի երկիրը:

Իսկ Տիրան թագաւորը և մյուս ավագ նախարարները և բոլոր աշխարհը ամենևին չէին վարվում աստուծու կամով, խելացի կյանք վարելով: Մանկամեղ թագաւորն ու իշխանները առավելապես անխտիր սպանություններ էին գործում, զուր տեղը անմեղ արյուն թափում և ուրիշ շատ մեղքեր էին գործում. նրանք ուշ չէին դարձնում տիրոջ հրամաններին, չնայելով որ (Հուսիկը) անդադար խրատում էր նրանց և նշեցնում էր աստուծու պատվիրանները: Այս պատճառով երանելի Հուսիկ հայրապետը շարունակ նրանց դիմադրում էր, վարժ խոսքերով, համեստությամբ ըստ Քրիստոսի խրատի, միշտ նրանց երեսովն էր տալիս, հանդիմանում էր, խրատում, մեղադրում. պատմում էր (աստուծու) բարկության հավիտեանական տանջանքների՝ (վերջին) դատաստանի անշէջ հուրը, և բողոքում էր: Որովհետև թեպետ տարիժով մանուկ էր, բայց գործ էր դնում ավագ տարիքի՝ ծերության խրատը, խրատելու և առաքելության հայրենական գործը մեծ քաջությամբ կատարում էր: Մանկությունից ի վեր իմաստությամբ հայրերին նմանելով՝ ծերության պատվարքեր պատիվը, զվարթ հանճար արտահայտում էր ինչպես մի անուշահոտ ծաղիկ. նշմարտության համար կովում էր մինչև մահ⁴⁴. Նախ իր անձը փրկելու, հետո նաև ուրիշների հոգիներին

նելոյ. և վասն այլոց հոգոց զնոյն առնել կամէր: Այնչափ էր երկիր-
դած՝ ՚ի տեառնէ, զի ոչ գաէր և ոչ գան թագաւորին առ ոչինչ համարէր:
Իսկ գիտութեամբն աստուծոյ. դպրութեան գրոց սրբոց արուեստան
լի էր. և առնոյր ՚ի պատմմասել և յանդիմանել. արգելոյր զթագաւորն
և զմեծամեծսն շտալ թոյլ մտանել յեկեղեցին:

Արդ ելեալ կապիւր մեծապէս պատմմասիւք քահանայական իշխա-
նական բանիւ յանդիմանութեան, վասն անօրէնութեան պոռնկութեանն
և արուագիտութեան և արենհեղութեանն, զրկութեան, յափշտակութեան,
ազատատեցութեան և այլոց բազում մեղաց՝ որ այսմիկ նման իցէ:
Եւ ինքն վասն անի սաստից օրինացն տեառն՝ թշնամի համարեալ թուէր,
որոց հանապազ անցանէին զկարգօն Քրիստոսի. և հանապազ ՚ի սմա-
նէ սուրբ բանին աստուծոյ խոցոտեալ լինէին: Եւ այս մարտ պատե-
րազմի էր սորա առ հասարակ բնդ ամենեսեան յանդիմանութեան գա-
մենայն ատուրս կենաց իւրոց: Որ իբրև օր մի յատուրց տարեկան, դի-
մեաց գալ թագաւորն Տիրան հանդերձ այլովք աւագանւովն մտանել
յեկեղեցին. իսկ նա ընդդէմ բարբառեալ ասէր. Չես արժանի, հի՛մ
գաս, մի՛ գար ՚ի ներքս: Վասն որոյ անդէն ՚ի ներքս քարշէին զնա յե-
կեղեցւոյն, բրածնձ եղել շաղջախեալ քահանայապետն աստուծոյ սուրբ,
երանելի մանուկն Յուսիկ, կիսաման կոշկոնեալ ընկեցեալ լինէր: Ջոր
բարձեալ պաշտօնէիցն դրան եկեղեցւոյն ՚ի Բնաբեղ բերդէն արժանի՝
մեծ Մովսէս գաւառին, եկին բերին ՚ի գաւառն Դարանաղեաց ՚ի գեղոն
Քորդան. և անդ ոչ ինչ յետ բազում ատուրց հանգեաւ, և եղաւ մօտ առ
Գրիգորի և ընդ հարս իւր:

ԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԶԻԱՐԴ ԳԵՏ ՄԱՀՈՒԱՆՆ ՅՈՒՍԿԱՆՆ ԱՆԱՌԱՋՆՈՐԴ ԼԻՆԷՐ ԵՐԿԻՐՍ
ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՈՉ ՈՐԴԻՔՆ ՅՈՒՍԿԱՆՆ ԱՐԺԱՆԻ ԵՂԵՆ ՀՕՐԵ ԱԹՈՌՈՑՆ

Եւ յետ այս անցեալ ժամանակաց, զկնի թոպամահն լինելոյ երանե-
լոյն Յուսկան, առաջնորդ եղեալ՝ իբրև զկոյրս մոլորեցան երկիրն լեզուին
Քորզումական աշխարհի: Քանզի տուաւ հոցա ոգի մոլորութեան, աչս՝ զի
մի՛ տեսցեն, և ականջս՝ զի մի՛ լուիցեն, և սիրտ՝ զի մի՛ իմասցին դառնալ
յապաշխարհութիւն: Եւ զխաւարային խորխորատ կորստեան գտեալ, հա-
րեալ իւրեանց անձանց ճանապարհ, կործանեցան անկեալք. զի ոչ այն

համար նույն բանն ուզում էր անել: Այնքան երկյուղած էր տիրոջից,
որ ոչինչ էր համարում թագաւորի սերը կամ նրա անը: Իսկ աստծու
գիտութեամբ, սուրբ գրքի ընթերցման արվեստով լի էր, որ և զօրձ էր
յնում պատժելու և հանդիմանելու համար. և արգելում՝ բույլ չէր տալիս
թագաւորին և մեծամեծներին եկեղեցի մտնել:

Այսպես նա քահանայական իշխանութեան խոսքով նրանց կապում
հանդիմանում էր ու խիստ պատմմասում նրանց անօրէնութեան,
պոռնկութեան, արվագիտութեան, արյունհեղութեան, զրկողութեան,
հափշտակութեան, ազատատեցութեան և սրանց նման ուրիշ շատ
մեղքերի համար և տիրոջ օրենքի սաստի պատմմասով միշտ թշնամի էր
համարվում նրանց՝ որոնք այդ օրենքից դուրս էին գալիս, որովհետև
նրանք շարունակ նրանից խոցոտվում էին աստծու սուրբ խոսքով: Եվ
այս հանդիմանությունը, այս պատերազմը նա շարունակ մղում էր բո-
լորի հետ իր ամբողջ կյանքի ընթացքում:

Եվ անհամար անգամ, տարեկան (տոնի) մի օր, Տիրան թագաւորը
մյուս ավագանիի հետ եկավ որ եկեղեցին մտնէ, իսկ նա դեմ դուրս
գալով ասաց. «Արժանի չես, ինչո՞ւ ես եկել. ներս մի՛ մտնէր»:
Ուստի նրան իսկույն ներս էին քաշում եկեղեցին, բիրեռով ձեծելով
շարդեցին աստծու քահանայապետին, սուրբ ու երանելի մանուկ Հու-
սիկին, և շարդուրդ անելով կիսաման թողին այնտեղ: Նրան
վերջին (արժանական) դրան եկեղեցու պաշտօնյաները արժանի
Բնաբեղ բերդից, Մեծ Մովսէս գաւառից, և բերին հասցրին Քորդան
գյուղը Դարանաղաց գավառում, որտեղ ինչ օրերից հետո վախճանվեց
ու թաղվեց Գրիգորի և հայրերի մոտ:

ԺԵ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՀՈՒՍԻԿԻ ՄԱՀԻՑ ՀԵՏՈ ԱՆԱՌԱՋՆՈՐԴ Է՛Ր ՄՆՈՒՄ ՀԱՅՈՑ
ԱՇԽԱՐՀԸ, ՈՐՈՎՀԵՏԵՎ ՀՈՒՍԻԿԻ ՈՐԴԻՔԸ ԱՐԺԱՆԱՎՈՐ ԶԷՆ ԵՐԵՆՑ ՀՈՐ
ԱԹՈՌԻՆ

Այն օրերից հետո, երբ երանելի Հուսիկը բրածնձ լինելով մա-
հացով՝ հայ լեզուն խոսող թորգոմական աշխարհը անառաջնորդ մնա-
լով՝ կույրերի նման մոլորվեց: Նրանց տրվեց մոլորության հոգի. —
այլև՝ որ շտեմենեմ, ականջներ՝ որ շլսեն և սիրտ՝ որ չհասկանան և
յրառնան ապաշխարության: Նրանք խավարած՝ կորուստի խորխորատը
հասան. իրենք իրենց համար ճանապարհ քանալով՝ կործանվեցին ու

ո՛ր գոյը՝ որ նոցա մոլեզնութեանն պատկառուկս արկանէր ըստ մեզս գործելոյ, այլ անհովիտ էին: Զկորստեան նանապարհն համարձակէին՝ ՚ի շարիս կամօք գնացեալք, և կամօք լեալք որդիք բարկութեան. և առանց աստուծոյ շրջէին յաշխարհի կամակոր ազգ տանն Հայոց երկրին: Նմանեալք լինէին այնմ հօտի խաշանց, որ զպահպանութիւն շանցն պահողաց պահապանացն ՚ի բաց մերժեցին, և կամօք իրեանց կերաւ: կուր գէշ թշնամութեան գայլոց մատնեցան, ըստ նմանութեան մեծին արքնացոց քաղաքին:

Յայնմ ժամանակի գրագատրն իրեանց օրինակ շարի առնէին, և նովին օրինակաւ ձեռլ սկսան, և նոյնպէս գործել: Զի ՚ի վաղնջոց, յորմէ՛ ճեռտ առին նոքա զանուն քրիստոնէութեանն, լոկ միայն իբրև զկրօնս իմն մարդկութեան յանձինս իրեանց և ոչ ջերմեռանդն ինչ հաւատովք ընկալան, այլ իբրև զմոլորութիւն իմն մարդկութեան ՚ի հարկէ: Ոչ եթէ որպէս պարտն էր գիտութեամբ յուսով կամ հաւատով, բայց միայն սակաւ ինչ զհանգամանս գիտէին հելլէն կամ ասորի դպրութեանց, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր ՚ի շատէ: Իսկ որք արտաւոյ քան զգիտութիւն արուեստին էին այլ խառնադանն բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն և կամ շինականութեանն, եթէ զցայց և զցերեկ նստեալ վարդապետացն և ըստ նմանութեան ամպոցն իբրև զյորդանեզեղ ինչ անձրեաց սաստկութիւն զվարդապետութիւնն ՚ի վերայ հոսէին, ոչ ոք ՚ի նոցանէն և ոչ մի ոչ, և ոչ մի բան, և ոչ կէս բանի, և ոչ դոյզն յիշատակ ինչ, և ոչ նշմարանս ինչ զոր լսէինն, և ոչ կարէին ինչ ունել ՚ի մտի: Վասն զի միտք իրեանց ընդ անպիտանս ընդ անօգուտս եթք զբօսեալ էին. զոր օրինակ մանկունք տղայք ընդ մանգութեանն և ընդ տղայութեանն խաղալիկ խանկարեալք, և զպիտոյիցն և զկարևորացն ոչ ինչ փոյթ արարեալ, սոյնպէս և դեգերեալ մաշէին յանուղայ կրթութիւն ընդ շինտի մտացն ՚ի հնութիւն հեթանոսութեանց սովորութեանց, բարբառոս խոժադոժ միտս ունելով: Եւ զիրեանց երգս առասպելաց զփայասանութեանն սիրեցեալք ՚ի փոյթ կրթութեանցն, և նմին հաւատացեալք, և ՚ի նոյն հանապազորդեալք, ՚ի հեռ և ՚ի նախանձ ընդ միմեանս շարակնութեամբ, թշնամութիւն ռիսութեանց, զմիմեանս խածատել, և նենգել այր զընկեր և զեղբայր: Սիրելիք սիրելեաց, և մերձաւորք մերձաւորաց, և ընտանիք ընտանեանց, ազգականք ազգականաց, խնամիք խնամեաց դնէին գայթակղութիւն:

Անդ էր տեսանել այր ընկերի արեամբք ծարաւեալք ըմպելով, ոգովք չափ գային վնասոցն՝ անխրատ վարս և անհանձար միտս ունելով: Եւ զդիցն հնութեան պաշտամունս ՚ի նմանութիւն պոռնկութեան գործոյն ընդ խաւար կատարէին. և ոմանք զնոյն իսկ ցանգութիւն զիջու-

րնկան, և շկար մեկը, որ նրանց ամաշեցներ մոլեզնության գործերից սւ մեղքերից, որովհետև անհովիվ կին մնացել: Նրանք համարձակ գնում կին կորուստի նանապարհով, իրենց կամեով շարիքների մեջ էին ընկնում, իրենց կամեով դառնում էին բարկության որդիներ և աշխարհում շրջում էին առանց աստուծո՛ւ Հայոց աշխարհի այդ կամակոր ազգը: Նրանք նմանում էին ոչխարների այն հոտին, որոնք իրենց պահապան և պաշտպանող շները իրենցից հեռացրին և իրենց կամեով մատնվեցին թշնամի գայլերին, նրանց կերակուր դարձան Առևնացոց մեծ քաղաքի նմանությամբ:

Այդ ժամանակ (մարդիկ) իրենց համար շարի օրինակ վերցրին բազմափոքին, նրա պես սկսեցին ձեռլ, նրա պես գործել: Որովհետև վաղուց ի վեր, երբ նրանք քրիստոնէութեան անունն ստացան՝ այդ (կրօնը) հանձն առան հարկից ստիպմամբ՝ իբրև մի մարդկային սովորություն, իբրև մի մոլորություն, առանց ջերմեռանդ հսկաստի: (Կրօնն ընդունեցին) ոչ թե գիտությամբ, հուսով ու հավատով, ինչպես որ հարկն էր, այլ միայն էջերը, որոնք փոքր ի շատև ծանոթ էին նուրանկան կամ ասորի գրագիտութեան՝ մասամբ հասկանում էին այդ (կրօնը): Իսկ որոնք որ գրագիտութեան արվեստից զուրկ էին, նախադրված էին անպիտան, անօգուտ բաներով, ինչպես փոքր երեխաները, որոնք տարվում են իրենց երեխայական խաղալիքներով. այնպես և նրանք, անփույթ լինելով պիտանի ու կարևոր բաներ՝ իրենց տնաս մտքերով՝ իրենց (ժամանակը) մաշում էին պարսպակալ կրթություններով, հին հեթանոսական սովորություններով, խոժադոժ բարբառական միտք ունենալով: Նրանք սիրում էին իրենց առասպելների երգերը, վիպասանությունները, նրանցով կրթվում էին, նրանց հավատում էին, նրանց մեջ հարատեսում: Ատելություն ու նախանձ իբարդեմ, շարկամություն, թշնամություն, ռիսակալություն, իբար խածատել, ընկերին և եղբորը նենգել, սիրելիները սիրելիներին, մերձափորները մերձափորներին, ընտանիքներն ընտանիքներին, ազգականներն ազգականներին, խնամիները խնամիներին դավեր էին սարժում: Այնտեղ մարդիկ ծարավ էին մեկը մյուսի արյունը խմելու, ճիգ էին քափում իբար վնասելու, անուղղա վարքի և անխելութեան պատճառով: Աստվածների հին պաշտամունքները կատարում էին զիջերները՝ նման

քեան պոռնկութեան կատարէին յանձինս իրեանց: Վասն այսորիկ ոչ զխրատ իմաստութեան չէին, և ոչ առաջնորդացն ասելոյ զաստուծոյ պատգամսն անսացեալի հնազանդէին. այլ վասն 'ի նոցանէն յանդիմանութեանն, ատէին և հալածէին զնոսա և սպանանէին: Եւ ըստ մարգարէական բանին առ նոսա ասելոյ, թէ «Ատէին 'ի դրունս զյանդիմանիչս», և զբանս սուրբս արհամարհէին: Քանզի ոչ էին թէ որպէս այլոց ազգականացն և հաւատացելոցն կամ իմաստնոցն Եւ նոցա զգիտութիւնն ճշմարտութեան հաւատոցն աստուածարանի փարոզութեանն, որպէս որք ընկալանն՝ առին գոհութեամբ և հաւատացին և վայելեցին 'ի շնորհս մարգարութեանն արդեւ, այլ ըստ հրէական մտացն կուրացելոց և խաւարելոց և կաղացելոցն 'ի ճշմարտութեանէն: Քերես և առ այս ազգ միտէր բանն մարգարէական յառաջագիտական, եթէ «Որդիք անմիտք, և ոչ որդիք իմաստունք. իմաստունք են զչար գործել, և զբարի գործել նոքա երբէք ինչ ոչ գիտացին»: Եւ դարձալ ասէ. «Որդիք եղբերիկք խստասիրտք, խստաշունչք, ոյք դատնացուցին զիս նոքա և հարկ իրեանց»: Այսպէս լեալք և սոքա, զի ոչ իմացան և ոչ հաւատացին յաներևոյսն աստուծոյ երեւելեօքս. յարարածոց աստի շիմացան՝ զարարիչն և զկարգիչ և զխնամիչն առնուլ 'ի միտ: Յանախեաց զերեւոյսք նշանս իւր և զսփանչելիս, մինչև զմարդկային բնութիւնս շարժեաց 'ի կերպարանս անասնոյ. ուստի փրկութեանն նոցա լինէին պատճառք:

Եւ մինչև յայս յանպիտան և յանմիտ թագաւորութիւնն իսկ, առ այն թագաւորաւ Տիրանաւ, ընդ նոյն իսկ ընդ այս նայեցեալք, անցուցին շարութեամբք քան յամենայն դարս: Մանաւանդ քան զամենայն, զի զգլխաւորն առաջնորդն թոպամահ սպանին, և այնուհետեւ ըստ կամաց գնային: Քանզի ոչ ոք այն ոք գոյր, յորմէ խիթայիւնն յանդիմանութեանն՝ որ նոցա արգել արկանէր զնալ յանօրէն նանապարհն ելանել: Ապա բարձեալ թողեալ եղին նոքա 'ի ձեռանէ տեանն, երթեալք ըստ հետ կամաց սրտից իրեանց. ապա շկայր ոք առաջնորդ և ոչ զլուսի փահանայութեանն: Սակայն փոյթք եղին նոքա ոչ վասն ճշմարտութեան ինչ խնդրել իրեանց հովի կամ առաջնորդ՝ որ կայցէ զլուսի ժողովրդեանն հոտապետութեանն, այլ բանից ընկեր իրեանց խնդրէին զայն ոք՝ որ ըստ նոցա կամացն վարիցէ:

Յայնժամ խորհուրդ արարեալ թագաւորին և իշխանացն, և հավօրէն իսկ աշխարհին, թէ զո՞ արժանի այնմ իմիք գտանիցեն. քանզի երկու մնացեալք¹¹ երկուորիք երկու մանգունք, միումն Պապ անուն, և

պոռնկական գործի. ոմանք հենց իրենց վրա կատարում էին նույն պոռնկական ցանկությունը: Ուստի ո՞չ խելացի խրատի էին լսում և ոչ հնազանդում էին առաջնորդների փարոզած աստծու պատգամներին, այլ նրանց հանդիմանական խոսքերի համար նրանց ատում էին. հալածում և սպանում: Եվ ինչպես մարգարեական խոսքը ասել էր նրանց, թե «Հանդիմանողներին ատում էին դո՛ւներում».¹² այսպես էլ նրանք արհամարհեցին սուրբ խոսքերը: Որովհետև աստվածային խոսքի փարոզությունը նրանց շովեց նշմարիտ հավատի գիտությունը ինչպես ուրիշ ազգերին, հավատացյալներին ու իմաստուններին¹³, որոնք գոհությամբ ընդունեցին, հավատացին և աստծու մարգարտության շնորհք վայելեցին, այլ հրեաների կուրացած ու խավարած մարդերի նման նրանք կազում էին ճշմարտության մեջ: Գուցե այս ազգին էլ էր վերաբերում մարգարեի նախագուշակ խոսքը, թե «Անմիտ որդիք և ոչ իմաստուն որդիք, իմաստուն են շարիք գործելու մեջ, իսկ լարիք գործել նրանք երբեք չգիտցան»: Եվ դարձալ ասում է. «Պընդերես, խստասիրտ, խստաշունչ որդիք, որոնք ինձ վշտացրին, իրենք և իրենց հայրերը»: Մրանք էլ նույնպես լված էին, որովհետև չհասկացան և աստծու աներևույթներին չհավատացին երեցող բաների միջոցով, արարածների միջոցով չհանաչեցին արարչին, չհասկացան նրանց կարգիչին ու խնամողին: Եւ հանախեց իր երեցող նշաններն ու սփանչելիքները, նույնիսկ մարդկային բնությունը վերածեց անասնի կերպարանի, որ և պատճառ դարձավ նրանց փրկության:

Եվ հենց այս անպիտան ու անմիտ թագավորության ժամանակ, այն Տիրան թագավորի օրերում, հենց նրան նայելով՝ շարություններով բոլոր դարերից գերազանցեցին: Ամենամեծ (շարությունն) այն էր, որ իրենց գլխավորին և առաջնորդին բարձեծ անելով սպանեցին, և այնուհետև ամեն ոք վարվում էր իր ուզածի պես: Որովհետև այլևս չկար մեկը, որի հանդիմանությունից փաշվեին, որ նրանց արգելք դներ անօրեն ճանապարհով զնալու: Աստված էլ նրանց բարձիթողի արավ, նրանք էլ իրենց կամիին, իրենց սրտի ցանկություններին հետևեցին, որովհետև չկար ո՞չ առաջնորդ և ոչ փահանայության գլուխ:

Բայց նրանք անփույթ չգտնվեցին (մի մարդ ընտրել), ոչ նրա համար, որ իսկապես իրենց հովիվ ու առաջնորդ լինի, ժողովրդի հոտապետ դառնա, այլ փնտրում էին այնպիսի մեկին, որ իրենց գրուցընկեր լինի և իրենց ուզածի պես վարվի:

Այն ժամանակ թագավորն, իշխանները և բոլոր (Հայոց) աշխարհը խորհուրդ արին, թե ո՞վ է արժանի այդ պաշտոնին, որովհետև (Հուսիկից) մնացած երկվորյակ մանուկները, մեկի անունը Պապ,

միտումն Աթանագիենէս, նանաշէին ստահակէ և անխրատ, որք ոչ ինչ ըստ իմաստութեան աստուածեղէն գրոց, և ոչ վարժ հրահանգօք առաքինութեանցն, և ոչ հօրն իրեանց շափոց ինչ նմանեցին միտ եղեալ, և ոչ ընդ իրեանց ծնիչսն հայրն Յուսիկ նայեցան, և ոչ մեծին Գրիգորի յառաքինութիւնսն ուշ եղին, և ոչ զիրեանց հոգևորն պատուականութիւն յափտենական կենացն զպատիւ ինչ եղին ՚ի մտի: Այլ իրեանց ժամանակի դարուն նմանեալք, և պանծացեալք յիրեանց յանցատր սնտի ՚ի մարմնատր տոհմականութիւնն ազգականութեան, զինուորական զվարսն ընտրեցին: Վասն այնորիկ անքնտրիք եղեալք, ՚ի հպարտութեանն խոտեցան ըստ առաջագոյն տեսլանն հօրն իրեանց, ոչ մտին ՚ի լուծ աստուածաշարտութեանն: Եւ ոչ այլ ոք ՚ի նմին տանէ զաւակին Գրիգորի գոյր քօ. զի այնչափ իսկ կային մարմնատր զաւակին, և սոքա ինչ ոչ թէ արժանի հարցն գնացեալ նմանեցին վարուց: Եւ այլ ոչ քօ էր, որ զառաջնորդութիւն գլխատրութեան քահանայապետութեանն վերականգնութեանն քօ տէրունական տանն հրամանատարութեանն կատարեալ, պաշտաման յաջորդէր:

ԺԳ

ՅԱԶԱԳՍ ՎԱՐՈՒՅ ԵՒ ԳՈՐԾՈՑ ՄԵՍԻՍ ԳԱՆԻԷԼԻ ԱՌՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ, ԵՒ ԹԷ Ո՛ՐՊԷՍ
ՅԱՆԳԻՄԱՆԱՑ ԶՔԱԳԱՆՈՐՆ ՏԻՐԱՆ, ԵՒ ԿԱՄ Ո՛ՐՊԷՍ ՊԱՏՈՒՂԱՍԵԱՎ ՄԵՌԱՒ Դ
ՆՄԱՆԷ

Բայց յայնժամ զեռ ևս կենդանի էր ձերունի սուրբն մեծն Բորեպիսկոպոսն Դանիէլ, այր սխանչելի: Աշակերտ եղեալ էր սա մեծին Գրիգորի, վերակացու և գլխատր եկեղեացն նահանգին Տարօնոյ, Գրիգորի ձեռական՝ իշխանութեանն կողման մասին գործակալութեանն մեծի դատատրութեանն, ունէր զիշխանութիւնն զայն առանձինն. այլ վերակացու և հրամանատար տեսուչ և հոգաբարձու ամենայն եկեղեցեացն Հայոց մեծաց ընդ ամենայն տեղիս. այլ և ՚ի կողմանս Պարսից յօտար տեղիս Բարոզեաց սա, և անթիւս ՚ի մոլորութենէ զարձայց:

Եւ էր սա ազգաւ ասորի. և ունէր սա զաստիճան արժոյնն զգլխատրութեան Տարօնոյ, ՚ի մեծն և նախ զառաջին եկեղեցին ՚ի մայր եկեղեցեացն ամենայն Հայաստանեաց: Այս ինքն նախ և զառաջին և զբլխատր տեղին պատուական. զի յառաջ նախ անդ շինեալ էր զսուրբ եկեղեցին, և ուղղեալ սեղան յանուն տեառն: Նոյնպէս և ՚ի ներքոյ քան զնա մարգարէանցն Յովնաննու, նոյնպէս մօտ ՚ի տուն տեառն Հանգիստ առաքելոցն: Արդ այս տեղիք վասն յառաջակարգութեան, կանոնաւ ՚ի հայրապետացն և ՚ի թագաւորացն պատուեալք լինէին. որպէս ՚ի Դարանաղեաց զաւարիս յեկեղեցին Քորդանու պատուին վասն զե-

մյուսինը Աթանագիենէ, նանաշված էին իբրև անխրատ ստահակներ. որով ո՛չ աստվածային զբքի ուսումն ունեին, ո՛չ դաստիարակված էին առաքինության մեջ, ո՛չ իրենց հայրերին նմանեցան, ո՛չ իրենց ծնուկին՝ Հուսիկին նայեցին, ո՛չ մեծն Գրիգորի առաքինություններին ուշադիր եղան, և ոչ իրենց հոգևոր պատվականությունը՝ հավիտենական կյանքի պատվը մտերբ բերին. այլ իրենց դարի (մարդկանց) նմանելով իրենց սնտի մարմնավոր ազնվականությամբ և ազգականությամբ պանծալով՝ զինվորական կյանքն բնորեցին: Այս պատճառով բնորելի շղարձան նրանք, այլ իրենց հպարտության պատճառով մերժվեցին, ինչպես առաջուց տեսիլքում հայտնվել էր նրանց հօրը. նրանք աստվածապաշտության լծի տակ չմտան: Եվ Գրիգորի տան սերունդներից ուրիշ մեկը չկար. որովհետև նրա մարմնավոր զավակները միայն սրանք էին, իսկ սրանք իրենց վարժերով չնմանեցան իրենց հայրերին: Եվ ուրիշ մեկը չկար, որ առաջնորդության, գլխավոր քահանայապետության, եկեղեցիների վերակացության ու հրամանատարության պաշտոնը կատարեր:

ԺԵ

ՄԵՍԻՍ ԳԱՆԻԷԼԻ՝ ԱՍՏՈՒ ՄԱՐԴՈՒ ՎԱՐՔԻ ԵՎ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԱՍԻՆ, ԵՎ ԹԷ
ԻՆԶՊԵՍ ԵՎ ՀԱՆԳԻՄԱՆԱՑ ՏԻՐԱՆԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՍՊԱՆՎԻՑ

Այս ժամանակ զեռ կենդանի էր սուրբ և մեծ ձերունի Դանիէլ Բորեպիսկոպոսը⁴⁶, մի սխանչելի մարդ: Սա եղել էր մեծն Գրիգորի աշակերտ և (նշանակված էր) վերակացու և գլխավոր՝ Տարոն նահանգի եկեղեցիներին⁴⁷, որ Գրիգորի սեփական իշխանությունն էր կազմում, և այդ կողմի մեծ դատավարության գործակալ: Այս իշխանությունները նա առանձին ուներ, բայց (ընդհանրապես) վերակացու, հրամանատար, տեսուչ և հոգաբարձու էր Մեծ Հայքի բոլոր եկեղեցիներին ամեն տեղ. նա նույնիսկ Պարսկաստանի կողմերում օտար տեղերում Բարոզեց և անթիվ մարդիկ մոլորությունից դարձրեց:

Սա ազգով ասորի էր և Տարոնի մեծ և առաջին եկեղեցու, բոլոր Հայաստանի մայր եկեղեցու արժոյ գլխավոր աստիճանն ուներ. այսինքն առաջին և պատվական գլխավոր տեղի, որովհետև առաջին անգամ այնտեղ էր շինված սուրբ եկեղեցին և տիրոջ անվան սեղան կանգնեցրած: Նույնպես նրանից ներքև Հովնանեսի մարգարեանոցը, նույնպես և առաջյակների Հանգստարանը՝ տիրոջ տան մոտ: Արդ՝ այս տեղերն, իբրև առաջնակարգ հայրապետներից ու թագավորներից

րեզմանացն հայրապետին Գրիգորի: Առնպէս և զյիշատակս քաղա-
ւորին Տրդատայ թէ կամօք թէ ակամայ, որ արժանին լեալ էր նախա-
ծանօք ՚ի Քրիստոսն հաւատոց: Վասն այսորիկ կամ եղև աշխարհին
զնախնեաց ժամանակին հարանց եպիսկոպոսաց զայս տեղիս պատուել,
ուր սոքա եղեալն էին. զի սիրելի էր աշխարհին, պատուել զյառաջըն-
ծայն Քրիստոսի զքազատուն իւրեանց Տրդատ: Նոյնպէս և զյառաջե-
պիսկոպոսն զնախավաստակն զԳրիգորիս. սոյնպէս և ՚ի գաւառն Այ-
րարատեան զնախավկայսն Քրիստոսի, ուր Գայիանէն և Հովսիսիմէն
կային, իւրեանց հանդերձ գործակցօքն, սոյնպէս առաւել և զնախն-
կեղեցիքն:

Այս տեղիս սմա էին յանձն հանդերձ գաւառօքն յորս էին. հաւա-
տարիմ էր սա այնմ զլիսաւօր սեղանոյն. իշխանութեան արձայն հայ-
րապետացն, հաստատութեան ուխտին կարողիկէ եկեղեցւոյն: Եւ էր
սորա ընկալեալ զհորեպիսկոպոսութեան ձեռնադրութիւն աստիճանին
՚ի ձեռաց մեծին Գրիգորի, յատուր յորում կործանեաց զբազինս մեհն-
նիցն Հերակլայ՝ այս ինքն Վահագնի, որում տեղոյ Աշտիշատն կար-
դացեալ. որ նախ եղ զհիմունս եկեղեցւոյ սրբոյ:

Եւ էր սա այր զարմանալի, առնէր նշանս և գորութիւնս մեծամեծս
յանուն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Սա և կոշկօք քալելոյն
զնայր ՚ի վերայ ջուրց գետոց, և ոչ բանային. և ոչ հանէր սա: Եւ յա-
տուրս ձմեռանոյն՝ յորժամ կուտեալ զիզեալ զմեծութիւն բազմութիւն
թանձրութեան ձեանցն կուտակեալ հիւսեալ ձեանցն ՚ի վերայ ձմեռա-
յին լեռանցն՝ յայնպիսի լեռանց ՚ի վերայ ընդ այնպիսի ժամանակի
կամէր ուրեք երթալ ՚ի պէտս նանապարհի, յանկարծօրէն ձիւնն ցա-
մաք արչն լինէր առաջի նորա: Եւ զի կամէր ՚ի հեռաստան ուրեք եր-
թալ, իբրև զփայլակն սլացեալ լինէր անաշխատ. իբրև թոռացեալ յոր
կամէր երթալ ՚ի տեղին, յանկարծօրէն անդ գտանէր: Յարուցանէր
զմեռնայս, առնէր և բժշկութիւնս հիւանդաց, և այլ ևս մեծ նշանս և
գորութիւնս քան զնոյնս գործէր զորս ոչ բաւեսցէ ընդ զրով նշմարա-
նաց փակել: Եւ բնակութիւն իւրոց կայեհիցն յանմարդի լեռինս, այլ
գտեսչութիւն մարդկան պիտոյից ոչ երբէք անփոյթ առնէր: Միանան-
դերձ մաշկանափորտն սանդաղաւոր, և կերակուր իւր արմատք բան-
ջարոց, և գաւազան անզամ ընդ ինքեան ոչ ունէր: Եւ առ բանն աս-
տուծոյ անշափ էր հօրօ, զի զինչ հայցէրն յաստուծոյ՝ առնուր, և զոր
ինչ ասէր՝ այն լինէր: Եւ կայեանք տեսչութեան իւրոյ, յորժամ յանա-
պատաց ՚ի շէնս իջանէր վասն գործոյ աստուծոյ, ՚ի զլիսաւօր տեղիսն
յեկեղեցեացն լինէր: Եւ յանախ յակն աղբերն ՚ի ներքոյ սարաբարձ
մեհենատեղւոյն Հերակլայ, որ կայ դէմ յանդիման լեռինն մեծի՝ որում

սահմանված կանոնով պատվում էին, ինչպես և Դարանաղաց գա-
վառում պատվում է Քորդանի եկեղեցին՝ Գրիգոր հայրապետի գե-
րեզմանի պատնառով, ինչպես և Տրդատ քաղաքւորի հիշատակի համար,
որ կամա թե ակամա արժանավոր դարձավ քրիստոնէական հավատն
ստաջին անգամ ընդունելու: Ուստի աշխարհը կամեցավ պատվել այս
տեղերը, որտեղ թողված էին նախնի հայրերն ու եպիսկոպոսները:
Աշխարհը սիրում էր պատվել իր Տրդատ քաղաքւորին, Քրիստոսի առա-
ջին հավատացյալին, նույնպես և առաջին եպիսկոպոսապետ նախա-
վաստակ Գրիգորիսին, այսպես և Այրարատյան գավառում Քրիստոսի
նախավկաներին, Գայիանէին ու Հովսիսիմիսին, որ այնտեղ թողված էին
իրենց գործակիցների հետ միասին, և մանավանդ առաջին եկեղեցին:

Այս տեղերը հանձնված էին նրան՝ գավառներով հանդերձ,
որտեղ նրանք գտնվում էին. և նա հավատարիմ էր այն զլիսավոր սե-
ղանին, հայրապետական արձոյ իշխանութեան, Կարողիկե եկեղեցու
սխտի հաստատութեան: Սա քորեպիսկոպոսական աստիճանի ձեռ-
նադրութիւնն ստացել էր մեծն Գրիգորի ձեռնից այն ժամանակ, երբ
նա կործանեց Հերակլի՝ այսինքն Վահագնի մեհնայեի բազիլիկները Աշ-
տիշատ կոչված տեղում, որտեղ և հիմք դրեց առաջին սուրբ եկեղեցուն:

Սա զարմանալի մարդ էր, մեծամեծ նշաններ ու սխանչելիքներ էր
ցործում մեր տեւ Հիսուս Քրիստոսի անունով: Առանց կոշիկները հա-
նելու՝ ոտով քալելով անցնում էր գետերի ջրերի վրայով, և ոտները
չէին թրջվում: Ձմեռվա օրերին, երբ խոր ձյունը կուտակված դիզված էր
լինում լեռների վրա, և նա կամենում էր այսպիսի ժամանակ այսպիսի
լեռներով նանապարհորդել, ձյունը հանկարծակի ցամաքում էր նրա
առաջ, սև հողը բացվում: Եվ երբ կամենում էր մի հեռու տեղ գնալ՝
առանց նեղութեան սլանում անցնում էր փայլակի նման. կարծես թե
թոշելով իսկույն այնտեղ էր լինում՝ ուր կամենում էր գնալ: Մեռելի-
ներ էր հարուցանում, հիվանդների բժշկութիւն էր անում, և դեռ սրա-
նից ավելի նշաններ ու սխանչելիքներ էր գործում, որ նույնիսկ զրով
նկարագրել չէ կարելի: Նա իրան բնակութիւն էր հաստատել անմարդ
լեռներում, բայց մարդկանց կարիքների հոգատարութիւնը անտես չէր
անում: Նա մի զգեստ էր կրում, մաշկեղեն նափուրտ⁴⁸ և սանդաղներ.
նա կերակրվում էր բանջարներով ու արմատներով, միևնույն անգամ գա-
վազան չէր գործածում, և այնչափ աստուծոն ընդունելի էր նրա խոսքը,
որ ինչ որ աստուծոց խնդրում էր՝ ստանում էր, ինչ որ ասում էր՝ այն-
պես էլ լինում էր: Եվ իր բնակութեան տեղերը, երբ անապատներից⁴⁹
չեկներ էր իջնում տեսչութեան՝ աստուծու գործի համար՝ զլիսավոր եկե-
ղեցիներն էին լինում: Հանախ նա (գալիս էր) այն աղբյուրի մոտ,

Յույն անուանեալ կարդան, ի՛ բազմին տեղոջէ ՚ի բացագոյն իրբն քարնգէց մի ՚ի ներքոյ կուտ, ՚ի դոյզն ծորժորակին ՚ի սակաւ անառակին ՚ի հացուտ պուրակին՝ որում անուն տեղոյն իսկ Հացեացն դրախտ կոչեն: Այս այն աղբերն է, յորում առնէր յայնժամ եւ վաղ մեծն Գրիգոր զմրկտուրիւնսն զօրացն բազմաց: Յայնմ տեղոջ էր սորա կայեանք իցկան սրբոյն Դանիէլի, էր դարափոր արաբեալ բնակութիւն. և յայնմ տեղոջ գղիտաւորութիւն այցելութեանն կատարէր:

Ազգ միաժողով եղեալ մեծամեծք նախարարացն, և ՚ի մի վայր եկեալք, խորհուրդ խորհեցան. հաւանեցուցին զբազաւորն. ածել զծերունին զԴանիէլ յիւրեանց բանակն, զի ածցեն կացուցեն զնա իւրեանց զլուխ առաջնորդ, զի նստցի եւ յարոն հայրապետական: Եւ յգեցին առ նա Զումն իշխանն Սանաուունեաց տոհմին, և զԱրուսան զիշխանն Վանանդայ, և զԿարէն իշխանն Ամատունեաց տոհմին, և զՎարազ իշխանն Դիմախենից տոհմին: Եւ եկին նախարարն հասին գտին զնա յեկեղեաց զաւտին, ՚ի գեւղն եկեղեցոյն ՚ի Թիլն. զի դեռ խն զգործ մշակութեան աստուծոյ զորձէր: Եւ առին զնա և ածին առ բազաւորն Տիրան. ՚ի գաւառն Աղձնեաց ՚ի Ռառաջ յաւան: Եւ իրբն մտտնէր առաջի բազաւորին Տիրանայ Բաբելոնսկայոսն մեծն Դանիէլ, անդէն ՚ի ձեռն առնայր զկշտամբութիւն յանդիմանութեանն:

Այսեալ խօսել, յառաջ մատուցեալ. ասէր՝ «Եթէ ընդէ՛ր մոռացաւ որով դուք գաստուած զարարիչն ձեռ և զգուր նշանացն և խրատաց և զսխալելիաց՝ զոր արար առ հարսն ձեռ և առ ձեզ. և դուք զարձայք ՚ի մոլորութիւն կոսպաշտութեան նախնեացն ձերոց. և յատելութիւնս և յազանութիւնս և ՚ի գրկութիւնս և յազատակերութիւնս, ՚ի պոռնկութիւնս, ՚ի նենգութիւնս և ՚ի միմեանսգրկութիւնս և ՚ի սպանութիւնս: Կործանեցաւք ՚ի նախ զստեղէք կողացայք յարդարութեան նախապահաց, և թողէք դուք զբարեբարն ձեռ գաստուած՝ որ զձեզ յոչնչէ արար և հաստատեաց, և ՚ի մոլորութիւնս ձեր անձանօրք եղերով դուք ՚ի նմանէ: Մինչ դուք զձեռ անձինսդ անգիտս արարեալ էիք ՚ի կորստեանն, եւ եկն ՚ի խնդրել զձեզ. զի թկպէտ և ինքն իսկ միաձին որդին աստուծոյ. եկն էջ ուսուցանել զհայր իւրոց արարածոց. զի թկպէտ և ոչ լուան նմա. և շարշարեցին եւ մինչև ՚ի մահ, և համբեր, սակայն և ոչ նա զիւր զօրութիւնն ոչ թագոյց յումեկէ, զի պատճառք կենաց լիցի ամենեկոյն: Եւ զորս եզիտ արժանիս և պատրաստականս իւրում յարութեանն, ընտրեաց, ուսուց, և արձակեաց քարոզս և կոչնականս և հրախրակս՝ ՚ի փրկութեան լուսն հրափրել զձեզ:

Սակայն և դուք յայնմ՝ փոխանակ երախտեացն ապախտիս հատուցէք. զորմէ դուք իսկ նախ զձեռ զհարոզն և զհրախրակն զառաքեալ

Հեռակի բարձրագիւր մեծնեատեղի ներքն, որ զտնվում և Յուլ կոչված մեծ լեռան գեմուդեմ, բազմին տեղից մտա մի քարնկեց հեռավորությամբ դեպի ներքն, փոքրիկ ձորակում, հացի ծառերի աննշան պուրակում, որին ասում են Հացիների պարտեզ: Այս այն աղբուրն է, որտեղ հնումը մեծն Գրիգոր բազմաթիվ զօրերի մկրտությունը կատարեց: Այստեղ էր սուրբ Դանիէլի բնակության խցիկը, գետնի մէջ փորված. այստեղ էր նա կատարում իւր տեսչական այցելությունը:

Արդ՝ մեծամեծ նախարարներ մի տեղ հավաքվելով՝ ժողով կազմեցին, խորհուրդ արին և թագավորին հավանեցրին, որ ձերուքի Դանիէլին բերեն իրենց բանակը, որպեսզի նրան իրենց զլուխ և առաջնորդ նշանակեն և նա նստի հայրապետական աթոռը: Նրա մտտ ուղարկեցին Սանաուունյաց տոհմի Զումն իշխանին, Վանանդի Արտավան իշխանին, Ամատունյաց տոհմի Կարէն իշխանին և Դիմախենից տոհմի Վարազ իշխանին: Այս նախարարներն եկան, նրան գտան եկեղյաց գավառում Թիլ գլուխի եկեղեցում, որտեղ նա զբաղված էր աստուծոյ մշակութեան ֆրի գլուխի եկեղեցում, որտեղ նա զբաղված էր աստուծոյ մշակութեան գործով: Նրան առան բերին Աղձնյաց գավառի Բառաեջ գլուխը, Տիրան թագավորի մտտ: Եվ երբ մեծ Դանիէլ Բաբելոնսկայոսը Տիրանի առաջ եկավ՝ իսկույն ձեռք առավ մեղադրանքներ ու հանդիմանություն:

Նա առաջ եկավ, սկսեց խոսել, ասելով. «Ներո՛ւ դուք մոռացաւ ձեր արարիչ աստուծուն, երա ձեզ ցույց տված զօրքը, նշանները, սխալելիքները, որ կատարեց ձեր հայրերի ժամանակ և ձեր օրերում, իսկ դուք կի դարձաւ ձեր նախնեաց մոլոր կոսպաշտութեան, ատելութեան, ազանութեան, զրկոգութեան, ազատատեցութեան, պոռնկութեան, նենգութեան, միայնեց զրկելու, սպանությունների: Դուք կործանվեցիք ու ընկաւ, ետ կանգնեցիք արդարութեան նախապահից, դուք թողիք ձեր բարեբար աստուծուն, որ ձեզ ոչնչից ստեղծեց ու նաստատեց, և մոլորվելով նրան ալիս շնանաչեցիք: Մինչ դուք ձեր

անձերը կորուստի էիք մատնել՝ նա ինքը եկավ ձեզ փնտրելու և զրուներու, թեպետ նա ինքը աստուծոյ միաձին որդին էր, բայց եկավ՝ իւր արարածներին իւր հորը նախաչեցնելու: Նրան թեպետ շլտեցին, այլ դեռ մինչև ի մահ շարշարեցին, բայց նա համբերեց, իւր զօրությունը ոչ ոքից չթափեց, որպեսզի ամենքի կյանքի պատճառ զառնա: Ում որ նա արժանավոր գտավ և իւր հարութեանը պատրաստված՝ նրանց ընտրեց, սովորեցրեց և արձակեց քարոզելու, իրբն կոչնակ և հրավիրակ՝ ձեզ դեպի փրկութեան լուսը հրավիրելու:

Սակայն դուք այստեղ էլ նրա երախտիքների փոխարեն ապերախտութեան ցույց տվիք. դուք նախ և առաջ սպանեցիք ձեր քարոզիչն, որ

առ ձեզ եկեալն սպանէ՛, գայն՝ որ կկեալ զձեզ կոչէր ՚ի փրկական շնորհս արժայութեան տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Զի թկտեալն և դուք առ ձերում անմտութեան՝ տիրասպան ազգին խորհրդոյն հաղորդեցայ՛ շրջիցն. զի նո՛րա զտէրն կարծեցին սպանանել, հարձն ձեր զնորին առաքեալսն. և զհետ նորա նորին նմանին շարշարեցին վասն նոյն նորին իրաց: Իսկ զկնի ստրին իրացս այսոցիկ եկին բազմութիւն՝ սրբոց վկայիցն աստուծոյ, նոցին Առաքելոցն եզնակիցք. որք մինչ ՚ի վտանգ շարշարանացն եզնեալք, մինչ յիրեանց մահն, պրնդեալք ցուցանեն ձեզ զեշմարտութիւնն, զի թերևս նո՛րոք դառնայցէ՛ յիմաստութիւն գիտութեան որդւոյն աստուծոյ: Սակայն և առ նոսա լցէ՛ կատարեցէ՛ բովանդակեցէ՛ զսովորութիւն սպանութեանց ամբարշտութեանցն կամացն ձերոց: Սակայն նորին արեամբն՝ գոր ասացի՛ բազում և պէսպէս նշանոք խրատեաց զձեզ, և ՚ի մահ ոչ մատնեաց վասն բազում ողորմութեանն. և իր մեծատու արար զձեզ, և խառնեաց զձեզ ՚ի բնակութիւն կենդանութեան բնտանութեան վարդապետութեանն իւրոյ, սպորութեան օրինացն, յառաւելութիւն որդւոյն սիրելոյ իւրոյ:

Եւ յետ այսորիկ երող ձեզ զամենայն վնասս ձեր, և ետ ձեզ վարդապետս զսիրելիս իւր: Բայց դուք և ոչ զմի գայն ոչ յիշեցէ՛, ոչ եղիք ՚ի մտի, ոչ կալայք ՚ի սրտի, այլ յետս դարձայք հրէական ազգին նմանեալք. առէ՛ զնոյն յանձնս ձեր զնոցոն օրինակն զործոց: Զի պարտ էր ձեզ յիշել զերախտիսն տեսան ձերոյ Քրիստոսի, որ ոչ յիշեաց զմեզս հարցն ձերոց, և ոչ զանօրէնութիւնս ձեր: Եւ ձեզ անպարտ մտանալ զնոցութիւն հարցն սրբոցն խրատչացն և վարդապետացն ձերոց, որք ուսուցիչն էին ձեր, որք հանապազ տնէկին վասն փրկութեան ոգոց ձերոց. և արժան էր ձեզ ունել զուր բնդ նոսա՝ որք հոգեպէս բանին վարդապետութեանն երկնեցին և ծնան զձեզ վերստին, և բոտ ձերում եղման անդէն դառնալոյ՝ դարձեալ միաանգամ վերստին բնգերոյ շարեացն ապաշխարելոյ ինքեանք իրեանց խնդրուածովն երկնեցին զձեզ դարձեալ, մինչև կերպարանեսցեն զՔրիստոս ՚ի ձեզ, զի արժանի լինիքի՛ մտանել յերկնից յարժայութիւնն անդ: Պատշան էր և ձեզ խնամել զնոցին որդիսն և զաշակերտսն, որ բոտ նոցառ բանին բոտ աստուածային ծննդեանն էին որդիք, առաջնորդ և վերակացուք ձեր ՚ի տէր. թող թէ որ մարմնապէս իսկ էին նոցա նէտք, և հոգառ նոցին զործոց ոչ ինչ պակաս քան զհարսն իրեանց:

Առ ձեր թողեալ գաստուած, և յիշեցուցէ՛ զշարիսն ձեր գտաշխարհս, և լցէ՛ զշափ մեղացն հարցն ձերոց: Որ զի նո՛րա սպանին զհարսն սուրբս շարշարանոք՝ վասն բարւոյն շկամելոյ լսել զօգտակարն խրատ ՚ի նոցանէն, և դուք զորդիս և զժառանգս և զգործակիցս և զնմանոցս

ձեզ մտտ էր ուղարկված իբրև հրավիրակ, որ եկել էր ձեզ հրավիրելու մեր տեր Հիսուս Քրիստոսի արժայութիւնը, դեպի փրկութեան շնորհը: Գուր ձեր անմտութեամբ տիրասպան շրջից ազգի խորհրդին հաղորդակից եղաք. որովհետև նրանք իրենց կարծիքով տիրոջն սպանեցին, իսկ ձեր հայրերը նրա առաքյալներին (սպանեցին), և հետո նրանց նմաններին շարշարեցին նույնպիսի բանի համար: Այս անցից հետո եկան աստուծո բազմաթիվ սուրբ վկաներ, նույն առաքյալների եզնակիցներ. նրանք շարշարանների վտանգին ենթարկվեցին, մինչև մահ տուկացին մեացին, որպեսզի ցույց տան ձեզ նշմարտութիւնը, զուրեք նրանց միջոցով իմաստանանալ և աստուծո որդուն ճանաչել: Բայց դուք նրանց վերաբերությամբ էլ կատարեցիք ձեր ամբարշտ կամքը, ձեր սովորական սպանութիւնը, բայց և այնպես նա նրանց⁵⁰ արյունով. որ սասցի, և զանազան նշաններով ձեզ խրատեց և ձեզ մահվան չենթարկեց իր մեծ ողորմությամբ, ձեզ իրեն մերձավորներ դարձեց, ձեզ խառնեց իր վարդապետութիւնն բնդուողների մեջ իբրև բնտաններ, բերեց ուղիղ օրենքի իր սիրելի որդու համար:

Մրանից հետո ձեզ ներեց ձեր բոլոր հանցանքները և իր սիրելիներին ձեզ ավեց ուսուցիչներ: Բայց դուք (նրանց խրատներից) ոչ մեկը չհիշեցիք, մտնեցի շափեցիք, այլ շրջից ազգին նմանելով ետ դարձաք, նրանց գործերի նման սկսեցիք և դուք գործել: Որովհետև դուք պետք է հիշեիք ձեր տիրոջ՝ Քրիստոսի երախտիքը, որ չհիշեց ձեր հայրերի մեղքերը և ձեր անօրեն գործերը: Գուր պարտավոր էիք շնորհակցել ձեր սուրբ հայրերի՝ ձեր խրատիչների և ուսուցիչների աշխատանքները, որոնք շարունակ տնտում էին ձեր հոգիների փրկութեան համար, դուք պետք է զուր ունենայիք նրանց վրա, որոնք (աստուծո) խոսքը ուսուցանելով ձեզ հոգևորապես երկնեցին և նորից ձեզ ծնան⁵¹... մինչև որ Քրիստոսին տպավորեն ձեր մեջ. որպեսզի արժանանալ երկնի արժայութիւնը մտնելու: Պատշան էր, որ դուք էլ խնամեիք նրանց որդոց ու աշակերտներին, որոնք հոգևոր խոսքի նկատմամբ նրանց որդիքն էին աստվածային ծնունդով, ձեր առաջնորդներն ու վերակացուները, մանավանդ որ մարմնով էլ նրանց ծնունդներն էին և հոգևոր գործերով ոչ պակաս քան իրենց հայրերը:

Բայց դուք թողիք աստուծուն և կրկնեցիք ձեր նախկին շարիքները և ձեր հայրերի մեղքերի շափը լրացրիք: Ինչպես որ (ձեր հայրերը) շարշարելով սպանեցին սուրբ հայրերին, շկամեալով օգտակար խրատը լսել նրանցից, այսպես էլ դուք նրանց որդոց ու ժառանգներին, նրանց գործակիցներին և նմանողներին սպանեցիք, որոնք ձեր մեղավոր գոր-

նոցին սպանէի, որք ոչ հաւանեալ զործոց մեղացն ձերոց, սուրբ մա-
նուկն Յուսիկն գնալապետն զաթոռակալն զվիճակալսն զվիճակին
Քաղէոսի առաքելոյն և զնորին նմանոյն Գրիգորի: Եւ դո՛ւք գերեւական
բարուցն բերէի զօրինակն յանձինս ձեր. սպանութեանցն սովորութեանց
զբկութիւնս. որպէս և նմա անխրատք զիւրեանց զառաքելայն կամ զմար-
գարէսն կոտորեցին, սոյնպէս և դո՛ւք ըստ նոցին օրինակի կատարեցէի.

Արդ վասն այսչափ ստութեանց ձերոց և պղծութեանց, բարձրէ տէր
զթագաւորութիւնդ ձեր 'ի ձէնչ. բարձրէ և զհանձնալորութիւնդ 'ի ձէնչ:
Յրոնեսցիք և բաժանեսցիք, և ցունեսցին սահմանք ձեր որպէս և Խորա-
յկ, և անտէրունչ և անխնայ և անխնամք լիցիք. և լիցիք դո՛ւք իբրև
զխաշինք, զի ոչ գուցէ նոցա հովիւք: Մատենեսցիք իբրև զհօտ 'ի ձեռս
զազանաց, և անկշիք 'ի փառաց ձերոց և 'ի ձեռս օտար բշխամեաց
մատենեսցիք դո՛ւք 'ի գերութիւն և 'ի լուծ ծառայութեան, և ոչ բարձրի
երբէք կամ պակասեսցէ լուծ ծառայութեան 'ի ձէնչ, և ոչ երբէք պա-
կասեսցէ լուծ շար ստրկութեան ծառայութեանն 'ի պարանոցաց ձերոց.
հաշեսցիք և մաշեսցիք 'ի ցանկութիւնս ձեր: Որպէս պատահեցաւ Խորա-
յկ, և ոչ կարկառեցաւ, սոյնպէս և դո՛ւք ցունեսցիք և կործանեսցիք. և
այլ վայելեսցեն 'ի վաստակս ձեր, և այլ կերթցեն գորութիւնս ձեր. և
ոչ ոք զաւանդի, որ փրկեսցէ զձեզ. և ոչ հանեսցի բնդ ձեզ տւր, և ոչ
նայեսցի և ոչ փրկեսցէ այլ զձեզ:

Այլ զի կոչեցէի զիս Ելանել զալ առ ձեզ, զա՛յս ամենայն կամէիք
լսել դո՛ւք յինէն: Եթէ իմ շէր զայս ամենայն պատմել ձեզ, սակայն
այս ամենայն լինելոց էր ձեզ վասն սպանման արգարոյն մեծին ման-
գանն Յուսկան առաքիւնոյն առաջնորդին ձերոյ, որ էր 'ի տանէն զա-
ւակին Գրիգորոյ, զի այս ամենայն լինելոց է ձեզ, զի այսպէս եցոյց
ինձ տէր: Այլ զի յղեցէիք առ իս, եթէ ե՛կ կաց մեզ գլուխ և առաջնորդ,
զիա՛րդ լինիցիմ առաջնորդ այնոցիկ՝ որք ոչ դառնայցեն զկնի տեսնոն.
կամ զիա՛րդ կայցեմ գլուխ ազգի, զորս Երոզ տէրն 'ի ձեռանէ: Կամ
զիա՛րդ բառնայցեմ զձեռս իմ աղօթիւք առ աստուած վասն այնոցիկ,
որոց ձեռք իւրեանց շաղախեալ են արեամբ սրբոց տեսնոն. կամ զիա՛րդ
մատուցանեմք աղօթս պաղատանս այնոցիկ՝ որք դարձուցին զթիկունս
առ տէր, և ոչ զերեսս իւրեանց: Կամ զիա՛րդ եղէց բարեխօս վասն
այնոցիկ, որք նուանեցինն. կամ զիա՛րդ խօսիցիմ 'ի հաշտութիւն
վասն այնոցիկ, ոյք փախուցեալն են և ոչ կամին դառնալ. որոց ինք-
նին տէր նիւթեաց պատրաստեաց զամենայն շարիս 'ի վերայ նոցա
վասն այսորիկ, զի ասացիք թէ ոչ տեսանէ տէր զայս ամենայն». և որ
ինչ նման է սոցին բանիցս:

ձերին հավան չէին, (ինչպէս) սուրբ մանուկ Հուսիկին, ձեր հայրա-
պետին. Քաղէոս առաքյալի և նրան նմանող Գրիգորի վիճակի վիճա-
կակային ու սթոռակալին: Դո՛ւք հրեական բարեբերին ու օրինակին էք
նետևում. նրանց սպանություններին, զբկողություններին. ինչպէս որ
նրանք, անխրատ լինելով, իրենց առաքյալներին ու մարգարէներին
կոտորեցին. նրանց պէս վարվեցիք և դո՛ւք:

Արդ՝ ձեր այսօրվան ստությունների ու պղծությունների պատճառով
տերը ձեր թագավորությունը կվերացնէ, ձեր Բաղնայությունը կվե-
րացնէ: Դո՛ւք կցրվիք ու կբաժանվիք, ձեր սահմաններն էլ Խորայկա-
ցոց նման ցրվի կզան. դո՛ւք կմնաք անտեր, անխնամ, ոչ ոք ձեզ չի
խնայի. դո՛ւք խաշներ կդառնաք. որոնք հովիվ չունին: Ինչպէս (ոչխար-
ների) հետ՝ կմատակիք զազանների ձեռքը, ձեր փառքերից կզրկվիք,
օտար բշխամիների ձեռքը կմատակիք իբրև գերի. նրանց ծառայության
լծի տակ կբնկնիք, և այս ծառայության լուծը երբեք ձեզանից չի վերա-
նա և չի պակասի, ձեր պարանոցից երբեք չի պակասի ծառայության՝
շարաշար ստրկության լուծը. ձեր ցանկությունների մեջ հալումաշ
կլինիք: Ինչպէս որ Խորայկը պատառվեց և այլևս չկարկատվեց,
այնպէս էլ դո՛ւք կցրվիք ու կկործանվիք. ձեր վաստակածը ուրիշները
կվայելեն, ձեր գորությունը ուրիշները կուտեն. և չի լինի մեկը, որ
ձեզ փրկէ, տերը չի ֆաղցրանա, ձեզ չի նայի, ձեզ այլևս չի փրկի:

Թայց դո՛ւք ինչո՞ւ ինձ կանչեցիք որ Ելանել զամ ձեզ մտտ. ա՛յս
էիք դո՛ւք կամենում ինձանից լսել: Թայց ես թեկուզ այս ամենը ձեզ
չպատմեի՝ այնուամենայնիվ այս բոլորը պետք է ձեզ պատահեր,
որովհետև դո՛ւք սպանեցիք այն արդար մանուկ մեծն Հուսիկին, ձեր
առաքինի առաջնորդին, որ Գրիգորի տանիցն էր, նրա զավակը: Այո՛,
այս բոլորը ձեզ պիտի պատահի, որովհետև տերը այսպէս ինձ ցույց
տվեց: Այլ որ ինձ կանչեցիք, թե ե՛կ, մեզ գլուխ և առաջնորդ եղիք.—
ես ի՞նչպէս կարող եմ առաջնորդ լինել այն մարդկանց, որոնք տիրոջ
չեն նետևում, կամ ի՞նչպէս գլուխ լինիմ մի ազգի, որից տերը եւս է
դարձել: Ի՞նչպէս կարող եմ ես ձեռներս բարձրացնել աղոթելու այն
մարդկանց համար, որոնց ձեռները շաղախված են տիրոջ սրբերի
աղբումով. կամ ի՞նչպէս աղաթք ու պաղատանք մատուցանեմ նրանց
համար, որոնք իրենց թիկունքները դարձրին դեպի տերը և ոչ եւս-
ները. կամ ի՞նչպէս բարեխոս լինիմ նրանց համար, որոնք ստամ-
բակեցան⁵². կամ ի՞նչպէս (աստծուն) հաշտեցնելու խոսք ասեմ նրանց
համար, որոնք (նրանից) փախել են և չեն ուզում ետ դառնալ, որոնց
համար ինքը տերը պատրաստել է այս բոլոր շարիքները այն պատճա-
ռով որ ասացիք թե տերը չէ տեսնում»:

Հայս բանս խօսեցաւ սուրբ ծերունին Դանիէլ Բորեպիսկոպոսն առաջի քազաւորին Տիրանայ, և առաջի իշխանացն, պետացն և ամենայն զօրացն: Եւ մինչ դեռ խօսէր նա զայս ամենայն, հիացեալ զարմացեալ քազաւորն միտ դնելով լուռ և եթ կայր: Եւ եղև իբրև զայս ամենայն լուռ, բորբոքեալ ՚ի բռնաւորութիւն գառնութեան ամբարշտութեան ցասման իւրոյ. զոր տայր հրաման անդէն խեղդամահ առնել զնա: Զոր իբրև լուեալ անդէն սպասաւորացն, կատարեցին զգործ հրամանին վազվազակի: Բայց մեծամեծ նախարարացն ասագանին շատ եղին ՚ի մտի արհային, զի մի՛ կատարեսցէ զարութիւն կամացն իւրոց. առ գառնութեան սրտին ցասման, առ զայրուցս բարկութեանն, ոչ ինչ անսաց նոցա. այլ հոպան ՚ի փողս եղևալ, խեղդամահ արարին զնա: Այսպէս կատարեցաւ սուրբ Դանիէլ:

Եւ բարձին զմարմին նորա բազմութիւն մարդկան, որք տեղեակ էին նմա, և գիտէին զնա. և կամեցան մեծարել զնա ընդ ոսկերս սուրբ վկայիցն Քրիստոսի: Ապա ինքն յայտնեալ երևեցաւ առն սրբոյ աշակերտին իւրում, որոյ անուն կոչէր Եպիփան, զի մի՛ ՚ի պատիւ առցեն զոսկերս նորա իբրև զայլոցն. այլ տարցին ՚ի տեղին՝ ուր ինքն հրամայեաց, և ծածկեցցեն ընդ հողով: Զի այսպէս յայտնեալ բարբառեցաւ նոցա. զի եթէ տէրունական մարմինն, առ, ՚ի գերեզմանի ծածկեցաւ ատուս երկուս մինչև ցօրն երբոր՝ յորում յարեաւ առ հայր իւր, ո՞րչափ ևս առանկ պարտ է մերում հողեղէն մարմինս ընդ հողով ծածկել: Ապա բարձին զմարմին նորա սուրբ սիրելիք իւր աշակերտք, որոյ զլիաւորին անուն էր Շաղիտա, որ ՚ի նմանէ իսկ աշխարհին Կորդուաց վարդապետ տուեալ էր. և երկրորդին անուն Եպիփան, որ զաւանդին Աղանեաց և մեծաց Մովսէս ՚ի նմանէ իսկ վարդապետեալ էր, և ընդ նոսա պաշտօնեայք բանակին: Եւ զնացին տարան, եղին զմարմինն ՚ի տեղաւոյն՝ ուր յառաջագոյն էր կայեանք խցկանն իւրոյ յերկրին Տարօնոյ, որ էր մայր եկեղեցեացն Հայոց, մօտ յակն աղբերն՝ ուր առնէր Քրիզոր զվերտութիւնսն աշխարհագօր բազմութեանն, ՚ի տեղաւոյն՝ որ անուանեալ կոչի Հացեաց դրախտ: Յայնմ տեղոյ ծածկեցին զմարմին սրբոյն Դանիէլի ընդ հողով, ըստ յառաջագոյն տեպեանն ըստ հրամանի նոցա տուեալ:

ԺԵ

ՏԵՂԵՎՈՒ ՈՐԿՈՅՆ ՅՈՒՍԿԱՆՆ, Թէ ՈՐԳԵՍ ԸՆԹԱԴՐԵԱԼ ԸՆԴ ՈՏՆ ՀԱՐԻՆ
ԶԲԱՀԱՆԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒՅՈՅ ԶՊԱՅԻՒ

Ապա խորհուրդ արարին մատուցանել զողորմ սրբոյն Յուսկան ՚ի Բանանայութիւն հարցն վարդապետութեանն: Ապա առանց իրեանց

Այս բոլոր և սրանց նման ուրիշ բաներ խօսեց ծերունի Դանիէլ Բորեպիսկոպոսը Տիրան քազավորի, իշխանների, պետերի և բոլոր զորների առաջ: Եվ մինչ նա խոսում էր այս ամենը՝ քազավորը ապշած զարմացած լուռ լսում էր: Եվ երբ այս բոլորը լսեց՝ զայրացավ. բռնավորական ամբարշտ ցատումով բորբոքվեց, հրամայեց անմիջապէս նրան խեղդամահ անել: Մպասավորները հրամանը լսելով՝ իսկույն կատարեցին: Քեպետ մեծամեծ ավագ նախարարները շատ հորդորեցին քազավորին որ չար կամքը չկատարէ, բայց նա այնքան դառնացած էր սրտով, այնքան զայրացած էր, որ նրանց շսեց: Զվանը վիզը ձգելով խեղդամահ արին: Այսպէս վախճանվեց սուրբ Դանիէլը:

Եվ բազմաթիվ մարդիկ, որոնք նրան նանաչում էին ու գիտեին՝ նրա մարմինը վերցրին և ուզում էին մեծարել Քրիստոսի սուրբ վկաների ոսկորների նման: Բայց ինքը (Դանիէլը) երևաց իւր աշակերտին, Եպիփանին, որ մի սուրբ մարդ էր, և հայտնեց, որ իւր ոսկորները չզատվին ինչպէս ուրիշ (վկաներինը), այլ տանին հողի տակ թաղեն այնտեղ՝ որտեղ ինքը կամեցավ և հրամայեց: (Դանիէլը) այսպէս ասաց. «Եթէ տերունական մարմինը երկու օր գերեզմանում ծածկվեց մինչև երբոր օրը, երբ հարություն առավ իւր հոր մօտ (զնալու), ո՞րչափ ավելի պետք է որ մեր մարմինները հողի տակ ծածկվին»: Ուստի նրա մարմինը վերցրին նրա սիրելի սուրբ աշակերտները, որոնցից զխաւորը կոչվում էր Շաղիտա, որ նրանից նշանակված էր Կորդուաց աշխարհի ուսուցանող, և երկրորդը Եպիփան, որ դարձյալ նրա կողմից նշանակված էր ուսուցանող⁵³ Աղանիքի և Մեծ Մովսէս. սրանց հետ էին նաև բանակի հովիտը պաշտօնյաները: Սրանք մարմինն առան տարան Տարօն ու թաղեցին այն տեղում, ուր նրա բնակությանը խցիկն էր գտնվում, որ Հայոց մայր եկեղեցին էր, այն աղբյուրի մօտ, որտեղ Քրիզոր մկրտում էր աշխարհի զորքի բազմությունը. Հացյաց դրախտ կոչված տեղում: Այստեղ հողի տակ ծածկեցին սուրբ Դանիէլի մարմինը՝ ինչպէս որ առաջուց տեսիլում նրանց հրամայել էր:

ԺԵ

ՀՈՒՍԿԱՆ ՈՐԿՈՅ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԽԵՉՊԵՍ ՈՏԻ ՏՈՎ ՏԱՆՈՎ ԱՐՀԱՄԱՐԵՅԻՆ
ԱՍՏՈՒՅ ՔԱՀԱՆԱ ԳԱՐՆԱԼՈՒՅ ՊԱՅԻՎԸ

Ապա խորհուրդ արին սուրբ Հուսկի որդիներից ընտրել Բանանայութեան համար: Նրանց իրենց կամքի նակառակ բռնեցին, Եպիսկոպոսը

կամացն քմրոնեցան, և բռնաբարեցան 'ի միաբանութեան եպիսկոպոսացն. զի կալեալք, ալկամայ առեալք զձեռնադրութիւն սարկաւագութեան՝ հարկեցան Պապն և Աքանագեներէս: Որոց հարեալք զաւանդն հոգևորն պատուի, անձամբ զանձինս իրեանց խտորատուր¹² յարուեստն զինուորութեանն զհնեցան, և յերկիր կործանեցան: Եւ բնորեցին զերկրաւոր կեանս, և առին ևս իրեանց կանայս զճորս քազաւորին, և մերժեցին զանձինս իրեանց 'ի ժառանգութենէլ աստուծոյ: Բայց անուանէ կանանց նոցա, անուն կնոջն Պապայ՝ Վարազդուխտ, նոքա անորդիք անգաւակ ելին յաշխարհէլ. անուն կնոջն Աթանագենի՝ Բամբիշն. 'ի սոցանէ ծնաւ այլ սխանչելի և զարմանալի Ներսէս, որ առ յսպայն էկաց քահանայապետ:

Բայց յայնմ ժամանակի ոչ ոք գոյր, որ առաջնորդէր նոցա զհաւանայապետութիւնն: Ապա խորհուրդ արարին՝ թէ զո՞ գոցեմ իրեանց առաջնորդ. ապա կամ եղև ամենեցուն առ հասարակ, զի 'ի նմին տանէ իշխանութեանն Գրիգորի զոցեմ, որ կայցի նա զաթոռ հարցն:

ԺԶ

ՅԱՂԱԳՍ ՓՆՈՒՆԱՅ, ՈՐ ԿԱԱԻ ԶԱՓՈՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ

Յայնմ ժամանակի համարեցան արժանի զՓառէն ոմն էրէց, 'ի զառաէն Տարօնոյ, 'ի մեծէ մարգարէանոցէն Յովնաննաւ, որ էր նախ շինեալ տուն աղօթից և խնդրուածոց 'ի հանգիստ սրբոցն, զի տեղին այն նմա էր հաւատացեալ: Ապա կոչեցին զնա առ արեայն. և առաջնաց զնա պատարագօք քազաւորն, և հրովարտակօք և նոխ իշխանօքն՝ որ բնդ նմա առաջեցանն: Մեծ զօրավարն Հայոց՝ որում անուն էր Վասակ, 'ի Մամիկոնեան տոհմէն. և Մենենդակ ըմբշտունի, և Անգովկ Սիւնի, և Արշալիր Կամսարական, մեծք և զլխաւորք նահապետք. և տասն այլ այլ, արք պատուականք, առին զնացին զՓառէն սուրբ 'ի մայրաքաղաքն Գամրաց 'ի Կեսարիա, և անդ ձեռնադրեցին զնա 'ի կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց: Եւ զան դարձեալ յիրեանց աշխարհն խաղաղութեամբ:

Եւ նստաւ Փառէն յաթոռ հայրապետական սակաւ ժամանակս. և այլ ինչ շհամարձակէր նա կամ խրատել ինչ, կամ յանդիմանել զմտորութիւն ինչ զուրուք կամ զամբարշտութիւնս: Բայց միայն զիր անձն սուրբ պահէր, և 'ի հարկէ ընգեբէր անօրէն քազաւորին, և քստ նորին կամացն երթեալ հնազանդեալ: Եւ յետ այսորիկ հանգեաւ, և յաւելաւ առ հարս իւր. և առեալ պաշտօնէիցն եկեղեցւոյ բանակին զմարմինն,

պառների միանամուս կամով ընդադատեցին և հարկադրեցին սարկավագութեան ձեռնադրութիւն ստանալ— Պապին ու Աթանագինեսին: Բայց նրանք հոգևոր պատմի ավանդը ոտնատակ տալով՝ իրենց կամով զինվորական ունայն արվեստի կարգով զինվեցին և կործանվեցին: Նրանք գերադասեցին երկրավոր կյանքը, իրենց կին առան քազավորի բույրերին և հրաժարվեցին աստծու ժառանգութեանից: Նրանց կանանց անուններն էին— Պապի կնոջը՝ Վարազդուխտ— որոնք անորդի անգամակ մնացին ու մեռան,— իսկ Աթանագինեսի կնոջը՝ Բամբիշը: Մրանցից ծնվեց սխանչելի և զարմանալի Ներսէսը, որ հետո քահանայապետ դարձավ:

Բայց այն ժամանակ չկար մեկը, որ իբրև քահանայապետ նրանց առաջնորդեր: Ապա խորհուրդ արին, թե ո՞ւմ ընտրեն առաջնորդ: Բայց միաբան որոշեցին, որ նույն Գրիգորի իշխանութեան տնից գտնեն մեկին, որ իր հայրերի քթոքը նստի:

ԺԷ

ՓՆՈՒՆԻ ՄԱՍԻ, ՈՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՓՈՐԸ ՆՍՏԵՑ

Այս ժամանակ (կաթողիկոսութեան) արժան համարեցին մի ոմն Փառեն երեցի Տարոն զավանդից, մեծն Հովնանեսի մարգարեանոցից, որտեղ սրբերի հանգստարանում առաջին անգամ շինված էր աղօթքի և խնդրվածքների տուն, և հանձնված էր նրա (Փառենի) տեսչութեան: Նրան կանչեցին քազավորի մտ: Քազավորը նրան ուղարկեց բնօրինակ ու հրովարտակներով և մեծամեծ իշխանների ուղեկցությամբ, որ էին— առաջինը Հայոց Վասակ զօրավարը Մամիկոնեան տոհմից, հետո Մենենդակ ըմբշտունին, Անգովկ Սյունին և Արշալիր Կամսարականը— մեծ և զլխավոր նահապետներ և էլի ուրիշ տասը պատվավոր մարդիկ: Նրանք Փառենին առան զնացին Գամբիքի մայրաքաղաքը, Կեսարիա, և այնտեղ նրան ձեռնադրեցին Մեծ Հայքի կաթողիկոս, և խաղաղությամբ վերադառան իրենց աշխարհը:

Փառենը կարն ժամանակ նստեց հայրապետական քթոքը: Նա չէր համարձակում նրանց խրատել, որևէ մեկի մտորութեանը կամ ամբարիշտ գործերը հանդիմանել: Նա միայն ինքն իրեն մաքուր էր պահում և հարկից ատիպված ընկերանում էր քազավորին, նրան հնազանդում էր ու նրա կամովը վարվում: Ապա նա վախճանեցավ, հայրերի մտք զնաց: Բանակի եկեղեցու պաշտօնյաները նրա մարմինը առան տարան

զնացեալք 'ի գաւառն Տարօնոյ՝ տարան 'ի յագարակն մեծի մարգարէա-
նոցին Յովնաննու, որ էր ինքն 'ի կենդանութեանն իւրում յառաջագոյն
բնակեալ. և անդ գեղեցիկ շիրիմ գործեալ, և զսորա ոսկերս ծածկեցին:

ԺԷ

ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՀԱԿԱՅ՝ ՈՐ ԷՐ 'Ի ԶԱԲԱԿԷ ԱՂԲԻԱՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, ՈՐ ԶԱԶՈՐՊԵԱՅ
ՋՏԵՂԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ԱՔՈՒՌԱՅՆ. ԵՒ ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ԵՐԿԻՐՆ ՀԱՅՈՑ ԱՄԵՆԱՅՆ
ՔՈՂԵԱԿ ԶՏԷՐ ԵՒ ԶՊԱՏՈՒՐԱՆՍ

Ապա յայնմ ժամանակի միաբան խորհեցան աշխարհօրէն խոր-
հուրդ, եթէ ո՛ւմ պարտ իցէ զհայրապետութեանն զկաթողիկոսութիւնն
ունել: Ապա իբրև ոչ ոք գոյր 'ի տանէն Գրիգորի այնմ արժանի, ապա
նմանեցուցին զՇահակ ոմն անուն 'ի տոնմէ զաւակին Ազրիանոս
Եպիսկոպոսին: Եւ տան զնա 'ի ձեռս իշխանին մարդպետութեանն,
որում անուն իւր Հայր կոչէր, և յաւագաց զամբարեն բնոց նմա զիշխանն
Գարդմանաց ձորոյն. և առնեն ընդ նոսա այլ տասն հախարարս. և յու-
ղարկեցին զնա մեծաշում պատուով յերկիրն Փամբաց 'ի մեծ քաղաքն
Կեսարիա: Անդ ձեռնադրեն զՇահակն 'ի կաթողիկոսութիւն Հայոց մե-
ծաց, և պատուով դառնան առ թագաւորն:

Եւ յաշորդեաց զտեղի հայրապետացն Շահակն. և սա նմանեաց վա-
րացն Փառնեայ: Առաջնորդէր սա աշխարհի բստ նմին օրինակի: Քայց
որոց հովուէրն՝ շեղեալ ունկն ինչ խրատու նշմարտութեանն, այլ յան-
գիմանեալ՝ հոլանեալ գործէին զմեղս համարձակութեամբ՝ առանց
խիթի յամենայն շարիս դարձեալք, բողեալք գտէր և զպատուիրանս նո-
րա առ հասարակ թագաւորն և հախարարքն և իշխանքն: Եւ շար քան
զնոսա առ մարդիկ մարդկանն ամբարշտեալք, 'ի հնութիւն առաջին գոր-
ծոցն հարցն իրեանց դարձեալք, 'ի փոքրկանց մինչև ցմեծամեծս 'ի
յայտ էին հարեալք, և 'ի սոյն կանխեալք: Վասն այսորիկ ամենայնի
բարկացեալ տէր աստուած 'ի վերայ նոցա՝ եթող 'ի ձեռանէ, արար զնո-
սա կոխան 'ի յարուցելոցն 'ի վերայ նոցա թշնամեաց նոցա: Քանզի
'ի ժամանակաց 'ի թագաւորութենէն Տրդատայ, յորմէ հետէ գտէրն նա-
նաշելոյ՝ արար խաղաղութիւն. և լոնցոյց շուրջ զթշնամիս նոցա, զի
ցածոյց տէր զմարտ պատերազմացն 'ի սահմանաց նոցա, և մինչև
յայն ժամանակ ոչ ընդ ումեք բանք գոչին ամբոյսի կամ խոռվութեան,
և 'ի մեծի խաղաղութեան էին բնակեալք: Ապա 'ի ժամանակին յայնմիկ
յարոյց զօրացոյց զգրգոսութիւնս սահմանակցօք շուրջ յամենայն կող-
մանս զթշնամիս նոցա. և ոչ մի ոք 'ի թագաւորացն Հայոց ոչ ոք գտա-
նէր նոցա բարեկամ, այլ ամենեման թշնամիք:

Տարուն զավար, մեծն Հովնաննեպի մարգարեանոցի ագարակը, որտեղ
այրում էր կենդանի ժամանակ, և այնտեղ նրա մարմինը թաղեցին ու
գեղեցիկ շիրիմ շինեցին վրան:

ԺԸ

ՇԱՀԱԿԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԱՂԲԻԱՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՍԵՐՄԵՒՅՆ ԷՐ ԵՎ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱՔՈՒՐ ԱՍՏԱՎ, ԵՎ ՔԵ ԻՆՋՊԵՍ ԱՅՐ ԺԱՄԱՆԱԿ ՀԱՅՈՑ ԱՇԵԱՐՁԷ
ՔՈՂԵԱԿ ԷՐ ՏՈՐՈՋԷ ԵՎ ՆՐԱ ՊԱՏՎԻՐԱՆՆԵՐԸ

Այն ժամանակ բոլոր աշխարհովին խորհուրդ արին, թե ո՛վ
պետք է հայրապետության արժուր նստի: Եվ որովհետև Գրիգորի
տանից ոչ ոք չկար այդ (պաշտոնին) արժանավոր՝ ուստի հարմար
գտան մի ոմն Շահակի, որ Ազրիանոս Եպիսկոպոսի սերունդից էր:
Նրան հանձնեցին մարդպետության իշխանին, որի անունն էր Հայր⁵⁴.
Նրա հետ նշանակեցին ավագներից Գարդմանաձորի իշխանին և ուրիշ
տասը հախարար, և նրան նախապահ դրին մեծ հանդեսով Փամբաց
երկիրը, Կեսարիա մեծ քաղաքը: Այնտեղ Շահակին ձեռնադրեցին
մեծ Հայքի կաթողիկոս և պատվով վերադարձան թագավորի մոտ:

Եվ Շահակը հաջորդեց հայրապետների արժուր. սա էլ Փառնեին
նմանեցավ իր վարով. նրա նման առաջնորդում էր աշխարհին: Քայց
որոնց որ նա հովուում էր՝ չէին լսում նրա նշմարիտ խրատներին, այլ
հանդիմանվելիս էլ՝ բացարձակ ու համարձակ գործում էին իրենց մեղ-
ները, առանց խղի խայթի գործում էին ամեն տեսակ շարիքներ, մո-
տանալով (տիրոջը) և նրա պատվիրանները — առհասարակ թագավորը,
հախարարներն ու իշխանները: Նրանցից էլ ավելի վատ էին մյուս
մարդիկ, որոնք ամբարշտութեամբ իրանց հայրերի առաջին հին գործե-
րին դարձան. մեծերից մինչ փոքրերը անձնատուր էին եղել այս բա-
նին: Այս բոլորի համար աստված բարկանալով նրանցից երես դարձ-
րեց. նրանց ոտնակոխ դարձրեց նրանց դեմ զորս եկած թշնամիներին:
Որովհետև Տրդատի թագավորության ժամանակից 'ի վեր, երբ տիրոջը
նախաշեցին՝ (աստված) խաղաղություն պարզեց, նրանց թշնամիներ-
ին լոնցրեց, նրանց սահմաններից պատերազմները հեռացրեց և ոչ
ոքի նետ նրանք խոռվության կամ թշնամության գործ չունեին և, ապ-
րում էին կատարյալ խաղաղության մեջ: Իսկ այն ժամանակ տերը
յրգոսություն հուզեց նրանց բոլոր սահմաններում, զորացրեց նրանց
թշնամիներին, և ոչ մեկը ուրիշ ազգերի թագավորներից⁵⁵ նրանց բարե-
կամ չէր, այլ բոլորը թշնամի էին:

Քայց յայնմ յանմիտ բազաւորութեանն ժամանակի ոչ միայն թըշնամիք բշեամեաց և բարեկամք բարեկամաց և ընկերք ընկերաց դասանաւորինս մասնորինս սկսան յարուցանել ՚ի մէջ հայաստան երկրին, և բեր ազգի ազգի բշեամորթինս գործէին: Վասն զի անկաւ ՚ի նոսա խոռովորթին ՚ի տեառնէ, այս պղծութեան և ոգի մոլորութեան. զի նախ միմեամբք քանգեալք անբեցան վասն անօրէնութեան իրեանց: Քայց քան զամենեսին անկի այր մի անօրէն և այսամուտ, որ անլի ընդ ազգս նախարարացն գրգռէր զբազաւորն Տիրան: Այս իննն ունէր զպատին մեծի մարդպետութեան, այր ներքինի՝ շարասիրտ շարախորհուրդ շարագործ, որում Հայր կոչէին: Զբազումս ՚ի նախարարացն ետ քուրթամբ առանց վնասու կոտորել, և խանգարեաց զմեծ տէրութիւն բազաւորութեանն: Մանաւանդ անկի զերկու տոհմսն զաւագս տայր իւրով շարախօսութեամբն հանել ընդ սուր, և անունդ առնել միաճաղոյն զտոհմսն Ռշտունեաց և զտոհմն Արծրունեաց. բառնային ՚ի միջոյ առանց ամենայն վնասու և յանցման, մինչ անգամ և զէզսն կոտորեցին ազգացն: Յայնմ ժամանակի ՚ի գայթակղի գտանէին ՚ի դայեակս մանկունս փախրտեայս, զՏանատ որդի Մեհրնդակայ ըմբշտունոյ. և միւս ևս Շաւասայ որդի Վաշէի արծրունոյ. տղայք ստրնդիայք. գոր ածին առաջի բազաւորին: Իբրև տեսանէր, տայր հրաման հանել փոզոտել զմանկունսն. զի նոքա ևնք նետք մնացեալ էին յազգացն: Եւ անդ դիպեալ Արտաւազդ և Վասակ, արք ՚ի Մամիկոնեան տոհմէն, որք էին զօրավարք ամենայն զօրացն Հայոց, որք յարուցեալք անկան ՚ի վերայ մանկանցն տղայոց, մէն մի յանրի հարեալք՝ ՚ի դուրս զնացին. զէնն ՚ի վեր տեալք կոտոյ պատրաստելին՝ ՚ի վերայ այնց մանկանց մեռանել: Զի թէպէտ և սնուցանէին նոքա զորդին զարեային զԱրշակ, սակայն զշարեալք ընդ գործ ժամանակին՝ թողին զսանն իրեանց զԱրշակ, և զնացին ՚ի բաց ՚ի բանակէն արեունի: Եւ շոգան յաշխարհն իրեանց յամուրս Տայոց. և անդ նստան ամս բազումս ընտանեօք իրեանց, և թողին զայլ գտուն իրեանց: Եւ սնուցանէին զայն մանկունսն. զՇաւասայն և զՏանատ. և էտուն նոցա զգտներս իրեանց ՚ի կնութեան, ուստի զարծեալ միւսանգամ ազգն այն սերեցան. և ոչ խառնէին նոքա ՚ի խորհուրդս Հայոց մինչև ՚ի բազում ամս:

Քայց այս անմիտ բազաւորության ժամանակ ոչ միայն բշեամիներ բշեամիներին, այլ նաև բարեկամներ բարեկամներին, ընկերներ ընկերներին դավանանում ու մատնում էին Հայոց աշխարհում և տեսակ տեսակ բշեամորթուններ էին անում միմյանց: Որովհետև տերը նրանց մեջ խոռվություն ձգեց, շար ոգի հուզեց, որոնցով նրանք մոլորվեցին, մեկը մյուսին քանգեցին ու ավերեցին իրենց անօրէնության պատճառով: Քայց բոլորից գերազանցում էր մի անօրէն՝ սաստանայի գործիք դարձած մարդ, որ Տիրան բազաւորին գրգռում էր մանավանդ նախարարական տոհմերի դէմ, այսինքն մեծ մարդպետության պատիվը կռոյ ներքինին, մի շարասիրտ՝ շարամիտ՝ շարագործ մարդ, որին Հայր էին ասում: Նա քուրթամբ շատ նախարարներ կոտորել ավեց առանց որևէ հանցանքի և մեծ բազաւորության կարգը խանգարեց: Մանավանդ նա իր շարախօսութեամբ սրով կոտորել ավեց ու անգամակ դարձրեց երկու ավագ տոհմեր, Ռշտունյաց և Արծրունյաց տոհմերը, որոնց առանց որևէ մեղքի ու հանցանքի միջեման արին, նայն իսկ եզերին կոտորեցին: Այն ժամանակ երկու երեխա էին գտնում, որոնք փայտել ապաստանել էին դայակներին մոտ, Մեհնեղակ Ռշտունու որդուն Տանատին և Արծրունի Վաշէի որդուն Շավասային, որոնք ձկնէր երեխաներ էին: Նրանց ընդ ընդ բազաւորի մոտ: Նա երբ տեսավ երեխաներին՝ հրամայեց վզերը կտրել. որովհետև միայն նրանք էին մնացել այդ երկու տոհմերից նետեր: Այդտեղ պատահեցին Արտավազդը և Վասակը Մամիկոնյան տոհմից, Հայոց բոլոր գորբերի գորավարները: Նրանք վեր կացան, ընկան երեխաների վրա, ամեն մեկը մի երեխա անուրի տակ առնելով դուրս եկան, զնեմեր հանած, երեխաների համար մեռնելու պատրաստ: Որովհետև թեպետ նրանք սնուցանում էին բազաւորի որդուն Արշակին, բայց այդ ժամանակվա գործերից զզվելով՝ թողին իրենց Արշակ սանին և արեունական բանակից հեռացան: Նրանք զնացին իրենց աշխարհը, Տայքի ամուր տեղերը, և այնտեղ մնացին իրենց ընտանիքների հետ բավական տարիներ, իրենց մյուս կալվածները թողնելով: Այնտեղ նրանք սնուցանում էին այն երկու երեխաներին, Շավասային, և Տանատին, և (նետո) նրանց կնության տվին իրենց աղջիկները, որից այդ տոհմերը նորից սերվեցին: Նրանք երկար տարիներ Հայոց գործերին շէին խառնվում:

Այլ որդիքն Յուսկանն, Պապն և Աքանագենէս, յաստուածատեցութեանն զկեանս իրեանց վարէին. յաեօրէնութեան և յամբարշտութեան շրջէին: Եւ զամենայն ատուս կենաց իրեանց ՚ի մեծի յանգնութեան էին, և ոչ երկեղ աստուծոյ առաջի աշաց նոցա. և ՚ի բազում անառակութեան և ՚ի գիշութեան զնային, և զկարգն աստուծոյ արհամարհեալ այսպանէին: Եւ էին նոքա յերկիրն Տարօնոյ յեկեղեցոյ յաւանին յԱշտիշատ. ուր զառաջին էր շինեալ զեկեղեցին ՚ի հատոյն նոցա Գրիգորէ: Յայն զեղ երկոքեան եղբարքն երթեալք հասանէին Պապն և Աքանագենէս: Եւ բազում հատեալ յարշտութիւն. զաստուծոյ զտանարան այսպրն առնէին. և երթեալք երկոքին եղբարքն մտանէին յեպիսկոպոսանոցն՝ որ էրն անդ, և ըմպէին անդ զինի բոգօք և վարձակօք և զուսանօք և կատակօք. զսուրբ և զնորբեալ տեղօքն քամահեալ, կոխան առնէին:

Եւ մինչ էին յուրախութեան մեծի, բազմեալք էին յ' ներս եպիսկոպոսանոցին ուտէին և ըմպէին, յանկարծակի հրեշտակ տեսն երևեցաւ ՚ի նմանութիւն փայլատական, և հարեալ աստակէր զերկոսեան զեղբարսն միանգամայն ՚ի բազմականին անդ: Եւ այլ մարդիկն՝ որք էին անդ, որք տանարակից էին ուրախակիցք և բազմականակիցք էին, որք միանգամ անդ դիպեցան, առ հասարակ թողին և փախեան. ելին արտաքս ՚ի տանարէ անտի: Եւ յանկն մեծէ այլ ոչ եւ ոք ՚ի նոցանէ դարձաւ անդրէն. և ոչ ոք իշխեաց բնաւ այլ մարդ ՚ի մարդկանէ մտաբերել մտանել ՚ի ներս, և ոչ ՚ի դուրսն հուպ երթալ և զնել, քանզի ՚ի բաց մնաց ՚ի փախչելն նոցա. և ոչ յայլ ատուս ոք առ դօքն իշխէր անցանել:

Եւ Պապն և Աքանագենէս երկոքեան եղբարքն այսպէս աստակեցան. անկեալ զնէին ՚ի ներսն եպիսկոպոսանոցին ՚ի տեղոյն բազմականացն: Եւ դուրսն տանարին ՚ի բաց կային, և ոք հուպ չիշխէր երթալ. մինչև նեխեցան մարմինն նոցա և կոյրպտեցան, և յողկեցան, քակեցան յուծան ՚ի միմեանց, ցրուեցան ոսկերէ նոցա: Եւ բազում ամիսք անցանէին ՚ի վերայ իրացն, ապա իշխեցին մտանել ժողովել բառեալ հանել անտի զոսկերս նոցա. և զտանէին զնոսա յոկ ցամաքեալ զկնդացեալ զոսկերս նոցա. և հանէին յայգուրն եկեղեցոյն, որում Ագարակն կոչեն: Բայց մնաց Աքանագենի որդի ՚ի Բամբրշէն ՚ի քնէն թագաւորին, և անուն նորա ներսէս, որ եկաց յարձա հայրապետացն առ յապալ ամե-

Իսկ Հուսիկի որդիքը, Պապն ու Աքանագենեսը, կյանք էին վարում աստվածատեցությամբ, շրջում էին անօրենությամբ և ամբարտավանությամբ: Նրանք սաստիկ հանդուգն էին, աստուծոց Երկյուղ չունէին, կյանք էին վարում մեծ անառակությամբ և զինությամբ, աստվածային կարգերն արհամարհում ու ծաղրում էին:

Նրանք (մի անգամ) Տարոնի երկրում էին, Աշտիշատ ավանի եկեղեցում, որ առաջինը շինված էր նրանց պապի՝ Գրիգորի ձեռնով: Երկու եղբայրները, Պապն ու Աքանագենեսը, գալիս հասնում էին այս գյուղը: Սաստիկ հարբելով՝ նրանք ծաղրում էին աստուծու տանարք, երկուսով զնում մտնում էին այնտեղ եղած եպիսկոպոսանոցը, այնտեղ զինի էին խմում բոգերի, վարձակների⁵⁶, զուսանների և ծաղրածուների հետ:

Երբ նրանք եպիսկոպոսանոցում նստած ուտում խմում էին, ուրախություն էին անում՝ հանկարծ երևեց տիրոջ հրեշտակը փայլատակունքի նման և երկու եղբայրներին միասին զարկեց սպանեց նստած տեղերում: Իսկ մյուս մարդիկ, որ այնտեղ էին և նրանց հետ նստած սեղանակից և ուրախակից էին՝ բոլորը թողին ու փախան, դուրս եկան սենյակից: Եվ այնքան մեծ էր ահը, որ նրանցից ոչ մեկը կ'էտ շղարձավ, ոչ մի մարդ չհամարձակվեց նրանց մտաբերել ու ներս մտնել, ոչ ոք դառնը շմուռեցավ, դուրս վրա չդրեց: Նրանց փախչելիս դուրս բաց մնաց և այնուհետև էլ ոչ ոք չէր վստահում դռներին մտնելու:

Այս կերպով սատկեցան այն երկու եղբայրները, Պապն ու Աքանագենեսը, նրանք եպիսկոպոսանոցում ճաշի սեղանի տակ ընկած մնացին: Տանարի դռները բաց էին մնացել, և ոչ ոք չէր համարձակում մտնելու, մինչև նրանց մարմինները նեխեցան, քայքայվեցին, անգամ-անգամ լուծվեցին, ոսկորները ցրվեցան: Մրա վրա շատ ամիսներ անցան, ապա թե սիրտ արին, ներս մտան՝ հավաքելու և այնտեղից դուրս հանելու նրանց ոսկորները, որ ցամաքել չորացել էին: Նրանց հանեցին (ու թաղեցին) եկեղեցու այգում, որ Ագարակ էր կոչվում:

Բայց Աքանագենեսին մնաց մի որդի Բամբիշ (կնոջից), որ թագավորի ֆայրն էր. նրա անունն էր ներսես, որ հետո բոլոր Հայաստանի

նայն երկրին Հայոց: Բայց Պապայ Ի բուն Ի կնոջն ոչ մնաց, այլ էր նորա հարն մի Ի գաւառէն Տարօնոյ, Ի Հացեաց գեղէ կարճագատացն. և մնաց որ Ի հարնէ անտի Ի Հացեկացոյն, որում անուն իւր¹³ որդոյ հարնին Վրիկ կոչէր:

Ի

ՅԱՂԱՅՍ ՏԻՐԱՆՅՑ ԹԱԳԱՆՈՐԻ, ԹԷ ՈՐՊԷՄ ՄԱՏՆՅՅԱԻ ՅԻՐՐԸ ՍԵՆԵԱՊԵՏԷՆ
ՓԻՍԱԿԱՑ ՍԻՆՈՒՆՑ. ԵՒ ՈՐՊԷՄ ԿՈՐԵԱԻ ԵՒ ԳԵՐԵՏԱԻ Ի ՎԱՐԱԶԱՑ, ԵՒ ԿԱՄ
ՈՐՊԷՄ ԱՄԵՆԱՅՆ ԵՐԿԻՐ ԸՆԴ ՆՄԻՆ ԳԵՐԵՏԱԻ

Բայց ղեռ բարեկամութիւն էր Ի մէջ թագաւորացն երկոցունց, Ի մէջ թագաւորին Հայոց և Պարսից: Եւստէր յաշխարհին Ատրպատական որում անուն կոչէր բարձգահին իւրում Շապուհ Վարազ: Արդ մինչ ղեռ ևս յոյժ խաղաղութիւն էր Ի մէջ թագաւորացն երկոցունց, անկաւ Ի տեսնէ խոովութիւն ոչինչ բանի՞ր՝ արամբ միով անաւզաւ, որ ոչ ինչ պակաս քան զգև էր մոլորութեամբ, որոյ անուն Փիսակ կոչիր. որ սենեկապետն էր արճային Տիրանայ, ազգաւ սինի: Սա ղեսպանագնացեալ էր առ Վարազ Շապուհ, զոր թողեալն էր սահմանապահ արճային Պարսից յԱտրպատական աշխարհին:

Չայնու ժամանակաւ ձի մի էր երկար արճային Տիրանայ, զորմէ կարի զարմանային: Եւ էր ձին գունով նաշտուկ նանկէն. սա լի էր քաղցրութեամբ, անուանի և հոյակապ, մեծ և բարձր երկայն քան զամենայն ձիս, և տեսանելով քան զայլս գեղեցիկ, գանազան՝ որ համեմատ եմա այլ ոչ գտանէր: Զորմէ յերթալն իւրոյ ղեսպանութեանն՝ սենեկապետն արճային Փիսակ մատենաց գծին Վարազայ, վասն զի բարեկամացեալ էր բնոյ նմա. և Ի նմանէն ինկն թուրք առեալ, բերեալ մատուցանէր արճային Հայոց: Զորմէ շնաւանեալ, տալ ոչ առնոյր յանձն: Այլ վասն զի կասկածէր յանէն զի գոյժ խոովութիւն ինչ Ի մէջ թագաւորացն երկոցունցն արասցէ, Ի խնդիր անկանէր՝ զնոյն գոյն ձի. զնոյն նշան, զնոյն պատկեր, բաց Ի մեծութենէ՝ զի այնչափ ուրեք ոչ գտանէր, զնոյն նման զնոյն կերպարանս նարտուկ նանկէն գտեալ, և հանդերձ հրովարտակօք և պատարագօք Ի ձեռն մոլեկան Փիսակայն առ իշխանն յԱտրպատական առ Վարազն արձակէր: Եւ միտս ղենելով խորհուրդ առնէր. զի ասացես, ասէ, եթէ այս ինկն է զոր խնդրեցեան, զի առ սէր ոչ խնայեաց Ի կէն: Իսկ նա յորժամ հասեալ առ Վարազն, յայտ առնէր զիւս խնայութեանն, Ի գրգռութիւն ջանացեալ՝ ոչ կամէր բժշկել զնենգախօսութիւնն իւր. այլ ևս քան զևս արեալ գշարախօսու-

նայրապետական արձոր նստեց: Իսկ Պապր իսկական կնոջից որդի շունեցավ, բայց նա մի հարն ունեւ Տարոն գավառի կարճագատների⁵⁷ Հացյաց գյուղից, և այս հացեկացի հարնից մնաց մի որդի, անունն էր Վրիկ⁵⁷:

Ի

ՏԻՐԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՄԱՏԻՎԵՑ ԻՐ ՍԵՆԵԱՊԵՏ ՓԻՍԱԿ
ՍՅՈՒՆԻ ԶԵՆՔՈՎ, ԻՆՉՊԵՍ ՎԱՐԱԶԻՑ ԳԵՐԻ ԲՈՆՎԵՑ ՈՒ ԿՈՐԱՎ, ԵՎ ԹԵ
ԻՆՉՊԵՍ ԲՈՂՈՐ ՉՅՏՈՑ ԵՐԿԻՐ ԷՆ ԵՐԱ ՉԵՑ ԳԵՐՎԵՑ

Բայց ղեռ բարեկամութիւն էր տիրում երկու թագաւորների՝ Հայոց և Պարսից մեջ: Այս ժամանակ Ատրպատականում նստում էր մի բարձր պաշտոնյա, որի անունն էր Շապուհ Վարազ: Արդ՝ մինչ կատարյալ խաղաղություն էր տիրում երկու թագաւորների մեջ՝ տիրոջ կամով մի շնչին բանի պատճառով խոովություն ծագեց մի անարգ մարդու ձեռքով, որ մոլորութեամբ ղնից պակաս չէր, անունը Փիսակ, Տիրան թագաւոր սենեկապետը Սյունյաց տոհմից: Սա ղեսպան էր գնացել Վարազ Շապուհի մօտ, որին Պարսից թագաւորը սահմանապահ էր թողել Ատրպատականում:

Այս ժամանակ Տիրան թագաւորը մի ձի ուներ, որի վրա բոլոր զարմանում էին: Այդ ձին մուգ շագանակագույն և պուսպուտիկ⁵⁸ էր, քաղցրութեամբ լի, հոյակապ տեսնով, բոլոր ձիերից մեծ և բարձր, բոլորից զանազանվում էր աննման գեղեցկությամբ, որի նման ուրիշը չկար: Փիսակը, թագաւորի սենեկապետը, ղեսպան գնալիս այս ձին մատնեց Վարազին, որի հետ բարեկամացել էր, և նրանից թուրք առնելով բերում մատուցանում էր Հայոց թագաւորին: Թագաւորը շլամեցավ (ձին) տալ: Բայց որովհետև այն մարդուց կասկածում էր, մի ցուցե երկու թագաւորների մեջ խոովություն ծագեցեն՝ հարց ու խնդիր եղավ և գտավ այն գույնով մի ձի, նույն նշանով, նույն տեսնով, բացի մեծությունից, — որովհետև այնպիսի մեծությամբ ուրիշը չկար — նույն տեսակ պուսպուտիկ, և հրովարտակով ու բնածանրով Ատրպատականի իշխանին՝ Վարազին էր ուղարկում նույն մոլի Փիսակի ձեռքով: Եւստէր խրատում ու խորհուրդ էր տալիս, թե «ասա՛, այս այն ձին է որ խնդրեցիր. քո սիրտ համար քեզանց շխնայեց»: Իսկ նա երբ Վարազի մօտ հասավ՝ խնայելու գաղտնիքը բացեց և ջանաց (Վարազին) գրգռել հին սովորությամբ. նա ավելի արեց իր շարախօսությունը

թիւնն իւր, ասելով եթէ այնչափ 'ի հեռ և 'ի նախանձ, 'ի շարակնութեան և 'ի թշնամութեան, 'ի յատելութեան և 'ի շկամութեան, յերկմտութեան և յաներկիւզութեան առ բազաւորն Պարսից և առ ամենայն զօրսն Պարսից արքայն Հայոց Տիրան, մինչ անգամ վասն կաշոյ միոջ խնայ արարեալ՝ բազոյց, և զհեզ ծաղր արարեալ, և այլ ընդ այլոյ զմիտս զողանալ էո. զոր յիմ ձեռն ետ ածել, առ հեզ առաքեաց: Եւ ոչ այդ միայն է, ասէ. այլ 'ի վայսր և 'ի զօրս նորա յուսացեալ, խորնի հանել զթագաւորութիւն Պարսից յազգէն Սասանայ. զի ասէ, թէ մեր լեալ է և հարցն մերոց այն տէրութիւնն: Արդ ասէ, թէ շեմ ծուղալոց՝ մինչև դարձցի պատիւ հարցն նախնեաց, զնախնի զթագաւորութիւնն այսրէն առ որդի և առ զաւակ նոցա յազգս իմ և 'ի տունս իմ և յանձն իմ դարձուցանեմ: Եւ այսչափ և այսպիսի բանիւք զբոլոր զնա Փիսակն անօրէն 'ի վերայ տեսան իւրոյ բնակի, և նիւթէր զման 'ի վերայ իւրոյ թագաւորին:

Ապա իբրև գայս ամենայն լուսւ Վարազ Շապուհ Ատրպատական մարզպան 'ի կատաղախօս 'ի շնաբերանն Փիսակայ, վաղվազակի նամակ ամբաստանութեան գրեալ Վարազայ յարքայէն Հայոց մատուցանէր ներսեհի արքային Պարսից: Եւ այնչափ զայրացոյց զգրեանց յուզեաց դրոշեաց սրտմտեցոյց բարկացոյց զթագաւորն Պարսից 'ի վերայ արքային Հայոց, որ ապա առ հրաման 'ի նմանէ, զի չև է հնար գտանել մարթել նանապարես, մեհենայիւք գայթակոթիւնս դնել՝ որսալ ըմբոնել զարքայն Հայոց: Եւ մինչ դեռ խաղաղութիւն էր 'ի մէջ թագաւորացն երկոցունց, բարկութիւն տեսան զգրեանց յուզեաց զվրէժս, զի խնդրեցիւն սուրբ արիւնք մահուցն երկուց մեծացն Բահանայիցն առաջնորդացն յանօրէնն Տիրանայ:

Ապա յայնմ ժամանակի Վարազն արձակէր դեսպան առ արքայն Հայոց, 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան դատով խօսել ընդ նմա. զանձուկ սիրոյ պատճառեալ, համարձակութիւն խնդրէր՝ զալ նմա առ նա: Իսկ իբրև լուսւ զայն Տիրան արքայն Հայոց, փութապէս վաղվազակի մեծաւ ուրախութեամբ առ ինքն կոչել հրամայէր: Եւ մինչ չև նա եկեալ էր, խորհէր արքայն ընդ իւր ծառայսն ներքինիսն սպասաւորսն իւրում սենեկի. ասէ. Արժանի է մեզ, այր որ գայ առ մեզ՝ զքօսուցանել և ուրախ առնել որսով և բազմականօք, և ամենայն պէտպէս վայելչութեամբք: Այլ ոչ եթէ այնչափ ինչ արժան է զմեծ ինչ որսոյ տեղիս 'ի մերում երկրի ասա նմա տեսանել՝ վասն շարակնութեան յաշաղանաց շարաբարութեան նենգութեանն ազգին պարսկաց. այլ նմանեցուցէք տեղիս դոյզնագիտ որսոց ինչ՝ որով լոկ զքօսուցում զնա, և մի՛ որսացում զառատ ինչ որսոց զտեղիս, և զի մի՛ մեծ ինչ նախնիրս որսոց կտու-

ասելով. «Հայոց Տիրան թագավորը այնքան լցված է նախանձով, շկամությամբ, թշնամությամբ և ատելությամբ, այնքան անհավատարիմ և աներկյուղ է Պարսից թագավորից և բոլոր Պարսից զօրքերից, որ մինչև իսկ մի ձիու կաշի խնայեց ու թափցրեց և հեզ խաբելու ու ծաղրելու համար մի ուրիշ ձի հեզ ուղարկեց իմ ձեռնով: Եվ միայն այս չէ, ասում էր նա. նա հույս է գրել կայսրի ու նրա զօրքի վրա, մտադրվել է Սասանի ցեղից խլել Պարսից թագավորությունը, որովհետև, ասում է, այդ ստեղծութիւնը մերն է եղել և մեր հայրենիքը. ես, ասում է, չեմ հանգստանա, մինչև մեր նախնի հայրերի պատիվը ետ չդարձնեմ, մինչև նախնի թագավորությունը չդարձնեմ հայրենի զավակներին, այսինքն իմ տոհմիս և իմ տանս և ինձ»: Այս և այսպիսի խոսքերով անօրեն Փիսակը զրգոտ էր Վարազին իր բնիկ տիրոջ դեմ, իր թագավորի համար մահ էր նշուրում:

Երբ Վարազ Շապուհը, Ատրպատականի մարզպանը, այս բոլոր լսեց կատաղախօս, շնաբերան Փիսակից՝ անմիջապես ամբաստանության թուղթ գրեց Հայոց թագավորի մասին և ուղարկեց Պարսից ներսեհ թագավորին: Եվ այն աստիճան Պարսից թագավորին գրեց, զայրացրեց, հուզեց, շարացրեց, բարկացրեց Հայոց թագավորի դեմ, որ նրանից հրաման առացավ՝ որեւէ հնար գտնել, որեւէ միջոց հնարել՝ Հայոց թագավորին խորամանկությամբ որսալու և բռնելու: Եվ մինչ երկու թագավորներին խորամանկութեամբ որսալու և բռնելու՝ աստված բարկանալով վրեժխնդիր եղավ, որպեսզի անօրեն Տիրանը տուժե երկու մեծ Բահանաների ու առաջնորդների անմեղ մահվան և արյունի համար:

Այն ժամանակ Վարազը դեսպան էր ուղարկում Հայոց թագավորի մոտ՝ հաշտության և խաղաղության պատրվակով դավ սարքելով նրա դեմ: Նա սերն ու կարոտը պատճառ բերելով՝ թույլտվություն էր խնդրում՝ նրան այցելության գալու: Երբ Հայոց Տիրան թագավորն այս լսեց՝ փութով մեծ ուրախությամբ հրամայում էր հրավիրել նրան: Դեռ նա չեկած՝ թագավորը իր սենյակի ներքին սպասավորների հետ խորհուրդ էր անում: Նա ասում էր. «Մեզ մոտ եկող հյուրին հարկավոր է զվարեացնել և ուրախացնել որսերով, կերուխումով և ամեն տեսակ վայելչություններով: Բայց պետք չէ, որ նա այստեղ մեր երկրում առատ որսի տեղեր տեսնե, որովհետև Պարսից ազգը շարախիտ, նախանձոտ, շարաբար, նենգ մարդիկ են. այլ պետք է գտնել որսով ոչ հարուստ տեղեր, որով նրան զվարեացնենք, բայց առատ որս չանենք, որսի մեծ կտորածներ չանենք՝ ցույցի համար. միայն ձեռք համար անենք՝ պար-

րեալ առ ՚ի ցոյցս առնելոյ: Այլ վարկպարագի արասցո՞ւք, ասէ, վասն դառնացող շար ազգին շարութեանն դառնացող ազգին: Այլ յերկրին Ապահունեաց, յտոհնն մեծի լերինն Մասեաց, տեղին զայն որսասցո՞ւք. տեղոյն՝ որում անուն կոչի ֆաղաֆ Աղիորսֆ:

Ապա եկն եհաս Շապուն Վարագն երիֆ հագարօքն, և յանդիման եղև թագաւորին յերկրին Ապահունեաց. և մեծապէս մեծարեցաւ ՚ի նմանէ: Եւ այն բանէն, որ վասն որոյն ՚ի թագաւորէն ասացաւ, վաղվաղակի յունկն զօրավարին Պարսից հասանէին ՚ի բերանոյ շորիկն շոգմոզն տիրանենկն և տիրազրումն տիրասպանուն տիրամատնիչն Փիսակայ, յայն յաշխարհակորոյս յանէ անտի. և աուրս սակաս ուրախ լինէին ՚ի միասին: Այլ իշխանն Պարսից գրչնամուսիմն, զոր ունէր ՚ի ներքոյ, խորամանգեալ ծածկեալ մեքենայեալ առագաստեալ բերէր, և առնէր սպաս զդուն կատարել:

Եւ ՚ի ժամանակին յայնմիկ այնպէս դիպեցաւ, յայնմ ժամանակի զօրավարէն չէին անդ, այլ սարտուցեալ էին. և այլ մեծամեծֆ նախաբարացն և աւագ տանուաւորք ազատանին. սոյնպէս և զօրքն արհունի յիւրաքանչիւր տունս յիւրաքանչիւր կայեանս յիւրաքանչիւր դադարս դադարեալ էին: Եւ ոչ ոք էր՝ որ մեացեալ էր առ թագաւորին, և ոչ զունդ և այրննի. բայց միայն սակաւ սպասաւորօք հանդերն, և որոցն պատականօք, և ռանվիրայ մարդկան, և խառնադանշ խորանապահ զօրուն, և ռամիկսպաս զօրօքն, և տիկնուսն հանդերն և արքայորդիք մանուկն Արշակ: Այսպէս սակաւաֆ դիպեալ ՚ի ժամանակին յայնմիկ, զի թէպէտ և տեսեալ հարուստ գնդաւ եկեալ զօրավարն Պարսից, զի էին ընդ նմա սպառազէնք վառեալք արք իբրև երեք հազարք, ոչ ինչ խիթացեալ զգոչաւ անկասկած լինէր: Քանզի տեսանէր զնա իբրև ՚ի պատնաս խաղաղութեան եկեալ, մեծաւ պատարագօք և պատուական ընծայիւք և մեծաշուք մեծարանօք:

Եւ իբրև ոչ ինչ բազում աուրք ընդ մէջ եղեն, յընթրիս կոչեն ՚ի հաց հրափրեալ զարքայն. ՚ի պատիս մեծարանաց կոչէր: Ապա իբրև ընդ գինիս մտին, ֆաշ արքեալ լինէին թագաւորն և որ ընդ նմայն էին, զօրն դարանակալ յանպատրաստից յանկարծօրէն յայլակարծուց զնոսս յանկարծուստ յիւրաքանչիւր բազմականի ՚ի վերայ հասեալք ըմբռնէին, և վահանափակ շերտաւորացն պատէին զթագաւորն Տիրան: Եւ կալեալ կապեալ զոսս և զանոս նորա ՚ի կապս երկաթիս, և զքանակն՝ զոր գտանէր՝ աւար հարկանէր. և զգաննս և զստացուածս զկին և զորդիս թագաւորն, զոր գտին ՚ի բանակին, խաղացուցին յերկրէն Ապահունեաց:

Իբրև եկին հասին ՚ի գեղ մի, որում անուն Դալարիս կոչէին.

սիկների դառնութեան և շարութեան պատճառով: Ընտրենք Ապահունեաց երկրում մեծ Մասիսի ստորաում որսի տեղ, Աղիորսֆ կոչված ֆաղաֆում»⁵⁹:

Շապուն Վարագը եկավ հասավ երեք հազար մարդով, ներկայացավ թագավորին Ապահունեաց երկրում և մեծ պատվով նրանից մեծարվեց: Իսկ այն խոսքերը, որ թագավորը որսի մասին ասաց՝ անմիջապես Պարսից զօրավարի ակաւորին էին հասնում այն ֆոս և բանասարկու, այն տիրանենկ ու տիրադրում, տիրասպան ու տիրամատնիչ Փիսակի, այն աշխարհավեր մարդու բերանով:

Մի ֆանի օր նրանք միասին ուրախություն էին անում. բայց Պարսից իշխանը իր ունեցած թշնամությունը խորամանկությամբ ծածուկ էր պահում և հարմար առիթի էր սպասում որ գլուխ բերն:

Դեպքն այնպես բերեց, որ այդ ժամանակները զօրավարներն այնտեղ չէին, այլ խօսվել հեռացել էին⁶⁰, այսպես էլ մյուս ազատանին, մեծամեծ նախարարներն ու ավագ տանուներները. նույնպես էլ արհունական զօրքերը իրենց տներում, իրենց կացարաններում հանգստանում էին: Քաղաքի մոտ որիշ մարդ չէր մնացել, ո՛չ հետևակագոր և ո՛չ այրումի, բայց միայն սակավաթիվ սպասավորներ, որսորդական շների պահապաններ, հանապարհների մշակներ, խորանների խառնիհաղան պահուողներ, ռամիկ սպասավորներ: Այնտեղ էին նաև տիկիներ և արքայորդիք, մանկահասակ Արշակը: Այսպես ֆիշ մարդիկ պատահեցին այնտեղ այդ ժամանակ. որովհետև թեպետ տեսնում էր, որ Պարսից զօրավարը ուժեղ գնդով է եկել, — որովհետև երեք հազար լավ սպառազինված մարդիկ կային նրա հետ, — բայց միամիտ անկասկած էր, ֆանի որ տեսնում էր, թե նա խաղաղության համար է եկել մեծ նվերներով, ընծաներով և շքեղ մեծարանքներով:

Ոչ շատ օրեր անցնելուց հետո՝ թագավորին ընթրիքի հրավիրեցին, հրան պատվելու համար: Երբ խմելն սկսեցին՝ թագավորը և նրա հետ եղողները սաստիկ հարբեցան, և այս ժամանակ դարանակալ մարդիկ անսպասելի կերպով հանկարծակի վրա պրծնելով Տիրան թագավորին հենց հստած տեղում քանցին և շրջապատեցին զինված մարդկանցով: Նրա ռաներն ու ձեռները կապեցին երկաթե շղթաներով. ամբողջ բահակը, ինչ որ գտան՝ ավար առան: Քաղաքի զանները, զույքը, կիները, որդիքը, ինչ որ բանակում գտան՝ Ապահունեաց երկրից տարան:

Եկան հասան մի գյուղ, որին ասում էին Դալարիք: Երբ Պար-

յորժամ եկն եմուս զօրավարն Պարսից ՚ի ներս ՚ի գեղն Դալարիս, ամէր կապեալ զարեայն Տիրան ընդ իւր: Եւ ասէ Վարազ. Աղէ՛ տեսէ՛ք ամուղ, որով երկաթ շողացուցուի, զի գաշս խարեցուի զարեայիս Հայոց: Եւ անդէն բերին ամուղ, որով խարէին գաշսն Տիրանայ: Ապա ինքն խօսել սկսաւ Տիրան, և ասէ. Փոխանակ զի իմ երկու աշխուսաւորք խաւարեցան յայս տեղաշս, արդ փոխանակ Դալարեացս անուան, Ամուղ անուն լիցի սմա մինչև ցլաւիտեանս ժամանակաց. և այս երեոյթ նշանակս մնացէ յիմ յիշատակի: Այլ ինձ յուշ եղև և զիտեմ՝ թէ այն զի խնդրեցաւ յինչն վրէժ շարեաց մեզացն իմոց, փոխանակ զի խաւարեցուցի ես զաշխարհս՝ որում թագաւորեալ էի՝ յերկուց լուսաւոր վարդապետացն, և կարծեցի շիջուցանել զոյսն նշմարտութեանն քառօրեանն երկուց հաւատարմացն, վասն այսորիկ խաւարեցաւ լոյս տեսանելեաց աշացս իմոց:

Եւ յայնմ ժամանակի վաղվաղակի փութանակի շու առեւր յԱմուղ գեղջէն, խաղայր գնայր նեպով իշխանն արեայիս Պարսից հանդերձ Տիրանաւ արեայիս և ամենայն գերութեամբն յերկիրն Պարսից, և երթայր յԱսորեստան առ աէրն իւր յարեայն Պարսից: Լու եղև այս ամենայն կործանումն զուժի շարեացն յանկարծօրէն թշուառութեանն հասելոյ: Ապա ժողով լինէր հախարարացն և իշխանացն, զորձակալք և զօրագլուխք, պետք և ամենայն աշխարհաժողովք քազմութեանն եկելոց կուտելոցն: Թէպէտ և ժողովեցան կազմեցան զունդ եղեն, պատրաստութեամբ զնեա կրթէին Վարազայ, ոչ ինչ կարացին հասանել: Սակայն հասանէին առնուին զկողմ ՚ի Պարսից աշխարհէն. առ հասարակ մարդկոտոր առնէին, և զաշխարհն յայրեաց և յաւար դարձուցանէին: Եւ ինքեանք դառնային, և ՚ի մի վայր ժողովէին, կոծ եղեալ աշխարհեօք լային զիրեանց բնական տէրն զարեայն Հայոց. սոյնպէս և զկորուստ աշխարհին, և զանձանց անտէրչութիւն կործանմանն վարանացն աղիողորմ զործէին:

սից զօրավարն եկալ Դալարիք գյուղը մտալ՝ իր հետ տանում էր կապած Տիրան թագաւորին: Եվ Վարազը ասաց. «Ապա ամուլս գտեք, որով երկաթ շիկացնենք, էս Տիրան թագաւորի աշները դաղենք»: Եսկույն ամուլս բերին և Տիրանի աշները դաղեցին: Այն ժամանակ Տիրանը խոսեց ու ասաց. «Փոխանակ որ իմ զույգ լուսավոր աշներս այս տեղում խավարեցան՝ թող այսուհետև Դալարիքի փոխարեն Ամուլս կոչվի սա հավիտյան, և այս հայտնի նշանը մնա ինձ հիշատակ. բայց ես միտքս բերի և գիտեմ, որ իմ զորձած շարիքների ու մեղքերի վրեժը ինձանից պահանջվեց, որովհետև ես այս աշխարհը, որում թագաւորում էի, խավարեցրի՝ երկու լուսաւոր ուսուցիչներից (զրկելով) և կարծում էի, թե նշմարիտ վարդապետության երկու հավատարիմ քառօրեաների լույսը կհանգցնեմ. այս պատճառով էլ իմ աշներս լույսը խավարեց»:

Այնուհետև Պարսից թագաւորի իշխանը ամենայն շտապով Ամուլս գյուղից մեկնում էր, հետև առնելով Տիրան թագաւորին և ամբողջ գերությունը, փութով գնում հասնում էր Պարսից աշխարհը և գնում էր Ասորեստան՝ իր տիրոջ՝ Պարսից թագաւորի մօտ:

Այս հանկարծակի վրա հասած շարիքի ու թշուառության՝ այս կործանման զույժը տարածվում էր: Ժողովվում էին նախարարներն ու իշխանները, զորձակալներն ու զօրագլուխները, պետերը և աշխարհից մեծ քազմություն: Նրանք ժողովեցին, գնդեր կազմեցին, պատրաստությամբ հետամուտ եղան Վարազին, բայց շկարողացան հասնել: Բայց և այնպես Պարսից աշխարհի մի կողմն առնում էին, մարդկանց առնասարակ կոտորում էին, աշխարհը այրում ու ավարի էին առնում: Մի տեղ ժողովվելով կոծում, սգում ու ողբում էին իրենց բնիկ տիրոջ՝ Հայոց թագաւորին, ինչպես և աշխարհի կորուստն և իրենց անախրական մնալն ու կործանվելը. աղիողորմ կերպով լալիս էին:

ՅԱՂԱԿՍ Թէ ՈՐՊԷՍ ԺՈՂՈՎԵՑԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՆԱԽԱՐԱՐՔԸ ՀԱՅՈՅ. ԵՒ
 ԶՈԳԱՆ ԱՅԻՆ ԶԹԱԳԱՒՈՐԸ ՅՈՒՆԱՑ՝ ԻՐԵԱՆԵՑ Ի ԹԻԿՈՒՆՍ ՕԳՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի
 ՅԵՐԿԻՐՆ ՀԱՅՈՅ. ԵՒ Թէ ՈՐՊԷՍ ԵԿՆ ԹԱԳԱՒՈՐԸ ՊԱՐՍԻՅ ԲԱԶՈՒՄ ԶՐՐՈՔ. ԵՒ
 ՄԻԱԶԻ ԺՈՂՈՎՐԵԱԿ ՓԱՆԶԷՐ ՅԵՐԿԻՐՆ ՊԱՐՍԻՅ

Ապա առանել ժողովեցան ՚ի մի ժողով միաբանութեանն մարդիկ
 աշխարհին Հայաստան երկրին. նախարարք մեծամեծք, աագլ, կուսա-
 կալք, աշխարհակալք, ագատք, գորագլուխք, դատաւորք, պետք, իշխանք.
 բայց ՚ի գորավարացն, այլ և ՚ի շինականաց անգամ աամիկ մարդկանն: Ապա
 խօսել սկսան այր ընդ բնգերի, և ասեն. Զինչ է այս, որ ՚ի սուգ մտեալ
 եմք. բշնամիք այսու գամագիտ լինին. այլ էան սակաւ ժամանակք էն,
 այսէն արշաւեսցեն բշնամիք: Այլ եկալք, զանծինս անծամք միսի-
 քարեսցուք. անծանց և աշխարհի պահ կալցուք, և գտեառն բնակի վրէժ
 խնդրեսցուք: Ապա առնասարակ ամենայն մարդիկ աշխարհին ՚ի մի
 միաբանութիւն և ՚ի մի խորհուրդս ժողովեցան վասն օգնականութեան
 և ՚ի թիկունս իրեանց գտանելոյ:

Յայնմ ժամանակի առաջեցին ՚ի մեծ նախարարաց անտի աւա-
 գանին Հայոց հանդերձ պատարագօք առ թագաւորն Յունաց, զի ՚ի նա
 ձեռս տուեալ ծառայեսցեն նմա հնազանդութեամք, և լինի-
 ցի նա նոցա թիկունք օգնականութեան՝ խնդրել վրէժս ՚ի բշնամեաց
 նոցա: Ապա առաջեցին զԱնդրովկ եահապետն Սիւնեաց, և զԱր-
 շախրն Կամսարական, նահապետն Արշարունեաց: Որք երթեալ հասեալ
 էին յաշխարհն Յունաց ՚ի կայսերական պաղատն թագաւորացն.
 և տային զհրովարտակն, և ունէին զպատարագսն բերեալ առաջի, և
 մատուցանէին զաշխարհապաղատ պատգամսն առաջի թագաւորին: Զոր
 իբրև լուսա կայսրն զիրն գայնոսիկ, մեծաւ փութով և բազում պատ-
 րաստութեամք ի խնդիր էլանէր իրին հասելոյ. և օգնական և թիկունք
 լինէր աշխարհին Հայոց: Մանաւանդ զի գոյստն յիշեալ զդաշանցն
 կոնիոց զերզմանցն հաստատութեան, միջնորդութեամք ՚ի մէջ կայսերն
 Կաստանդիանոսի և ՚ի մէջ թագաւորին Տրդատայ եղեալ էր:

Արդ մինչ զեռ դեսպանքն երթեալք յերկրէն Հայոց ՚ի կայսերական
 պաղատն շն էին անդրէն յիրեանց աշխարհն դարձեալ, ՚ի կողմանց
 արևելից խաղաց գնաց ինքն ներսն արքայն Պարսից, զալ առնուլ այ-
 րել և աներել, կորուսանել և միանադոյն իսկ յիր վտարել զամեմանս
 Հայաստան երկրին: Եւ առեալ զամենայն զօրս իւր բնի աղխիս և ամե-
 նայն մեծաւ կարաւանաւ, փղակոյտն բազմութեամք հանդերձ, անբիւ
 վանաոք և բնին մաշկապանեօքն, և ամենայն կանանքօքն, և հան-

ԹԵ ԻՆԶՊԵՍ ՀԱՅՈՅ ԹԱՆՈՐ ՆԱԽԱՐԱՐՔԻՆԸ ԺՈՂՈՎԵՑԻՆ ԵՎ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՄԲ
 ԳՆԱՅԻՆ, ՀՈՒՆԱՑ ԹԱԳԱՎՈՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԲԵՐԻՆ ԻՐԵՆՑ ՕԳՆԱԿԱՆ,
 ԵՎ ԻՆԶՊԵՍ ՊԱՐՍԻՅ ԹԱԳԱՎՈՐԸ ՄԵՑ ԶՈՐԲՈՎ ԵԿԱՎ ԵՎ ՄԻ ԶԻՊՎ
 ԺՈՂՈՎՐԵՑ ՓԱՆԱԿ ՊԱՐՍԻՅ ԱՇԽԱՐԻՔ

Այնուհետև ավելի մեծ միաբանությամբ ժողովեցին Հայոց աշխար-
 հի մարդիկ.— մեծամեծ նախարարներ, ավագներ, կուսակալներ, աշ-
 խարհակալներ, ազնվականներ, զորագլուխներ, դատավորներ, պե-
 տեր, իշխաններ,— բացի զորավարներից, նույնիսկ ասիկ շինական
 մարդիկ: Սկսեցին իրար հետ խօսել և ստում լին. «Այս ի՞նչ է մե-
 րածք, հօտել սուգ ենք անում. բշնամիներ սրանից կօգտվին. շատ
 շանցած՝ կլի մեր երկիրը կարշավեն: Եկե՛ք. մենք մեզ մխիթարենք,
 մեր գոյներն ու աշխարհը պահպանենք և մեր բնիկ տիրոջ համար
 վրեժխնդիր լինինք»: Այսպես աշխարհի բոլոր մարդիկ ժողովվելով
 խորհուրդ արին, միաբանեցան, որ իրենց համար օգնություն ու թի-
 կունք գտնեն:

Այն ժամանակ Հայոց ավագանին մեծ նախարարներից (բաղ-
 կացած պատգամավորություն) ուղարկեց Հունաց թագավորի մոտ
 եզերներով, (առաջարկելով) որ նրան ձեռք մեկնեն և հնազանդությամբ
 նրան հպատակեն. իսկ եւ իրենց թիկունք լինի և օգնվ. վրեժխնդիր լի-
 նելու բշնամիներից: (Պատգամավոր) ուղարկեցին Սյունյաց Անդրովկ
 նահապետին և Արշարունյաց նահապետ Արշավիր Կամսարականին:
 Սրանք զնացին հասան Հունաց աշխարհը, կայսերական պալատը,
 հանձնեցին հրովարտակը, բերած նվերները առաջ բերին և թագավորին
 ներկայացրին (Հայոց) աշխարհի խնդիրը: Կայսրը բոլոր հանգամանք-
 ները լսելով՝ մեծ փութով ու պատրաստությամբ հանձն առավ նրանց
 խնդիրը կատարել, թիկունք և օգնական եղավ Հայոց աշխարհին, մա-
 նավանդ որ հիշում էր այն ուխտի դաշինքը, որ երդումով հաստատա-
 պես կնքել էին Կաստանդիանոս կայսրը Տրդատ թագավորի հետ⁶²:

Եվ մինչ զնսպաններ, որոնք Հայոց աշխարհից կայսերական պա-
 լատն էին գնացել, զեռ շէն դարձել իրենց աշխարհը՝ արևելքի կողմից
 ինքը Պարսից ներսն թագավորը շարժվեց ու եկավ, որ Հայոց աշ-
 խարհը այրե, ավերե, ամբողջապես փշացնե և ամբողջ սանհաններով
 գրավե: Նա եկավ իւր բոլոր զորքով, բոլոր աղխով, մեծ կարավանով,
 բազմաթիվ փղերի կոյտով, անշափ մթերներով, բուն մաշկապանյա-
 նով⁶³, բոլոր կանանցով և տիկնանց տիկիներով. եկավ մտավ Հայաս-

դերձ տիկնանց տիկնան, եկն եհաս ՚ի սահմանս Հայոց. խնդրեաց ելից գերկիրն առ հասարակ: Յայնմ ժամանակի ազատագործն նախարարացն Հայոց առեալ գիրաբանչիր ընդանիս, լինէին փախստականք, ՚ի կողմանս Յունաց անգանէին, գոյժ տային կայսերն բազմագունդ բանակին նախարարացն: Ապա իբրև գայս ամենայն լսէր թագաւորն Յունաց, նոյնօրինակ և նա զիր գօրսն գումարէր, և չու արարեալ գայր հասանէր յերկիրն Հայոց ընդդէմ թագաւորին Պարսից: Եւ եթող զիր գրանակն զՍատաղ քաղաքան. և ինքն ընտրեաց իւր արս երկուս զլիսաւորս, արս իմաստունս Հայաստան բանակէն, այս ինքն զԱրշապիրն և զԱնդովկըն. զի այս արք էին, որ չոգան առ նա զեսպանութեամբ յառաջնում նուագին: Եւ այսպէս հանդերձ նո՛օֆ ինքն իսկ կայսրն ՚ի շինակաւորեան կերպարանս, ՚ի կաղամբավանառի օրինի, մտանէր ՚ի բանակն Պարսից:

Իբրև էր նա բանակեալ ՚ի գաւառին Քասեռոյ, ՚ի գեղն՝ որ անուանեալ կոչի Ռսխայ, եկին մտին ՚ի բանակն արքային Պարսից, զիտեցին ճննեցին զշափ առին զնոցա զօրութիւն զօրացն: Եւ անտի դարձան յիրեանց բանակն, կազմեցան պատրաստեցան. գային հասանէին գտանէին զբանակն արքային Պարսից ՚ի նմին տեղոջ բանակեալ ՚ի պղերգութեան յանճոգութեան յանկասկած խաղաղութեան: Ապա հասեալ ՚ի տուրեջէն ժամուն, անկանէին ՚ի վերայ թագաւորին Պարսից, ընդ սուր զամենայն բանակն հանէին, և ոչ զմի ոչ ապրեցուցանէին: Եւ առին զկապուտ զաւար բանակին, և զկանայս թագաւորին և զբամբիջն, և զբանակսն ընդ նստին, և զինչս և գտացուածս նոցին ընդ նմին ՚ի գերութիւն վարէին, զկանայս նոցա և զգանձս և զկեանս և զկազմած նոցա: Բայց միայն թագաւորն պրծեալ մագապուր, պէշասպիկ¹⁴ մի սուրհանդակ առաջի, պրծեալ ելանէր փախստական. հազիւ ուրեմն կարէր անկանել հասանել յաշխարհ իւր: Իսկ կայսրն մեծաւ շնորհութեամբ անուանի պերնացեալ ՚ի մէջ բանակին երևեալ. գայր ՚ի շափ հասեալ առ հասարակ կատրէին, և գայլ ամենայն ՚ի գերութիւն վարէին յերկիրն Յունաց: Եւ ՚ի վերայ երկրին թողոյր զիշխանսն վերակացուս զԱնդովկ և զԱրշապիր, մեծապարգև մեծապատիւ մեծարէր. և յանձն արարեալ զնոսա ամենայն իշխանացն և զաշխարհն նոցա, և ինքն կայսրն չու արարեալ զնաց յերկիր իւր յերկիրն Յունաց:

Եւ արքայն Պարսից գնացեալ փախստական յերկիր իւր. և իբրև եհաս անդ՝ ժողովէր առ ինքն զամենայն մնացեալս իշխանութեան իւրոյ, և ՚ի խոյզ և ՚ի խնդիր անկանէր: Խորհուրդ ՚ի մէջ առնոյր, հարցնէին աննել հրամայէր վերստին, զի տեսցեն և յայտ արասցեն՝ թէ ուստի՛ եղև սկիզբն պատերազմացն և մարտին: Ապա ՚ի վեր եկին և

տանի սահմանները, ամբողջ աշխարհը բռնեց: Այս ժամանակ Հայոց նախարարների ազնվական զօրքերն իրանց ընտանիքներն առնելով փախչում էին Հունաց կողմերը, գումում էին (այս լուրը) կայսերական բազմագունդ բանակի նախարարներին: Հունաց թագավորը էր այս բոլորը լսում էր՝ ապա ինքն էլ իր զօրքն էր գումարում և շվում գալիս էր Հայոց աշխարհը՝ Պարսից թագավորի դեմ:

Նա բանակը թողեց Սատաղ⁶⁴ քաղաքի մոտերը. ինքն ընտրեց հայկական բանակից երկու զլիավար իմաստուն մարդ, այսինքն Արշավիրին և Անդովկին, որոնք զեսպանությամբ նրա մոտ էին գնացել առաջ: Նրանց հետ միասին ինքն կայսրը շինականների կերպարանով, իբրև կաղամբ վանառող, մտնում էր Պարսից բանակը, որ այդ ժամանակ գտնվում էր Քասյան գավառում, Ռսխայ կոչված գյուղում: Նրանք մտան Պարսից թագավորի բանակը, դիտեցին, ճննեցին, նրանց զօրքերի զօրության չափն առան և այստեղից դարձան իրենց բանակը: Կազմակերպվեցին, պատրաստվեցին, վրա հարձակվեցին և գտան Պարսից բանակը նույն տեղում, որ աննոգաբար միամիտ, անկասկած և անգործ բանակել էին: Լուսաբացին նրանք հարձակվեցին Պարսից թագավորի վրա, ամբողջ բունակը սրի բերան տվին, ոչ մեկին կեղտանի չթողին: Բանակը կողոպտեցին, ավար առան, բռնեցին թագավորի կանանց ու Բամբիջին (տիկնանց տիկին) և նրանց հետ տիկիներին⁶⁵. Նրանց բոլոր գույքն ու ստացվածքները, գանձերը, պաշարեպետներ, սարքեր կանանց հետ միասին գերի վերցրին: Միայն թագավորը հազիվ հազ պրծնելով մի առաջընթաց սուրհանդակով փախչում էր. հազիվ կարողանում էր իր աշխարհն ընկնել: Իսկ կայսրը մեծ շնորհությամբ պերնացած երևեց բանակում. բոլոր շափահասներին կոտորեցին, իսկ մնացածներին գերի տարան Հունաց աշխարհը: Իսկ (Հայոց) աշխարհի վրա վերակացու թողեց երկու իշխաններին, Անդովկին և Արշավիրին, որոնց մեծ պարգևներով մեծարեց. և նրանց հանձնելով բոլոր իշխաններին ու աշխարհը՝ ինքն վերադարձավ Հունաստան, իր երկիրը:

Իսկ Պարսից թագավորը փախավ զնաց իր երկիրը: Երբ այնտեղ հասավ՝ իր մոտ ժողովեց իր իշխանության մեջ մնացածներին, և լենություն ու հարց ու փորձ էր անում: Խորհուրդ էր անում, հրամայում էր նորից ճննել և իմանալ, թե ո՞րտեղից առաջ եկավ այս պատերազմը: Այն ժամանակ հանգամանքները բացվեցին և հայտնի դարձավ, որ մի

յայտնեցան իրեն առաջի ետք. զի յոչինչ իրաց և վատքար բանից համարեցան զիրսն եղեալս, վասն ձիոյ միոյ կարծիս առնել զայն ամբոխ խոռվութեան ՚ի մոլեկան առնէն Շապուհ վարազայն: Ապա հրաման ետ հանել զպատիւն ՚ի բաց, և մերկանալ ՚ի նմանէ զպատուական պատմունեան, և մեծաց հարուածոց արժանի առնէր զվարագն: Ըստ պարսկի օրինակին հրամայէր զմորթն ՚ի բաց հանել և խոտով լնուլ, և ՚ի հրապարակի իրում ՚ի տեսիլ ծանականաց կանկնել հրամայէր: Եւ ինքն ՚ի զղջումն եկեալ վասն իրացն եղելոց, ապա արձակէր զիշխանսն պատուականս ՚ի ճնազանդութիւն խաղաղութեան վասն գերեզարձ առնել ՚ի կայսերէն միսանգամ, և այնուհետև աղօթակերս արձակել ՚ի հաշտութիւն խաղաղութեան. խօսել ընդ կայսերն, զի զոնեա զկանայս իւր արձակեցէ ՚ի գերութենէն, և բարձցէ ՚ի նմանէ զծանակութեանցն զդարձութեանցն նախատինս:

Ապա գտանէր հրովարտակ թագաւորն Յունաց Վաղէս առ արեւոյն Պարսից. նախ դու, ասէ, դարձուցես զգերութիւն առեալ յերկրէն Հայոց, և զթագաւորն Տիրան ինքնին զլիտվին, և զամենայն ինչ զոր առեալ իցէ առտի. ապա յարժամ զայդ արասցես, և ես զիմս դարձուցից զոր առեալ եմ. զի եթէ ոչ՝ նախ դու զնոցա զաւարն դարձուցես, և ես ապա զճոյղ դարձուցից: Եւ իբրև լուսա զայն հրաման արեւոյն Պարսից, վազվազակի զիրսն կատարէր. հանէր զկապեալն Տիրան ՚ի տանէն բանդի կապանաց, խօսէր ընդ նմա ողորմով, զի թագաւորեցուցէ զնա անդրէն յիւր աշխարհն արձակելով, զի երթիցէ նա պատուով: Ապա տուեալ պատասխանի Տիրանայ, եթէ անօգուտ է ինձ և անպատշան է, կուրսթեամբ, անմարթ իսկ է կարի, ունել զթագաւորութիւն. բայց փոխանակ իմ թագաւորեցո՛ զԱրշակ զորդի իմ:

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցուցանէր զԱրշակ որդի նորա ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց, և զկանայս թագաւորին և զայլ գերին ամենայն, զանձնիւք բնծայիւք և ստացուածով հանդերձ, և միանգամայն դարձ առնէր ամենայն գերութեան: Եւ զինքնին Տիրան թագաւորն Պարսից հանդերձեաց կազմեաց մեծաւ կազմութեամբ, և արձակեաց յիւր աշխարհէն յերկիրն Հայոց. և կատարեալ հաւատարմացոյց զասացեալսն հրամանաց թագաւորին Յունաց: Եւ իբրև զնոսա ՚ի Հայս ուղարկէր, ապա և զ՚ի թագաւորէն Յունաց զառ ինքն եկեալսն դեսպանսն արձակէր յիւրմէ, զի երթիցեն պատմեցեն թագաւորին Յունաց՝ թէ ո՛րպէս և կամ զիա՛րդ նա զհրամանսն կատարեաց զթագաւորին Յունաց, զի և թագաւորն Յունաց դարձուցէ զգերութիւնն՝ զոր առեալ զթագաւորին Պարսից: Եւ եղև իբրև լուսա զայս ամենայն թագաւորն Յունաց՝ եթէ կատարեաց ՚ի զլուխ եհան զայս ամենայն ՚ի նմանէ զտուեալ հրամանն

չնչին բանից, մի վատքար շարխոսութիւնից է ծագել, այն մոլի Շապուհ վարագր այդ խոռվութիւնը հարուցել է մի ձիու պատեալով: Ուստի հրաման տվեց՝ պատիվը նրանից առնել, պատվական պատմունեանը վրայից հանել և մեծամեծ շարշարաններէր ենթարկել վարագրին: Եվ բոտ պարսկական սովորոյթյան հրամայում էր նրա մորթը հանել, խոռով լցնել և հրապարակում կանգնեցնել նախատինքնի համար: Ինքն էլ եղածի վրա զղջալով՝ պատվական իշխաններ էր ուղարկում (կայսեր մոտ) հաշտութեան մասին (բանակցելու), գերիները ետ դարձնելու համար. աղաչավորներ էր ուղարկում կայսեր հետ խաղաղութեան ու հաշտութեան մասին բանակցելու, որ զոնն իր կանանց գերութիւնից արձակի և խայտառակութիւնն ու նախատինքնը վերացնէ:

Այն ժամանակ Հունաց Վաղես թագաւորը հրովարտակ էր գում⁶⁶ Պարսից թագաւորին. «Նախ դու, ասում է, ետ դարձուր Հայոց աշխարհից տարածող գերիները, Տիրան թագաւորով հանդերձ, և առհասարակ ինչ որ այնտեղից առել ես. երբ դու այս անես՝ ապա ես էլ ետ կդարձնեմ ինչ որ առել եմ. ուրեմն առաջ դու նրանցից առածդ ավարը վերադարձուր, ապա ես բոնը կվերադարձնեմ»:

Պարսից թագաւորը երբ այս հրամանը լսեց՝ իսկույն նրա ասածները կատարեց. կապված Տիրանին բանտից ու կապաններէրից արձակեց, քաղցրութեամբ խոսում էր նետը, թէ նրան կրկին կթագաւորեցնէ և պատվով իր աշխարհը կուղարկէ: Իսկ Տիրանը պատասխանեց, թէ «Ինձ կույր տեղովս, անօգուտ, անպատշան, նույնիսկ անկարելի է թագաւորութիւն անել. իմ փոխարեն թագաւորեցուր իմ որդուն, Արշակին»:

Այն ժամանակ (Պարսից թագաւորը) նրա Արշակ որդուն թագաւորեցնում է Հայոց աշխարհի վրա, և թագաւորի կանանց և մյուս բոլոր գերիներին, զանձերով, բնծաներով, ստացվածներով հանդերձ առհասարակ գերութիւնից ետ էր դարձնում. իրան՝ Տիրան թագաւորին էլ Պարսից թագաւորը մեծ պատրաստութեամբ ու պատվով արձակեց, որ զնա իր երկիրը, Հայոց աշխարհը: Այսպես նա հավատարմութեամբ կատարեց Հունաց թագաւորի հրամայածները: Երբ նրանց բոլորին Հայաստան ուղարկեց՝ ապա Հունաց թագաւորի կողմից իր մոտ եկած դեսպաններին էլ արձակում էր, որպէսզի զնան, Հունաց թագաւորին պատմեն, թէ ի՛նչպէս ինքը կատարեց Հունաց թագաւորի հրամանները, որպէսզի Հունաց թագաւորն էլ վերադարձնէ Պարսից թագաւորի գերիներին, որ տարել էր:

Երբ Հունաց թագաւորը լսեց, թէ Պարսից թագաւորը լիով կատարեց

բազաւորն Պարսից, և դարձ արաբ զերուքեանն Հայոց և Տիրանայ ար-
խայիւն, հանեցաւ: Յայնմ ժամանակի և բազաւորն Յունաց առնէր զերէ-
դարձ զերուքեան արխայիւն Պարսից: Եւ հանդերձեաց կազմեաց բազա-
ւորն Յունաց զկանայս բազաւորին Պարսից մեծաւ պատուով, և զա-
մենայն զերուքիւնս հոցա բնոյ նոսին յերկրէն Յունաց յերկիրն Պարսից
դարձուցանէր, և բարեաւ առ բազաւորն յուզարկէր:

ԿԱՏԱՐԵՑԱՒ ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՐՔ, ՔՅԱՆ ԵՒ ՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՆՑ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆՔ,
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ԿԱՆՈՒՔ ՓԱԽՏԵԱՑ ԲԻԶԱՆԿԻԱՑ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՄԵՍԻ
ՊԱՏՄԱԳՐԻ, ՈՐ ԷՐ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՅՈՒՆԱՑ

րեց իր տված հրամանները և Հայաստանի գերիներին և Տիրան բազա-
վորին ազատ արձակեց՝ գոհացավ. ապա ինքն էլ, Հունաց բազավորը,
Պարսից բազավորի գերիներին ազատ արձակեց, և Պարսից բազա-
վորի կանանց կարգով սաբնով ու մեծ պատվով, բոլոր գերիներին էլ
նրանց հետ Հունաց աշխարհից վերադարձրեց Պարսից աշխարհը և
բարով նասցրեց իրենց բազավորի մաս:

ԱՎԱՐՅՎԵՑ ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍՔՔ ՔՅԱՆ ԵՎ ՄԻ ԳՆՈՒՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՓԱՎԱՏՈՍ
ԲՈՒԶԱՆԻ ՄԵՍ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՊԱՏՄԱԳՐԻ, ՈՐ ՀՈՒՆԱՑ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ԷՐ

ԶՈՐՐՈՐԴ ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ

Ք Ի Ի Զ Ա Ն Կ Ե Ա Յ

ԶՈՐՐՈՐԴ ԽՈՍՏԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՐ ԱՍԵԼՈՅ ԵՄ ԿԱՐԳԵԼ ԶԳՊՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՆՈՆՔ ԳԱՐՔ ԵՒ ԴԱՐՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ ԶՐՈՒՅԱՑ

ԽՈՍՏՈՒՄ ԽՈՍԱՑԱՑԼՈՑՍ

- Ա. Ցաղագս թէ ո՛րպէս յետ բազում շփոթի պատեւազմաց ընդ ներսէնի արժային Պատից, թէ ո՛րպէս թագաւորեցոյց զԱրշակ որդի Տիրանայ, և արձակեաց յաշխարհն Հայոց հանդերձ Տիրանա՝ հարքն իւրով, և ամենայն գերութեամբն նանդերձ:
- Բ. Ցաղագս շինութեան կարգաց և յօրինածոց աշխարհին Հայոց, վարուց և կարգաց նուանութեան, և յօրինելոյ և նորագիւյ թագաւորութեանն:
- Գ. Ցաղագս սրբայն ներսէսի, թէ ո՛րտի կամ ո՛րպէս ընտեցաւ լինել կարողիկոս Հայոց մեծաց:
- Դ. Ցաղագս թէ ո՛րպէս առին զնացին տարան զներսէս ՚ի Կեսարիա. և կամ ո՛րպէս սխալեցին աստուծոյ եղեն:
- Ե. Ցաղագս ներսէսի կարողիկոսի Հայոց, թէ զիա՛րդ յԱրշակայ արժայէ Հայոց առաջնաւ առ Վաղէս թագաւորն Տունաց հանդերձ նախարարօքն, և թէ զիա՛րդ ախարեցան, և կամ զիա՛րդ զայլ նախարարն հանդերձ այլովն պատարագով արձակել յերկիրն Հայոց:
- Զ. Ցաղագս և թէ զիա՛րդ իբրև ախարեցաւ սուրբն ներսէս, և ընկեցաւ ՚ի կղզին յաճապատ, և թէ ո՛րպէս և կամ զիա՛րդ կերակրեցաւ, և յաստուծոյ եղին սխալեցին զամ ինն:
- Է. Ցաղագս աստուծոյ սխալեցին, որ երևեցան ՚ի ներսէսի կամ ՚ի Բարսիլիոս. և վասն նախանձու ծակի եպիսկոպոսի Բարսիլոսի:
- Ը. Ցաղագս և թէ ո՛րպէս թագաւորն Տունաց հայաձեաց զամենայն ուղղափառ զնատացեալսն, և կամ ո՛րպէս կամեցաւ փայտաւ առնել՝ ի մէջ ճշմարիտ հատացելոցն և ՚ի մէջ ձայտող աղանդին արիանոսաց: Եւ կամ ո՛րպէս այս սխալեցեացն տեսեամբն Բարսիլոս կոչնալ լինել ՚ի կայսերէն ՚ի փայտառէ, և ամենայն զօրութեամբն յաղթել ախայանին առ եպիսկոպոսին Եսեբի: Եւ կամ ո՛րպէս եպիսկոպոսապետն Կեսարու Եսեբիոս վճարեալ լինել ՚ի բանդին և կամ ո՛րպէս Բարսիլոս արձակեալ:
- Պ. Ցաղագս թէ ո՛րպէս արարին զԲարսիլոս եպիսկոպոսապետ Կեսարու, և կամ

ՔՈՒՉԱՆԿԻ

ԶՈՐՐՈՐԴ ԳՊՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԱՆՆ ԶՈՐՐՈՐԴ ԳՊՐՈՒԹՅԱՆ

ԻՆՉ ՈՐ ԱՍԵԼՈՒ ԵՄ, ՊԱՏՄԱՎԱՆ ԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻ ՇԱՊԵՐՈ՞՞՞

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- Ա. Քե ի՛նչպես պատեւազմեցիք և մեծ շփոթութեանցից հետա Պատից ներսն թագավորս թագավորեցրեց Տիրանի Արշակ որդուն և ի՛նչպես նրան արձակեց և ուղղակեց Հայոց աշխարհի Տիրան նոր և բոլոր գերիներէ հետ:
- Բ. Հայոց աշխարհի շնանալն ու բարեկարգելը, վարերի ուղղութիւն, թագավորութեան նորոգելն ու բարեկարգելը:
- Գ. Սուրբ ներսէսի մասին, թե ո՛րտեղից և ի՛նչպէս ընտրուեց Մեծ Հայքի կարողիկոս:
- Դ. Քե ի՛նչոյն ներսէսին առան տարան Կեսարիա և ի՛նչոյն սխալեցին Եզրայ աստուծոյ:
- Ե. Հայոց ներսէս կարողիկոսի մասին, թե ի՛նչպես եւ նախարարներէ հետ Հայոց Արշակ թագավորից ուղղակեց Հունաց Վաղէս թագավորի մաս. ի՛նչպէս եւ ախարեց. և թե ի՛նչպէս (Վաղէս) մյուս նախարարներին, (այլ պատանդներէ հետ)՞՞՞ եզրեցրեց արձակում էր Հայոց աշխարհի:
- Զ. Քե ի՛նչպէս սուրբ ներսէսն ախարեց և անապատ կղզին ձգվեց և թե ի՛նչպէս իճր տարի կերակրեց աստուծոյ սխալեցին:
- Է. Աստուծոյ սխալեցին մասին, որ երևաց ներսէսի և Բարսիլոսի վրա և թե ի՛նչպէս Եզրայոս եպիսկոպոս նախանձու էր Բարսիլոսին:
- Ը. Քե ի՛նչպէս Հունաց թագավորս հայաձեաց բոլոր ուղղափառ հայատացեալներին, ի՛նչպէս կամեցաւ վիճարարութեան ստրկել ճշմարիտ հայատացեալներէ և արիանոսացն ձախ աղանդաբանութի միջև, կամ ի՛նչպէս սխալեցին տեսելով Բարսիլոս կոչնալ կողմից հրապարակում էր այս վիճարարութեամբ և Եզրայոս եպիսկոպոսի ներկայութեամբ այսպէսին հայտում էր մեծ զօրութեամբ. կամ ի՛նչպէս Կեսարիայի Եզրայոս արեւելեակոս վարեալում էր բանտում, իսկ Բարսիլոսը ազատ արձակում:
- Պ. Քե ի՛նչպէս Բարսիլոսին Կեսարիայի եպիսկոպոսապետ ընտրեցին, և ի՛նչ

գի՛նչ նշան էր կեն յաստուծոյ սխանչեմքն. և կամ ո՛րպէս թագաւորն հրամայեաց յափշտակել զամենայն ինչն որ ՚ի Քրիստոս հաւատացելոցն. և կամ թէ ո՛րպէս խնդարեամբ որք բերէին տային ՚ի զուրս վասն իրեանց հաստացն, և կամ ո՛րպէս և որպիսի՛ խնդրուածով խնդրէին յաստուծոյ ՚ի վերայ իրաճանչիւր եպիսկոպոսացն:

Ժ. Յաղագս թէ զիա՛րդ կոչուր կայսրն վաղէս զսփեստէան յանդիմանութի՛ւնն ընդդմ նշմարութեանն հաստացն. և կամ զիա՛րդ ետես սփեստէան զսխանչելեացն տեսիլն, և թագաւորն վաղէս սատակեցաւ: Հնանօքն եղելովք, և թագում խաղազութիւն եկեղեցեացն լինէր:

ԺԱ. Յաղագս զարծի իշխանացն յերկրէն Յունաց յերկիրն Հայոց անգրէն, որք ևս երթեալք ընդ հայրապետին Հայոց ներսէսի առ թագաւորն Վաղխ, և եկին դարձան անգրէն առ արքայն Արշակ թագաւոր: Եւ թէ ո՛րպէս ըմբոսացեալ Արշակ արքայն Հայոց, սապատակաւ մեղանշել տան թագաւորին Յունաց:

ԺԲ. Յաղագս հաղայ եպիսկոպոսի թագաւորանգացոյ. զոր էր բողեալ յիւր տեղաւորն հայրապետին Հայոց ներսէսի. թէ սա որպիսի՛ այր էր կամ որպիսի՛ նշան և սխանչելիս անէր, և կամ ո՛րպէս կայր ՚ի նշմարութեանն, և ոչ անոնչր ակն թագաւորին մեծի Արշակայ արքային Հայոց, և կամ ո՛րպէս զիմանայր ընդդմ նորս վասն անօրէնութեան ինչ զործոց. և ո՛րչափ սիրէր զաղբատս իբրև զհայրապետն Հայոց զներսէս:

ԺԳ. Յաղագս թէ ո՛րպէս զարձաւ սուրբ կարողիկոսն Հայոց ներսէս յերկրէն Յունաց և կամ ո՛րպէս յանդիմանէր զմեծ թագաւորն Հայոց զԱրշակ. և թէ ո՛րպէս յաստուծոյ հասանէին հարսուծք ՚ի վերայ աւանդին Արշակաւանին, և սատակէր առ հասարակ յանկարծօրէն ամենայն թագաւորին մարզիկան՝ որք միանգամ ժողովեալք էին յայնմ տեղաւոր:

ԺԴ. Յաղագս Հայր մարդպետի, որ եկն էջ ՚ի գաւառն Տարսուս. և թէ զիա՛րդ եկեալ էր ՚ի տեղին աղօթիցն յԱշտիշատ, և կամ զիա՛րդ դատապարտեալ զնաց անտի յիւր բերանոյն խօսիցն, և կամ զիա՛րդ մահու պարտ եղեալ սատակեցաւ ՚ի Շաւառայայ արձրուելոյ:

ԺԵ. Յաղագս թագաւորին Արշակայ, թէ զիա՛րդ կամ ո՛րպէս սպան զեղբորդոցն զԳնէլ ՚ի շարախօսութեանն Տիրիթայ, կամ ո՛րպէս կշտամբեալ և յանդիմանեալ եղև ՚ի յառնէն սատուծոյ ՚ի ներսէսէ. և կամ ո՛րպէս սպան զնոյն Տիրիթն և կամ ո՛րպէս զկին սպանելոյն Գնելոյ անոնչր իւր կին Արշակ թագաւորն. և կամ ո՛րպէս ՚ի վերայ այնք կանանց միս ևս այլ կին անոնչր Արշակ թագաւորն, զոր ան ՚ի Յունաց աշխարհէն, որում անուն Ողեմքին կոչէր: Եւ կամ որպէս կրէցն դրան արքային, Մրչիւնիկն, զմահուն դեղն տալով ընդ օրէնսն՝ սպանանէր զՈղեմքին խօրհորով նենգութեամբն Փարսանեմայ:

ԺԶ. Յաղագս թէ որպէս կամ զիա՛րդ կոչեաց Շապուն թագաւորն Պարսից զԱրշակ թագաւորն Հայոց. և կամ զիա՛րդ մեծարեցաւ ՚ի նմանէ: Եւ կամ թէ զիա՛րդ Վասակ Մամիկոնեան սպարապետն Հայոց սպանանէր զօրակայն սապատանին թագաւորին Պարսից: Եւ կամ զիա՛րդ Արշակ թագաւորն Հայոց անտարաճան երգաւ թագաւորին Պարսից, ուխտէր նմա. և կամ թէ զիա՛րդ յետայ ստեաց, և փախեսաւ ՚ի նմանէն. և կամ թէ զիա՛րդ յաղագս այնքիկ արս երանասուն զաստուծոյ պաշտօնեայն կտտարէր Շապուն:

ԺԷ. Յաղագս թէ զիա՛րդ յաղարկեաց զնպածեայն Շապուն թագաւորն Պարսից ՚ի վերայ Տրիստանչութեանն հաստոյ:

սխանչելիքն եղան աստուծոյ, կամ ի՛նչպիսի թագաւորը հրամայեց Քրիստոսի հավատացյալներէ բոլոր ստացվածները հափշտակել և ի՛նչպիսի իրենց հավատի համար ուրախութեամբ բերում էին (եկեղեցոյ) դուռը, կամ ի՛նչպիսի խնդրվածներով զիմում էին աստուծոյ իրենց եպիսկոպոսներէ համար:

Ժ. Թե ի՛նչպիսի Վաղես կայսրը կանչում էր սփեստներին հակահասելու նշմարիտ հավատի դեմ, կամ ի՛նչպիսի սփեստը տեսավ սխանչելի տեսիլքը, և Վաղես թագաւորը սատակեցավ երեցած նշաններէ համաձայն, և եկեղեցիները խաղազութեան դասն:

ԺԱ. Խշխաններէ Հունաստանից Հայոց աշխարհը վերադառնալը, որքն Հայոց ներսէս հայրապետի նետ զնացել էին Վաղես թագաւորի մատ և էլի դարձան եկան Արշակ թագաւորի մատ. և թե ի՛նչպիսի Հայոց Արշակ թագաւորն ըմբոստանալով սպատակեց ու վնասեց Հունաց թագաւորի երկրները:

ԺԲ. Թագաւորանգացի հաղ եպիսկոպոսի մասին, որին Հայոց ներսէս հայրապետը իրեն տեղակալ էր բոլել, ի՛նչպիսի մարդ էր նա, ի՛նչպիսի սխանչելիքներ էր դորձում, հաստատ մնում էր նշմարութեան մեջ, շէր ակնածում Հայոց Արշակ մեծ թագաւորից, ի՛նչպիսի ընդդիմանում էր նրան՝ նրա անօրէն զործեր պատհասող և օրհան սիրում էր աղբատներին Հայոց ներսէս հայրապետի նման:

ԺԳ. Թե ի՛նչպիսի Հայոց ներսէս սուրբ կարողիկոսը ետ դարձավ Հունաց աշխարհից, ի՛նչպիսի հանդիմանում էր Հայոց Արշակ մեծ թագաւորին, և ի՛նչպիսի աստուծոյ հարկածներ էին հասնում Արշակաւան ավանի վրա և մի անգամից կատարվում էր այնտեղ ժողոված մարդկանց բոլոր թագաւորութեանը:

ԺԴ. Հայր մարդպետի մասին, որ եկել էր Տարսն գավառը Աշտիշատի աղօթարանը և ի՛նչպիսի այնտեղից զնաց իր բերանի խօսելով դատապարտված և ի՛նչպիսի մահապարտ դառնալով Շապուսկ Արձրուելոյ սպանվեց:

ԺԵ. Արշակ թագաւորի մասին, թե ի՛նչպիսի Տիրիթի շարախօսութեամբ սպանեց իր Գնէլ եղբորդուն, ի՛նչպիսի մեղագրվեց ու հանդիմանվեց ներսէսից՝ աստուծոյ մարդուց, կամ ի՛նչպիսի նույն Տիրիթին էլ սպանեց, կամ ի՛նչպիսի իրեն կին ստավ սպանված Գնէլի կնոջը, կամ ի՛նչպիսի Արշակ թագաւորը բացի այն կնոջից ուրիշ կին ստավ Ողեմքին անուցով, որին բերել ավելց Հունաց աշխարհից: Եւ ի՛նչպիսի թագաւորի դրան երեց Մրչունիկը, Փարսանեմի նենգաւոր խօրհորով սպանում էր Ողեմքին հայրերոյրջան մեջ մահաղղ խառնելով:

ԺԶ. Թե ի՛նչպիսի Պարսից թագաւորը հրավիրեց Հայոց Արշակ թագաւորին և ի՛նչպիսի նրան մեծարեց: Կամ ի՛նչպիսի Հայոց սպարապետ Վասակ Մամիկոնեան սպանեց Պարսից թագաւորի տխրոյ արտապետին: Կամ ի՛նչպիսի Հայոց Արշակ թագաւորը ավետարանի վրա երդվելով ուխտեց Պարսից թագաւորին և սպաս եղմանը ստելով նրանից ուխտալ, և թե ի՛նչպիսի այս պատահողով Շապուսկը կատարեց աստուծոյ պաշտօնյաների յորանասուն հոգի:

ԺԷ. Թե ի՛նչպիսի Պարսից Շապուն թագաւորը հայածեմներ բարձրացրեց Տրիստանեական հովտի դեմ⁶⁸:

- ժԸ. Յաղագս մանուսան վարդանայ ՚ի բազաւորէն Արշակայ նենգութեամբ իւրոյ եղ-
բօրն Վասակայ:
- ժԹ. Յաղագս քէ գիա՛րդ անմտութեամբ յանգնութեամբ զնայր ՚ի սպանութիւնն
նախարարացն անխոր Արշակ Հայոց արեայ:
- Ի. Յաղագս քէ գիա՛րդ պատերազմ սաստկացեալ էր ՚ի մէջ Յունացն և Պարսից. և
քէ գիա՛րդ արեայն Հայոց Արշակն զօրակգն լինէր բազաւորին Պարսից, և հա-
նէր ընդ սուր զօրոն Յունաց, և կամ գիա՛րդ զաւանանութեամբ սիննոյն Ան-
դակայ լինէր փախստական Արշակ ՚ի Շապուհի բազաւորէն Պարսից:
- ԻԱ. Յաղագս քէ գիա՛րդ եղև պատերազմ ընդ Շապուհի բազաւորն Պարսից և ընդ
Արշակ բազաւոր Հայոց. և կամ քէ գիա՛րդ յաղթեաց Արշակ արեայն Հայոց:
- ԻԲ. Յաղագս որ յեա այտորիկ որ ընդ երիս անդիս եղեալ ճակատ յերկիրն Հայոց
՚ի միում ամսեանն. ՚ի միում ատար, ՚ի միում ժամանակի ընդ զօրավարսն Պար-
սից, երեցունց նշանն յաղթութեան Հայոց կանգնէր:
- ԻԳ. Յաղագս Մերութեան Արժուանոյ, որ ապստամբեաց յարեայն Հայոց Արշակայ,
և անկաւ առ բազաւորն Պարսից, և ևս առանկ զբոլոր գապտերազմունն. և քէ
գիա՛րդ ուրացաւ յաստածոյ, և քէ գիա՛րդ եղև խոշորակն և խոշորագոն երկ-
րին Հայոց մինչև յայայ:
- ԻԴ. Յաղագս Մերութեանայ, քէ գիա՛րդ ապստամբեաց զբոլոր գրագաւորն Պարսից
զՇապուհի, և առնէր ստեղ ստեղ պատերազմունս: Եւ կամ գիա՛րդ լեալ էր առաջ-
նորք բազաւորին Պարսից Շապուհի, ածէր զնենն ՚ի Հայաստան աշխարհն, և գերէր
զոսկերս բազաւորացն Արշակունեաց. և կամ քէ գիա՛րդ զօրավարն Վասակ Հայոց
բափեաց զվերտութիւնն, և յաղթեաց թշնամեացն:
- ԻԵ. Յաղագս քէ գիա՛րդ արշաւեաց Արշակ Հայոց արեայն յերկիրն Պարսից, և ան-
րէր զկտորպատական երկիրն. և քանզի հարկանէր անբէր, առնոյր զբանակն
Շապուհի արեայն ՚ի Քաւըն:
- ԻԶ. Յաղագս Վեայ պարսկի, և շարեմարիւր հազարին՝ որ եկեալն էին ՚ի պատերազ-
մի, և նկուն լինէր ՚ի զօրացն Հայոց:
- ԻԷ. Յաղագս մեղավարին Պարսից Անդիկանայ, որ շտապուն բիրու հասանէր աւար
առնալ զերկիրն Հայաստանեաց. և քէ գիա՛րդ Վասակ սպարապետն էլանէր ընդ
առաջ նոցա երկստասան բիրու հանդերձ Հայոց զօրոն, և կտորէր զօրս Պար-
սից հանդերձ զօրագլխան իրեանց:
- ԻԸ. Յաղագս Հազարախոտոյ, որ էր մի ՚ի նախարարացն Պարսից. զոր առաքեաց
Շապուհի արեայ ուրսուն բիրովն հարկանել զերկիրն Հայոց. եթէ գիա՛րդ էլ ընդ
առաջ նոցա Վասակ մեռասան հազարաւ, և հարկանէր սաստկէր զնա և զօրս
նորս ՚ի սանմանն Աղձնեաց:
- ԻԹ. Յաղագս Դմալունդ Վեմակայ, որ իննսուն բիրուն տապիկ զօրոն՝ զոր առա-
քեաց ՚ի վերայ Արշակայ արեայն Հայոց արեայն Պարսից, ապա էլանէր Վա-
սակ սպարապետն Հայոց, հասանէր սաստկէր զնա և զօրս նորս:
- Լ. Յաղագս Վանքիքի Կանրիքայ, որ յարեայն Պարսից շարեմարիւր բիրու զայր
հասանէր, տայր պատերազմ ընդ բազաւորին Հայոց և կամ գիա՛րդ մատնեցաւ
՚ի ձեռս Վասակայ սպարապետին, և նա և զօրն իւր անկանէին ՚ի ձեռս զօրացն
Հայոց:
- Ա. Յաղագս Գումանդ Շապուհի, որ մեծաւ պարծանօք պարծեցաւ առաջի բազաւորին
Պարսից Շապուհի, և հարեւր հազար զօրոն զայր հասանէր մինչև ՚ի Հայս. և
նկուն եղեալք մերժէին յերկրէն Հայոց:

- ժԸ. Վարդանի մահը Արշակ բազաւորից նրա Վասակ եղբոր նենգութեամբ:
- ժԹ. Քն ի՛նչպես Հայոց Արշակ բազաւորը անմտաբար հանդգնութեամբ անխոր
կտորում էր նախարարներին:
- Ի. Քն ի՛նչպես պատերազմը սաստկացել էր Հունաց և Պարսից մեջ և ի՛նչպես
Հայոց Արշակ բազաւորը օգնում էր Պարսից բազաւորին և սրի էր անց կաց-
նում Հունաց զորհեր և քն ի՛նչպես Անդակ Սյունիի զավանանութեամբ Արշակը
փախուստ էր տալիս Պարսից Շապուհի բազաւորից:
- ԻԱ. Քն ի՛նչպես պատերազմ ծագեց Պարսից Շապուհի բազաւորի և Հայոց Արշակ
բազաւորի մեջ և քն ի՛նչպես հաղթեց Հայոց Արշակ բազաւորը:
- ԻԲ. Քն ի՛նչպես սրանից հետո Հայոց աշխարհում երեք տեղ հակառակմամբ տեղի
ունեցաւ նոյն ամսում, նոյն օրը և հայն ժամին Պարսից զօրավարների հետ,
և երեքումն էլ հաղթութեան տանում էին հայերը:
- ԻԳ. Մերութեան Արժուանու մասին, որ Հայոց Արշակ բազաւորից ապստամբելով
Պարսից բազաւորի մոտ գնաց և ավելի ևս քրքում էր պատերազմները. ի՛նչ-
պես նա աստուծոն ուրացավ և այնուհետև Հայոց աշխարհի խանգարելն եղավ:
- ԻԴ. Մերութեանի մասին, քն ի՛նչպես ապստամբելով Շապուհի բազաւորին զբոլորն էր
և հանակալի պատերազմներ էր անում. քն ի՛նչպես նա Պարսից Շապուհի բա-
զաւորին առաջնորդ դառնալով՝ ասպատակ զորէ էր բերում Հայոց աշխարհը.
գերի էր տանում Արշակունի բազաւորների ոսկորները. և ի՛նչպես Հայոց Վա-
սակ զօրավարը թշնամիներին հաղթեց և զերկիրն նրանցից ետ խլեց:
- ԻԵ. Քն ի՛նչպես Հայոց Արշակ բազաւորը արշավեց Պարսից աշխարհը. Առաջա-
տականն ավերեց, քարո՛ւմանդ արավ և զրավեց Շապուհի բազաւորի բանակը
Քավընում:
- ԻԶ. Վին պարսկի և շուր հարչուր հազար (զորհի) մասին, որ եկել էին պատերազ-
մի և Հայոց զօրհերից պարտութեան կրեցին:
- ԻԷ. Պարսից Անդիկան զօրավարի մասին, որ քառասուն բյուրով եկավ Հայաստան
աշխարհն ավերելու, և քն ի՛նչպես նրա դեմ դուրս եկավ Վասակ սպարապետը
տասներկու բյուր հայկական զորով և կտորեց Պարսից զօրհերը իրենց զոր-
վարի հետ միասին:
- ԻԸ. Հազարախոտի մասին, որ Պարսից նախարարներից մեկն էր, որին Շապուհի
բազաւորն ուղարկեց ուրսուն բյուրով՝ Հայոց աշխարհը կտորելու և քն ի՛նչ-
պես նրա դեմ դուրս եկավ Վասակը տասներկու հազարով և նրան զօրհի հետ միա-
սին շարեց Աղձնիքի սանձաններում:
- ԻԹ. Դմալունդ Վեմականի մասին, որին (Շապուհի) իննսուն բյուր Տապարտանի
զօրով ուղարկեց Հայոց Արշակ բազաւորի վրա. նրա դեմ էր ելնում Հայոց
Վասակ սպարապետը, հասնում սպանում էր նրան և զօրհերը կտորում:
Վանքիքի Կանրիքի մասին, որ Պարսից բազաւորի կողմից զայիս էր շուր հար-
չուր բյուրով և պատերազմում էր Հայոց բազաւորի հետ, և քն ի՛նչպես նա
մատնեց Վասակ սպարապետի ձեռքը ու ինքն իր զօրհի հետ Հայոց զօրհի
ձեռքն ընկան:
- Ա. Գումանդ Շապուհի մասին, որ շատ պարծեցավ Պարսից Շապուհի բազաւորի
առաջ և հարչուր հազար զօրով զայիս հասնում էր մինչև Հայաստան և պար-
տութեան կրեցով հալածվում էր Հայոց աշխարհից:

18. Յաղագս Գեճկայ Լանապետի, որ առաջնցա ՚ի Շապհոյ արհայէն Պարսից ՚ի վերայ Արշակայ արհային Հայոց գօրօք բազմօք, ապա հարկանէր սատակէր զնա և զորս նորս գօրավարն Հայոց Վասակ:
19. Յաղագս Սուրէնայ Պանկաթի, որ եկն ՚ի վերայ Հայոց. ապա և սա ևս եկուն լինէր իբրև գառաշինն:
20. Յաղագս Ապական Վսեմականայ, որ եկն եմա անքիւ և անճամար գօրօք հանդերձ յերկիրն Հայոց ՚ի պատերազմ. ապա և նմա ևս ձախազեցա որպէս և առաջնցն:
21. Յաղագս Զրկայ Եփրակապետի Պարսից, որ առաջնցա ՚ի բազաւորէն Պարսից ՚ի Շապհոյ ՚ի վերայ Հայոց ՚ի պատերազմ, հանդերձ բազում գօրօք. և նա ևս խորտակեցա իբրև գառաշինն:
22. Յաղագս Սուրենայ պարսկի, որ յետ Զրկայն և սա եկն ՚ի պատերազմ. և նա ՚ի բուն անկեպ Վասակայ սպարապետին Հայոց, հանդերձ գօրօքն՝ որ ընդ իւրն էին՝ սատակեցան:
23. Յաղագս Հրեշտղամայ որ առաջնցա ՚ի բազաւորէն Պարսից ՚ի վերայ Հայոց իննսուն բիրտու. և այն անգամ ևս լինէր յաղբութիւն, և ճշան յաղբութեան Հայոց կանկնէր:
24. Յաղագս Ալանոզայն, որ յորեհաբիր բիրուն գայր հասանէր ՚ի բազաւորէն Պարսից՝ տալ պատերազմ ընդ բազաւորին Հայոց. և թէ զիա՛րդ և սա եկուն եզեպ պարտեցա ՚ի ձնս Վասակայ:
25. Յաղագս Բոյականայ և Բառասուն բիրուն, զոր հարկանէր շնչէր սպարապետն Հայոց Վասակ:
26. Յաղագս Վաշական պարսկի, որ եկն ՚ի Հայս ուրուտասն բիրուն, և կամէր ապաստակել աւար առնել զերկիրն, ապա և զնա վանեաց Վասակ սպարապետն Հայոց, և զամենայն զորս նորս հարակ սոյ յայր զամենայն:
27. Յաղագս Մշկանայ և Երեսուն և երեց բիրուն, որք արշակեցին յերկիրն Հայոց. և կամ զիա՛րդ կտորեցան ՚ի Վասակայ և ի՛ գօրացն:
28. Յաղագս Մարունանայ և վարսուն բիրուն, եթէ զիա՛րդ եկեալք ՚ի վերայ բազաւորին Արշակայ յերկիրն Պարսից. և եթէ զիա՛րդ հարկանէր ստակէր զնոսա Վասակ գօրավարն:
29. Յաղագս զնդակապետին, որ իննսուն բիրուն եկն յերկիրն Հայոց. ապա հարկանէր ստակէր զնոսա Վասակ հանդերձ գօրօքն:
30. Յաղագս որդայն Արշակայ արհայի, որոյ անուն էր Պապ, եթէ զիա՛րդ էր լի դիօք ՚ի ձնեզնէն իւրմ. կամ զիա՛րդ յայտնեալ լինէին դեմք ՚ի նմա, և հանդերձ նոքօք զարծէր պղծութիւն:
31. Յաղագս Սակստան հանդերձապետին, որ առաջնցա ՚ի Շապհոյ արհայէն Պարսից, հանդերձ յորեհաբիր բիրուն. և փախոյց ևս զնա Վասակ զօրավարն, հանդերձ գօրօքն Հայոց:
32. Յաղագս Շապստան տակառապետին Պարսից, որ եկն երեց հարեւր բիրուն ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց. ապա զնոսա հարկանէին սատակէին գօրօքն Հայոց:
33. Յաղագս մագուցն հանդերձապետին, որ ուր և առան բիրուն եկն Լհաա՝ տալ նակառ ընդ բազաւորին Հայոց. և սա կործանէր իբրև գառաշինն:
34. Յաղագս համբարակապետին Պարսից, որ իննսուն բիրուն եկն մարտնչէր ընդ զորս բազաւորութեանն Հայոց. և սատակեցա ՚ի Սաղամաս ՚ի գօրացն Հայոց ՚ի զնդէն Վասակայ:

35. Գեճուկ Եանապետի մասին, որ մեծ զօրով Պարսից Շապհոն բազավորի կողմից ուղարկվեց Հայոց Արշակ բազավորի դեմ, իսկ Հայոց Վասակ գօրավարը կոտորում էր նրան իր զօրի հետ:
36. Սուրեն Պանկաթի մասին, որ՝ Հայոց վրա եկավ. սա ևս պարտութուն կրեց առաջիններէ նման:
37. Ապական Վսեմականի մասին, որ անքիւլ անճամար զօրերով եկավ Հայոց աշխարհը պատերազմի. նա էլ առաջինների նման անաշուքայան հանդիպեց:
38. Պարսիկ Զրկ հփրակապետի մասին, որ Պարսից Շապհոն բազավորի կողմից պատերազմի ուղարկվեց Հայոց դեմ բազմաթիվ զօրով. նա ևս առաջինների նման շարդարուղ եղավ:
39. Սուրեն պարսկի մասին, որ Զրկից ճեռա նույնպես եկավ պատերազմի. նա էլ իր զօրի հետ Հայոց Վասակ սպարապետի ձեռքն ընկավ ու սպանվեց:
40. Հրեշտղոմի մասին, որ Պարսից բազավորի կողմից իննսուն բիրուով ուղարկվեց Հայոց դեմ, այս անգամ ևս հաղթութունը Հայոց էր մնում:
41. Ալանոզանի մասին, որ Պարսից բազավորի կողմից կհավ շոսս հարյուր բիրուով՝ Հայոց բազավորի դեմ պատերազմելու. և թէ ի՛նչպես նա էլ պարտութուն կրեց Վասակից:
42. Բոյականի և Բառասուն բյուր (զօրի) մասին, որոնց կոտորում ոչնչացնում էր Հայոց Վասակ սպարապետը:
43. Վաշական պարսկի մասին, որ Հայաստան եկավ տասնուութ բիրուով և կամեճում էր երկիրն ապաստակել և ավարի առնել, նրան էլ հաղթահարեց Հայոց Վասակ սպարապետը և նրա ամբողջ զօրեր սի մասնեց:
44. Մշկանի և նրա երեսուններեց բյուր (զօրի) մասին, որոնք արշակեցին Հայոց աշխարհը. և թէ ի՛նչպես կոտորվեցին Վասակից և նրա զօրերից:
45. Մարունանի և նրա վարսուն բյուր (զօրերի) մասին, և թէ ի՛նչպես Պարսկաստանից եկան Արշակ բազավորի վրա, և թէ ի՛նչպես նրանց զարեւում կոտորում էր Վասակ գօրավարը:
46. Զնդակապետի մասին, որ իննսուն բիրուով եկավ Հայոց աշխարհը. նրան զօրի հետ միասին ոչնչացնում էր Վասակը:
47. Արշակի որդու մասին, որի անունն էր Պապ, թէ ի՛նչպես նա ծնած օրից ի վեր լի էր զնկերով. թէ ի՛նչպես դէտըր հայտնի երեւում էին նրա մտա, որոնց հետ նա պղծութուն էր զարծում:
48. Սակստան հանդերձապետի մասին, որ Պարսից Շապհոն բազավորի կողմից ուղարկվեց յորս հարյուր բիրուով. նրան ևս փախցրեց Վասակ գօրավարը Հայոց զօրերով:
49. Պարսից Շապստան տակառապետի մասին, որ հինգ հարյուր բիրուով եկավ Հայոց աշխարհի վրա. Հայոց զօրերը նրանց էլ շարդեցին ոչնչացրին:
50. Մագուց հանդերձապետի մասին, որ տասնուութ բյուրով կհավ հասավ պատերազմ մղելու Հայոց բազավորի դեմ. սա էլ կործանվում էր առաջինների նման:
51. Պարսից համբարակապետի մասին, որ իննսուն բիրուով եկավ ու պատերազմում էր Հայոց զօրի հետ և Սաղամասում կատուկից Հայոց զօրերից և Վասակի զնդից:

- ԽՔ. Յաղագս Մոկանայ, որ Բաղասան բիրտ էկն 'ի Պարսից' կռուելալ ընդ քա-
զաւորին Հայոց, և սատակեցաւ զօրօք իւրով Եանդերն 'ի զնդացն Հայոց, և
'ի զօրավարն Վասակայ 'ի Մախազան:
- Մ. Յաղագս Բաղասանայ և Բայրապետայ քաղաւորեանն Հայոց, թէ ո՛րպէս քաղաւ
ճախարարն Հայոց ապստամբեցին յարձայն Հայոց, և ձեռս ետուն 'ի Շապուհ
արձայն Պարսից. և կամ զիս'րոյ հապ աչար անդր ցրուեցան, և մեծապէս քա-
զաւորութիւնն Հայոց նուազէ:
- ՄԱ. Յաղագս թէ զիս'րոյ միաբան համօրէն աշխարհօրէն որք միաբան մնացեալ
էին աշխարհին՝ ժողովէին առ իւրեանց հայրապետն Ներսէս. և թէ ո՛րպէս զք-
զօք հարկանէին առաջի նորա, և ձեռնբափ լինէին և բողոյին 'ի ձեռաց զիւրեանց
քաղաւորն Արշակ:
- ՄԲ. Յաղագս քաղաւորին Պարսից, թէ զիս'րոյ 'ի ժամանակին լռեցոյց պատերազմ
ապ ընդ Արշակայ քաղաւորն Հայոց, և նենգութեամբ առ ինքն կոչէր 'ի հաշ-
տութիւն:
- ՄԳ. Յաղագս կրկին անգամ կոչելոյ Շապուհ արքայ Պարսից զԱրշակ արքայ Հա-
յոց, և նորա երթալոյն առ նա, և միհանգոյն¹⁵ կորնչելոյն:
- ՄԴ. Յաղագս թէ ո՛րպէս դարձեալ զգիրսն և զԲաղասան և զԿախարզան հարցեալ
Շապուհ հմայիւմ՝ փորձէր զմիտսն Արշակայ, և տայր զնա յԱնուշ բերդն 'ի պա-
տիժա. սոյնպէս և զպարապետն Հայոց շարաման առնել հրամայէր:
- ՄԵ. Յաղագս աշխարհին Հայոց գերութեանն և հարուածոց, և զերութեան 'ի Պարս
վարելոյն տիկնոջ Փռոտաննամայ. և Բաղասան Հայոց աւերելոյ, և աշխարհին
'ի ճիմանց տապալելոյ:
- ՄԶ. Յաղագս վկայութեանն Զախրայ երիցուն, յԱրտաշատ Բաղասէ, յերկրին Պարսից:
- ՄԷ. Յաղագս աղօթքն 'ի ժամ մահուն Զախրայ:
- ՄԸ. Յաղագս զալոյն Շապուհ արքային Պարսից յերկիր Հայոց, և միանգամայն սա-
տակելոյ զմեացոյց Երկրին Հայոց:
- ՄՔ. Յաղագս Մեհրուտանայ և Վանանայ, թէ ի՛բր մնացին յաշխարհին Հայոց. և թէ
զի՛նչ շատ գործեցին ընդ աշխարհն, և կամ թէ զիս'րոյ սատակեցան Վանան և
կի՛նն յիւրեանց քոյոյն:

- ԽՔ. Մոկանէ մասին, որ Պարսկաստանից Բաղասան բռնորով եկավ Հայոց քաղաւոր-
ի նետ պատերազմելու և Մախազանում իր զօրքերի հետ միասին կոտորվեց
Հայոց զնդերից և Վասակ գործավարից:
- Մ. Քն ի՛նչպես Հայոց քաղաւորութեանը Բաղասանը և Բայրապետը ի՛նչպէս Հայոց
շատ ճախարարներ ապստամբեցան Հայոց քաղաւորից և ձեռք մեկնեցին Պար-
սից Շապուհ քաղաւորին և ի՛նչպէս շուտով այս ու այն կողմը ցրվեցան, և
Հայոց քաղաւորութիւնը մեծապէս նվազեց:
- ՄԱ. Քն ի՛նչպէս աշխարհում մնացածները միաբան միասին ժողովում լին իրենց
Ներսես ճայրապետի մոտ և ի՛նչպէս նրա առաջ բողոքում էին (Արշակ քաղա-
ւորի դեմ) և նրանից ձեռք Բաղասանն ու հրամարվեցին:
- ՄԲ. Պարսից քաղաւորի մասին, թե ի՛նչպէս այդ ժամանակ դադարեցրեց պատե-
րազմը Հայոց Արշակ քաղաւորի դեմ և նենգութեամբ իր մաս էր կանչում
հաշտութեան համար:
- ՄԳ. Քն ի՛նչպէս Պարսից Շապուհ քաղաւորը կրկին անգամ Հայոց Արշակ քաղա-
ւորին կանչեց, և նա զնաց նրա մաս ու միանգամայն կորավ:
- ՄԴ. Քն ի՛նչպէս Շապուհը վճռակերպ, Բաղասանին և Կախարզանին հարցնելով՝
հմայութեամբ փորձում էր Արշակի դիտարկութիւնը և նրան պատմելու համար
ուղարկում էր Անուշ բերդը և ի՛նչպէս հրամայում էր շարաշար մահով սպա-
նել Հայոց սպարապետին:
- ՄԵ. Հայոց աշխարհի գերութեանն ու հարվածները, Փռոտանն տիկնոջ գերի տար-
վելը Պարսկաստան, Հայոց Բաղասանի ավերմունքը և աշխարհի նիւնումիւն
կործանվելը:
- ՄԶ. Արտաշատ Բաղասի Զվիթ երեցի վկայական մահը Պարսից աշխարհում:
- ՄԷ. Զվիթի աղօթքը մահվան ժամանակ:
- ՄԸ. Պարսից Շապուհ քաղաւորի Հայաստան գալը և Հայոց աշխարհի մնացած
մարդկանց միանգամայն կոտորելը:
- ՄՔ. Մեհրուտանի և Վանանի մասին, թե ի՛նչպէս մնացին Հայոց աշխարհում և ո՛ր-
քան շարիքներ գործեցին աշխարհում և ի՛նչպէս Վանանն և իր կիներ սպանվե-
ցին իրենց քոյոյն:

ԲՈՒՋԱՆԿԱՐԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՔ

ՀՈՐՐՈՐԿ ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆԷ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՔ ՄԱՏՆԵՆՑ ՏԱՆ ՈՐԳՈՑ ԹՈՐԳՈՄԱՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՑ

Ա

ՅԱՂԱԳՈՒ ԹԷ ՈՐԳՔՍ ՅԵՏ ԲԱԶՈՒՄ ԵՓՈԹԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱՅՆ ԸՆԿ ԵՆԲՍԵՉԻ ԱՐՔԱՅԻՆ ՊԱՐՄՈՑ ԹԷ ՈՐԳՔՍ ԹԱԳԱՆՈՐԵՑՈՅՑ ԶԱՐԵԱՆ ԶՈՐԻ ՏԻՐԱՆԱՑ, ԵՒ ԱՐԶԱԿԵԱՑ ՑԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՆԳԵՐԶ ՏԻՐԱՆԱՐ ՀԱՐՔ ԻՒՐՈՎ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԿՈՐՈՒԹԱՄԱՐՆ ՀԱՆԳԵՐԶ

Այլ իբրև եղև հանութիւն և բազում խաղաղութիւն ՚ի մէջ բազաւարին Յունաց և Ներսէնի արեալին Պարսից, հաւանեցան մեծաւ սիրով առնել զկամս միմեանց, և դարձուցանել կայսրն Յունաց զգերութիւն արեալին Պարսից: Ապա և բազաւորն Պարսից Ներսէն բազաւորեցոյց զԱրշակ որդի Տիրանայ և հարբ նորին և հանդերձ կանամբք իրեանց և ամենայն գերութեամբք հանդերձ և գանձիւք իրեանց և սուսցուածովք արձակեաց մեծաւ փառօք: Խաղաց զնաց Արշակ արեալ Հայոց մեծաց, բազաւորեաց յերկրին ասորեստանեայց հանդերձ հարբն իւրով և ամենայն բնտանեօքն իւրով, եկն Եհաս յերկիրն Հայոց, և ժողովեաց զցրուեալս երկրին, և բազաւորեաց ՚ի վերայ նոցա:

Եւ եղև խաղաղութիւն մեծ ՚ի ժամանակին յայնմիկ: Ժողովեցան ամենայն բազաւորեալքն փախուցեալք կորուսեալք երկրին Հայոց, և էին անկասկածք բնակեալ ՚ի խաղաղութեան մեծի բնդ հովանեաւ արեալին Արշակայ: Ապա կարգեցան կազմեցան յօրինեցան խաղաղացան աշխարհն Հայոց ՚ի մէջ երկուց բազաւորացն, և յայնմ հետէ բնակեալք խաղաղութեամբ վալելեալք յիւրաբանչիւր յարարս իրեանց:

ԲՈՒՋԱՆԿԱՐԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՉՈՐՐՈՐԿ ԳՊՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԹՈՐԳՈՄԻ ՈՐԳՈՑ ՏԱՆ՝ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳՂՈՒՆՆԵՐ

Ա

ԹԵ ԻՆԶՊԵՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻՑ ԵՎ ՄԵՄ ԵՓՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ՀԵՏՈՒ ՊԱՐՄՈՑ ՆԵՐՍԵՉ ԹԱԳԱՎՈՐԸ ԹԱԳԱՎՈՐԵՑՐԵՑ ՏԻՐԱՆԻ ԱՐՇԱԿ ՈՐԳՈՒՆ ԵՎ ԱՐԶԱԿԵՑ ՈՒՂԱՐԿԵՑ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԸ ՀՈՐ ԵՎ ԲՈՂՈՐ ԳԵՐԻՆԵՐԻ ՀԵՑ

Երբ հաշտութիւնը կայացավ և կատարյալ խաղաղութիւն հաստատվեց Հունաց բազաւորի և Պարսից Ներսէն բազաւորի միջև՝ ապա սիրով համաձայնեցին մեկը մյուսի կամքը կատարել, և Հունաց կայսրը ևս էր դարձնում Պարսից բազաւորի գերիներին: Ապա Պարսից Ներսէն բազաւորն էլ բազաւորեցրեց Տիրանի Արշակ որդուն և նրա հօր, նրանց կանանց ու բոլոր գերիներին հետ, բոլոր նրանց գանձերով ու ստացվածքներով արձակեց մեծ փառօքով: Արշակ, մեծ Հայի բազաւորը, Ասորեստանում բազաւոր դառնալով՝ (այնտեղից) իր հօր և բոլոր բնտանիքի հետ միասին վեր կացավ եկավ հասավ Հայոց աշխարհը, երկրում ցրվածներին ժողովեց ու նրանց վրա բազաւորեց:

Այն ժամանակ մեծ խաղաղութիւն հաստատվեց: Հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ, որոնք կորել էին, փախել ու թաք էին կացել՝ ժողովվեցին և ապանով ու խաղաղ ապրեցին Արշակ բազաւորի հովանավորւթյան տակ: Աշխարհն էլ երկու բազաւորների միջև խաղաղացավ, բարեկարգվեց, կազմակերպվեց, և բոլորն իրենց բնակութեան տեղերում վայելում էին խաղաղութիւն:

ՅԱՂԱԳՍ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԳԱՅ ՅՕՐԻՆԵԼՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ, ՆՈՒՆՃՈՒԹԵԱՆ
ՅԻՐԱՔԱՆՁԻՐ ՏԵՂԻՍ ՎՆՐՈՒՅ ԿԱՐԳԱՅ, ՆՈՐՈԳԵԼՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՔԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՑ

Յայնմ ժամանակի ինչիւր էլանէր արեայն՝ Արշակ տոհմին զօրա-
վարաց ազգին քաջացն Մամիկոնեանց. մանաւանդ զի իւր դայեակս և
սնուցիչք էին: Ապա երթեալ գտանէր զնոսա յամուսս աշխարհին Տա-
յոց յիւրեանց աշխարհին, և դարձուցանէր զնոսա յընդամուտիսն, զի
պառակտեալք և քակտեալք էին յընդամուտեանն և յամենայն գործոց
Հայոց ՚ի ժամանակս իսպուրեանն Տիրանայ: Եւ կացոյց արեայն զՎար-
դան զերէց եղբայրն ՚ի նահապետութեանն ազգին իրեանց, և զՎասակ
զմիջին եղբայրն զիւր դայեակն ՚ի սպարապետութիւնն զօրավարութեան
յիւսս պատերազմացն. սոյնպէս և զԿրտսերն ՚ի պետս զօրացն կացու-
ցանէր: Սոյնպէս և զամենայն ազգսն զօրացն մեծամեծացն նահապե-
տացն, որպէս առաջին թագաւորնն նուանեալք յիւրաբանչիւր շափու:
Եւ հնազանդէր զմեծամեծսն, զիւրաբանչիւր զօրս թաժանեալ յամենայն
կողմանց, սահմանացն Հայոց սահմանապահս կացուցանէր:

Եւ նորոգեցաւ զուարքացաւ տէրութիւնն թագաւորութեանն Հայաս-
տան երկրին որպէս և զառաջինսն. մեծամեծքն յիւրաբանչիւր զանու,
և զորձակալքն յիւրաբանչիւր շափու: Եւ սկիզբն զորձակալութեանն հա-
զարապետութեանն աշխարհապետսն ինամակալութեանն, աշխարհաշէն
աշխարհատած զեհկանութեան, շինականաշէն ազգն Գնունեաց՝ հազա-
րապետն ամենայն երկրին: Նայնպէս ստրատելատութեան սպարապե-
տութեանն զօրավարութեանն մարտի կոռուիոյ, գործոյ թուզմիկ նա-
կատամուս նիզակին, իւրաբանն¹⁶ աղանազգիս աղանադօշի արժուէնան
վարժանականիչք աներկիւղ քաջասիրտք նահատակք քաջանունք, քա-
րենշանս քարեհամբաւ քարեզորձ յաջողակք ՚ի գործ պատերազմաց
՚ի բուն ՚ի նախնեացն կարգաց ՚ի Մամիկոնեան ազգին, ՚ի վերայ իշխա-
նութեանն բովանդակ՝ ՚ի վերայ ամենայն զօրավարութեանն բազմու-
թեանն Հայոց մեծաց, հանապազ յամենայն ժամ յալքսոյ ազգին պար-
գեւեալ յերկնից քարեհանուն իրաքաջ ՚ի մեծի նահապետութեան պատե-
րազմի: Եւ այլ յայսմ ազգաց և ՚ի խոնարհ որ գործակալս անուն քար-
ծիւք առաջի արեային պատիւ ՚ի գլուխս բազմէին. բո՛ղ զնահապետս մե-
ծամեծս և զտանուտեարս՝ որք գործակալք միայն էին, ՚իսն հարեւր
բարձ՝ որ մտանէր ՚ի ժամ տանարին ուրախութեանն բազմակալացն
կարգելոց. թող զտանկայս գործակալութեանն սպասու:

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ՇԵՆԱՆԱՆ ՈՒ ՔԱՐՅԱՐԳՎԵԼԸ. ԱՄԵՆ ՅԵՂ ԿԱՂԱՎՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՍՏԱՆՎԵԼԸ, ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԵՐՈՒ ՆՈՐՈԳՎԵԼԸ

Այն ժամանակ Արշակ թագաւորը դուրս էր գալիս փնտռելու քաջ
Մամիկոնեայն զօրավարներէ տոհմը, մանաւանդ որ նրանք իւր դայակ-
ներէն⁷⁰ ու սնուցանողներն էին եղել: Գնում նրանց գտնում էր նրանց
Տայքի ամուս վայրերում. իրենց աշխարհում. նրանց սիրտն առնում ու
հաշտեցնում էր, որովհետեւ նրանք Տիրանի խելագար⁷¹ գործերի ժամա-
նակից ի վեր պառակտվել, անջատվել էին Հայոց միաբանութունից և
բոլոր գործերից: Թագաւորը Վարդանին, ավագ եղբորը, նշանակեց
նրանց ցեղի նահապետ, միջին եղբորը, Վասակին, իւր դայակին՝ նշա-
նակեց սպարապետ և զօրավար պատերազմական գործերում, նայն-
պէս և կրտսերին նշանակեց զօրապետ: Նայնպէս և մյուս մեծամեծ
նահապետների գործերն ըստ իրենց աստիճանների հաստատեց՝ ինչ-
պէս որ նախկին թագաւորների ժամանակ⁷² եղել էր: Մեծամեծներին
էլ հնազանդութեան էր բերում, բոլորի գործերը կողմերի վրա բաշխելով՝
Հայաստանի սահմանների վրա սահմանապահ էր նշանակում:

Եվ Հայաստան աշխարհի թագաւորութեանը հորոգվեց ու պայծա-
րացավ ինչպէս առաջ. մեծամեծներն իրենց գահերում, գործակալներն
իրենց աստիճաններում: Եվ առաջին գործակալ— հազարապետ նշա-
նակեց շինականներին շենացեոյ Գնունեաց ցեղը, որպէսզի իբրև բոլոր
երկրի հազարապետներ՝ հոգատարութեամբ խնամեն աշխարհաշէն՝
աշխարհը կերակրող գոյութեանը: Նայնպէս և սպարապետութեան՝
զօրավարութեան գործում, նակատ առ նակատ նիզակներով կռիվ մղե-
լու համար, նշանակեց փառավոր ու ազնվագրի, աղավնակիր գրոշակ-
ներով, արծվի՝ Վարուժանի⁷² նշաններով, աներկյուղ ու քաջասիրտ
նախամարտիկ, քաջանուն, քարենշան, քարեհամբաւ ու քարեզորձ,
պատերազմական գործերում աջողակ Մամիկոնեանների ցեղից, բուն
նախնեաց կարգերի համաձայն, որին երկինքը միշտ և հաճապաղ պար-
գետում էր հաղթութեան և քաջութեան քարի անուն պատերազմական
գործերում,— և տվեց նրանց զօրավարութեան իշխանութուն Մեծ Հայ-
քի բոլոր գործերի վրա: Այս ցեղերից գատ՝ խոնարհ աստիճանի գոր-
ծակալներ, որոնք թագաւորի ներկայութեամբ բարձրի վրա բազմում
էին, պատիվները գլխներին,— շնաշվելով մեծամեծ նահապետներին ու
տանուտերներին, լոկ միայն գործակալներ՝ ինք հարուստ քարձ էին
կազմում, որոնք թագաւորական սեղանի ուրախութեան մասնակից էին
լինում, բացի ոտնկա սպասավորութեան պաշտոնյաներից:

Ապա ՚ի մի ժողով կուտեցան առ արքայն Արշակ մեծամեծք նա-
հապետք ազգաց ազգաց, տոհմաց տոհմաց, գնդից և դրոշուց տևարք.
ամենեայն սատրապք նախարարք և ազատք, պետք և իշխանք, զօրա-
վարք և սահմանապահք, ՚ի մի հաւանութիւն միաբանական խորհուրդք,
զի եկեացեն տեսցեն և խորհեսցին վասն իւրեանց առաջնորդաց, թէ
ո՛ւմ արժան իցէ նստել յարտ հայրապետութեանն և հովուել բանաւոր
խաշանց Քրիստոսի: Ապա յաղթեաց կալաւ այս բան խորհրդի ամե-
նեցուն առ հասարակ որ անդ էին, զի ՚ի մնացորդաց տանն Քրիզորի,
յայնմ գաւակէ գտցեն զառաջնորդութիւն: Չի ամենեկեան ասէին ցար-
բայն. վասն զի նորոգեաց աստուած զբազաւորութիւն ձեր, սոյնպէս
պարտ է ՚ի յայնմ գաւակէ նորոգել զհնոգեւոր նահապետութիւնն: Չի բնդ
նորոգել այնք արտոյլ, ասեն, նորոգեսցին պայծառ վարք աշխարհիս
Հայոց:

Ապա յականէ յանուանէ իսկ խնդրեցին աշխարհաժողով զօրքն
բազմութեան զայն, որ անուանեալ կոչէր Ներսէս, զորդի Աթանազենի,
զբոռն քահանայապետին Յուսկան, որդոյ Վրթանայ, որդոյն Քրիզորի
մեծին՝ առաջնոյ քահանայապետին. և մօր սորա Բամբիշն անուն, ոյր
արքային Տիրանայ: Սա լեալ էր ամուսնաւոր յաշխարհակեաց կեանս
նախ յաստիս մանկութեան. ՚ի տղայութենէ սնեալ և ուսեալ ՚ի կե-
սարացոց քաղաքին Քամրաց ընդ հաւատարիմ վարդապետօք. և ցան-
կալի եղեալ իւրոյն համարուեստն զուգակցացն: Այլ ՚ի ժամանակին
յայնմիկ էր ՚ի վարս զինուորութեան ՚ի գարծակալութեան, սիրելի սե-
նեկապետ արքային Արշակայ, հաւատարիմ ՚ի վերայ ամենայն կարգաց
կենաց բազաւորութեանն ՚ի ներսոյ և արտաքոյ:

Այլ էր սա մեծ և բարձր ցանկալի հասակաւ, և վայելուչ գեղով-
զի ոչ գտանէր ուրեք նման նմա գեղեցկութեանն ՚ի վերայ երեսաց
երկրի, տեղալի ցանկալի և զարմանալի և ահագին ամենայն նայեցող
տեսողաց, և նախանձելի արութեանն ՚ի զինուորական կրթութեանն:
Երկիւղած ՚ի տեսնել աստուծոյ, յոյժ ասանդապան պատուիրա-
նաց նորա. մարդասէր սուրբ զգաստ, սաստիկ իմաստուն և
առանց ակնառութեան, իրաւանց իրաւարար, ցածուն քաղցր խո-
նարհ աղատասէր, ՚ի սրբութիւնս ամուսնութեանցն օրինաւոր, և կա-
տարեալ սիրովն աստուծոյ: Եւ առ իւր ընկերս ըստ պատուիրանին սի-

Ապա Արշակ բազաւորի մտ ժողովի զուսարվեցին նախարարա-
կան ցեղերի ու տոհմերի մեծամեծ նախարարներ, գնդերի և դրոշակ-
ների տերերք, բոլոր սատրապները⁷³. Նախարարներն ու ազնվական-
ներք, պետերք, իշխաններք, զօրավարներն ու սահմանապահներք: Ընդ-
հանուր համաձայնությամբ խորհուրդ արին, որ հալածվեն ու մտածեն
իրենց առաջնորդների մասին, թե ո՞վ է արժանավոր հայրապետական
արձոր նստելու և Քրիստոսի բանավոր ճարտր հովվելու: Բոլոր ժողո-
վականների մեջ այս միտքն ընդհանուր հավանություն գտավ, որ
առաջնորդ ընտրեն Քրիզորի տան մնացորդներից, նրա սերունդից:
Որովհետև բոլորն ասում էին բազաւորին. «Ինչպէս որ աստված նորո-
գեց ձեր բազաւորայունք՝ պետք է նույնպէս նրա սերունդից նորո-
գել հոգեւոր նահապետայունք. երբ այդ արձոր նորոգվի՝ ասում էին,
այսպէս և պայծառ վարքեր կնորոգվեն Հայոց աշխարհում»:

Ապա աշխարհաժողով բազմայունքը հականեց հականեց հիշեց
Ներսեսին, Աթանազիսեսի որդու, Հուսիկ քահանայապետի թոռանը,
Վրթանեսի որդու, որ առաջին մեծ քահանայապետ Քրիզորի որդին
էր. նրա մօր անունն էր Բամբիշ, որ Տիրան բազաւորի տուրն էր:
Սա մանկության հասակում աշխարհականի կյանք վարելով ամուս-
նացած էր. տղայության հասակից ի վեր սնվել ու սովորել էր Քամիրի
Կեսարիա քաղաքում, հավատարիմ ուսուցիչների ղեկավարությամբ և
սիրելի էր դարձել իւր ընկերակիցներին: Իսկ այս ժամանակ նա գին-
վորական պաշտօնյա էր, Արշակ բազաւորի սիրելի սենեկապետն էր,
բազաւորի կյանքի բոլոր կարգերին հավատարիմ ներհուստ և արտա-
հուստ:

Սա մի մեծ աղամարդ էր՝ ցանկալի բարձր հասակով, գրավիչ գե-
ղեցկությամբ, որի նման գեղեցիկ աշխարհի վրա ուրիշ տեղ չէր գտնու-
վում. տեղալի, ցանկալի, զարմանալի և պատկառելի բոլոր նայող-
ների համար և զինվորական կրթութայունների մեջ նախանձելի արիու-
թյամբ: Աստուծու երկյուղը սրտումն ուներ, խստիվ պահպանում էր նրա
պատվիրանները, մարդասեր, սուրբ և պարկեշտ էր, շատ իմաստուն
էր, անաչառ, իրավադատ, հեզ, քաղցր, խոնարհ, աղատասեր, ամուս-
նական կյանքում օրինավոր, աստուծու սիրովը լցված: Ընկերների հետ
վարվում էր պատվիրանի համաձայն—սիրելի ընկերոջը ինչպէս ինքն
իրեն: Զինվորական աստիճանի մեջ էլ նա այսպէս կատարյալ էր առա-

րել զամենայն բնկեր իբրև գանձն. զի ՚ի գինուորութեանն այսպէս կատարեալ էր վարոյս խաւոթեամբ, որ մինչդեռ մանուկ իսկ էր՝ գնայր նա ամենայն պատուիրանօքն տեսան և արգարութեամբ, անարատութեամբ և ամենայն պաշտամամբք առ բնկերս իւր: Անձանձորոյք էր, և ունէր գնախանձն աստուծոյ, և եռայր սուրբ հոգւովն, այսպէս իսկ էր ամենայնի կատարեալ յամենայնի: Եւ զազատուս և զառապեայս այսպէս սիրէր և ակն ածէր ՚ի վերայ նոցա, զի զիւր ինչ զհանդերձս և զկերակուր հասարակէր բնդ նստա: Եւ նեղելոց և տարակուսելոց օգնական և վերակացու, և շատագով ամենայն զրկելոց լինէր նա:

Մինչ դեռ ևս զգինուորական ձևն յինքեան բերէր, և զարդարեալ էր գեղեցիկ սլատմունեանաւ և զարդ վայելոյ, և ցանկալի գեղով իւրով, երկայն հասակաւ, և շնադատես հերօք վարսից իւրոց, կայր ՚ի սպասու թագաւորին մօտ ՚ի սնարս արեալին, զարեունական սուսերն զպողովատիկն զոսկէպատեանն հանդերձ ականակապ մարգարտագարդ կամարան ՚ի սպասու նորա բարձեալ ունէր, առ հասարակ ասեանն զրոյս բարձեալ ազադակէին՝ երէ ներսս լիցի մեր հովիւ: Զոր իբրև լուեալ, զրոյս բառնալով՝ զանձն անարժան համարեալ, շկամէր շատայր յանձն: Իսկ յորժամ տեսանայր զամենեկեան ՚ի հոյն յառաջին բանին վերայ պնդեալ, զի զնոյն աղաղակէին առաջի թագաւորին. ասէին. Ոչ ոք լիցի մեր հովիւ, բայց ՚ի զմանէ, և ոչ ոք նստի այլ յայնմ արոս, բայց դա: Իսկ նա իբրև գանձն շկամէր արժանի իրին առ յոյժ խոնարհութեան իւրում, ապա ՚ի մէջ եկաց, սկսաւ ստել սակաւ մի, խօսել զանձնէ իւրմ, զանօրէնութիւնս և զբամբասանս մեղաց՝ որ իւր չէր գործեալ:

Զոր իբրև լուան բազմութիւնն, զիսացեալ գտելն նորա վասն անձիւնն, ամենեկեան առ հասարակ հանդերձ թագաւորան թալացեալ էին ՚ի ծաղու: Իսկ զօրէն ազադակէին առ հասարակ. Իմեզ և ՚ի գլուխ մեր դարձցին այն մեղք՝ զոր գործեցերն. ՚ի վերայ անձանց միւրոց և ՚ի վերայ որդոց մերոց լիցին գործին, բայց դու զգործս հօրն քո Գրիգորի, զնոյն առաջնորդութիւնն նորոգես մեզ: Իսկ նա իբրև այլ ինչ ոչ եզրտ տալ նոցա բանիցն պատասխանի, զի թշնաման լինէր զօրացն, և ասէր. Անօրէնք էք և պիղծք, ես ոչ կարեմ ձեզ հովիւ կալ, և ոչ գծեր մեղսդ ընդ անձամբ բառնալ. ապա ոչ կարեմ աշտուկ, և ոչ ձերում շարութեանդ համբերել: Եւ այսօր տարապարտուց սիրէր զուր գիս տարապարտ, և վաղիւ ատելի և թշնամի և թակն գլխոյ ձերմէ կոշկոնիչ կապէլ գիս. այլ թո՛յլ տուր ինձ. անհոգութեամբ ըստ իմում շարտուս անարժանութեամբ զկեանս իմ տառապանօք և մեղօք հանդերձեալ դատաստանին յարիտեցից ակն ունելով, անցուցանել թերես կարացից: Ապա

Բինի վարեով: Կոս դեռ մանկութեան հասակից ապրում էր տիրոջ պատվիրաններէ ի համաձայն, արդարութեամբ, անարատութեամբ, բնկերներին ծառայութեանն անելով: Կոս ձանձարանալ շղիտեր, աստուծո նախանձր ստուգն ունէր, սուրբ հոգով ետում էր. ամեն բանով կատարյալ էր: Ազատներին, տառապալաններին սիրում էր, նրանց վրա խնամք ունէր, մինչև իսկ իր զգեստներն ու կերակուրը նրանց հետ կես էր անում: Նեղվածներին, դժվարութեան մեջ ընկածներին օգնում էր, զրկվածներին հովանավոր ու պաշտպան էր դառնում:

Արդ՝ մինչդեռ նա զինվորական զգեստ հագած, զարդարված էր գեղեցիկ պատմունեանով և վայելոյ զարդերով, ցանկալի գեղեցկութեամբ, երկայն հասակով, շնազ վարսերով, կանգնած էր թագավորի սպասավորութեան, նրա սնարում, գառուց կախված արեալական պողպատյա սուրբ՝ ականակուտ մարգարտագարդ ոսկի պատյանով, — ատյանի ամբողջ բազմութիւնը ձայն բարձրացնելով միաբերան աղաղակեց. «Ներսէսը լինի մեր հովիւր»: Երբ նա լսեց՝ բողոք բարձրացրեց, չէր կամենում, հրաժարվում էր ասելով, թե ինքն անարժան է: Բայց նա տեսավ, որ բոլորը նույն բանի վրա պնդելով թագավորի առաջ նույնն էին աղաղակում. «Ուրիշ ոչ ոքի չենք ուզում մեզ հովիւ, այլ միայն դրան. արիւր ոչ ոք չպիտի նստի այն արձուր, այլ միայն դա»: Իսկ նա, Բանի որ իր խոնարհութեանից իրեն արժանավոր չէր համարում այդ (աստիճանին), առաջ եկավ, սկսեց մի լիջ սուտ խոսել իր մասին, սկսեց իրեն բամբասել այնպիսի մեղքերի և անօրէնութեանների մեջ՝ որ չէր գործել:

Երբ բազմութիւնը այս լսեց, և զիսեր որ նա իր մասին ստեր է հնարում՝ բոլորը միասին թագավորի հետ ծիծաղից թոյլանում էին: Իսկ բոլոր զօրէրը միաբերան աղաղակում էին. «Թող մեր վրա, մեր գլխների վրա դառնան քո գործած մեղքերը. թող մեր վրա, մեր որդոց վրա թափին քո (անօրէն) գործերը. բայց դու քո հօր Գրիգորի գործերը, նույն առաջնորդութիւնը նորոգիր մեր մեջ»: Իսկ նա որովհետև որիշ բան չգտավ նրանց պատասխանելու, որ զօրէի համար վիրավորանք կլինէր՝ ասաց. «Դուք անօրէն եք ու պիղծ. ես չեմ կարող ձեզ հովիւ լինել և ձեր մեղքերը ինձ վրա վերցնել. ես չեմ կարող աշտուրյուն անել, չեմ կարող ձեր գործած շարիքներին համբերել: Դուք այսօր զօր եք ինձ սիրում, վաղն իմ թշնամիներն ու ատողները կդառնաք. դուք ինձ կապում եք ձեզ հետ՝ ձեր գլուխը թակելու համար: Ինձ հանգիստ թողեք, թերևս առանց հոգսերի իմ տառապանքներով ու մեղքերով լի կյանքը ըստ իմ անարժանութեան անցկացնեմ՝ հանդերձայ կապիտանական դատաստանին սպասելով»:

զբաղոք բառնային բազմութիւնք գորացն, և ասէին՝ եթէ այդ մեղաւորդ լիցի մեզ հովիւ. զի այնչափ պնդեալ մարդկանն, յաստուծոյ տեսչութենէն լինէր այնպէս: Առ սրտին զազանութեանն և յոյժ ցասմանն թագաւորն Արշակ ինքն ձգտեալ զուսերն արժանական կամարան. զոր նմա ներսէսն բարձեալ ունէր ՚ի սպասու թագաւորին ըստ օրինաց սենեկապետութեանն, ՚ի բաց հանէր ՚ի նմանէ: Եւ հրամայէր զնա կապել զիրով առաջն. զհերսն զանգրագեղս զվայելուչ թագազանգուր վարսիցն, զի ուրեք երբէք նման նմա ոչ գտանէր, զայն ՚ի բաց խզեալ հրամայէր. և ընդ նմին զվայելուչ պատմունանն, զայն ՚ի բաց պատռեալ հրամայէր: Հրաման տայր, և բերին զհանդերձ կղերիկոսաց զգեցուցանէին նմա. ետ հրաման, և կոչեցին զձերունի եպիսկոպոսն՝ որում անուն էր Փաւստոս, և տայր զնա ձեռնադրել ՚ի սարկաւազութիւն: Բայց յորժամ զհերսն դեռ վիճային ՚ի նմանէ, առ յոյժ գեղեցկութեանն բազումք յարտատուս հարան՝ որք լուանն կամ տեսին, ՚ի գեղն աւեղկեալ՝ զկերպարանն փոփոխելովն: Այլ յորժամ տեսին զնա Բրիստոսեան զեղովն զարդարեալ՝ բազմաց լինէր ուրախութիւն, յորժամ շնորհք բարեբարք կոչեցին զնա լինել հոգեբարձու տանն Քրիստոսի:

Յայնժամ եղ տէր ՚ի միտս ամենեցուն խնդրել իրեանց հովիւ զայն, որ ևնցա կարող լինել զառաջնորդութիւնն կենացն նաւապարհին ցուցանել: Եւ մինչ դեռ իսկ զնա զինուորութեան յինքեան բերէր յերկրիսս, ներքին մարդովն զՔրիստոս էր զգեցեալ յանձն իւր, և ազնուական վարս էր յինքեան կերպարանեալ: Եւ յուսովն՝ զոր ունէր՝ խաչեալ էր ընդ Քրիստոսի, և թողակից եղեալ էր ընդ նմին. և սիրով հաւատոյ մեռեալ էր մեղացն, և յարութեան յուսոյն արդարութեամբ սպասէր: Վասն այսորիկ յիւրաք արժանի եղև սա արթողոյն հայրապետաց և տեղայ հարցն իւրոց առաջնոց, զաթոռն Քաղէոսի Առաքելոյ, և ժառանգութիւն հօռն մարմնապէս ՚ի նոյն հոգեւորին Գրիգորի. այլ իբրև ՚ի տեսանէ եղև կոչումն նմա զայ յիւրս այսպիսի, և էարկ ՚ի միտս ամենեցուն խնդրել զսա արժանի այնմ իրին: Իսկ նա յոյժ առ երկիրդաժութեանն և բազում խոնարհութեանն զանձն իւր անարժան համարեալ իրացն, մեծ կարգաց աստիճանին աստուծոյ, յոր ձգեալ էին զնա: Այլ բռնաբարութիւն և միաբանութիւն և հրաման աստուծոյ, մանաւանդ առ նախնեօքն, վասն նորա իսկ ասացեալ էր ՚ի տեսլեանն աստուծոյ առ Յուսիկն՝ եթէ այս լինելոց է ՚ի սորա զաւակէ, լիցի լոյս աշխարհի:

Բայց զորքի բազմութիւնը բազոք բարձրացնելով ձայն տվեց. «Հենց դու մեղավորդ պետք է մեզ հովիվ լինիս»: Ասածու տեսչութեանից էր, որ մարդիկ այսֆան պնդում էին: Այն ժամանակ Արշակ թագավորը, շարացած ու զաչրացած՝ դեպի ինքն իրեն էր ֆաշում սուրբ արժունական կամարով, որը նա կրում էր իբրև սենեկապետ՝ թագավորին սպասավորելիս, և նրա վրայից հանում էր: Ապա հրամայում էր նրան իր առաջ կապել, խուզել նրա զանգուր վայելուչ վարսերը, որոնց նմանը ոչ մի տեղ չէր գտնվում. նույնպես հրամայում էր պատռել, վրայիցը հանել վայելուչ պատմունանը: Հրաման տվեց. բերին կրոնավորի զգեստներ ու նրան հազցրին: Ապա հրաման տվեց. կանչեցին ձերունի Փավստոս եպիսկոպոսին և նրան ձեռնադրել տվին սարկավազ: Բայց մինչ մագերթ խուզում էին՝ նրանց զեղեցկության պատճառով շատերը (ափոսսալով) լաց էին լինում, երբ տեսնում էին, թե ի՛նչպես կերպարանէր փոխվելով զեղեցկությունը կորով: Բայց երբ տեսան նրան Բրիստոսեանական զեղեցկությամբ զարդարված՝ շատերն ուրախացան, որ բարեբար (աստծու) շնորհով նա նրավիրվեց Քրիստոսի տան հոգաբարձուն լինելու:

Տերն էր, որ բոլորի մեջ միտք ծագեցրեց իրենց համար հովիվ խնդրելու նրան, որ կարող էր նրանց առաջնորդել դեպի կյանքի նաւապարհը: Նա դեռևս երբ զինվորական ձև էր կրում արտաճուստ իր վրա, ներժուստ Քրիստոսի զգեստն էր կրում, և ազնվական կերպարանք ունէր: Իր ունեցած հույսով նա խաչված էր Քրիստոսի հետ. սիրով մասնակից էր եղել նրա թաղման և նավատով՝ մեռած էր մեղքերի համար և արդարությամբ սպասում էր հարության: Ուստի նա իրավացի կերպով արժանացավ հայրապետների արթոնն և իր առաջին հայրերի տեղին. Քաղէոս առաքյալի արթոնն և իր մարմնավոր հոր նաև հոգևոր ժառանգության: Բայց տիրոջ ազդեցությամբ էր որ նա նստավ այն պաշտոնին, և նա էր որ բոլորի մեջ միտք ծագեցրեց՝ նրան այս պաշտոնին արժանավոր համարելու: Թեպետ նա սաստիկ երկյուղածությունից և խոնարհությունից իրեն անարժան էր համարում աստծուն սպասավորելու բարձր աստիճանին, բայց նա (այս աստիճանին հասավ) բրոնազառվելով (ժողովրդի) միաբանությամբ և աստծու հրամանով, մանավանդ որ առաջուց էլ սրա մասին էր հայտնվել Հուսիկին տեսիլում. թե նրա սերնդից կլինի մի մարդ՝ որ աշխարհի լոյս կլինի:

ՅԱՐԱԿՍ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԱՌԻՆ ԳՆԱՑԻՆ ԵՒ ՏԱՐԱՆ ԶՆԵՐՄԷՍ ԴԻ ԿԵՍԱՐԻԱ, ԵՒ ԵԹԵ
Զ՛ԻՆՉ ՇԱՏ ՍՔԱՆՉՈՒԻԷ ԵՂՆԵ ՅԱՍՏՈՒԾՈՅ, ԵՒ ԿԱՄ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ՀՈՎՈՐԱՑՅ
ԻՒՐՈՑ ՀՕՏԻՑՆ ԱՌԱՔԱՆՈՒԹԷՆ

Ապա գումարեցին գիշխանս մեծամեծս, զի անցեն զցանկալին
Ներսէս, և գնացեն ուր սովոր էին զհայրապետան օժանել: Նա և բազ-
մութիւն եպիսկոպոսացն Հայոց ժողովեցան առ թագաւորն վասն նորին
խնդրոյն. խոնարհել ամենեցուն միով միաբանութեամբ զնա ընտրել
հանոյ թուեցաւ ամենեցուն, զի նստցի նա յարձառ զլիաւորութեանն:
Ամենեցուն միաբանութեամբ եպիսկոպոսացն և թագաւորն և աշխար-
հախօրհ ձուլիւմ հաւանութեամբ ՚ի միասին արձակեցան և գնացին:
Զնայր մեծ իշխանն մարդպետութեանն, և զԲագարատ մեծ իշխանն աս-
պարապետութեանն, և զԴանիէլ մեծ իշխանն Յոփաց, և զՄեհանդակ
Ռըշտունի, զԱնդովկ իշխանն Սիւնեաց, և զԱրշավիր իշխանն Շիրա-
կայ և Արշարունեաց, և զՆոյն իշխանն միւսոյ Յոփաց, և զՊարզև իշ-
խանն տանն Ամատունեաց. զնոսա զամենեւին կազմեցին և արձակե-
ցին բազում ընծայիւմ և մեծամեծ պատարագօք և հաւատարիմ հրո-
վարտակօք առ կաթողիկոսաց կաթողիկոսն Եսեբիոս յերկիրն Գամրաց,
և ՚ի մայր քաղաքացն¹⁷ Տոցա ՚ի Կեսարիա, զի ձեռնադրեցեն անդ
զուորն Ներսէս կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց:

Եւ եկին ամին նոքա ցնծութեամբ ուրախութեամբ, և տեսին անդ
զկաթողիկոսն կաթողիկոսացն զուորն զմեծանունն զերանելին զնո-
յակապն զսփանչելին Եսեբիոս: Եւ տային զհրովարտակն արեւոյին
Արշակայ նմա. և ունէին առաջի նորա զպատարագս բերեալս: Եւ նորա
սիրով ընկալեալ զնոսա և բազում մեծարանօք, և ըստ կանոնաց օրի-
նակի ժողովէր առ ինքն մեծ եպիսկոպոսապետն Եսեբիոս զբազմութիւն
եպիսկոպոսացն սրբոցն ըստ առաքելական օրինացն, զի ձեռնադրեցեն
զուորն Ներսէս լինել եպիսկոպոսապետ Հայոց մեծաց: Եւ եղեն մեծ
սփանչելիք. զի մինչ դեռ այն ինչ մտեալ էին յեկեղեցին, էջ աղանձի
սպիտակ ՚ի վերայ սեղանոյն յանդիման քանանայութեանն և յանդիման
ամենայն ժողովրդեանն: Եւ իբրև եմուտ Եսեբիոս արքեպիսկոպոսապետն
և երիցունքն ընդ նմա, և երիցապետ մի սուրբ՝ որում անուն Բարսիլոս
կոչէր, թոեաւ աղանձին ՚ի սեղանոյն և հանգեաւ ՚ի վերայ նորա, և
յամեաց բազում ժամս: Իսկ իբրև եհաս ժամ՝ յորժամ կամեցան զՆեր-
սէս ձեռնադրել, վերացաւ աղանձին ՚ի սրբոյն Բարսեղէ, և նստաւ ՚ի
վերայ զլիսոյն Ներսէսի:

Իբրև այս սփանչելիք և նշանք յաստուածոյ լինէին ՚ի վերայ անա

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՆԵՐՍԵՍԻՆ ԱՌԱՆ ՏԱՐԱՆ ԿԵՍԱՐԻԱ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍԻ ՆԵԱՆՔԱՐ
ՍՔԱՆՉՈՒԹԵՐ ԵՂՆԱ ԱՍՏՈՒԾ, ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ԱՌԱՔԱՆՈՒԹԵՐ ՀՈՎՈՐԱՑ ԻՐ ՀՈՏԷ

Այնուհետև գումարեցին մեծամեծ իշխաններին, որ ցանկալի Ներ-
սեսին առնեն տանին այնտեղ՝ որտեղ սովոր էին հայրապետներին
օժել տալ: Նաև Հայոց եպիսկոպոսների բազմությունը ժողովեց թա-
գաւորի մտն նույն հարցի առիթով. բայց միաբան խորհուրդ անե-
լով²⁴ որոշեցին, որ նա նստի զլիսավորի արձույ: Եվ բոլորի միաձայն
հավանությամբ,— եպիսկոպոսների և թագաւորի և աշխարհականների
բազմության,— (ղեկավարները) հանապարհ ընկան ու գնացին.— մարդ-
պետության մեծ իշխան Հայրը, ասպետություն²⁵ մեծ իշխան Բագա-
րատը, Յոփի մեծ իշխան Գանիելը, Մեհանդակ Ռշտունին, Սյունյաց
Անդովկ իշխանը, Շիրակի և Արշարունյաց իշխան Արշավիրը, մյուս
Յոփի իշխան Նոյր, Ամատունյաց տան իշխան Պարզևը: Մեծաց բոլո-
րին պատրաստեցին և հանապարհ ձգեցին մեծամեծ նվերներով և ըն-
ծաներով և հավաստի հրովարտակներով, որ գնան Գամիրի երկիրը.
Կեսարիա մայրաքաղաքը, կաթողիկոսների կաթողիկոս Եսեբիոսի մտ,
որպեսզի այնտեղ նրան ձեռնադրեն Մեծ Հայքի կաթողիկոս:

Նրանք ցնծությամբ եկան հասան և տեսան այնտեղ կաթողիկոս-
ների կաթողիկոսին, սուրբ մեծանուն երանելի հոյակապ և սփանչելի
նվերներով: Նրան մատուցին Արշակ թագաւորի հրովարտակը և բե-
րած նվերները նրան ներկայացրին: Նա սիրով և մեծ պատիվներով
նրանք ընդունեց. և համաձայն (եկեղեցական) կանոնների, առաքելա-
կան կարգի՝ ժողովեց սուրբ եպիսկոպոսների բազմությունը, որպեսզի
սուրբ Ներսեսին ձեռնադրեն Մեծ Հայքի եպիսկոպոսապետ: Եվ մի մեծ
սփանչելիք տեղի ունեցավ, որովհետև հենց որ մտան եկեղեցին՝ մի
սպիտակ աղավնի, բոլոր քահանաների ու բազմաթիվ ժողովրդի
առաջ, եկավ նստեց սեղանի վրա: Երբ նվերներու արքեպիսկոպոսա-
պետը և նրա հետ երեցները ներս մտան, որոնց մեջ էր նաև մի սուրբ
իեցապետ Բարսիլոս անունով՝ աղավնին սեղանից թռավ ու եկավ
նստեց նրա վրա և երկար ժամանակ մնաց, իսկ երբ հասավ այն ժա-
մը, երբ կամեցան Ներսեսին ձեռնադրել՝ աղավնին սուրբ Բարսեղի
վրայից վերացավ ու եկավ նստեց Ներսեսի գլխին:

Երբ աստծուց այս նշանն ու սփանչելիքը նրա վրա երևեցան՝

այսորիկ, կային առ հասարակ ամենայն ժողովուրդն զարմացեալք, և մեծ արեւայիսկոպոսն Յակոբի: Առ հասարակ աշտոնակէին ՚ի վերայ եւրա, թէ՛ Հանոյ եղեր դու աստուծոյ, և հոգի աստուծոյ հանգեալ ՚ի վերայ քո. զի նմանութիւն եղև ամենասուրբ Հոգոյն, որ ՚ի վերայ տեառնն երևեցաւ: Ապա ձեռնադրեցին զնա, և հանին նստուցին յաթոռ եպիսկոպոսութեանն, և պատուէին զնա. և բազում ատեն նմա էնկումիա, որ ասի՝ թէ Հոգի սուրբ հանգեալ ՚ի սա: Բայց նա ևս քան զնա զաննն իր անարժան համարէր իրացն եղելոց: Եւ մեծամանչելաշոյ յուղարկեցին զնա. եղեմպէս և զմեծամեծ նախարարսն սատրապն Հայոց:

Եւ եկին հասին ետքա՛ մեծապարծ երևելի հոգևորագեաց փառօք ՚ի Հայաստան երկիրն. և արեւայն Արշակ ընդ առաջ երթալը եղցա մինչև ՚ի լեառն, որ անուանեալ կոչի Առեւծ: Եւ անդ պատահեալ միմեանց մեծաւ լըջմտութեամբ, լցեալք օրհնութեամբ ողջունիւն, անդուստ յաշխարհն դարձան: Եւ նստաւ սուրբն Ներսէս յաթոռ հայրապետութեան. ՚ի հովութեանն ետրա բազում խաղաղութիւն լինէր աշխարհին: Զի ՚ի վարս կարգաց զնացիցն իւրոց՝ նմանեաց իւրոյ հօրն մեծին Գրիգորի, արդարև հայրաբարոյ գտանէր ամենաբարի. զնոյն հարցն ետրոգեաց զառաքելաշնորհս, նոյն գործ երևեալ անվնաս պահելոյ յաներևոյ թշնամեացն և յայտնեացն:

Սա և առանել ևս առաջին ծառոցն նմանեալ. որ զնոյնագեաց զնոյնահաս պտուղս վարդապետութեան բերեալ սկսեալ վերակացութեանն հովուութեանն՝ անկարօտ մատակարարէր զօգտակարսն, զնոգևոր արօտսն շամբելով: Զի շնորհքն այնպէս հանգեան ՚ի նմա, զի մեծամեծ նշանս և բժշկութիւնս առնէր հիւանդաց, ուր դէպ լինէր. զմոլորութիւնս դարձուցանէր: Առնէր և զայսպիսի սխանչելիսս. գոր կարի յամառեալ տեսանէր, ան արկանելով հաւանեցուցանէր. իսկ հլուացն, որոց ականջք սրտիցն բացեալ էին, զնոսա բանիւք փարոզութեանն ածէր ՚ի հաւանութիւն:

Շինէր և զաւերեալ եկեղեցիսս. և կանգնէր զսեղանս կործանեալս. և հաստատէր ՚ի կատարումն ապաշխարութեան զթերահաւատս, զի հաստացեալ յաստուած՝ ապրել կարացնէ: Մխիթարէր զհաւատացեալս յախտենական յուսով բարութեամբն մշտնջենաւոր սյարգեացն, զթաղեական արթոն մեռանգամ ելից, և իւրոց հարցն նմանեալ որդի եղև: Եւ շարախօսացն ընդդիմացեալ ըմբերանէր, խափանէր և զանօրէնութիւնս և զխօսս և զգործս զայսպիսեացն միանգամայն: Եւ վասն ճրջմարտութեանն մինչև ՚ի ման մարտնչէր, և զաշողակ արդարութեանն ֆաշալերեալ խնդացուցանէր. և իւրով վարդապետութեանն անձրևանս պարարէր սնուցանել զշայեկան արդարութիւնսն օրհնութիւնս ընգալու:

բոլոր ժողովուրդը և Եվսեբիոս մեծ արեւայիսկոպոս զարմացած մնացին: Բոլորը նրան դիմելով աղաղակում էին. դու հանելի եղար աստուծուն, աստուծո հոգին քո վրա իջավ, որովհետև դա նմանություն էր. ս. հոգուն, որ տիրոջ վրա երևաց: Ապա նրան ձեռնադրեցին և բարձրացրին նստեցրին եպիսկոպոսութեան արթոր և պատվում էին, շատերն էլ նրան ներբողներ⁷⁶ էին ասում, այն մտքով թե ս. հոգին հանգչեց նրա վրա: Բայց նա ավելի և ավելի անարժան էր համարում իրեն այս եղածներին: Այնուհետև մեծ փառավորությամբ նանապարհն ձգեցին նրան և Հայոց մեծամեծ նախարարներին՝ սատրապներին:

Նրանք մեծ պարծանքով, հոգևորապես փառավորված եկան հասան Հայաստան աշխարհը: Նրանց դիմավորեց Արշակ թագավորը մինչև Առյուծ կոչված լեռը: Այստեղ նրանք միմյանց պատահեցին մեծ խնդրությամբ, իրար ողջունեցին և օրհնությամբ դարձան եկան աշխարհը: Եվ սուրբ Ներսէսը նստեց հայրապետության արթոր. նրա հովվության ժամանակ աշխարհում մեծ խաղաղություն տիրեց. որովհետև իր վարքի և ընթացքի մեջ նա նմանեց իր հոր՝ մեծն Գրիգորին, ամենաբարի եղավ իր նախնիների նման, այն հայրերի առաջնական շնորհները ետրոգեց և նույնպես հոգս էր տանում՝ (իր հոտը) անվնաս պահելու երեցող և աներևույթ թշնամիներից:

Նա առավելապես նմանեց առաջին ծառերին, և վարդապետության նույնատեսակ և նույնման հասուն պտուղներ էր բերում և իր հովվության և վերակացության ընթացքում բոլորին առատորեն մատակարարում էր օգտակարը, հոգևոր արտոսով սնուցանելով: Նա այնպես լցվեց (աստվածային) շնորհներով, որ մեծամեծ նշաններ էր գործում, հիվանդներ էր բժշկում, որտեղ որ դեպք էր լինում. մոլորվածներին (ուղիղ) նանապարհի էր բերում: Այսպիսի սխանչելիքներ էլ էր կատարում... որտեղ որ մեկին տեսնում էր խիստ համառած՝ ան ազգելով խոսքի էր բերում, իսկ որոնց որ սրտերի ականջները բաց էին՝ նրանց խոսքի էր բերում փարոզությամբ:

Շինում էր ավերված եկեղեցիները, վերականգնում էր կործանված սեղանները. թերահավատների համար սահմանում էր ապաշխարության կարգ, որպեսզի աստուծուն հավատան ու փրկվեն: Հավատացյալներին մխիթարում էր մշտնջենավոր բարի պարգևների հույսով: Թաղևու (առաջալի) արթոր նորից փառավորեց, իր հայրերին նման որդի եղավ: Չարախոսներին դիմադրելով պապանձեցնում էր: Ահօրեն գործերն ու խոսքերը միանգամայն խափանում էր: Ճշմարտության համար կռվում էր մինչև վերջ, արդար կոպը ֆաշալերում ու պաշտպանում էր, և իր վարդապետության անձրևով սնուցանում էր շահավետ արդար գոր-

Եւ ընդ ամենայն տեղիս սահմանացն Հայոց մեծաց, ընդ որ էր յառաջագոյն նորոն հարցն սերմանեալ գհարոգութիւն բանին կենաց, գնոյն և սա ռոգեաց անձրեւովն: Զբոյսն անեցոյց մշակն հնձող, Էդեալ գործակից սերմանողաց. և բազմացոյց զյուրդարոյս արդիւնսն ՚ի շտեմաբանս արեալութեանն, կարգացն առաջին հարցն մշակացն փոխանորդ եղեալ՝ գործակից լինելով:

Նա և բազում զօրութիւնս անպատումս յանձին իւրում բարձեալ բերէր. նա և կարի իսկ զոլորմածութեան կարգացն փոյթ արարեալ ցուցանելոյ, նախ ինքն առնելով առ իւր անձն բարի, և ապա այոց օրինակ բարեաց ղենելով, առ հասարակ վարդապետական բանին զամենեցուն զփակեալ զրուս մտաց ՚ի բարին յորդորելով բանայր: Զամենարարի ուսուցանէր զէր զյոյս զհաւատս զսրբութիւն զհաղցրութիւն զհեզութիւն զանոխակալութիւն, զխնամ ունելով դարմանոյ աղբատացն տանելոյ, և յոյս հատուցման ՚ի խոստացեալ անտիսն Քրիստոսի. և ՚ի դատաստանացն ամենին անշէջ հռոյն՝ յիշատակօք յափտեականն շարշարահօք սպառնալով, անաշտական զալստեամբն Որդոյն աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ այնու երկեցուցեալ, մինչև ամենեցուն՝ որք ՚ի սահմանս Հայոց էին բնակեալ՝ ամենեքեան հաւատացեալք ընդ աղբատս իւրեանց զիւրեանց ինչս մատակարարեալ հաւանութեամբ հաւասարութեամբ, և ինքեանք լրջմտութեամբ զուարթութեամբ գործէին:

Եւ ինքն երթեալ հասանէր ՚ի կողմանս Տարոն գաւառին. և ժողովէր առ ինքն զամենայն եպիսկոպոսունս Հայոց աշխարհին: Ժողովեցան ՚ի գեղն Աշտիշատ, ուր գառաչինն զեկեղեցին էր շինեալ. զի նա էր մայր եկեղեցեացն, և ՚ի աեղի լեալ նախնեացն ժողովոց սիւննորոսին: ՚ի ժողով հաւանութիւնս եկեալ ամենեցուն, և խորհուրդ բարեաց ՚ի մէջ արկանէին, կատարել անդ զաշխարհական կարգս եկեղեցոյն և ժողովն հաւատոցն հաւասարութեան: Յայնմ ժամանակի կարգեցին կազմեցին կանոնեցին յօրինեցին, և արարին զամենայն ժողովուրդս երկրին Հայոց իբրև կարգ միաբանութեան վանականաց համաշխարհի, բայց միայն յամուսնութեան օրինացն: Բայց միայն զառաքելակարգ կանոնսն ՚ի վերայ ամենեցուն կացուցանէր սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներսէս. ամենեցուն խրատատու և առաջնորդ յորդորիչ և նախանձաւոր լինէր գործոց բարեաց: Նախ ինքն առնէր, և ամենեցուն զնոյն ուսուցանէր. առ հասարակ զնոյն օրինակ առնել հրամայէր յամենայն աշխարհս և ՚ի գաւառս և ՚ի կողմանս կողմանս, ՚ի կոյս կոյս, ՚ի խորշս յառջս սահմանացն Հայոց. յայտ արարեալ զպատեն պատեն տեղիսն զատուցանել, շինել աղբատանոցս, և ՚ի ժողովել զախտաժէտս և զօրկուսն և զմարմնա-

ծերն օրհնութեամբ, Մեծ Հայքի բոլոր սահմաններում, որտեղ նրա հայրերն առաջ սերմանել էին կենարար խոսքի փարոգայությունը՝ ինքն նրանց ռոգեց իր (փարոգայության) անձրեւով: Բույսը անեցրեց հնձող մշակը, սերմանողներին գործակից դառնալով և առատ արգլուն համբարեց արեալության շտեմարաններում: Նա իր նախորդ մշակ հայրերին փոխանորդ ու գործակից եղավ:

Իր մեջ կրում էր նա անպատմելի զորություններ. մանավանդ ուշադրություն էր դարձնում ողորմածության կարգեր հաստատելու վրա. նախ ինքն անձամբ բարիքներ էր գործում. հետո ուրիշներին բարեգործության օրինակ տալիս. վարդապետական խոսքով առհասարակ հորդորում էր բոլորին, նրանց մոտերը դեպի բարին էր դարձնում: Ուսուցանում էր որ ամենամեծ բարիքներն են սերբ, նույսը, հավատը, սրբությունը, հաղցրությունը, հեզությունը, անոխակալությունը: Հորդորում էր խնամել աղբատներին, նրանց դարմանել, և հույս էր տալիս, որ (ոլորմածները) հատուցում կտանան Քրիստոսի խոստացած (երկրորդ) զալստյան ժամանակ, Երբ դատաստանի առջան⁷⁷ կկազմվի անշէջ կրակով. սպառնում էր հավիտենական շարշարանները հիշատակելով և Հիսուս Քրիստոսի ասածու սրբու գալուստով: Եվ այնքան Երկրորդ ազգեց, որ Հայաստանի սահմաններում բնակվող բոլոր մարդիկ հավատալով՝ բոլորն իրենց ունեցածները իրենց ազատներին հավասարապես և հոժարությամբ մատակարարում էին, և այս բանը անում էին ուրախությամբ:

Նա զնաց հասավ Տարոն գավառի կողմերը և իր մոտ ժողովեց Հայոց աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսներին: Ժողովվեցին Աշտիշատ գյուղում, որտեղ առաջին անգամ եկեղեցի էր շինված, որովհետև նա էր մայր եկեղեցին և նախնայաց եկեղեցական ժողովների ժողովատեղը: Բոլորը հոժարությամբ ժողովին եկան և օգտակար խորհրդակցություն ունեցան՝ աշխարհական կարգերը բարեկարգելու, հավատի րնդհանուր կանոններ սահմանելու: (Այս ժողովում) կարգ ու կանոն սահմանեցին. կազմակերպեցին և Հայոց աշխարհի բոլոր ժողովուրդը դարձրին իբրև կազմակերպեցին և Հայոց աշխարհի բոլոր ժողովուրդը դարձրին իբրև վանականների մի րնդհանուր միաբանություն, բացի ամուսնությունից: Ներսէս եպիսկոպոսապետը ամենի վրա տարածում էր առաքյալներից սահմանված կանոնները, բոլորին խրատ էր տալիս, հորդորում էր. առաջնորդում էր դեպի բարեգործություն և նախանձախնդրի էր լինում. նախ ինքն էր անում, ապա ուրիշներին նույնը ուսուցանում: Նույնը հրամայում էր կատարել բոլոր Հայոց աշխարհում, զավանտներում, կողմերում, անկյուններում: Որոնում գտնում էին պատշաճ տեղեր, գատում էին՝ նրանց մեջ աղբատանոցներ շինելու համար, որտեղ պետք է ժո-

վարս և զամենայն ցառոսս. և նոցուն կարգեցին օրկանոցս և դարմանոց և բոնիկս, և պատանս աղատաց: Զի այսպէս ետ հրաման մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, և սոյն կամ եղև ամենայն սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսիքն միայն նստեալ լիցին յիրաբանչիւր կայեանս, և մի՛ էլանել ՚ի մուրոյն տառապանս, և մի՛ բնաւ էլանել ըստ իւրաբանչիւր դուրս, այլ զի ամենայն ոք պարտապան է նոցա: Հարկ իսկ է զի մի՛ կարգ աշխարհի, ասէ, եղծցի. այլ արժան է զի ամենեքեան առ հասարակ ողորմածութեամբ և երկիւղիւ տարեալ նոցա զդարմանսն, և զպիտոյս նոցա վճարեցնեն:

Եինեաց սոյնպէս, կարգեաց կազմեաց և հաստատեաց, բազում և այլ ողորմութիւնս ուսուցանէր աշխարհի. բազում կարգս կանոնաց հայրենիս կարգէր: Եւ առ յոյսն յարութեան ցուցանէր ունել ակնկալութիւն. և զի մի՛ զմահ մարդկանն առանց դարձի միսանգամ կենդանանալոյ համարիցին, և անյուսութեամբ ՚ի վերայ գնացելոցն օնիրս գործիցեն լալեալ կոծոյն, զանառակութիւնս աշխարհին դնելոյ. այլ յուսով տեսան զալստեանն ակն ունել և յարութեանն նորոգութեան, և իւրաբանչիւր գործոցն զյափտեանական հատուցումն առնուլ իւրաբանչիւր յոյս ունելով ասուր զալստեանն տեսան սպասել: Եւ զի լինիցին յամուսնութեան օրինաւորք. մի՛ ստել և մի՛ դաւ բերել իւրեանց ամուսնութիւնընդալ կողմանց. և փախչել անի ՚ի մերձաւոր և յազգին տոհմակից խառնակութեան ամուսնութենէն. և մանաւանդ ՚ի մերձաւորական ՚ի նուոց և որ զամ մի այսմ նման լեալ էր ինչ: Եւ կանոն, հրաժարել ամենևին ՚ի մեռելոտոյ և յարենէ՛ ուսելոյ, և ՚ի դաշտանիկն մերձենալոյ. զայդ ամենայն պիղծ համարէր առաջի տեսան:

Եւ զենեզութիւնսն և զհսութիւնսն և զագանութիւնս և զարակնութիւնս, զցանկութիւնս և զգրկութիւնս, զարուագիտութիւնս և զիզութիւնս և զբամբաստութիւնս, և զանառակ արբեցութիւնս և զարկորստութիւնս և զյափշտակութիւնս և զպոռնկութիւնս, և զվրէժս ՚ի թշնամեաց, և զստութիւնս և զթշնամութիւնս և զանողորմածութիւնս և զստերզմութիւնս, և զարիւնեզութեան սպանութիւնս և զանասնագիտութեան պղծութիւնս, որ ոչ ակն ունէին յարութեան, և որ անյուսութեամբն լան զմեռեալս, ընդ մի օրինակ զամենեսեան ՚ի միում խորխորատ կորստեանն համարէր: Եւ ամենայն աշխարհին պատուիրէր, և զլիսովին թագաւորին, առ հասարակ ամենայն մեծամեծացն, և ամենեցուն՝ որ ոք ՚ի վերայ ընկերին ունիցին իշխանութիւն, զուր ունենալով ընդ իւրեանց ծառայս և ընդ կրտեսս և ընդ աշակերտս, և սիրել իբրև զբնտանիս, և մի՛ անարժանս և անլի տարապայմանս հարկօք նեղել քան զչափն. յուշ առնելով,

զովքին ախտապորներին, բորոսներին, հաշմանդամներին, ցավագարներին: Որոշեցին շինել ուրկանոցներ⁷⁸, սահմանել նրանց սնունդ և դարման, իսկ աղբատների համար պատսպարան⁷⁹: Ռեովնետն Ներսէս մեծ եպիսկոպոսապետը այսպես հրամայեց և սուրբ ժողովը հավանութիւն տվեց, որ այդպիսի մարդիկ նստած մնան իրենց կացարաններում, դուրս չգան տառապանքով մուտալու, և բոլորովին իրենց ղռեւրից ստի դուրս չգնեն, այլ որ ամեն մարդ պարտական լինի նրանց (խնամելու): Կարևոր է, ասում էին, որ աշխարհի կարգը շխանգարովի, այլ պետք է որ բոլորն անխափր ողորմած լինին և զգուշությամբ տանին նրանց կերակուրը և նրանց պիտույքները հոգան: Այսպես էլ շինեց, կազմակերպեց և հաստատեց:

Ուրիշ շատ տեսակ ողորմածություններ էլ սովորեցրեց աշխարհին և շատ հայրենական կարգեր ու կանոններ հաստատեց: Կա խրատ էր տալիս, որ միշտ պետք է նկատի ունենայ հաւորւյան հույսը. չկարծել թե մարդու մահն անդառնալի է, նորից կենդանանալու հույս չկա. ուստի և պետք չէ մեռածի վրա անհուսությամբ լաց ու կոծ անել, անչափ ու անկարգ սուգ անել. այլ հուսով նկատի ունենալ տիրոջ (երկրորդ) գալուտը և հաւորւյամբ նորոգվելը, ուրեմն սպասել տիրոջ գալուտյանը. երբ ամեն մարդ հավիտեանական հատուցում կստանա բոլոր գործերի: Նաև խրատում էր, որ ամուսնութեան մեջ օրինավոր լինին, որ ամուսնացածներն իրար շխարհեն, իրար զեմ դավ չտարեն, հետո մնան ազգակցական մերձավոր խառնակ ամուսնություններից, մանավանդ հարսների հետ մերձավոր ամուսնությունից և սրանց նմաններից: Եվ կանոն էր դնում՝ մեռած անասուն և արջուն չուտել, ամսականի ժամանակ կնոջ շմերձենալ, որովհետև դրանք պիղծն են տիրոջ առաջ:

(Եւ դատապարտում էր) նենգությունը, քսությունը, ազանությունը, ուրիշին նախանձելը, ցանկական կրքերը, զրկողությունը, արվագիտությունը, իգանալը, բամբասանքը, մոլի հարբեցողությունը, որկրամոլությունը, հափշտակությունը, պոռնկությունը, թշնամուց վրեժխրնդությունը, ստախոսությունը, թշնամությունը, անողորմածությունը, սուտ երգումը, արյունահեղ սպանությունը, պիղծ անասնագիտությունը, (երկրորդ) հաւորւյան հույս չունենալը, անհուսությամբ մեռելներին սգալը—այս բոլորը միևնույն կորստյան խորխորատն են տանում, ասում էր նա: Եվ բոլոր աշխարհին պատվիրում էր նա, նույն ինքն թագապորին, մեծամեծներին և առհասարակ նրանց, որոնք ուրիշի վրա իշխանության ունեին, որ զուր ունենան իրենց ծառաների, ստորագրյալների և աշակերտների վրա. սիրել նրանց իբրև իրենց ընտա-

զի և նոցա տէր գոյ յերկինս: Սոյնպէս և ծառայից պատուիրէ՝ կալ յարդարն հնազանդութեան իւրեանց տերանց, զի ՚ի տեսնէ լինիցի նոցա վարձի:

Եւ Լիկ խաղաղութիւն և նորոգութիւն յաւուրս նորա ամենայն Եկեղեցեաց. և յանախէր շուր պատուի ամենայն եպիսկոպոսացն ընդ ամենայն տեղիս Հայոց մեծաց: Եւ լուսաւորութիւն կարգի Եկեղեցւոյ ամենապայծառ ծաղկեաց ամենամեծ լիութեամբ. կարգեցան կարգ կաթողիկէ Եկեղեցեաց ամենայն վայելչութեամբ, և բազմացան կարգ սրբութեան պաշտամանցն և պաշտօնէիցն յանախութիւն: Եւ բազմացոյց զկարգս Եկեղեցեաց ՚ի շէնս և յանշէնս. սոյն օրինակ բազմութիւն կրօնաւորաց:

Կարգէր և ՚ի տեղիս տեղիս դպրոցս յունարէն և ասորերէն յամենայն գաւառս Հայոց. և բազում նեղելոց և տառապելոց գերեաց փրկութիւն և գերէղարձ առնէր, զորս անիւ Բարոգութեան փառացն Քրիստոսի զկէս, և զայլս գնով փրկանօժ ազատէր, և յիւրաբանչիւր տեղիս դարձուցանէր: Այրեաց և որբոց և շխարաց հանգիստ և դարման առնէր. և աղքատ գորհանապազ ընդ նմա ուրախ լինէին. և ասանք իւր և սեղան գորհանապազ աղքատաց և օտարաց էր և հիրոց: Եւ այսպէս առ յոյժ աղքատսիրութեանն, զի թէպէտ և շինեաց զամենայն աղքատանոցս ընդ ամենայն գաւառս, և կարգեաց նոցա անդէն դարմանս, այսպէս զի ըստ իւրեանց անկողիս մահնացն մի՛ ուրեք աշխատ լիցին ելանել, սակայն և զիւր տանարն առանց նոցա ոչ առնէր. այլ կազմ և կոյրք և մարմնահարք, խոյլ և հաշմեալք և ցանկանեալք և կարօտեալք ընդ նմա և ՚ի նորա ակրօրի դարմանէին բազմեալք: Եւ ինքն իւրով ձեռօքն լուանայր զամենեսեան. օժանէր պատէր, և ինքնին իսկ համբէր նոցա զիւրաբանչիւր կերակուրս, և զամենայն ինչ ՚ի պէտս նոցա ծախէր. և ամենայն օտարք ընդ նմա, հովանեաւ նորա հանգուցեալք, դադարէին:

Եւ ամենեցուն գոր ինքն առնէր՝ զայն ուսուցանէր. և ինքն սուրբ և զգաստ և արթուն, և զամենայն մարդ պատրաստական առ բանն աստուծոյ առնէր: Եւ ինքն ամենեցուն ըստ մարգարէիցն և կամ ըստ Առաքելոցն նմանութեան զողորմածութիւնս ուսուցանէր. և եթէ զմեղս ձեռողորմութեամբ պարտ է քանի ձեզ, և զանօրէնութիւնս ձեռ գրութեամբ և տրօք աղքատաց: Եւ սոյնպէս տարաւ եցոյց՝ զառաքեալսն յուշ առնելով, որ պաշտօն աղքատաց, զմեծն և զնախավկայն զյառաջարկաւզն Ստեփանոս և զընգերս նորա՝ զորս ընտրեցին, որ զերկինս երաց, և զՌդիկն ընդ աշմէ Հօր աստուծոյ այս գործով արժանի եղև տեսանել:

նիներին, ապօրինի կերպով ու շափազանց հարկերով նրանց շնորհիւ. հիշեցնելով, որ նրանց համար էլ աստված կա երկնում: Մտաւնեին էլ պատվիրում էր հավատարիմ և հնազանդ լինել իրենց տերերին. որի համար վարձի կատանան տերից:

Եվ բոլոր Եկեղեցիները նրա օրերում խաղաղություն և նորոգություն գտան. բոլոր Մեծ Հայքում եպիսկոպոսների պատիվը մեծացավ. Եկեղեցիների կարգերը ծաղկեցան, ամենակերպ լիովին պայծառացան, ամենայն վայելչությամբ հաստատվեցին կաթողիկէ Եկեղեցիների կարգերը. սուրբ պաշտամունքի կարգերը անեցին, պաշտօնյաներն ավելացան: Եկեղեցու կարգերը շատացրեց շեն և անշեն տեղերում, նույնպես և կրօնավորների թիվը բազմացրեց:

Ձանազան տեղերում Հայաստանի բոլոր զավառներում հիմնեց հունարեն և ասորերեն լեզուների դպրոցներ: Շատ նեղվածներ փրկում էր, գերության մեջ տառապողներին գերությունից թափում էր. ոմանց՝ Բարոգելով Քրիստոսի անը, և մյուսներին՝ փրկանք տալով գնում ազատում էր և իրենց տեղերը դարձնում: Այրիներին, որբերին, չճավորներին հանգիստ ու դարման էր մատակարարում, աղքատները միշտ նրա հետ ուրախանում էին. իր սեղանատունն ու սեղանը միշտ բաց էին աղքատների՝ օտարականների և հյուրերի համար: Եվ այնքան մեծ էր նրա աղքատսիրությունը, որ թեպետ բոլոր զավառներում աղքատանոցներ շինեց և նրանց համար զարման նշանակեց. այնպես որ իրենց անկողիններից վեր կենալուց ավելի նեղություն չհաշնէ, բայց և այնպես առանց նրանց սեղան չէր նստում, այլ կաղերք, կույրերք, հաշմանդամներք, խուլերք, տնանկներք, կարոտյալներք նրա հետ սեղան էին նստում ու կերակրվում: Եվ ինքը իր ձեռներով բոլորին լվանում էր, օծում, (վերհերք) կապում, իր ձեռնով նրանց կերակուր էր բաժանում, իր բոլոր ունեցածը նրանց վրա էր ծախսում. բոլոր օտարականները նրա մոտ, նրա հովանու տակ հանգիստ կերակրվում էին:

Եվ ինչ որ ինքն էր անում՝ նույնը սովորեցնում էր անել և ուրիշներին. ինքը մահուր, զգաստ և արթուն մարդ էր և բոլոր մարդկանց պատրաստում էր աստծուն լսելու: Մարգարեների և առաքյալների նմանությամբ սովորեցնում էր ողորմած լինել: «Ձեր մեղքերը, ասում էր, պետք է ողորմածությամբ քաղեք և ձեր անօրեն գործերը գրությամբ և աղքատներին ողորմություն տալով»: Հիշեցնում էր առաքյալներին, որոնք աղքատների խնամակալության համար ընտրեցին մեծ նախավկա և նախասարկավազ Ստեփանոսին իր բնկերներով, նրան որ երկինքը բացեց. և այս գործով արժանի դարձավ Ռդոն տեսնելու Հոր աստծու աջ կողմը:

Սոյնպէս և զԱյծեմնիկն իւր ողորմածութիւնքն և խանդակնք այրեացն ողորման, ՚ի ձեռն մեծին Պետրոսի, և զհրաժարեալն զգնացեալն զմեռեալն միսանգամ այսէն դարձուցանէր ՚ի կենդանութիւն: Սոյնպէս և մեծն Պօղոս, ասէր, պատմէ՝ թէ իբրև տեսին զչեռեսն, որ տուեալ էին ինձ, Յակոբոս և Կեփաս և Յովհաննէս՝ որ բուն սիրմն էին, իբրև տեսին՝ թէ հաւատարիմ եմ ես յաւետարանն անթլփատութեան, որպէս նոքա ՚ի թլփատութեանն, ևս քաջ համարձակեցին. ձեռն ետուն հաւանութեան ինձ և Քառնարայ. զի մեք ՚ի հեթանոսս, և նոքա ՚ի թլփատութիւնն: Բայց միայն պատուիրեցին ինձ, ասէ, զի ազգատաց խնամ կայցուի. զոր ես ինքնին իսկ, ասէ, փութայի շանալ կատարել:

Սոյնպէս ևս առաւելագոյն գտերունակակնն զնէր առաջի, որ մեծատունն էր՝ որ զամենայն պատուիրանն կատարեալ էր, ասպա լուսա ՚ի տեսանէ՝ եթէ վանառեա զինչս քո և տուր ազգատաց, և գտցես՝ քեզ զանձս յերկինս. և որ զկնի սորին՝ եթէ դիւրին է մալխոյ մտանել քնդ ծակ ասղան, քան մեծատան ազանի յարեալութիւն աստուծոյ: Եւ դարձեալ՝ եթէ արարէ՛ք ձեզ բարեկամս ՚ի մամոնայէ անտի անիրատութեան, որ քնկալցին զձեզ ի՛ յարկս իրեանց յախտենից: Կամ որպէս նոյն իսկ Պօղոս բարեաց գործոց նախանձաւոր լինէր, ստիպլ ամենեցուն ասելովն՝ եթէ զհետ երթայք սիրոյ, և նախանձաւոր լերով հոգևորացն: Որոյ զյօժարութիւն ախայեցուցն վասն պաշտման սրբոցն ՚ի Մակեդոնիա պատմեալ՝ նախանձեցուցեալս յորդորեաց. այլ և համարձակութիւն իսկ տայ անխափան ՚ի բարեացն առաքինութիւնս, թէ լա: է յամենայն ժամ նախանձել ՚ի բարիս: Դարձեալ փութայ ամենեկումք հանդերձ քստ Քրիստոսի հետոցն վարել: Հայեցարոմ, ասէ, ՚ի զօրագլուխն հաւատոց և ՚ի կատարիչն Յիսուս. դարձեալ՝ թէ յիշեցէ՛ք զառաջնորդս ձեր և զվերակացուս ձեր ՚ի տէր, որք խօսեցան ձեզ զբանն կենաց. հայեցարոմ յեյս զնացից նոցա, և նմանող լերով հաւատոց նոցա: Եւ միանգամայն՝ թէ զայս խորհեցցի իւրաքանչիւր ոք ՚ի ձէնք, որ ՚ի Քրիստոս Յիսուս. և դարձեալ՝ թէ սկսաւ Յիսուս առնել և ուսուցանել: Իսկ ցանկալի եղբայր տեսան Յակոբոս զհամօրէն իսկ զգունդս սրբոցն հանդերձ սրբասէր տերամբն յօրինակ առեալ ՚ի թղթին իւրում, ասելովն՝ եթէ օրինակ առէք, եղբարք, զչարչարանաց երկայնամտութեանն զմարգարէսն՝ որք խօսեցան յանունն տեսան. զհամբերութիւնն Յոբայ լուարում, և զկատարումն տեսան տեսէք:

Զայս և այսպիսի ինչ, և որ ինչ այսմիկ նման էին բանք, խօսէր հանապազ. զտիւ և զգիշեր ոչ դադարէր ՚ի յարատելոյ և ՚ի բողոքելոյ: Եւ իմաստութեամբ Հոգւոյն սրբոյ, որ բնակեալ էր ՚ի նմա, քստ ամենայն անուրց իւրոց ժամանակացն ամաց կենաց իւրոց երանելի եպիս-

(Հիշեցնում էր) և Այծեմնիկին⁸⁰, նրա ողորմածությունը, այրենքի ողորդ և թե ի՛նչպես Պետրոս մեծ (առաջալը) կյանքից հրաժարված ու մեռածին դարձյալ կենդանություն էր բերում: «Պօղոս մեծ (առաջալն) էլ պատմում է, ասում էր, թե Հակոբոսն ու Կեփասը, բուն այրները⁸¹, երբ տեսան ինձ տրված մեծ շնորհք և որ ես անթլփատներին ավետարանը փարոզելու մեջ աջողություն գտա, ինչպես նրանք թլփատվածների մեջ, ինձ ավելի ևս համարձակություն տվին և համաձայնեցին, որ ես և Քառնարասը (փարոզեմք) հեթանոսների մեջ, ինչպես իրենք թլփատվածների մեջ: Միայն ինձ պատվիրեցին, ասում է, որ ազգատներին խնամք տանիմք, ինչ որ ես էլ, ասում է, աշխատում էի կատարել:

Այսպես և ավելի ևս հիշեցնում էր Քրիստոսի (խոսքերը), որ նա ասաց մի մեծատան, որ բոլոր պատվիրանները կատարել էր. տերը նրան ասաց. «Բոլոր ունեցածներդ ծախի՛ր և ազգատներին տուր, և դու զանձ կգտնես երկնում». և սրանից հետո ասաց. «Հաստ շվանը ավելի հեշտ կմտնե ասելի ծակով՝ քան ազան մեծատունը արեալություն». և դարձյալ, թե «ձեզ բարեկամներ ստեղծեցե՛ք անիրավ մամոնայից», օրոնք ձեզ քնդունեն հավիտենական հարկերի՝ տակ: Կամ ինչպես ինքը Պօղոսը բոլորին ստիպում է բարի գործերի նախանձավոր լինել, ասելով՝ «սիրո հետեցե՛ք, հոգևոր բաների նախանձավոր եղե՛ք»: Եւ պատմելով, թե ի՛նչպես ախայեցիք հոժարամտությամբ սպասարկում էին որբերին Մակեդոնիայում՝ հորդորում, (լսողների) նախանձն էր շարժում, այլ և նրանց փաշալերում էր անխափան բարի՝ առաքինական գործեր կատարել, ասելով թե «լավ է միշտ նախանձել դեպի բարին»: Դարձյալ նա ձգտում էր բոլորի հետ միասին Քրիստոսի հետևով գնալ. «նայեցե՛ք», ասում է, հավատի գորագլուխ և կատարող Հիսուսին». և դարձյալ՝ թե՛ «հիշեցե՛ք ձեր առաջնորդներին ու վերակացուներին, որոնք ձեզ կյանքի խոսք վարդապետեցին. նայեցե՛ք նրանց ընթացիին և նմանեցե՛ք նրանց հավատին»: Եվ միանգամայն ասում էր. «Այսպես բող մտածե՛ք ձեզանից ամեն մեկը, որ հավատում է Հիսուս Քրիստոսին»: Դարձյալ ասված է. «Հիսուս սկսեց գործել և ուսուցանել»: Իսկ տիրոջ ցանկալի եղբայր Հակոբոսը իր թղթում օրինակ բերելով սրբերի բոլոր գնդերը և սրբասեր տիրոջ՝ ասում էր. «եղբայրներ, օրինակ առե՛ք տիրոջ անունով խոսող մարգարեների համբերությունը շարչարաններին. լսեցե՛ք Հոբի համբերության պատմությունը, տիրոջ կատարումը տեսե՛ք»:

Այս և սրանց նման բաներ նա շարունակ խոսում էր գիշեր և ցերեկ. չէր դադարում սովորեցնելուց և հանդիմանելուց: Եվ նրա մեջ

կնպաստապետն Հայոց Ներսէս այսպէս առ ամենեսեան զիրատ վարդապետութեանն առ հասարակ իբրև զհայր բազմագոյս իբրև զմայր գրած ցուցանէր. զհնգևոր սիրոյն եռանդն ամէր առ ամենեսին, առ մեծամեծս և առ պատուականս և առ անարգս, առ հարուստս և առ աղքատս, առ ազատս և առ շինականս: Եւ զվերակացոյսինս աշխարհի ամենայն հոգաբարձութեամբ, առանց ամենայն ծուլութեան և ամենայն յայտադուրբեան, տանէր մինչև ՚ի վախճան իւր, և ոչ երբևէ ուրեք եղև նման նմա այլ ոք ՚ի Հայաստան երկրին:

Ե

ՅԱԶԱԳՍ ՆԵՐՍԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱՔՈՂԻԿՈՍԻՆ, ՔԷ ԶԻՄԻՐԻ ՅԱՐՇԱԿԱՅ ԱՐՄԱՅԷ ԱՌԱՔԵՑԱԷ ԱՌ ՎԱՂԷՍ ԿԱՅՍԻՆ ՀԱՆԻԻՐԶ ՆԱԽԱՐԱՐՔԸ. ՔԷ ՎԱՍՆ ՈՐԳՈՅՆ ԿԱՅՍԵՐՆ ԶԻՋ ԽՕՍԵՑԱԷ ՇԱՏ ԲԱՆՍ ՀԱՌԱՑՈՅ, ԵՒ ԿԱՄ ԶԻՄԻՐԻ ԿԱՊԵՑԱԷ ԵՒ ԱՔՈՒՐԵՑԱԷ, ԵՒ ԶԱՅՆ ՆԱԽԱՐԱՐՍՆ ԱՐՁԱԿԱՅ ՀԱՆԻԻՐԶ ԳԱՏԱՐԱԳՔ

Ապա վասն խաղաղութեան ուխտին միաբանութեան զաշինեն, որ էր աշխարհին Հայոց ընդ կայսերն Յունաց, դէպ եղև առաքել անդր կազմութեամբ մեծաւ արեալին Հայոց. զի ինքնին մեծ կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս, և ՚ի մեծամեծացն Հայոց սատարապս տասն ընդ նմա առնել, զի երթիցէ. ՚ի մէջ կայսերն և ՚ի մէջ իւրեանց զուխտն հաւանութեան և խաղաղութեան նորոգեցեն: Ապա շոգան զնացին հասին ՚ի կայսերական պաղատն բազատուցն Յունաց:

Զայնու ժամանակաւ թագաւորն մեծ Յունաց Վաղէս ՚ի խոտորութեանն հերետիկոսութեան աղանդութեանն արիանոսաց էր ՚ի հաւատս: Արդ իբրև ետես զնոսա թագաւորն, զառաջինն մեծապայծառ փառօք մեծաւ շոյ մեծարեաց զնոսա: Ապա դէպ եղև՝ զի որդի միամօր կայսերն, այն իսկ գտանէր նորա զաակ, անգեալ դնէր յախտս սաստիկ հիւանդութեան. ապա թագաւորն վասն աղօթս առնելոյ ՚ի վերայ մանկան ստիպէր զսուրբ կաթողիկոսն Հայոց զՆերսէս: Իսկ նա ՚ի մէջ մատուցեալ իստել սկսաւ և ասէ.

Իթէ հաւատացես՝ եթէ ասէր Յիսուս Քրիստոս որդի և ծնունդ աստուծոյ միածին, ինքն յինկնութենէ և իսկ յիսկութենէ, յորովայնէ հօր ծնունդ և ոչ արարած, ծագումն հօր, լոյս փառաց կականին, և նկարագիր էութեան նորա. զի այն ծնունդ է և որդի ՚ի բնութենէ նորա. ՚ի որպէս հայրն՝ նոյնպէս և որդի ՚ի բնութենէ յառաջ քան զամենայն յարիտեանս ՚ի հօրէ ծննալ, յառաջ քան զիինելն արարածոց՝ ծնունդ, գործակից արարչակից յամենայնի առ հօր ՚ի

բնակած սուրբ հոգոյ իմաստութեամբ իր կյանքի ամբողջ ժամանակ ամեն օր Հայոց երանելի Ներսէս Եպիսկոպոսապետ ամենքին վարդապետում խրատում էր ինչպես մի բազմագոյս հայր, ինչպես մի գրած մայր, հնգևոր սիրով ոգևորում էր բոլորին— մեծամեծներին, պատվափորներին ու անարգներին, հարուստներին և աղքատներին, ազատներին, շինականներին: Եվ աշխարհի վերակացոյսներ ամենայն հոգաւորութեամբ առանց ծուլանալու և առանց հապաղելու կատարում էր մինչև իր կյանքի վերջը: Նրա հման ուրեք մեկը շեղավ Հայոց աշխարհում:

Ե

ՀԱՅՈՑ ՆԵՐՍԵՍ ԿԱՔՈՂԻԿՈՍԻ ՄԱՍԻՆ, ՔԵ ԻՆՉՊԵՍ ՆԱ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ՀՈՏ ՄԻԱՍԻՆ ԱՐՇԱԿ ՔՕՊԱՎՈՐԻՑ ՈՐՎԱՐԿԱՅ ՎԱՂԵՍ ԿԱՅՍԵՐ ՄՈՏ, ԵՎ ՔԵ ՈՐՔԱՆ ՇԱՏ ԲԱՆ ԽՕՍԵՑ ԿԱՅՍԵՐ ՈՐԳՈՅ ԳԵՐԱԵՐԻՄԱՄԷ, ԵՎ ՔԵ ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՊԿՅՑ ՈՒ ԱՔՈՒՐԿՅՑ, ԻՍԿ ՄՅՈՒՍ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ (ՎԱՂԵՍԷ) ԱՐՁԱՅՈՑ ԵՂԵՐՆԵՐ ՏԱՂՈՎ

Ապա Հայոց աշխարհի և Հունաց կայսեր մէջ կնքված խաղաղութեան և միաբանութեան զաշինելի առիթով կարիք եղավ, որ Հայոց թագավորը Հայոց Ներսէս մեծ կաթողիկոսին և Հայոց մեծամեծներից տասը սատարապ նրա հետ մեծ պատրաստութեամբ ուղարկեց, որ գնան և կայսեր ու իրենց մէջ եղած համաձայնութեան և խաղաղութեան դաշինքը նորոգեն: Նրանք գնացին հասան Հունաց թագավորների կայսերական պալատը:

Այս ժամանակ Հունաց Վաղես մեծ թագավորը հավատի կողմից մոլորված՝ բնկած էր արիանոսների⁸² հերետիկոսութեան մէջ: Արդ երբ թագավորը երանց տեսավ՝ սկզբում մեծ փառնով ու շնեղութեամբ երանց մեծարեց: Կայսրը միամտե մի որդի ունեւ, իր միակ զավակը, որ ծանր հիվանդութեամբ սպառկած էր: Ապա թագավորն ստիպում էր Հայոց Ներսէս սուրբ կաթողիկոսին, որ Երեւալի վրա աղօթք անել. իսկ նա մեջտեղ գալով սկսեց իստել և ասաց. «Նքե հաճառաս, որ տեր Հիսուս Քրիստոս ասածու միածին որդին ու ծնունդն է. նրա ինկնությունից և իսկությունից, հոր որովայնից ծնունդ և ոչ թե արարած, հօրից ծագած, էականի փառքի լոյսը, նրա էութեան նկարագիրը, որ նա նրա բնութեանից է, ծնունդն ու որդին, որովհետև ինչպես որ հայրն էր, այնպես էլ որդին նրա բնութեանից, բոլոր ժամանակներից առաջ հօրից ծնված, բոլոր արարածների ինկնությունից առաջ, սկզբից ի վեր ամեն

սկզբանէ. զի ամենայն ՚ի հօրէ նովաւ եղև յերկինս և յերկրի. զի միշտ ընդ հօր ՚ի սկզբանէ յառնելն զամենայն արարածս, և ՚ի բնէ և ՚ի սկզբ-բանէ ընդ նմա ունէր զհամեմատ կերպարանս զիրոյ ծնողական տպոցն նմանութեանն՝ ճանկոյն զուզակցութեանն. որ ՚ի սկզբանէ աշխարհի կրել զամենայն քանիս զօրութեան, և իրով բնական իշխանութեամբն վարէ ուղղէ և առաջնորդէ ամենայն արարածոց. որ ՚ի սկզբանէն արար և հաստատեաց զնիմունս երկրի, և ձգեաց զերկինս որպէս զխորան. որոյ ձեռնն արարին և հաստատեցին զամենայն երեսս երկ-նից. որ արար զմարտն իսկ ՚ի հողոյ, և կարգեաց զբանաւորս զխօսունս իմաստունս անձնականս: Եւ իբրև անձնիշխան կամօք ապականեցման մարդիկ, ոչ ծանեան զարարիչն և ոչ զպատուիրանս նորա. որդի ՚ի բնէ ՚ի սկզբանէ նստէր ընդ աշմէ հօր, և արձակից ծնողին իրոյ էր. իսկ իբրև ետես եթէ արհամարհեալ կայր հայր ՚ի մարդկանէ, խազաց եկն էջ յաշմէ արթոյ անտի. ամփոփեցաւ փոքրկացաւ, և ՚ի կուսէն մարմնա-ցաւ, մարդացաւ, և զանձն ունայնացոյց. և մարդ եղեալ, կամօք կրեալ զվիշտսն, մեռաւ և յարեաւ և կեցոյց զամենեսեան առ նասարակ. և վերացաւ և նստաւ յարձո իրոյ բնութեանն, ընդ աշմէ Հօր՝ իրոյ ծնողին:

Արդ եթէ զայս այսպէս հաւատացես երկ Քրիստոս որդի և ծնունդ է աստուծոյ, որովք և բազմօք և անթիւ վկայութեամբ կարեմք հաճել զհեզ, և լուանալ զհեզ ՚ի սուտ և ՚ի պիղծ մկրտութենէ հերետիկոսու-թեանն հաւատոց: Եւ ընկալ զու զմկրտութիւն սրբութեանն հաւատոցն ՚ի շնորհս յանուն Հօրն արարչին, և ՚ի խոստովանութիւն ծննդեան Ռեդ-ւոյն ՚ի Հօրէ, որ է յառաջ քան զյաւիտեանս և զժամանակս, որ է ըստ բնութեանն գոյացութեան իրոյ. և ՚ի մարմնանալ ՚ի կոյսն սուրբ, որ եղև ՚ի վաղջան ժամանակաց, որ եղև վասն մերոյ փրկութեան և կեն-դանութեան. ՚ի մահն և թաղումն նորուն Ռեդւոյն Յիսուսի Քրիստոսի. և ՚ի խաղաղութիւն և ՚ի միաբանութիւն և ՚ի պարգևս նորուն Հոգւոյն սրբոյ: Մկրտեաց զու ՚ի սոյն յայս խորհուրդս սխանչելի կենաց թողու-թեան և նորագութեան. և զմանուկն քա յայս սրբութեանն երանութեան լուսոյ թողութեան մկրտութեանն արժանի արացոյք. և խնդրեսցոյք ՚ի Քրիստոսէ տեսնել մերմէ, զի թողցէ զմեզս անհաւատութեան հեր-ծուածողութեանն, և ողորմի. վասն որոյ ցաւք և տանջանք եղեն ՚ի սկզբանէ և լինին: Այդմ ես լինիմ երաշխաւոր վասն տեսնոն ողորմածի՝ զի զմանուկն ողջ անարատ առաջի քա կայացց, եթէ զու յուղղափառ եկեսցես, և իբրև զայլ որբողոքս խոստովանեսցիս ընդ մեզ:

Ապա թէ ոչ խոստովանեսցիս ՚ի Քրիստոս միամիւն Ռեդին աստու-ծոյ, զոր նախ յառաջ քան զամենայն՝ Հայր ՚ի բնութենէ իրմէ բաւական

բանում իր հորը գործակից և արարչակից. որ ամեն ինչ երկնքում և երկրի վրա հորից իջավ նրա միջոցով. որ նա սկզբից ի վեր հոր հետ է, եղել բոլոր արարածներին ստեղծելիս. ի բնէ, սկզբից ի վեր նրա հետ էր և իր ծնողի տիպն ու կերպարանքը կրում էր. որ աշխարհի սկզբից ի վեր իր խոսքի զուրկությամբ և իր բնական իշխանությամբ կառավարում է, ուղղություն է տալիս, առաջնորդում է բոլոր արա-րածներին. որ սկզբից ստեղծեց և երկրի հիմքը ձգեց, երկինքը վրանի նման տարածեց (նրա վրա), որի ձեռքերն ստեղծեցին ու հաստատեցին երկնքի բոլոր տարածությունը, որ և մարդուն ստեղծեց հողից իբրև բանավոր, խոսուն, իմաստուն և ազատ կամեով: Եվ երբ մարդիկ իրենց անձնիշխան կամեով ապականվեցին, արարչին աւ նրա պատվի-րանները մոռացան՝ ապա նրա որդին, որ սկզբից ի վեր նստում էր հոր աջ կողմը և իր ծնողի արձակիցն էր, երբ տեսավ որ հայրը ար-համարեմով և մարդկանցից՝ վեր կացավ աշակողմի արթոյց, փոք-րացավ, ամփոփվեց, կույսից մարմնացավ, մարդացավ, ինքն իրեն նվաստացրեց, մարդ դարձավ, իր կամեով վշտեր կրեց, մեռավ և հա-ւոյություն առավ, բոլորին առնասարակ կյանք պարգևեց, (երկինք) վե-րացավ և նստեց իր բնական արձոք՝ իր ծնողի՝ հոր աջ կողմը:

Արդ՝ երբ դու այսպէս հավատաս, թե Քրիստոս աստուծու ծնունդն ու որդին է, որի մեջ հեզ կարող են համոզել անթիվ վկայություններով և հեզ լվալ ու մահել հերետիկոսական հավատի սուտ և պիղծ մկրտու-թյունից: Ընդունիր դու սուրբ հավատի մկրտությունը արարիչ հոր անունով և խոստովանելով որդու ծնվելը հորից բոլոր ժամանակներից առաջ, ըստ իր բնական գոյացության, և մարմնանալը սուրբ կույսից վերջին ժամանակներում, որ եղավ մեր փրկության և կենդանության համար. նույն որդու՝ Հիսուս Քրիստոսի մահն ու թաղումը, խաղաղու-թյունը և միաբանությունը և սուրբ հոգու պարգևները. — ապա մկրտ-վի՛ր դու կյանքի նորագոյության, բողոքյան այս սխանչելի խորհուրդնե-րի անունով՝ ապա քա երեխային էլ կարժանացնենք այս սուրբ՝ երանու-թյան, հույսի և մեղսաւազիչ մկրտության, և կխնդրենք մեր տեր Քրիս-տոսից, որ ներև ձեր հերձվածող անհավատության մեղքերն ու ողոր-մի, որոնց պատճառով էլ սկզբից եթէ ցավերն եղել են ու լինում են: Եվ ես երաշխավոր եմ ողորմած տիրոջ կողմից, որ երեխայից սղջ ու սնարատ կկանգնեցնենք քա առաջ՝ եթէ ուղղափառության գաս և մեզ հետ իբրև ուղղափառ դավանես:

Իսկ եթէ չդավանես աստուծու միամիւն որդի Քրիստոսին, որին ամեն բանից առաջ հայրը ծնեց իր կարող հայրական էությունից, իբրև

իրոյ բնութեան հայրութեանն ծնաւ ծնունդ կատարեալ միածին, նոյն նման զուգակից և արարչակից և արարչակից. որ վասն սիրոյն նորա սիրեաց զմեզ, առ սէր մեր առաջեցաւ 'ի չորէ 'ի կոյսն սուրբ Մարիամ, և երեւցաւ մարդ 'ի կնոջէ այն՝ որ նման էր բնութեան իւրոյ ծնողին, և 'ի բնութենէ ունէր գրեութիւն չորն իւրոյ, մարմնովն վասն մեր եղև իրով կամօք 'ի կերպարանս ծառայի: Եւ քանզի անկան մարդիկ ինքնակամ կամօք 'ի ծառայութիւն, արդ ինքն տէր եղև 'ի կերպարանս ծառայութեանն, զի 'ի ծառայութենէ ազատեցէ զմեզ: Ձի 'ի սկզբանէն յարժամ առնէր աստուած զարարածս, յետուստ արար զմարդն՝ յերևոյթ և յաներևոյթ իւրոյ զօրութեանցն 'ի մի և նոյն ժողովեալ. և այսպէս զամենայն 'ի նոյն պնդեալ ձուլեաց զարարածս, զոր և ըստ նմանութեան պատկերի կերպարանաց իւրոց արար. և եղ զնա իշխան անձնիշխան իւրոց կամաց: Վասն որոյ նախանձու սատանայի ապականեալք հնացան 'ի բանասրկութիւն խաղախութեան պատրանացն: Իսկ տէր եկն յայց ելեալ կորստականին, ծնաւ 'ի կուսէն 'ի մարդկան կերպարանս, զի արասցէ խաղաղութիւն յերկինս և յերկրի, և անցէ զիր հայրն ծնող 'ի հաշտութիւն ընդ արարածս իւր՝ մարդակերպ պատկերան, զի յանդիման լիցին ամենայն մերժեալ արարածքն աներևոյթն աստուծոյ:

Ապա յիրաւի ուրեմն 'ի նորոզման արարածոց, զամենայն վերստին նորոզէ, զի եթէ իցէ ոք 'ի Քրիստոսս, նոր արարած: Ձի այն, որ հինն էր, էանց. արդ աւասիկ եղև նոր ամենայն. զի եկն էառ զմարդկան կերպարանս, և ինքեամբ դարձեալ զամենայն նորոզեալ հաստատեաց: Ինքն եղև օրինակ մերոյ կենդանութեանս, անդրանիկ ամենայնի մեռելոցն՝ մեռանելովն. և նախ 'ի մեռելոցն յարութեամբն, զի յայտնի արասցէ ինքեամբ զամենայն. զի զմեզ առանց փոխման արասցէ հոգով, և անմահ մարմնով. զի մի՛ միայն մարդիկ յանփոփոխումն հոգւոյն կայեցուք, այլ յանմահութիւն մարմնոյն. զի և աներևոյթն դարձեալ և բանաւոր զօրութիւնն ամենայն անփոփոխմանս յայմիկ ընդ մեզ ակն կայցին: «Քանզի ամենայն արարածք ազատեցին 'ի ծառայութենէ անտի ապականութեան յազատութիւն փառաց Որդոյն աստուծոյ»: Ձի առ այն, ասեն, որ 'ի մէնջ 'ի կուսէ անտի մարդ ծնաւ աստուածն, որ մեկ աստի առ ժամայն 'ի հաստատութենէն թօթափեալք, և հանդերձեալ ժամանակին 'ի լաւագոյնսն հասեալք ամենեքին, հայեցեալք սպասեալք ակն ունիմք 'ի սկզբանէն յարարիչն և յառաջնորդն նորոց արարածոց: Քանզի ծնունդ և կերպարանք է նա աներևոյթին աստուծոյ, միածին ծնունդ չոր, արարիչ ամենայն արարածոց. ուստի և զհանգամանն բարզմանեալ, անէ թափէ Առաքեալ միանգամայն և ասէ՝

կատարյալ միածին ծնունդ, նույնանման զուգակից, անվանակից և արարչակից. նա նրա սիրո համար սիրեց և մեզ: Մեր նկատմամբ (տածած) սիրո համար նա հորից յաղարկվեց սուրբ կույս Մարիամի մոտ և այն կնոջից երևան եկավ իբրև մարդ: Նա էսպայմբ նման էր իր ծնողին և բնականորեն ուներ իր հոր բուն կերպարանքը ու մարմնով մեզ համար իր կամով ծառայի կերպարանով հանդես եկավ: Եվ որովհետև մարդիկ ինքնակամ մտան ծառայության մեջ, ուստի ինքը ծառայի կերպարանով անէր դարձավ, որպեսզի մեզ ծառայությունից ազատի: Երբ աստված սկզբում ասեղծում էր արարածներ, հետո ասեղծեց մարդուն՝ իր աներևույթ և երևացող զօրություններով ի մի հավաքելով. և այսպես ամեն ինչ նույն ձևով հաստատելով համախմբեց արարածներին (և մարդուն), որին ասեղծեց իր պատկերի ու կերպարանի համաձայն և նրան դարձրեց իր կամի տեր: Սակայն սատանայի նախանձով, խաբեակտն խաղախ բանասրկությամբ (մարդը) փշաջավ: Իսկ տերը եկավ խղճալու կորչողին, ծնվեց կույսից մարդու կերպարանով, որպեսզի երկնում ու երկրում խաղաղություն հաստատի և իր ծնող հորը հաշտեցնի նրա մարդակերպ պատկերն ունեցող արարածների հետ, որպեսզի բոլոր մերժված արարածները ներկայանան աներևույթ աստծուն, ուստի իրավացիորեն արարածներին նորոգելիս բոլորին կրկին նորոգում է, որպեսզի ով հավատա Քրիստոսին, նորոգված արարած լինի. ինչ ճիշ էր, անցավ, իսկ այժմ անա ամեն ինչ նորոգվեց, որովհետև (Քրիստոսը) մարդկանց կերպարանք առավ և իրենով դարձյալ ամեն բան նորոգեց, հաստատեց: Ինքն եղավ մեր կենդանության օրինակը, մեռնելով դարձավ բոլոր մեռելներից անդրանիկը և իր հաւորյալք առաջինը, որ իրենով ամեն ինչ հայտնի դարձավ, որպեսզի մեզ ստեղծի անփոփոխ հոգով ու անմահ մարմնով, որպեսզի մենք՝ մարդիկս, միմիայն հոգու անփոփոխությամբ չապրենք, այլ՝ մարմնի անմահությամբ, որ բոլոր աներևույթ ու բանական զօրությունները մեզ հետ հույս ունենան այս անփոփոխությանը. «Նրովհետև բոլոր արարածները կազատվեն ապականության ենթարկվելուց՝ աստծու որդու փառքի ազատության համար»: Նրա համար, — ասում են, — այն կույսից, որ մեզնից էր, աստված ծնվեց իբրև մարդ, որ մենք այս աշխարհի այժմյան կյանքից ազատվելով՝ ամենես հանդերձյալ կյանքի լավ բաներին հասնելով՝ սկզբից հուսարով հայում ենք արարչին՝ նոր արարածների առաջնորդին: Նա աներևույթ աստծու ծնունդն ու կերպարանքն է, հոր միածին ծնունդը և բոլոր արարածների արարիչը: Այստեղից էլ առաջյալը հանգամանքները վերաբառադրելով՝ միածամանակ ասում է՝

թէ «նովա հաստատեցան ամենայն որ ինչ յերկինս և որ ինչ յերկրի, եթէ երևելիք և եթէ աներևոյթք, եթէ արքայ, եթէ տէրութիւնք, եթէ իշխանութիւնք, եթէ պետութիւնք, եթէ գորութիւնք»: Եւ խոնրահագոյն յայտնագոյն առնէր զասացեալսն. «Ձի ինքն է անդրանիկ ՚ի մեռելոց զի եղիցի յամենայնի ինքն յառաջացեալ. զի հմա հանեցաւ ամենայն լրութիւն բնակել, և կամ նովա կատարել զամենայն. զի արացէ խաղաղութիւն արեամբ խաչիւն իւրով, նովա այն որ ինչ յերկինս, և որ ինչ յերկրի»: Ձի շարշարանօտ տեսնոն Քրիստոսի միածնի Որդոյն աստուծոյ, ամենայն ՚ի նոյն ժողովեցաւ որ յերկինս և որ յերկրի:

Քանզի մեծութիւն աստուծոյ արար զամենայն, և կացոյց զմարդն տէր ամենայնի. հրամայեաց և բազմացան: Ապա կացոյց իշխանս և կարգեաց առաջնորդս: Իսկ յորժամ ՚ի պատուիքանաւանդութիւնն գործեցին առ զամ մի, անկան յիշխանութենէ, զոր առեալ յառաջն ունէին: Իսկ յերկրորդին՝ լոկ միայն վասն կարօտութեանն պիտոյից Լու իմիք իշխել, և իմիք շիշխել. զի գոնեա ապա յետոյ յետուստ իշխելովն ծանցիցոյ գշնորհն, և շիշխելովն զամենատեսանն տէրութիւնն զիտասցոյք: Իսկ ո՞վ իցէ, որ ոչ ցանգանայ մեծութեանն և կամ մարմնոյ առողջութեանն, և կամ կամարարութեանն կարօտիցի, որ միայն միտում միածնի Որդոյն աստուծոյ վայել է: Իսկ մարդկանն, ոչ առ ամենեսին մեծութիւնն, և ոչ առ բնաւ աղատութիւնն և ոչ միշտ մեծք, և ոչ ՚ի սպառ աղատք, կամաւ մեծացեալք և կամաւ աղատացեալք: Բնանց ծնեալ, և ոչ սնուցեալ. ՚ի չափ հասուցեալ, և անարգեալ թշնամանօք: Ո՞վ իցէ, որ սիրեաց զհիւանդութիւնն և ատեաց զառողջութիւնս. յամենայնի պակասեալք, և ոչ կարօտեալք: Կէսք ՚ի կռապաշտութեան և ՚ի սպանութիւնս, ՚ի պոռնկութեան և ՚ի բազմագգի շարիք կաշկանդեալք զմածեալ կան. կէսք մոլորեալք և դանդաշտնս մտօք բնդ պատահարօք՝¹⁸ կապեն զամենայն, եթէ զբարի և եթէ զչար:

Իսկ յորս արեգակն արդարութեան զուսատրութիւն հաստոցն ծագէ, և զմէջ տգիտութեանն խաւարին սևութեամբն հալածէ, նոքա հանապազ յանդիմանեն զստութիւնս և զմոլորութիւնս: Եւ նախ իբրև գործով և օրինակ բարեաց յանձինս ցուցանելով, և ապա զայլս ուսուցանելով գնոյն. նախ ոչ երկմտելով ՚ի հաստոցն յերբողութենէն զօրութեան արարչութեանն, և ապա զանձինս սրբութեամբ և զգաստութեամբ և պարկեշտութեամբ պահել յաշխարհէ: Եւ կեալ ամենայն հանդարտութեամբ բառ կամացն Քրիստոսի. մեռոյ արարչին, Որդոյն աստուծոյ. և արհամարհել կոխել զամենայն անցաւորս, և վերամբարձ ՚ի թես սուրբ Հոգոյն թոշիլ անցանել ՚ի վերայ ազրախումբ գորութեանցրս՝ որ աստէն առ մեզ պատաղիչն. և այնչափ խորշել և մեծել և

«Նրանով հաստատվեցին այն բոլորը, ինչ որ երկնում ու երկրում են. թե երևացողները, թե աներևույթները, թե տերություններն ու իշխանությունները, թե զորությունները»: Եվ քիչ հետո ավելի է պարզում ասածները. «Մեռելներից ինքր եղավ անդրանիկը, որ ամենքի մեջ ինքն առաջացած լինի, որովհետև նրան հանելի եղավ ամենուրեք լրիվ բնակվելը և նրանով ամեն ինչ կատարելը, որ խաղաղություն հաստատի իր խաչով ու արյունով. նրանով է այն, ինչ երկնում և երկրում է»: Ռոպնեստ աստուծու միածին որդի անբ Քրիստոսի շարշարաններով երկնում ու երկրում եղած ամեն բան ի մի հավաքվեց. որովհետև աստուծու մեծությունն ստեղծեց ամեն ինչ և մաքրուն դարձրեց ամեն ինչի անբ. հրամայեց, և բազմացան: Ապա իշխաններ նշանակեց և առաջնորդներ կարգեց: Իսկ եթե մի անգամ պատվիրանագանց եղան, իշխանությունից զրկվեցին, որ ստացել և առաջուց ունենին ու երկրորդ անգամ միայն կարիքների համար թույլ տվեց ոմանց իշխել, ոմանց շիշխել, որպեսզի գոնև հետո իշխելով նանաչեն շնորհի և շիշխելով ամենատիրով իշխանությունը գիտակցեն: Իսկ ո՞վ է, որ չի ձգտում մեծության, մարմնի առողջության և կամ կարիք չզգա կամակատարության, որ վայել է միայն աստուծու միածին որդուն, իսկ բոլոր մարդկանց հավատարապես հատուկ չէ ոչ մեծությունը և ոչ էլ բուն ազատությունը: Բնանք ծրվում են, բայց չեն սնվում, չափահաս են դարձվում անարգվելով հայնույաններով: Ո՞վ է, որ սիրում է հիվանդությունը և ասում առողջությունը, ամեն բանի պակասություն ունի, բայց չի կարտում: Մի մասը կռապաշտության ու սպանության մեջ, մի մասը պոռնկության ու բազմատեսակ շարիքների մեջ կաշկանդված, կպած են մնացել. ոմանք մոլորված, ցնորական մտքերով, խաբեությամբ կաշկանդում են ամեն ինչ, թե՛ բարին, թե՛ չարը:

Իսկ որոնց վրա արդար արեգակը սփռում է իր հավատի լույսը և ցրում խավարի, տգիտության սև մառախուղը, նրանք մշտապես անարգում են ստան ու մոլորությունը՝ նախ իրենց գործերով ու բարի օրինակով և ապա ուրիշներին նույնը սովորեցնելով. նախ շկասկածելով արարչության գործության երբողության հավատին, ապա սրբությամբ, զգաստությամբ և պարկեշտությամբ իրենց աշխարհիկ բաներից գերծ պահելով, ապրում են լրիվ հանգստությամբ մեր արարիչ աստուծու որդի Քրիստոսի կամքով և արհամարհում, ոտնատակ են տալիս բոլոր անցավոր բաները և սուրբ հոգու թևերով բարձրալաց թռչում են, անցավոր բաները և սուրբ հոգու թևերով բարձրալաց թռչում են, անցնում խաժամում խմբերի վրայով, որոնք այս աշխարհում, մեր օրերում խանգարիչներ են: Նրանք խորշելով մեծում են անհարկի բաները

յանպիտոյիցս, մինչև գերակուրս ատուրն ոռնկին արհամարհել, թող թէ զմիս կամ զգինի ճաշակել, որ զնախնամէջ պարն յուղացուցեալ մանկացուցանէ և զնարպն և զերկիւմամբն պատեալ. ուստի բոյր և ազգի ազգի էլանեն անթիւ անօրէնութիւնէն: Որ տայ այնպիսեացն, որ զայն սիրեն, ապա գնալն ըստ կամս անձանց իրեանց:

Այլ մեզ ընդ այս լիցի վայել 'ի շնորհս մարգասիրութեանն, յոր ամենայն ազգ և ազինէ խոստովանին գտէր Յիսուս Քրիստոս ծնեալ 'ի Հօրէ, ծնեալ և ոչ արարեալ, իսկակից հօր և բնակից ծնողին իւրում. ծագումն, յոյս փառաց Հօր, կերպարանակից իւրոյ ծնողին: Եւ որոց իցեն աչք մտաց, և շեն կուրացեալ 'ի հաւատոցն նշմարտութենէն, նոցա նայելիս ցուցանէ, որոց ամենայն կողմանէն հայելիք են: Կի յուսով նորա և ամենայն երկինք և երկիր և ամենայն աշխարհիք, և ամենեցուն լսելիս որոշի՝ որ ամենայնիս լսելիք են. և ամենայն ծածկեալք սրտից և խորհրդոց մտանեն 'ի լսելիս նորա, և զննէ զամենայն շունչս մարմնոյ: Եւ իւրով կամօք երեցաւ մարմնով հասակաւ անձամբ կերպարանօք և պատկերաւ, գրութիւնէն իւր արարին. և ոյ՛ սիրեն զնա, սէրն իրեանց կերպարանէ զնա 'ի սիրոս իւրեանց, և երկիր պազանեն նմա նոզովն նշմարտութեամբ. սրբեալ գսիրտս իրեանց և զմարմինս իւրեանց, առնեն տանար սուրբ Հոգւոյն. և հաղորդի և հաւասարորդ և բաժանորդք առնին մեր երանութեանս, զոր ետն սուր և ասէ՝ եթէ «Երանի՛ որ հաւատայցեն նշմարտութեանն». եթէ «Որ էտեսն զիս, ետես զՀայրն իմ». և եթէ «Երանի՛ որ ոչն տեսին զիս, և հաւատացեն յիս. զի նոքա զՀայր տեսցեն»: Եւ միտք՝ որ յաստուածտեսութենէն հաւատոցն անմասն եղեալ են. 'ի կերպարանացն թափուր և ունայն իբրև արեւակի¹⁹:

Իսկ որք յուսաւորեալք են տեսանելեաց աներևոյք սրտին աշօք, որպէս ասէ մարգարէն. «Ի՛ քեզ ասաց սիրտ իմ, և ինզրեցին երեսք իմ զերեսս քո». դարձեալ ասէ. «Նոյի գտէր առաջի իմ յամենայն ժամ, զի էր ընդ աչքս իմնէ, զի մի՛ սասանեցայց». և դարձեալ ասէ. «Ուրախ եղէց յուրախութիւն երեսաց քոց»: Ոյ՛ այժմ 'ի ծածուկ յուսաւորութենէն խորհրդովն տեսանէին զնա ըստ նորա կամացն, ապա 'ի վաղնանի դէմ յանդիման երեսցի. որպէս երանելի Սաաֆեալն Պօղոս ասէ՝ եթէ այժմ ընդ հայելի օրինակաւ տեսանեմք, իսկ յապա առ յապա յորժամ զայցէ՛ բերիցէ ինձն տալ մեզ զիւրոց փառացն զանմահութիւնն և զանեղծութիւն. և յորժամ առանց նմանութեանցն և առակացն զայցէ երևեալ Որդի Հօր և սուրբ Հոգւովն, յորժամ հրամայեսցեն ամենեցուն՝ եկեալ անմահութեամբքն՝ որք զաստուածն տեսանիցեն առանել առ բազմացն արժանեացն ակնկալութեամբ, կամի երեսցուցանել զփառատուր զգա-

այն աստիճան, որ մինչև անգամ օրվա կերակուրք, ապրուստք արհամարհում են, ո՛ր մնաց, թե միսք կամ գինին ճաշակեն, որոնք որովայնք պարուում ու երկկամները ճարպով պատում են. դրանից բազմատեսակ անօրինություններ են ծագում: Դրանք տրվում են այնպիսիներին, որոնք սիրում և վարվում են ըստ իրենց կամփի: Դրա փոխարեն մենք վայելենք շնորհները մարգասիրական բարեբարության, որով բոլոր ժողովուրդներն ու ցեղերը հավատում են հորից ծնված տեր Հիսուս Քրիստոսին՝ ծնված և ոչ ստեղծված, որը էակից ու բնակից է իր հօրը՝ ծնողին: Նա հոր փառքի լույսի սփռումն է, կերպարանով նման իր ծնողին: Որոնց մտքի աչք ունեն և նշմարիտ հավատից կուրացած շեն, նրանց նայելու բաներ է ցույց տալիս, որոնք կան նրանց բոլոր կողմերում: Նրա լույսով են լցված երկինքը, երկիրը և ամբողջ տիեզերքը: Բոլորի համար լսելու բաներ է սահմանում, որ ամեն բանով լսվում են: Սրտերի և մտքերի բոլոր զաղտնիքները բափանցում են նրա ականջները, և նա զննում է մարմնի ամբողջ շունչն ու հոգին: Նա կամովին հայտնվեց մարմնով, հասակով, կերպարանով ու պատկերով: Իր գթություններն ստեղծեցին: Նրան սիրողների ստում այդ սերը կերպարանում է նրան: Նրանք երկրպագում են նրան նշմարիտ հոգով. մաքրելով իրենց սրտերն ու մարմինները՝ տանար են շինում սուրբ հոգու համար և հավասարապես հաղորդակից են դառնում մեր երանությանը, որը տերը տվեց և ասաց. «Նրանք նրանց, որոնք հավատում են նշմարտությանը», կամ՝ «Նրան, ով տեսավ ինձ և իմ հօրը» կամ՝ «Երանի նրանց, որոնք շտեպան ինձ, բայց հավատում են ինձ, որովհետև հարն են տեսնում»: Եվ այն մտքերը, որոնք աստվածային հավատը չեն ճանաչում, կերպարանից զուրկ են, գատարկ, ինչպես ավերակ, իսկ հավատացյալները լուսավորված են սրտի աներևոյք աչքերով, ինչպես ասում է մարգարեն՝ «Քեզ ասաց իմ սիրտը, իսկ իմ դեմքը որոնեց քո դեմքը». կրկին ասում է՝ «Դրեցի տիրոջն իմ առաջ ամեն ժամանակ, որ իմ աչ կողմում էր, որպեսզի չասանվեմ». և կրկին ասում է՝ «Քո զեմքի ուրախությամբ ուրախ կլինեմ»: Որոնք այժմ հավատի աներևոյք լույսով ըստ նրա կամփի տեսնում են նրան, մեռնելիս դեմ հանդիման կերևա, ինչպես երանելի Պօղոս առաքյալն է ասում, թե այժմ տեսանելի օրինակով ենք տեսնում, հետազայում, երբ կգա, ինքը կբերի մեզ տալու իր փառքի անմահությունն ու անաղարտությունը: Երբ ոչ ըստ օրինակների ու խոսքերի գա ու հայտնվի հար որդին, սուրբ հոգով, հրամայի, որ գան անմահությամբ աստծուն տեսնելու նրանք, որոնց բազմաթիվ արժանիքների ակնկալություն ունեն-կամենում է իր փառավոր զալուստը ցույց տալ, ինչպես երկար համբերողներին, հուսալով

լուստն իւր, որպէս վասն երկայնամտութեանն համբերողացն և յուսալից սպասելոցն գայցէ երեւալ Քրիստոս ծնունդ ատուոյ շօր: Որ ամենայն արդարոցն գայ պարգևատուն վասն վկայելոյն ՚ի հաւատոց անտի: Որոց չե ընկալեալ գանտիսն, աստուոյ վասն մեր լաւագոյն խորհեալ՝ զի մի՛ առանց մեր կատարեցին: Զի եթէ քննեցէ ոք զգիրս սուրբս, յամենայն աստուածաշունչ մատենանն գտոյն և զաստուածեղէն յանախութիւն հոգեւոր պատգամացն գտանէ ոք. վասն զի կան պահին արդարոցն և հաւատացելոցն յուսաւորք և բազմն արեւայութեանն յափտենից ժամանակին, և բերահաւատիցն ժխտողացն և անհնազանդիցն ժպրհութեանն պատիժք, հարակ լինել նոցա անշէջ հրոյն յափտենից դատաստանին յանուն տեառն, յանսպառ յանսահման առանց բոտյ և առանց շափոյ ժամանակն տանջանաց գեհեհին, խաւարին դատաստանին՝ որ զայոցն է:

Այլ վասն որդոյն քո, եթէ դու ՚ի նշմարիտ հաւատս ուղղութեան եկեցես, խնդրեսցոյ՛ ՚ի տեառնէ և դիցոյ՛ գծես մեր ՚ի վերայ նորա, և ասացոյ՛՝ թէ քստ հաւատոցն ձերոց բժշկէ զսա Քրիստոս ծնունդ աստուոյ, և բարեմիտ ողջանդամ յարիցէ նա առաջի քո. և հանդերձ արեւայութեանն նորոգութեանն անմահութեանն յաւերժ բարեաց ևս արժանի արացէ գծեգ: Ապա եթէ ոչ հաւատացես, զիա՞րդ արդեւ լինիցի բողոքիւն և բժշկութիւն. և կամ մեք զիա՞րդ արդեւ իշխիցեմք յանդիմանել կամ համարձակել և խնդրել, և կամ առնել աղօթս վասրն այնոցիկ՝ որք բնաւ իսկ ոչ հանաչէին գտէր. զի բարկութիւն տեառն վախճանէ զայնոսիկ՝ որք ոչ ուղղութեամբ գտէր խոստովանին. և կամ որ ոչն մարթիցէ խնդրել զնա, որք ոչ հաւատայք գիտութեան պատուիրանացն նորա. և ոչ ՚ի միտ առնուլ զօրէնս նորա: «Զի օրէնք տեառն ամբիժ են, դարձուցանեն զոգիս. վկայութիւն տեառն հաւատարիմ է, իմաստուն առնէ զողայս: Արդարութիւն տեառն ուրախ առնէ զսիրտս. պատուիրանք տեառն լոյս են. և լոյս տան աչաց. երկիրդ տեառն սուրբ է, և մեայ յափտեան: Գատաստանք տեառն նշմարիտ են, և արդար է ՚ի նոյն. ցանկալի է նա քան զոսկի, և քան զականս պատուականս բազումս. և քաղցր է նա քան զմեղու յսորիսիս»: Իսկ որոց զանձինս իրեանց յապականութիւն տուեալ, և նիւթ հրոյ պահէ զնոսա: «Ոչ են բանք և ոչ են խօսք, որոց ոչ յսին ձայնն նոցա. այլ նոցա բնդ ամենայն երկիր ել բարբառն, և մինչև ՚ի ծագս տիեզերաց ևն խօսք նոցա»: Իսկ որք ոչն յսենն, և որք յսենն, պահէ նոցա տէր զհատուցումն նորա:

Զայս ամենայն բանս, և որ ինչ այսմ և սմին ինչ նման էին բանք, խօսեցաւ սուրբն ներսէս բնդ կայսերն. և զայն յաւել՝ եթէ յօրէ յայս-

սպասողներին, կգա և կհայտնվի հոր՝ աստու ծնունդ Քրիստոսը, որը գալիս է պարգև տալու արդարներին՝ հավատի պատճառով նահատակվելու համար: Իսկ որոնք որ դեռ չեն ընդունել հավատը, աստված բարվոք մտածեց, որ նրանք էլ առանց մեզ հետ լինելու շմեռնեն: Քանի որ եթե մեկը ուսումնասիրի սուրբ գրքերը ամբողջ Աստվածաշունչ մատուցանելու համար հավիտենապես պահելով եմ յուսատուներ ու արեւայութեան բազմեր, իսկ թերահավատների, մերժողների, անհնազանդների համար՝ դաժան պատիժներ, նրանք հարակ կլինեն հավիտենական դատաստանի անշէջ կրակին՝ հառնում տիրոջ, անսպառ անսահման, անթիվ, անչափ ժամանակ (կենթարկվեն) գեհեհնի տանջանքներին, խավար դատաստանին, որ զայու է:

Իսկ ինչ վերաբերում է քո որդուն, երբ դու նշմարիտ ուղղափառ հավատի դառնաս՝ մեք տերից կխնդրենք, մեր ձեռքը նրա վրա կդնենք և կստանանք.— ձեր հավատի համաձայն բժշկում է սրան Քրիստոս, աստու ծնունդը, և նա ողջ առողջ վեր կկենա կկանգնի քո առաջ, և ուրիշ շատ բարիքների էլ ձեզ կարժանացնեն և հավիտենական նորոգ կյանքի արեւայութեան կհասցնեն:

Իսկ եթե չես հավատա՝ ի՞նչպես կարող է բողոքելու ու բժշկություն լինել, և կամ մեք ի՞նչպես կհամարձակվենք նրա առաջ դուրս գալ, խնդրել և աղոթք անել այնպիսիների համար, որոնք բնավ չեն հանաչում տիրոջը, որովհետև տիրոջ բարկությունը սպասում է նրանց, որոնք տիրոջը ուղիղ չեն խոստովանում: Դուք էլ չեք կարողանա խնդրել, քանի որ չեք հավատում և չեք ուզում գիտնալ նրա պատվիրանները, չեք հասկանում նրա օրենքները, չորովհետև տիրոջ օրենքներն անբիժ են, հոգիները ետ են դարձնում. տիրոջ վկայությունը հաստատուն է և երեխաներին իմաստնացնում է: Տիրոջ արդարությունը սրտերն ուրախացնում է. տիրոջ պատվիրանները լոյս են և աչքերին լոյս են տալիս, տիրոջ երկյուղը սուրբ է և հավիտյան կմնա: Տիրոջ դատաստանը նշմարիտ է և արդար. նա ավելի ցանկալի է քան ոսկին և շատ թանկագին քարեր, ավելի քաղցր է քան մեղրի խորիսխը»: Իսկ որոնք որ ապականության անձնատուր են լինում՝ նրանց (տերը) պահում է ինչպես կրակի նյութ: «Զկան քառեր ու խոսքեր, որոնց ձայներ շլվի, իսկ նրանց ձայներ ամբողջ երկրում տարածվեց, որոնց խոսքերը մինչև տիեզերքի ծայրերը հասան»: Իսկ որոնք որ չեն լսում և որոնք որ լսում են՝ նրանց համար տերը պահում է հատուցում»:

Քնդու այս խոսքերը և սրանց նման էլի ուրիշ խոսքեր խոսեց սուրբ ներսեւը կայսեր հետ. այն էլ ավելացրեց, թե «այս օրվանից հաշված

մանէ ինչ յատուս հնգեասան վասն ողորմածութեան բարեբարութեանն վասն ներելոյն անսացեալ ինչ, կէտ ժամանակաց այնչափ ատուց անսացեալ ինչ, եթէ ոչ ուղիղ եկեցես ՚ի հաւատան, նշան ինչ այս լիցի. որ մինչև յայն օր ՚ի հաւատան ոչ հաստատեցիս, յետ լնլոյ եղեալ կիտին՝ մեղքի մանուկն. զի գիտացես եթէ հաւատարիմ է այս ամենայն, զոր խօսեցայ առաջի քո:

Եւ իբրև լուս: թագաւորն զայս ամենայն, զի մինչ դեռ խօսէրն առաջի նորա՝ նա լուս ներ կայր, ոտն զուտամբ արկեալ, արմունկն ՚ի ծնունդ և ձեռն ՚ի ծնօտի՝ նստաւ այնպէս, մինչև կատարեաց խօսեցաւ զամենայն զբանս իւր: Եւ գրէին զայս սեմիարժ նոտարացի արխային, որք կայինն առաջի թագաւորին: Ապա մեծապէս ՚ի ցատումն բրդեալ լինէր թագաւորն, և տայր հրաման՝ երկաթի կապանօք մեծապէս կապել զուրբ եպիսկոպոսապետն Հայոց զՆերսէս և արկանել ՚ի փիղակէ. զի մինչև տեսեալ ուշ ունիցի մանգանն, եթէ կեցցէ՞ եթէ ոչ. ապա յետ այնորիկ տեսցէ զինչ արժան իցէ առնել: Ապա յետ լնուլ ատուրցն հնգեասանիցն անցելոցն, աստակեցաւ մանուկն որդի կալսերն. և ընդ ամենայն այն ժառանգ գտանէր նորա: Իբրև ելաց և կոծեցաւ որչափ կոծեալն էր, ապա ետ հրաման և ածին առաջի իւր զուրբն Ներսէս: Մօտ առ ինքն կոչեալ հարցանէր, եթէ ՚ի ձէ՛նջ քրիստոնէից եղև մանկանն մեռանել: Իսկ նա ետ պատասխանի, և ասէ. Հնգեասան օր յետ բանիցն Լեղեյոյ երկարեաց Քրիստոս, թերևս դարձրիք. իսկ իբրև ոչ դարձայք, աստակեցայք: Իսկ դու այժմ եթէ հաւատացես, կարող է Որդին աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս յարուցանել զնա, և հանդերձ որդուլն քո և ամենայն ընդանեօքն:

Ապա զայրացեալ ընդ բանն թագաւորն, կամեցաւ զնա շարաման առնել. ապա մատուցեալք առ թագաւորն աւագք իւրոյ դրանն և խորհրդականն, և ասին ցկայսրն՝ եթէ յուտար և ՚ի հետաստան երկրէ վասն որոյ յղեալ զգոսա հօր թագաւորի, և մեծի տեառն հրեշտակք են, մի՛ ինչ լիցի զոցա վնաս ՚ի մէնջ. եթէ ոչ, մեծ պատերազմ յառնելոց է ընդ մեզ և ընդ մեծ թագաւորն Հայոց, և մեծ թշնամութիւն ՚ի մէջ անգանելոց է. զի ոչ եթէ նորա բանի մանուկն կեայր կամ մեռանէր: Եւ թկալտ այսպիսի բազում ինչ ասէին. ոչ կարէին զարմտութիւն բարկութեանն շիջուցանել զթագաւորի:

Ապա իբրև յանհնարին մտանէին իբրև, և պնդեալ յամառէին ամենայն բազմութիւնն՝ զի մի՛ զայրն սպանցէ, ապա ուրեմն հազի հազի կարացին իւր զօրքն ՚ի հաւան ածել զթագաւորն. այնչափ առնել, գոնեա մի՛ սպանցէ: Բայց սակայն արձակել տայ ոչ կարացին. այլ արկին յայն շափս, զի ախորհեցի միայն: Զի այսպէս մեծապէս եզնեալ խոր-

մինչև տասնեկն օր (տերք) իւր ողորմածութեան ու բարեբարութեան պատճառով ներողամտաբար կապան, այսօր օր ինչ ժամանակ կա, կհամբերե, որպեսզի ուղիղ հավատի գաս: Սա ինչ նշան լինի, որ եթէ մինչև այն օրը հավատի մեջ չհաստատվիս՝ ժամկետը լրանալուց հետո երեխան կմեռնի, որպեսզի համոզվիս, որ ինչ որ ինչ նետ խօսեցա՛նք մարիա է»⁸³:

Մինչ նա այս բաները խոսում էր՝ թագավորը բոլոր լուս լում էր, սոքր սոքի վրա ձգած, արմունկը ծնկանը, ձեռքը ծնոտին. այսպես նստած լում էր՝ մինչև նա բոլորը խօսեց. (նրա խոսածները) գում էին թագավորի արագագիւր փարտուղարները, որ թագավորի առջ կանգնած էին: Ապա թագավորը մեծապես զայրացավ. հրաման տվեց երկաթե կապաններով պինդ կապել Հայոց եպիսկոպոսապետ սուրբ Ներսէսին և բանոր տանել պանել և ուշադիր լինել երեխային, արդյոք կարի՞ թե ոչ, որից հետո կտեսնե թե ի՞նչ պետք է անել: Տասն և հինգ օրը լրանալիս երեխան մեռավ, կայսեր որդին, որ նրա մեկ հատիկ ժառանգն էր: Երբ (թագավորը) նրան լացեց ու կոծ արավ որքան պետք էր կոծել, ապա հրաման տվեց և սուրբ Ներսէսին բերին նրա առաջ: Նրան մտա կանչեց ու հարցրեց. «Դու՛ք՝ քրիստոնէյանե՞րդ եղաք պատճառ երեխայի մահվան»: Իսկ նա պատասխան տվեց. «Իմ խոսածներից հետո Քրիստոս տասն և հինգ օր հետաձգեց (մահը), զուցե դառնաք: Բայց դուք չդարձաք, մեռաք: Դեռ այժմ էլ, եթե հավատաս՝ Հիսուս Քրիստոս աստուծու որդին կարող է նրան կենդանացնել, որդիդ և բոլոր ընտանիքդ»:

Թագավորը այս խոսքերի վրա զայրանալով կամեցավ նրան շարաշար մահով սպանել: Բայց թագավորի մտտ եկան պալատի ավագներն ու խորհրդականները և կայսրին ասացին. «դրանք օտար ու հեռավոր երկրից գործի համար ուղարկված են մի հօր թագավորի կողմից. դրանք մեծ տիրոջ պատգամավորներ են. մեր կողմից նրանց վնաս չպիտի հասնի, եթե ոչ՝ մեծ պատերազմ կծագի մեր և Հայոց մեծ թագավորի միջև, մեծ թշնամութիւն կընկնի. երեխայի ապրելը կամ մեռնելը դրա խոսքից չէր կախված»: Թեպետ շատ այսպիսի բաներ էին ասում, բայց չէին կարողանում թագավորի բարկութիւնն ու զայրույթը զիջեցնել:

Բանը շատ դժվար տեղը հասավ. բոլոր բազմութիւնը համառօրէն պնդում էին, որ չսպանե (Ներսէսին). վերջապես հագիվ հագ կարողացան թագավորին համոզել, որ զոնե նրան չսպանե: Բայց չկարողացան այնպես անել որ ազատ արձակե, այսօր միայն աշողեցրին, որ միայն ախորհի: Արովհետև իմաստուն (խորհրդականներն) երկար մտածե-

հնցան իմաստունքն, զի առ զամ միայն ախորհելովն ապրեցի, գտնեա ապա առ յապա դարձ լիցի առնն, զի մի՛ ՚ի խոովութիւն և ՚ի պատե-
րազմ ՚ի մէջ թագաւորութեանցն երկուցունց լինիցի: Զի ասէին. Ոչ եր-
բէք ուրեք եղեալ է, և ոչ ՚ի մէջ թշնամեաց ուրեք, և ոչ ՚ի մէջ պատերազ-
մի թաւամատար հեշտակաց ինչ կալեկապ և ոչ բանք, թող թէ ման.
զի ոչ երբէք ուրեք ՚ի հնոց ժամանակաց հետէ, թող թէ այլ մեծ և
աւագ և աշխարհի միող զլուխ: Զի թագաւորն դոցա աշխարհին և դա,
որպէս ասեն, ընդ մի համար են. և ասեն՝ թէ աշխարհն այն, ուստի
դո՞ւս եկեալ են, սիրեն զայրդ. և երեւի է դա սեղ: Եւ որպէս ետուն
զրոյց որք ընդ նմա եկեալ էին, թէ ազգակից համարին զառ և մեր-
ձաւոր թագաւորին. և իրեանց աշխարհն սիրեն զայրդ զայդ:

Իսկ թագաւորն տայր եոցա պատասխանի. Բարիոք ասացէք՝ եթէ
այդ այդպէս իցէ, ով արք իմաստունք. զի եթէ տէր նորա տունայ էր
ինձ ՚ի ձեռն նորա զանարգութեան թշնամանս, ոչ գոյր նորա մեղ դնել
բամբերին, և ոչ պատիժ և ոչ բանք: Իսկ նա իւրով կամօք թշնամա-
նեաց զիս, և իւրով կամօք եղև երաշխաւոր մահու ուղղոյն իմոյ. և
ասաց՝ բայց ես իսկ սպանի զնա: Իսկ եթէ նորա թագաւորն զնա առ սէր
յղեաց, նա էկն կտորել զմեզ. վասն այսորիկ առ իւր թագաւորն իսկ
է վնասակար: Բայց փոխանակ զի ինքն անձամբ զանձն իւր կալաւ,
պարտ ինչ է այնմ իմիք. ես ինձէն զիտեմ թէ շեղն ՚ի նմանէ, մահա-
պարտ է:

Ապա ոչ ինչ անսաց եոցա թագաւորն, այլ հրաման ետ ախորհել
զերանելին Ներսէս, և տանել ընկենոյ զնա ՚ի կղզի մի ՚ի ծովուն մեծի,
յայնպիսի յանապատ տեղի՝ ուր ոչ մարդ կայցէ և ոչ ջուր ըմպելոյ, և
ոչ կերակուր, բայց սոսկ միայն անապատ իցէ. զի սովամահ սատա-
կեցէ զնա: Եւ ժողովեալ զամենայն իւրոյ իշխանութեանն քաղաքաց
զամենայն ուրբողոսն զեպիսկոպոսս զերիցունս զարկաւագունս, որ
միանգամ յուղղութեանն էին և ՚ի հաւատս. և մեծ ժողով առ հասարակ
իշխանութեանն ժողովեցան: Եւ խօսէր ընդ նոսա, զի ամենեկեան
յանձն անցեն դառնալ ՚ի խոտորութեան հաւատն աղանդութեանն արիա-
նոսաց, և դարձցին անդրէն երթալով յիւրաբանշիր վիճակս, և շրջեցեն
զիւրաբանշիր ժողովուրդս յարիանոսաց հաւատն: Իսկ իբրև ոչ ոք ՚ի
նոցանէն յայսմիկ յանձն անոյ հաւանեցան, ապա ախորհեաց զնոսա,
և ընկէց յաշխարհս օտարս, զի մի՛ ոք ՚ի նոցանէն դարձցի յիւր տեղիս:
Եւ փոխանակ եոցա՝ զանօրէնութեան հովիտն կացուցանէր, յամենայն
քաղաքս արիանոսս շեպիսկոպոսս յղէր. և եղև մեծ շարժումն և խոտ-
վութիւն և հերձուածք յամենայն եկեղեցիս տիեզերաց:

յուց հետո այսպէս զտան, որ ախորհի միջոցով առ այժմ մահից կա-
գառովի, իսկ ապագայում նա ախորհից կվերադառնա, և այսպիսով եր-
կու թագավորութիւններէ մեջ խոտվութիւն ու պատերազմ չի լինի:
Նրանք ասում էին. «Ոչ մի տեղ եղած բան չէ, ո՛չ թշնամիների միջև և
ոչ պատերազմի ժամանակ, որ թեկուզ մի հասարակ պատգամավոր
կալանավորութեան, կապանքի և բանտի»⁸⁴ ենթարկվի, ո՛ր մնաց թե
մահվան. հին ժամանակներից ի վեր երբեք և ոչ մի տեղ այսպիսի բան
չի եղել. իսկ դա դեռ մեծ ու ավագ մարդ է և մի աշխարհի գլխավոր է.
որովհետև, ինչպէս ասում են՝ դրանց աշխարհում թագավորն ու դա մի
նաշվի են. և ասում են, թե այն աշխարհում, որտեղից դրանք եկել են՝
այդ մարդուն սիրում են, նա երեւի մարդ է: Դրա հետ եկողները մեզ
պատմեցին, թե դա թագավորի ազգական ու մերձավոր է, և դրանց աշ-
խարհը դրան սիրում է»:

Իսկ թագավորը նրանց պատասխանում էր. «Դուք նիշտ եք
ասում, ո՛վ իմաստուն մարդիկ. այդ այդպէս է: Եթե նրա տերը նրա
միջոցով ինձ անարգանք ու նախատինք հասցներ՝ չէր կարելի նրա
բանբերին մեղադրել, պատժի կամ բանտի ենթարկել, բայց նա իր սե-
փական կամքով ինձ թշնամութիւն արավ, իր կամքով իմ որդու ման-
վան երաշխավոր եղավ, նա հենց ասաց թե ես ինքս նրան սպանեցի:
Իսկ երբ նրա թագավորը սիրո համար նրան մեզ մոտ ուղարկեց, իսկ նա
զալով մեզ կտորեց՝ հենց իր թագավորի առաջ էլ նանցավոր է: Բայց
որովհետև նա ինքն իր գլխի բան արավ՝ պետք է պատասխանատու
լինի. նա մահապարտ է, որովհետև զիտեմ որ թագավորի կողմից չէ
դրա արածը»:

Թագավորը այլևս (խորհրդակալներին) չլսեց, այլ նրան ավեց
երանելի Ներսեսին ախորհել, տանել ձգել մեծ ծովում մի կղզի, այն-
պիսի մի անապատ տեղ, ուր ո՛չ մարդ լինի, ոչ խմելու ջուր և ոչ կերա-
կուր. լոկ մի անապատ լինի, որպեսզի սովից մեռնի:

Ապա նա իր ամբողջ իշխանութեան քաղաքներից ժողովեց բո-
լոր ուղղափառ եպիսկոպոսներին, քահանաներին ու սարկավագներին,
սրտն ուղիղ հավատն էին դավանում: Բոլոր իշխանութեան տեղերից
եկան, մեծ ժողով կազմեցին: Թագավորը նրանց հետ խոսեց, (և առա-
ջարկեց) որ բոլորն էլ ընդունեն արիանոսական աղանդի սխալ դավա-
նութիւնը, ապա դառնան իրենց վիճակները և իրենց ժողովուրդները
դարձնեն արիանոսական հավատին: Երբ նրանցից ոչ մեկը հանձն չա-
ռավ՝ ապա բոլորին ախորհեց և էջեց օտար աշխարհներ, որպեսզի
երանցից ոչ մեկը իր տեղը չդառնա, իսկ նրանց փոխարեն անօրեն դա-
վանութեան հովիվներ էր նշանակում, արիանոս շեպիսկոպոսներ էր

Եւ մեծ եղև ընդ ամենայն տիեզերք փորձութիւնք նեղութեանց վտանգի քան զառաջին թագաւորացն. ևս շար, որ ՚ի հեթանոսացն պատերազմն և խռովութիւնն յառաջագոյն յառնէր առ այլովք դիցապաշտ մեհենասէր թագաւորոք: Ամենայն նշմարիտ ուղղափառ հաւատով վարդապետք մերժեցան յիւրաքանչիւր ժողովրդոց, և զնոցա տեղիսն կալան մշակք սատանայի. և ամենայն հաւատացեալոց ՚ի Քրիստոս հասանէին թագում նեղութիւնք, և առ հասարակ ամենայն ժողովրդոցն լինէր սուգ և տրտմութիւնք: Այլ կալան զեկեղեցիսն ամենայն պաշտօնեայքն սատանայի, և հեռացան հովիւքն յիւրաքանչիւր հօտից, և եղեն խաշինք ցրուեալք. զի ոչ գոյր նոցա առաջնորդ, և ոչ մնաց տեղի ազօթից հաւատացեալոց ժողովրդոց: Այլ զի մի՛ հրեշտակացն սատանայի հաւանեացին, նոքա ՚ի բացառ յանյարկ տեղիս՝ արտաքս և քաղաքաց և շինաց ասէին կալ յազօթս. և ՚ի կատարել գաղօթսն իրեանց՝ խնդրէին ուխտիս յաստուծոյ, զի փոխեսցէ զանցուցէ զշար ժամանակն, և դարձուցէ զնշմարիտ իւրաքանչիւր վերակացուս յիւրաքանչիւր ժողովուրդսն, և յիրեանց վաստակս ՚ի շինեալ եկեղեցիսն՝ ուստի մեծեցանն, թեքև դարձ լիցի նոցա այսէն:

Իսկ յայն յիշխանաց՝ որ ընդ սրբոյն Ներսէսի Լերքեալ էին յեկրէն Հայոց, զնոսա թագում գանձիս լցեալ արձակէր, կաշառակաւործս կաշառակաւ առնէր առ հասարակ՝ որ միայն անդ կին. և թագում գանձս ոսկոյ և արծաթոյ և ականց պատուականաց ՚ի ձեռն նոցա՝ արժային առաքէր. իբրև այնու կամէր հանել զմիտս թագաւորին: Այլ ոչ գոյր շար և ոչ թիւ, զի անհամար գանձս առաքէր արժային Հայոց. գրէր առ նա զիր ամբաստանութեան զսրբոյն Ներսիսէ, իբրև թէ սպան գորգի նորա: Եւ արձակեաց ևս զպանդանդսն զԱրշակունիսն թագաւորին Հայոց, որ կային ևս ՚ի կայսերական սպառնալանն. զի են նոքա եղբորորդիք արժային Արշակայ, զի միտմն անունն հանաչէր Գնել, և միտումն անունն Տիրիթ. ևս ՚ի ձեռս սատարապացն Հայոց, և զնոսա զայս օրինակ անդուստ յուղարկէր:

2

ՅԱԳԱՊՍ ԵՔԷ ԶԻԱՐՄ. ԻՐԻՆԻ ԱՔՍՈՐԵՑԱՆ ԽՈՐԵՐՆ ԿԵՐՍԵՍ ԵՒ ԸՆԴՆՑԱՆ ԻՒ ԿԳՁԻՆ ՅԱՆԱՊԱՏՆ. ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԿԱՄ ԶԻԱՐՄ ԵՐԱԿՐԵՑԱՆ. ԵՒ ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ՅԱՍՏՈՒՄՈՅ ՆՂՆՆ ԱՔԱՆՁԵՒԹ ԶԱՄՍ ԻՆԼ

Ապա իբրև սրտառեալ թագաւորն Վաղէս յարոյց հալածանս ՚ի վերայ եկեղեցեաց սրբոց ընդ ամենայն կողմանս իւրոյ իշխանութեանն,

ուղարկում բոլոր քաղաքները: Եվ աշխարհի բոլոր եկեղեցիներում մեծ շարժում առաջ եկավ, խռովություններ ու հերձվածներ ծագեցին: Եվ բոլոր աշխարհում մեծամեծ նեղություններ, փորձություններ ու վտանգներ առաջ եկան քան նախկին թագավորների ժամանակները,— ավելի վատ՝ քան կուսպաշտ մեհենասեր թագավորների ժամանակ ծագած պատերազմներում: Բոլոր նշմարիտ և ուղղափառ վարդապետները վտարվեցին իրենց ժողովուրդների մոտից, նրանց տեղերը գրավեցին սատանայի մշակները, բոլոր Քրիստոսի հավատացողներն ենթարկվեցին տեսակ-տեսակ նեղությունների, բոլոր ժողովուրդները սգի ու տրտմության մեջ ընկան: Որովհետև բոլոր եկեղեցիները գրավեցին սատանայի պաշտոնյաները, հովիվները անջատվեցին իրենց հոտերից և խաշինեցին ցրվեցին. նրանց համար առաջնորդ չմնաց և ոչ հավատացյալ ժողովրդի համար ազօթի տեղեր: Նրանք որպեսզի սատանայի սպասավորներին չենթարկվին՝ քաղաքներից ու գյուղերից դուրս ամայի տեղերում բաց երկնքի տակ ազօթ էին անում, և ազօթների վերջում ուխտադրությամբ խնդում էին աստուծուց, որ այդ շար ժամանակը փոխե վերացնե, նշմարիտ առաջնորդներին դարձնե իրենց ժողովուրդների մտա, դարձնե իրենց աշխատանքով շինված եկեղեցիները, սրտեղից հալածվել կին:

Իսկ այն իշխաններին, որոնք Հայոց աշխարհից սուրբ Ներսիսի հետ զնացել էին՝ (Վաղեսը) արձակում էր՝ շատ գանձերով լիացնելով. մտածում էր բոլորին կաշառներով կուրացնել, և նրանց ձեռքով ոսկու, արծաթի և թանկագին ակների մեծ գանձեր էր ուղարկում (Արշակ) թագավորին, նրա սիրտը առնելու համար: Թիվ ու հաշիվ չկար այն գանձերին, որ ուղարկում էր Հայոց թագավորին, և նրան ամբաստանության գիր էր գրում Ներսիսի մասին, իբրև թե նա սպանեց իր որդուն: Նաև արձակեց Հայոց թագավորի Արշակունի պատանդներին, որ կայսերական պալատում էին գտնվում, Արշակ թագավորի եղբորորդիք, որոնցից մեկի անունն էր Գնել, մյուսինը Տիրիթ: Սրանց հանձնեց Հայոց սատարակներին և այս կերպով նրանց հանապարհ ձգեց:

2

ԹԵ ԻՆՁՊՍՍ ՍՈՒՐԱ ՆԵՐՍԵՍ ԱՔՍՈՐՎԵՑ ՈՒ ԶԿՎԵՑ ԱՆԱՊԱՏ ԿԳՁԻՆ ԵՎ ԻՆՁՊՍՍ ԿԵՐԱԿՐՎԵՑ, ԿԱՄ ԻՆՁՊՍՍ ԱՍՏՎԱՄ ԱՔԱՆՁԵՒԹ ՑՈՒՅՑ ՏՎԵՑ ԻՆԸ ՏԱՐԻ

Երբ Վաղէս թագավորը զայրանալով հալածանք քաղաքներից բոլոր սուրբ եկեղեցիների վրա իր իշխանության բոլոր կողմերում, և

և զամենայն եպիսկոպոսս մեկնեաց եհան յիւրաքանչիւր ժողովրդոց և ընգեց զնոսս յօտարութիւն, առաւելիւր նիւթեալ մեծաւ բարկութեամբ ՚ի վերայ սրբոյն Ներսէսի: Վասն զի պատճառ մահուան միամօր սրբոյն սիրելոյ իւրոյ եղև նա, ապա շարապետ շարութեամբ դառնութեամբ մահուան կամէր վճարել զնա: Որում մեծամեծին և ամենայն խորհրդական բազաւորին շնամենալ շառնութիւն յանձն, այլ հագիւ հագիւ կարացին թափել ՚ի մանուանէ: Ապա ետ հրաման ընգեցնու զնա ՚ի կղզին մի մեծ ուկիսանոս անագին ծովու, յանապատ յանջուր տեղի մի՝ ուր ոչ բոյս ինչ դալար, և ոչ արմատ ինչ, և ոչ այլ ինչ ամենևին՝ որ ինչ ՚ի պէտս մարդկան լինիցի: Բայց միայն քար և արագ ապառաժ, և ոչ նանապարհ ուրե՛ք ընդ այն, և ոչ զնագի ինչ նաւաց:

Ապա անցուցին զնա ՚ի տեղին հրամայեալ, և ընդ նմա արտ եւթահասուն, որ կէսն եպիսկոպոս էին յայլոց քաղաքաց, կլոք կղերիկոս յայլոց եկեղեցեաց: Իսկ նա խնդայր և ուրախ էր ընդ այն, զի եհաս նմա կրել շարշարանս վասն անուան տեանն Յիսուսի Քրիստոսի Որդոյն աստուծոյ: Եւ էին ետրա այն ուր ընդ նմայն ակտեցան յիւրոցն՝ երկու, անուն միոյն Ռաստոմ սարկաւազ, և Երկրորդին՝ Տիրանամ: Եւ այլքն եւթանասունն որ ընդ նոսա, զորս ուտեմ ուտեմ ընդ նոսա ամացեալ ՚ի նան՝ ՚ի կղզին խաղացուցին: Եւ զնաց մեկնեցաւ նան՝ որ զնոսայն տանէր, և ըստ հողմոյն յաջողութեան ՚ի հնգետասան օր հասանէր ՚ի հրամայեալ տեղին. և թափեաց զնոսա նան ՚ի կղզին, և ինքն այսօրէն դարձաւ:

Եւ յայնմ կղզուչ ոչ գտանէր ոչ ջուր ըմպելոյ և ոչ դոյզն ինչ արմատ, զի անարմատ, արագ միայն էր. զի վասն այնորիկ իսկ տարեալ էր զնոսա անդր, զի սովման արացեան զնոսա ըստ իստութեան թագաւորին հրամանին: Եւ եղև իբրև եհաս նոցա յամել ամսօրեալ մի ժամանակս, որ տկարագոյնն էին ՚ի նոսա՝ սկսան նեղել ծարաւել նուաղել և ներգեւել դարսովել ՚ի քաղցոյ կամ ՚ի ծարաւոյ: Ապա միսիբարել և քաջալերել սկսաւ զամենևսեան Ներսէս, և ասէ. Պինդ կացէ՛ք, հաստատուն լերուք, և մի՛ երկնչիք. զի այն տէր մեռ Յիսուս Քրիստոս՝ որ հրամայեաց ծառոյն սարեկայ բերել զխոյն պտուղ, և ընկալաւ զԻսահակ կենդանի զոն, և օրհնեաց զՅակոբ ՚ի պանդխտութեան, և ապրեցոյց զՅովսէփ ՚ի ծառայութենէն և տիրացոյց, հրամայեաց և մտեանոյ հրով տերևել ծաղկել, և օրոցն հրամայեաց քաղցրութեանն հացին կերակրոյ ՚ի վերուստ ցօղել, և զբրամարգին ՚ի թոշնոց տալ ապրստամբով և դառնացող ժողովրդեանն, և ինքն Քրիստոս վէմ եղեալ՝ ընդ նոսա շրջէր յանապատին յանջրդին, և զքաղցրութիւն ջուրցն ՚ի ծարաւ նոցա մատուցանէր, և խորհուրդ հանդերձելոցն՝ որ առ յապա լինելոցն էր՝

բոլոր եպիսկոպոսներին հեռացնելով իրենց ժողովուրդներէից օտարության մեջ ձգեց՝ նա ավելի մեծ բարկութեամբ գրգռված էր սուրբ Ներսէսի դէմ, որովհետև նրան էր համարում պատճառ իր մեկ հատիկ որդու մահվան, ուստի կամենում էր նրան շարաշար դառն մահով վախճանեցնել: Թագավորի մեծամեծներն ու խորհրդականները շնամաձայնեցին այս բանին և հազիվ հազ կարողացան նրան մահից ազատել: Այն ժամանակ նա հրաման տվեց նրան ձգել մեծ անագին օվկիանոս ծովում մի կղզի, մի անապատ անջուր տեղ, որտեղ ո՛չ դալար բոյս կար, ո՛չ արմատ, և ոչ ուրիշ մի բան՝ մարդու (սնունդի) պիտանի, այլ միայն քար, ավազ, ապառաժ: Ճանապարհ էլ չկար դեպի այդ կղզի և ոչ նավերի երթևեկություն:

Նրան տարան հասցրին հրամայված տեղը և նրա հետ յոթանասուն մարդ, որոնցից կեսը եպիսկոպոսներ էին ուրիշ քաղաքներից և կեսը հոգևորականներ ուրիշ եկեղեցիներից: Իսկ նա (Ներսէսը) ուրախ էր այս բանին, որ իրան վիճակվեց շարշարաններ կրել Հիսուս Քրիստոսի՝ աստուծու որդու անվան համար: Նրա հետ աստուծոններից երկուսը իր մարդիկն էին. մեկի անունը Ռաստոմ սարկավազ, երկրորդին՝ Տիրանամ. նրանց հետ եղած մյուս յոթանասունին էլ (ճանապարհին) այստեղից և այնտեղից նավը լցնելով տարան դեպի կղզին: Նավը, որ նրանց տանում էր՝ մեկնեց, աջողակ նամբով տասնևմիս օրում հասնում էր հրամայված տեղը: Նավը նրանց կղզին ավ հանեց և ինքը ետ դարձավ:

Այս կղզում ոչ խմելու ջուր կար և ոչ մի շնչին արմատ, որովհետև անարմատ ավազ էր միայն. հենց այս պատճառով էլ նրանց այնտեղ էին տարել, որ սովման անեն թագավորի խիստ հրամանի համաձայն: Երբ նրանք մի ամսաշափ ժամանակ այնտեղ մնացին՝ նրանց մեջ ավելի թույլերն սկսեցին քաղցից ու ծարավից տանջվել, տառապել, թուլանալ, նվաղել:

Այն ժամանակ Ներսէսն սկսեց բոլորին քաջալերել ու մխիթարել՝ ասելով. «Հաստատ ու պինդ մնացե՛ք, մի՛ վախենա՛ք, որովհետև մեր տեր Հիսուս Քրիստոսն էր, որ սարեկա ծառին հրամայեց խոյ բերել իբրև պտուղ⁸⁵, որ Իսահակին զոն ընդունեց կենդանույն, որ Հակոբին օրհնեց պանդխտության մեջ, որ Հովսէփին սարկությունից փրկեց ու տեր դարձրեց, որ մտեանուն հրամայեց՝ կրակով տերև հանել ու ծաղկել, որ օգին հրամայեց՝ վերևից քաղցր կերակուր ցողել⁸⁶, և դառն ապստամբ ժողովրդին լորամարգի թռչուններ տվեց ուտելու, և ինքը Քրիստոս վեմ դառնալով նրանց հետ շրջում էր անջրդի անապատում. և ծարաված ժողովրդին քաղցր ջուր մատակարարում, և իբրև ապա-

գուշակէր գաւազանան 'ի ձեռն Մովսէսի, վէմն խոցեալ՝ հոսը ևոցա ջուր, զնոսա անդ գառաշինն օրինակօքն կեցուցանէր, և ինքն կերակրեաց 'ի սակաւ հացէ զժողովուրդն յանապատի անդ, և ըստ ծառայն՝ ուր զխոյն երեւ՝ ինքն զխաշէն պրկեալ կախեալ խաշեցաւ, և օրինական ըստ նմանութեան 'ի կողսն խոցեցաւ, և եհան մեզ անտի ջուր փրկութեան 'ի լուացումն սրբութեան ապաշխարութեան՝ յողագս կեեաց մեռոց, և ինքն վասն մեր հաց եղև, և զարինն իւր ըմպել ետ մեզ, զի զմարմինն 'ի մարմինն խառնեցէ և արինն յարին, զի զաստուածութիւնն յոգիս մեր միացուցեալ, զմեզ ընդ սուրբ Հոգույն, և 'ի վախճանի զմեզ բնակիցս աստուածութեանն արասցէ. արդ ուր այսչափ երախտիս առնէր մեզ, մինչև մեք անգամ բանս զոնացողութեան փոխարէն շնորհս ոչ հատուցանէաք նմա, իսկ արդ զիա՞րդ վասն անուան նորա արժանի եղեալք սակաւիկ մի թշնամանաց՝ սովամահ ինչ կարծիցէք լինել: Ոչ այդպէս, այլ հաւատով խնդրեսցուք, և տացի մեզ կերակուր: Իսկ արդ նշա՞ն խրեղրեմք, ոչ, այլ նշան թերահատտից պիտոյ է, և առ զշարսն դարձուցանելոյ յուղղութիւն. այլ մեզ, զիտէ տէր զպիտոյսն մեր և զօգտակարսն, և ըստ այնմ պատրաստէ զինչ և պիտոյ է մեզ: Իսկ մեք ոչ այնպէս, որ քա՛ւ և մի՛ լիցի, որպէս ասացան. ասէ. «Ազգ շար նշան խնդրէ»: Իսկ մեզ կարեւորքն առանց ուրոյն 'ի մարդկան աղանդէն չիք հնար լինել: Իսկ տէրն կարող է և առանց կերակուրոյ պահել զմեզ կենդանիս, և կարող է տալ կերակուր. և արդարացուցանել կարող է, և արժանիս առնել՝ վասն իւրոյ անուանն պատրաստել մեզ մեռանել. տալ մեզ սովորական ընդունելութիւն բնութեան մահուն, որ շերտայ ուրեք 'ի մարդկանէ, այլ պատեառս միայն առնէ զանուն իւր 'ի վերայ աներևոյթ մարմնոյն. մահէ, և իւրոյ արժայութեանն զմեզ բազորդս բաժանորդս առնէ: Կարող է և ի՛ խաղաղութեան վախճանել, և առնել արժանիս արժայութեան կարգացն:

Չայս և այսպիսի և որ երթայր զնետ սորին՝ իբրև խօսեցաւ, արդ՝ ասէ՛ զի՛ք ծուներ ամենեկեան, զի արժանի միայն լիցուք մարդասիրութեանն Քրիստոսի: Եւ 'ի ղեկէ ևոցա երիցս անգամ ծուներ և կալ յաղօթս, և յարեաւ 'ի ծովու անդ հողմ սաստիկ, և սկսաւ ընկենուլ 'ի կղզի անդը ձուկն սաստիկ յոյժ, մինչև շեղչս շեղչս կուտէր 'ի ցամաքի կղզույն. և ընդ նմին փայտ սաստիկ յոյժ: Իբրև հանին կուտեցին զփայտն, խորհէին թէ հոր պիտոյ է, որով զփայտն լուցցուք: Յանկարծակի ինքնին լուցեալ փայտն հրով վառէր, և նոքա յարուցեալք զոնացեալ, զաղօթսն կատարելոյ՝ մատեան արկին 'ի խորովս, և բազմեցան և մատեան յուտել: Եւ իբրև կերան յագեցան, և պէտք եղեալ ըմպելոյ ջուր՝ յոտն եկաց սուրբն Ներսէս, և մատուցեալ փոռեաց գաւազն՝ 'ի կղզուր, և բխեաց արքեր՝

գայում լինելիքի գուշակութիւն՝ Մովսէսի գաւազանով ապառաժը խոցելով ջուր էր հոսեցնում նրանց համար և այս օրինակով առաջին անգամ նրանց կյանքը պահպանում, և ինքն էլ անապատում քիչ հացով ժողովուրդը կերակրեց, և նման այն ծառին որ խոյ բերեց՝ ինքն էլ խաշին զամվեց ու կախվեց, և վերի օրինակի համաձայն ինքն էլ կողից խոցվեց և այնտեղից մեզ համար հանեց փրկութեան ջուր, որպեսզի ապաշխարութեամբ լվացվինք ու մաքրվինք, կյանք գտնենք. ինքը մեզ համար հաց եղավ, իւր արյունը ավեց մեզ խմելու, որպեսզի մարմինը մարմնի հետ խառնեք, արյունը արյունի հետ, աստվածությունը մեր հոգու հետ միացնեք և մեզ սուրբ հոգու հետ և վերջում մեզ աստվածություն հետ բնակակից դարձնեք: Արդ՝ եւ որ այսման երախտիք էր մեզ ցույց տալիս, մինչդեռ մենք նույնիսկ շնորհակալութեան խոսք չէինք ասում իրեն, ի՞նչպէս կարող էր կարծել, թե եւ սովամահ կթողնեք մեզ, որ թեկուզ մի փոքր շափով թշնամանք կրեցինք նրա անվան համար: Ո՛չ, այդպէս չէ. մենք հավատով խնդրեմք, և մեզ կերակուր կտրվի: Ի՞նչ է, մենք նշա՞ն ենք խնդում. ո՛չ, նշանը թերահատտեանի համար է պետք և շարեւին օւղութեան բերելու համար. իսկ մեր վերաբերութեամբ՝ անէր զիտե մեր կարիքներն ու օգտակարք և ըստ այնմ կպատրաստե՛ ինչ որ մեզ պետք է: Մենք այնպէս շենք՝ ինչպէս ասաց թե՛ «Չար ազգը նշան է խնդում», քա՛վ լիցի: Ինչ որ մեզ կարեւոր է՝ առանց մարդկանց օգնութեան էլ կարող է ստացվել: Տերը կարող է առանց կերակրի էլ մեզ կենդանի պահել, կարող է և կերակուր տալ, կարող է և արդարացնել, կարող է մեզ մահվան արժանացնել իւր անվան համար, տալով մեզ սովորական բնական մահը, որից մարդ ազատում չունի⁸⁷, և մեզ արժայութեան մասնակից դարձնել. կարող է մեզ խաղաղ մահով վախճանեցնել և արժայութեան արժանացնել»:

Այս և սրանց համապատասխան ուրիշ բաներ խոսելուց հետո եւ ասաց. «Թողորդ ծուներ դրեք, որ արժանանա՞նք Քրիստոսի մարդասիրութեան»: Եվ երբ նրանք երեք անգամ ծուներ դրին և աղոթեցին՝ ծավովը սաստիկ քամի բարձրացավ և սկսեց կղզին թափել մեծ քանակութեամբ ձուկ, այնպէս որ կղզու վրա կուտակներ ձևացան, և սրա հետ միասին շատ-շատ փայտ: Երբ փայտը հանեցին, կույտ շինեցին՝ մտածեցին թե՛ կրակ է հարկավոր, որով փայտը վառեմք: Հանկարծ փայտը ինքն իրան կրակ առավ ու սկսեց վառվել: Նրանք աղոթելուց վեր կացան զոնութեամբ, ձուկը խորովեցին, բազմեցան և սկսեցին ուտել: Երբ կերան կշտացան ու խմելու ջուր հարկավոր եղավ՝ ոտքի կանգնեց սուրբ Ներսէսը, կղզու մեջ ավազը փորեց. բղիսց անուշ ջրի աղբյուր, և այնտեղից շարունակ խմում էին կղզու վրա եղողները:

չոր քաղցր անոյշ, և անտի բմպէին որք հանապազորով՝ կին կզգուցն: Յայնմ կղզուջ գալս օրինակ կերակրեալ լինէին 'ի ծովէ անտի. և հանապազ մխիթարէր զնոսա սուրբն ներսէս, և ասէր. Այսպէս յիշեցէք և 'ի մտի կալարուք գրանն տեանն զոր ասաց. թէ «եղբայրացէք զարհայտութիւնն աստուծոյ և զարդարութիւնն նորա, և այն ամենայն տացի և յանցիցի»: Տեսէք, եղբար, զի անաւասիկ իբրև հայր յորդիս մատուցեալ է առ մեզ աստուած՝ խրատել զմեզ, զի զմեզ պիտանիս արասցէ, և զանունն քաջութեան ժառանգեցուցէ մեզ, և զմեզ մեծաց վարձուց արժանիս արասցէ: Զի զպատնառս սակաւիկ առաքինութեան ի մեջ խնդրէ. այնչափ միայն. զի սիրեսցուք զնա. և ապա զանբի զանչափ զանկշիռ զանհամեմատ բարեացն առնէ զբարեբարութիւնս սխալեցեաց իւրոց. և ցուցանէ զբարխառուր զերախառապարզև հատուցմունս վասն իւրոյ մարդասիրութեանն: Քանզի և զաննն իւր ոչ ինայնչեաց ղենէ 'ի վերայ մեր. այլ կերակուր և բմպելի ևս եղև մեզ:

Եւ այսպէս հանապազ հանդերձ եղբարք գոհանայ և օրհնել զտէր Տիսուս Քրիստոս, զգայց և զցեղեկ կային 'ի պաշտաման տեանն անդադար: Արեգական մտանելոյ կային եղբարքն, և այսա տէրունատուր կերակրովն ուրախ լինէին, յրնգեանոյ պէացն 'ի պատրաստել զկերակուր: Իսկ սուրբն ներսէս յերև ատուրն 'ի կիրակիէն հասեալ միայն. ապա նաշակէր: Այլ գալս օրինակ համակ տայր հոգա զքաջարութիւն սուրբն ներսէս ամս ինն, որ եղեն յայն կղզուջ:

է

ՅԱՂԱԳՄ ԱՍՏՈՒԹՅՈՅ ՄՔԱՆՁԵԼԵԱՅՆ ՈՐ ԵՂԵՆ 'Ի ՆԵՐՍԷՍ ԵՒ ԿԱՄ 'Ի ԲԱՐՍԵԼՈՍ.
ԵՒ ՎԱՍՆ ՆԱԽԱՆՁՈՒՆ ԵՐԱՅԵՐ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍԻ ԱՌ ԲԱՐՍԵԼՈՍ

Իսկ Կեսարիայի Եվսեբիոս Եպիսկոպոսը երբ այն գարմանալիք զնախ իջանել զաղաւնոյն՝ որ եկն 'ի յերկնից, և հանգչել նախ յերիցապետն Կեսարու սուրբն Բարսիլիոս, 'ի դժկամակ միտս լինէր ընդ նմա. և տեսանէր զնա իբրև գօր հակառակորդ և զթշնամի: Քանզի հոշակ նարեալ էր ընդ երկիր ամենայն. ասէին և պատմէին՝ թէ յորժամ ձեռնադրէին զսուրբ Կաթողիկոսն ներսէս, էջ հանգեալ 'ի նմանութիւն աղաւնոյ 'ի վերայ՝ նախ յերիցապետն 'ի սուրբն Բարսիլիոս. և ապա յարուցեալ նստալ 'ի քանակապետն ներսէս: Եւ այս հոշակ հարկանէր զնոցանէ. մանաւանդ յաշխարհն Գամրաց: Մեծապէս թուէին մարդ-

Այս կղզու վրա այս կերպով նրանք կերակրվում էին ծովից, և սուրբ ներսեսը շարունակ նրանց մխիթարում էր և ասում. «Այսպես հիշեցե՛ք և մտքեւումդ պահեցե՛ք տիրոջ խոսքը, որ ասաց. դուք աստծու արհայտությունն ու նրա արդարությունը փնտռեցե՛ք, և այդ բոլորը մեզ կարվի ու կավելանա: Տեսնո՞ւմ ե՛ք, եղբայրներ, որ աստված մեզ հետ վարվում է՝ ինչպես որդոց հետ՝ մեզ խրատելու համար, որպեսզի մեզ պիտանի մարդիկ դարձնե, քաջութեան անուն մեզ ժառանգեցնե և մեծամեծ վարձերի արժանացնե: Իբրև փոխարեն նա մեզանից մի փոքր առաքինություն է պահանջում— որ նրան սիրենք, որի փոխարեն նա անթիվ, անչափ, անհաշիվ անհամեմատ բարիքներ, բարեբարություններ և սխալեցիլ է անում մեզ համար և իր մարդասիրությամբ բարի հատուցում է անում. որովհետև նա նույնիսկ իր անձը շխնայեց մեզ համար ղենէլ, այլ մեզ համար կերակուր և բմպելիք դարձավ»:

Այս կերպով Եղբայրները շարունակ գոհությամբ օրհնում էին տէր Հիսուս Քրիստոսին, զիշեր ցերեկ անդադար տիրոջ պաշտոնն էին կատարում: Նրանք սպասում էին արեգակի մայր մտնելուն, ապա տիրոջ տված կերակրովն ուրախանում էին, որ այիքները դուրս էին ձգում՝ կերակուր պատրաստելու համար: Այս կերպով սուրբ ներսեսը միշտ սրտապնդում էր նրանց ինք տարի⁸⁸, որ այն կղզույն մնացին:

է

ԱՍՏՈՒ ՄՔԱՆՁԵԼԻՔԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԵՐԵՎԱՆՆ ԵՐԱՅԵՐ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍԻ ՎՐԱ,
ԵՎ ՔԵ ԻՆՁՊԵՍ ԵՎՍԵՐԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍԸ ՆԱԽԱՆՁՈՒՄ ԷՐ ԲԱՐՍԵԼՈՍԻՆ

Իսկ Կեսարիայի Եվսեբիոս Եպիսկոպոսը երբ այն գարմանալիք տեսավ, այսինքն որ երկնից իջած աղավնին նախ նստեց Կեսարիայի երիցապետ սուրբ Բարսիլիոսի վրա՝ մտնումը ատելություն զգաց նրա դեմ և նրան համարում էր իրեն հակառակորդ⁸⁹ և թշնամի, որովհետև բոլոր երկրում հոշակվել էր, թե երբ ներսես սուրբ կաթողիկոսին ձեռնադրում էին՝ (ս. հոգին) աղավնու կերպարանով իջավ ու կանգնեց նախ երիցապետ սուրբ Բարսիլիոսի վրա և հետո նրա վրայից բարձրացավ նստեց ներսես քանակապետի վրա: Այս հոշակը նրանց մասին տարածվում էր մանավանդ Գամիրք աշխարհում: Մարդիկ շատ

կանն սփանչելիքն ամենայն. և ամենայն մարդ պատուէին զսուրբն Քարսիլիոս. Մանասնդ վասն սրբութեան վարուցն նորա, և կարգացն նշմարտութեան, և բազում խոնարհութեան նորա, և վասն աստուածախօս շեքմեռանդն ազօրիցն նորա, և վասն վարուց կարգաց պարկեշտութեանն. և կամ վասն աղատասիրութեանն և վասն տառապելասլէ²⁰ վարուցն, և պատուիրանկատար մշտակիր հանապարհորդութեան նորա, կամ վասն բազում գիտութեանն, զի աղբեր էր անպակաս իմաստութեամբն. և վասն ուսուցիչ հաւատարիմ վարդապետութեան նորա, զի փիլիսոփայական արուեստին խնոյր արկանէր հանապարհ զամենայն զուր բացեալ գրեւան հեշտիլոսացն, և զհաստա նշմարիտ ամենասուրբ երրորդութեանն ամենեցուն հաստատէր: Վասն այս ամենայնի նայէին ընդ նա իբրև ընդ առաջնալ Քրիստոսի, իբրև զհեշտակ երկնատուր. և ամենայն ով վկայէր թէ արժանի իսկ էր նա Հոգույն աստուծոյ:

Իսկ նա զանձն կարի ՚ի խոնարհութեան ունէր, և անարժան համարէր. թէպէտ և ամենայն ով վասն գիտութեան արուեստին կարօտէր առ նա զայլ. մանասնդ արտախնէն իսկ հարտարապետօք փիլիսոփայիցն առ նա ընթանային վասն իրենանց արուեստին: Այլ նա զբազումս դարձուցանէր ՚ի պէսպէս յիւրախանչիւր կարծեացն խոտորութենէ ՚ի նշմարտութեանն հաւատա, երկրպագոս Քրիստոսի անքիւ մարդկան կացուցանէր: Եւ ամենայն երկիր սկսան ՚ի նա նայել, որպէս թէ անդուստ յերկնից ՚ի վերուստ իջեալ իցլ. այնչափ՝ որպէս զի թէ կամիցի ով պատմել, ոչ կարասցէ: Այլ յարժամ խոժոռադէմ երեսօք տեսանէր զիւր եպիսկոպոսն ընդ ինքեան, սուրբն Քարսիլիոս տեղի տայր նմա, թողայր զհաղաքն. և զնայր նա անտի, էլեալ բնակէր մի ՚ի շինացն՝ ուր և նմա պատշաճ իցէ կալ անդ:

Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՐՐՊԷՍ ԿԱՅՍՐԸ ՎԱՂԷՍ ՀԱԱՍԵԱԼ ԶԱՄԵԱՅՆ ՈՐՂԱՓԱՌ
ՀԱՒԱՏԱՅԵԱԼԱՍ. ԵՒ ԿԱՄ ՈՐՐՊԷՍ ԿԱՄԵՅԱԻ ՅԱՆԿՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌՆԵԼ ԿԱՅՍՐԸ ՚Ի
ՄԷՋ ՀՇՄԱՐՏԱՌԹԵԱՆՆ ՀԱՒԱՏԱՅԵԼՈՅ, ԵՒ ՚Ի ՄԵՋ ԶԱԽՈՂ ԱՂԱՆՈՒՅՆ
ԱՐԻԱՆՈՍԱՅ, ԵՒ ԿԱՄ ՈՐՐՊԷՍ ՍՔԱՆՁԵԼԵԱՅՆ ՏԵԱԼԵԱՄԵՆ ՍՈՒՐԸ ԲԱՐՍԻԼԻՈՍ
ԿՈՉԵՅԵԱԼ ՚Ի ՊԱՏՔԱՐՆ, ԵՒ ՅԱՂԹԷՐ ԱՍՏՈՒՅՈՒՅ ԶՐՈՒԹԵԱՄԵՐՆ՝ ԱՌ ԵՊԵՍԿՈՊՈՍԵՆ
ՆԵՍԵՐԸ. ԵՒ ԹԷ ՈՐՐՊԷՍ ՆԵՍԵՐԻՈՍ ՎՀԱՐԵՐ ՚Ի ԲԱՆԻՆ. ԵՒ ԿԱՄ ՈՐՐՊԷՍ ԲԱՐՍԵԼ
ԱՐՁԱԿԵԱԼ ԼԻՆԷՐ

Ընդ այն ժամանակս անօրէն կայսրն Վաղէս մեծաւ բարկութեամբ
զատէր ընդդէմ նշմարտութեանն մշակացն. այս ինքն որ միանգամ

ակնածում էին այս սփանչելիքից և բոլոր պատվում էին սուրբ Քարսիլիոսին, մանավանդ որ նա մահուր վարժ ունէր. նշմարիտ կարգերի էր նետում. շատ խոնարհ էր, շեքմեռանդ ազօրում էր աստուծուն, պարկեշտ էր պահում իրեն. սիրում էր աղփաներին և տառապայալներին և միշտ ու հանապարհ կատարում էր (աստվածային) պատվիրաններ: Բացի օրանցից նա մեծ գիտության տեր էր, իմաստության անպակաս աղբյուր էր և հավատարիմ ուսուցիչ ու վարդապետ. որովհետև նա իր փիլիսոփայական արվեստով միշտ փակում պապանձեցնում էր ներտիկոսների զուր բացած բերանները և ամենասուրբ երրորդության նըմարիտ հավատը հաստատում էր ամենի առաջ: Այս բոլորի պատճառով ամենքը նրա վրա նայում էին իբրև Քրիստոսի առաջալի, ինչպես մի երկնավոր հեշտակի վրա. և բոլորն էլ վկայում էին. թե նա հիրազի արժանի էր աստուծու հոգուն:

Իսկ նա իրեն շատ խոնարհ էր պահում և անարժան էր համարում, թեպես ամեն մարդ ցանկանում էր նրա մոտ գալ նրա գիտության պատճառով. մանավանդ նրա մոտ հանախում էին փիլիսոփաների պարագլուխներն իրենց արվեստի պատճառով. նա (նրանցից) շատերին իրենց սխալ կարծիքներից դարձնում էր ղեպի նշմարիտ հավատը. անբիւ վարդիկ դարձնում էր Քրիստոսի երկրպագուներ: Բոլորն այնպես սկսեցին նայել նրա վրա, իբրև թե նա հենց երկնից իջած լինի— այն ստոիհան որ պատմել չի լինի: Բայց երբ նա նկատում էր իր եպիսկոպոսի խոժոռած երեսը իր դեմ՝ սուրբ Քարսիլիոսը տեղի էր տալիս. լողնում էր հաղաքը, գնում ապրում էր գյուղերից մեկում. որտեղ նրան պատշաճ էր մնալ:

Ը

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՎԱՂԷՍ ԿԱՅՍՐԸ ՀԱԱՍԵՅ ԲՈՒՈՐ ՈՐՂԱՓԱՌ ՀԱՎԱՏԱՅԵԱԼՆԵՐԸ
ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՄԵՅԱԼ ՎԵՃԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՍԱՐՔԵԼ ՀՇՄԱՐԵՅ ՀԱՎԱՏԱՅԵԱԼՆԵՐԸ
ԵՎ ԱՐԻԱՆՈՍՅԱՆ ԶԱՆ ԱՂԱՆԿՈՎՈՐՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ. ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՍՔԱՆՁԵԼԻ ՏԵՈՒՂՔՈՂ
ՍՈՒՐԸ ԲԱՐՍԻԼԻՈՍԸ ՀՐԱՎԻՐՎՈՒՄ ԷՐ ՎԵՃԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆԸ ԵՎ ԱՍՏՈՒ
ԶՐՈՒԹՅԱՄ ՎԱՂԹԷՐ ԷՐ ԵՎՍԵՐԻՈՍ ԵՊԵՍԿՈՊՈՍ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅԱՄԸ. ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ
ԵՎՍԵՐԻՈՍԸ ՎԱՆՃԱՆՈՒՄ ԷՐ ԲԱՆՏՈՒՄ. ԸՍՏ ԲԱՐՍԵԼԸ ԱՋԱՏ ԱՐՁԱԿՎՈՒՄ

Այս ժամանակները անօրէն Վաղէս կայսրը մեծ բարկութեամբ
կոպում էր նշմարտության մշակների հետ, այսինքն նրանց հետ, որոնք

զհաւատն Քրիստոսի արժանապէս հաւատացելն՝ թէ նշմարիտ արդարև Որդի աստուծոյ իցէ, և ծնունդ ՚ի բնութեանէն Հօրն աստուծոյ: Վասն այսորիկ կամէր հալածանս տանջանս շարշարանս միահաղոյն²¹ յարուցանել, և աստի իշխանութեամբ առ ամենեսեան գրեալ հրաման:

Ապա ՚ի մի վայր եղեալ՝ խորհեցան մուկեան արիանոսացն աղանդոյն վարդապետք. զի ասէին՝ թող ընդ նոսա պայլար յաղեղմանութեան հակառակութեան լիցի, արհալ. և որ կողմն յաղքեսցէ, յայտ լիցի, զի մի զևս բռնադատ, զրադատ ինչ երեսացի յաղքութիւնն: Եւ թագաւորն Վաղէս զայս լուեալ խնդալից լինէր. բնորեաց իւր արս նարտարս և պատրաստարանս, զորս կարծէր զպիւրս բանիբունս, որ անուանեալ էին շեպիսկոպոստունս աղանդոյն արիանոսաց: Եւ յղեաց առ եպիսկոպոսն Կեսարոս Եւսեբիոս. և ժամ խնդրէր ՚ի նոցանէ բանիցն ֆննութեան, զի ՚ի հանդէս անիցէ առ նա զնովա, և որ նշմարիտն իցէ՝ յայտնի երեսացի: Ապա իբրև սահմանեցաւ ժամագրութիւն, առեալ եպիսկոպոսն Եւսեբիոս զկղերն գամենայն, և ՚ի մեծ հոգս մտանէր. ուստի կարծիցես բանիցն պատասխանիս պատրաստել. զի և բանի ոչինչ կարի էր առանել: Ապա հաստատեցաւ այս բան ՚ի խորհրդեանն, զի յղեսցեն հաւանեցուցեն զերանելին Բարսիլիոս, զի եկեացէ նա: Այն նա, ասէ, կարող է բանի զօրութեանն. նա մեծ է, ասեն, ՚ի նմա շնորհն խափանել զեննգութիւն դաւանանութեանն աստանայի. զի խորհի նա ՚ի վերայ սրբոյ եկեղեցույ նորա, զոր ինքն արեամբն ստացաւ:

Գրեաց թուղթ աղաշանաց եպիսկոպոսն Եւսեբիոս առ Երիցապետն Բարսեղ. և մեծաւ պաղատանով որ ինչ վասն պատուին պաշտամանն. զի մի՛ զիցէ ինչ ՚ի մտի զառաջին եղեալ բանիցն զժառութիւն. այլ վասն զի առ աստուած հաւատոց եհ²² բանքն և ֆննութիւնքն. վաղվազակի փութասցի գալ առանց դանդաղանաց: Արկին և կղերքն ամենայն ձեռնագիր աղաշանաց, զի մի՛ ինչ դանդաղեացի գալ, այլ յարուցեալ փութանակի երթիցէ: Եւ արս հաւատարիմս պատուականս յղեցին վասն վաղվազ գալոյ:

Եւ այն ինչ արքն յուղի անկան, որ Երթայինն անել զևս անդր. արդ մինչ ղեռ յուղի անկեալ Երթային արքն՝ էին ՚ի ճապարհի, սուրբն Բարսիլիոս ուր էին՝ մինչ ղեռ ՚ի պաշտաման տեսուն կայր, անկաւ նմա բուն ծանր թանձրամած, և տեսանէր ՚ի տեսիան, զի այգի մի էր մեծ և վայելուչ, ֆաշաբեր լի պտղով. և խոզք երեք անգեալ կին յայգին, և մտեալ ՚ի ներքս ՚ի յայգին՝ ապականեին գայգին և բրկին: Պատասխան բազում ունջս որթոյ, արմատաքի խլէին և գտաշտն գլխովին և զբազուկ ընջովին, և մեծամեծ ապականութիւնս ՚ի ներքս գործէին: Եւ մատուցեալ էին այգեգործքն, շանային և ոչ կարէին հանել զվնասակար

Քրիստոսի մասին արժանապես դավանում կին, թե նա իսկապես աստուծու որդի է. հոր աստուծու բնութանից ծնված: Սրա պատճառով նա բնդիանուր հալածանք, սանջանքներ ու շարշարանքներ կամենում էր հարուցանել, և (այս մտով) խիստ հրաման գրեց ամենիքն:

Ապա արիանոսների մոլի ալանյի ուսուցիչները մի տեղ ժողովեցին ու ասացին թագավորին. «Քող դեմ առ դեմ վիճարանություն կազմակերպենք. թագավոր, և ո՛ր կողմը որ հաղթե՛ թող հայտնի դառնա, և այնպես չե՛րեւա, թե հաղթությունը բնությունը և ստությունը ենք տարել»: Վաղես թագավորը այս լսելով ուրախացավ. ևս իր կողմից բնուրեց նարտար՝ վիճարանության հմուտ մարդիկ. սրտով համարվում էին բանիբուն և ուսյալ՝ արիոսական աղանդի շեպիսկոպոսների մեջ: Կեսարիայի Եվսեբիոս եպիսկոպոսին էլ (մարդ) էր ուղարկում, հայտնելով որ նշանակված է նրանց դավանության ֆննություն. որ նա զա և իր ներկայությամբ ֆննություն կատարվի. սպասվի հայտնի դառնա, թե ո՛րն է նշմարիտը: Երբ այս ժամագրությունը հաստատվեց՝ Եվսեբիոս եպիսկոպոսը բոլոր հոգևորականներին հավաքեց, և տարախուսանքի մեջ էր բնկել. թե ինչպես պիտի կարողանա (հակառակորդների) խոսքերին պատասխանել²³. որովհետև խոսելու մեջ էլ շատ շնորհի չունեւ: Խորհրդակցության մեջ օրոշեցին, որ մարդ ուղարկեն Երանելի Բարսիլիոսի մոտ համոզելու, որ գա. որովհետև, ասում էին, նա հզոր է խոսմով. նա մեծ շնորհի ունի աստանայի դավանան Ենեզությունը խափանելու. որովհետև նա մտածում է (Քրիստոսի) եկեղեցու մասին. որը նա հաստատեց իր արյունով:

Եվսեբիոս եպիսկոպոսը աղաշանքի թուղթ գրեց Բարսեղ Երիցապետին, որի մեջ արժանավայել պատվով ու մեծ պաղատանով խրեղրում էր, որ առաջ պատահած զժառությունը մտքիցը հանե, այլ փութա առանց դանդաղելու գա, որովհետև խոսք ու ֆննություն պետք է կատարվի հավատի մասին: Բոլոր հոգևորականներն էլ աղաշանքի թուղթ ստորագրեցին, որ շղանդաղի, անմիջապես գա. հավատարիմ պատվավոր մարդիկ էլ ուղարկեցին, որ շտապեցնեն նրա գալուստը:

Երբ այս մարդիկ, որ զնում էին նրան բերելու, ճանապարհ ընկան ու ճանապարհին էին՝ սուրբ Բարսիլիոսը իր եղած տեղում տիրոջ պաշտոնը կատարելիս՝ մի ծանր խոր ֆնի մեջ բնկավ: Երազում տեսնում էր մի մեծ վայելուչ այգի. առատ պտուղներով լի. երեք խոզ ընկել էին այգին, մտել ու ապականում փորփորում էին այգին: Վագների տակ շատ տեղ գետնը փորում էին. վագներն արմատախիլ անում. հողով հանգեւծ զուրս էին հանում, ֆարուֆանդ էին անում: Այգեպանները եկել աշխատում էին, բայց չէին կարողանում վնասարար խոզերը

խոզան յայգոյ անտի: Ապա զաղաղակ հարեալ գոչէին առ Բարսիլիոս, և ասէին. «Եթէ ոչ դու, Բարսիլիոս, եկեսցես, ոչ ոք կարէ հաճել զխոզս յայգոյ աստի, և ոչ մեծ ապականութիւնս դադարեացէ. անապարեա եկ հասիր, զի տակաւին աստիկ վնասս մեծամեծս ատենն: Ապա մատուցեալ Բարսիլիոս հանէր զվնասակարս զխոզան յայգոյ անտի, և կագմէր զխախտածն:

Եւ զարթեալ սխանչելին Բարսեղ, և զարմացեալ ընդ այն տեսիլն, էր մտախոհ. և խորհէր ընդ միտս իւր վասն տեսլեանն՝ թէ զինչ իցէ. և անդէն հասեալք մատուցանէին նմա զթուրքն առաքեալքն ՚ի Կեսարիայ հաղաքէ Եսեբի Լպիսկոպոսի: Այլ իբրև ընթերցաւ, խնդայր և ուրախ լինէր. զի զիտաց թէ յաստուծոյ պատրաստեցաւ կոչել զնա շատագով հշմարտութեանն առ ՚ի տալ պատասխանի: Յարուցեալ փութանակի վնաց զհետ կոչելեացն քղթին. և շողաւ առ Եպիսկոպոսն Եսեբիոս: Եւ իբրև խորհեցան ընդ միմեանս զարժանն, ասաց Բարսիլիոս Եպիսկոպոսն Եսեբիոս, զի խնդրեսցէ ՚ի կայսերէ իշխանութիւն՝ զոք յերիցանց տանել ընդ իւր: Եւ մտանէր Եսեբիոս առ կայսրն, խրեղրէր ՚ի նմանէ և ասէր. Երկուս ամէր ինձ արտոյեանս, թո՛ղ եկեսցէ մի աք ընդ իս յերիցանց իմոց: Եւ հարցանէր կայսրն ցարհանոս Եպիսկոպոսն, և յանձին կալան նոխ Եսեբի Լանի²³ ամցլ ընկերս ընդ ինքեան, յորժամ գայցէ յատեանն:

Իսկ իբրև ժամ ատենին հասանէր, առեալ կայսերն զԵպիսկոպոսն Եսեբիոս, և ընդ նմա Երանելին Բարսիլիոս Երիցապետն, և Երկուս արտոյեանն հակառակութեանն՝ որք ՚ի կողմանէն կուսլ սատանայի էին, այս ինքն արիանոս շեպիսկոպոսն, և մտին ՚ի բանից ՚ի վնասութիւն հակառակութեան վասն տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ռոդոյն աստուծոյ, Եթէ իցլ, ծնունդ և որդի ՚ի բնութենէ շօր աստուծոյ, Եթէ ոչ: Ապա Հոգւով սրբով լցեալ լինէր Երանելին Բարսիլիոս, որ կայր զկեկազոյն Եպիսկոպոսին Եսեբի. և սա գէշ վկայութիւնս ՚ի գրոց յԱրարածոց ՚ի սկզբանէ յօրինաց և ՚ի մարգարէից և յԱռաքելոց և յամենայն աստուածաշունչ գրոց. յայտ ատէր և ցուցանէր, և զԵրկուսն արտոյեանն սատանայի կարկեալս ըմբռնեալս ամօրապարտեալս հանդերձ թագաւորան կացուցանէր:

Ապա նաչեցաւ թագաւորն Վաղէս ընդ Եպիսկոպոսն, և Եսեբս զի Բրտնեալ էր, սկսանէր խօսել և ասէր. Այդ զի՞ է, զի զայդչափ հոսին ՚ի վէն Բրտունեղ. զի ՚ի բանս հշմարտութեան վնասութեան վարձկանագրչադ յաղթեցեր: Ետ պատասխանի Բարսիլիոս թագաւորին և ասէր. Երկուս խոզս և մի էշ վարեալ այնչափ ընդ Երկար նանապարհ, և դու ասես. Զի՞ ես Բրտնեալ այդչափ: Ապա զղչացաւ թագաւորն՝ թէ ընդէ՛ր

այգոցը դուրս անել: Ապա նրանք ձայն էին տալիս Բարսիլիոսին ու ասում. «Եթէ դու, Բարսիլիոս, չգաս՝ ուրիշ ոչ ոք չի կարողանա այս խոզերը այգուց դուրս հանել և ապականությունը չի դադարի. շտապի՛ր, ե՛կ, հասի՛ր, տե՛ս թե ի՞նչ մեծ վնասներ են գործում»: Ապա ինքը Բարսիլիոսը՝ ներս էր մտնում, վնասաբար խոզերը դուրս էր անում այգուց և խախտված տեղերը նորից կարգի բերում:

Քնից զարթեց սխանչելի Բարսեղը, զարմանում էր այս տեսիլի վրա և մտածում էր. թե այդ ի՞նչ է նշանակում, և անա եկան այն մարդիկ, որ Եվսեբիոս Եպիսկոպոսի կողմից ուղարկված էին Կեսարիա հաղաքից, և թուրքը հանձնեցին: Կարգաց և ուրախ եղավ, որովհետև իմացավ, որ աստուծոց էր թելադրված՝ իրեն հրավիրել հշմարտությունը պաշտպանելու և (արիանոսներին) պատասխան տալու: Ուստի իսկույն վեր կացավ, հրավիրողներին հետ միասին զնաց Եվսեբիոս Եպիսկոպոսի մօտ: Հարկավոր բաների մասին խորհրդակցեցին, Բարսիլիոսը Եվսեբիոս Եպիսկոպոսին ասաց, որ կայսրից իրավունք խնդրե իրենցից մեկին իր հետ տանելու: Եվսեբիոսը զնաց կայսեր մոտ և խնդրեց ասելով. «Դու իմ դեմ երկու արտոյան ես հանում, թող ինձ հետ էլ գա իմ երեցներից մեկը»: Կայսրը հարցրեց արիանոս Եպիսկոպոսներին, նրանք էլ համաձայնեցին, որ Եվսեբիոսը արտոյան գալիս իր հետ բերե մի ֆանի ընկերներ:

Երբ արտոյանի ժամը հասավ՝ կայսրը առավ Եվսեբիոս Եպիսկոպոսին և նրա հետ Երանելի Բարսիլիոս Երիցապետին, իսկ հակառակորդներին, որոնք սատանայի կողմից էին՝ նրանց Երկու արտոյաններին, արիանոս Եպիսկոպոսներին, և վնասության ու վիճարկության մեջ մտան Հիսուս Քրիստոսի, աստուծու որդու մասին, արդյոք նա ծնունդ է և որդի հոր աստուծու բնությունից թե ոչ: Երանելի Բարսիլիոսը, որ կանգնած էր Եվսեբիոս Եպիսկոպոսի ետևը, սուրբ հոգով լցված՝ վկայություններ էր գրում Արարածոց զբից, օրենքներից, մարգարեներից, առաքյալներից, ամբողջ աստվածաշունչ զբից, բացատրում էր և ապացուցանում և սատանայի արբանյակ երկու արտոյաններին՝ թագավորի հետ միասին պապանձեցնում էր և ամոքապարտ դարձնում:

Այս ժամանակ Վաղես թագավորը նայեց Եպիսկոպոսի վրա ու տեսավ որ Բրտնեալ է: Սկսեց խօսել ու ասաց. «այդ ի՞նչ բան է՝ ինչո՞ւ ես այդքան Բրտնեալ, հշմարտությունը վնասելու ժամանակ դու այդ վարձկան գրչի միջոցով հաղթեցիր»: Եպիսկոպոսը թագավորին պատասխանեց ու ասաց. «Երկու խոզ ու մի էշ այսֆան Երկար նանապարհ էշեցի, և դու դեռ ասում ես, թե ինչո՞ւ ես Բրտնեալ»: Թագավորը զղջաց, որ

գՔարսիլիոսն հրամայեցին օժանդակ բնա Եսեբի բողոս 'ի ներս: Ապա յուս կացեալ ամօրով արիանոսն ասացին ցրագատրն, թէ բն-դէ՛ր այս աշխատութիւն ֆննութեանց են. այլ տիրաբար տուր հրաման. զի որք քո կամացդ ոչ լուիցեն, անկցին 'ի տագնապ նեղութեան: Եւ լուծեալ զատեանն վնարեցաւ:

Եւ ետ հրաման՝ զի գնաքիս արկանել 'ի բանգ, և ընդ նմա գրա-զումս, և նեղութիւն 'ի վերայ ուղղահասա օրթողոսաց քրիստոնէից հասուցանէր. և ետ հարկս 'ի վերայ եկեղեցեացն տուծիւք մեծաւ ծան-րութեան տուգանօք: Յայնժամ 'ի դառն կապանացն պատումսէն մե-ռանէր եպիսկոպոսն Եսեբիոս 'ի ներս 'ի բանդին: Իսկ վասն սրբոյն Քարսեղի ասէին ժողովուրդն Կեսարու. Եթէ ոչ արձակէք զոյս 'ի բան-դէդ, այրեմք զֆաղաֆս զամենայն: Յորժամ ամենեքեան միաձայն գայս աղաղակէին, թողացոյց թագաւորն, և արձակել հրամայէր գերանելին Քարսիլիոս:

ՅԱՂԱԳՍ Թէ ՈՐՊԷՍ ԱՐԱՐԵՆ ԶՍՈՒՐԵՆ ԲԱՐՍԻԼԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, ՈՐՊԷՍ ԵՂՆ ՏԱՍՏՈՒՄՈՅ ՍՔԱՆՁԵԼԻՔՆ. ԿԱՄ ԶԻՄՐՈՒ ԶՐԱՄԱՅՆՅՑ ԶՍՄԵՆԱՅՆ ԳԱՆՁՍՆ ՈՐ 'Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՉԱՒԱՏԱՑԵԱԼ ԷՆ ԺՈՂՈՎՈՐԻՆ՝ ԺՈՂՈՎԵԼ. ԵՒ ԵՆՔԱ ԵՆՏՈՒՄՔՆԱՄԻ ԲԵՐԷԻՆ ԵՒ ՏԱՅԻՆ 'Ի ԳՈՒՐՄ ՎԱՍՆ ԿՆՆԱՐԱՐԵՆ ՄԵՍԻՆ ԱՍՏՈՒՄՈՅ. ԵՒ ԿԱՄ ԶԻՄՐՈՒ ԵՆՏՐԷՆ, ՈՒՆՏԷՐԷ ԵՒ ԵՆՏՐՈՒԱՍՏՈՎՔ 'Ի ՎԵՐԱՑ ԻՐԱՔԱՆՁԻՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՅՑ

Ապա ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսք իշխանութեանն Կեսարու, և ընտրեցին զսուրբն Քարսիլիոս աննել արևեպիսկոպոս Կեսարու: Եւ իբրև ժողովեալք էին 'ի միահամուս հասարակ միաբան ամենայն եպիս-կոպոսք 'ի ձեռնադրել զսուրբն Քարսեղ, էջ աղանին յերկնիդ և հանգեալ 'ի վերայ նորա, որպէս յառաջնումն յառնելն զեպիսկոպոսապետն ներ-սէս: Եւ եղևն զարմանալիք մեծապէս յաչս ամենեցուն. սկսան գոհանալ զմարդասիրէն Քրիստոսէ. զի որ յանձն իւր յայտնեաց զնշանս աստուա-ծութեանն, զայն և ոչ 'ի ծառայիցն և 'ի սրբոցն արգելոյր: Եւ եկաց Քարսեղ յաթոս կաթողիկոսութեանն Կեսարու:

Այլ թագաւորն Վաղես նեղէր զքրիստոնէից ժողովուրդն. Զի, ասէ, որ քրիստոնեայ անուն յիշխանութեան իմում կայցէ, մի գտցի նորա արծաթ և ոսկի, զի տայցէ յարժուինս: Եւ սկսան ժողովել 'ի զօրաց 'ի զօրավարաց և 'ի ֆաղաֆաց ֆաղաֆաց երդամբք, զի որ զայն անունն ունիցին, մի՛ գտցի ոսկոյ կամ արծաթոյ զանակ առ ումեք. ապա

բոյլ տվին Քարսիլիոսին էլ ներս մտնել Եվսեբիոսին օգնական: Իսկ արիանոսները ամոթահար վեր կենալով ասացին թագավորին. «Ի՞նչ պետք են այս ֆննություններն ու նեղությունները. իբրև սեր հրամա-յի՛ր, որ քո կամէին շինագանդողները հայածանքի ենթարկվին»: Մրա վրա ատյանը լուծվեց ու վերջացավ:

Եվ (Վաղես թագավորը) հրամայեց բանալ զնել Եվսեբիոսին և նրա հետ ուրիշ շատերին, և ուղղահասա ուղղափառ քրիստոնյաներին նե-ղություն էր տալիս, բոլոր եկեղեցիների վրա հարկ դրեց շատ մեծ տու-գանքով:

Եվսեբիոս եպիսկոպոսը բանտի մեջ մեռավ դառն նեղություննե-րից: Իսկ սուրբ Քարսեղի վերաբերմամբ Կեսարիայի ժողովուրդներն ասում էին. «Եթե դրան բանտից շարձակեմք՝ ապա մենք ֆաղաֆին կրակ կտանք կայրենք»: Երբ բոլորն սկսեցին այսպես աղաղակել՝ ապա թա-գավորը ներեց և հրամայեց Երանելի Քարսիլիոսին ազատ արձակել:

ՔԵ ԻՆՁՊԵՍ ԲԱՐՍԻԼԻՈՍԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԸՆՏՐԷՑԻՆ ԵՎ ԻՆՁՊԵՍ ԱՍՏՈՒՄՈՅ ՍՔԱՆՁԵԼԻՔ ԵՂԱՎ. ԿԱՄ ԻՆՁՊԵՍ ԶՐԱՄԱՅՆՅՑ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՉԱՎԱՏԱՑՈՂ ԺՈՂՈՎՈՐԻՆ՝ ԲՈՂՈՐ ԳԱՆՁԵՐԸ ԲԵՐԵԼ ԵՎ ԵՆՔԱՆՔ ՈՒՐԱՆՈՒՔՅԱՄԻ ԲԵՐՈՒՄ ՏԱԼԻՍ ԷՆ ԵՆՏՐԷՑՈՒՆ ԿՆՆԱՐԱՐ ԱՍՏՈՒՄ ԶԱՄԱՐ, ԿԱՄ ԻՆՁՊԵՍ ՈՒՆՑ ՈՒ ԵՆՏՐՈՒԱՍՏՐԷՐ ԷՆ ԱՆՈՒՄ ԻՐԵՆՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՅՑԻՐ ԶԱՄԱՐ

Ապա Կեսարիայի սահմանի բոլոր եպիսկոպոսները ժողովվեցին և սուրբ Քարսիլիոսին ընտրեցին Կեսարիայի արևեպիսկոպոս: Երբ բո-լոր եպիսկոպոսները միատեղ ժողովված էին սուրբ Քարսեղին ձեռնա-դրելու՝ երկնից աղավնին իջավ ու հանգչեց նրա վրա՝ ինչպես առաջին անգամ, երբ ձեռնադրում էին Ներսես եպիսկոպոսապետին: Զարմանք բոլորին բռնեց. սկսեցին գոհություն մատուցանել մարդասեր Քրիստո-սին, որ ինչպես իր վրա ցույց տվեց աստվածության նշանները՝ նույնը ցույց տվեց (իր) ծառաների և սրբերի վրա: Եվ Քարսեղը նստեց Կեսա-րիայի կաթողիկոսության աթոռը:

Իսկ Վաղես թագավորը նեղում էր քրիստոնյա ժողովուրդներին. «Ով որ, ասում էր նա, իմ իշխանության մեջ քրիստոնյա անուն է կրում՝ նա ոսկի և արծաթ չպիտի ունենա, պարտավոր է պետության տալ»: Եվ սկսեցին զանազան ֆաղաֆներից, զօրքերից ու զօրավարնե-րից երդումով ժողովել, որպեսզի քրիստոնյա անուն կրողներին ոչ մեկի մտ ոչ մի դանկ՞ ոսկի կամ արծաթ չմնա, իսկ եթե գտնվի՛

եթէ առ ումեք գտցի, մեոցի: Ապա ամենայն ոք խնդութեամբ բերէին տային 'ի դուրս վասն անուանն Քրիստոսի, կամեցեալ խնդութեամբ կրել զպատուհաս: Ապա ստիպել սկսան և զործակալն բազաւորին ժողովել արծաթ և ոսկի 'ի ժողովրդոցն կեսարացոց քաղաքին. ապա քաջալերել սկսաւ գնասա երանելին Բարսիլիոս, զի խնդամիտ սրտի բերցեն: Սկսաւ ասել ցնոսա այսպէս, թէ՛ Քերէլ 'ի ձեռն իմ, ես լինիմ երաշխատօր. զի նոյն ինքն տէր Քրիստոս միածին Որդին աստուծոյ, վասն որոյ նա խոթխտացեալ է 'ի մարտս, սատակեցցի 'ի նմանէն: Այլ դուք վասն տեսնն ձերոյ զափշտակութիւն ընչից ձերոց խնդութեամբ բնկալարուք. զի ձեզ յերկինս պահի գանձն՝ որ ոչ անցանէ, այլ զի զայս գանձս ես տաց ձեզ դարձուցեալ ձեռն 'ի ձեռն 'ի հուպ ժամանակի: Ապա ամենայն ժողովուրդք քաղաքին Կեսարու եկին բերին 'ի մի վայր ժողովեցին որ մի անգամ ոսկի կամ արծաթ ուրուք գտաւ. լցին զեկեղեցի, և ածին զիշխանսն բազաւորին զհասարակս. կրնեցցին զդուրս եկեղեցոյն:

Յետ այսորիկ եւս հրաման բազաւորն վաղէս կապել կրկին զեպիսկոպոսապետն Բարսեղ, արկանել 'ի բանտ 'ի նեղութիւն. սոյնպէս զամենայն եպիսկոպոսուսն ընդ ամենայն քաղաքս: Այլ ամենայն ժողովուրդն յուխտս և 'ի խնդուածս յինէին վասն բարկութեանն հասելոյ, զի դադարեցէ, և դարձ լիցի նշմարիտ նովաւացն յիւրաբանչիւր տեղի և յիւրաբանչիւր ժողովուրդս:

ժ

Քէ ԶԻԱՐԻ ԿՈՉԵԱՅ ԿԱՅՍՐԸ ՎԱՂԷՍ ԶՈՓԵՍԷՍԸ 'Ի ՅԱՆԻԹԱՆՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՈՒՄ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ, ԵՎ Քէ ԶԻԱՐԻ ԵՏԵՍ ՍՈՓԵՍԷՍԸ ԶՍՔԱՆՁԵԼԻՍԸ. ՏԵՍԱՆԵԼՈՎ ԶԲԱԶՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՅԻՅՆ 'Ի ՆԵՐՔՍ 'Ի ՎԿԱՏԱՐԱՆԸ. ԿԱՄ ԶԻԱՐԻ ԿԱՅՍՐԸ ՎԱՂԷՍ ՍԱՏԱԿԵՑԱԻ ՆՇԱՆՈՔՆ ԵՂՆԼՈՎՔ ՅԱՏՈՒԾՈՅ. ԵՒ ԿԱՄ ԶԻԱՐԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԼԻՆԷՐ ԵԿԵՂԵՑԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ապա խնդիր հրամայել աննել բազաւորն վաղէս, զի տեսցեն գտցեն այր մի նարտար, որ կարող իցէ ղնել զբով բանս դիմադարձութեան ընդդէմ հաւատոց իրիստոնէութեան: Եւ պատմեցին նմա, զի էր այր մի սոփեստէս նարտար 'ի քաղաքի միոջ: Ապա առաքեաց կայսրն առ նա մագիստրիանոսս, զի երթիցեն փութով և անգրազապէս գայրն առ նա ածցեն. և առեալ ածին փութապէս:

Իբրև գնացեալ գայր օրեանս երկուս, դէպ եղև նոցա դիպել այլ քաղաքի միոջ. և արտաքոյ քաղաքին վկայանոց մի սուրբ տիկնոջն Քեկ-

այնպիսին մեանի: Ապա ամեն ոք խնդութեամբ բերում հանձնում էին եկեղեցուն Քրիստոսի անվան համար, հոծարութեամբ հանձն անելով այդ պատուհասը: Այս կերպով բազաւորի գործակալներն ստիպեցին Կեսարիա քաղաքի ժողովրդին ունենալ արծաթ ժողովելու: Երանելի Բարսիլիոսն սկսեց քաջալերել ժողովրդին, որ ուրախ ստով բերեն: Նրանց այսպէս էր ասում. «բերե՛ք իմ ձեռքս հանձնեցե՛ք, և ես երաշխավոր եմ լինում, որ ինքը մեր տեր Հիսուս Քրիստոսը, աստուծո որդին, որի դեմ թագաւորը խոթխտացել կովում է՝ նրան կատակեցնէ: Բայց դուք ձեր տիրոջ համար հանձն անեք ուրախութեամբ ձեր ստացվածքները հափշտակաւորութեւր, որովհետև երկնում ձեզ համար պահվում է այն գանձը, որ չէ կորչում. իսկ այստեղի գանձը ես կարն ժամանակում անձամբ ձեր ձեռքը կհանձնեմ դարձայա»: Ուստի Կեսարիա քաղաքի բոլոր ժողովուրդը բերեց մի տեղ ժողովեց որքան ոսկի կամ արծաթ յարաբանչուրի մոտ կար. բերին լցրին եկեղեցին, կանչեցին թագաւորի հովանարիւմ իշխաններին և եկեղեցու դռները կնքեցին:

Մեանից հետո վաղես թագաւորը հրամայեց նորից կապել Բարսեղ եպիսկոպոսապետին, բանտը ձգել և նեղել. նույնպէս և բոլոր քաղաքներում բոլոր եպիսկոպոսներին: Բայց բոլոր ժողովուրդը ուխտ ու խնդրվածքներ էր կատարում, որ այս վերահաս բարկութեանը զազարի և նշմարիտ հովիվները դառնան գան իրենց տեղերը, իրենց ժողովուրդների մոտ:

ժ

ՔԵ ԻՆՉՊԵՍ ՎԱՂԷՍ ԿԱՅՍՐԸ ՍՈՓԵՍԷՍԻՆ ԿԱՆՁԵՑ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ԳԻՄ ՄԱՔԱՆԵԼՈՒՄ. ԻՆՉՊԵՍ ԵՎ ՏԵՍԱՆ ԱՔԱՆՁԵԼԻՔԸ, ՈՐ ՎԱՆԵՐԸ ԺՈՂՈՎԵԼ ԸՆՎԱՅԱՐԱՆՈՒՄ. ԿԱՄ ԻՆՉՊԵՍ ՎԱՂԷՍ ԿԱՅՍՐԸ ՍԱՏԱԿԵՑԱՎ ԱՍՏՈՒԾ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՆԱՆԵԼՈՎ, ԿԱՄ ԻՆՉՊԵՍ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԳՏԱՆ ԱՍՏՈՒ ԵԿԵՂԵՑԵՆԵՐԸ

Այն ժամանակ վաղես թագաւորը հրամայում էր փնտռել գտնել մի նարտար մարդ, որ կարող լինի զբով հակահատել իրիստոնէական հավատի դեմ: Նրան պատմեցին, թէ ինչ-որ քաղաքում կա մի նարտար սոփեստէս⁹²: Կայսրը նրա մոտ մագիստրոսներ⁹³ ուղարկեց, որ շուտով գնան և նրան անհապաղ իր մոտ բերեն: Գնացին իսկույն տարան:

Նրկու օրեան անցնելով նրանք եկան հասան մի ուրիշ քաղաք. քաղաքից դուրս կար մի վկայարան սրբունի Քեկղի⁹⁴: Նրբ այստեղ հա-

դի: Իբրև պատահեաց այնմ, էջ սոփեստէս և իւր վաճառներն ՚ի ներսս ՚ի վկայանոցի անդ, իսկ մագիստրիանոսն ունէին վաճառիւնց ՚ի քաղաքին: Եւ իբրև կերտ հաց սոփեստէսն, էրեկ անկողին, և վակեաց զգուրս վկայանոցին, և ինքն ՚ի նիստ եղեալ ՚ի վերայ անկողնին, կամէր լինել ՚ի կողմն. մինչ ղեռ արթուն էր, աշօք բացօք տեսանէր, զի յանկարծ բացան դուռն վկայանոցին, որ եղև ժողով մեծ բազմութեան վկայիցն, որ երևեցան մեծապէս փառօք: Եւ եյանէր ընդ առաջ նոցա սուրբ տիկինն Քեկղէս զարդարեալ մեծապայծառ. զի նշոյլք որպէս ՚ի յուսոյ հասանէին ՚ի նմանէն, և առնէին միմեանց ողջոյն, և ասէր ցնոսա տիկինն Քեկղ, թէ՛ Քարի՛ Եկիմ, սիրելիք բարեկամք և վաստակաւորք Քրիստոսի: Տուեալք միմեանց ողջոյն, արեկեալք զիւրաբանչիւր զարթոսն, նստէին կարգաւ: Ապա սկսանէին սուրբքն խօսել, և ասէին. Սուրբ տեառն, որ շեք ևն հեաժարեալ յերկրէս, ղեռ ևս աստէն ՚ի ներդարեան ևն. են որք ՚ի կապանս ևն, են որք ՚ի փիղակէս ևն, են որք յախորս, և են որք յայլ բնութեան ևն ՚ի գրպարտութեան ՚ի հարկս և ՚ի խաշտանգանս շարշարանաց: Եւ մեկ փութապէս ժողովեցաք, զի մի անտեսութեամբ անփոյրք արասցում նախանձախնդիր լինել տեսնո հաւտացելոց: Վասն զի մանաւանդ բազում մշակք տեսնո խափանեալ կան, և բազում անդիք ՚ի դերև Եկիմ, և բազում այգիք խապանացան, պարտ է մեզ զխափանիչս մշակացն գվաղէս խափանել, զի ամենայն մշակ ՚ի գործ իւր կանխեսցէ: Եւ հաշ մշակն Քասիլիոս յիւրմէ գործոյն կայր խափանեալ: Արդ եկայք առաքեսցումք ՚ի մէջ երկուս, որք Երթիցեն վնարիցեն ՚ի կենեաց զշարագործն Վաղէս: Ապա միւսն անուն էր Սարգիս ՚ի նոցանէ, և միւսունն Քեկղորոս, արծակլին զնոսա, զնէին ժամ և ասէին. Ի սոյն ժամ եկեսցիք ղոսք և մեք: Եւ յարուցեալ գնացին և մեկնեցան:

Եւ զայս ամենայն յուեալ սոփեստէսն, որ էր ՚ի վկայանոցին, և տեսեալ զայս տեսիլ աշօք բացօք, և կայր զարմացեալ, և անհուն լինէր մինչև յառատուն զցայգն: Եւ ընդ այգս այգոյն եկին հասին մագիստրիանոսն, և ասեն ցոտիստէսն. Արի գնացցումք զնանապարհս: Եւ խօքապատեառս լինէր, և ոչ կարէր ՚ի տեղոյն խաղալ: Իբրև սկսան նոքա ստիպել զնա, իսկ նա քայլանայր, հանէր զոգին, ոգի գոգում ամէր, և ոչ կարէր բանիցն տալ պատասխանի մինչև յերեկոյ: Ապա իբրև երեկոյ Եղև, թողին զնա մագիստրիանոսն ՚ի վկայանոցին, և գնացին ՚ի քաղաքն ՚ի վաճառիւնց: Եւ սոփեստէսն փակէր զգուրս վկայանոցին, ՚ի կողմն եղեալ յիւրում տեղոջն, յանկարծակի զարձեալ երևեցաւ նմա, զի բացան դուռն վկայանոցին, եկին կուտեցան, և լի եղև վկայանոցն նոքին վկայիք: Եւ եյանէին միմեանց ընդ առաջ մե-

սան սոփեստեսք իջավ և իրեն կացարան ընտրեց վկայարանի ներս, իսկ մագիստրոսներն իշխանեցին քաղաքում: Սոփեստեսք հաց կերավ, անկողին ձգեց, վկայարանի դռներ փակեց, անկողնի վրա նստեց և ուզում էր պառկել: Եվ մինչդեռ արթուն էր՝ բաց աչքերով տեսավ, որ վկայարանի դռներ բացվեցին և երևեց վկաների մեծ բազմություն մեծ փառով: Նրանց առաջ դուրս եկավ սրբունի տիկին Քեկղին փառավոր զարդարված, կարծես յույսի նստագայքներ կին թափվում վրայիցը: Ինչ որ ուզում էին, տիկին Քեկղին ասում էր նրանց. «Քարով եկաք, Քրիստոսի սիրելիներ, բարեկամներ և վաստակավորներ»: Ինչ որ ուզում եղաք հետո, արձուներ դրին ու կարգով նստեցին: Հետո սրբուն սկսեցին խօսել և ասում էին. «Տիրոջ այն սրբեր, որոնք ղեռ ապրում են աշխարհում, ներդրությունների մեջ են, ոմանք կապաններում, ոմանք բանտերում, ոմանք ախորում, ուրիշները ենթարկված են բնությունների, ապօրինի հարկերի, տանջանքների: Մենք փութացինք այստեղ ժողովվել, որպեսզի անուշաղիր շմանք այս (շարշարաններին), այլ նախանձախնդիր լինելով աստուծոն հավատացողների համար: Մանավանդ որ տիրոջ շատ մշակներ խափանվել են, շատ արտեր անմշակ են մնացել, շատ այգիներ խապանացել են, հարկավոր է մշակների (գործք) խափանող վաղեսիքն խափանել, որպեսզի ամեն մի մշակ իր գործին կանգնի: Քասիլիոս հաշ մշակն էլ իր գործից խափանվել է: Եկե՛ք, մեզանից երկուսին ուղարկենք, որ զնան, շարագործ Վաղեսին կշանկից զեկեն»: Ապա ընտրում էին երկուսին, մեկի անունը Սարգիս, մյուսինը Քեկղորոս⁵⁵, նրանց ուղարկում էին և ժամաղիր էին լինում. «(Վաղր) նույն այս ժամին եկե՛ք, մենք էլ կգանք»: Հետո վեր կացան, ինչ որ ուզում էին զնանցին:

Այս բոլորը լսեց սոփեստեսք, որ վկայարանում էր գտնվում, բաց աչքերով տեսավ, մնացել էր զարմացած, մինչև յույս անհուն մնաց: Եւ յար բացվելուն պես մագիստրոսներն եկան և ասացին սոփեստեսին. «Վեր կաց, մեր նախապարհը գնանք»: Նա պատեառ բերեց թե տկարացել է, չէ կարող անգից շարժվել: Երբ նրան սկսեցին ստիպել՝ նա թալկացավ, ուշաքստիվեց, հագիվ էր շունչ էաշում և մինչև երեկո չէր կարողանում նրանց պատասխան տալ: Երբ երեկո եղավ՝ մագիստրոսները նրան թողին, գնացին քաղաք, իրենց կացարանը: Իսկ սոփեստեսք վկայարանի դռներ փակեց և իր անդամն ընկողմանեցավ: Նրան հանկարծ պարծալ երևաց, որ վկայարանի դռներ բացվեցին, Եկան ժողովվեցին և վկայարանը լցվեց նույն վկաներով: Ինչ որ առաջ էին դուրս

ծաւ ուրախութեամբ,՝ և տալին միմեանց ողջոյն. ապա արկանէին գաբոսս իւրաբանչիւր կարգաւ յօրինեալ բոլորէին կարգէին ՚ի նստել: Ապա գալին սուրբէն Սարգիս և Քէոզարոս երկոքեան ՚ի զսեռոյն՝ յոր առաջեալ էին, և մտանէին ՚ի ժողովս օրբոցն: Ապա հայեցան բազմութիւն ժողովոյ վկայիցն, եթէ՝ ո՞րպէս յոր գործ երբեալ կի՞՛ վնասեցէ՛: Պատասխանի տուեալ ասէին, թէ՛ եր իսկ յորժամ ՚ի ձէնջ զնացաւ, սպանաւ գրչնամին նշմարտութեանն զՎաղէս. և ՚ի՛ տոյն ժամ առ ձեզ դարձեալ եկեալ եմք աւասիկ առ ձեզ: Եւ յարուցեալ գոնանային ամենայն բազմութիւն ժողովոյն գտեառնէ մեմէ Յիսուս Քրիստոսէ. և ինքեան մեկնեցան յիւրաբանչիւր տեղիս: Եւ յահի մեծի լինէր սովեստէս մինչև յայգ յառասուն:

Ապա իբրև այգ եղև, եկին մագիստրիանոսքն, ասեն ցտփեստէսն. Արի գնացո՞ւք առ կայսրն: Նորա պատասխանի տուեալ, ասէ. կայսրքն մեռաւ, արդ մեք առ ո՞՞ երթիցո՞ւք: Եւ բազում վիճումն ՚ի մէջ եղեալ նոցա վասն այս բանիս. և գրասկան եղեալ ՚ի մէջ վասն այս բանիս մինչև յերիս ամուս: Եթէ ոչ, ասէ, հաւցին ասար վանաո՞ւք, և Բաղա՛՛ յափշտակեսցի՞ն, ես՝ եթէ կայցէ նոյն կայսրն՝ գլխատեցայց, զի իշխեցի զայս նառել: Ապա թոյլ տալին նմա մագիստրիանոսէ մինչև յերիս ամուս. և յետ երկց ատուրցն ստուգեցաւ զոչոյն. զի մեռեալ էր կայսրն:

Ապա յետ այսորիկ արձակեցան ամենայն, որ միանգամ ո՛ք կայր ՚ի պատիժս կամ յախօսու. և դարձան ուրո՞ւք ուրո՞ւք որ միանգամ ինչ՞ էին յափշտակեալք: Սոյնպէս և զկեսարացոցն հեաման Լատոն ասլ զիւրաբանչիւր իրաց. և կոչեցեալ արքայն Քարսղի. զի զիւրաբանչիւր առցեն, և ոչ կամէին հոսլ լինել: Զի թէպէտ և ասէր ցնոսս Քարսեղ՝ եթէ անասիկ երաշխաւոր իմ թափեցաւ ձեզ, զի ասացի, թէ և տաց ձեզ ձեռն ՚ի ձեռն ՚ի ձեռս ձեր: Եւ ոչ ինչ կամէին ունկեղիւ լինել. այլ ասէին. Այդ ՚ի գանձ տեառն երթիցէ. որ դասեցաւ զգատաստանս մեր, և խնդրեաց վրէժ սուրբ եկեղեցոյ ուխտի իւրոյ: Եւ ոչ ո՛ք ՚ի կեսարացոց անտի հպեցաւ յարձաք իւր, և ոչ մի ո՛ք. բայց թողին զայն ՚ի գանձ եկեղեցոյն: Ապա էառ զայն արքայիսկուպոսն, արար ստագանս մկրտութեան կնքոյ տալոյ. և կան հաստատեալ աւագանքն արձաքի՛ ՚ի տուն լուսարանին մինչև ցայսօր ժամանակի:

Գալիս մեծ ուրախութեամբ, իրար ողջումում էին և արձոնք դնելով կարգով բոլորվում նստում էին: Հետո եկան սուրբ Սարգիսն ու Քեոզարոսը այն գործից. որի համար ուղարկված էին, և մտնում էին օրբերի ժողովը: Ապա ժողովված վկաների բազմությունը հարցրեց. «Ի՞նչպես վերջացրիք այն գործը, որի համար գնացել էիք»: Նրանք պատասխանեցին ասելով. «Հենց որ երեկ ձեր մասից գնացին՝ նշմարտության թշնամուն Վաղեսին սպանեցինք⁹⁶ և միևնույն այս ժամին դարձանք եկանք մեզ մտա»: Ժողովված բոլոր բազմությունը վեր կացավ, գոնացավ մեր տեր Հիսուս Քրիստոսից, հետո բաժանվեցին, ամեն մեկը զնաց իր տեղը: Սովեստեսը մեծ ահի մեջ մնաց մինչև առավոտ:

Երբ լուսացավ՝ մագիստրոսներն եկան և ասացին Սովեստեսին. «Վե՛ր կաց, գնանք կայսր մտա»: Եւ պատասխան ավեց ու ասաց. «Կայսր մեռավ, էլ ո՞ւմ մտա պիտի գնանք»: Այս մասին նրանց մեջ մեծ վեճ բացվեց, զբազմ եկան այս առիթով մինչև երեք օր: «Եթե, ասաց նա, ապրանքները շթալանվին, Բաղանքը շկոյողատվին, եթե կայսրը նույնը մնա՝ ապա թող ես գլխատվիմ, որ այսպիսի բան համարձակվեցաւ ասել»: Նրան մագիստրոսները երեք օր ժամանակ տվին, երեք օրից լուրը ստուգվեց որ կայսրը մեռել է:

Մրանից հետո ազատ արձակվեցին բոլոր նրանք, որոնք պատիժների էին ենթարկված կամ ախտոված էին. և ումից ինչ որ հափշտակված էր՝ վերադարձրին: Նույնպես կեսարացոց համար հեաման տվին՝ ամեն մեկի իրերը վերադարձնել: Սուրբ Քարսեղը կանչեց, որ ամեն մեկը իր բերած իրը վերցնե, բայց ոչ ոք չէր ուզում մտնելու: Քեպես և Քարսեղը նրանց ասում էր. «Ահա իմ երաշխավորած իրերն ազատվեցին, և ես ձեզ խոստացա, թե անձամբ ձեր ձեռքը կհանձնեմ ձեր ստացվածքները». բայց նրանք չէին ուզում նրան լսել, այլ ասում էին. «Այդ իրերը թող մտնեն տիրոջ գանձարանը, որ մեր գատաստանը տեսավ և իր եկեղեցու սուրբ ուխտի վրեժն առավ»: Այսպես կեսարացիներից ոչ ոք իր արձաքին չնայեց, բոլորը թողին եկեղեցու գանձարանին: Ապա արքայիսկուպոսը նրանցից չինել տվեց մկրտության ավագաններ, և այս արձաքն ավագանները մինչև այժմ էլ հաստատա մնում են լուսարանի⁹⁷ տանը:

ՏԱՂԱԿՍ ԳԱՐՁԻ ԻՇԽԱՆԱՅՆ ԱՆԿՐԷՆ ՅԵՐԿԻՐՆ ՀԱՅՈՑ, ՈՐՔ ԵՐԹԵԱԿ ԷՆ ԱՌ ԿԱՅՍՐՆ ՎԱՂԷՍ, ՋԻ ԵՆԻՆ ԳԱՐՁԱՆ ԱՌ ՏԷՐՆ ԻԻՐԵԱՆՑ ԱՐՇԱԿ. ԵՐ ԿԱՄ ՈՐՔԷՍ ՏԲՏԲԱԿ ԹԱԳԱՆՈՐՈՐ ԱՐՇԱԿԱՑ ԸՆԴ ԿԱՅՐՆ, ՈՐՁԱԹ ԻՆՁ ՎՆԱՍԵԱՑ ԱՍՊԱՏԱԿԱՌ ԿՈՂՄԱՆՑ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԹԱԳԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒՆԱՑ

Այսո՞րիկ են իշխաններ, որ՞ չոգան 'ի թագաւորէն մեծէ Արշակայ 'ի Հայոց աշխարհէն առ կայսրն Յունաց առ Վաղէս: Ին՞քնին մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս. և մեծ նահապետն Մամիկոնեան տոհմին, որում անուն Վարդան կոչիր. եղբայր սա մեծի ստրատելատին Հայոց որում Վասակն կոչէր. որ դայեակ՛ է սնուցիչ՛ էին թագաւորին Արշակայ: Եւ ընդ նմա Մենեն նահապետն Ռշտունեաց, և Մեհառ նահապետն Անձևացեաց, և Գարշոյլ Մաղխազ նահապետն Խոռխոռունեաց, և Մուշկ նահապետն Սահառունեաց, և Գեմետ նահապետն Գնթունեաց, և Կիշկէն նահապետն Բագլենից, և Սուրիկ նահապետն Հրփածորայ, և Վրկէն նահապետն Հարուժենից. սո՞ւա չոգան դեսպանութեամբ 'ի սէր միաբանութեան առ կայսրն Վաղէս: Իսկ թագաւորն Վաղէս արգել ախորեաց զմեծ ֆահանայապետն Ներսէս, և փոխանակ սուրա արձակեաց զեղբորորդի զթագաւորին Արշակայ զԳնէլ և զՏիրիթ. և զանձս բազումս և անթիւս վասն զմիտս հանել թագաւորին Արշակայ, 'ի ձեռս Վարդանայ և որ՛ ընդ նմա էին, առա՛վէր: Եկին հասին դեսպանէն երթեալ 'ի կայսրէն առ թագաւորն Հայոց մեծաց Արշակ. և մատուցանէին նմա զհրովարտակն կայսերն. և ընդ նմին գիր տրտնչելոյ և ամբաստանութեան: Զի գրեալ էր կայսրն զսրբոյն Ներսիսէ առ թագաւորն Հայոց Արշակ, թէ նա սպան զորդին իւր զմիամօր, վասն այսորիկ արգելաւ աստէն. զի մի՛ մեղադիր ինչ լինիցիս. բնկալ և զպատանեակսդ առաջի զարձակեալսրդ զեկոսեան զեղբորորդիսդ Արշակայ, զԳնէլն և զՏիրիթն: Ունէին և զանթիւ կարասի զանձուցն առաջի թագաւորին:

Իսկ թագաւորն Արշակ, իբրև լուսա և ետես զայս ամենայն, անշնորհ անձէր զտալիսն և զբերելիսն կարասոյն: 'Ի ցասումն մեծապէս քարկութեամբ ընդ կայսրն նիւթեաց. եթէ զիա՛րդ իշխեաց արգելոյ զայնպիսի այր զմեծ և զպատանական, զգլուխ և զվարդապետ զտաշնորդ աշխարհի և զթագաւորութեան միոյ: Քարինք բազումք, ասէ, 'ի վերայ կայսերն, և ձեր 'ի բերելոյ. ֆարինք և մեր շատ կան 'ի թափել զատամունս նորա 'ի տալն. և ձեր 'ի բերելոյ. զմեր վաստաբարութիւնս յո՛ տարայց. արդ այդմ երախտեացդ էս դարձուցանեմ: Տայր հրաման Վասակայ իւրում զօրավարին զօր ժողովել, զգունդս վանդակել, էլանել հարկանել և աւար առնուլ զիղովանս Գամրաց: Իսկ զօրավարն

ԻՇԽԱՆՆԵՐԻ ՆՈՐԻՑ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԸ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼԸ, ՈՐՈՆՔ ԳՆԱՑՆԷ ԷՆ ՎԱՂԵՍ ԿԱՅՍԵՐ ՄՈՑ ԵՎ ԷՐ ԳԱՐՁԱՆ ԻՐԵՆՑ ՏԻՐՈՋ ԱՐՇԱԿԻ ՄՈՑ, ԵՎ ԹԵ ԻՆՁՊԵՍ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԸ ԶԱՅԲԱՏԱՎ ԿԱՅՍՐԻ ՎՐԱ ԵՎ ՈՐՔԱՆ ԱՊՍՏԱՄՈՐՈՒԹՅԱՄՔ ՎՆԱՍԵՑ ՀՅԻՆԱՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԵՐԻՆ

Մրանք են այն իշխանները, որոնք Հայոց աշխարհից Արշակ մեծ թագավորի կողմից գնացին Հունաց Վաղես կայսեր մոտ: Ինքը, Հայոց մեծ եպիսկոպոսապետ Ներսէսը և Մամիկոնյան ցեղի մեծ նահապետը Վարդան անունով, Հայոց մեծ ստրատելատ Վասակի եղբայրը, որոնք Արշակ թագավորի դայակներն ու սնուցանողներն էին: Նրանց հետ Ռշտունյաց Մենեն նահապետը, Անձևացյաց Մեհառ նահապետը, Խոռխոռունյաց Գարշոյլ Մախազ նահապետը, Սահառունյաց Մուշկ նահապետը, Գնթունյաց Գեմետ նահապետը, Բագլենից Կիշկեն նահապետը, Հրփածորի Սուրիկ նահապետը, Հարուժենից Վրկեն նահապետը⁹⁸: Մրանք դեսպանութեամբ գնացին Վաղես կայսեր մոտ սեր և միաբանություն հաստատելու. իսկ Վաղես թագավորը արգելեց ու ախորեց Ներսես մեծ ֆահանայապետին և նրա փոխարեն արձակեց Արշակ թագավորի եղբորորդիներին՝ Գնէլին և Տիրիթին, և Արշատ թագավորի սիրտը առնելու համար անթիվ անհամար զանձեր տվեց Վարդանի և նրա հետ եղբուների ձեռքը և նանապարհ դրեց:

Դեսպանները կայսեր մոտից մեկնելով՝ եկան հասան Մեծ Հայքի թագավոր Արշակի մոտ, նրան մատուցին կայսեր հրովարտակը, որ պարունակում էր տրտու՞նչ և ամբաստանություն: Որովհետև կայսրը Հայոց Արշակ թագավորին գրել էր սուրը Ներսեսի մասին, թե նա սպանեց իւր մեկ հասրիկ որդուն, այս պատճառով այստեղ արգելվեց: Մեզ չմեղադրես. ընդունի՛ր մեր ազատ արձակած երկու սպասանիներին, Արշակի եղբորորդիներին, Գնէլին և Տիրիթին: (Դեսպանները) մատուցին թագավորին նաև անթիվ զանձերը:

Իսկ Արշակ թագավորը երբ լսեց ու տեսավ այս ամենը՝ զժգոհություն հայտնեց զանձերը տվողին էլ, բերողներին էլ: Սաստիկ զայրույթ արտահայտեց կայսեր դեմ, թե ի՞նչպես նա համարձակվեց արգելանքի ենթարկել այնպիսի մեծ և պատվավոր մարդու, որ մի աշխարհի և թագավորության գլխավորը, ուսուցիչն ու առաջնորդն էր: (Այդ) «շատ ֆարերը, ասում էր, կայսեր գլխին թափին և ձեր՝ որ բերել եմ: Քարեր մեծն էլ շատ ունի՞նք՝ (զրանց) տվողի և ձեր՝ բերողներից ատամները թափելու. ի՞նչպես պետք է այս անպատվությանը դիմանամ: Ես այս երախտիքի փոխարենը կհատուցանեմ»: Հրաման տվեց իւր Վասակ զօրավարին՝ զօր ժողովել, զնգրե կազմակերպել, զնալ,

սպարապետն Վասակ, վարդապետի գտնեալ հրամանս նորա կատարէր. զգօրս բազումս իբրև զերկերայր և զվարսուն հազարաց ՚ի մի վայր կուտէր. հառկանէր ասոր անույր զկոպմանս Գամրաց մինչև ՚ի Բաղամն յանկուրացոց. զվեց ամ զմիմեանց զհետ աներէր զաշխարհ սահմանացն Յունաց: Էջան ասորա բազմա և պէսպէս մեծութեամբ. բռնութեամբ սաստի մեծաւ թշնամութեամբ ընդ կողմանս ընդ այնոսիկ:

ԺԲ

ՅԱՂԱԳՈՒ ԿԱՌԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԲԱՄԲԱՆԱՆԻՍՏՅՈՅ. ջՈՐ ԷՐ ՉՅՈՆԱԿԵՐԱՎ ԵՐ ԹՈՂՅԱՎ ԷՐ ՆԵՐՍԷՍԻ ԵՏՅՈՂԱՊԱՆՆ ԶԻՐ ՏՅՂԵ. ԵՐ ԹԷ ՈՐՊՈՒՄ ԿՍԷՐ ԷՐ. ԵՐ ԿԱՄ ՈՐՉԱՓ ՆՇԱՆՔ ԿԱՄ ԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՔ ՈՐ ՚Ի ՆՄԱՆԷՆ ԼՅՆԵՐՆ. ԿԱՄ ԹԷ ՈՐՊՈՒՄ ԿԱՍԷՐ ՚Ի ՆՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆՆ. ԵՐ ՈՉ ԱՅՆՈՅԻՐ ԱՆ ՔՕՅԱՆՈՒՄԸ ՄԵՐՈՒ ԱՐՇԱԿՅՈՅ. ԵՐ ԸՆԿՐՈՒՄԵՆԱՅԻ ԵՐՈՒ ԸՆԿՐԵՍ ՆՈՐՈՒ ԳԱՆ ԱՆՈՒՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐՈՅՑ ԻՈՉ. ԿԱՄ ՈՐՊՈՒՄ ԿԱՄ ՏԱՆԷՐ ԱՂՔԱՏԱՅ ԵՐԵՐԵ ՉՅՈՐՈՍԵՊՈՒՄԿԵՏՆ ՆԵՐՍԷՍ

Այսս այս խաղ բուն էր սա ՚ի կարին գաւառէ, ի՛ զեղբէ Մարագայ. ձեռնասուն էր սա եպիսկոպոսապետին Ներսէսի. գասաշեալ իւրով զսա էր սնուցեալ: Այլ իբրև ՚ի միաս աշողակս երև. և յասաշողէմ եղև ՚ի հաւատս, և հաւատարիմ յամենայն գործ գասա. իսկ իբրև յայնմ ևս առանկ ՚ի պաշտօնն՝ գոր ունէր գտէրն ընդ եկեղեցիին աստուծայ. ասրս աղբատաց ևս անշարիւն ՚ի սրբոյն Ներսէսէ ամա հաւատացաւ. իսկ յայնմ ևս առանկ զբարեխնամութիւն ցուցանէր:

Ապա եպիսկոպոսապետն Ներսէս յորժամ երթաչր յարեգնացութիւնն յերկիրն Յունաց, ձեռնադրեաց զայս խաղ յեպիսկոպոսութիւն Բագրատնդայ և Արշարունեաց, Երող զսա իւր փոխանակ ետեղապահ, և գնաց: Իսկ աշխարհ ամենայն Հայոց յեզոսին. ՚ի գաւառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, տեղեաց տեղեաց մեծամեծի աշխարհակալի գաւառատեարի հահապետ մեծազգեացի և ամենայն ուխտ Բահանայութեան, ժողովի միարանական ժողովրդոցն, ՚ի սուգ տխուրեան ընկզմեալ էին վասն իւրեանց հօտապետ պիսաուրին, զի հեռացաւ ՚ի նոցանէ: Իսկ սուրբն խաղ եպիսկոպոսն առ հասարակ աշխարհի սայր հրաման ՚ի պահս և յազօթս մտանկ և ՚ի խնդրուածս. զի գարծ յիցի սրբոյն Ներսէսի: Ս. զամենայն ժամանակս, որչափ և արգեյաւ նս անդ, համակ խնդրէին պահօր ժողովուրդին, և ամենայնի իսկ խաղն առաջնորդէր նոցա. ոչ ինչ պակաս Բան զիրեանց բուն զհովուապետն Ներսէս, մինչև ՚ի գալուստն նորա. մինչև կատարեաց տէր զաշխարհի խնդրուածս, և դարձաւ սուրբն Ներսէս ՚ի տեղի իւր:

գարնէլ և ավարի առնէլ Գամիբի կողմերը: Զորավար Վասակ սպարապետը իսկույն կատարում էր նրա հրամանը, մի տեղ էր ժողովում մաս երկու հարյուր վարսուն հազար զորք, զհում զարևում ավարի էր անում Գամիբի կողմերը մինչև Անկյուրիա Բաղամբ. վեց տարի⁹⁹ հետևեցին տև ավերում էր Հունաց սահմանի երկիւրեքերը: Կիացան մեծ ավարով և տեսակ-տեսակ մեծություններով, բունն թշնամությամբ սաստկապես (ասպատակելով) այդ կողմերը:

ԺԲ

ԲԱՅՐԵՎԱՆԿԱՅԻ ԿԱՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ. ՈՐԸՆ ՆԵՐՍԵՍԸ ՉՅՈՆԱԿԵՐԱՎ ԷՐ ՈՐ ԵՐԵՆ ՏԵՂԱՊԱՆՆ ԹՈՂՅՈՒՄ, ԻՆՉՊՈՒՄ ՄԱՐԿ ԷՐ ՆԱ. ԿԱՄ ԻՆՉ ՍԲԱՆՉԵՐԻՔՆԵՐ ԵՐՆ ԿԱՏԱՐՈՒՄ ՆՐԱ ՉԵՐԹՈՎ. ԵՎ ԻՆՉՊՈՍ ՀԱՍՏԱՏ ԷՐ ՄԵՐՈՒՄ ՆՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ. ՉԷՐ ԱՆԱՍՏՈՒՄ ԱՐՇԱԿ ՄԵՍ ԹԱԿԱՆՈՒԹՅ. ԱՅՂ ԵՎ ԸՆԿՐՈՒՄԱՆՈՒՄ ԷՐ ՆՐԱՆ ՆՐԱ ԱՆՈՐԵՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՀԱՄԱՐ. ԵՎ ԻՆՉՊՈՍ ԿԱՏԱՐՈՒՄ ԷՐ ԱՂՔԱՏԱՆԵՐՈՒ ՆԵՐՍԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՅԻ ՄՄԱՆ

Այս խաղը բուն կարին զավառից էր, Մարագ գյուղից. նա Ներսես եպիսկոպոսապետի ձեռնասունն էր. նրա մաս սնված: Նա ցույց ավեց ընդունակություններ, հավասար մեջ առաջադն հանդիսացավ. բոլոր գործերում հավասարիմ գտնվեց իւր պաշտոնի մեջ առավելապես սեր ցույց տվեց ղեպի աստուծու եկեղեցիին: Ապա սուրբ Ներսեսը նրան հավատաց աղբատների հոգաբարձության գործը. այստեղ էլ նա առավելապես երևաց իբրև բարեխնամ տեսուչ:

Ուստի երբ Ներսես եպիսկոպոսապետը պատրաստվում էր Հունաց աշխարհը ուղևորվելու՝ այս խաղին ձեռնադրեց Բագրավանդի և Արշարունյաց եպիսկոպոս և նրան քողեց իրեն փոխանորդ ու տեղապահ և ինքը գնաց: Իսկ հայերեն խոսող ամբողջ աշխարհը բոլոր գավառներում, կողմերում, տեղերում, մեծամեծ աշխարհակալներ, գավառատերերը, նշանավոր ցեղերի նահապետները և ամբողջ Բահանայական ուխտը ժողովրդի բազմության հետ ընկղմված էին սգի ու աւտմության մեջ, որովհետև հեռացավ իրենց գլխավոր նոտապետը: Իսկ խաղ սուրբ եպիսկոպոսը բոլոր աշխարհին հրաման էր տալիս պաս պահել, աղոթք անել, խնդրել, որ սուրբ Ներսեսը ետ դառնա: Եվ բոլոր այն ժամանակ, որ նա արգելանքի տակ էր՝ ժողովուրդը պահեցողությամբ աղոթում էր նրա համար: Իսկ խաղը ամեն բանում նրանց առաջնորդում էր, ոչ պակաս Բան բուն նովկապետ Ներսեսը, մինչև որ տերը կատարեց աշխարհի խնդրվածքը, և սուրբ Ներսեսը ետ դարձավ իւր տեղը:

Չայնու ժամանակաւ Արշակ արքայ Հայոց ոչ ինչ կարի 'ի հանապարհ աստուծոյ գնացեալ լինէր. զի որչափ 'ի մատաղութեանն հասակին ըստ աստուածային իմաստութեանն գնացեալ լինէր, նոյնչափ յաւագութեանն 'ի լիութեան 'ի շողաշատութեան հասաւ²⁴. զոր սուրբ հովիւն հաջ բազում անգամ յանդիմանեալ կշտամբէր, որում ոչ ինչ անացեալ լինէր:

Չայնու ժամանակաւ շինեաց իւր արքայն դաստակերտ մի 'ի հովիտն անուանեալ 'ի Կոզ գաւառի: Եւ ետ հրաման ընդ ամենայն գաւառս իշխանութեան իւրոյ, և հրամայեաց կարգել քառոց ընդ ամենայն տեղիս աշխարհացն հրապարակին իւրոյ. և ամենայն կողմանս գաւառաց իւրոց յի առնէր հրամանան արժունի, զի եթէ ո՛ր ումե՛կ ինչ պարտիցի, եթէ ո՛ր ուրո՛ւմ ուստե՛կ ինչ վնասեալ իցէ, կամ ո՛ր ումե՛կ ինչ դատ պարտիցի, ամենեքեան եկեսցեն 'ի դաստակերտն շինեսցին: Եթէ արինահանն ո՛ր իցէ, կամ վնաս ուրում ումե՛կ արաւեալ իցէ, կամ զկին ուրում տարեալ իցէ, կամ պարտապան իցէ, կամ ո՛ր գուրում կարասի ունիցի, կամ ո՛ր յումե՛կէ Երկիրս ինչ իցէ, և եկեսցէ յայն տեղի. դատ և իրաւունք մի՛ լիցին: Իսկ եթէ ո՛ր ումե՛կ ինչ պարտիցի և որում պարտիցին, եկեալ յայն տեղին՝ առանց դատի և իրաւանց կայցին. և 'ի դուրս տարցեն:

Իբրև ել հրաման յարեայէն, ժողովեցան այնուհետև յայն տեղի ամենայն գող և աւագակ, արինահանք, սպանողք, ստո՛ւք և մարդերոյք. վնասակարք, գանձահատք, գրկողք, ստաղառք, գրախօսք, գերիդո՛ւք, յափշտակողք, ժլատք: Բազում վնասս վնասս առնէին, և անդր անկանէին. բազում կանայք գարս բողոյին, և անդր անկանէին. բազում արք գիրեանց կանայս բողոյին, և զայլոյ կանայս առեալ՝ անդր անկանէին. բազում ծառայք գիրեանց տերանց զգանձս ըմբռնեալ, փախուցեալք անդր անկանէին. բազում առանգատո՛ւք գաւանդս լի զպահեստս բարձեալ, անդ անկանէին. գերփէին աւերէին գերկիրն ամենայն: Արք էպետ և կարի յոյժ բազմացաւ ազաղակն, դատ շկայր. և իրաւունք ումե՛կ յարժունուստ ոչ ելանէին: Վասն այսորիկ ամենայն մարդ հառաչելով վայէին, և ասէին 'ի հաւանել բանիցն իւրեանց. այս բանք ըստ այսմ օրինակի պաշտէին, առ հասարակ ամենեցուն ասելով՝ թէ իրաւունք մե՛տան, և վասն այսորիկ ոչ գտանէին. այլ թէ Լր, և կուրուսեալ էին. ուր և էր շանայաք խնդրէալ գտանէալք:

Իսկ տեղին աւանանայր, Բաղաբանայր. մեծացաւ, բազմացաւ և ելից գիտլիտն ամենայն: Ապա տայր հրաման արքայն Արշակ ղնել անուն դաստակերտին յիւրակից անունն Արշակաւան. և շինեցին ևս անդ ապարանս արժունի: Եւ յայնմ հետէ ոչ ինչ երկնչէին 'ի տեառնէ

Այս ժամանակներն Հայոց Արշակ բազմաբար այնքան էլ չէր գնում աստվածահանո հանապարհով: Ուրեմն որ նա մակերայն հասակում աստվածային իմաստությամբ ևր վարվում, այնքան էլ չափահաս դառնալիս լիտություն¹⁰⁰ խենեշություն մեջ ընկավ, և թեպետ խաղ սուրբ հովիվը հանախակի հանդիմանում էր՝ նա ուշադրություն չէր դարձնում:

Այս ժամանակ բազմաբար իր համար մի դաստակերտ շինեց Հովիտ կոչված Կոզ գավառում, և իր իշխանության բոլոր գավառներին հրաման ուղարկեց. հրամայեց որ ամեն տեղ մուկերակները կանչեն հրապարակներում, բոլոր գավառներում բոլոր կողմերում հայտենեն թագավորական հրամանը, որ «եթե մեկը մեկին պարտ է, եթե մեկը ուրիշին մի բանով վնասել է՝ բող բոլորը գան այդ դաստակերտը, և ապահով կլինին: Եթե մեկը (ուրիշի) արչուն է թափել, մեկին վնասել է, կինը տարել է կամ պարտապան է, կամ մեկի գույքը գրավել է, կամ որևէ մեկից Երկրոյ ունի՛ր բող գա այն տեղը. երա ղեմ դատ ու պահանջ չի լինի: Եվ եթե մեկը մեկին մի բան պարտ է՝ և պարտատերը այդ տեղը գա (պահանջելու)՝ երան առանց դատի ու արդարադատության բռնեն և դուրս հանեն»:

Երբ բազմաբարից այս հրամանը դուրս եկավ՝ ապա այդ տեղում ժողովվեցին բոլոր գողերը, ավագակները, արչունապարտները, մարդասպանները, ստախոսները, խաբէբանները, վնասարարները, գրպահանատները, գրկողները, դատի մեջ ստողները, գրպարտողները, կողոպտողները, հափշտակողները, ժլատները¹⁰¹: Շատ հանցանքներ էին գործում, և այնտեղ ապավինում: Շատ կանայք իրենց մարդկանց բողնում էին ու այնտեղ ընկնում. շատ տղամարդիկ իրենց կանանց բողնում էին և ուրիշների կանանց առնելով այնտեղ էին ընկնում. շատ ծառաներ իրենց տերերի զանձները նանկ ձգելով փախչում այնտեղ էին ընկնում. շատ ավանդառուներ իրենց մոտ պահեստի դրված ավանդները վերցնում այնտեղ էին ընկնում. ամբողջ աշխարհը գերփում ավերում էին: Թեպետ և ամեն կողմից ազաղակ բարձրացավ՝ բայց դատ չկար, ոչ ոքի իրավունքը արժունից չէր պաշտպանվում: Այս պատճառով բոլոր մարդիկ վա՛յ տալով հառաչում էին. բոլորի բերանում ընդհանուր խոսք էր դարձել և միշտ ասում էին, թե «իրավունքը մե՛տավ. եթե նա գոյություն ունենար, բայց կորած լինէր՝ կփնտռեինք, մի տեղ կգտնեինք նրան»:

Իսկ այն տեղը ավան ու Բաղաբանայր ղնեցան, բազմամարդացավ, ամբողջ հովիտը բռնեց: Արշակ թագավորը հրամայեց այդ դաստակերտի անունը ղնել Արշակավան, իր անունով. երա մեջ նաև թագավորական ապարանք շինեցին: Այնուհետև այլևս տեղից ամե-

ամենևին. և ամենայն մարդ զրկեալ էր իբրևն այնոքիք, և բազմաց կառաչ աղաթակի տրտնջելոյն յանախեալ բազմանայր: Վասն որոյ բազում անգամ ընդդիմանայր նմա և յանդիմանէր սուրբն հազ Եպիսկոպոսն. մանաւանդ յորժամ ստիպէին զնա, թէ ե՛կ ուղղեա սեզան չեկեղեցւոյն յառնն յԱրշակաւանն: Իսկ նա բազում անգամ կշտամբէր և յանդիմանէր զբազատն Արշակ և զամենայն մեծամեծս և զիշխանս: Բայց ևս, առէ: Եանդսպահ ևմ. և ոչ ինչ առանց այնորիկ, որ բողն զիս հայրն. ունիմ իշխանութիւն գործել ինչ: Ապա կամեցեալ Արշակ բազատն պատուս և ազանութեամբ կարասոյն մեքենայի խաբել գտորք Եպիսկոպոսն հազ, բազում ոսկի և բազում զանձս արծաթոյ, և բազում նժոյճս զարժուեալան ձիոյ՝ արժունի օնառով, ոսկիվարանդ ապրդմովն, տայր նմա. պատել հանել զմիտս նորս, յիենն յանգուցանել: Իսկ նա զկարասին. զոր առնոյր յարժայէն, յանդիման նորս աղատաց բաշխէր, և զյանդիմանութիւնն ոչ ինչ բաղացուցանէր, մինչև հրամանն տայր հալածել զԵպիսկոպոսն հազ ՚ի բանակէլ տետի:

Իսկ նա ա՛ն շրջել ընդ աշխարհն, կարփի և խրատել. ուսուցանել և զարմանել զազխատն, որպէս էր նմա յանձն արարեալ որոյն ներսիս. և իւր զնացեալ: Բազում նշանք և արուեստք և զօրութիւնք բժշկութիւնք հիվանդոց յինէին ՚ի ձեռս նորս. բազում յոյժ առնէր սխալելիս մեծամեծս: Բայց իբրև պաշտօր զազխատն, և սպասէր բափէր զամենայն յորանս և զնորմանս և զմտանս զինւոյն, և զկարասս ամենայն մառանցն տայր բաշխել ազխատացն. երբայր յայլում ատու տեսանէր լցեալ ինէնին իբրև ՚ի հեամանէլ ասասոնոյ. և զարձեալ օր ըստ օր, մատակարարէր ազխատացն. և այն սակպ սակպ լցեալ լինէր:

Այսպիսի սխալելիք մեծամեծք լինէին ՚ի ձեռն առնս այսորիկ. էր սա զարմանալի անուտնի և հոշակապ ՚ի մէջ ամենայն Հայոց. շրջէր խրատէր և ուսուցանէր զեկեղեցիս Հայոց ընդ ամենայն տեղիս իբրև զիւր վարդապետն զներսէս: Բայց ՚ի մամանակեան միոջ եկին գողք. և գողացան զեզինս եկեղեցւոյն սրբոյ զեազայ Եպիսկոպոսին, առին և զնացին: Իսկ ՚ի միում ատու աշխարհացեալ եղեն գողոցն. և ինէնանք յանխառտս առ խորխափս եկին ամին ՚ի դուռս սրբոյն հազայ զամենայն եզինս: Իսկ ինէն սուրբն հազ Ելեալ տեսանէր զնոսս. և գոհանայր զտեսոնէ՝ որ այնչափ վերակացու և այցելու եղև հաւատագիւյոց իւրոց: Կայր յաղօքս Եպիսկոպոսն հազ. և բժշկէր զաշս գողոցն. և հեաման տայր յառնայ զանձն հոցա. և զեւր հոշ առաջի հոցա, և Լաչ ուրախ առնէր զնոսս մեծապէս: Ապա օրհնէր զնոսս. և տայր հոցս զեզինս՝ զոր իւրեանցն էր գողացեալ, և արձակէր զնոսս զիւրեանց նախապարհն. և զնացին: Այսպէս բազում Կամբերութիւնս յամենայն գործս

նեին շին վախենում, ամենք զրկանքներ էին կրում այդ պատեանով սրտունջ, բողք. աղաղակ երկինքն էին բարբառացնում: Այս գործի համար սուրբ հազ Եպիսկոպոսը շատ անգամ երան հանդիմանում էր և դիմադարձութիւն էր անում, մանավանդ երբ երան ստիպում էին. թե ե՛կ Արշակավան ավանի եկեղեցւում սեղան կանգնեցրու: Իսկ նա նախատում ու հանդիմանում էր Արշակ թագաւորին և բոլոր մեծամեծներին և իշխաններին: «Սա, ասում էր, տեղապահ ևմ, ես իրավունք չունիմ որեւէ բան անել առանց իմ հոր, որ ինձ թողեց (տեղապահ): Ապա Արշակ թագաւորը մտածեց խորամանկութեամբ՝ պատիվների, ստացվածքների միջոցով խաբել սուրբ հազ Եպիսկոպոսին, ավելց հրան շատ ոսկի և արծաթ, արժուանական ախոռից շատ նժոյզներ՝ արժուանական սարքերով, սկեղեքն կրճակակներով ու փորկապերով. սրանցով կամենում էր երա խելքը հանեցնել, իր կողմը դարձնել: Իսկ նա թագաւորի առաջ աղխատներին էր բաժանում այն ստացվածքը, որ թագաւորը տալիս էր, բայց հանդիմանութիւնը շէր պակասեցնում մինչև այն աստիճան, որ թագաւորը հրամայեց՝ բանակից երան հալածել:

Սլ նա զնաց աշխարհում շրջելու. բարեկարգում էր, խրատում և ուսուցանում, խնամում էր աղխատներին. ինչպես իրեն պատվիրել էր սուրբ Ներսէսը զնալիս: Նրա ձեռնով կատարվում էին շատ նշաններ ու սխալելիքներ, հիվանդների բժշկութիւններ: Բայց երբ նա օգնում էր աղխատներին և դատարկում էր բոլոր կնուններն ու ամանները, մառանի բոլոր կարասները աղխատներին բաժանելով՝ մյուս օրը զնում տեսնում էր, որ երանք նորից լցվել են, կարծես ասածու հրամանով այն էլ բաժանում էր աղխատներին, և երանք շարունակ լցվում էին:

Այսպիսի մեծ սխալելիքներ էր կատարում այս մարդը. նա մի զարմանալի, անվանի և հոշակված անձ էր բոլոր Հայաստանում. շրջում էր ամեն տեղ Հայոց եկեղեցիները, խրատում և ուսուցանում էր ինչպես իր ուսուցիչ Ներսէսը: Մի անգամ Երկու գող էին եկել, սուրբ հազ Եպիսկոպոսի եկեղեցւում եզները գողացել տարել էին: Մյուս օրը այս գողերի աշխեր կուրացան, և երանք առանց զխտակցելու. խարխափելով բոլոր եզները բերին սուրբ հազի դուռը: Ինքը սուրբ հազը դուռս եկավ, երանց տեսավ և զոնութիւն տվեց աստծուն, որ այնքան վերակացու և խնամող է իրեն հավատացողներին: Հետո հազ Եպիսկոպոսը աղոթքի կանգնեց, գողերի աշխերը բժշկեց, հրամայեց երանք լողացնել, ապա երանք առաջը նախ դրեց և շատ ուրախացրեց: Այնուհետև երանք օրհնեց. տվեց այն եզները, որ երանք գողացել էին և նախապարհ դրեց, և երանք զնացին: Այսպես բոլոր իր գործերում մեծ

իւր ցուցանէր. և բազում առնէր նշանս և զսփանչելիս: Եւ էին նորա երկու դստերք. և էտ զմինն Ասրկոյ ումեմն կին, և զկնի աներոյն իւր՝ նա կալաւ զարօնն Նազայ:

ԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ՈՐ ԻՆՉ ԻՐՐԻՒՅ ԴԱՐՁԱՒ ՍՈՒՐԻ ԿԱՔՈՂԻԿՈՍՆ ՆԵՐՍԵՍ ՅԵՐՄԻԷՆ ՅՈՒՆԱՅ, ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԿԵՏԱՄԲԵՐ ԶԱՐԲԱՅՆ, ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ԼԻՆԷՆ ՆՇԱՆՔ ԱՇԱԳԻՆՔ ԴՐ ՎԵՐԱՅ ԱՒԱՆՆ ԱՐՇԱԿԱՒԱՆԻ, ԵՒ ՍԱՏԱԿԵՑԱՆ ԱՐ ՀԱՍԱՐԿԱ ՅԱՆՆԱՐԾՈՐԷՆ ԱՄՆԱՅՆ ԲԱԶՄՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԿԱՆ՝ ՈՐՔ ՅԱՅՆՄ ՏԵՂԻՈՋ ԷՐ:

Այլ իբրև սատակեցաւ կայսրն, զարձան ամենայն հովիբն Եպիսկոպոսն՝ որք ախարեայք էին, և կեցեալք էին յիւրաքանչիւր քաղաքս: Յայնժամ զարձաւ և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յանապատ ՚ի կղզոյ անդի, ուր էր գնոսա արգելեալ. և համաշխարհի էին խնդրուածք. միսանգամ աշխարհի շնորհեցաւ: Իբրև եկն յաշխարհն Հայոց, ընդ առաջ երթային նմա ՚ի գաւառաց գաւառաց Եպիսկոպոսք հանդերձ իւրաքանչիւր ժողովրդովք, և նախարարք ամենայն և ամենայն գաւառակալք: Եւ բերէին առաջի նորա զիւրաքանչիւր հիւանդս, և բժշկէր գնոսա. ուր և բազում իսկ և կարի յաճախէր զոհոթիւն ՚ի փառս աստուծոյ, և ամենայն մարդիկն առ բազում զուր հովուապետին՝ համարէին զանձինս իրեանց թէ ինքեանք իբրև գնոսա ՚ի գերութենէ զարձեալ իցեն:

Եւ առնէին ուրախութիւն բազում հոգևորս մեծաւ ցնձութեամբ: Համաշխարհ ամենայն ոք յիւրաքանչիւր տեսոն աստուծոյ զեղեալ ուխտքս կատարէին, որ ՚ի վերայ հոգևոր զանձին հայրապետին՝ որ առաւնոցաւ. և կատարեաց նոցա զխնդրուածս նոցա, և զորութիւն արտառութեան անձանցն արտկելոյ ցաւոցն արտարկութեանն, միսանգամ սիրով գրով վարդապետութեամբ հոգևոր հարբն մխիթարեաց զամենեսան: Ամենեքեան ՚ի դմէլ տրամութենէն զուարթացեալք, յուրախութիւն զառնային: Ինքն իսկ քաղաքոն Արշակ երթայր ընդ առաջ նորա, մինչև ՚ի կողմանս Բաբասերոյն, և անդի մեծաւ զուարթութեամբ զարձան: Եւ սկսան նորոգել և պայծառանալ վարք աշխարհի և կարգացն և օրինացն եկեղեցեացն:

Այլ իբրև եկն հայրապետն Ներսէս ՚ի Հայս, ՚ի վերայ հասանէր իրում ետեղապահին սերօյն խաղայ. զի էր կացեալ ՚ի նշմարութեան և յողորութեան, և զնացեալ էր զնանապարհս տեսոն աստուծոյ, և ոչ էր թիրեալ յայ կամ յահեակ, բազում զոհոթիւնս մատուցանէր աստուծոյ, զի զնազ զհոգևոր արդեակն իւր եզիտ քստ կամացն՝ որպէս ինքն

համբերութիւն էր ցույց տալիս և շատ սփանչելիքներ էր գործում: Նա երկու աղջիկ ուներ. նրանցից մեկը կնուրջան տվեց մի ոմն Ասրուկի (կամ Ասրիկի). որ աներոջ՝ խաղի մահից հետո նրա արար հետեց:

ԺԳ

ԹԵ ԻՆՉ ՊԱՏԱՇԵՑ ՆԵՐՍԵՍ ՍՈՒՐԻ ԿԱՔՈՂԻԿՈՍՆ ՀՈՒՆԱՅ ԱՇԱԳՐՁԻՑ ՎԵՐԱԳԱՌՆԱԻՍ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՆԱ ՆԱՆԱՏՈՒՄ ԷՐ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ ԵՎ ԻՆՉ ԱՇԱԳՐ ՆՇԱՆՆԵՐ ԿԱՏԱՐՎԵՑԻՆ ԱՐՇԱԿԱՎԱՆ ԱՎԱՆՈՒՄ ԵՎ ԻՆՉՊԷՍ ՀԱՆԿԱՐԾԱՐԻ ՄԻԱՇԱՄՈՒԹ ԿՈՏՈՐՎԵՑԻՆ ԱՅՆՏԵՂ ԵՂԱՍ ԲՈՂՈՐ ՄԱՐԿՈՎ

Երբ վաղես կայսրը սատկեց՝ ետ զարձան բոլոր հովիվ Եպիսկոպոսները, որոնք ախարեայք էին և ապրում էին զանազան քաղաքներում: Ետ զարձավ նաև սուրբ Ներսէս կաթողիկոսը այն անապատ կղզոց, ուր նրանք ախարեայք էին: Նա նորից շնորհվեց իր աշխարհին, որ նրա համար խնդրվածքներ էր անում: Երբ նա հասավ Հայոց աշխարհը՝ նրան ընդառաջ էին գնում զանազան զավառներից Եպիսկոպոսներն իրենց ժողովուրդներով, բոլոր նախարարները, զավառների տերերը: Նրա առաջ էին բերում իրենց հիվանդները և նա բժշկում էր նրանց, որի համար զոհոթյուն ու փառք էին տալիս աստուծուն, բոլոր մարդիկ այնպես էին սիրում հովվապետին, որ համարում էին, թե իրենք ևս նրա հետ զերութունից ետ են զարձել:

Մեծ ցնձությամբ շատ ուրախություն էին անում. ամեն ոք կատարում էր իր ուխտն աստուծուն, որպեսզի իրենց հոգևոր զանձն ու հայրապետը ետ զառնա, և աստված կատարեց նրանց խնդրվածքը, նրանց ցավալի որբությունը, նրանց սրտերը մաշող վշտերը փարատեց և իրենց հոգևոր գրասիրտ հոր վարդապետությամբ բոլորին մխիթարեց. բոլորը զվարթացան, զժնշակ արամությունը ուրախության փոխվեց: Ինքն Արշակ թագավորը նրան ընդ առաջ գնաց մինչև Բաբասերի¹⁰¹ կողմերը և այնտեղից մեծ զվարթությամբ ետ եկան: Աշխարհի վարքը, եկեղեցիների կարգերը նորոգվեցին ու պայծառացան:

Արդ՝ երբ Ներսէս հայրապետը Հայաստան վերադարձավ՝ վերահասու եղավ իր տեղապահի՝ սուրբ խաղի գործերին և տեսավ, որ նա նշմարությամբ և ուղղությամբ էր գործել, զնացել էր տեղ աստուծանապարհով, ո՛չ աչ էր շեղվել և ոչ ձախ. ուստի մեծ զոհոթյուն էր մատուցանում աստուծուն, որ իր հոգևոր որդուն խաղին տեսավ այնպես՝ ինչպես ինքն էր կամենում. նրան ընդունում էր սիրով ու կարոտով: Բայց երբ խաղից լուսն էր թագավորի անօրենությունները, շար գոր-

կամէր. զնա անձկով տեսանէր: Այլ յորժամ լսէր 'ի Խաղայ գամենայն զանօրէնութիւնս շարութեանն ծուռ զնացիցն քազաւորին, տրտմլը լայր ուրբայր և կոծէր մեծամեծ հեծեծանօժ. մանաւանդ վասն Բաղախի Արշակաւանին, զի անօրէնութեամբ և շարութեամբ և յափշտակութեամբ շինեցաւ բազում մեղօժ:

Ապա սուրբ հայրապետն ներսն մտանէր առ քազաւորն, խօսէր ընդ նմա և ասէր՝ եթէ ընդէ՛ր մտաւցար զտէր, և թողեր զպատուիրանս նորա. զարարիչն՝ որ զամենայն յոշընչէ արար, որ հայրն է որբոց և դատաւոր այրեաց, որ վասն մեր էջ յաղկատուրիմս, որ ոչ թողու զազ- քատս 'ի ձեռանէ. այլ իրով մարդասիրութեամբն բուժանէ զնոսա, այլ աստուած դատաւոր արդար և հօգօր և երկայնամիտ՝ որ ամենայն տա- րապետ ունկնդիր է, և զարհամարհանս ուրով 'ի յանձն ոչ առնու: Եւ զիա՛րդ կամ ի՞ դու բմբռնեցար արհամարհել զնորա զպատուիրանսն. ո՞չ հայրն քո վասն այսօր ամբարշտութեան 'ի կրօնատ մատենցաւ: Արդ դու տակաւին շիջեցեր զնա, որ ոչն յիշեաց զմեզս հօրն քո. և ետ քեզ զտեղի ունել, այս ինքն գարստ և զքազ հօրն քո. և սկսար անօրինել առաջի տեսնն աստուծոյ քո, և զամբարշտութիւնս և զանօրէնութիւնս և զանիրատուրիւնս կարի նմանութիւն սողոմացոցն՝ պարծանօժ յայտնապէս պատմել: Եւ երկիր առ հասարակ լսն և վայնն ցրկութեանցն զյափշտակութեանցն, որով՛ դու կամեցար մեծանալ. և ոչ յագեցոյց զքեզ մեծ և բազում քազաւորութեանցն յսփութիւնն, զոր ետն քեզ տէր ամենայնի Քրիստոս:

Արդ յուր ինձ զոր ասեմս քեզ, և արա զնա՝ զի մարբացես շահել զանձն քո. և ասպրեցուցանել զքեզ 'ի բարկութիւնն անտի աստուծոյ, և մի՛ ըշտառական աշխարհս Հայոց յաղագս քո կօրիցէ: Այլ էս տեսի տեսիլ, զի կրօնատ և Բանդումն յուզեալ խաղացեալ գայ 'ի վերայ կրօ- տական աշխարհիս Հայոց այսոցիկ: Արդ հրաման տուր՝ 'ի բաց քակել զտեղին գայն, և ցրտեա զմարդիկն՝ զոր ժողովեցեր, զի երթիցեն ցրու- եացիս սփռեսցին յիւրաբանչիր տեղիս, և երթիցեն տացն իրատնս ում զինչ և պարտիցին. զի մի՛ դու 'ի խորս շարեաց բարկութեանն ան- գանիցիս կորիցես: Եւ վասն մեղացն՝ զոր գործեցեր, հրաման տացում ամենայն աշխարհի՛ ընդ քո 'ի պահս և 'ի խնդրուածս լինելի. և մեկ հան- դերծ մե յապաշխարտութիւն մտցում. ո՞ զիտէ, թողու տէր զնա զայդ զանհնարին գմեղոյ գործեալ: Եթէ տեղոյն ինչ կարի ազգաւփ ցանկա- ցեալ էս. էս ինքն ինձէն զնա արդարութեամբ շինեցից, և շէն կալայց առաջի քո:

Իսկ քազաւորն ծաղր առնէր զբանսն կարողիկոսին. և մկքայր զնորա զասացելովն: Իսկ նա միտանգամ բարկացեալ, կրկնեալ ասէ.

ձերք, ծուռ ընթացք՝ տրտմում, լաց ու կոծ քր անում, սօրում քր են- ձեծանում, մանավանդ Արշակաւան Բաղախի պատնառով, որ շինվեց մեղքերով, անօրէնութեամբ, շարութեամբ և հափշտակութեամբ:

Ապա սուրբ ներսն հայրապետն մտնում էր քազավորի մտ, խոսում էր նրա հետ և ասում. «Ինչո՞ւ դու մտաւցար տիրոջը. ինչո՞ւ մտաւցար արարչի պատմիրանները, որ ամեն ինչ ոչնչից ստեղծեց, որ որբերի հայրն է, այրիների դատավորը, որ մեզ համար աղատութեան կրեց. նա որ աղատներին անտես չէ անում, իր մարդասիրութեամբ նրանց կերակրում է. աստված արդար դատավոր է, հօգօր և երկայնա- միտ: Նա չէ ընդունում որևէ մեկից արհամարհանք: 'Ինչո՞ւ ի՞նչպես և ինչի՞ց դրդված արհամարհեցիր նրա պատմիրաններ. չէ՞ որ քո հայրն էլ նույնպիսի ամբարշտութեան պատնառով կորավ: Իսկ դու դեռ շինչե- ցիր նրան, որ քո հօր մեղքերը շիջեց և քեզ տվեց նրա տեղը, այ- սինքն քո հօր քազն ու արտոք: 'Ինչ քո տէր աստուծո առաջ սկսեցիր անօրէնութիւններ գործել, ամբարշտութեան, անիրավութիւններ բոլորու- վին սողոմացոց¹⁰² նման, և այս բաները դու հայտնապես պարծենա- լով պատմում ես: Ամբողջ երկիրը լալիս է. վա՛յ է կանչում այն զըր- կաններին և հափշտակութիւնների պատնառով, որոնցով դու կամե- ցար մեծանալ, դու շնագեցար քո ընդարձակ յազավորութեան հարստու- րեաններով, որ քեզ պարզեց բոլորիս տերը՝ Քրիստոս:

Արդ՝ լսի՛ր ինչ որ քեզ ասում եմ. և կատարի՛ր, որպեսզի կարողա- նաս քեզ փրկել աստուծո բարկութեանից և թշվառ Հայոց աշխարհն էլ քո պատնառով չկորչի. որովհետեւ էս տեսիլ տեսա, որ Հայոց կորս- տական աշխարհի համար կրօնատ և կործանում է պատրաստվում գալ: 'Ինչ հրաման տուր, որ այն տեղը քակվի, քո ժողոված մարդկանց ցրիր, որ իրենց տեղերը զնան և ամենի՛ն վերադարձնեն ինչ որ պարտ էն. որպեսզի քո գործած շարիքների պատնառով աստուծո բար- կութեամբ շենբարկվիս ու չկորչիս: Իսկ քո գործած մեղքերի համար բոլոր աշխարհին հրաման կտանք, որ քո փոխարեն պաս պահեն, խնդրվածք անեն, և մենք էլ քեզ հետ միասին ապաշխարութեան մեջ մտնենք, զուցե տերը ներք քո գործած անչափ մեղքերը: Եթե դու այն տեղին շատ էս փափագում՝ էս ինչս կշինեմ արդարութեամբ և շեն կպանեմ քեզ համար»:

Իսկ քազավորը ծաղրում էր կարողիկոսի խօսքերը, բթի տակից ծիծաղում էր նրա ասածների վրա, իսկ նա բարկանալով նորից կրկնեց,

Գիտես, ո՞վ թագաւոր. վասն այս ամենայնի ասացեալ է կանխասացութեանն աստուծոյ բերանով մարգարէիցն, եթէ «Վայ որ շինէ զտուն իւր՝ և ոչ արդարութեամբ, և վերնայարկս իւր՝ և ոչ իրաւամբ». եթէ «Յառակ առցին ողբն, և ասացեն՝ եթէ վա՛յ որ ազանեսցէ զազահուրին անձին իւրում, որ ոչ է իւր. զի եթէ տունք վեղեցիկիցն և մեծամեծիցն, սակայն յաւեր դարձցին. զի մի՛ ո՛ր բնակիցն ՚ի նոսա մարդ, այլ ճարակ հօտից լիցի, և դադարք գազանաց և ուրջ գազանաց և ուրջ բորենից և ճագարաց և աղուսուց, բայն խորոց և ազոսուց, և անդք սահմանակցաց. վասն այդորիկ անբեցիւն գործք ձեռաց քոց և մի՛ շինեսցին, և միանգամայն ստակեցցին ամենայն անօրէնքն բնակեալն ՚ի նմա. և եղիցին դադարք եզանց և ճարակք ցոց, և ազուխք մուտ և էլս խաղացեն յարկս անցին. և մի՛ շինեսցին, և մի՛ ևս բնակեսցեն, մինչև զյափտեան»:

Եւ զայս ամենայն խօսեցաւ հայրապետն Ներսէս, և գնացեալ ՚ի թագաւորէն ելեալ շրջէր ընդ գաւառս աշակերտութեանն ուղղել կարգել և հաստատել զեկեղեցիսն յամենայն գաւառս Հայոց: Եւ յետ երկից ատուրց անցանելոյ բանիցն ասացելոց ՚ի վերայ, որ խօսեցեալ եղեն ՚ի բերանոյն երանելոյն Ներսէսի, մատենաց տէր զգեղաբաղաբն զԱրշակաւանն ՚ի ձեռս հարուածոցն: Եւ սկսաւ հատանել զոր շարակեղն իմն կոչեն, իսկ կէսն ժանդ անուանեն. Ելանէր ՚ի վերայ մարդկանն և անասնոցն: Ոչ անլի եղև ճարտարացն ՚ի վերայ անցա քան զերիս ատուրս յերկարեցաւ, զի անմարդացաւ. քան զքսան հազարք սատակեցան երդք մարդկան, ոչ մնաց ՚ի անցանէ և ոչ մի. զի առ հասարակ սատակեցան կոտորեցան յանկարծօրէն քանդեցան. զի միահաղոյն եկն սատակումն ՚ի վերայ անցա:

Եւ յետ այսորիկ ինքնին թագաւորն Ելանէր ՚ի խնդիր հայրապետին Ներսէսի. և գտեալ խնդրէր ՚ի նմանէ, զի մատուցէ ազօթս վասն նորա, զի մի՛ գուցէ և նա սատակեցի, քանզի կարի զարհարեալ էր: Ապա խօսել սկսանէր Եպիսկոպոսապետն Ներսէս ընդ թագաւորին, և ասէր. Զի այժմ յաշխարհիս յայսմիկ, վասն զի արդարք և մեղաւորք զոյգ հասարակ խառն են, վասն արդարոցն ինային մեղաւորք առ ժամանակ մի և ապրին, և յերկարին յաշխարհիս վասն անցա կենացն և նոքա ՚ի պատճառս անցա: Զի որովն սերմանեալ թշնամոյն ՚ի վերայ սուրբ բուսոյն սերմանն ցորենոյն, ընդ նմին զոյգ հասարակ բուսեալ են. ինային վասն ցորենոյն սրբութեան և բոյս աղտեղութեան որովնն. զի մի՛ գուցէ մինչ զորովնն քաղահան արարեալ խլիցեն, խլիցի ընդ նմա և ցորենան: Վասն այնորիկ առ ժամանակս վայելեն ՚ի դարմանոյ ցորենոյն և որովն ընդ նմին ՚ի ցօղս և յանձրեալ և յողորմունս, և ՚ի

ասելով. «Գիտցած լինիս, ո՞վ թագաւոր, որ այս (քո արածի) մասին է գուշակել աստված մարգարէի բերանով. թե «վա՛յ նրան, որ տուն է շինում ոչ արդարութեամբ և վերահարկ է կառուցանում՝ ոչ իրավունքով», և դարձյալ՝ թե «Իբրև առակ ողբեր պիտի ասեն. վա՛յ նրան, որ ազահուրեամբ խլում է այն որ իրենք չէ, որովհետև երբ գեղեցիկ ու մեծամեծ տներ լինին՝ ավերակ կղաղտան և նրանց մեջ մարդ չի բնակի, նրանք ոչխարների արտատեղ կղաղտան. զազանների, բորենիների ուրջեր, ճագարների և աղվեսների ձերպեր, կուրկների և ազոսների բույներ, ցանների առեր: Ուստի քո ձեռների շինածները կավերվին ու էլ չեն շինվի, նրա մեջ բնակած բոլոր անօրէնները միանգամայն կկոտորվին. այնտեղ եզներ կպառկին, ցիւրեր կարածեն, աղվեսները նրա հարկերը էլ ու մուտ կանեն. նրանք չեն շինվի և նրանց մեջ հովիտյան մարդ չի բնակի»: Այս բոլորը խոսեց Ներսէս հայրապետը և թագաւորից հեռանալով գնաց շրջելու Հայաստանի բոլոր գավառները՝ ուսուցանելով, եկեղեցիներում կարգեր հաստատելու:

Նրանելի Ներսէսի բերանից ելած այս խոսքերից հետո հազիվ էր անցել երեք օր, որ աստված Արշակաւան գլուղաբաղաբն հարվածների ենթարկեց: Մարդկանց և անասունների վրա սկսեցին դուրս գալ վատօրակ պալարներ, որ ումանք կոչում են ժանձ¹⁰³. Այս հարվածը երեք օրից ավելի չտևեց, որ (խաղաբ) անմարդացավ. մուտ էրան հազար բնուանի՛ կոտորվեցին, մարդկանցից մեկը կենդանի չմնաց, որովհետև բոլորը հանկարծակի կոտորվեցին, ոչնչացան. կատարածն ընդհանուր էր:

Ապա ինքը թագաւորը դուրս էր գալիս Ներսէս հայրապետին փնտռելու. նրան գտավ և խնդում էր իր համար ազօթել, մի գուցե ինքն էլ մեռնի, որովհետև անարեկ էր եղել: Այն ժամանակ Ներսէս եպիսկոպոսապետը խոսել սկսեց թագաւորի հետ և ասաց. «Որովհետև այս աշխարհիս վրա արարներն ու մեղավորները խառն են ապրում, ուստի արդարների պատճառով մեղավորներն էլ խնայվում են և ապրում են. արդարների պատճառով մեղավորների կյանքն էլ երկարում է այս աշխարհում: Ինչպես թշնամու ձեռնով մաքուր ցորենի մեջ ցանած որով, որ նրա հետ միասին բուսում է՝ խնայվում է, մաքուր ցորենի հետ (անում է) և կեղտոտ որով, մի գուցե որով քաղահան անելիս ցորենն էլ պոկվի: Այս պատճառով որովն էլ ցորենի պես առժամանակ դարմանվում է ցողով, անձրեով, սողորմով, շերմութեամբ և պայծառ

չերմութիւնս խարակեալ և 'ի հեշտ արևս արեգականն: Այսպէս այս լինի մինչև 'ի ժամանակս հնձոց, մինչև եկեսցէ ժամանակն յարժամ հնձեացի ցորեան արմտեացն. զայն ի շտեմարանս արևայութեանն ժողովեցեն, և զորոմն յայրումն յախտենական հրոյն. որ է ինքն հունձի կատարած ժամանակաց, յարժամ Որդին աստուծոյ եկեալ հասանիցէ, և տացէ հրաման երկնատր մշակացն ընդ նմա իջելոց 'ի վերաւս' 'ի գերեզմանացն հնձի զամենայն ննջեցեալսն յարուցեալս:

Արդ այնումեակ ընդուրսն աննիցէ. զարդարսն նման ցորենոյ ընդ ինքեան յարևայութիւնն իւր ընդունիցի, և զմեղատրսն որոման նմանեալս՝ յանշէջ 'ի յախտենական 'ի հուրն հրամայիցէ արկանել: Արդ այժմ ժամանակն հնձոց չև ևս էր, զու կանուխ քաղահան որոմանն 'ի ցորենոյն արարեր, և կանուխ զորոմնն 'ի մի վայր առանց ցորենոյն ժողովեցեր. վասն այդորիկ յայնժամ կանխեաց հուրն, անխնայ յարժակեցաւ այրել, զամենայն որոմնն 'ի մի վայր ժողովեալս 'ի միում վայրի գտեալս միահաղոյն վախճանեաց: Այլ այր զու, տես զանձն քո, զի մի՛ և զու կորիցես, և աշխարհս վասն քո: Իսկ քագատուն 'ի գուես հարեալ, մեծաւ աղաչանօք և բազում աղօթիեօք աղաչէր քագատուն՝ հաշտել ընդ նմա. և եղ ուխտ, զի այլ ոչ ևս երբէք անցցէ զքանիս ևս:

ԺԿ

ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՅՐ ՄԱՐԳՊԵՏՈՆ, ՅՈՐԺԱՄ ԵՎ Ի ԳԱՒԱՌՆ ՏԱՐՈՆՑ՝ ԵՔԷ ԶԻԱՐԿ ԵՎ ԵՆ Դ ՏԵՂԻ ԱՂՕՔԻՑՆ ԱՇՏԻՇԱՏ, ԿԱՄ ԶԻԱՐԿ ԳԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼ ԳՆԱՑ ԱՆՏԻ ՅԻՐՈՑ ԲԵՐԱՆՈՑՆ Ի ԽՕՍԻՏՆ. ԿԱՄ ԶԻԱՐԿ ԱՆԿԵԱԼ, ՄԱՀՈՒՆ ՊԱՐՏ ԵՂԵԱԼ, ՍԱՏԱԿԵՑԱԻ Ի ՇԱՒԱՍՊԱՑ ԱՐՄԻՐՈՒՆԻՈՑ

Եւ էր մարդպետն Հայր այր շար և ժանտաբարոյիս անօրէն և անիրաւ քան զառաջին Հայր անուն մարդպետն: Սա կոտորեաց զամենայն ազգս նախարարացն 'ի ժամանակս քագատութեանն Տիրանայ արեայի. և սոյնպէս առ քագատութեամբն Արշակայ՝ ևս շար քան զառաջինն գործել շար առ ամենայն մարդ: Արդ ելանէր սա շրջէր ընդ մարդպետութիւնն իւր. ապա եկն էջ Հայր մարդպետ 'ի գաւառն Տարօնոյ ընդ իւր գելոսն տեսանել:

Չայնու ժամանակաւ սուրբն Ներսէս շրջէր ընդ իւր ձեռական իշխանութիւնսն. զի հնգետասան գաւառ զայն ձեռական իշխանութեան օնկին իբրև սեպհական 'ի բեմէ, առանձին անոշոգի ևոցա էր կարգեալ: Եւ յայն գաւառ գլխատր գաւառք այս էին՝ Այրարատ, Գարաբաղէ,

արեգակի յույսով: Այս այսպէս կշարունակվի մինչև հունձի ժամանակը, երբ ցորենի բերք հնձում ու ժողովում են արևայության շտեմարաններում, իսկ որոմը հավիտենական կրակի մեջ են ածում ու այրում: Այս հունձի՞ր՝ ժամանակների վերջն է, երբ աստծու որդին կգա և իր հետ իջած երկնավոր մշակներին կհրամայն հնձել գերեզմաններից դուրս եկած բոլոր ննջեցյալներին: Այն ժամանակ նա ընտրություն կանէ. արդարներին ցորենի նման իր հետ արևայություն կտանի, իսկ մեղավարներին որոմի նման կհրամայն ածել հավիտենական անշեջ կրակը:

Արդ՝ դեռ հունձի ժամանակը չհասած՝ դու որոմը քաղհան արիւր ցորենից և վաղաժամ մի տեղ հավաքեցիր առանց ցորենի, ուստի և կրակը վաղաժամ եկավ և բոլոր որոմը, որ միատեղ հավաքված էր՝ մի անգամից ոչնչացրեց. իսկ դու զգույշ եղիր քո մասին, մի գուցե դու էլ կորչես, աշխարհս էլ քո պատհանով: Իսկ քագատունը ծոնկ շոգած մեծ աղաչանքով, պաղատանքով խնդրում էր (Ներսէսից) իր հետ հաշտվել, և ուխտեց, որ այնուհետև նրա խոսքից երբեք դուրս չի գա:

ԺԿ

ՀԱՅՐ ՄԱՐԳՊԵՏՈՆ ՄԱՍԻՆ, ՔԵ ԻՆՉՊԵՍ ՏԱՐՈՆ ԳԱՎԱՌԸ ԳԱՂՈՎ ՄՏԱՎ ԱՇՏԻՇԱՏՈՒ ԱՂՈՔԱՐԱՆԸ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ԱՅՆՏԵՂԻՑ ԳՆԱՑ՝ ԻՐ ԲԵՐԱՆԻ ԽՈՍՔԵՐՈՎ ԳԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՄԱՀԱՊԱՐՏ ԳԱՌՆԱՂՈՎ ՇԱՎԱՍՊ ԱՐՄԻՐՈՒՆԻՈՑ ՍՊԱՆԿԵՑ

Եվ Հայր մարդպետը շար ու շարամիտ մարդ էր, ավելի անօրէն և անիրավ քան նախկին Հայր մարդպետները: Սա էր, որ Տիրանի քագատության ժամանակ կոտորել տվեց բոլոր նախարարական ցեղերը, նույնպես Արշակի քագատության ժամանակ ավելի շատ շարիքներ էր գործում բոլոր մարդկանց՝ քան առաջ: Արդ՝ սա դուրս էր եկել իր մարդպետության (սահմանները) շրջելու. եկավ իջավ նա Տարօն գավառը՝ իր գյուղերը տեսնելու:

Այս ժամանակները սուրբն Ներսէս շրջում էր իր ձեռական իշխանության¹⁰⁴ մեջ: Որովհետև տասն և հինգ գավառ այդ ձեռական իշխանությունն ունեին ի բն իբրև հատուկ իրենց սեփական: Այս գավառում գլխավոր գավառներն էին Այրարատ, Գարաբաղի, Սկեղյաց, Տարօն,

եկեղեցաց, Տարօն, Բզնունիք, Մոսիք, և որ ընդ մէջ նոցա և որ շուրջ զնոսոք: Եկն էջ և Հայրն Մարդպետ զիրով իշխանութեամբն շրջել: ապա եկն և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յառաջին տեղին, որ նախ էր գեկեղեցին շինեալ ՚ի Գրիգորէ, և զվկայարանն սրբոցն զվկայիցն, և անդ զյիշատակս սրբոցն կատարէր: Ապա դէպ եղև անցանել Հայր Մարդպետին առ տեղօքն, ցանկացաւ ելանել ՚ի սուրբ տեղիսն Աշտիշատու կալ յաղօթս, և առնուլ ողջոյն ՚ի սրբոյ եպիսկոպոսապետէն Ներսէսէ: Ապա իբրև կային յաղօթս, ետուն ողջոյն, հրաման տայր սուրբ հայրապետն Ներսէս, եկելոցն ճաշ պատրաստել: Եւ մինչ ղեռ նոքա պատրաստէին ինչ քստ նմա արժանի աագօրէն սպաս, նա ելանէր յեպիսկոպոսական կայեանէն յապարանիցն մինչև ՚ի վկայարանս սրբոցն. ՚ի մեծ և ՚ի գեղեցիկ հրապարակին գերթեկս անեալ շրջէր, զնեմս անեալ: Ապա տեսանէր զգեղեցկութիւն վայրացն, զեխտ շինողութեան ՚ի բարձրաւանդակ տեղեացն և զնայեացն ՚ի խոնարհ, զի կարի վայելուչ էր տեղին և շարակնեաց:

Ապա եմուտ բազմեցաւ յուտել և ըմպել: Իսկ յորժամ արեցաւ սխաղակեցաւ, սկսաւ ներքինին խօսել քանս հպարտս և ամբարտաւանս յարբելեաց՝ ղնէր թշնամանս Տրդատայ արքայի, ՚ի մեռեալս և կենդանեացն ՚ի կեանս, ազգի և տակի և տոհմի Արշակունեաց թագաւորացն Հայոց: Զիա՞րդ, ասէ, զայսպիսի տեղիս կանանցահանդերձ մարդկան տուեալ է, և ոչ արանց: Եւ զսուրբ տեղեօքն քամահեալ արհամարհէր, և ասէր՝ եթէ զայս տեղիս ՚ի բաց քակեմք, զի աստ պարտ է շինել զապարանս արհունի: Եւ թէ ես Հայր Մարդպետ կենդանի իցեմ և առ թագաւորան հասից, ասէ, որ ինչ աստ իցէ, զայն ՚ի բաց փոխեցից. և որ աստ իցեն, ասէ զնոսա հանից, և գտեղիս՝ արհունի սենեակ կազմեցից:

Իսկ սուրբ եպիսկոպոսապետն յորժամ լսէր, և ասէ՝ եթէ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որ ընտրեաց նախ զայս տեղի՝ ղնել զանուն իւր աստ, որոյ անունն առ հասարակ ընդ ամենայն տեղիս փառաւորեալ է Հարբն և սուրբն Հոգովն հանդերձ, որ պատուիւրեաց մի՛ ամենեկն յայլոյ ինչ ակն ղնել կամ ցանգալ. իսկ որք ժլատեալք ՚ի նորա նուէրսն բերեն աշս, և այնմ ցանկան, վասն այսորիկ նա մի՛ հասցէ առ այն՝ որով սպառնացան, այլ խափան լիցի իւր յառաջն նմա բազում մակարդ մեղացն իւրոց գործելոց: Ապա զնայր Մարդպետն Հայր ՚ի սուրբ տեղեացն, և էջ յափն զետոյն ճոռանացն Եփրատու, հովիտսն թանձրախոռոն անտառին, ՚ի գետախառնունսն երկուց գետոցն, ՚ի թաւութ խարձիցն մամխեացն, որ ՚ի տեղուզն ՚ի հնոցն իմն շինած քաղաք՝ գոր շինեալ Սանատրուկ արքայի, որում անուն տեղոյն Մծուրք կոչի:

Բզնունիք, Մոսիք, և նրանց մեջ ու նրանց շուրջն եղածները: Արդ՝ երբ Հայր մարդպետը եկել էր իր իշխանության մեջ շրջելու՝ սուրբ Ներսես կաթողիկոսն էլ եկել էր այնտեղ, որ առաջին եկեղեցին էր շինված Գրիգորից և սուրբ վկաների վկայարանները, և այստեղ սրբերի ճիշատակն էր կատարում: Հայր մարդպետը, ղեպի բերմամբ, այդ տեղերով անցավ, ցանկաց Աշտիշատի սուրբ տեղերը բարձրանալ, որպեսզի աղոթէ և Ներսես սուրբ եպիսկոպոսապետի ողջույնն ստանա: Աղոթք արին, իրար ողջունեցին, և սուրբ Ներսես հայրապետը հրամայեց եկողների համար ճաշ պատրաստել: Մինչ մարդիկ զբաղված էին նրա համար արժանավոր ճոխ ճաշ պատրաստելով՝ նա եպիսկոպոսական կացարանից դուրս եկավ և նեմում էր ապարանքից մինչև սրբերի վկայարանները, մեծ և գեղեցիկ հրապարակում: Երբ նա տեսավ այդ տեղերի գեղեցկությունը, տեղի բարձր շինող դիրքը և ներքև բացված տեսարանը, որ շատ վայելուչ էր՝ նախանձով ու շկամությամբ լցվեց:

Նետո ներքինին ներս մտալ, բազմեց, կերուխումն սկսվեց: Երբ նա լավ խմեց ու հարբեցավ սկսեց հպարտ ու ամբարտավան խօսել: Հարբած դրությամբ սկսեց նախատինքն քափել Տրդատ թագավորի վրա, Հայոց Արշակունի թագավորների՝ կենդանիների և մեռածների վրա, նրանց ցեղի և արմատի վրա: «Ի՞նչպես, ասում եմ նա, այսպիսի տեղերը տվել են կանանց շորեր հագած՝ հոգևորականներին և ոչ թե տղամարդկանց»: Քամահրելով ու արհամարհելով սուրբ տեղերը՝ ասում էր. «Մենք այս տեղերը կհանդեսնենք. այստեղ պետք է արհունի ապարանք շինել: Եթե ես, Հայր մարդպետս, կենդանի մնամ և թագավորի մօտ հասնեմ՝ ինչ որ այստեղ կա՝ քանդել կտամ, այստեղ եղողներին կհեռացնեմ և այստեղ թագավորի բնակության սենյակներ կշինեմ»:

Իսկ սուրբ եպիսկոպոսապետը երբ այս լսեց՝ ասաց. «Մեր տեր Հիսուս Քրիստոսը նախ այս տեղն ընտրեց, որ իր անունով կոչել, որի անունը ամեն տեղ փառավորվում է իր հոր և սուրբ հոգու հետ: Նա պատվիրեց ուրիշների ունեցածին աչք չղնել ու չցանկալ: Իսկ ով որ ազանբար աչք է զնում և ցանկանում է նրան նվիրվածին՝ նա չի հասնի այն նպատակին, ինչ որ սպառնաց, այլ նրա գործած թագավորի մեղքերը նրա մտադրությունը կխափանեն»:

Մրանից հետո Հայր մարդպետը սուրբ տեղերից հեռացավ և իջավ Եփրատ գետի ափը, խիտ անտառով ծածկված հովիտ, մամուխի ծառերի թավուտները, երկու գետերի խառնուրդի մաս, որտեղ հնուց ի վեր մի քաղաք է շինված եղել Սանատրուկ թագավորից Մծուրք կոչված տեղում:

Արդ իբրև եկն եհաա յայն տեղի, ապա յուզեցաւ դատաստան քարկտրեան ՚ի տեառնէ ՚ի վերայ անօրէնն Հայրի, և իւրոց զօրծոցն և քանիցն խօսելոյ: Ապա մատնեցաւ նա ՚ի ձեռս առն միոյ, որոյ անուն Շաւասպ կոչէր, մնացորդ ազգին Արծրունեաց: Մինչդեռ նստէր նա ՚ի կառս, և երթայր զեանապահին, եկն Շաւասպն: Սկսեալ պատմել Մարդպետին ստա ՚ի իմաց իւրոց, և ասէ. Արջ մի տեսի սպիտակ իբրև զծիւն: Եւ հրապուրեաց զՄարդպետն իջանել ՚ի կառաց անտի, և հեծանել ՚ի նժուգի. և մտեալ պառակէին մայրեացն: Իսկ իբրև ընդ քաւտրսն անկանէին, զկնի եղեալ սակաւ մի Շաւասպն յետսագայն մնացեալ, յետոյ յառաջ նետիւ հարկանէր զմէջ ներքինեայն Հայրի. անդէն թափ հանեալ զնեան, և անդ յերկիր անգեալ սատակեցաւ: Եւ առն աստուծոյ ասացեալին հուպ ընդ հուպ վաղվադակի կատարեցաւ. զի ամենեկն բան ՚ի գետին ոչ անկանէր առն աստուծոյ:

ԺԵ

ՅԱՂԱՅԻ ԱՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՆ ՔԱԳԱՒՈՐԻՆ ԱՐՇԱԿԱՅ, ՔԷ ՈՐՊԷՍ ԵՍՊԱՆ ԶՈՐՈՒ ԵՂՔՈՐ ԻՐՈՅՑ, ՈՐՈՒՄ ԱՆՈՒՆ ԳՆԷԼ Դ ՔՍՍՈՒԹԵՆ ԶԱՐՈՒԹԵՆԷ ՏԻՐԹՈՅ, ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ՅԱՆՈՒՄԱՆՆԱԼ ԵՂԵՐ ԶԱՐՈՒՄ ԱՍՏՈՒՅՈՒ Դ ՆԵՐՍԻՍԷ, ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ԶՄԵՐՍ ԵՎ ՆԵՐՍԻՍԻՍԷ ՏԻՐԹ, ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ԶԻՐԵՆ ԳՆԵԼԱՅ ԱՐԱՐ ԻՐ ԿԵ, ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ԷԱՍ ԻՐ ԿԵ Դ ՅՈՒՆԱՅ ԶՈՂՈՒՄԻՆ, ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ԵՐԷՅՆ ՄՐՋԻՆԵՐԻՆ ՄԱՇՈՒՆԱՆ ԳԵՂՈՎՆ ԶԱՆ ԸՆԴ ՕՐԷՆՍԸ ՍՊԱՆՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴՈՎ ՓԱՌՆԱՅԵՄԱՅ

Զայնու ժամանակաւ ևր դուստր մի գեղեցիկ Անդովկայ որումն, մի ՚ի նախարարացն նահապետին Միւնեաց, որում անուն Փառանծեմ կոչէր, զորմէ կարի անսանեալ ևր գեղեցկութեամբ և պարկեշտութեամբ: Ապա Գնել պատանեակն Լորօրօղին արեային էառ զնա ՚ի կնութիւն իւր: Եւ համբաւ գեղեցկութեան ազնրկանն ընդ վայրսն տարածեցաւ, և համբաւ գեղոյ նորա յանախեալ բազմանայր և հնչէր: Ապա առ համբաւ ցանկութեան անուանն տրփեալ յինէր մին ևս հօրեղօրօրօղին Գնելայ, որում անուն Տիրիթ կոչէր: Վասն որոյ անգամէր ՚ի գաղտագողօնս, մինչ զի զնուն իւր տեսանել կարացէ: Եւ յորժամ կարացն տեսնանն՝ որում ցանգայր, այնունեան հնարս խնդրէր առն կնոջն կորստեան, ո՛ր զիտն՝ զկին հարա նմա հնար լիցի յափշտակել:

Ապա Տիրիթն ՚ի հնարս նենգութեան մտանէր, և բազում վարձէր իւր օգնականս և սասարս, որով զիւր շարախօսութիւնն յառաջ վարել կարացէ: Եւ քիս ստութեան զԳնելոյն նենգութեամբ առ թագաւորն Արշակ մատուցանէր՝ թէ, Գնել թագաւորել կամի, և զքեզ սպանանել. և

Երբ նա այստեղ հասավ՝ տիրոջ բարկութեան դատաստանը կատարվեց անօրէն Հայրի, նրա զորքերի և նրա խոսածների վրա: Նա մատնվեց մի մարդու ձեռք, որ կոչվում էր Շավասպ և Արծրունչաց ցեղի մնացորդն էր¹⁰⁵: Երբ նա կամ նստած զնամ էր նանապահով՝ Շավասպը նրա մոտ եկավ. սկսեց իւր գլխից հնարել և ասաց. «Մի արջ տեսա՝ ձյունի կման սպիտակ»: Նա այնքան հրապուրեց մարդկեան, որ սա կտոճից իջավ. ձի նեծավ, սկսեցին անտառում (արջին) հետեւել: Երբ բաժնատների մէջ ընկան՝ Շավասպը փոքր ինչ էտ մնաց և Հայր ներքինում նեաւից մեջքին խփեց նեառով, այնպէս որ նեար նրա մարմնով անցավ: Նա զեանի գլորվեց ու սատակեցավ: Այսպէս աստուծու մարդու ասածը անմիջապէս կատարվեց, որովհետեւ աստուծու մարդու ոչ մի խոսքը գետին չէր ընկնում:

ԺԶ

ԱՐՇԱԿ ՔԱԳԱՒՈՐԻ ԱՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՆ ՄՈՍԻՆ, ՔԵ ԻՆՉՊԵՆ ՏԻՐԹԻ ԶԱՐ ՔՍՍՈՒԹԵԱՄԻ ՍՊԱՆՆԵՑ ԻՐ ԳՆԷԼ ԵՂՔՈՐՈՒՄԻՆ ԵՎ ԻՆՉՊԵՆ ԶԱՆՈՒՄԱՆՆԱԿՆ ԱՍՏՈՒՅՈՒ ՄԱՐԿՈՒՅ՝ ՆԵՐՍԵՍԻՑ, ԿԱՄ ԻՆՉՊԵՆ ՍՊԱՆՆԵՑ ԻՐ ՄՅՈՒՍ ԵՂՔՈՐՈՒՄԻՆ ՏԻՐԹՈՅ, ԿԱՄ ԻՆՉՊԵՆ ԻՐԵՆ ԳԵՆ ԱՐԱՎ ԳՆԵԼԻ ԿՆՈՋԷ, ԻՆՉՊԵՆ ԶՈՐԵԱՅՏԱՆԻՑ ԵՂՔՈՒՄԻՆ ԻՐԵՆ ԿԵՆ ԹԵՐԵԼ ՏՂԵՑ, ԿԱՄ ԻՆՉՊԵՆ ՄՐՋՏՈՒՆԻՍԷ ՓԱՌՆԱՅԵՄԻ ԽՈՐՀՐԴՈՎ ԵՐԱՆ ՍՊԱՆՆԵՑ, (ԶՈՂՈՒՄԻՆԹԵԱՆ) ԽՈՐՀՐԴԻ ՄԵՋ ՄԱՇՈՎԱՆ ԳԵՂ ԽՈՐՆՈՎՈՎ

Այս ժամանակները Այունչաց Տախարներէից մեկը, Անդովկը, մի գեղեցիկ դուստր ունէր Փառանծեմ անունով, որ շատ հռչակված էր իւր գեղեցկութեամբ ու պարկեշտութեամբ: Ապա Գնել պատանին, քաղաքի եղբոր օղին, նրան կին առավ: Այս աղքատ գեղեցկութեան շատ հռչակվեց ու տարածվեց այդ տեղերում: Այս համբաւից բորբոքված՝ Տիրիթը, Գնելի մյուս հորեղբոր օղին, սիրահարվեց իւր հարսին¹⁰⁶ և մի հնար էր որոնում որ կարողանա հարսին տեսնել: Երբ իւր ցանկութեան հասավ, հարսին տեսավ այնունեան սկսեց հնարհներ մտածել այդ կնոջ մարդուն կորցնելու, հուսարով թէ գուցէ կարողանա հետո նրա կինը հափշտակել:

Տիրիթն սկսեց հենգավոր հնարհներ մտածել. վարձում էր շատ օգնականներ ու զորակիցներ, որոնցով կարողանա իւր շարախօսութեան առաջ տանել: Եվ նենգութեամբ ստահող քաղաքացիներ էր ուղարկում Արշակ քաղաքի, (իբրև) թէ ՀԳնելը մտադրութեան ունի քաղաքի և կեզ սպանել: Բոլոր մեծամեծները, նախարարներ և

ամենայն մեծամեծք և նախարարք և ազատք սիրեն զԳնել, և ամենայն աշխարհիս նախարարք կամին զտէրութիւն նորա 'ի վերայ իրեանց առաւել քան զքո: Արդ, ասեն, գիտեա և տես, արքայ, զինչ գործեսցես. որպէս և կամիս, զհարդ մարթասցիս ապրել: Եւ այսպիսի բանիւք գրգռէին զքազատուն Արշակ, մինչև հաստատէին 'ի միտս բազաւորին զիրեանց ասացեալսն:

Ապա յխացեալ թագաւորն բնդ պատանեկին Գնելոյ, և բազում անգամ հալածական առէր զնա. և նիւթեալ լինէր նենգութիւն բազում ժամանակս: Ապա զնաւասարդաց ժամանակօքն առնէր խորհուրդ թագաւորն Արշակ, կոչել առ ինքն զպատանեակն Գնել և սպանանել: Ապա առաքէր զՎարդան զեղբայր սպարապետին զնահապետ ազգին Մամիկոնեան տոհմին, զի մեծաւ երդմամբ և նենգութեամբ կոչել կարացէ, զի մի՛ խորհուրդն յայտնեսցի. գուցէ փախիցէ և ապրիցի. այլ զի պատրանօք և հրապուրանօք ածիցէ մինչև 'ի տեղին մահուն: Եւ էր բանակ թագաւորին 'ի Շահապիվանի 'ի բուն բանակի տեղսն Արշակունեացն 'ի ներքոյ Սիւսեացն և 'ի վերայ ասպարիսացն: Եւ առաքեալ զՎարդանն, զմեծ նահապետն յարքայէն Արշակայ, եկն եզիտ զպատանեակն Գնել 'ի մօտաւոր տեղուղն, այս ինքն 'ի գեւղն Առափտոց անուանեալ: Մեծաւ ուխտիւ և բազում պատրանօք զպատանեակն Գնել հանդերձ իրով կնան և դրամքն հաւանեցուցանէր երթալ հասանել 'ի բանակն արհուի. իբրև այն թէ 'ի մեծարանս ինչ զնա կոչիցէ թագաւորն, բազում խնդանօք տարեալ հասուցանէր՝ եթէ թագաւորն Արշակ ոչ կամեցեալ զտօնս նաւասարդաց առանց քո անցուցանել, զի հանեալ և քողցրացեալ է բնդ քեզ, վասն զի ըստ բանից շարախօսացն ոչ ինչ գտաւ 'ի քեզ շարութիւն. և եհաս ինքն 'ի վերայ, զի զուր այժմ ատէր զքեզ՝ որ 'ի նմանէն մեծ սիրոյ արժանի ես:

Ապա շուեաց ամենայն կազմութեամբն իրով Գնել, երթեալ հասանէր 'ի բանակն արհուի զգիշերն ամենայն բազում փութով տագնապաւ: Վասն զի վաղիւն հասելոյ առաւօտուն օրն յուսանայր կիրակէն: Եւ յայնմ ատուր տօն զիպեցաւ յիշատակի մեծին Յովաննու, որ 'ի Գրիգորէ և 'ի Տրդատայ յաւանին Բագաւանին կարգեալ էր: Ապա յայնմ յիշատակ աշխարհաբնակ մարդկան՝ որ ժողովեալն էին, և բազում եպիսկոպոսոք՝ որ յայլոց գաւառաց. և ապա մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս փոխանակ իւր յղեաց զիւր արքայիցն զՍող, և զիւր արքիպիպանն եպիսկոպոսին՝ որում անուն Մուրիկ կոչէր. զի երթիցեն նախա, պէտք զինչ և իցեն ժողովայն՝ բնդ նորա վճարեսցեն: Եւ ինքն անդէն մնաց յարհուեական բանակին, զի զնոյն հաղարդութեանն և անդ

ազատները սիրում են Գնելին, մեր բոլոր աշխարհիս նախարարները գերադասում են, որ Գնելը լինի իրենց տերը քան թե դու, ուրեմն, թագավոր. նայիր թե ի՛նչ պիտի անես, ի՛նչպես պիտի կարողանաս քեզ փրկել»: Այսպիսի խոսքերով զրգոտում էին Արշակ թագավորին, մինչև որ նրան համոզեցին:

Ոստի թագավորը Գնել պատանուն յխանալով՝ շատ անգամ հալածում էր նրան և երկար ժամանակ նենգավոր խորհուրդ էր մտածում նրա դեմ: Ապա նավասարդի (տոներին) մոտ Արշակ թագավորը մտածեց պատանուն իւր մօտ հրավիրել և սպանել: Նրա մոտ էր ուղարկում Մամիկոնյան ցեղի նահապետ Վարդանին, սպարապետի եղբորը. որ նենգությամբ, մեծամեծ երգումներով կարողանա կանչել, որ այս խորհուրդը բոլորովին զաղտնի մնա, մի գուցե փախչի ազատվի. այլ խարնչով ու հրապուրելով բերե հասցնե մինչև մահվան տեղը: Թագավորի բանակը գտնվում էր Շահապիվանում, Արշակունիները բուն բանակատեղում, սպարապապառ որսատեղի սակ, ձիարշավի հրապարակի վրա¹⁰⁷:

Վարդան մեծ նահապետը Արշակ թագավորի կողմից եկավ. զտավ պատանի Գնելին մտախա տեղում, այսինքն Առավլոտոց գլուղում: Մեծ երգումներով ու վարպետ խաբեությունը համոզեց պատանի Գնելին՝ իր կնոջ ու տանու մարդկանց հետ զնալ արհուի բանակը. (հավատացնելով), թե Արշակ թագավորը նրան մեծարանքի համար է հրավիրում: Թագավորը, (ասաց նա), չկամեցավ նավասարդի տոները առանց քեզ անց կացնել. նա այժմ բարեհաճ է զեպի քեզ, որովհետև իմացավ, որ քո մեջ չկա շարություն, ինչպես որ շարախոսներն էին ասում. նա համոզվեց, որ մինչև այժմ ի զուր էր քեզ ատում, մինչդեռ դու նրա կողմից արժանի ես սիրոք:

Գնելը իւր ամբողջ կազմությամբ նահապարհ քեկավ. ամբողջ գիշերը մեծ շտապով գնալով եկավ հասավ արհուի բանակը, որովհետև հաջորդ օրը, որ յուսանում էր՝ կիրակի էր: Այդ օրն էր հանդիպում մեծն Հովաննես (Մկրտչի) հիշատակի տօնը. որ Գրիգորից և Տրդատից սահմանված էր Բագավան ավանում: Այդ տօնին եկել էին աշխարհական մարդկանց մեծ բազմություն և զանազան զավառներից շատ եպիսկոպոսներ: Ներսես մեծ եպիսկոպոսապետն էլ իւր կողմից ուղարկեց իւր արքայիցն Սողին և իւր եպիսկոպոսական ավագ սարկավագին Մուրիկ անունով¹⁰⁸, որ երբան այնտեղ և ինչ որ հարկավոր է կատարեն. իսկ ինքը մնաց արհուեական բանակում, որպեսզի հաղորդության (խորհուրդը) այնտեղ էլ կատարեն: Եվ այդ գիշեր բանակում

կատարեցեան: Եւ յայնմ գիշերի ցայգապաշտօն մեծ եղև 'ի բանակին առ կաթողիկոսին:

Իսկ իբրև առաւօտն ծագեաց, հասանէր վաշտն Գնելոյ 'ի բանակն արժունի. և մինչ Գնելն՝ արժունական բանակին լինէր միջամուխ, ազդ լինէր թագաւորին եկն նորա: Ապա ելանէր հրաման յարժունուստ, արտա՛ս ունել և տանել սպանանել: Եւ մինչ ղեռ գայր նա ընդ բանակամէջն, և էր նեծեալ յերկվարին իւրում, իբրև մեծն եղև 'ի հրապարակն արժունի, և անդ 'ի յարժունուստ հասանէին բազում սպասաւորք վանեալք սուսերաւորք նիզակաւորք վազրաւորք սակրաւորք սունաւորք և սպարակիրք հետևակք, որք մատուցեալք բոտն հարեալք ընկնելոյն յերկվարէ անտի զպատանեակն Գնել. և ձեռն յետս կապէին զնա, և առեալ զնային 'ի տեղի կառափելոյն: Եւ քանզի կին նորա եկեալ էր ընդ նմա ժանուս, 'ի նմին 'ի նորին վաշտու էր ընդ առն իւրում: Իսկ իբրև տեսանէր թէ կայան զայր իւր և կապեցին, վաղվաղակի ընթացաւ յեկեղեցիստրանն ժողովուրդն, ուր պաշտօն մարդկան բանակին առ աստուած կատարէր, մինչ ղեռ առաւօտին աղօթքն մատչէին. և անդ ներսէս մեծ եպիսկոպոսապետն: Իսկ կինն հասեալ առ արեւախոստապետն, զոյժ արկանէր նմա զիրոյ առնն տարապարտ կորուստն, նշեալ մեծաձայն: Վաղ հասիր, ասէ, ղեռ զամուսինն իմ զուր առանց վնասոն և յանցանաց խողխողեն: Իսկ նորա խափանեալ զպաշտօնն, ընթանայր 'ի խորանն արժունի, հասեալ 'ի դրացն 'ի ներքս առ թագաւորն անգանէր: Իսկ թագաւորն իբրև տեսանէր զմեծ քանակայապետն, զիտացեալ զբարեխօսութիւն համոզելոյն վասն առնն մահուանն զի մի՛ մեռցի, յայնժամ թագաւորն զիր սամոյրսն զգլխովն ածեալ, 'ի փոյր կնջանն մտեալ, զիր ղէմս երեսացն ծածկէր. ևնոյ պատճառ եղեալ՝ զի նորա բանսն մի՛ լուիցէ:

Իսկ սուրբն ներսէս մատուցեալ բոտն հարկանէր զթագաւորէն. խօսէր ընդ նմա, և ասէր. Թագաւոր, յուշ լիցի քեզ քո տէրն՝ որ վասն մերոյ սիրոյ խնամարեցեալ յիրմէ 'ի բնական բարձրութենէն, և եղև եղբայր ծառայութեան մերոյ անարժանութեանս. ոչ վասն այլ իրիք, այլ զի լիցի վարդապետ սիրոյ. զի մեքն խնայելով 'ի միմիանս, նայեցեալ յաստուածեղէն վարդապետն, զմիմեանս սիրեսցուք երկեզիւ. զի մի միմեանց վնասել իշխեսցուք: Իսկ եթէ դու 'ի քո եղբայր և 'ի ծառայակիցն և յընկերակիցն և 'ի հարազատն ոչ խնայեսցես, որ կամօքն եղբայրացեալ է մեզ տէրն՝ 'ի քեզ ոչ խնայեսցէ: Զի նա մեզ այսպէս ասաց. «Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ. և որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի. և որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ»: Եւ որ այժմ ղեռ մեզ ընդ քեզ խօսի, լուր Քրիստոսի, զի մի՛ կորիցես դու. գուցէ անկեալ 'ի թագաւորութենէդ

կաթողիկոսի ներկայութեամբ գիշերային մեծ պաշտամունք (նախատունակ) կատարվեց:

Լույսը բացվելու դեմ Գնելի խումբը հասավ արժունի բանակը: Երբ Գնելը բանակի մէջ էր մտնում՝ թագավորին իմաց տվին նրա գալուստը: Ապա արժունիից հրաման տրվեց՝ բանակից դուրս պահել նրան և տանել սպանել: Եվ մինչ նա ձի հեծած անցնում էր բանակի միջով և մտնելու էր արժունի հրապարակին՝ այդտեղ արժունիից վրա էին հասնում բազմաթիվ սպասավորները՝ զինված սերով, նիզակներով, սվիններով, վաղրերով ու սակրերով, և ասպարակիր հետևակ զուր: Նրանք հասան, բռնեցին Գնել պատանուն, ձիուց վեր ձգեցին, ձեռները հետևը կապեցին և առան տարան զխառտելու տեղը: Նրա կինը նրա հետ էր գալիս ժանվարով¹⁰⁹, խմբի հետ: Երբ տեսավ որ իր ամուսինն բռնեցին ու կապեցին՝ իսկույն վազեց խորան-եկեղեցին, որտեղ բանակի մարդկանց համար աստվածային պաշտամունքն էր կատարվում, առավոտյան աղօթքը, որտեղ գտնվում էր նաև ներսես մեծ եպիսկոպոսապետը: Կինը հասնելով եպիսկոպոսապետի մոտ՝ գուժում և էր անմեղ ամուսնի կորուստը: Զիչ բարձրացրեց ասելով. «Շտապի՛ր, հասի՛ր, ամուսնուս առանց մեղքի, առանց հանցանքի տանում եմ անա մորթելու»: (Կաթողիկոսը) պաշտօնը խափանելով, վազում էր թագավորի խորանը, դուռն մոտ հասնելով՝ ներս էր ընկնում թագավորի մոտ: Իսկ թագավորը, երբ տեսավ մեծ քանակայապետին, զիտնալով, որ եկել է բարեխոսելու և համոզելու, որ (Գնելը) չսպանվի՝ սամուրենին զլխին քաշած, երեսը ծածկած մտավ խորանի բունդը¹¹⁰, քնած ձևանալով, որպես թե նրա խոսքերը չէ լսում:

Իսկ սուրբ ներսեսը մտնեցավ, բռնեց թագավորից, սկսեց խօսել. «Հիշի՛ր, թագավոր, ասում էր նա, մեր տիրոջ, որ մեր սիրտ համար իջավ իր բուն բարձրությունից, եղբայր դարձավ մեզ՝ անարժան ծառաներիս, ոչ ուրիշ նպատակով՝ այլ միայն որպեսզի սիրտ վարդապետող լինի, որպեսզի մեք էլ մեր աստվածային վարդապետին նայելով՝ միմյանց խնայենք, միմյանց սիրենք, իբար վնասել չհամարձակենք: Իսկ եթե դու քո եղբոր, ծառայակցին, ընկերակցին ու հարազատին չխնայես՝ մեր տերն էլ, որ կամավորապես մեզ եղբայրակից է դարձել՝ քեզ չի խնայի: Որովհետև նա մեզ այսպես ասաց. «Ով ձեզ լսէ՝ ինձ կլսէ. ով ձեզ ընդունի՝ ինձ կընդունի, և ով որ ձեզ անարգի՝ ինձ կանարգի»: Լսի՛ր Քրիստոսին, որ ներկայումս քեզ հետ խոսում է մեր բերանով, մի գուցե թագավորությունիցդ զրկվիս, կենդանույն մեռակ

հումմէ, կենդանոյն միայն շրջիցիս, և ոչ ոք հեզ օգնիցէ: Այլ այժմ լո՛ւր Քրիստոսի, և խնայեա յանձն քո, մի՛ հեղուզ զարիւն եղբօր քո հարազատի՝ սպանանել զարդարն ՚ի տարապարտուց յանխնայ:

Իսկ թագաւորն սալացեալ, ոչ ինչ լսէր. զերեսն վառատօքն ծածկեալ՝ ոչ բանայր, և ոչ կամէր առնել բանիցն պատասխանի. այլ ընկողմենալ պատեալ ծածկեալ կայր ՚ի գահոյսն, զի և շարժել անգամ ոչ տղէր: Իսկ մինչ դեռ նա գայս և յայսպիսի բանս ռդառնայ ընդ թագաւորին խօսէր, գայր արտաբանա զհանձնապետն Երազմակ մտանէր ՚ի խորանն արհունի, սկսանէր պատմել՝ զի ՚ի գլուխ հանի կատարեցի, ասէ, զամենայն հրամանս արհունի. առի գնացի գ՛նէլ, տարայ մինչև յորմ Սիւսին սպանի, և անդէն թաղեցի:

Ապա խօսել սկսանէր սուրբն Ներսէս, և ասէր. Արդարև իսկ իբրև օձի քարքի, զի խնու զականջս իւր՝ զի մի՛ լուսիցէ նա զձայն թովչի նարտարի, և մի՛ առցէ զդեղ ՚ի դեղատուէ իմաստնոյ, սոյն օրինակ և դու իցեր զականջս, և կափուցեր զլսելիս, զի մի՛ լուսիցես զօգտակարս բարբառոց զաստուածեղէն բանիցն խրատուն. այլ զգազանաց անեալ զբարուցս, սկսաւ լինել մարդախանձ: Վասն այնորիկ որ ՚ի վերայ նոցա ասացաւ, լիցի այն ՚ի վերայ քո. որպէս ասէն. «Աստուած փշրեցէ զառամունս նոցա ՚ի բերանս նոցա, և զժանիս առիծուց խորտակեաց աէր»: Վասն զի ընդդէմ դարձաւ Քրիստոսի տեառն քո, վասն այնորիկ անարգ լիչի դու իբրև զբար հեղեալ. և ՚ի լարել աղեղան սորա՝ տկարասչիր: Եւ կործանումն՝ որ բերանով մարգարէին անի ՚ի վերայ ձեր, ըմպել ազգիդ Արշակունեաց գլխին բաժակն, արքչիք արքեսչիք և կործանեսչեք, և այլ մի՛ ևս կանգնեսչիք: Եւ անսպառ ժամանակին հռայն սպառնալիք հասանիցեն ձեզ ՚ի տեառնն զայստեան. և անկչիք ՚ի խաւարն, և մի՛ ևս տեսչիք զարև փառաց Որդոյն աստուծոյ: Այլ դու, Արշակ, փոխանակ զի զգործս Կայէնի գործեցեր, զանէծսն Կայէնի զգեցչիր. անկչիր կենդանոյն ՚ի թագաւորութենէդ հումմէ, և շարշարեսցիս առանել քան զՏիրան զհայրն քո, և դառն մահուամբ զկեանս քո յերկրէս մեծ նեղութեամբ վնարեսչիր:

Եւ գայս ամենայն խօսեցեալ ընդ թագաւորին քանանայապետին մեծին Ներսէսի, զնաց ՚ի թագաւորէն, և այլ ոչ դարձաւ անդրէն յայն բանակ: Իսկ զպատանեակն Գնէլ առնուին գնային մօտ ՚ի Սիւսն արհունի, և անդէն կառափէին ՚ի սարակ լեռինն. որում տեղոյն կսին անուանեալ է, մօտ յորմածս արգելոցացն որոյն էրիոցն, ընդդէմ մուրաստանին աղբերացն բազմոցացն արհունի, յանդիման բանակտեղ բնին:

Ապա հրաման եղև յարքայէն. Ամենայն մարդիկն որ իցեն ՚ի բանակին, մեծ և փոքր առ հասարակ, մի՛ ոք իշխեսցէ չերթալ. այլ ամեն

չրջես, և ոչ ոք հեզ չօգնէ: Լսի՛ր Քրիստոսին, ինեղ հեզ խնայիր. քո հարազատ եղբօր արյունը մի՛ թափեր, արդար մարդուն անմեղ տեղը անխնա մի՛ սպաներ»:

Իսկ թագաւորը քաղցրաբար կտրածի պես ոչինչ չէր լսում, երեսը ծածկել էր շարժել և չէր բաց անում, չէր կամենում նրա խոսքերին պատասխանել. այլ գահույժում կողքի ընկած փաթաթով ծածկվել էր, տեղիցը շարժվել անգամ չէր ուզում: Եվ մինչդեռ (սուրբն Ներսէս) այսպիսի բողոքական խոսքերով հորդորում էր թագաւորին՝ Երազմակ զհանձնապետը մտավ ներս, թագաւորի խորանը. և սկսեց պատմել. «Արհունի բոլոր հրամանները կատարեցի, ասաց. Գնէլին ասա տարա մինչև որսատեղի պատի տակը, սպանեցի և նույն տեղում թաղեցի»:

Այն ժամանակ սուրբ Ներսէսը խօսել սկսեց և ասաց. «Ինչպես որ քար օձի խցկում է իր ականջները, որպեսզի նարտար թովչի ձայնը չլսէ և զեղ շրնդունն իմաստուն դեղատվից՝ այնպես էլ դու ականջներդ խցկեցիր. լսողությունդ փակեցիր, որպեսզի աստվածային խոսքի խրատը չլսես, այլ գազանների բարձր ստանալով՝ սկսեցիր մարդիկ ուտել: Ուտի ինչ որ գազանների մասին է ասված՝ հեզ վրա կկատարվի: Ասված է. «Աստված նրանց ատամները նրանց բերաններում կփչրէ, և առյուծների ժանիքները տերը խորտակեց»: Որովհետև դու քո տիրոջ Քրիստոսին դեմ դարձաւ՝ ուտի անպիտան ու անարգ զառնաս ինչպես թափված չուրը, և տկարանաս՝ իբր նրա աղեղը լարե: Եվ այն կործանումը, որ մարգարէի բերանով ասվեց՝ կհասնի ձեր վրա, որ դուք, Արշակունյաց ցեղդ, կխմեք վերջին բաժակը. կխմեք, կհարբեք ու կկործանվեք, և այլևս չեք կանգնի: Եվ տիրոջ (երկրորդ) գալստյան ժամանակ հավիտենական կրակի սպառնալիքը ձեր վրա հասնի, ընկնեք խավարի մէջ և այլևս չտեսնեք աստուծու օրդու փառքի արևը: Իսկ դու, Արշակ, որովհետև Կայենի գործը գործեցիր՝ Կայենի անեծքին գաս. կենդանույն թագաւորությունիցդ զրկվիս և շարշարաններ կրես քո Տիրան հորից ակնի և զառն մահվամբ մեծ նեղության մեջ կյանդ վերջացնես»: Ներսէս մեծ քանակապետը այս բոլորը խոսեց թագաւորին և նրա մտից զնաց և այլևս բանակը շարժեց:

Իսկ Գնէլ պատանուն առնում տանում էին արհունի որսատեղի մոտ և գլխատում էին լեռան մի բլուրի վրա, որին Լսին են ասում, որսերի արգելոցի պատի մոտ, բանակտեղի դեմնոյն. մուրաստանի աղբյուրի մոտ սարձված արհունի բազմոցների հանդեպ:

Ապա հրաման զուրս եկավ թագաւորից. բանակում եղող բոլոր մարդիկ, մեծ և փոքր առհասարակ առանց բացառության, զնան կռ

նայն ո՛ր առ հասարակ երթիցեն դիցեն աշխարհ կոծոց, և լացցեն զԳնել մեծ սեպուհն Արշակունի գապանեալն: Իսկ ինքն թագաւորն գնացեալ ՚ի լալիսն, նստեալ լայր գեղբորոգիին իւր, գոր ինքն ևսպան: Երբեալ նստէր մօտ առ դին, լայր ինքն, և տայր հրաման՝ կոծ մեծ և աշխարհնէլ շուրջ զսպանելով դիակամքն: Իսկ կիսն սպանելոյն Փառանձեմն գհանդերձն պատանեալ, զգէստ արձակեալ, մերկատիտ ՚ի մէջ աշխարանին կոծէր. ձայն արկանելով նշէր, յողբս արտասուաց յայիողորմ գուժի առ հասարակ զամենեսեան լացուցանէր: Իսկ թագաւորն Արշակ ՚ի լալիսն տեսանէր զկիսն սպանելոյն, առփէր և ակն զնէր՝ առնուլ զնա իւր կնութեան:

Իսկ այն որ գնեցուր իմն՝ Բուրքեանց նիւթեաց, և դառով ՚ի վերայ իւրոյ հարագատին սպանութիւնս կատարեաց, վասն նորին կնոջն արար զայն. զի մեծապէս սիրով հարեալ էր ՚ի նմա: ՁՏիրիթն ասեմ, որ յառաջագոյն հարեալ ՚ի կնոջն յայնմիկ. վասն որոյ գնեցուր իմն սպանութեանցն թագաւորան զործեաց: Իսկ մինչ դեռ ՚ի նմին կոծն սաստկացեալ էր, Տիրիթն սկսանէր ժայժ շունելոյ տոբանացն: Պատգամ յլէր առ կին մեռելոյն, ասէ՛ զի մի՛ կարի գանձն է՛ն աշխատ առնե՛ր այլշափ, զի այլ բարի ես և՛մ էան զնա. ես սիրեցի զեկ, վասն այստիկ մատնեցի զնա ՚ի ման. զի զեկ առից ինձ կնութեան: Արդ մինչ դեռ կոծ մուրթեան զդիակամքն շալլէին, զայսպիսի պատգամս առաւէր Տիրիթն: Ողորճ բառնայր՝ թէ լուրտո՛ւմ ամենեկեան, զի մահ առն իմոյ վասն իմ եղև. զի որ ինձ ակն եղ վասն իմ, զայրն իմ ետ սպանանել: Զնեւն փետլէր, նշէր ընդ կոծելն:

Ապա իբրև մեծ իրքն համարձակ յայտնեցան ՚ի լսելիս ամենեցուն և ՚ի ձայնարկունն ամենայն, Եղձ նա մայր ողբոցն, և ձայնարկունն ամենայն ՚ի ձայն ողբոցն սկսան նուագել զիրան արփանացն Տիրիթայ, զակն զեկն. զնութիւնն զնկարս մահու նիւթել, զսպանումն, ձայնիքն մեմնոցն ՚ի վերայ սպանելոյն ՚ի մէջ կոծոյն բարբառելին գեղգեղեալ խանդաղատութեամբ: Ի նուանել իրեանց ձայնիցն, իրքն յայտնեալ հոշակ հարկանէր: Զոր իբրև լուս թագաւորն Արշակ, և Եհսա ՚ի վերայ իրացն, զարմացեալ լինէր արմանայր ընդարմանայր, ստոչացեալ ՚ի միտ առնուր զիրան: Ապա խօսել սկսանէր թագաւորն, ծափս զծափի հարեալ մեծա՛ զղջմամբ ընդ իրան՝ զոր գործեաց, ասէ. վասն զի ՚ի կնոջն Գնելոյ զանարժան սիրով հարաւ Տիրիթն, առ այնմ զշարիսն նիւթեաց զնութիւն, զմահուն գոռութիւն գուր և տառապարտ, և զմեզ ևս արդար արեանն շաղախեաց վասն իւրոյ պղծութեանն. զեղբայրն իւր ևս կորուսանել, և զանհնարին շարիսն և զանէ՛ծս որ ոչ անցանեն՝ ետ մեզ ժառանգել:

անեն և ողբան սպանված Արշակունի մեծ սեպուհ Գնելին. ոչ ոք չհամարձակվի ետ մնալ: Ինքն էլ թագավոր կոծի տեղը գնալով՝ նստել ողբում էր իր եղբորոհոյուն, որին ինքն սպանեց: Գնացել նստել էր դիակի մոտ, ինքը լալիս էր և հրամայում էր լաց ու կոծը սաստկացնել սպանվածի համար: Իսկ սպանվածի կիներ, Փառանձեմը, զգեստները պատանոտած, վարսերը արձակած, կուրծքը բաց, կոծում էր սգատեղում, բարձր նշում էր, աղիադում ողբով ու արտասուքով բոլորին լացացնում էր: Իսկ Արշակ թագավորը սգատեղում տեսնում էր սպանվածի կնոջը, ցանկանում էր նրան և մտնում որոշում էր նրան կին առնել:

Իսկ նա, որ նեցուրթյամբ այն Բուրքունը սաբեց և դավով (թագավորի ձեռնով) կատարել տվեց հարագատի սպանությունը, այսինքն Տիրիթը, սաստիկ սիրահարված էր այդ կնոջը, այդ պատեհառով էլ թագավորի ձեռնով նեցուրթյամբ այդ սպանությունը կատարեց: Արդ՝ երբ կոծը սաստկացած էր՝ Տիրիթն այլևս չէր կարողանում իր կրքերը զրսպել: Մարդ էր ուղարկում մեռելի կնոջ մոտ և ասում. «Շատ էլ մի՛ շարշարվիր, ես նրանից լավ տղամարդ եմ. ես քեզ սիրեցի, այս պատեհառով էլ նրան մեղցնել տվի. որպեսզի քեզ կնուրթյան առնեմ»: Արդ՝ մինչ թագմությունը դիակի շուրջը մոլեգնարար կոծում էր՝ Տիրիթն այսպիսի պատգամ էր ուղարկում: Կինը բողոք բարձրացրեց. «Լսեցե՛ք բոլորդ, իմ ամուսնու մահը իմ պատեհառով եղավ. մեկը ինձ աչ՛ տնկեց և ամուսնուս սպանել տվեց»: Մագերը փետում էր, նշում էր կոծելիս:

Երբ այս կարևոր իրողությունը բացվեց, ամենքին հայտնի դարձավ, ձայնարկուններն ևս լսեցին՝ (Փառանձեմը) ողբի մայր դարձավ, ձայնարկունները՝¹¹ սկսեցին ողբածայն խաղի նման երգել Տիրիթի սիրահարությունը, (կնոջ վրա) աչ՛ տնկելը, Բուրքունը, մահվան հնարք գտնելը, սպանությունը: Սպանվածի վրա կոծ անելով, աղիողորմ ձայնով երգում էին այս բաները: Երբ նրանց ձայները դադարեցին՝¹² իրողությունն արդևն տառածվել հոշակվել էր: Արշակ թագավորը երբ այս լսեց և հանգամանեմներին վերահասու եղավ՝ զարմացավ, սպառնաց մնաց և ստոչանում էր եղածի վրա: Ապա սկսեց նա խոսել ծափը ծափին խփելով՝ մեծ զղբումով իր արած գործի համար. «Որովհետև Տիրիթը անարժան սիրով սիրահարվել էր Գնելի կնոջ՝ այս պատեհառով էլ այդ շարիքը հնարեց Բուրքյամը, անմեղ մահվան պատեհառ դարձավ. մեզ էլ իր պղծության համար արդար արյունի մեջ շաղախեց, իր եղբորը կորցնել տվեց և մեզ ժառանգել տվեց անհնարին շարիք և անե՛ծք, որոնք չեն անցնի»:

Ընդ տէրունական ընդ սուրբ բնդ աստուածական մարմինն ընդ հացն օրինաց խառնելին գղեզն աստակման. երէցն Մրջիւնիկ անուն, տալով յեկեղեցուցն Ռդոմպեայ սիկնոյն ընծանել զմահուն գործ, և սպանանէր: Ըստ շարեացն կատարելոց զՓառանձեմայն ամենայն շարեօք լցեալ զկամս կատարէր. և յանօրէնն Փառանձեմայն պարգև առեալ շերիցուն զգեղն՝ ուստի իսկ ինքն էր ՚ի հահանգէն Տարօն գաւառէն, որում անուն Դոմկանն կոչին:

Այլ սուրբ կարողիկոսն Ներսէս այլ ոչ էս յաւել տեսանել զերեսս քազաւորին Արշակայ մինչև յօրն նորին կորստեան. այլ փոխանակ Ներսիսի զՉոնակ ոմն անուն, և կացուցին փոխանակ նորա գլուխ քրիստոնէութեանն. և էր բարեակ ՚ի ստրկաց արժուին: Ապա հրաման ատարեալ ի կոչել զամենայն եպիսկոպոսս Հայոց աշխարհին, զի եկեսցեն ձեռնադրեցին զՉոնակն ՚ի կարողիկոսութեան Հայոց: Եւ ոչ մի ոք ոչ հաւանեաց զայ. բայց միայն Աղձնեաց և Կորդուաց եպիսկոպոսք եկին, և զՉոնակն ձեռնադրեցին կարողիկոսութիւն ըստ հրամանի քազաւորին: Եւ էր Չոնակն այր զգօն, և ոչ ինչ ունէր լեզու յանդիմանութեան կամ խրատու, այլ հաւանեալ էր քազաւորին զինչ և նա գործիցէ:

ԺԶ

ՅԱՂԱԳՍ ՔԷ ՌՂՊԷՆ ԿԱՄ ԶԻԱՂՈՒ ԿՈՉՆՅԵԱԿ ԵՂԵՒ ԱՐՇԱԿ ԱՐՔԱՅ ՀԱՅՈՑ Ի ՇԱՊՉՈՑ ԱՐՔԱՅԷ ՊԱՐՄԻՅ. ԿԱՄ ԶԻԱՂՈՒ ՄԵՄԱՐԻՅԱՍ Ի ԿՄԱՆԵՆ ՄԵՄԱՊԷՍ. ԿԱՄ ԶԻԱՂՈՒ ՎԱՍԱԿ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ ՍՊԱՐԱՊԵՏՆ ՀԱՅՈՑ ՍՊԱՆԱՆԷՐ ԶՍԻՐԱՆԱԿ ԱՍՊԱՍՏԱՆԸ ԱՐՔԱՅԻՆ ՊԱՐՄԻՅ. ԿԱՄ ՔԷ ԶԻԱՂՈՒ ԱՐՇԱԿ ԱՐՔԱՅ ԱՐԵՏԱՐԱՆԸ ԵՐՄԻՐԵԱԿ ԱՐՔԱՅԻՆ ՊԱՐՄԻՅ. ՈՒՆԵՏԻ ԿՄԱ, ԿԱՄ ՔԷ ԶԻԱՂՈՒ ՍՏԵԱՑ ՅԵՏՈՑ ԵՒ ՓԱՆԵԱՅ. ԿԱՄ ՔԷ ԶԻԱՂՈՒ ԱՐՔ ԵՒՔԱՆԱՍՈՒՆ ԶԱՍՏՈՒՄՈՑ ՊԱՇՏՈՆԱՅԱՆ ԿՈՏՈՐԷՐ ԱՐՔԱՅՆ ՊԱՐՄԻՅ ՎԱՍՆ ԿՈՐԱ

Յայնմ ժամանակի կոչէր առ ինքն Շապուհ արքայն Պարսից զքազաւորն Հայոց զԱրշակ. և մեծարեցաւ ՚ի նմանէ քազում պատուով և մեծաւ փառօք, բազում զաննու ոսկով և արծաթով, ամենայն մեծութեամբ քազաւորութեանն: Եւ իբրև գեղարար որպէս զորդի գրգեալ եղև ՚ի նմանէ և երկրորդական զմեծ տուն տայր նմա յԱտրպատական աշխարհին. և ՚ի միասին ՚ի միում տախտի գահուն ՚ի ժամ ուրախութեանն բազմէին, զմիազոյն զմիանշան զհամահանդերձ զարդու: Եւ զմիօրինակ զքազն օր ըստ օրէ ինքեան և նմա քազաւորն Պարսից զարդ պատրաստէր. զոյց երկոյն ՚ի միասին որպէս գեղարար հարազատս ան-

մէջ մանկան դեղ խառնելով: Տերունական սուրբ և աստվածային մարմնի, այսինքն հաղորդութեան հացի հետ խառնում էին սպանիչ դեղը, և Մրջումիկ անունով երեքը եկեղեցում Ռդոմպի տիկնոջն էր տալիս այն մահաբեր (հաղորդութունն) և սպանում էր: Անօրեն Փառանձեմի ամենաշար կամբը նրա ուղածի պես կատարելով՝ այս շերեցը¹¹³ նրանից պարգև էր ստանում Տարնի գավառում Գոմկունէ գյուղը, որտեղից ինքն էր:

Իսկ սուրբ Ներսէս կաթողիկոսն այլև Արշակ քազավորի երեսը չտեսավ մինչև նրա կորչելու օրը: Ուստի Ներսէսի փոխարեն քրիստոնէութեան գլուխ նշանակեցին մի ոմն Չոնակի, որ արժուին ստրուկների մէջ ամենից ստրուկն էր: Քազավորը հրամայեց, որ Հայոց աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսները ժողովին, Չոնակին՝ Հայոց կարողիկոս ձեռնադրեն: Ոչ ոք չհամաձայնեց զայ, բացի Աղձնիքի և Կորդուի եպիսկոպոսներից, որոնք և Չոնակին կարողիկոս ձեռնադրեցին քազավորի հրամանով: Այս Չոնակը մեզմ ու հանդարտ մարդ էր, հանդիմանելու կամ խրատելու չէր ունէր, այլ համակերպվում էր քազավորի արածներին՝ ինչ կ'ընէր նա գործեր:

ԺԶ

ՔԷ ԻՆՉՊԵՍ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ՔԱԳԱՎՈՐԷ ՀՐԱՎԻՐՎԵՑ ՊԱՐՄԻՅ ՇԱՊՉՈՅ ՔԱԳԱՎՈՐԵՑ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ԿՄԱՆԻՅ ՄԵՄԱՄԵՑ ՊԱՏԻՎՆԵՐՈՎ ՄԵՄԱՐՎԵՑ ԿԱՄ ԻՆՉՊԵՍ ՀԱՅՈՑ ԵՊԱՐԱՊԵՏ ՎԱՍԱԿ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ ՍՊԱՆԵՑ ՊԱՐՄԻՅ ՔԱԳԱՎՈՐԷ ԱՆՈՒՐ ԱՆՈՒՐԱՊԵՏԻՆ. ԿԱՄ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՇԱԿ ՔԱԳԱՎՈՐԷ ՊԱՐՄԻՅ ՔԱԳԱՎՈՐԷ ԵՐՄԻՐԵՍ ՏՂԵՑ ԱՎԵՏԱՐԱՆԷ ՎՐԱ ԵՎ ՀԵՏՈ ԵՐՄԻՐԱՆ ՈՒՆԵՏԷ ՍՏԵՆՈՎ ՓԱՆԱՎ. ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ԿՄԱ ՊԱՏԱՎՈՐՈՎ ՊԱՐՄԻՅ ՔԱԳԱՎՈՐԷ ՅՈՒՆԱՍՈՒՆ ՄԱՐԴ ԷՐ ԿՈՏՈՐԵԿ ՏԱԽՈ ԱՍՏՈՒ ՊԱՇՏՈՆԱՅԱՆԵՐԻՑ

Այս ժամանակ Պարսից Շապուհ քազավորը իր մտտ էր հրավիրում Հայոց Արշակ քազավորին և նրանց մեծարեց մեծ պատվով ու փառքով, ոսկու և արծաթի շատ զանձով և քազավորական ամեն տեսակ մեծություններով: Նրան փայփայեց ինչպես իր եղբորը, ինչպես իր որդուն. նրան պարգևեց երկրորդական մեծ տունը¹¹⁴ Ատրպատական աշխարհում. ուրախության ժամանակ նրանք մի տախտի վրա էին բազմում զահեբում, միևնույն գույնի և միևնույն նշաններով ու զարդերով միատեսակ զգեստ կ'են հագնում. ամեն օր միատեսակ քազ էր պատրաստում Պարսից քազավորը իր համար և նրա համար. ինչպես երկու

բաժինն յղիացելով էին 'ի միում ուրախութեան, և յանպատում ուրախութեան ուրախ լինելին:

Ապա եկն դէպ օր մի յաւուրց, եկն եմուտ թագաւորն Հայոց Արշակ շրջել զասպատանաւ միով զարեային Պարսից, իսկ ախոռապետն արեային Պարսից նստէր 'ի ներքս 'ի տան ասպաստանին: Իբրև տեսանէր զթագաւորն, ոչ ինչ առ յոս կայեայ մեծարեաց զնա, և ոչ ինչ շուսն զնէր նմա, այլ և անարգանս ևս զնէր թշնամանաց, ասելով 'ի պարսկերէն լեզու՝ թէ այժից Հայոց արեայ, եկ նիստ 'ի խրճան խտոյ 'ի վերայ: Զոր բանս իբրև յէր սպարապետն զօրավարն Հայոց մեծաց, որում Վասակն կոչէր, 'ի Մամիկոնեան ասնմէն, մեծաւ բարկութեամբ և բազում սրամտութեամբ բարկանայր. 'ի վեր առնալ զսուսերն, զոր ընդ մէջն ունէր, հարեալ անդէն 'ի տեղոջն զախոռապետն արեային Պարսից զյխատէր 'ի ներքս յասպատանի անդ: Զի ոչ կարաց յսել և ծայժ ունել զխոյ թագաւորին զանարգանս, զիւր մանն առաջի եղեալ լաւ հաշուէր բազում անգամ, քան զտեսնել իւրոյ յսել զվարարութեան թշնամանս: Իբրև 'ի Պարսից ուշխարհի կին, յայլոց 'ի տեղի և 'ի նոցան հեապարակի անեկիւղ և անկասկած յանկարծօրէն զայսպիսի զգործ կարաց գործել: Իսկ թագաւորն Պարսից յորժամ զայս յէր, բազում շնորհ ունէր զօրավարին Վասակայ, ընդ քաջաստութեանն զարմացեալ և ընդ բազում անեկխոյսիւնն: Եւ բազում պարգևաց և պատուոյ արժանի առնէր, զհաշտութիւն և զտիրասիրութիւնն զովեայ: Վասն այլեր իրաց մեծաւ սիրով սիրէր զնա, և ըստ արժանի իւրում պատուէր զնա, մեծաւեր զամենայն ատուրս հաշտութեան և խաղաղութեանն, որ 'ի մէջ նոցա էր:

Ապա մինչ զես անդէն ևս էր արեայն Հայոց առ արեային Պարսից, և մեծ սէր էր 'ի մէջ նոցա և մեծ խաղաղութիւն, երկնչելով երկեալ թագաւորն Պարսից Շապուհ, երէ զուցէ ստեսցէ սիրոյն նորա Արշակ արեայ Հայոց, և լիցի միաբան ընդ կայսերն Յունաց, և կամ կողմակ ինչ լիցի 'ի նմանէ: Եւ ոչ հաւատայր նմա, թէ պահեսցէ առ նա զմտերմութիւն սիրոյն, և կացցէ յուխտին միաբանութեան ընդ նմա: Վասն այսորիկ երդումն պահանջէր 'ի նմանէն, մինչև կարի ստիպեալ բռնադատեաց զնա: Հաւանեաց, ասէ, և երդութիւն ինձ յօրէնս քո, զի մի՛ ստեսցես ինձ: Իսկ իբրև կարի բռնադատեցաւ և 'ի նեղ անգամ և շտապեալ առգնացեցաւ, ետուն հրաման ածել զերիցունս եկեղեցոյն Տիսպոնի քաղաքի, որում անուն գլխաւորին Մաթի, և բերին զաւետարանն սուրբ, և տայր երդումն արեայն Պարսից Շապուհ արեային Հայոց Արշակայ՝ երզնով յաստուածեան աւետարանն, զի այլ մի՛ ևս ստեսցէ նմա, այլ կացցէ յուխտի նորա, և պահեսցէ զգաշինս նորա: Եւ վասն

հարազատ եղբայրներ նրան անբաժան իրար հետ էին լինում ուրախությունների ժամանակ և անպատմելի ուրախություններով լիանում էին:

Այս օրերից մեկում՝ դեպք եղավ, որ Հայոց Արշակ թագավորը մտավ շրջելու Պարսից թագավորի ախոռներից մեկում, իսկ Պարսից թագավորի ախոռապետը նստած էր ներսը ախոռում, երբ նա թագավորին տեսավ՝ իսկի ուշադրություն չգարձեց, ոչ մի մեծարանք ու պատիվ զույց չսովեց, զեռ նրան ծաղրի և անարգանքի ենթարկեց՝ պարսկերեն լեզվով ասելով. «Այժ-հայերի թագավոր¹¹⁵, ե՛կ այս խոտի խուրճի վրա նստիր»: Երբ այս խոսքերը լսեց մեծ Հայոց զօրավար և սպարապետ Վասակը, Մամիկոնյան տոհմից՝ սաստիկ բարկացավ ու գայլացավ, քաշեց իր սուրբ, որ մեջից կախած ուներ, զարկեց, տեղ-տեղադր գլխատեց Պարսից թագավորի ախոռապետին հենց ախոռի մէջ, որովհետև նա չկարողացավ տանել այն անարգանքը, որ հասցնվում էր իր թագավորին. նա ավելի լավ էր համարում իր անխոստակելի մանր, քան լսել իր ախոռը հասցրված որևէ վիրավորանք կամ անարգանք: Երբ նրանք Պարսից աշխարհումն էին, օտար երկրում օտարների ներկայությամբ՝ նա կարողացավ հանկարծ աներկյուղաբար այսպիսի բան գործել: Իսկ Պարսից թագավորը երբ այս բանը լսեց՝ մեծ շնորհակարություն հայտնեց Վասակ զօրավարին, զարմանալով նրա քաջաստության և մեծ աներկյուղության վրա: Շատ պարզներ ու պատիվներ էր տալիս նրան, զովելով նրա քաջությունն ու տիրասիրությունը: Այս պատճառով էլ շատ սիրում էր նրան, նրա արժանիքի համաձայն պատվում ու մեծարում էր նրան բոլոր ժամանակ՝ մինչ նրանց մեջ հաշտություն ու խաղաղություն էր տիրում:

Արդ՝ մինչ Հայոց թագավոր Պարսից թագավորի մոտ էր և երկուսի մեջ մեծ սեր ու խաղաղություն կար՝ Պարսից Շապուհ թագավորը երկյուղ զգաց, մի՛ գուցե Հայոց Արշակ թագավորը իր սերը ստե, Հուկոց կայսեր հետ միաբանի կամ իրենից անջատվի, որովհետև չէր հավատում նրան, թե նա իր մտերմական սերը կպահէ և իր հետ կապած միաբանության ուխտին հաստատ կմնա: Ուստի պահանջում էր, որ նա երդում տա և սաստիկ ստիպմունքով բռնադատում էր. «Համաձայնի՛ր, տոտմ էր նա, և քո հավատով երգվի՛ր, որ ինձ չես խաբի, չես դավաճանի»: Երբ սաստիկ ստիպմունքից նեղն ընկավ ու շվարեց՝ ապա կանչեցին Տիսպոն քաղաքի եկեղեցու երեցներին, որոնց զլիավորի անունն էր Մաթի, բերել տվին սուրբ ավետարանը, և Պարսից Շապուհ թագավորը երդում էր անել տալիս Հայոց Արշակ թագավորին աստվածային ավետարանի վրա, որ նրան չի խաբի, չի դավաճանի, այլ հաս-

զի պատգամաւոր իրացս այսոցիկ էր տանաւորն նահապետն մամիկոնեան առհմին եւէց եղբայր Վասակայ սպարապետին, որում անուն Վարդան կոչէր, մեծապէս արեայ Շապուհ յակն առեալ սիրէր զնա: Իսկ իւր եղբայրն Վասակ զօրավարն Հայոց նախանձ բերէր ընդ երիցու եղբորն իւրում ընդ Վարդանայ: Կամեցաւ խանգար առնել 'ի մէջ Արշակայ թագաւորին Հայոց և փախչել. աչլ ասէր Շապուհ, թէ՛ ձեր սրտի մտօք էր տուեալ զերդումն, զիա՞րդ կարէր ըստ հաւանութեան ելանել երդանացն և կամ փախչել: Այլ, ասէ, գիտեմ զի կախարդութեամբ խաբեցէ՛ք զիս. և որ ունի զօրէնսն ձեր. զնա սիրեցէ՛ք. և նենգութեամբ նմա խորհրդակից կղեալ, յինէն փախուցէ՛ք: Եւ կամիք դուք զտէրութիւն Արշակունեաց 'ի վերայ ձեր, և զնոյն խնդրէ՛ք:

Եւ երդնու Շապուհ արեայ յարեցակն և 'ի ջուր և 'ի կրակ, եթէ ոչ միում մարդոյ, որ յայդմ օրէնս քրիստոնէութեան է, ոչ տամ ապրել. և հրաման տայր զամենեսեան տանել սպանանել: Եւ տանէին զգլխաւորն ճոցս զՄարի երկց. և զայլ երիցունսն և զսարկաւագունսն. աւելի քան զեփրանասուն այր, 'ի մի գուր զամենեսեան զնոսս փոզոտէին: Եւ զանտարանն սուրբ՝ յոր երդուաւ թագաւորն Արշակ՝ կապէր պատէր երկաթի սարեօք, և իւրով մատանեաւ կնէկալ, 'ի գանձ տան հրամայէր. և տայր հրաման պահել զգոյշութեամբ:

ԺԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԶԻԱՐԳ ՅՈՒՋՆԱՏ ՇԱՊՈՒՇ ԱՐՔԱՅ ՊԱՐՄԻՅ ԴՊՎԵՐԱՅ
ՔՐԻՍՏՈՆԵՌԻՅԱՆ

Այլ 'ի ժամուն յայնմիկ, յորում սպանաւ էրկցն Մարին հանդերձ և սրանանօքն, յարոյց հալածանս մեծ Շապուհ արեայն քրիստոնէութեանն հաւատոց. հարկօք և պէսպէս վշտօք նեղէր զնոսս և հաւուածով բազում: Եւ յետ այսորիկ հրաման տայր ընդ ամենայն տեղիս իշխանութեան իւրոյ, թէ՛ որ միանգամ զանուն քրիստոնէութեան ունիցի յիշխանութեան իմում, զամենայն մարդ միանգամայն հանցեն ընդ սուր սատակեսցեն. զի մի՛ գտցի յիշխանութեան իմում, որ քրիստոնէայ անուն անուանեսցէ զանձն իւր: Ապա բերս բիրուց կոտորէին. և հազարս հազարաց. զի այնպէս տուաւ հրաման 'ի թագաւորէն, զի ամենևին քրիստոնէայ անուն 'ի սահմանս նորա մի՛ գտցի:

տատ կմնա իւր ուխտին և նրա հետ դաշինքը անխախտ կպահպանեն: Եվ որովհետև այս գործի մեջ միջնորդի դեր էր կատարում Վարդանը, Մամիկոնեան տոհմի տանուտերն ու նահապետը, Վասակ սպարապետի երեց եղբայրը՝ ուստի Շապուհը նրան պատվում ու սիրում էր, իսկ Հայոց զօրավար Վասակը նախանձ զգաց իր երեց եղբոր Վարդանի դեմ. կամեցավ խանգարել (զաշնը) Հայոց Արշակ թագավորի և¹¹⁶... փախչել: Բայց Շապուհն ասում էր. «Եթե դուք երդումը հավատարմությամբ տված լինեիք՝ ի՞նչպես նա կկարողանար երդման դեմ զնալ և կամ խախտել: Ես գիտեմ, ասում էր, որ դուք կախարդությամբ ինձ խաբեցիք, դուք սիրեցիք նրան՝ որ ձեր կրոնին է պատկանում, նրա հետ նենգությամբ խորհուրդներդ մեկ արիք և ինձանից փախցրիք: Դուք ավելի կամենում եք, որ Արշակունիները լինեն ձեր տերը և այս բանին հետամուտ եք»:

Եվ Շապուհ թագավորը երզվեց արեգակի, ջրի ու կրակի վրա, թե կենդանի չեմ թողնի ոչ մի մարդ, որ քրիստոնէական հավատն ունի», և հրամայում էր բոլորին տանել սպանել: Եվ տարան նրանց գլխավորին, Մարի երեցին, և մյուս երեցներին ու սարկավագներին, ավելի քան յոթանասուն մարդ, և մի գրի մեջ կտրում էին նրանց շիւնքները: Իսկ այն սուրբ ավետարանը, որի վրա Արշակ թագավորը երզվեց՝ կապել էր տալիս երկաթե լարերով և իր մատանիով կնէկով՝ հրամայում էր զանձնարանում զգոյշությամբ պահել:

ԺԸ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՊԱՐՄԻՅ ՇԱՊՈՒՇ ԹԱԳԱՎՈՐԸ ՉԱՎՍԱՆՔՆԵՐ ԲԱՐՁՐԱՅՐԵՑ
ՔՐԻՍՏՈՆԵՌԻՅԱՆ ԴԵՄ¹¹⁷

Նույն այն ժամանակ, երբ Մարի երեցն սպանվեց յոթանասուն (մարդկանց) հետ՝ Շապուհ թագավորը մեծ հալածանք բարձրացրեց քրիստոնէական հավատի դեմ. հարկերով, տեսակ-տեսակ վշտերով ու հարվածներով նեղում էր քրիստոնէաներին: Հետո իր իշխանության բոլոր տեղերում հրաման արձակեց, թե «Ով որ իմ իշխանության մեջ քրիստոնյա անունն է կրում, բոլորին պետք է սրի քաշել, որպեսզի իմ իշխանության մեջ չմնա քրիստոնյա անունը կրող ոչ մի մարդ»: Այնուհետև բյուրերով ու հազարներով կոտորում էին, որովհետև թագավորից այնպես հրաման տրվեց, որ ոչ մի քրիստոնյա չմնա նրա իշխանության սահմաններում:

Իսկ Վարդանն, Մամիկոնեան տոհմին տանուտէրն, զայր հասանէր հեշտակութեամբ յարձայնն Պարսից առ արձայն Հայոց Արշակ. և մատուցանէր զհրովարտական առաջի նորա: Եւ պատմէր նմա ՚ի նմանէ բանս խաղաղութեան և զհաշտութեան, և զերզմանցն հաստատութիւն: Եւ տայր պատգամ, թէ որ ինչ եղևն, այն ահա թողեալ լիցի վնասն. բայց դու յայսմ հետէ կաց յութիւն բանի, և մի՛ անցանէր ըստ բան երզմանցն քում օրինաց՝ յոր երզուար: Ապա թէ ոչ, դու գիտես, և քն օրէնքն որում ստեսն: Իսկ Արշակ թագաւորն սիրով ունէր և սիրով լսէր պատգամին, և հաւանէր զասացելոցն: Եւ խաղաղութեամբ արձակէր զվնծ նահապետն ՚ի տուն իւր. զի երթիցէ հանգիցէ յաշխատութենէն յերկայն նանապարհէն. և գնաց:

Եւ յորժամ եկն նահապետն Վարդան առ Արշակ, ոչ դիպեցաւ անդ կրտսր եղբայր նորին Վասակ առ արձայն: Ապա յետ այտորիկ եկն Վասակն, և զրգո՛ւր զթագաւորն ընդ իւրում եղբօրն երիցու, ասելով՝ թէ Վարդան է որ մատնէ զքեզ թագաւորին Պարսից, և կամի կորուսանել զքեզ. եթէ ոչ անապարեցես վաղազոյն սպանցես զնա, դու կորնչիս և աշխարհս Հայոց: Ապա և կին թագաւորին ևս զրգո՛ւր զթագաւորն սովին բանիւ, և զբանս զօրավարին Վասակայ հաւատարիմ անէր նմա: Վասն զի ունէր նա զոխոսն զայն ընդ Վարդանայ, զի նենգութեամբ և դաւով և մեծաւ երզմամբ սա այս Վարդան կոչեաց զԳնէլն զայր նորա. յորժամ սպանանէր զնա թագաւորն Արշակ: Իսկ կինն զնոյն յոխութիւնս պահէր նմա, վասն այնորիկ անլի ևս զրգո՛ւր կինն թագաւորին ՚ի վերայ նորա. մինչ զի և զօր զումարեցին ՚ի վերայ Վարդանայ, զի երթեալ սպանցեն զնա. նա և ինքն իսկ իւր եղբայր Վասակ երթայր ՚ի վերայ նորա:

Ապա երթեալ գտանէլին զնա յիւրում զաւտին ՚ի Տայս, յիւր ամուր բերդին՝ որում անունն Երախանի կոչի: Իբրև տեսին զգունդն թէ Վասակ է, ոչ ինչ երկեան և ոչ զգուշացան կամ կասկածեցին. համարեցան զգօրն եղբօրն՝ թէ խաղաղութիւն է եկն նորա, մինչ իջին առ խորանին դուրս, զի էր հարեալ զխորանն ՚ի ձոր յուկջ բերդին: Եւ մարդիկ զօրացն Վասակայ էին ամենեհեան ՚ի ծածուկ վառեալք և ՚ի վերայ ազուցեալք հանդերձ: Եւ մինչ դեռ նա լուանայր զգլուխ իւր մերկանդամ, հասանէլին սուսերօք բազում մարդիկ, և խոցոտէին զնա մինչ դեռ նա կայր

Իսկ Վարդանը, Մամիկոնյան տոհմի տանուտէրը, Պարսից թագավորի կողմից պատգամավոր էր գալիս Հայոց Արշակ թագավորի մօտ և (Շապուհի) հրովարտակը մատուցանում էր նրան: (Շապուհի) կողմից նրա նետ խոսում էր խաղաղության, հաշտության և երդումը հաստատ պահելու մասին: Հաղորդում էր (Շապուհի) պատգամը, թե չենք որ եղավ՝ եղավ, այդ հանցանքը մոռացության եմ տալիս. բայց դու այստեղտես հաստատ կաց ուխտիդ և մի՛ դուրս գաւր քո երդումից՝ որ տվիր քո հավատով: Ապա թե ոչ՝ դու գիտես և քո հավատը, որին ստում ես: Արշակ թագավորը սիրով լսում ընդունում էր այս պատգամը, համաձայնում էր նրա ասածներին: Հետո նա խաղաղությամբ արձակեց մեծ նահապետին, որ իր տունը գնա և հանգստանա երկայն նանապարհի նեղությունից: Նա էլ գնաց:

Երբ Վարդան նահապետը Արշակի մօտ եկավ՝ նրա կրտսեր եղբայրը, Վասակը, պատահմամբ թագավորի մօտ չէր: Իսկ սրանից հետո, երբ Վասակն եկավ՝ սկսեց թագավորին զրգոել իր երեց եղբոր դեմ ասելով, թե «այդ Վարդանն է, որ քեզ մատնում է Պարսից թագավորի ձեռքը և ուզում է քեզ կարգենել: Եթե դու չըտասպես, նրան մեշտեղից շվեռացնես՝ թե դու կհարչես և թե Հայոց աշխարհը»: Քագավորի կինն էլ (Փառանձեմը) նույնպիսի խոսքերով զրգոում էր թագավորին և հաստատում էր Վասակ զարավարի ասածները: Որովհետև նա (սրտումը) պահած ուներ ռիւր այս Վարդանի դեմ, որովհետև այս Վարդանն էր, որ մեծ երդումով նենգությամբ զավանանորեն հրավիրեց իր ամուսին Գնէլին՝ երբ Արշակ թագավորը որոշել էր նրան սպանել: Կինը այդ ռիւր դեռ պահում էր նրա դեմ, ուստի ավելի ևս զրգոում էր թագավորին նրա դեմ, մինչև որ զորք զումարել տվին, որ զնան Վարդանին սպանեն. ինքը Վասակն էլ գնաց իր եղբոր վրա:

Գնում գտնում էին նրան Տայքում, իւր զավառում, իւր ամուր բերդում որ կոչվում էր Երախանի: Երբ տեսան որ գունդը Վասակի գունդն է՝ երկյուղի կամ կասկածի մեջ չընկան, չզգուշացան. մտածեցին թե եղբոր զորքն է, եկել է խաղաղության համար: Այս կերպով հասան մինչև վրանի դուռը, որովհետև (Վարդանը) վրան էր զարկել բերդի տակ, ձորում: Վասակի զորքերը ծածուկ զինված էին և վրայից սովորական զգեստ հագած: Եվ մինչ նա մերկանդամ լվանում էր գլուխը՝

խնարհեալ՝ զի արկցեն շուր Դի վերայ նորա: Եւ ոչ ոք տայր ժամանել յառնել, զի անդէն Դի կողի սպանանէին զնա:

Եւ կի՛նն նորա յղի էր, և հասեալ էին ատուր ծննդեան իւրոյ: Մինչ զնա Դի վեր Դի բերդին նկտէր Դի գահոյս իւրում, եղև գոյժ սաստիկ. իսկ նա իբրև զծայն գոժոյն լսէր, վազէր Դի գահոյից անտի: Եւ ընդ վազելն ծնանէր զմանուկն: Եւ կոչէին զանուն մանկանն . յանուն հոր իւրոյ Վարդան:

ՅԱՂԱԿՍ ՔԷ ԶԻՐԻՒ ԱՆՄՏՈՒԹԵԱՄԻ ԳՆԱՅԻ ԴԻ ՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆՍ ՆԱԽԱՐԱՐԱՅՆ ՅԱՆՆԵԱՅ ԱՐՇԱԿ ԱՐՔԱՅ շԱՅՈՑ

Այլ ահա Դի ժամանակին՝ յորժամ մերժեցաւ յարժունական բանակէն սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, և ոչ ոք գոյր ընդդիմացեալ թագաւորին՝ որ տայր նմա գլանեղիմանութեան զխրատն, այնուհետև ըստ կամաց շարութեանն իւրոյ զնացեալ լինէր նա. և զբազումս Դի նախարարացն կոտորեաց, զբազումս ազգատ արարեալ անհիտեաց, և զբազմաց տունս հատանէր յարժունիս: Բայց գտոհմս Կամսարականացն՝ որ էին գաւառաց տեարք, Շիրակայ և Արշարունեաց, ազգատ²⁵ առնէր. և զգաւառն ունէր յոտոան:

Բայց յազգէն յայնմանէ մանկիկ մի փոքրիկ, անուն Սպանդարատ, թագուցեալ ապրեցուցանէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Վասակ, որ յետոյ լինէր ժառանգ աշխարհին: Թագաւորն Արշակ հրաման տայր՝ յԱրշարունեաց գաւառին շինել իւր բերդ մի ամուր, Արտագբես անուն: Եւ զգաւառն յոտոեստ Դի պատրաստութիւն համբարաց թողոյր բերդին, վասն զի կարի ամուր էր բերդն այն:

ՅԱՂԱԿՍ ՔԷ ԶԻՐԻՒ ՊԱՏԻՐԱԶՄ ՍԱՏՏԱՅՆՆԵՒ ԷՐ ԴԻ ՄԷՋ ՅՈՒՆԱՅՆ ԵՒ ՊԱՐՄԻՑ ԵՒ ՔԷ ԶԻՐԻՒՄ ԱՐՇԱԿ ԱՐՔԱՅ շԱՅՈՑ ԶՈՐԱՎՈՒԿՆ ԸՆԴԷՐ ՔԱԳԱՅՈՐԻՆ ՊԱՐՄԻՑ, ԵՒ շԱՆԷՐ ԸՆԴ ՍՈՒՐ ԶԶՈՐՈՆ ՅՈՒՆԱՅ. ԿԱՄ ԶԻՐԻՒ ԳԱՆԱՃԱՆՈՒԹԵԱՄԻ ՍԻՆՈՅՆ ԱՆԴՈՒԿԱՅ ՓԱՆՍՏԱԿԱՆ ԸՆԴԷՐ ԱՐՔԱՅՆ ՊԱՐՄԻՑ

Այլ զառաջինն իբրև փախեալ թագաւորն Արշակ յարժայէն Շապուհոյ, և անարգեաց զնա յետ երդմանն իւրոց, զառաջինն Շապուհոյ ար-

վրա էին հարձակվում շատ մարդիկ սերով, խոցոտում էին նրան՝ մինչ նա կոացել էր, որ շուր անեն վրան: Էլ միջոց շունեցավ զլուխը վեր բարձրացնելու, որովհետև կողից խփելով սպանեցին նրան:

Իսկ նրա կիներն ողի էր, ծնելու օրերը մոտեցել էին: Մինչ նա վերը բերզում իր բազմոցում նստած էր՝ հանկարծ սաստիկ ճիչ բարձրացավ. նա երբ սարսափի ճիչը լսեց՝ բազմոցից վար վազեց և վազելիս երեսխային ծնեց: Երեսխային հոր անունով Վարդան կոչեցին:

ՔԵ ԻՆԶՊԵՍ շԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ՔԱԳԱՎՈՐԸ ԱՆՄՏՈՒԹՅԱՄԻ ԱՆՆԱ ԿՈՏՈՐՈՒՄ ԷՐ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻՆ

Իսկ այն ժամանակ, երբ Ներսես սուրբ եպիսկոպոսապետը արժունական բանակից հեռացավ, և ոչ ոք չկար թագավորին դիմադրող, որ նրան իրատեւ ու հանդիմաներ՝ այնուհետև նա սկսեց իր շար կամֆին հետևել. — նախարարներից շատերին կոտորեց, շատերին սերհատեց և ժառանգ շքողեց, շատերի կալվածները արժունիք գրավեց: Կամսարականների տոհմերը, որոնք Շիրակի և Արշարունիքի տեւերն էին՝ սերհատեց և այս գալանները Ոստանի¹¹⁸ միացրեց:

Բայց հայոց զօրավար և սպարապետ Վասակը նրանց ցեղից փախցնում ու փրկում էր մի փոքրիկ մանուկ, Սպանդարատ անունով, որ հետո այդ գալանները ժառանգեց: Իսկ Արշակ թագավորը հրամայեց Արշարունայաց գալառում իր համար շինել մի ամուր բերդ Արտագբես անունով և այս գալառը հատկացրեց բերդին իբրև համբարանոց՝ ուտելիքի համար, որովհետև այդ բերդը շատ ամուր էր:

ՔԵ ԻՆԶՊԵՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՍԱՏՏԱՅՆՆԵՒ ԷՐ շՈՒՆԱՅ ԵՎ ՊԱՐՄԻՑ ՄԵՋ ԵՎ ԻՆԶՊԵՍ շԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ՔԱԳԱՎՈՐԸ ՕԳՆՈՒՄ ԷՐ ՊԱՐՄԻՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻՆ ԵՎ ՍՈՒ ԷՐ ԱՆՅԿԱՏՆՈՒՄ շՈՒՆԱՅ ԶՈՐՔԵՐԸ ԵՎ ԻՆԶՊԵՍ ԱՆԴՈՎ ՍՅՈՒՆԵՒ ԳԱՎԱՃԱՆՈՒԹՅԱՄԻ ԱՐՇԱԿԸ ՓԱՆՈՒՄՑ ԷՐ ՏԱԼԻՍ ՊԱՐՄԻՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻՆ 118

Այն ժամանակ, երբ Արշակ թագավորը փախավ Շապուհոյ թագավորի մոտից և իր երզումից հետո նրան անարգեց՝ սկզբում Շապուհոյ այնքան էլ խստություն զօրժ չդրեց նրա դեմ, որովհետև զնա խիստ

Բայն Պարսից ոչ ինչ խստութեամբ շանացաւ ընդ նմա. վասն զի մարտ դեռ բազում սաստկացեալ էր 'ի մէջ իւր և 'ի մէջ բազաւորին Յունաց: Եւ իբրև հաղ Բան զհաղ յաւել լինել պատերազմ, իսկ բազաւորն Հայոց Արշակ զառաջիկն ընդ միտս իւր մեծամտեալ էր, և նայէր տեսանել՝ քէ ո՛վ 'ի նոցանէն կոչեսցէ զնա 'ի թիկունս օգնականութեան յաղագս գործոյ պատերազմին: Ակն ունէր, երբալ կամելով յօժարութեամբ 'ի թիկունս կայսերն Յունաց. իսկ նոքա ոչ կոչեցին զնա, և ոչ շուք ինչ եղին նմա և ոչ մեծարանս:

Իսկ բազաւորն Պարսից Շապուհ յղէր առ նա հեռշտակս խաղաղութեան. յուշ առնէր նմա զառաջին երդումն. առկով՝ եթէ կամ լիցի Եփօր զի եկեսցես օգնեսցես 'ի գործ պատերազմիս, զի 'ի թիկունս հասցես Բո գնդաւոյ. ասէ. Թէ դու 'ի մեր կոյս լինիս, գիտեմք զի մեր լինելոց է յաղթութիւնն: Ապա յորժամ զայս լսէր Արշակ արեւայ Հայոց, մեծաւ ուրախութեամբ կամեցաւ երբալ 'ի թիկունս օգնականութեան, զօրավիզն լինել Շապուհոյ բազաւորին Պարսից: Ապա տայր հրաման բազաւորն Արշակ Վասակայ իւրում սպարապետին, զունգ զումարել, զօրս պատրաստել: Եւ նա վարվաղակի կատարէր զհրամանս բազաւորին. չարեհաւիրս հազար զօր կուս վասնայք, որ ընտիր և պատերազմողք էին, լի արութեամբ արուեստաց նահատակութեանն: Նիզակաւորք, սուսերաւորք, աղեղնաւորք, անվրէպք, կտրովիք, վազրաւորք, սակրաւորք, որք ոչ գիտէին գերկեալ զանգիտելոյ շարանց յախոյանց. համակ հեծելագօրք գրանաւորք, պատենագէտք, սաղաւստաւորք, դրօշաւորք, կազմ նշանաւորք բազմաձայն փողաւորք:

Խաղաց զնաց բազաւորն Արշակ բազմակոյտ նախարարօքն, շունաց ընդ Աղձնիս ընդ յուր իշխանութիւնն. չոգաւ բափեցաւ յերկիրն արուացաստանի զէմ յանդիման մրժրեացոց Բաղախին. որ էրն տեղի նակատուն պատերազմին: Ապա երթեալ տեսանէին զի ժամադիր որարեալ միմեանց վասն իրաց պատերազմին կողմանցն երկոցունց: Իսկ զօրն Յունաց հասեալք, մածեալք բանակեալք էին իբրև գուսպ առ արին ծովու բազմութեամբք: Իսկ զօրն Պարսիկ չև էին հասեալ 'ի ժամադիր տեղի պատերազմին: Իսկ զօրն արեւային Հայոց կանուխ Բան գՊարսան 'ի տեղի նակատուն հասանէին, և գտեղի առեալ կային: Ապա տապել սկսան զօրն Հայոց ընդ իրեանց նիստ խափանածոյն. և ոչ առնուին յանձն մեալ կամ անսալ զօրացն Պարսից, այլ կամեցան յարձակել դիմել հասանել 'ի վերայ բազաւորին Յունաց ինքեանք առանց Պարսից զօրացն, անձամբք վնարել զգործ պատերազմին: Եւ այլ ամենայն զօրացն Հայոց ինքեանկամ իւրախանչիր արձակ արձակ խաղային. ևս առաւել զօրավարն նոցին Վասակ Բան զամենայն զօրսն ելեւել առնէր,

պատերազմ իւր մղվում նրա և Հունաց թագավորի մէջ: Երբ պատերազմը հետզհետեւ երկարեց՝ Արշակ թագավորը սկզբում մեծամտելով սպասում էր, թե նրանցից ո՛րը իրեն օգնության կկանչէ այդ պատերազմում: Նա հույս ուներ և հոժարությամբ ուզում էր զնալ Հունաց կայսեր օգնության: Քայց արանք ո՛չ նրան հրավիրեցին, և ոչ մի պատիվ կամ հարգանք ցույց տվին: Իսկ Պարսից Շապուհը բազաւորը նրա մոտ էր ուղարկում խաղաղության պատգամավորներ. հիշեցնում էր նրա նախկին երդումն և ասում. «Բարեհաճի՛ր, եղբայր, այս պատերազմում ինձ օգնել. Բո գնդովդ ե՛կ ինձ օգնության. եթե դու մեր կողմը լինիս՝ գիտեմ որ հաղթությունը մերը կլինի»:

Արշակ թագավորը երբ այս լսեց՝ մեծ ուրախությամբ հոժարացաւ օգնության զնալ Պարսից Շապուհը բազաւորին. ուստի նա հրաման տվեց իւր Վասակ սպարապետին՝ զունգ զումարել, զորք պատրաստել: Վասակը շատ շուտով կատարում էր թագավորի հրամանը—կազմակերպում էր չորս հարյուր հազար մարդուց բաղկացած լավ սպասակներով զորք՝ ընտիր ռազմիկ մարդկանցից, արիասիրտ կովոզներ, սրունք զինված էին նիզակներով, սրերով, աղեղներով, վաղերով, սակրերով, անխալ խփող և ուժեղ նետածիգներ, արուսանների առաջ տեղի շտապ կովոզներ, ամբողջ հեծելագործք պահպանակներով, զբանավարված սաղավարտներով պաշտպանված, իրենց դրօշներով, նշաններով և բազմաձայն պատերազմական փողերով:

Արշակ թագավորը բազմաթիվ նախարարների հետ վեր կացաւ զնաց, անցաւ իւր իշխանության միջով՝ Աղձնիքով, և ներս խուժեց. Արվացաստանի¹²⁰ աշխարհը, Մծրին Բաղախի դիմաց, որտեղ պիտի լինէր պատերազմը: Եկաւ այնտեղ, տեսաւ, որ երկու կողմերն այդ տեղն էին նշանակել պատերազմելու համար, և Հունաց զօրերը հասել, խմբվել, բանակել էին այնտեղ բազմությամբ՝ իւրեքս ավագը ծովի ափին, իսկ Պարսից զօրերը դեռ չէին հասել պատերազմի համար նշանակված տեղը: Իսկ Հայոց թագավորի զօրերը նակատամարտի տեղն էին հասել պարսիկներից առաջ և կանգ առել, սպասում էին: Հայոց զօրերն սկսեցին եեղվել իրենց պարսպ անգործ նստելուց, չէին համաձայնում սպասել Պարսից զօրերի գալուն, այլ կամենում էին հենց իրենք, առանց Պարսից զօրերի՝ մենակ հարձակվել Հունաց թագավորի վրա, անձամբ պատերազմի գործը գլուխ բերել: Հայոց թագավորի վրա, անձամբ պատերազմի գործը գլուխ բերել: Հայոց զօրերից ամեն մեկը ինքեանկամ ու համարձակ ցույցեւ էին անում, և բոլոր զօրերից ավելի նրանց Վասակ զորավարը վռագում էր, սան-

կապակոտոր լինէր, շնեայր հաւանութեան մինչև զօրքն Պարսից եկեւ-
ցեն, այլ զի միայն ինքեամբք վնարեցեն զգործ պատերազմին:

Ապա միահամուտ զօրքն Հայոց անկանէին առաջի և խնդրէին յի-
րեանց թագաւորէն Արշակայ, զի մի՛ պանեցէ զնոսա մինչև եկեցէ
արքայն Պարսից Շապուհ, այլ վասն որոյ իրիք եկեալ իցեն, վաղագոյն
նոցա զպատերազմն առ յանդիման արարեալ համարձակեցէ յարձա-
կել քան զանսպան յօտար աշխարհին. առանկ մղձկէին, զի լաւ հաշուէին
զմեռանելն առանկ քան զյամելն յօտար աշխարհին: Ապա թոյլ տայր
նոցա թագաւորն Արշակ, և յանդիմանէր նոցա զգործ պատերազմին:
Ապա կարգէր կազմէր պատրաստէր զամենայն զգորսն Հայոց վասակ
գորավարն սպարապետն Հայոց մեծաց: Վարէր զինէր ժամակալ լի-
նէր վասակ. հանդերձ ամենայն պատերազմող զօրքն այրարատեան
զնդան ելանէր անկանէր ՚ի վերայ բանակին: Առ հասարակ ընդ սուր
հանեալ կոտորէին, այնպէս զի ոչ ապրեցուցանէին ՚ի նոցանէ և ոչ զմի:
Եւ առնուին զկապուտ զաւար յունական զօրուցն, զի ոչ գոյր չափ կամ
թիւ որչափ լցան զանձօք. և անհամար կարասեալ մեծաւ աւարացն յըզ-
փացան:

Եւ յետ այսորիկ գտեղի ունէր արքայն Հայոց հանդերձ իւրով զօ-
րքն, մինչև գայր հասանէր Շապուհ արքայն Պարսից ամենայն անթիւ
և անչափ զօրքն Պարսից: Իբրև եկն ետես զհաշուքին զործոյն Հայաս-
տան զօրացն, զի զնակատ մղեալ, զպատերազմ յարդարեալ, զյաղթու-
թիւն կազմեալ և զգործ վնարեալ, կայր զարմացեալ մեծապէս. և պա-
տուէր զԱրշակ արքայ Հայոց մեծապէս, և զամենայն մեծամեծս Հայոց.
սոյնպէս և զսպարապետն Հայոց զՎասակ:

Ապա խօսել սկսանէր թագաւորն Պարսից Շապուհ ընդ զօրս իւր
թէ զի՛նչ պարգևս բարեաց, կամ զի՛նչ հատուցումն կարեմք մեք հա-
տուցանել արքայիս Հայոց Արշակայ. զի զայսպիսի գործ գործեաց, կամ
զայսպիսի քաջութիւն արարեալ, կամ զայսպիսի թշնամիս եհար և
զայսպիսի պատերազմ մղեաց, կամ զայսպիսի՛ նակատու յաղթեաց և
զայսպիսի անուն ստացաւ մեք: Զի եթէ մեք լեալ էաք, ամենայն Արեաց
զօրք հանդերձ զայսպիսի աշոգութեամբ գայր ՚ի ձեռն, քաջ թէ զոյգ
հասարակ զայսպիսի գործ ՚ի միայն կարէաք գործել. արդ Հայոց արքայ
իւրով զօրութեամբն ընդ մեր նահատակեալ, զայսչափ քաջութիւնս
արար, զոր ոչ ոք կարէ առնել ամենեկին: Արդ զորպիսի՞ հատուցումն
բարեաց կարասցուք մեք առնել նմա: Եւ զայսպիսի անգեալ էր ՚ի խոր-
հուրդս, թէ զի՛նչ այն ինչ իցէ զոր տայցեմ ես նմա: Ապա տային
պատասխանի նախարարքն իւր Շապուհ արքային Պարսից, և ասեն
ցնա՛ թէ զի՛նչ և կամիս, իւ կամիս, կարող ես հանել զնա. ոսկի քա շատ

ձեր կտրում, չէր կամենում սպասել Պարսից զօրքի գալստյան, այլ որ
միայն իրենք պատերազմը վարեն ու վերջացնեն:

Ապա ամբողջ զօրքերն ընկնում էին Արշակ թագավորի առաջ և
խնդրում էին, որ իրենց շպանն մինչև Պարսից Շապուհ թագավորի
գալուստը, այլ թույլ տա կատարել այն՝ ինչ բանի համար եկել են—
իրավունք տա հարձակվել (հույներին վրա) նենց հիմա: Նրանք ժաշ-
վում էին՝ օտար աշխարհում պարսպ նստելուց. լավ էին համարում
մեռնել, քան օտար աշխարհում ժամանակ քաշ տալ: Այն ժամանակ
Արշակ թագավորը թույլ տվեց և պատերազմի գործը նրանց առաջա-
դրեց: Ապա Վասակը, Մեծ Հայքի գորավարն ու սպարապետը, կազ-
մում պատրաստում էր բոլոր Հայոց զօրքը: Նա սպառազինվեց, և սան-
մանկած ժամանակին բոլոր իր պատերազմական զօրքով՝ այրարատ-
յան բանակով հարձակվեց (հունգար) բանակի վրա: Բոլորին առհասա-
րակ սրի անց կացրին, կոտորեցին. մի մարդ նրանցից կենդանի չթո-
ղին: Եվ հունական զօրքից այնքան ավար առան, որ չափ ու թիվ
չկար. բոլորը լցվեցին ու լիացան զանձեռով և անչափ իրերով:

Մրանից նետո Հայոց թագավորն իր զօրքով այնտեղ մնաց սպասեց՝
մինչև որ եկավ հասավ Պարսից Շապուհ թագավորը անթիվ անհամար
զօրքով: Ներք նա եկավ ու տեսավ հայկական զօրքի քաջարի գործը, որ
նակատ էին կազմել, պատերազմը վարել, հաղթություն տարել և ամեն
ինչ վերջացրել՝ շատ և շատ զարմացավ. Հայոց Արշակ թագավորին
մեծապես պատվեց, ինչպես և բոլոր Հայոց մեծամեծներին և Հայոց
Վասակ սպարապետին:

Պարսից Շապուհ թագավորն սկսեց խոսել իր զօրքի նետ, թե «ի՛նչ-
պիսի վայելուչ պարգևներ կամ ի՛նչպիսի փոխարինություն կարող ենք
մենք հատուցանել Հայոց այս Արշակ թագավորին, որ այսպիսի գործ
գործեց, այսպիսի քաջութիւն ցույց տվեց, այսպիսի թշնամու քաջեց,
այսպիսի պատերազմ մղեց, այսպիսի նակատամարտում հաղթեց, մեք
համար այսպիսի անուն վաստակեց: Որովհետեւ եթե մենք լինեինք
բոլոր արքայց զօրքերով՝ հազիվ թե կարողանայինք այսպիսի աշոգու-
թյուն ձեռք բերել, այլ (Հայոց զօրքի նետ) միասին այս գործը զլուխ
կրեւեկեմք¹²¹. Իսկ Հայոց թագավորը իր զօրքով մեր փոխարեն կովի
դուրս գալով՝ այնպիսի քաջութիւն գործեց, որ ուրիշ ոչ ոք չէր կարող
գործել: Արդ՝ ի՛նչպիսի բարիքներ պետք է մենք նրան հատուցանենք»: Եվ
ընկել էր մտածմունքի մեջ, թե արդյոք ի՛նչ բան պետք է նրան
տամ:

Պարսից նախարարները պատասխան տվին Շապուհ թագավորին և
աւացին. «Ինչ որ կամենաս, ինչով որ կամենաս՝ կարող ես նրան բա-

և արժաք և կերպաս և մարգարիտ, զինչ և միանգամ դու կամիս շնորհել նմա, ասու նմա: Ապա տայր պատասխանի Շապուն քազաւորն Պարսից իւրոց իշխանացն, և ասէ. Արդ ոչ եթէ սէր ինչ է, զոր զուրգ ասացէք. այլ եկայք, անհակ սէր արասցուք մեք ընդ Արշակայ արքային Հայոց, զի մինչև յախտեան անբաժին լիցի նա ՚ի մէնջ: Տացեմ գրուստր իմ կնութիւն Արշակայ արքայի Հայոց, և տաց նմա տուն մեծ. զի յորժամ գնասցէ ՚ի Հայոց գալ առ մեզ, այնպէս տացուք նմա տուն, զի ՚ի Հայոց մինչև ՚ի Տիգրոն մինչև առ մեզ համակ յիրում տան ազգի, մինչև առ մեզ էկեսցէ: Քազաւորին գայս արասցուք. իսկ զորավարին Վասակայ կամ այլոց մեծամեծացն և զորավարացն տացուք ոսկի և արժաք, կերպաս և մարգարիտ: Եւ հանեցան մեծամեծքն և խորհրդակիցք քազաւորին Պարսից ընդ այս խորհուրդ. և հաստատէին զասացեալսն՝ թէ արժան է գայդ առնել:

Իսկ քազաւորն Պարսից Շապուն մեծաւ ստիպելով ստիպէր զքազաւորն Հայոց զԱրշակ, զի անցէ գնասցէ, գնա ընդ ինքեան Ստորեստան, զի անդ մեծափառ պատուով և փեսայութեամբ մեծաբացէ գնա: Իսկ Արշակ և ամենայն զօրք իւր տաղապալէին²⁶ երթալ գինոի ճանապարհքն. զի ամենայն ոք յանձնիր տուն յիրախանչիր տեղի զօրէն բարուց Հայաստան մարդկան անձկացեալ էին: Եւ եղև իբրև ՚ի վերայ հասանէր իրացն Անդովկ ճահապետն Սրենեաց գաւառին, եթէ Շապուն քազաւորն Պարսից կամի տալ զգրուստր իւր կնութեան Արշակայ քազաւորին Հայոց, մեծապէս երկեալ, և բախեցաւ նորա կասկած մտացն իւրոց: Զի եղ ՚ի մտի իւրում՝ թէ յորժամ անցէ Արշակ կին իւր զգրուստր քազաւորին Պարսից, յայտ է այնուհետև՝ թէ անարգի դուստր նորա: Վասն զի Փառանձեմ դուստր Անդովկայ, որ էր կին լեալ Գնելոյ, ՚ի ժամանակի անդ էր կին Արշակայ քազաւորին Հայոց. կասկածէր նա՝ թէ զուրցէ յորժամ այլ անցէ, զնորայն անարգեսցէ:

Անկանէր այնուհետև Անդովկ ՚ի հնարս ճնարել, և ՚ի ծուփս խորհրդոց, գտանել պատճառս՝ զի ո՞ր զիտէ կարասցէ ցրուել զսէրն մեծ, որ էր անկեալ ՚ի մէջ քազաւորացն երկոցունց: Նախ բազում ոսկի զօրավարին Հայոց Վասակայ Անդովկն մատուցանէր. սոյնպէս և զամենայն մեծամեծսն կաշառէր, զի հնարեսցի բակել զմեծ սէրն, որ իցեն ՚ի մէջ քազաւորացն երկոցունց: Եւ ամենայն մեծամեծքն ձեռն յանձին ճարկանէին, առեալ ոսկոյն կաշառոք խաւարեցան: Ապա զմի ոմն յառազայ քազաւորին Պարսից ՚ի ներքին ՚ի բուն խորհրդակնացն ՚ի բանի իւրում առնէր Անդովկն զճնարաւորութեամբն, զենգաւորութեանն զաւանանութեամբ. մեքենայութեամբն, զի բանս արկցէ ընդ քազաւորին Պարսից ընդ Շապուն և ընդ Արշակ: Եւ տայր նմա Անդովկ ոսկի բազում

վակաւութիւն տալ: Ոսկիդ ու արծաթդ, կերպաներդ ու մարգարիտներդ շա՛տ. տո՛ւր ինչ որ ստիպող անցնում է: Պարսից Շապուն քազավոր իւր իշխաններին պատասխանեց ասելով. «Այդ, ինչ որ դուք եք տուում՝ սեր չէ. եկեմ անհակտելի սեր հաստատենք Հայոց Արշակ քազավորի հետ, այնպես որ նա մինչև վերջը անբաժան մնա մեզանից: Եւ Հայոց Արշակ քազավորին կնութեան տամ իմ դուստրը և այնպիսի մեծ կալված տամ նրան, որ Հայաստանից մեզ մտա գալիս՝ Հայաստանից մինչև Տիգրոն իւր կալվածում իջեանի, մինչև մեզ մտա հասնի: Քազավորին այսպես անենք, իսկ Վասակ զօրավարին կամ մյուս մեծամեծներին ու զորապետներին տանք ոսկի, արծաթ, կերպաս և մարգարիտ»: Պարսից քազավորի մեծամեծներն ու խորհրդակիցները հավանութիւն տվին նրա այս խորհրդին և հաստատեցին նրա խոսքերը, թե լավ է այդպես անել:

Եվ Պարսից Շապուն քազավորն սկսեց ստիպել ու թախանձել Հայոց Արշակ քազավորին, ուզում էր նրան իւր հետ տանել Ստորեստան²⁷, զրպեսզի այնտեղ մեծ փառքով նրան իրեն փեսայացնէ: Իսկ Արշակ քազավորը և բոլոր իւր զորքը ձանձրալի էին համարում այդքան երկայն ճանապարհ գնալը, որովհետև ամեն մարդ, հայ մարդու բնական սովորությամբ, կարոտել էր իւր տանն ու տեղին: Իսկ երբ Անդովկը, Այնուհայց զավառի ճահապետը, իմացավ, թէ Պարսից Շապուն քազավորն ուզում է իւր աղջիկը կնութեան տալ Հայոց Արշակ քազավորին՝ շատ վախեցավ և միտքը կասկածի մեջ ընկավ: Նա հասկացավ, որ երև Արշակը կին առնէ Պարսից քազավորի դուստրը՝ ապա իւր դուստրը անարգութիւն կկրէ. որովհետև այդ ժամանակ Փառանձեմը, Անդովկի դուստրը, որ Գնելի կինն էր եղել՝ Հայոց Արշակ քազավորի կինն էր. ոտտի (Անդովկ) կասկածում էր, որ եթէ քազավորը ուրիշ կին առնէ՝ իւր աղջկանը կանարգէ:

Այնուհետև Անդովկը մտածումնեմ էր մեջ էր ընկնում, մի հնարք էր փնտրում, որով միջոց, որով զուրցէ կարողանա խափանել սերը երկու քազավորների մեջ: Նախ և առաջ նա շատ ոսկի էր տալիս Հայոց Վասակ զօրավարին, Նայնպէս և կաշառում էր բոլոր մեծամեծներին, որպեսզի աջողեցնէ երկու քազավորների մեջ եղած մեծ սերը բակել: Բոլոր մեծամեծները համաձայնութիւն տվին, իրենց առած ոսկու կաշառքով կուրացան: Այնուհետև Անդովկը իւր խորհրդին դավակից էր գտնում Պարսից քազավորի ավագներից մեկին, որ մի ճնարքով, որով միջոցով նենգությամբ տարածայնութիւն ձգէ Պարսից Շապուն քազավորի և Արշակի մեջ: Անդովկը նրան անշափ ու անճամար ոսկի էր

և անհամար, և դնէր բանս 'ի բերան, զի իբրև կերպարանս գուշակի արասցէ ասել ցարհայ Արշակ, թէ ապրեցո զանձն ին, զի նշգրիս խորհուրդ խորհեալ է թագաւորին Պարսից ունել զհեզ և սպանանել: Եւ յորժամ դու գայս ասացես, ասէ, և զմեզ հրամայեսցիր կոչել 'ի խորհուրդն. և զիս բանս աւագանին հաստատեն:

Ապա գայր մտանէր խորհրդակից արհային Պարսից առ արհայն Հայոց. խօսել սկսանէր ընդ նմա զբանս 'ի բերան եղեալ Անդուկայն շարագործի, և ասէր՝ թէ՛ արհայդ Հայոց Արշակ, ապրեցո զանձն ին. զի խորհուրդ խորհեալ է թագաւորին Պարսից Շապուհոյ ունել զհեզ և սպանանել: Կայր հիացեալ և զարմացեալ արհայն Արշակ ընդ բանսն ընդ այնոսիկ, և ասէ. 'ի մեծի վաստակոցն իմոց 'ի վերայ ա՛յս հատուցումն 'ի նոցանէն: Ապա հրաման տայր կոչել զառաջեալ իւրով արհայ Արշակ զամենայն զմեծամեծս իւր, և զամենայն խորհրդակիցս իւր, զվասակ սպարապետն, և զԱնդուկէն զանէր իւր, և որ միանգամ էին նախարարին. և պատմէր նոցա զոր միանգամ լուա ինքն 'ի պարսկէ անտի: Ապա և նոքա ընդ մի բերան ասէին ընդ նմա. թէ մեզ գայդ վաղ լուաք, ցհեզ չիշխեցաք ասել. այլ իրեդ այդ հաստատ են: Բայց արդ, արհայ, գիտեա տես զիա՛րդ ապրեցուցես զանձն ին և զմեզ: Ապա արհայ Արշակ բազում պարզե զանձուց ոսկոյն և արծաթոյ տայր պարսկին այնմիկ, որ ասաց նմա զբանս զայսոսիկ: Եւ ինքեանք կազմեցան պատրաստեցան. խորհուրդ խորհեցաւ Արշակ թագաւորն Հայոց, և յառնէին 'ի գիշերի որ միանգամ մարդ էր 'ի բանակին Հայոց. հեծան 'ի ձիս, և փախան: Եւ առ էտեղ թողին զխորանս և զվրանս զկան և զկարասի և զկազմած իւրեանց, և զբանակն իւրեանց, և զնացին գաղտով. և ոչ ոք 'ի բանակէն Պարսից գիտացին զայն մինչև ցայց ցառաւտն:

Եւ իբրև եղև ժամ այգորելի առ թագաւորն Պարսից, և ամենայն թագաւորք և իշխանք մեծամեծք իւր այգորեալ գային արհային Պարսից, բայց միայն ոչ ուրեմ 'ի մէջ երեւէր թագաւորն Հայոց Արշակ հանդերձ իւրով մեծամեծօքն: Ապա տայր հրաման Շապուհոյ թագաւորն Պարսից իւրոցն, երթեալ տեսանել՝ թէ զինչ իրք իցեն 'ի բանակին Հայոց թագաւորին Արշակայ, զի այնչափ ժամս յամեաց գալ յայգորել թագաւորին Պարսից Շապուհոյ: Ապա երթեալ տեսանէին, զի թափուր կայր բանակն առանց մարդոյ. զի թողեալ էր իւրեանց զխորանս և զվրանս և զնովանոցս և զարահակս և զգանոյս և զանկողինս և զկան և զկազմածս և զկարասի իւրեանց, և զգանձս իւրեանց անգամ. բայց միայն զզէնս իւրեանց որ բարձեալ էին ընդ ինքեանս և զնացեալք: Եւ որք շուգան 'ի բանակն, գային զամենայնն պատմէին Շապուհոյ արհայի Պար-

տալիս և նրան խրատ էր տալիս, որ ֆուռ ձևանալով Արշակ թագաւորին ասել, թե «Գլխիդ նար տես. Պարսից թագաւորը հաստատ միտքը դրել է հեզ բռնելու սպանել»: «Երբ դու այս ասես՝ առում էր Անդուկը, ապա առաջարկիր (թագաւորին), որ մեզ խորհրդի կանչես, և բոլոր ավագները ին խոսքը կհաստատեն»:

Պարսից թագաւորի խորհրդակիցը գայիս էր Հայոց թագաւորի մոտ և սկսում էր ասել այն բաները՝ ինչ որ նրան խրատ էր տվել շարագործ Անդուկը. նա ասում էր. «Արշակ թագաւոր, գլխիդ նար տես, որովհետև Պարսից Շապուհոյ թագաւորը միտքը դրել է հեզ բռնելու սպանել»: Արշակ թագաւորը ապշած մեաց այս խոսքերը լսելիս և ասաց. «Իմ այնքան մեծ ծառայութեան հատուցումն ա՛յս է ուրեմն սրանց կողմից»: Հրամայում էր Արշակ թագաւորը իր մօտ կանչել բոլոր իր մեծամեծներին, բոլոր խորհրդականներին, վասակ սպարապետին, իր աներոջը՝ Անդուկին և առհասարակ բոլոր եղած նախարարներին, և նրանց պատմեց այն ամենը, ինչ որ լսել էր պարսիկիցը: Եվ նրանք բոլորը միաբերան ասացին նրան. «Մե՛նք այդ բանը վաղուց կինք լսել, բայց չէինք վստահանում հեզ ասել. բայց զա հաստատ բան է: Հիմա, թագաւոր, այն նայիր, թե ի՛նչպես պետք է հեզ և մեզ փրկես»: Այն ժամանակ Արշակ թագաւորը ոսկու և արծաթի շատ փանձ պարզե էր տալիս այն պարսկին, որ այն խոսքերն իրեն ասել էր: Արշակ թագաւորը մի միջոց մտածեց, — կազմակերպեցին, պատրաստվեցին, և մի գիշեր վեր կացան որքան մարդ որ կային Հայոց բանակում, ձիերը հեծան ու փախան: Տեղումը բողբոջներն և իրենց խորաններն²³ ու վրանները, իրենց կահավորութունն ու սարքը, իրենց իրեղեններն ու բանակը, և գաղտուկ գնացին, այնպես որ Պարսից բանակից ոչ ոք այս բանը չիմացավ՝ մինչև լուսացավ:

Առավոտը, երբ ժամանակը հասավ Պարսից թագաւորին բարիչոյսի զնալու, և թագաւորներն ու մեծամեծ իշխանները զնում կին Պարսից թագաւորին բարիչոյս մաղթելու՝ միայն Հայոց Արշակ թագաւորն էր իր մեծամեծներով, որ ոչ մի տեղ չէր երևում: Ապա Պարսից Շապուհոյ թագաւորը հրաման էր տալիս իր մարդկանց, որ զնան տեսնեն, թե ի՛նչ է պատահել Արշակ թագաւորի բանակում, որ նա այնքան ուշացավ Պարսից թագաւորին բարիչոյսի գալու: Գնում տեսնում էին, որ բանակը զատարկ էր, մեջը մարդ չկար, որովհետև (զորհերը) բողբոջ էին իրենց խորաններն ու վրանները, հովանոցներն ու սրահակները, բազմոցներն ու անկողինները, կահկարասիքը և սարքերը, մինչև անգամ իրենց զանձերը, այլ միայն իրենց զենքերն էին վերցրել ու զնացել: (Հայոց) բանակը զնացողներն եկան և այս բոլորը պատմեցին

սից: Եւ իբրև լուսւ Շապուհ արքայն Պարսից, քանզի այր իմաստուն էր, գիտացեալ 'ի կարծիս իմաստութեան խրոյ գիրսն՝ որ ինչ եղևն. անդէն ասաց՝ թէ այն փախուստ թագաւորին Հայոց յիմոց աստի եղեալ է. զի 'ի մէնջ 'ի մերմէ 'ի դրանէ աստի էին, ասէ, որք փախուցին գայրն գայն գԱրշակ: Ապա իւրոց աւագացն 'ի մեծամեծացն դեսպան ձիով զբազումս յղէր զհետ թագաւորին Հայոց, հանդերձ երդմամբ 'ի սէր միաբանութեան և յանդիմանութեան. զի դարձցին և զշարախօսութեան զբանս 'ի մէջ անեալ կշտամբեսցին: Եւ ոչ կամեցաւ արքայն Հայոց ունկնդիր լինել բանիցն պատգամատուացն թագաւորին Պարսից Շապուհայ, և ոչ դարձաւ այլ անդրէն յերկիրն Պարսից: Ապա յայն օրէն ետէ և անդր յուզեցաւ պատերազմ զգրգռութեան մարտից նակատուց 'ի մէջ թագաւորին Հայոց Արշակայ և 'ի մէջ թագաւորին Պարսից Շապուհայ ամս անկի քան զերեսուն:

ԻԱ.

ՅԱԳԱԳՍ ԹԷ ԶԻՄՐՊ ԵՂԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԸՆԴ ՇԱՊՈՒՋ ԹԱԳԱՐՈՐՆ ՊԱՐՍԻՑ ԵՒ ԸՆԴ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՐՈՐՆ ՀԱՅՈՑ ԶԱԳԱԶԻՆԵ, ԿԱՄ ԶԻՄՐՊ ՅԱԳԹԷՐ ԱՐՇԱԿ ԱՐԲԱՅ ՀԱՅՈՑ

Ապա ամս ութ, յետ զնալոյն փախչելոյն արքային Հայոց Արշակայ 'ի թագաւորէն Պարսից Շապուհայ, լուս լինէր թագաւորն Պարսից 'ի թշնամութենէ. և խօսէր համակ որոհով, և աղաչէր գԱրշակ արքայ Հայոց՝ սիրով հաշտ և միաբան կալ ընդ նմա յուխտի խաղաղութեան: Վասն զի 'ի մեծ վտանգ շտապի էր թագաւորն Պարսից ստէպ ստէպ յանդադար պատերազմացն 'ի թագաւորաց անտի Յունաց: Իսկ Արշակ արքայ Հայոց ոչ ինչ կամէր անսալ նմա, և ոչ հուպ ինչ լինել 'ի նա. և յղեալ դեսպանս, և ոչ ինչ տալ պատարագս բնձայից, և ոչ հուպ ինչ կամ մօտ լինել 'ի նա բնախն. և զանունն անգամ նոցա ոչ կամէր լսել: Իսկ թագաւորն Պարսից ստէպ ստէպ յղէր պատարագս առ նա, առաջէր դեսպանս: Եւ ինքն հապենպ կոուէր ընդ թագաւորն Յունաց:

Այլ իբրև եղև խաղաղութիւն 'ի մէջ թագաւորացն Յունաց և 'ի մէջ թագաւորին Պարսից Շապուհայ, ուխտից նամակ գրեալ և կնքեալ տայր թագաւորն Յունաց թագաւորին Պարսից: Եւ գրեալ էր յուխտից նամակին այսպէս. Ետու քեզ, ասէ, զնձքին քաղաք՝ որ է յարուեստանի, և զՄիջագետս Ասորոց, և մէջաշխարհին Հայոց. ձեռնքափ եմ, ասէ, թէ կարասցես յաղթել նոցա և արկանել 'ի ծառայութիւն, ես 'ի թիկունս ոչ եկից նոցա: Արդ 'ի նեղ ուրեմն անգեալ թագաւորն Յունաց, և 'ի

Պարսից Շապուհ թագաւորին: Երբ Պարսից Շապուհ թագաւորն այս լսեց՝ սրովհետև խելով մարդ էր՝ իր խելով քանի եղևուրջունը հասկացավ և իսկույն ասաց. «Հայոց թագաւորի այդ փախուստը իմ մարդկանցից է եղել. մեզանից, մեր դրան մարդկանցից են եղել այն մարդուն՝ Արշակին փախցնողները»: Ապա իր սվագ մեծամեծներից շատերին ձյով դեսպան էր ուղարկում Հայոց թագաւորի հետևից՝ սիրո և միաբանութեան երզումով, որպեսզի հետ գառնա, միասին կենն շարախօսութիւններն ու պատժեն: Բայց Հայոց թագաւորը չկամեցավ լսել Պարսից Շապուհ թագաւորի ուղարկած պատգամը և էլ չդարձավ Պարսից աշխարհը: Այդ այդ օրից սկսած պատերազմ՝ կռիվներ ու նահատամարտեր ծագեցին Հայոց Արշակ թագաւորի և Պարսից Շապուհ թագաւորի միջև, որոնք տեկցին ավելի քան երեսուն տարի:

ԻԱ.

ՔԱ ԻՆԶՊԵՍ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՏԵՂԻ ՌԻՆԵՑԱԿ ՊԱՐՍԻՑ ՇԱՊՈՒՋ ԹԱԳԱՐՈՐՆ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՄԵՋ ԵՎ ԻՆԶՊԵՍ ՀԱԳԹԵՑ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԸ

Հայոց Արշակ թագաւորի Պարսից Շապուհ թագաւորից փախչելուց զնալուց հետո Պարսից թագաւորն ուր տարի լուս էր մնում, թշնամութիւն չէր անում, այլ շարունակ քաղցրութեամբ խոսում և ապաշում էր Հայոց Արշակ թագաւորին՝ սիրով ու հաշտ ապրել իր հետ խաղաղութեան դաշինքով: Որովհետև Պարսից թագաւորն այս ժամանակ մեծ վտանգի ու տագնապի մէջ էր՝ Հունաց թագաւորների կողմից տեղի ունեցած անարդար պատերազմների պատճառով: Իսկ Հայոց Արշակ թագաւորը ամենեին չկամեցավ նրան լսել, ո՛չ նրա մտ զնալ, ո՛չ պատգամաւորներ ուղարկել, ոչ մի նվեր կամ ընծա ուղարկել. բոլորովին չկամեցավ նրան մոտենալ, անունն անգամ չէր ուզում լսել: Իսկ Պարսից թագաւորը նրան հանախակի նվերներ ու դեսպաններ էր ուղարկում և ինքը եռանդով կոչում էր Հունաց թագաւորների հետ:

Այնուհետև խաղաղութիւն հաստատվեց Հունաց թագաւորների և Պարսից Շապուհ թագաւորի մէջ: Հունաց թագաւորը դաշնագրի թուղթ գրեց ու կնքեց, տվեց Պարսից թագաւորին, որի մէջ գրված էր այսպէս. «Քեզ եմ տալիս Մծրինը¹²⁴, որ Արվաստանում է գտնվում, և Ասորոց Միջագետքը. Հայաստանի ներքին նահանգներից էլ ձեռք եմ քաշում. եթե կարող ես՝ նրանց հաղթի՛ր և էս իշխանութեան տակ նվաճիր. Լս նրանց օգնութեան չեմ գա»: Այսպէս ուրեմն Հունաց թագաւորը

ճեղին վշտի՝ գայս ձև օրինակի բանիցն կնկէր մուշեակ, և տայր բազա-
տորին Պարսից. և ապա նողոպրէր ՚ի եմանէ:

Այլ իբրև եղև խաղաղութիւն ՚ի մէջ թագաւորին Յունաց և ՚ի մէջ
թագաւորին Պարսից, այնուհետև կազմէր զգօրս իւր թագաւորն Պարսից
Շապուհ, և խաղաց ՚ի վերայ Արշակայ արեալին Հայոց մարտի պատե-
րազմաւ: Իսկ սահմանապահէն թագաւորին Հայոց, որ նստէին ՚ի Փան-
ձակ Ատրպատականի, վաղ ազգ առնէին նմա զիրան միեջև հասեալ էր
նա ՚ի սահմանս Ատրպատականի: Ապա իբրև գայն զգայր թագաւորն
Հայոց Արշակ, հրաման տայր Վասակայ իւրում սպարապետին՝ կազմել
զամենայն զգօրս իւր, և հասանել ՚ի դիմի հարկանել թագաւորին Պար-
սից Շապուհ: Ապա արագ ժողովեր ՚ի մի վայր, հանդէս առնէր Վասակ
սպարապետն ամենայն զօրաց Հայոց. և գտան հեծելագօր սպառազէնք
կուտ վառելիք նիզակաւորք համակ վարսուն բեր, միասիրտ միաբան
միամիտք: Եւ հանդերձ նոքօք յառաջ խաղայր սպարապետն Հայոց Վա-
սակ հասանէր, բախեալ ՚ի դիմի հարկանէր թագաւորին Պարսից: Ան
հասարակ զօրսն զամենայն հարկանէին ՚ի սուր սուսերի իրեանց. և
միածի նողոպրեալ արեալն Պարսից Շապուհ փախչէր: Սակա հասա-
նէին, գերկին, այրացաւեր առնէին առ հասարակ զերկիրն Պարսից. և
ինկեանք կային ունէին զնակաւուն տեղի. այս ինքն զսահմանս Պար-
սից պահէին:

ԻՐ

ՅԱՂԱԳՅ ՅԵՏ ԱՅՍՈՐԻԿ ՈՐ ԸՆԴ ԵՐԵՄ ՏԵՂԵ ԵՂԵԻ ԸՆԿԱՏՆ ՅԵՐՄԻՐՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԿ
ԶՕՐՍՆ ՊԱՐՍԻՑ, ԹԷ ԶԻՔՐԳ ԵՇԱՆ ՅԱՂԹՈՒԹԵԱՆ ՅԱՅՍԻՐ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ԿԱՆԳՆԷՐ

Յայնմ ժամանակի թագաւորն Պարսից Շապուհ ժողովեաց զգօրս
իւր անթիւ և անհամար. իբրև գաւազ առ ափն ծովու. և փիղս բազումս,
զի ոչ գոյր նոցա թիւ: Ընդ երիս բաժանեալ զգօրսն, երկուց զնդացն
զԱնդիկան և զՀազարաւոյստ զօրագլուխս կացուցանէր. և միում զըն-
դին ինկնին թագաւորն լինէր զօրագլուխ: Եւ հրաման տայր թագաւորն
զօրացն՝ ընդ երիս տեղիս խաղալ մտանել արշաւել յաշխարհն Հայոց:
Ապա այս բանք վաղապէս ազգ լինէին առ թագաւորն Հայոց Արշակ,
և առ զօրավարն նոցին Վասակ. ապա և սոքա բազում զօր յաշխարհէ
ժողովեցին, զի ոչ գոյր համար բազմութեանն: Եւ թէ բեր անապարե-
ցին, սակայն զօրն Պարսից արշաւին յերկիրն Հայոց, և ընդ երիս
ասպատակէին:

ճևղն էր ընկնում և նարանատյալ այսպիսի դաշնագիր էր կնկում և
ուղարկում Պարսից թագաւորին և այս կերպով խախտում էր նրանից:

Արդ՝ երբ խաղաղություն հաստատվեց Հունաց թագաւորի և Պար-
սից թագաւորի մեջ՝ այնուհետև Պարսից Շապուհ թագաւորը կազմա-
կերպեց իր զորքերը և պատերազմով եկավ Հայոց Արշակ թագաւորի
վրա: Հայոց թագաւորների սահմանապահները, որ նստած էին Ատր-
պատականի Փանձակում¹²⁶ վաղորտ այս բանը իմաց կին տալիս
Արշակ թագաւորին, դեռ (Շապուհը) Ատրպատական շահաւած: Հայոց
Արշակ թագաւորն այս իմանալուն պէս հրաման էր տալիս իր Վասակ
սպարապետին՝ իր բոլոր զորքերը կազմակերպել և հասնել, Պարսից
Շապուհ թագաւորին դիմադրել: Վասակը շուտով մի տեղ էր ժողովում
զորքը, Հայոց բոլոր զորքին գորահանդես էր կատարում. դուրս եկավ
վարսուն բոլոր հեծյալ, լավ զինված նիզակաւոր զինվոր, միասիրտ,
միաբան, հավատարիմ մարդիկ: Նրանց հետ Հայոց Վասակ սպարա-
պետը առաջ շարժվեց, հասավ ու ընդհարվեց Պարսից թագաւորի հետ:
(Նրա) բոլոր զորքերն անասարակ կատարում էին իրենց սերտով, և
միայն Պարսից Շապուհ թագաւորը մի ձիով փախչում էր: Իսկ սրանք
հասնում, գերում էին, ավերում ու այրում էին անասարակ Պարսից
աշխարհը, և պահպանում կին նակատամարտի տեղը, այսինքն Պարս-
կաստանի սահմանները:

ԻՐ

ԹԵ ԻՆԶՊԵՏ ՍՐԱՆԻՑ ԶԵՏՈ ԵՐԵՔ ՏԵՂ ԸՆԿԱՏՍՄԱՐՏ ՏԵՂԵ ՈՒՆԵՅԱԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
ՊԱՐՍԻՑ ԶՈՐԲԵՐԻ ԶԵՏ ԵՎ ԻՆԶՊԵՏ ՀԱՂԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԱՐՉՅԱԼ
ՀԱՅԵՐԻՆ ԷՐ ՄԵՈՒՄ

Այն ժամանակ Պարսից Շապուհ թագաւորը ժողովեց իր զորքերը
անթիվ ու անհամար բազմությամբ. ինչպես ավազը ծովի ափին, և
բազմաթիվ փղեր. որոնց թիվ չկար: Նա իր զորքերը երեք զնդի բա-
ժանեց, երկու զնդերին զօրագլուխս նշանակեց Անդիկանին և Հազարա-
ւոյստին, իսկ երրորդ զնդին զօրագլուխս լինում էր ինքը թագաւորը:
Եվ հրաման ավեց թագաւորը՝ երեք զնդից մտնել ու արշավել Հայոց
աշխարհը: Այս բաներն էլ վաղորտ հայտնվում կին Հայոց Արշակ
թագաւորին և նրա Վասակ զօրավարին: Սրանք էլ աշխարհից զորք
հավաքեցին, որոնց բազմության թիվ ու համար չկար, և թեպէս շատ
անապարեցին, բայց և այնպէս Պարսից զորքերը Հայաստան մտան և
Երեւն ուղղությամբ ասպատակեցին:

Ապա թագաւորն Արշակ և զիր զօրսն բաժանէր ընդ երկուս. և տայր զմի գունդն Վասակայ սպարապետին, և զեւկրոզ գունդն 'ի ձեռն Ռագասի եղբօր նորին, որ 'ի գործ արութեան քաջ էր անհնարին, բայց 'ի գործ իմաստութեան բախած էր. և զմիւս գունդն իսկ թագաւորն Արշակ առնոյր: Եւ տայր հրաման՝ յառաջ խաղալ պատրաստել, առ դիպան պատահել զօրացն Պարսից: Ապա զայր սպարապետն Վասակ, գտանէր զառաջին առաջն զօրացն Պարսից զՀազարաւովստն, զի հասնալ էին 'ի գաւառն Վանանդայ, 'ի տեղոջն՝ որ անուանեալ կոչէր յԵրևեալ. և բախէր ընդդէմ զօրացն Պարսից մարտի պատերազմաւ: 'Ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից, դարձան 'ի փախուստ, ցրուեցան սփռեցան: Հասանէր զօրավարն Վասակ, արկանէր զզօրսն ամենայն փախստէիցն Պարսից. ոչ ապրեցուցանէին և ոչ զմի և թափեցին ատար բազում և զփիղսն:

'Ի նմին ամսեան 'ի նմին շաբաթու 'ի նմին ատար հասանէր Ռագոս, հանդերձ զօրօք՝ որ ընդ իւրն էին, գտանէր զառաջ երկրորդ զօրացն Պարսից և զԱնդիկան զօրագլուխ Լոցա, զի հասնալ մածեալ բանակէին 'ի վերայ ձկնատեեիցն Առեստեայ: Ապա վաղ զգացին զօրքն Պարսից զհասանել Ռագոսին, և պատրաստեցան 'ի մարտ պատերազմի ընդդէմ զօրացն Հայոց: Ապա հասանէր Ռագոսն ամենայն զնդան. ընդդէմ յարձակէին նակատուն Պարսից, անդէն հարկանէին սատակէին զամենայն առ հասարակ զզօրսն Պարսից, և գլխովին զԱնդիկան սպանանէին: Ապա դիպէր Ռագոսն զնդին փղացն, և տեսանէր զմի 'ի փղաց անդի մեծապէս զարդարեալ, և զարժունական եշանս 'ի վերայ արձակեալ: Համարեցաւ զթագաւորն 'ի փղին յայնմիկ. իջանէր յերկրէն, հանեալ զսուտերն իւր յարձակէր 'ի վերայ փղին, զէն վերացոյց, եմուտ 'ի ներքայ փղին, հարկանէր զներստ փղին, և անդէն ընկնոյր զփիղն 'ի վերայ անձին իւրոյ, և սատակէին երկոքեան. զի ոչ ժամանէր ելանել ներսուտ 'ի փղէն: Յայնմ նակատու, բայց միայն զի մեռաւ զօրագլուխ զօրացն Ռագոսն, այլ 'ի Պարսից զօրացն ոչ ապրեցուցանէին յայնցանէ և ոչ մի:

Իսկ 'ի նոյն ամի 'ի նմին շաբաթի 'ի նմին իսկ ատար, Բանդի 'ի մի օր²⁷ եղին նակատն երեքեան, արդ հասանէր թագաւորն Արշակ, հանդերձ զօրօքն՝ որ ընդ իւրն էին. գտանէր զինքնին թագաւորն Շապուհ, զի հասնալ մածեալ բանակէին 'ի գաւառն Ռասնոյ 'ի տեղիսն՝ որ անուանեալ կոչի Ոսխա²⁸: Ապա անկանէր գիշերի արեայն Արշակ և վերայ բանակին Պարսից, և անդէն ընդ սուր հանէր զամենեսեան. բայց միայն միաձի մագապուր նողապրէր թագաւորն Շապուհ, փախուցեալ անկանէր յաշխարհն Պարսից: Ապա յայնմ ժամանակի յերիցունց գնդացն մի-

Այն ժամանակ Արշակ թագաւորն էլ իր զօրքերը երեք մասի բաժանեց. մի գունդը տվեց Վասակ սպարապետի ձեռքը, երկրորդ գունդը նրա Ռագոս եղբորը, որ Բաբոնիայի և արիւրիայի մէջ նմանը շունէր. բայց իսկի կողմից պակասավոր էր. իսկ երրորդ գունդը վերցնում էր ինքնը Արշակ թագաւորը: Ապա հրաման էր տալիս առաջ շարժվել. գնալ, Պարսից զօրքերին նակատ առ նակատ պատահել:

Վասակ սպարապետը գալիս էր, Պարսից զօրքերի առաջին գունդը. Հազարավովստի հետ. գտնում էր հասած Վանանդ գավառը, մինչև այն տեղը, որ կոչվում է Երևալ, և պատերազմով ընդհարվում էր Պարսից զօրքերի հետ, որոնք փախուստի դիմեցին և ցրվ էկան: Վասակ զօրավարը հասնում կոտորում էր Պարսից բոլոր փախստական զօրքերը: Ոչ մեկին կենդանի չէին թողնում և խլում էին շատ ավար ու փղեր:

Միևնույն ամսում, միևնույն շաբաթում, միևնույն օրը Ռագոսը իր զօրքերի հետ գալիս հասնում էր Պարսից զօրքի երկրորդ զնդին, Անդիկան զօրագլխի հետ, որոնք եկել կուտակվել, բանակ էին դրել Առեստի ձկնորսարանում: Պարսից զօրքերը շուտով իմացան Ռագոսի հասնելը, պատրաստվեցին Հայոց զօրքերի դեմ պատերազմելու: Ռագոսը իր բոլոր զեղով հասավ. հարձակվեցին Պարսից նակատի վրա, Պարսից բոլոր զօրքն առհասարակ կոտորեցին, Անդիկանին էլ միասին սպանեցին: Ապա Ռագոսը հանդիպում էր փղերի զնդին. տեսնում էր որ փղերից մեկը շատ զարդարված էր և կրում էր արժունական եշաններ: Ռագոսը կարծեց, թե այդ փղի վրա (Շապուհ) թագաւորն է, ձիուց իջավ, սուրբ քաջաց, փղի վրա հարձակվեց. զենքը բարձրացրեց, փղի տակ մտավ, փղին փարից զարկեց. փիղն ընկավ նրա վրա և երկուսը միասին մեռան, որովհետև (Ռագոսը) ժամանակ չունեցավ փղի տակից դուրս գալու: Այդ կովի մէջ միայն Ռագոսը մեռավ, Հայոց զօրքի զօրագլուխը, իսկ Պարսից զօրքերից ոչ մեկին կենդանի չթողին:

Միևնույն տարում, միևնույն շաբաթում, միևնույն օրը—որովհետև Երեք նակատամարտերն էլ միևնույն օրը պատահեցին— գալիս հասնում էր Արշակ թագաւորը իր զօրքերի հետ և գտնում էր իրան՝ Շապուհ թագաւորին, որ եկել կուտակվել բանակ էր դրել Ռասնոյ գավառում, Ոսխա կոչված տեղերում: Ապա Արշակ թագաւորը գիշերով հարձակվում էր Պարսից բանակի վրա, բոլորին սրի էր անց կացնում. հագիվ Շապուհ թագաւորը միայն մեկ ձիով ճողպարում էր, փախչում Պարսից աշխարհն ընկնում: Այն ժամանակ (Հայոց) երեք զնդերից հաղթութեան

մեանց դիպէին անտաւորէն յաղթութեանցն. բայց ՚ի Բագոսէ, զի մեռաւ միայն ՚ի միում նակատուն, այլ և ոչ մի ՚ի նոցանէն ոչ ծախէին. յաստուծոյ Էդկ մեծ աշողութիւնն յաղթութեանն: Եւ սոքա ՚ի կողմանս Պարսից ասպատակէին, և հարկանէին մինչև ՚ի կողմանս՝ որ կոչին Խարտիզան: Եւ յցան գանձիւք բազմօք և զինու և զարդու և բազում սաւառ և անչափ մեծութեամբ, և հարստացան անցին ըստ շափ:

ԻՔ

ՅԱՂԱԿՍ ՄԵՐՈՒԹԱՆԱՅ ԱՐՄՐՈՒՆՈՅ, ՈՐ ԱՊՍՏԱՄԲԵԱՅ ՅԱՐՔԱՅԷՆ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿԱՅ, ԵՒ ԱՆԿԱԻ ԱՌ ԹԱԳԱՒՈՐԵ ՊԱՐՄԻՅ ՇԱՊՈՒՂ, ԵՒ ԱՌԱՆՆԻ ԳՐԳՈՒՐ ԶՊԱՏԵՐԱԶՄԱՐԻՆՍԷ, ԵՒ ԹԷ ԶԻԱՐՐ ԲԻՐԱՅԱԻ ՅԱՍՏՈՒԹՈՅ, ԵՒ ԿԱՄ ԶԻԱՐՐ ԵՂԵԻ ԽՈԶՐԵԿԱՆ ԵՒ ԽՈԶՈՏ ԵՐԿՐԷ ՀԱՅՈՑ ՄԻՆՉԵՒ ՅԱՊԱՅ

Յայնմ ժամանակի ասպտամբեաց յարժայէն Հայոց մի ոմն ՚ի նախարարաց մեծամեծացն, Մերութան անուն Արծրունի, և շոգաւ եկաց առաջի թագաւորին Պարսից Շապհոյ, և զնէր ընդ նմա ուխտ եղմամբ, զի յախտեան ծառայ լիցի նմա: Նախ ուրացաւ ՚ի կենացն իւրոց, զոր յաստուածն ունէր. զի եթող զօրէնս Բրիտանոնեան, և խոստովանեզկ Վասն անձին իւրոյ՝ թէ չեմ Բրիտանեայ. և կալաւ զօրէնս մագդեգանցն, այսինքն զմոգուցն. Եպագ երկիր արեգական և կրակի, և խոստովանեզկ թէ աստուածք այն են, զոր թագաւորն Պարսից պաշտէ: Եղ ուխտ ընդ Շապհոյ արժային Պարսից՝ յայնմ հետ թէ իցէ և կարացէ յաղթել Շապուին և ունել Հայոց զաշխարհն, և ինձ դարձ լիցի յիմ աշխարհն և յիմ տունն, նախ Ես, ասէ, շինեցից ատրուշան յիմում տանն սեպհականին, այս ինքն տուն կրակին պաշտելոյ: Եւ կեանս և մահ զնէր ընդ նոսա, խոստացեալ բանիւք և արդեամբք: Եւ զգօրսն Պարսից պատրաստէին առաւել ևս քան զառաջինն, և առաջնորդ ունէին զչարագործն Մերութանն, ասպատակեալ յաշխարհն Հայոց: Յանկարծօրէն այրացաւեր զերկիրն Հայոց առնէին առաջնորդ Մերութանաւ. զորս տային ՚ի կոխումն փղաց, և զկանայս ընդ ցից սայլից հանէին. առնուին կոտորէին զամենայն բնակիչսն վերնագաւառացն Հայոց:

Մինչ զեռ թագաւորն Արշակ ՚ի կողմանսն ստորին գաւառացն յԱնգեղ տան էր յուտեստ, զմիջնաշխարհն քանդեալ բեալ զօրէն Պարսից ասպականէին: Ապա զօրածողով լինէր Վասակ զօրավարն Հայոց, և որ հասին ՚ի ժամանակի անդ ՚ի ձեռն նորա տասն հազար հեծեալ ընդիր ընդիր և քաջ այրեծի, կազմ զինու և բազում պատրաստութեամբ. և հանդերձ նոթօք խաղայր, ՚ի կիրք ձգեալ հասանէր զօրացն Պարսից:

ավետարեւոյն հանդիպում կին միմյանց: Բացի Բագոսից. որ նակատամարտերից մեկում մեռավ՝ ուրիշ ոչ ոք չէր կորել. աստուծոց շնորհով և մեծ աշողութիւնն ու հաղթութիւնն, իսկ (Հայոց զօրհերն) ասպատակում էին Պարսից աշխարհը, ավերում էին մինչև Խարտիզան կոչված տեղը: Կիցան բազմաթիվ գանձերով, զենքերով, զարդերով ու շատ ավարով, և շափից զուրս հարստացան:

ԻԳ

ՄԵՐՈՒԹԱՆ ԱՐՄՐՈՒՆՈՒ ՄԱՍԷՆ, ՈՐ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻՅ ԱՊՍՏԱՄԲԵՆՈՎ ՊԱՐՄԻՅ ՇԱՊՈՒՂ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՄՈՏ ԳՆԱՅ ԵՎ ԱՎԵՆԻ ԵՎՍ ԳՐԳՈՒՐԻՄ ԷՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱՐԻՐԸ, ԵՎ ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՆՈՒ ԲԵՐԱՅԱՎ ԱՍՏՈՒՆ ԵՎ ԱՅՆՈՒՇԻՏԵՎ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԽԱՅԳԱՐԻՉՆ ԵՂԱՎ ՄԻՆՉԵՎ ՎԵՐՉԸ

Այն ժամանակ Հայոց թագավորից ասպտամբեց մեծ նախարարներից մեկը Արծրունյաց ցեղից, Մերութան անունով. նա գնաց ներկայացավ Պարսից Շապուին թագավորին և երդումով ուխտ դրեց. որ առ միշտ նրա հպատակը կլինի: Նա ուրացավ իր կյանքի՝ իր աստվածը, որովհետև հրաժարվեց Բրիտանոնեանցից և իր մասին վկայեց, թե Բրիտանոնյա չեմ, ընդունեց մագդեգանց՝ այսինքն մոգերի կրոնը, երկրպագեց արեգակին ու կրակին. խոստովանեց թե աստվածները հրանք են՝ որոնց պաշտում է Պարսից թագավորը: Նա ուխտ դրեց Պարսից Շապուին թագավորի հետ, թե ասպագայում եթե Շապուինը կարողանա հաղթել և Հայոց աշխարհը նվաճել և Ես կարողանամ իմ աշխարհը և իմ տունը վերադառնալ՝ նախ Ես, ասում էր, ատրուշան կշինեմ իմ սեփական տանը, այսինքն կրակը պաշտելու տուն: Կյանքի և մահվան ուխտ էր զնում նրանց հետ խոստով ու գործով: (Այնուհետև) պատրաստում էին Պարսից զօրք՝ առաջինից ավելի մեծ քանակությամբ՝ Հայոց աշխարհն ասպատակելու: Նրանց առաջնորդն եղավ շարագործ Մերութանը: Նրա առաջնորդությամբ Հայոց աշխարհը կրակի և ավերածի էին մատնում, ոմանց փղերին ոտնակոխ էին անել տայիս, կանանց սայլերի ցցի վրա էին հանում, Հայոց աշխարհի վերին զավառներն առնում, բոլոր բնակիչները կոտորում էին:

Մինչդեռ Արշակ թագավորը ուտեստի՝ կերակրվելու համար¹²⁶ ստորին զավառներում էր, Անգեղ տանը՝ Պարսից զօրհերը միջնաշխարհը քարոտեցին էին անում: Ապա Հայոց Վասակ զօրավարը զօրք էր ժողովում. նա կարողացավ այդ ժամանակ կազմակերպել ու սարքավորել տասը հազար ընտիր ու քաջ հեծելագոր. նրանցով առաջ շարժվեց, փութով հասավ Պարսից զօրքի վրա: Նրբ Պարսից թագավորի

Իսկ իբրև զգացիւն զօրավարին զօրաց թագաւորին Պարսից՝ եթէ զօրա-
ժողով է ՚ի վերայ նոցա զօրավարն Հայոց Վասակ, զմնացորս աշխար-
հին գերփեցիւն գերեցիւն առին և փախեան յաշխարհն իւրեանց նեպով
տագնապաւ: Ապա զհետ կրթեր Վասակ Մամիկոնեան, և երբայր հասա-
նէր նոցա. շուէին ՚ի սահմանս Ատրպատականին: Իսկ զօրքն թագաւորին
Պարսից թողին զգերին, և փախստական լինէին հանդերձ Մերուժա-
նան: Եւ թափէր անշափ և անթիւ զամենայն զառնայ գերութիւնն, և
դառնային խաղաղութեամբ առ թագաւորն Արշակ:

ԻԿ

ՅԱՂԱԳՍ ՄԵՐՈՒԺԱՆԱՅ, ԹԷ ԶԻԱՐԴ ԱՊՍԱՄԵՐ ԵՒ ԳՐԳՈՒՐ ԶԹԱԳԱՌՈՐ ՊԱՐՍԻՑ
ՇԱՊՈՒՂ, ԵՒ ԱՌՆԷՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄ, ԵՒ ԶԻԱՐԴ ԼԻՆԷՐ ԱՌԱՋԱՌՈՐ ԹԱԳԱՒՈՐՆ
ՊԱՐՍԻՑ ՇԱՊՂՈՅ, ԵՒ ԱՍՔՐ ՀԷՆ ՅԱՇԵՍՐԸՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵ, ԵՒ ԳՒՄ ԶԻԱՐԴ ԳԵՐԷՐ
ԶՈՍԿԵՐՍ ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՅ, ԿՈՄ ԶԻԱՐԴ ԶՕՐԱՎԱՐՆ ՎԱՍԱԿ ԹԱՓԵԱՅ ԶԳԵՐԵԱԿՍ ԵՎ
ՅԱՂԹԵԱՅ ԹՇՆԱՄԻՈՅՆ

Ապա յետ այսորիկ Մերուժան վատանշան զրգոէր զթագաւորն Պար-
սից զՇապուհն ՚ի վերայ թագաւորին Արշակայ մեծաւ բարկութեամբ:
Ապա զօրաժողով լինէր թագաւորն Պարսից Շապուհ. և լրտեսս արձա-
կէր, դիտել զարքայն Հայոց զԱրշակ: Եւ մինչ նա դեռ զգուշացեալ Ար-
շակ արքայն Հայոց հանդերձ իւրով զօրօքն զԱտրպատական սահմա-
նօքն, զի անդ սպասէր զօրացն Պարսից. նոցա առաջնորդ կալեալ
զՄերուժանն՝ ընդ այլ կաթել ասպատակ յաշխարհն Հայոց առնէին: Զի
ընդ Աղձնիս և ընդ Մոփս մեծ, ընդ Անգեղ տունն և ընդ գաւառն Անձ-
տայ ընդ Մոփս Շահունոց, ընդ Մզուր գավառն և ընդ Դարանաղէ, ընդ
Եկեղեաց, զկողմանս այնց գաւառացն Շապուհ թագաւորն Պարսից հան-
գերձ անթիւ զօրօքն ասպատակել հեղեալ ծաւայլէր բազմութեամբ իբրև
զշուրս բազումս:

Այրեհացաւեւ առնէին, և զանթիւ մարդիկ արկանէին ՚ի սուր սու-
սերի իւրեանց. զկանայս և զմանկտի հանէին ընդ ցից սայլից, զկէսս
զօր ՚ի ներքոյ կամացն արկեալ կաստին: Եւ զարանց բազմութիւնս
տային ՚ի կոխումն փղաց. և զառանց թուոյ զմատաղ մանկտոյն, զայն
՚ի գերութիւն վարէին. և զբազում ամուրս քանդէին, և զբերդս աներէին
զամուրս: Եւ առին աներեցին զմեծ քաղաքն Տիգրանակերտ, որ էր ՚ի
գավառին Աղձնեաց յիշխանչութեան բղեշխին. քառասուն հազար երդ,
զայն նոյնճետայն ՚ի գերութիւն խաղացուցին. և ինքեանք ՚ի Մոփս

զօրավարներն իմացան, թե Հայոց Վասակ սպարապետը զորք է ժո-
ղովել իրենց դեմ՝ աշխարհում մնացածներին կողպտեցին, գերի
վերցրին ու շտապ-շտապ փախան իրենց աշխարհը: Նրանց հետամուտ
Երավ Վասակ Մամիկոնյանը և հասավ (այն ժամանակ), երբ նրանք
անցնում էին Ատրպատականով: Պարսից թագավորի զորքերը գերիներ-
ըր թողին ու փախան Մերուժանի հետ: (Հայոց զորքերը) գերութունից
ազատեցին անշափ ու անթիվ բազմությունը և խաղաղությամբ դարձան
Արշակ թագավորի մոտ:

ԻԷ

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ԼԻՆԷՐ, ԹԷ ԻՆՉՊԵՆ ԱՊՍԱՄԵՐԵՆՈՎ, ԳՐԳՈՒՐ ԵՒ ՊԱՐՍԻՑ ՇԱՊՈՒՂ
ԹԱԳԱՎՈՐՆ, ԵՎ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ ԱՌՆԷՐ, ԻՆՉՊԵՆ ԵՎ ՊԱՐՍԻՑ ԹԱԳԱՎՈՐՆ,
ԱՌԱՋԱՌՈՐ ԹԱԳԱՎՈՐՆ, ԱՊՍԱՄԵՐ ԶՕՐԷ ԵՒ ԲԵՐՈՒՄ ՀԱՅՈՑ ԱՇԵՍՐԸՆ, ԻՆՉՊԵՆ
ԳԵՐԷՐ ԵՒ ՏԱՆՈՒՄ ԱՐՇԱԿՈՒՆԷ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԻ ՈՐՈՒՄԵՐԸ, ԵՎ ԻՆՉՊԵՆ ՎԱՍԱԿ
ԶՕՐԱՎԱՐԸ ԹՇՆԱՄՈՒՆ ՀԱՂԹԵՅ ԵՎ ԳԵՐԵՐԸ ՆՐԱՆՑԻՑ ԵՍ ԽԵՆՑ

Մտանից հետո վատանշան Մերուժանը Պարսից Շապուհ թագավո-
րին զրգոելով սաստիկ բարկացրեց Արշակ թագավորի վրա: Ապա
Պարսից Շապուհ թագավորը զորք էր ժողովում, լրտեսներ էր արձա-
կում՝ Հայոց Արշակ թագավորին դիտելու: Եվ մինչ Հայոց Արշակ թա-
գավորը իր զորքով Ատրպատականի սահմանների մոտ էր գտնվում,
այդ կողմերին զգուշանալով — որովհետև այդտեղ էր նա սպասում
Պարսից զորքերին՝ — սրանք, Մերուժանին առաջնորդ բանելով՝ ուրիշ
կողմ շտու տալով¹²⁷ ասպատակեցին Հայոց աշխարհը: Նրանք անցան
Աղձնիքով, Մեծ Մոփսով, Անգեղ տանով, Անձիտ գավառով, Շահունի
Մոփսով, Մզուր գավառով, Դարանաղիով, Եկեղաց գավառով: Պար-
սից Շապուհ թագավորը անթիվ զորքերով այս գավառները մտավ ու
ծավալվեց հեղեղի նման:

Կրակի ու ավերածի էին մատնում աշխարհը, անթիվ մարդիկ էին
կոտորում իրենց սրերով, կանանց ու երեխաներին սայլերի ցցերի վրա
էին հաճում, մի մասն էլ կամերի տակ էին ձգում, կալսել էին տալիս,
տղամարդկանց բազմությունը ձգում էին փղերի ոտների տակ կոխան
լինելու և անթիվ քանակությամբ մահը երեխաների գերի էին տանում:
Շատ ամրոցներ քանդում էին, շատ ամուր բերդեր ավերում: Նրանք
առան Տիգրանակերտ մեծ քաղաքը, Աղձնիք գավառում, բղեշխի իշխա-
նության մեջ, և այնտեղից քառասուն հազար ընտանիք անմիջապես
գերի էլեկով՝ իրենք արշավեցին Մեծ Մոփս գավառը: Այնտեղի բերդե-

մեծ արշաւեցին: Եւ անդ էին բերդի, զոր ասին. և էր, զոր ոչ կարացին առնուլ: Եւ գալին պահ արկանէին շուրջ գնեցեղ զամուր բերդան, որ է յԱնգեղ տանն գաւառին. զի անդ էին բազում Հայոց թագաւորացն զբերեզմանէ շիրմացն արանցն Արշակունեաց. բազում գանձի մըբերեալ մնացեալ կային ի՛ նախնեացն ի հնոց ժամանակաց հետ: Չուան պահ արկին գրեթեալն. ապա իրեւ ոչ կարէին առնուլ վասն ամուրեան տեղոյն, թողոյն և զնային: Եւ զբազում բերդոք զանց ասէին, զի ոչ կարէին մարտնչել ընդ ամուրսն. բայց միայն մատենցաւ ի ձեռս նոցա ամուր բերդն Անի ի Դարանաղեաց գաւառին անդ, զի շարագործն Մերութանն հնարաւորութեամբ մեքէնայէր ամուր բերդին այնմիկ: Կանէին ի վեր, և կործանէին զպարսպ նորս. և իջուցանէին անթիւ գանձս ի բերդէն: Եւ բանային զգերեզմանս գառաշին թագաւորացն Հայոց զարանց քաջաց զարշակունոյ, և խաղացուցանէին, ի գերութիւն զսկերս թագաւորացն. բայց միայն զգերեզման շիրմին Սանատրիոյ աբխային ոչ կարացին բանալ վասն անհեղեղ սկայագործ հաստաշինած հարտարագործ արարածոցն: Ապա զնացեալ անտի ի քայ մերձէին, ընդ այլ դիմեալ՝ ասպատակս կապէին, ընդ կողմանս Քասկնոյ յառաջ խաղային և ինքեանք, կամէին ի թիկանցն կուտ, անկանել հասանել ի՛ վերայ գորացն թագաւորին Հայոց:

Ապա մինչ դեռ այս ամենայն լինէր, գուժկան հասանէր աս թագաւորն Արշակ, և ասէն նմա. «Իս աւաղիկ առաջոյ սպասես թշնամեացն, նստիս յԱտրպատականի. իսկ թշնամիքն զթիկամբն անկեալ կստորեցին զաշխարհս. և արդ դիմեալ գան ի վերայ էս: Ապա իրեւ գայս լսէին թագաւորն Հայոց Արշակ և զորավարն նորին Վասակ, հանդէս առնէին զորացն իրեանց: Եւ գտան ի ժամանակին անդ ընդ ձեռամբն զորավարին Վասակայ արք գործոց իրեւ վաքսուն հագար, ընտիրք և պատերազմողք. որ միամիտք և միասիրտք էին միաբանութեան գործոցն պատերազմին, հասանել մարտնչել ի վերայ որդոց և կանանց իրեանց, և ի վերայ աշխարհին դնել զանձինս իրեանց մինչև ի մահ և ի վերայ աշխարհին գաւառացն ընկալութեան, հասանել մարտնչել ի վերայ եկեղեցեացն իրեանց, ի վերայ ուխտին պաշտամանն սրբոյ եկեղեցեացն իրեանց, ի վերայ հաւատոց ուխտին անուան աստուծոյ իրեանց, փոխանակ բնակ տերանց իրեանց արշակունեոց: Զի անգամ ոսկերք թագաւորացն մեռելոց և բազում ժողովուրդք իլեայք յիրաբանչիր տեղեաց, փոփոխեցան յօտարութիւն:

Ապա Վասակ սպարապետն հանդերձ վաքսուն հագարոք յառաջ խաղայր, դարձեալ ընդ կրով թողայր զթագաւորն Արշակ յամուր տեղոյ ուրեմն յերկրին Մարաց, հանդերձ սպասաւորոքն: Եւ ինքն գայր

րից մի մասը առան, մյուս մասը շկարողացան առնել: Այնտեղից եկան պաշարեցին Անգեղ ամուր բերդը Անգեղ տան զավառում, որովհետեւ այնտեղ կային Հայոց շատ Արշակունի թագավորների գերեզմաններ և վաղուցվանից ի վեր այնտեղ ամբարված էին շատ գանձեր: Գնացին պաշարեցին բերդը և երբ, տեղի ամուրքյան պատճառով, շկարողացան առնել՝ թողին ու զնացին: Շատ բերդեր էլ թողին անցան, որովհետեւ չէին կարողանում այն ամրոցների հետ կռուիլ: Նրանց ձեռքն անցավ միայն Անի բերդը Դարանաղիք զավառում, որովհետեւ շարագործ Մերութանը մի հնարք մեքէնայեց այդ ամուր բերդի դեմ: Վեր էին բարձրանում, պարսպներ կործանում էին և բերդից անհամար գանձեր էին դուրս բերում: Քաց էին անում Հայոց նախկին թագավորների, քաջ Արշակունիների գերեզմանները և թագավորների ոսկորները գերի էին տանում: Չկարողացան բանալ միայն Սանատրուկ թագավորի շիրմարձ՝ նրա անհեղեղ հսկայական պիղոս ու հարտար շինվածքի պատճառով: Այնտեղից հեռանալով, արիշ կողմ ասպատակեցին, առաջ շարժվելով դեպի Քասեհի կողմերը. մտազբովում էին թիկունից հարձակվել Հայոց թագավորի զօրքերի վրա:

Երբ այս ամենը կատարվում էր՝ զուժկան էր գալիս Արշակ թագավորի մօտ. նրան հայտնեցին, թե «Իս այդպեղ Ատրպատականում նստած՝ թշնամուն սպասում ես առաջից, իսկ թշնամիները քո թիկունքը անցնելով աշխարհը կստորեցին և հիմա գալիս են քեզ վրա»: Երբ այս լսեցին Հայոց Արշակ թագավորը և նրա Վասակ զորավարը՝ զորահանդես կազմեցին: Վասակ զորավարի ձեռքի տակ այդ ժամանակ պատրաստ գտնվեց պատերազմական զործի պիտանի մոտ վաքսուն հագար մարդ, ընտիր պատերազմողներ, որոնք միաբան, միասիրտ, համարակամ զնում էին պատերազմի, որպեսզի հասնեն ու պատերազմեն իրենց կանանց ու որդոց համար. իրենց կյանքը զոհեն աշխարհի համար, իրենց բնակած տեղերի համար, կռվեն իրենց եկեղեցիների համար, սուրբ եկեղեցիների պաշտոնյաների համար, իրենց հավատի ու աստուծու համար, իրենց բնիկ տեղերի՝ Արշակունիների համար: Ռոպհետն նույնիսկ թագավորների ոսկորներն ու բազմաթիվ ժողովուրդ տեղահան արված՝ օտարության էին ընկած:

Ապա Վասակ սպարապետը իր վաքսուն հագարովը առաջ էր շարժվում. իր ետևն էր թողնում Արշակ թագավորին սպասավորների հետ Մարաց աշխարհում մի ամուր տեղում, իսկ ինքն գալիս հասնում

հանգի և նա խաղացեալ գայր 'ի վերայ Հայաստան երկրին ընդ դէմ սոցա, ապա առա փութացեալք հասանէին յԱտրպատական. և զտանէին զբանակն արձային Պարսից 'ի Թաւրիշ բանակեալ:

Հասանէր Վասակ սպարապետն հանդերձ քան թիւրուքն, անկանէր 'ի վերայ բանակին Պարսից: Միաձի նողորեալ թագաւորն փախչէր, և առնուին յաւարի զամենայն կարաւանն Պարսից. և զամենայն զօրսն Պարսից բազմութեանն կտորեցին, և առին աւար թագաւոր 'ի բանակին, զի ոչ գոյր նոցա թիւ: Ասպատակ սուեալ առնուին զամենայն Ատրպայական երկիրն. Բանդեայ բռնին զերկիրն. մինչև 'ի հիմանց կործանէին. և խաղաղացուցանէին զգերասիին երկրին քան զաստիղս բազմութեամբ: Եւ զամենայն գայր երկրին հանէին ընդ սուր. և ինքնանք զգուշացեալք սահմանօք երկրին իրեանց. պահ արկեալ պահէին մեծաւ զգուշութեամբ:

19

ՅԱՂԱԿՍ ՎԱՍԿ ՊԱՐՍԻԿ. ԵՒ ՉՈՐԵՔԶԱՐԻԿԸ ՀԱԶԱՐԱՅՆ. ՈՐ ԵՊԵՍՍ ԷՆԵ 'Ի ՎԵՐԱՅ ՀԱՅՈՑ. ԵՒ ԵՊԵՆ ԼՈՆԷՆ. 'Ի ԶՈՐԵՆ ՀԱՅՈՑ

Ապա զամարեաց թագաւորն Պարսից Շապուհ գվինն 'ի վերայ արձային Հայոց Արշակայ շորեմնաբիւ հագարաւ: Ապա գայր էլանէր Վինն. առպատակ սփռէր ընդ ամենայն երկիրն սահմանացն Հայոց: Եւ ապա իբրև զխոսցեալ թագաւորն Հայոց Արշակ, հասանէին 'ի վերայ զօրացն Պարսից. կտորեալ առ հասարակ ընդ սուր հանէր զամենայն զօրսն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական առնէր մինչև 'ի կողմանս սահմանացն Պարսից: Սատակէին զհոսա, և ինքնանք զարձեալ ունէին զնակատուն տեղի:

19

ՅԱՂԱԿՍ ԶՈՐԱՎԱՐԻՆ ՊԱՐՍԻԿ ԱՆԿԻՎԱՆԱՑ. ՈՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԲԻԲՐՈՆ ՀԱՅԱՆԷՐ ԱՌԱՐ ԱՌՆՈՐԸ ԶԵՐԿՐՆ ՀԱՅՈՑ ԹԷ ԶԻՍԵՐԻ ՎԱՍԿԻ ՄՊԱՐԱՊԵՏՆ ՀԱՅՈՑ ԵՍՆԱՐ ԸՆԿ ԱՌԱՋ ՆՈՐԱ ԵՐՈՍՏԱՍԱՆ ԲԻԲՐՈՆ. ՀԱՐԿԱՆԷՐ ԶՆԱ ԵՒ ԶՉՕՐՍ ՆՈՐԱ

Ապա յետ այսորիկ առաքէր արձայն Պարսից 'ի վերայ արձային Հայոց զունդ կազմեալ պատրաստեալ արս ընդիրս պատերազմողս իւր և զհառասուն բիւր, զալ առնուլ այրել անբել զերկիրն Հայաստան, և

թագաւորն էլ իւր բոլոր զօրեհեռով շարժվել զայլս և Հայաստան աշխարհի վրա սրանց դեմ. սրանք էլ շտապով հասան Ատրպատական և Պարսից զօրք գտնում էին բանակ զբաժ թափելովում:²⁹

Վասակ սպարապետը քան թյուրով հարձակվում և Պարսից բանակի վրա: Թագաւորը մի ձիով փախչում և. (ճայերը) ավար էին առնում պարսիկների ամբողջ կարավանը³⁰, Պարսից բազմարիվ զօրքն ամբողջապես կտորում էին և բանակից հաշվից դուրս ավար էին առնում: Ասպատակում էին ամբողջ Ատրպատական աշխարհը, Բարսեանդ էին առնում երկիրը. հիմնից կործանում էին և զերիներ էին բերում այնտեղից աստղերի բազմութեամբ. այդ երկրի բոլոր մարդկանց սրի էին Լուշում և իրենք երկրի սահմաններին պահապան կանգնելով՝ մեծ զգուշութեամբ պահպանում էին:

19

ՎԵՆ ՊԱՐՍԻԿԸ ԵՎ ԶՈՐԱ ՀԱՐՅԱՐԸ ՀԱԶԱՐ (ԶՈՐԷ) ՄԱՍԿ. ՈՐԵՆՔ ԵՊԵՍ ԷՆԱՅՈՑ ՎՐԱ ԵՎ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԵՆՆ ՀԱՅՈՑ ԶՈՐԷՐԵՑ

Ապա Պարսից Շապուհ թագաւորը Վինին շոքս հարչուր հագար զօրով զամարեց Հայոց Արշակ թագաւորի դեմ: Պայիս և Վինը և առպատակում և Հայոց աշխարհի բոլոր սահմանները: Երբ Հայոց Արշակ թագաւորն այս իմացավ՝ վրա և հասնում Պարսից զօրեհերին, բոլոր նրանց զօրք կտորում և առհասարակ սրի էր Լուշում, մնացածներին էլ փախցնում և մինչև Պարսկաստանի սահմանները: Նրանց կտորեցին և ետ դառնալով պահպանում էին հակառակ տեղը:

19

ՊԱՐՍԻԿ ԱՆԿԻՎԱՆ ԶՈՐԱՎԱՐԻՆ ՄԱՍԿ. ՈՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԲՅՈՒՐՈՎ ԳԱՆՍ ԷՐ ՀԱՅՈՑ ԱՆԵԱՐԸՆ ԱՎԱՐ ԱՌՆՈՐԸ, ԵՎ ԹԵ ԼՆԶՊՈՍ ՀԱՅՈՑ ՎԱՍԿԱ ՍՊԱՐԱՊԵՏԸ ՆՈՐԱ ԷՆԿ ԷՐ ԵՆՈՐԻՄ ՏԱՌՆԵՐՈՎՈՆ ԲՅՈՒՐՈՎ ԵՎ ԶԱՐԿՈՒՄ ԷՐ ՆՈՐ ԶՈՐԷՐԸ

Սրանից հետո Պարսից թագաւորը Հայոց թագաւորի վրա և տղարկում լավ կազմակերպված զունդ, Բառասուն թյուր ընտիր պատերազմող մարդիկ, որ զան Հայաստան աշխարհն առնեն, այրեն ու

Անդկան զորագլուխ նոցա, գայր հասանէր ասպատակ առնէր յերկիրն Հայոց: Ապա գայր հասանէր ընդ առաջ նորա Վասակ Մամիկոնեան սպարապետն Հայոց Երկոտասան բիրտով. հարկանէր սատակէր զնա և զգօրս նորա, քափէր զգարդ նոցա, և ոչ ապրեցսցանէր ՚ի նոցանէ և ոչ մի. և ինէն կայր Բաշութեամբ ունելով զնակատուն տեղի:

ԵԸ

ՅԱՂԱԳՍ ՀԱԶԱՐԱՆՈՒԹԵՏՈՅՆ՝ ՈՐ ԷՐ ՄԻ Ի ՆԱԽԱՐԱՐԱՅՆ ՊԱՐՄԵՑ, ԶՈՐ ԱՌԱՔԵՆԱՑ ՇԱՊՈՒՇ ԱՐՔԱՅ ՈՒՔՍՈՒՆ, ԲԻՒՐՈՒՆ ԶԱՐԿԱՆՆՈՒ ԶԵՐՈՒՐՆ ՀԱՅՈՑ, ԵՔԷ ԶԻՄԻՐՎ ՎԱՍԱԿ ԵՎ ԸՆԴ ԱՌԱՋ ՆՈՐԱ ՄԵՏԱՍԱՆ ՀԱՐԿԱՆԷՐ ՍԱՏԱԿԷՐ ԶՆԱ ԵՆ ԶԶՈՐՍ ՆՈՐԱ Ի ՍԱՀՄԱՆՈ ԱՂԶՆԵԱՑ

Եկն Լեհա Հազարաւոխտ ՚ի զօրացն Պարսից, գալ այրեացաւեր առնել, ՚ի հիմանց տապալել զերկիրն Հայոց: Եւ դիմեալ ընդ երկիրն Աղծնեաց, կամեցաւ ծառայել ընդ երկիրն Հայոց և ընդ ամենայն սահմանս նոցա: Ապա էլանէր Վասակ ընդ առաջ նորա հանդերձ մտաւսան հազարաւ, հարկանէր սատակէր, և զգօրսն զմնացեալսն փախստական արկանէր յերկիրն Պարսից. և զՀազարաւոխտն անդէն սպանանէր:

ԵԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴՄԱՐՈՒՆԿ ՎՍԵՄԱԿԱՆՑ, ՈՐ ԽՆՍՈՒՆ, ԲԻՒՐՈՒՆ ՏԱՊԻՒ ԶՈՐՔԷ՛ ԶՈՐ ԱՌԱՔԵՆԱՑ Ի ՎԵՐԱՑ ԱՐՇԱԿԱՑ ԱՐՔԱՅԻՆ ՀԱՅՈՑ ՇԱՊՈՒՇ ԱՐՔԱՅՆ ՊԱՐՄԵՑ: ԱՊԱ ԵՎԱՆԷՐ ՎԱՍԱԿ ԶՈՐԱՎԱՐՆ ՀԱՅՈՑ, ՀԱՐԿԱՆԷՐ ԶՆԱ ԵՆ ԶԶՈՐՍ ՆՈՐԱ

Ապա գայր հասանէր ՚ի կառուականի տոհմէն Դմաւունդ Վսեմական, հանգերձ ինեսուն բիրտուն՝ որ առաքեալ էին ՚ի Շապհոյ արքայէն Պարսից յերկիրն Հայոց, տալ ընդ նոսա մարտ պատերազմի: Ապա կազմեցան պատրաստեցան զօրն Երկրին Հայոց, և Վասակ զօրավար նոցա. էլին պատերազմել ՚ի դիմի հարկանել նոցա: Ապա ՚ի պարտութիւն մատնեցան զօրն Պարսից յերեսաց նոցա, դարձան ՚ի փախուստ: Հասանէր Վասակ, կոտորէր սպանանէր հարկանէր ՚ի նոցանէն, զի և մի ոչ ապրեցուցանէր. և զՎսեմականն ՚ի մէջ զօրացն սպանանէր: Եւ սինդհորհն²⁹ արտառոյ իրեանց սահմանացն հալածեալ տանէին:

ավերեն: Նրանց զորագլուխն էր Անդիկանը, որ գալիս ասպատակում էր Հայոց աշխարհը: Ապա նրա դեմ էր դուրս գալիս Հայոց սպարապետ Վասակ Մամիկոնյանը տասներկու բյուրով. շարդում կոտորում էր նրան և նրա զօրերը, իսկում էր նրանց զարդերը, ոչ մեկին կենդանի չէր թողնում, և ինքը Բաշությամբ պահպանում էր նակատի տեղը:

ԵԸ

ՀԱԶԱՐԱՎՈՒԹԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՊԱՐՄԵՑ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻՑ ՄԵԿԵ ԷՐ, ՈՐԻՆ ՇԱՊՈՒՇ ՔԱԳԱՎՈՐԸ ՈՒՔՍՈՒՆ ԲՅՈՒՐՈՎ ՈՒՂԱՐԿՅՑ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԸ ԱՎԵՐԵՆՈՒ, ԵՎ ՔԵ ԽՆՍՈՒՆ ՎԱՍԱԿ ԵՎ ՄԵՆԱԿԱՆ ԶԱՐԿԱՆՈՎ, ԶԱՐԿՅՑ ՈՒ ԿՈՏՈՐՅՑ ՆՈՒՆ ՈՒ ՆՐԱ ԶՈՐՔԵՐԸ ԱՂԶՆԷԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հազարավոխտը եկավ նասավ Պարսից զօրերով, որպեսզի Հայոց աշխարհը այրե ավերե, հիմնահատակ անե: Նա դիմեց Աղծնիքի վրա, կամենալով այնտեղից սփռվել Հայոց աշխարհի բոլոր սահմանները: Ապա նրա դեմ էր դուրս գալիս Վասակը տասներկու հազարով. շարդում կոտորում էր նրա զօրերը, մնացածին փախցնում էր Պարսից երկիրը, իրեն Հազարավոխտին էլ սպանում էր:

ԵԹ

ԴՄԱՎՈՒՆԿ ՎՍԵՄԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐԻՆ ՊԱՐՄԵՑ ՇԱՊՈՒՇ ՔԱԳԱՎՈՐԸ ԽՆՍՈՒՆ ԲՅՈՒՐ ՏԱՊԱՐԻՍԱՆԵՐԻՑ: ԶՈՐՔՈՎ ՈՒՂԱՐԿՅՑ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ՔԱԳԱՎՈՐԸ ԴԵՄ, ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՎԱՍԱԿ ԶՈՐԱՎԱՐԸ ՆՐԱ ԴԵՄ ԷՐ ԴՈՒՐՍ ԳԱԼԻՄ, ԶԱՐԿՈՒՄ ԷՐ ՆՐԱՆ ԵՎ ՆՐԱ ԶՈՐՔԵՐԸ

Ապա գալիս հասնում էր Դմավունդ Վսեմականը կավոսական տոհմից ինեսուն բյուր զօրով, որոնց ուղարկել էր Պարսից Շապուհ քաղաքովոր Հայոց դեմ պատերազմելու: Այն ժամանակ Հայոց աշխարհի զօրերը և նրանց Վասակ զօրավարը կազմակերպվեցին, պատրաստվեցին և դուրս եկան նրանց դեմ պատերազմելու: Պարսից զօրերը պարտություն կրեցին նրանցից և փախուստի դիմեցին: Վասակը հասնում էր, շարդում կոտորում էր նրանց, ոչ մեկին կենդանի չէր թողնում. Վսեմականին էլ սպանում էր զօրերի մեջ: Իսկ սինդհորհն²⁹ նախածում էին իրենց սահմաններից դուրս:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՂԻՆՆԵՐ ԵՒ ՉՈՐԵՔԸՄԻՒՐ ԲԻՐՈՒՆ ԳԱՅՐ ՀԱՍՆԵՐ, ՏԱՅՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄ
ԸՆԴ ԱՐԵՎԱԿԱՅ ԱՔԱՅԻՆ, ԵՒ ԶԻԱՐԿ ՄԱՏՆՆՅԱԼ Դ ԶՆՌՍ ՎԱՍԱԿԱՅ ԶՕՐԱՎԱՐԻՆ
ՀԱՅՈՑ ԱՄԵՆԱՅՆ ԶՕՐՕՐՆ ՀԱՆԿԵՐԸ

Ապա գայր հասանէր Վահրին ՚ի Վահրինայ, և զօրն Պարսից շո-
բեհարիւր բիւրուն առաւեալ ՚ի Շապինոյ արեւայէն ՚ի վերայ Հայաստան
աշխարհին, աւար առնուլ և կորսուանել զերկիրն զօրացն թագաւորու-
թեանցն Հայոց. և գային հասանելին ՚ի տեղին, որ կոչին Մախագեան:
Ապա Բառասուն հազարաւ ելանէր Վասակ զօրավարն ընդդէմ նոցա.
հարկանէր սասակէր զգօրս նոցա, սպանանէր գ՛վահրինն, և կոտորէր
զգօրսն Պարսից, և ոչ թողոյր ՚ի նոցանէ և ոչ մի. և զգուշանայր զսան-
մանս Երկրին իւրոյ:

ԱԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԳՈՒՄԱՆԿ ԵՒ ՉԱՊՈՆ, ԵՒ ՄԵՏԻՒ ՊԱՐՏԱՆՔՈՒ ՊԱՐՏՆԱԿ ԱՌԱՋԻ ԱՐՔԱՅԻՆ
ՊԱՐՏՆՆ ԵՒ ՉԱՊՈՆ, ԵՒ ԱՌԵՎԱԿ ԱՅԻՐ Դ ՎԵՐԱՅ ԱՇԽԱՐԷՆՈՒ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՉԱՊՈՐԻՒ
ԶՕՐԱ, ԵՒ ԳԱՐ ԶԻԱՐԿ ԵՒ ՆՈՒՆ ԿՈՒՆ, ԶԱՐԱԶԱՐ ՄԱՐԹԵԱԿ ԿՈՒՆ, ՅԱՇԽԱՐԷՆ
ՀԱՅՈՑ

Եւ Եզն յետ աշտրիկ գայր հասանէր Գոմանոյ Շապուն, առաւեալ
՚ի Շապինոյ արեւայէ Պարսից իննհարիւր հազարաւ, պարծեցեալ առա-
ջի թագաւորին: Եւ զնացեալ, գայր հասանէր յաշխարհն Հայոց, և առաջ-
նորդ ունէր ՚ի ձեռին զՄերուժանն վատանշան, որ էր յԱրծրունեաց տոն-
մէն յերկրէն Հայոց: Ապա գայր հասանէր, և զեղծ զսանէր զսանմա-
նապահսն՝ որ էր պահելին զսանմանս Հայոց: Ապա յգան սփռեցան ծա-
ւալեցան ընդ ամենայն երկիրն Հայոց, աւար առնուլ Բանդէլ աւերել
զերկիրն ամենայն Հայոց աշխարհին: Ապա կազմէր պատրաստուր Վա-
սակ զօրավարն Հայոց, հասանէր անկանէր ՚ի վերայ արեւայզնային. և
նախ զԳոմանոյ Շապունն սպանանէր: Եւ ապա ընդ ցիրն աստուտակ
սփռեալ հայացիին, զամենայն զօրսն Պարսից կոտորեալ, անմի արա-
բեալ սպանեցին: Բայց միայն շարագործն Մերուժանն միաձի նոյրպ-
րեալ, փախչէր անկանէր յերկիրն Պարսից:

ՎԱՂԻՆՆԵՐ ՄԱՍԻՆ, ԵՒ ՉՈՐՍ ՀԱՐՈՐԻ ԲՅՈՒՐՈՎ ԳԱՐԱ ՀԱՆՆՈՒՄ ԵՒ ԵՎ
ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ ՏԱՅԻՆ ԱՐԵՎԱԿ ՔԱՐԱՎՈՐԻ ՆՅՏ, ԵՎ ՔԵ ԲՆԶՊԱՍ ՆԱ ԱՄՈՐԱԶ
ԶՈՐՔՈՎ ՀԱՅՈՑ ՎԱՍԱԿ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻ ԶԵՐԲԸ ՄԱՏՆՆԵՐ

Ապա գալիս հասնում էր Վահրինի (որդի) Վահրինը շոքս հարչուր
բյուր Պարսկական զօրնով, որոնց ուղարկել էր Շապուն թագաւորը
Հայոց աշխարհի վրա՝ Հայոց թագաւորության երկրներն ավար առ-
նելու. զորքերը կոտորելու: Նրանք գալիս հասնում էին Մախագեան կոչ-
ված տեղը: Ապա Վասակ զօրավարը նրանց դէմ էր դուրս գալիս Բա-
ռասուն հազարով. զարեւում կոտորում էր Պարսից զօրքերը, ոչ մեկին
(կենդանի) չէր թողնում. սպանում էր նաև Վահրինին, և զգուշութեամբ
պահպանում էր երկրի սանմանները:

ԱԱ

ԳՈՒՄԱՆԿ ԵՒ ՉԱՊՈՐԻՒ ՄԱՍԻՆ, ԵՒ ՄԵՏԻ ՊԱՐՏԱՆՔՈՒ ՊԱՐՏՆՆԵՆ ԵՒ ՊԱՐՏՆՆ
ԵՒ ՉԱՊՈՐԷ ՔԱՐԱՎՈՐԻ ԱՌԱՋ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐԷՆՈՒ ՎՐԱ ԵՒՅՎ ԵՒՐ ՀԱՐՈՐԻՒ
ԶՕՐԱՐ ԶՕՐՔՈՎ, ԵՎ ՔԵ ԲՆԶՊԱՍ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՒՆՈՎ ԶԱՐԱԶԱՐ
ՀԱՂԱՎՈՐ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐԷՆ

Սրանից նետո Պարսից Շապուն թագաւորի կողմից ուղարկվում էր
Գոմանոյ Շապունը ինը հարչուր հազար զօրնով, որ պարծեցել էր Բա-
ղաւորի առաջ: Նա գալիս հասնում էր Հայոց աշխարհը, իր ձեռքի տակ
առաջնորդ ունենալով վատանշան Մերուժանին, որ Հայոց աշխարհից
էր, Արծրունեաց տոնմից: Ելով հասավ, Հայոց սանմանները պահպա-
նող սանմանապան (զունդր) գուտակ անփույթ և անզգույշ. (ուստի) ներս
բախվեցին սփռվեցին ամբողջ Հայաստան աշխարհում, ավարում, Բան-
դում, ավերում էին ամբողջ աշխարհը: Ապա Հայոց Վասակ զօրավարը
կազմակերպվում, պատրաստվում էր, հասնում հարձակվում էր ար-
եւայական զնդի վրա և նախ և առաջ Գոմանոյ Շապունին էր սպանում:
Ապա Հայկական զօրքը Պարսից ցրված զօրքերի վրա ասպատակելով
բարձրին կոտորում էին, առանց մի մտադ կենդանի թողնելու: Բայց
միայն շարագործ Մերուժանը մի ձիով փախչում ընկնում էր Պարսից
աշխարհը:

ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՉԿԱՆ ԵՆՀԱՊԵՏԻ, ՈՐ ԱՌԱՔԵՑԱԻ Դ ՇԱՊՁՈՑ ԱՐՔԱՅԷ ՊՐՄԻՅ Դ ՎԵՐԱՅ ԱՐՇԱԿԱՅ ՀԱՅՈՑ ԱՐՔԱՅԻՆ՝ ԶՐՐՕՔ ՔԱԶՄՕՔ. ԱՊԱ ՀԱՍՆԵՆՔ ՍԱՏԱԿՐ ԶՆՈՍԱ ԶՐՐԱՎԱՐԵ ՀԱՅՈՑ ՎԱՍԱԿ

Յևտ այսր ամենայնի Շապուն արեայն Պարսից գորածողով լինէր, և կուտէր գօրս անշափս և անթիւ և անհամար իբրև զաւագ ծովու, և կուտ վառեալ՝ որք նիզակ ՚ի ձեռն առնուին, շոբեհարիւր բեր գօրս բազումս: Եւ գԴեհկան նահապետ, որ տոհմիկ իսկ էր ազգաւ տահմին գօրավարացն Հայոց՝ այս ինքն Մամիկոնեանից, առաքէր զնա բագաւորն Պարսից Շապուն յերկիրն Հայոց ՚ի վերայ Արշակայ արեային Հայոց:

Քայր հասանէր ՚ի սահմանս երկրին Հայոց. ապա և զհայացիսն ոչ ինչ ծուլացեալ ՚ի բուն գտանէր այլ կազմ պատրաստ կային նմին գործոյ նակատուն պատերազմի: Եւ գօրավարն Վասակ ելանէր ընդ առաջ նոցա երթանասուն հազարաւ. հարկանէր սատակէր զգօրսն ամենայն Պարսից, սպանանէր զիր զազգային գԴեհկան նահապետն, և զմնացեալսն առաջի իւր տանէր փախստական ձիահալածք արարեալք: Բայց Մերուծանն Արծրունի փախուցեալ սպրէր, որ առաջնորդէր նոցա:

ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՐԵՆԱՅ ՊԱՂԱԿԻ, ՈՐ ԵՆ ԵՒ ԵՆ ԶՐՐՕՔ ՔԱԶՄՕՔ. ԵՒ ՍԱ ԵՒՍ ԵՍՈՒՆ ԼԻՆԷՐ ԻՐՐԵՒ ԶԱՌԱՋԻՆՍԸ

Ապա կրկին լինէր գօրածողով Շապուն արեայ Պարսից, կազմէր պատրաստէր զունդս բազումս գօրացն և փիղս անթիւս, գօրս ընդիրս և պատերազմոցս. և Սուրեն Պահլաւ, որ ազգակից իսկ էր Արշակայ բագաւորին Հայոց, և Մերուծանն առաջնորդ նոցա. և արձակեաց ՚ի վերայ նոցա: Ապա բանգի և Վասակ գօրավարն Հայոց խաղաց գնաց ընդ առաջ նոցա երեսուն հազարաւ, հարկանէր ՚ի զիմի զՍուրեն և սպանանէր, և զգօրսն կոտորեաց. բայց Մերուծան փախէր:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՊԱԿԱՆ ՎՍԵՄԱԿԱՆԻ. ԶԻ ԵՆ ԵՒ ԵՆ ՅԱՅՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄՍ. ԵՒ ԵՄՈ ԶԱՆՈՂՆԵՑԱԻ ՈՐՊԷՍ ԱՌԱՋՆՈՑՆ

Իսկ յետ Սուրենայ եկն Վսեմական. զայր հասանէր անշափ բագաւորեամբ և անթիւ գօրօք. և Մերուծան առաջնորդ առաքեալ ՚ի Շապ-

ԴԵՉԿԱՆ ԵՆՀԱՊԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՊԱՐՍԻՅ ՇԱՊՁԻՉ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՄԵՍ ԶՈՐՔՈՎ ՈՒՂԱՐՎԱՅՑ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՎՐԱ. ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՎԱՍԱԿ ԶՈՐԱՎԱՐԸ ՀԱՍՆՈՒՄ ԿՈՏՈՐՈՒՄ Է ԵՐԱՆՑ

Այս բոլորից հետո Պարսից Շապուն բագաւորը զօրք էր ժողովում ու կուտակում անշափ և անհամար բազմութեամբ, ինչպես ավագը ծովի ափին, շոբս հարչուր բյուր լավ սպառազինված մարդիկ. նիզակ գործածողներ: Եվ Դեհկան նահապետին, որ տոհմով ազգակից էր Հայոց բագաւորներին, այսինքն Մամիկոնյաններին, (այս գործով) ուղարկում էր Հայոց աշխարհը, Հայոց Արշակ բագաւորի վրա:

Եւ զայիս հասնում էր Հայաստանի սահմանները, բայց ծուլացած կամ բնած չլի գտնում հայերին. նրանք կազմ և պատրաստ էին պատերազմական զօրծին: Եվ Վասակ գօրավարը նրանց դեմ էր դուրս գալիս յոթանասուն հազարով. շարդում, կոտորում էր Պարսից բոլոր զօրները, սպանում էր իր ազգական Դեհկան նահապետին և մնացածներին իրենց առաջը խառնելով՝ ձի հեծած հալածում փախցնում էին: Բայց Մերուծան Արծրունին, որ նրանց առաջնորդում էր՝ փախչելով փրկվում էր:

ՍՈՒՐԵՆ ՊԱՂԱԿԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԵՍՆ ԵՒ ԵՆ ԶՐՐՕՔ ՔԱԶՄՕՔ. ԵՎ ԱՌԱՋԻՆՍԵՐԻ ԵՄԱՆ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ ԿՐԵՑ:

Պարսից Շապուն բագաւորը նորից զօրք էր ժողովում, կազմակերպում և պատրաստում էր բազմաթիվ զնդեր և անթիվ փղեր. բնութիւն պատերազմող մարդիկ, Սուրեն Պահլավի (ձեռքի տակ), որ Հայոց Արշակ բագաւորի ազգական էր, և Մերուծանի առաջնորդութեամբ արձակում էր նրանց վրա: Ապա Հայոց Վասակ գօրավարն էլ վեր կացավ գնաց նրանց դեմ երեսուն հազարով: Սուրենի հետ ընդհարվեց, նրան սպանեց, զօրքերը կոտորեց: Բայց պիղծ Մերուծանը փախչում էր:

ԱՊԱԿԱՆ ՎՍԵՄԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԵՍՆԵՊԵՍ ԵՎԱՎ ԱՅՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄԵՐԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋԻՆՍԵՐԻ ԵՄԱՆ ԱՆՀԱՋՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԻՊԵՑ

Սուրենից հետո եկավ Վսեմականը, որ զայիս հասնում էր անթիվ զօրքերի բազմութեամբ. Մերուծանն էլ Պարսից Շապուն բագաւորի

հոյ արհայէն Պարսից ՚ի գործ պատերազմի ՚ի վերայ երկրին Հայոց: Ապա առաջնցաւ ընդ առաջ նորա վասակ սպարապետ գորավարն Հայոց. հարկանէր սասակէր զԱպականն վսեմական հանդերձ գորօքն, և զմին ՚ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէր: Բայց միայն փախչէր շարագործն Մերուծան:

16

ՅԱՂԱԳՍ ԶԸՂԱՅ ՆՈՒՐԱԿԱՊԵՏԻ, ՈՐ ԱՌԱՔԵՑԱՒ Ի ԾԱՊՆՈՅ ԱՐՔԱՅԷՆ Ի ՎԵՐԱՅ ԶԱՅՈՑ ԲՈԶՈՒՄ ԶՐԹՔ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄ. ԵՒ ՍԱՏԱԿԵՑԱՒ ԻՔԷԻ ԶԱՌԱՋԻՆՈՐ

Յետ այսորիկ Զիկ նօիրակապետն զիւր արձակեաց Շապուն արհայ Պարսից, մղել զպատերազմ Հայոց. և զՄերուծանն առաջնորդ ընդ նոսա առնէր: Եւ գումարէր գումարտակ բազում իբրև գաւազ ծովու բազմութեամբ. և զային հասանէին յերկիրն Հայոց: Ապա ելանէր ՚ի դիմի հարկանէր նոցա վասակ գորավարն Հայոց. Զիկն սպանանէր, և զգօրսն զկէսն կտորէր, և զկէսն առաջի իրեանց փախստական առնէին: Այն անգամ ևս ոչ կարէին ՚ի բուն արկանել զՄերուծանն:

17

ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՐԵՆԱՅ ՊԱՐՍԻՔ, ՈՐ ՅԵՏ ԶԸՂԱՅ, ԵՒՍ ԵՆԷ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ, ԵՒ ԵԱ Ի ԲՈՒՐՆ ԱՆԿԵԱՎ ՎԱՍԱԿԱՅ. ԶԱՆԳԵՐՄ ԻՐՐՈՎՔ ԶՐԹՔՆ ՍԱՏԱԿԵՑԱՒ

Եւ եղև յետ մահուն Զրկայ, Սուրէն պարսիկ խաղաց ՚ի թագաւորէն Պարսից Շապինոյ. վարսուն բիրտ և կն և հաս, տայ պատերազմ ընդ թագաւորին Հայոց Արշակայ. և առաջնորդ ունէր զՄերուծանն: Ապա ժողովեաց զամենայն գօրս նախաբարացն վասակ սպարապետն Հայոց. ելանէր ՚ի գիշերի անկանէր ՚ի ներս ՚ի դակիշն ՚ի հեթոթոս սուսեր ՚ի ձեռն տասն հազարաւ ընտիր ընտիր արամբ: Ան հասարակ կոտորէին հարկանէին և սասակէին զգօրսն Պարսից. և ձերբակալ առնէին զՍուրէն պարսիկ, և ածէին զնա առ արհայն Արշակ: Ապա հրաման տայր խարկոշկոն առնել զնա: Բայց Մերուծանն ապրէր փախստանայ:

կողմից առաջնորդ էր նշանակված՝ Հայոց աշխարհի դեմ պատերազմելու համար: Ապա վասակ Հայոց սպարապետն ուղարկվեց նրանց ընդառաջ: Զարդում էր Պարսից զորհերը, մի մարդ կենդանի չբողոքեց, սպանում էր Ապական վսեմականին: Միայն շարագործ Մերուծանը փախչում էր:

16

ԶԻԿ ԵՎԻՐԱԿԱՊԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԾԱՊՈՒՅ ԹԱԿԱՎՈՐԻՑ ՄԵՄ ԶՈՐՔՈՎ ՈՒՂԱԿՎԵՑ ԶԱՅՈՑ ԴԵՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԱՌԱՋԻՆՆԵՐԻ ՆՄԱՆ ԿՈՏՈՐՎԵՑ

Մրանից հետո Պարսից Շապուն թագավոր իր Զիկ նօիրակապետին¹³² արձակեց Հայաստան պատերազմի, և նրանց առաջնորդ էր նշանակում Մերուծանին: Նրանց ձեռքի տակ գումարում էր մեծ գունդ, ծովի ավազի բազմությամբ: Նրանք գալիս հասնում էին Հայոց աշխարհը: Նրանց դեմ էր դուրս գալիս Հայոց վասակ գորավարը. Զիկ նօիրակապետին սպանում էր, զորհերի կեսը կտորում էր, մյուս կեսը առաջ խառնելով փախստի էին մատնում: Բայց այս անգամ էլ չկարողացան ձեռք ձգել շար Մերուծանին:

17

ՍՈՒՐԵՆ ՊԱՐՍԻՔԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԶԻՎՅՑ ԶԵՏՈ ՆՈՒՅՆՊԵՍ ԵՆԵՎ ՊԱՏԵՐԱԶՄԵՆՈՒ ԵՎ ՎԱՍԱԿԻ ԶԵՌՔՆ ԱՆՏՆԵՆՈՎ ԶՈՐՔՆԻ ԶԵՏ ՄԻԱՍԻՆ ԿՈՏՈՐՎԵՑ

Զիկի մահից հետո Սուրեն պարսիկը Պարսից Շապուն թագավորի կողմից եկավ վարսուն բյուրով Հայոց Արշակ թագավորի հետ պատերազմելու, և առաջնորդ ունէր Մերուծանին: Ապա Հայոց վասակ սպարապետը ժողովեց նախաբարաների բոլոր զորհերը և գիշերով հեթոթոս հարձակվեց Պարսից ամրացրած բանակի¹³³ վրա սերտով զինված տասը հազար ընտիր մարդկանցով: Բոլոր Պարսից զորհն առհասարակ կոտորում, ոչնչացնում էին, ձերբակալում էին Սուրեն պարսիկին և բերում էին Արշակ թագավորի մոտ, որ նրամայեց նրան փարկածելով սպանել. բայց Մերուծանը փախչելով ազատվում էր:

ՅԱՂԱԳՍ ՇՐԻՆՉՂՈՒՄԱՅ, ՈՐ ԱՌԱՔՅՅԱՆ ԶԱՐՔԱՅԷՆ ՊԱՐՄԻՑ ԴԻ ՎԵՐԱՅ ՀԱՅՈՑ ԻՆՆՍՈՒՆ ԲԻՐՈՒՆ ԵՒ ԱՅՆ ԱՆԳԱՄ ԵՒՄ ՆՇԱՆ ԶԱՂՔՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱՆԿՆԻՐ

Եւ Շրեշտողումն արձակէր ՚ի պատերազմ ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց: Զի և սա իսկ ՚ի նմին յազգլ թագաւորին Հայոց ազգական էր, այլ բանի Շապուհոյ արեւայի գայր հասանէր հանդերձ զօրո՛ք իննսուն բիրուն, տալ պատերազմ ընդ Հայաստանեայսն: Ապա կարգէր կազմէր պատրաստէր Վասակ զօրավարն Հայոց զամենայն զգունդս զօրացն, և դիմեաց ՚ի վերայ նոցա մարտի պատերազմաւ: Փախստականս տանէին զնոսա, արկեալ առաջի իւրեաց. և Շրեշտողումն և Մերուծանն փախչլին:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՂԱՆԱՅՈՂԱՅՆ ՈՐ ԶՈՐԹՀԱՐԵՐԻ ԲԻՐՈՒՆ ԶԱՐ ԶԱՍԱՆԷՐ ԴԻ ՔԱԳԱՌՈՐԷՆ ՊԱՐՄԻՑ՝ ՏԱՂ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԸՆԴ ԱՐՔԱՅՈՒ ՀԱՅՈՑ, ԵՔԷ ԶԻՎՐՈՒ ԵՆՎԵԱՂ ՊԱՐՏԵՑԱՆ Դ ԶԵՈՒՆ ՎԱՍԱԿԱՅ

Իսկ Աղանայոզանն, որ Պահլան էր ՚ի տոհմէն Արշակունեաց, որ նա խոխտացեալ առաջի Շապուհոյ թագաւորին Պարսից, և գնայր գայր հասանէր ՚ի սահմանս Հայոց: Ապա այս վայագոյն ազդ լինէր թագաւորին Հայոց Արշակայ. սոյնպէս և սա զիւր զօրն կազմէր ՚ի ձեռն Վասակայ իւրոյ սպարապետին: Եւ զամենայն նախարարսս Հայոց ընդ նմա զումարեալ, գայր հասանէր ընդ առաջ զօրացն Պարսից. հարկանէր կոտորէր զամենեսեան առ հասարակ. և զմեացեալսն փախստեալսս տանէին յերկիրն Պարսից. և ինճեան՛ զգոյշանային սահմանացն իւրեանց:

ՅԱՂԱԳՍ ԲՈՅԵԿԱՆ ՄԵՍ ԵԱՆԱՐԱՐԻՆ ՊԱՐՄԻՑ, ՈՐ ԵԿԸ ԵՒ ՍԱ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԲԻՐՈՒՆ. ԶՈՐ ՀԱՐԿԱՆԷՐ ԶԻՋԷՐ ՍՊԱՐԱՊԵՏՆ ՀԱՅՈՑ ՎԱՍԱԿ

Յետ այսորիկ Քոյեկան մեծ նախարար Պարսից, և Բաասուն բեր ընդ նմա, գային հասանէին յԱտրպատական. կամէին ասպատակ առնել յերկիրն Հայոց: Ապա զստաշեո՛ք անգանէր Վասակ իւրով Հայաստան զնդան, հարկանէր զգօրսն ամենայն Պարսից, և զՔոյեկանն ասպանանէր ՚ի Թարէժն: Եւ այլէր անդ զապարանս թագաւորին Պարսից.

ՇՐԵՎՇՈՂՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՊԱՐՄԻՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՈՂԱՐԻՎԵՑ ՀԱՅՈՑ ՎՐԱ ԻՆՆՍՈՒՆ ԲՅՈՒՐՈՎ, ԵՎ ԱՅՍ ԱՆԳԱՄ ԷՂ ՀԱՂՔՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՈՒՄ ԷՐ ՀԱՅԵՐԻՆ

Հրեվշտողումն էր գալիս պատերազմի Հայոց աշխարհի վրա: Սա էլ Հայոց թագաւորի ազգականն էր, նրա ցեղից լինելով, որ Շապուհ թագաւորի նրամանով իննսուն բյուր զօրով գալիս հասնում էր՝ հայերի հետ պատերազմելու: Ապա Հայոց Վասակ զօրավարը կազմակերպում պատրաստում էր զօրքերի բոլոր զնդերը և պատերազմով դիմում էր նրա վրա: Բայրին իրենց առաջը խառնելով փախուստի մատնեցին: Հրեվշտողումն և Մերուծանն էլ փախչում էին:

ԱՂԱՆԱՅՈՂԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՊԱՐՄԻՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ԳԱԻՄ ՀԱՍՆՈՒՄ ԷՐ ԶՈՐՍ ՀԱՐՅՈՒՐ ԲՅՈՒՐՈՎ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ԳԵՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԵՆՈՒ, ԵՎ ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՆՎԵՑ ՈՒ ՊԱՐՏՈՒԹՈՒՆ ԿՐԵՑ ՎԱՍԱԿԻՑ

Իսկ Աղանայոզանը, որ Պահլավ էր, Արշակունիների տոհմից, խոխտացել էր Պարսից Շապուհ թագաւորի առաջ (հայերի զեմ): Նա գալիս հասնում էր Հայաստանի սահմանները: Այս բանը վաղօրոք հայտնի էր դառնում Արշակ թագաւորին. սա նույնպես իր զօրքը կազմակերպեց իր Վասակ սպարապետի ձեռնով, նրա ձեռքի տակ գումարելով բոլոր հայ նախարարներին: Նա գալիս էր Պարսից զօրքի զեմ, բոլորին առնասարակ կոտորում էր, մյուսներին փախցնում էին Պարսից աշխարհը և իրենք զգոյշությամբ պահպանում էին իրենց սահմանները:

ՊԱՐՄԻՑ ԲՈՅԵԿԱՆ ՄԵՍ ԵԱՆԱՐԱՐԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԵԿԱՎ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԲՅՈՒՐՈՎ, ՈՐՈՆՑ ԿՈՏՈՐՈՒՄ ԱԶՆՁԱՅՆՈՒՄ ԷՐ ՀԱՅՈՑ ՎԱՍԱԿ ՍՊԱՐԱՊԵՏԸ

Մրանից հետո Պարսից Քոյեկան մեծ նախարարը Բաասուն բյուրով գալիս հասնում էր Ատրպատական, կամենալով Հայոց աշխարհն ասպատակել: Նրա առաջն էր դուրս գալիս Վասակը իր Հայկական զնդով, կոտորում էր Պարսից բոլոր զօրքը, Քոյեկանին էլ սպանում էր Թարէժում: Այնտեղ նա այրում էր Պարսից թագաւորի ապա-

և գտեալ անդ գլխակեր թագաւորին Պարսից, նետանից եղեալ՝ նետա-
լից առնէր: Քայց միայն փախչէր Մերուծանն ընդ հոսա եկեալ:

և

ՅԱՂԱԳՅ ՎԱԶԱԿԱՆԱՅ, ՈՐ ԵՎՆ Դ ԶԱՅՍ ՈՒԹՆԵՆՏԱՍՆ ՔԻՐՈՒՆ, ԵՒ ԿԱՄԷՐ
ԱՌՆՈՒՆ ԶԶԱՅՍ. ԱՊՅ ԵՒ ԶՆԱ ՎԱՆՆԱՅ ՍՊԱՐԱՊԵՏՆ ԶԱՅՈՑ ԵՒ ԶԶՕՐՍ ԵՌՈԱ

Վաչականն ոմն ՚ի նախարարացն Պարսից արշաւէր յերկիրն Հայաս-
տան, հանդերձ ուրևտասն բիրօք: Ապա ժողովէր զօրավարն Հայոց
Վասակ զամենայն զօրսն Հայոց. և բողոյր զթագաւորն Արշակ յամուր
բերդին Դարինաց, և ինքն զօրավարն Հայոց Վասակ խաղայր անկանէր
հանդերձ զօրօքն Հայոց զբանական Վաչականայ: Սպանանէր զՎաչա-
կանն, և կոտորէր զբանական Պարսից. բայց միայն ապրէր սակաւով
փախուցեալ Մերուծանն, եկեալ առաջնորդ նոցա:

ևՍ.

ՅԱՂԱԳՅ ՄՇԿԱՆԱՅ ԵՒ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՉԻՆԳ ՔԻՐՈՒՆ, ՈՐ ԱՐՇԱՎԷՐ ՅԵՐԿԻՐՆ
ԶԱՅՈՑ, ԹԷ ԶԻՆԴԻ ԿՈՏՈՐԿԱՆ ԵՂԵՒ Դ ՎԱՍԱԿԱՅ ԵՒ Դ ԶՕՐԱՅ ԶԱՅՈՑ

Սի Մշկան ոմն անուն, մի ՚ի նախարարացն Պարսից, և նա եկեալ
ուղղէր նակատս ընդ թագաւորին Արշակայ: Ապա զօրավարն Հայոց
Վասակ նակատէր զօրսն Հայոց ընդդէմ նոցա. և ղէմ յանդիման մե-
ծա բռնուրեամբ միմեանց յարձակէին: Սի յաղթահարէր զօրսն Պար-
սից գունդն Հայաստան. սատակէին, և ոչ մի ՚ի նոցանէն ոչ ապրեցու-
ցանէր. և յականէ յանուանէ զՄշկանն սպանանէին. և Մերուծանն
փախչէր:

ևԲ

ՅԱՂԱԳՅ ՄԱՐՈՒԹԱՆԱՅ ԵՒ ՎԱԹՄՈՒՆ ՈՒՐՈՒՆ, ԹԷ ԶԻՆԴԻ ԵԿԵԱԼԹ Դ ՎԵՐԱՅ
ԹԱԳԱՆՈՒՆ ԱՐՇԱԿԱՅ, ԿԱՄ ԶԻՆԴԻ ԶԱՐԿԱՆԷՐ ՍԱՏԱԿԷՐ ԶՆՈՍԱ ՎԱՍԱԿ
ՍՊԱՐԱՊԵՏՆ

Մարին անուն մեծ նախարար գայր մարտնչէր ընդ երկիրն Հայոց:
Ապա հանդերձ զօրօքն վարսուն բիրուն գայր հասանէր միջամոխ³⁰ լի-
նէր յերկիրն Հայոց. և առաջնորդ ՚ի ձեռին ունէր զՄերուծանն Արժ-
ուանի: Ապա ևս պատահէր պատերազմաւ Վասակ ամենայն զօրօքն

ւանք և գտնելով թագավորի պատկերը՝ նետանգությամբ նրան ծակը-
տում էր: Բայց միայն Մերուծանը, որ նրանց հետ եկել էր՝ փախ-
չում էր:

և

ՎԱԶԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԶԱՅԱՍՏԱՆ ԵԿԱՎ ՏԱՍԵՆՎՈՒԹ ԲՅՈՒՐՈՎ ԵՎ ԿԱՄԵՆՈՒՄ ԷՐ
ԶԱՅԱՍՏԱՆԸ ԿԱՃԵԼ, ԵՎ ԶԱՅՈՑ ՍՊԱՐԱՊԵՏԸ ՎԱՆՆՑ ԵՐԱՆ ԵՎ ԵՐԱ
ԶՈՐՔԵՐԻՆ

Պարսից նախարարներից մեկը, Վաչական անունով, տասնևուր
բյուրով արշավում էր Հայոց աշխարհի վրա: Ապա Հայոց զօրավար
Վասակը ժողովում էր Հայոց բոլոր զորքերը, Արշակ թագավորին
բողնում էր Դարյունի ամուր բերդում և ինքը, Հայոց Վասակ զօրա-
վարը, Հայոց զորքերով հարձակվում էր Վաչականի բանակի վրա:
Սպանում էր Վաչականին, կոտորում էր Պարսից բանակը. միայն Մե-
րուծանը, նրանց առաջնորդը, ինչ մարդկանցով փախչում ազատ-
վում էր:

ևԱ

ՄՇԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՎ ՉԻՆԳ ԲՅՈՒՐՈՎ ԱՐՇԱՎԵՑ ԶԱՅՈՑ
ԱՇԵԱՐՉԸ ԵՎ ԹԵ ԻՆԶՊԵՍ ԵՎ ԿՈՏՈՐԿԱՆ ՎԱՍԱԿԱՅ ԵՎ ԶԱՅՈՑ ԶՈՐՔԻՑ:

Պարսից նախարարներից մեկը, Մշկան անունով, նույնպես գալիս
նակատում էր Արշակ թագավորի դեմ: Ապա Հայոց զօրավար Վասակը
Հայոց զորքը նակատեցնում էր նրանց դեմ, և մեծ սաստկությամբ հար-
ձակվում էին միմյանց վրա: Հայկական գունդը հաղթահարում էր
Պարսից զորքերին, նրանց կոտորում էին, ոչ մեկին կենդանի չէին
բողնում. հականե հանվանե սպանում էին Մշկանին, իսկ Մերուծանը
փախչում էր:

ևԲ

ՄԱՐՈՒԹԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՎԱԹՄՈՒՆ ԲՅՈՒՐՈՎ ԵԿԱՎ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՎՐԱ
ԵՎ ԹԵ ԻՆԶՊԵՍ ԵՐԱՆՑ ԿՈՏՈՐՈՒՄ ՈՉԵՂԱՅՆՈՒՄ ԷՐ ՎԱՍԱԿ ՍՊԱՐԱՊԵՏԸ:

Մի մեծ նախարար, Մարենան³¹ անունով, գալիս էր Հայոց աշ-
խարհի հետ պատերազմելու: Նա վարսուն բյուրով գալիս միջամոխ էր
լինում Հայոց աշխարհը, իր ձեռքի տակ առաջնորդ ունենալով Մերու-
ծան Արժուանուն: Ապա Վասակը Հայոց բոլոր զորքերով պատերազմով

Հայոց. հարկանէր սատակէր զգօրսն Պարսից կորուսանէր, և զՄարու-
հանն սպանանէր: Բայց միայն փախչէր Մերուծան:

ԵԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԶԻՆԿԱԿԱՊԵՏԻՆ, ՈՐ ԻՆՆՍՈՒՆ ԲԻՐՐՈՎ ԵՆ Ի ՎԵՐԱՑ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՌՈՐԻՆ,
ԱՊԱ ՀԱՍԱՆԷՐ ԵՍԱՏԱԿԷՐ Ի ՄԵՍ ՀԱՐՈՒԱՅՍ ԶԶՐՈՆ ՊԱՐՍԻՑ ՎԱՍԱԿ ԶՐԵԱՎԱՐՆ

Զինդկապետ ոմն, զօրագլուխ զօրացն թագաւորին Պարսից, հան-
դերձ իննսուն բիւրուն գայր հասանէր ՚ի սահմանս Ատրպատականի:
Ապա կանխէր և ելանէր ընդ առաջ նոցա Վասակ զօրավարն Հայոց. ան-
կանէր ՚ի գիշերի ՚ի վերայ դակշին պարսկաց, և հանէր ընդ սուր առ
հասարակ զամենեսան, և սպանանէր զգնդկապետն ՚ի մէջ բանակին:
Բայց միայն նոդապրեալ ապրէր Մերուծանն վատանշան:

ԵԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԱՐՔԱՅՈՐԴՈՒՆՆ ՊԱՊԱՑ ՔԷ ԶԻՆԿՐԴ ԱՅՏՆԻ ԷՆ ԳԵՏԷՆ Ի ՆՄԱ, ԵՒ
ՀԱՆԿԵՐՁ ՆՈՔՈՔ ԳՈՐՄԷՐ ԶՊՂՄՈՒԹԻՆՆ

Պապ որդին Արշակայ ծնաւ ՚ի մօրէն Փառանձեմայ սիրւոյ, որ էր
լեալ կին Գնէլոյն. զոր եսպան արքայն Արշակ, և առ զկին նորա Փա-
ռանձեմ իւր կին, և ծնաւ ՚ի նմանէ որդի՝ որ կոչեցան Պապ: Եւ եղև
իբրև ծնաւ զնա մայրն իւր, քանզի անօրէն մարդ էր և ամենևին յա-
ստուծոյ ոչ երկնչէր, նուիրեաց զնա զիւաց. և բնակեցին զեւ բազում
՚ի մանուկն, և վարէին զնա ըստ կամաց իւրեանց: Սնաւ և անեաց, և
գործէր զմեղս. զպտուկութիւն, զպղծութիւն արուագիտութեան և զա-
նասնագիտութիւն, և զագրալի գարշութիւն. բայց կարի գարուագի-
տութիւն: Գարձեալ ինքն իզանայր այոց, և այսպէս մկեալ թաւա-
լեալ էր:

Եւ երբեմն իբրև զգաց մայր նորա գարուագիտութիւնն, և ոչ կա-
րացեալ համբերել պարսաւանացն վատանուանութեանն, ասէ ցտեն-
կապան որդոյն իւրոյ, թէ յարժամ նա խնդրեսցէ ՚ի պղծութիւն գարսն՝
ընդ որ սովորէ և անկանել, դառ գիս ՚ի ներս կոչեսցի: Յարժամ պա-
տանեակն Պապ ինքն ընդ անկողին մտեալ՝ խնդրէր գարսն ՚ի պղ-
ծութիւն, եմուտ մայր նորա և նստաւ զառաջեաւ նորա՝ իւր որդոյն:
Ապա սկսաւ ճշել վայել պատանեակն. և ասէ ցմայր իւր. Յարիցես
զնացես ՚ի բաց զի մեռանիմ խորովիմ կակծիմ պայթիմ, թէ ոչ յարի-

ընդհարվում էր նրան, շարդում, կոտորում, ոչնչացնում էր Պարսից զօր-
ւերը, Մարուծանին էլ սպանում էր: Միայն Մերուծանը փախչում էր:

ԵԳ

ԶԻՆԿԱԿԱՊԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԻՆՆՍՈՒՆ ԲՅՈՒՐՈՎ ԵՎԱՎ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՌՈՐԻ ՎՐԱ,
ԱՊԱ ՎԱՍԱԿ ԶՈՐԱՎԱՐԸ ՀԱՍՆՈՒՄ ԿՈՏՈՐՈՒՄ ԷՐ ՊԱՐՍԻՑ ԶՈՐՔՆՐԸ ՄԵՍ
ՀԱՐԱՎԱՅՈՎ

Մի ոմն զինդկապետ¹³⁵, Պարսից թագավորի զորհրի զօրագլու-
խը, իննսուն բյուրով գալիս հասնում էր Ատրպատականի սահմանե-
րը: Հայոց Վասակ զօրավարը անապարտում դուրս էր գալիս նրանց
առաջ. գիշերով հարձակվում էր Պարսից ամրացրած բանակի վրա,
բոլորին սրի էր փաշում. զօրապետին էլ սպանում էր բանակի մեջ:
Միայն վատանշան Մերուծանը նոդուրում, ազատվում էր:

ԵԴ

ՊԱՊ ԱՐՔԱՅՈՐԴՈՒ ՄԱՍԻՆ, ՔԵ ԻՆԶՊԵՍ ԳԵՎԵՐԸ ՀԱՅՏՆԻ ԵՐԵՎԱՆԻՄ ԷՆ
ՆՐԱ ՎՐԱ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ ՊՂՄՈՒԹՅՈՒՆ ԷՐ ԳՈՐՄՈՒՄ

Արշակի որդին Պապը ծնվեց սյունի Փառանձեմից, որ Գնէլի կինն
էր Լզիլ, որին սպանեց Արշակ թագավորը և նրա կնոջը, Փառանձեմին
իրեն կին առավ, և նրանից ունեցավ որդի, որ կոչվեց Պապ: Երբ մայրը
նրան ծնեց՝ որովհետև անօրէն մարդ էր և աստուծոյ բոլորովին երկյուզ
չունեւ՝ նրան դեռին նվիրեց, և բազմաթիվ զեւր մանուկի մեջ բնա-
կեցան ու նրան վարում էին ըստ իրենց կամի: Նա սնվեց, մեծացավ
և մեղքեր էր գործում — պոռնկություն, պիղծ արվագիտություն, անաս-
նագիտություն և զագրեյի, զարշելի գործեր, բայց մանավանդ արվա-
գիտություն: Բացի սրանից ինքն էլ իզանում էր ուրիշներին. այսպես
բավալված էր (զագրեյի գործերի մեջ):

Մի անգամ երբ մայրը իմացավ, թե նա արվագիտությամբ է պա-
րապրում՝ շխարհոհանալով այդ վատանուն խայտառակության համբերել՝
իւր որդու սենեկապետին ասաց, թե «եբր նա պղծության համար կպա-
հանջե ալն մարդկանց, որոնց հետ պղծությունը կատարում է՝ դուր
ինձ ներս կանչեցեք»: Երբ պատանի Պապը անկողին մտնելով պանան-
ջեց այդ մարդկանց պղծության համար՝ մայրը ներս մտավ և որդու
ստաշ նստեց: Ապա պատանին սկսեց ճշել, բղավել և ասաց մորը.
«Վեր կաց զնա՝ այստեղից, որովհետև մեռնում խորովվում եմ, կայ-
րիմ կպայթիմ, եթե այստեղից չզնաս»: Իսկ մայրն ասաց. «Ես այստե-

ցես գնացես 'ի տանէս: Իսկ մայրն ասէ, թէ ոչ գնացեալ ելից 'ի տանէ աստի: Իսկ նա հաղ քան զհաղ նշլր, բազմացուցանէր զվայելն: Իսկ մայրն նայեցեալ տեսանէր աշօք իւրով օձք սպիտակ, զի պատեալք էին զգահոյիցն ոտմբք, և նապատէին 'ի վերայ պատանեկին Պապայ, մինչ զեռ բնկողմանեալ էր նա. կայր 'ի մահիճսն, վայէր և խրնդրէր զպատանեակսն ընդ որ սովորն էր գիտանալ: Իսկ մայրն գիտացեալ յիշեաց զայն, որոց 'ի ծննդեանն նուիրեաց զորդին իւր. գիտաց թէ նոքա են, որ 'ի կերպարանս օձիցն նապատէին զորդովն իւրով. յարտասուս հարեալ, ասաց. Վա՛յ ինձ, որդեակ իմ. զի քեզ տագնապ էր, և էս ոչ գիտէի: Յարուցեալ գնաց եթող զտեղին, կատարել զպէտոս ցունկութեանն: Եւ այսպէս դիւօք վարեալ, յայսպիսի գործս զամենայն աուրս կենաց իւրոց ըմբռնեալ Պապն որդին Արշակայ, մինչ եհաս 'ի բազաւորութիւնն, մինչև 'ի մահ իւր:

ԽԵ

ՅԱՂԱԳՍ ՍԱԿՍՏԱՆ ԱՆԿԵՐՁԱՊԵՏԻ, ՈՐ ԱՌԱՔԵՑԱՒ 'Ի ՇԱՊՇՈՅ ԹԱԳԱՌՈՒԷՆ ՊԱՐՄԻՑ ԶՈՐԵԸԶԱՐԵՐԻ ՀԱԶԱՐԱՒ, ԵՒ ՓԱՆՈՅՑ ՆՅՍ ԶՆԱ ՎԱՍԱԿ ԶՕՐԱՎԱՐՆ ՀԱՅՈՑ

Ապա յետ այսորիկ ժողովեաց բազաւորն Պարսից Շապուհ զգօրս իւր, և նազարս չորեքհարեւր. և Սակստան անդերձապետ զօրագլուխ հոցա: Ապա խաղացին զնացին 'ի կողմանս Հայոց. եկին ծաւալեցան նակատեցան ընդ բազաւորութեանն Հայոց Արշակայ: Ապա 'ի մի վայր եկեալք ամենայն մեծամեծք նախարարացն Հայոց, խորհուրդ խորհէին. Բանգի ոչ առնուին յանձն երբէք. թէ բազաւորն Արշակ մտցէ ընդ նոսա 'ի պատերազմ: Ապա զօրավարն Վասակ, հանդերձ ամենայն մեծամեծօքն և նախարարօքն ամենայն Հայոց մեծաց, հարկանէր սատակէր զամենայն զօրսն Պարսից: Եւ սպանանէր Սակստան անդերձապետըն. բայց միայն ապրէր Մերութանն Արծրունի փախուցեալ:

ԽԶ

ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՊՍՏԱՆ ՏԱԿԱՌԱՊԵՏԻ, ՈՐ ԵԿԸ ԶԵԿ ԶԱՐԵՐԻ ԹԵՐՈՒԷՆ 'Ի ՎԵՐԱՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՑ. ԱՊՍ ԵՒ ԶՆՈՍԱ ՀԱՐԿԱՆԷՒՆ ՍԱՏԱԿԷՒՆ ԶՕՐՔՆ ՀԱՅՈՑ

Շապստան տակառապետն գայր նասանէր հինգ հարիւր բիրտուն 'ի վերայ աշխարհին Հայոց, և կամէր մտանել յաշխարհն Հայոց: Ապա կազմեալ պատրաստեալ գունդն զօրաց բազաւորին Հայոց, և Վասակ

դից դուրս շեմ զա, շեմ զնա: Իսկ նա ավելի և ավելի սասակացնում էր նշեյն ու վայելք: Իսկ մայրը նայեց ու տեսա՞վ իր աշխարհ. որ սպիտակ օձեր պատեյ էին բազմոցի ռոնէրը և փաթաթվում էին պատանի Պապին, մինչ նա պառկած անկողնում, բղավում էր, պահանջում էր այն պատանիներին, որոնց հետ խառնակվում էր: Մայրը այս տեսնելով՝ հիշեց՝ թե ո՞ւմ էր նվիրել ինքը իր որդուն ծնած ժամանակ: Հասկացավ թե այն (դեւերն) են, որ օձերի կերպարանով փաթաթվում են որդուն: Արտասովեով ասաց. «Վա՛յ ինձ, իմ որդայկ. ես չգիտեի որ դու տանջվում ես»: Վեր կացավ, այնտեղից հեռացավ. որպէսզի (Պապը) ցանկությունը կատարէ: Ե՛վ այսպես, դեւերից վազվելով՝ այսպիսի գործերի անձնատուր էր եղել Արշակի որդին Պապը իր կյանքի բոլոր ընթացքում, մինչև թագավորության հասնելը, մինչև իր մահը:

ԽԵ

ՍԱԿՍՏԱՆ ԱՆԿԵՐՁԱՊԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԳՈՐՍ ՀԱՐՅՈՒՐ ՀԱԶԱՐՈՎ ՈՒՂԱՐԿՎԵՑ ՊԱՐՄԻՑ ՇԱՊՈՒԷ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԿՈՂՄԻՑ, ՈՐԻՆ ՆՈՒՅՆՊԵՍ ՓԱՆՅՐԵՑ ՀԱՅՈՑ ՎԱՍԱԿ ԶՕՐԱՎԱՐԸ

Մրանից հետո Պարսից Շապուհ բազավորը զուժանէր իր զօրքերը. չօս հարչուր հազար մարդ և նրանց զորագլուխ նշանակեց Սակստան անդերձապետին¹³⁷: նրանք շարժվեցին եկան Հայոց կողմերը. ծավալվեցին և պատերազմի բռնվեցին Հայոց Արշակ թագավորի հետ: Ապա Հայոց բոլոր մեծամեծ նախարարներ մի տեղ հավաքվելով խորհուրդ արին. նրանք ոչ մի կերպ չէին համաձայնում, որ Արշակ թագավորն էլ իրենց հետ պատերազմի դուրս գա: Այնուհետև Վասակ զօրավարը Մեծ Հայքի բոլոր մեծամեծների և նախարարների հետ ջարդում կատարում էր Պարսից բոլոր զօրքերը. սպանում էր նաև Սակստան անդերձապետին, բայց միայն Մերութանն Արծրունին փախչելով ազատվում էր:

ԽԶ

ՇԱՊՍՏԱՆ ՏԱԿԱՌԱՊԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԶԵԿ ԶԱՐՅՈՒՐ ԲՅՈՒՐՈՎ ԿԱԿ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ՎՐԱ, ՆՐԱՆՑ ԷՎ ԿՈՏՈՐՈՒՄ ԷՆ ՀԱՅՈՑ ԶՈՐՔԵՐԸ

Շապստան տակառապետը¹³⁸ հինգ հարչուր բլուրով զալիս հասնում էր Հայոց աշխարհի վրա, ուզում էր ներս խուժել Հայոց աշխարհը: Ապա Հայոց թագավորի կազմակերպված ու սլաութատ գունդը և Հայոց

գորավարն Հայոց, ելանէր ՚ի դիմի հարկանէր գորացն Պարսից: Հարկանէին կոտորէին գգորսն Պարսից, և սպանանէին զՇապստան տակառայետն պարսկաց: Բայց միայն փախչէր Մերուժանն, ապրեալ լինէր:

ԽԷ

ՅԱՂԱԳՍ ՄՈԳԱՅ ՀԱՆԿԵՐԱԳԵՏԻՆ՝ ՈՐ ԳԱՅՐ ՀԱՍԱՆԷՐ ՌԻՔՈՒՏԱՆ ԲԻՒՐՈՒՆ, ՏԱՂ ՀԱԿԱՏ ԸՆԴ ՔԱԳԱՒՈՐԻՆ ՀԱՅՈՑ. ԵՒ ՍԱ ԿՈՐԾԱՆԷՐ ԻՐԲԵՒ ԶԱՌԱՋԻՆՍՆ

Ապա և Մոզաց անդերձապետն գայր հասանէր ուրուտասն բիւրու, տալ նակատս ընդ թագաւորին Հայոց Արշակայ: Ապա գնային հասանէին ՚ի մի վայր ամենայն գորին Հայաստան երկրին և Վասակ գորավարն սպարապետն, որ էր դայեակ թագաւորին Հայոց Արշակայ: Եթէ կարի շատ ահապարեալ հասանէին, այնչափ ժամանեցին՝ մինչև ՚ի Մաղխազան կարացին հասանել: Եւ անդ ընդ միմեանս գունդն երկուքեան բախէին. ՚ի պարտութիւն մատնեցան գորին Պարսից, փախստական լինէին յերեսաց Վասակայ գորավարին և ամենայն գորացն Հայոց: Եւ սպանանէին անդ զՄոզաց անդերձապետն, և զգորսն անմի արարեալ. բայց միայն Մերուժանն ՚ի տանիկ ձի նստեալ փախչէր:

ԽԸ

ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՄԲԱՐԱԿԱԳԵՏԻՆ, ՈՐ ԻՆՍՈՒՆ ԲԻՒՐՈՒՆ ԵԿԵԱՂ ՄԱՐՏԵՉԷՐ ԸՆԴ ԶՅՐՍ ՔԱԳԱՒՈՐԻՆ ՀԱՅՈՑ. ԵՒ ՍԱՏԵԿԵՑԱՒ Ի ՍԱՂԱՄԱՍ Ի ԶՕՐԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԵՒ Ի ԶՕՐԱՎԱՐԻՆ ՎԱՍԱԿԱՏ

Ապա համբարակապետն թագաւորին Պարսից, և սա գայր հասանէր ՚ի գաւառն Կորնէից ՚ի Մաղամաս հանդերձ իննսուն բիրօփ: Եւ դակիչ ածեալ յամուր տեղաջ միոջ, կամէր կռուել ընդ թագաւորին Հայոց ընդ Արշակայ: Ապա գայր գորավարն Հայոց, հանդերձ տասն հարաւս զինու ընտիր գորու. և դարանամուտ լինէր ընդ կողմանս բանակին, և ՚ի գիշերին անկանէր ՚ի դակիչն: Եւ գամենեսեան ընդ սուր հանէին առ հասարակ, և ոչ մի ոչ ապրեցուցանէին. բայց միայն Մերուժանն արտաբայ գնդին դիպեալ, փախչէր:

Վասակ գորավարը դուրս էին գալիս Պարսից գորքի դեմ և ընդհարվում էին նրանց հետ. շարժում կատարում էին Պարսից զորքերը, սպանում էին նաև Պարսից Շապստան տակառայետին: Բայց միայն Մերուժանը փախչելով ազատվում է:

ԽԷ

ՄՈԳԱՅ ՀԱՆԿԵՐԱԳԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՏԱՍՆԵՎՈՒՔ ԲՅՈՒՐՈՎ ԳԱՒԻՍ ՀԱՍՆՈՒՄ ԷՐ ԳԱՏԵՐԱԶՄԵՆՈՒ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ՀԵՏ ԵՎ ԿՈՐԾԱՆԷՐ ԷՐ ԱՌԱՋԻՆՆԵՐԻ ՆՄԱՆ

Այնուհետև Մոզաց հանդերձապետն¹³⁹ էր գալիս տասնևուրբ բյուրով՝ Հայոց Արշակ թագավորի դեմ պատերազմելու: Ապա մի տեղ էին գալիս ժողովվում Հայաստան աշխարհի բոլոր զորքերը և Վասակ գորավար-սպարապետը, որ Հայոց Արշակ թագավորի դայակն էր: Ուրեմն էլ շատ ահա դարեցին՝ հագիվ Մաղխազանում կարողացան նրանց հասնել: Երբ եկաւ գնդերն իրար ընդհարվեցին՝ Պարսից զորքերը պարտություն կրեցին և փախուստ տվին Վասակ գորավարի և Հայոց բոլոր զորքերի առջեից: Այնտեղ սպանեցին Մոզաց հանդերձապետին, զորքերը մինչև վերջին մարզը կոտորեցին: Միայն Մերուժանը տանիկ¹³⁹ ձի նեծած փախչում էր:

ԽԸ

ՀԱՄԲԱՐԱԿԱԳԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԻՆՍՈՒՆ ԲՅՈՒՐՈՎ ԳԱՒՈՎ ԳԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ ԷՐ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ԶՈՐՔԵՐԻ ՀԵՏ ԵՎ ՍԱՂԱՄԱՍՈՒՄ ԿՈՏՈՐՎԵՑ ՀԱՅՈՑ ԶՈՐՔԵՐԻՑ ԵՎ ՎԱՍԱԿ ԶՕՐԱՎԱՐԻՑ

Ապա Պարսից թագավորի համբարակապետը¹⁴⁰ իննսուն բյուրով գալիս հասնում էր Կորնայի գավառը՝ Մաղամաս, և մի ամուր տեղում դակիչ պատրաստելով կամենում էր կռվել Հայոց Արշակ թագավորի հետ: Ապա գալիս էր Հայոց գորավարը տասն հարաւս ընտիր զորքով, դարանամուտ էր լինում բանակի մի քանի կողմերում և գիշերով հարձակվում էր դակիչի վրա: Բոլորին առնասարակ սրի էին քաշում, ոչ ոքի կենդանի չէին թողնում: Միայն Մերուժանը գնդիցը դուրս պատահելով՝ փախչում էր:

ՅԱՂԱԳՄ ՄՈՒԿԱՆԱՅ՝ ՈՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ՔԻՐՈՔ ԵՎ ԿՌՈՒՅԸ ԸՆԴ ՔԱԳԱՆՈՐԻ ՀԱՅՈՑ, ԵՒ Ի ՎԱՍԱԿԷ ԵՒ ԶՕՐԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՍԱՏԱԿԵՑԱԻ

Ապա Մոսկւան ոմն մեծ գորազուխն Պարսից քառասուն բիրտօք գայր ճասանէր ՚ի մարտ պատերազմի բնդ Արշակայ արքային Հայոց: Ապա և զօրհն Հայոց խոխտացեալ հանդերձ իրեանց զօրավարան Վասակաւ, գազանաբար առիւծաբար ղէմ բնդղէմ յարձակէին. և անդէս սատակէին զգօրսն պարսից, և սպանանէին զՄոսկւանն: Բայց Մերութանն և այն անգամ փախչէր:

Մ

ՅԱՂԱԳՄ ՔԱՆԿՈՑ ԵՒ ՔԱՅՔԱՅԵՆՑ ՔԱԳԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ՀԱՅՈՑ, ԹԷ ՈՐՔԷՍ ԱՊՍՏԱՄԲԵՅԻՆ ԲԱԶՈՒՐՔ Ի ԿԱՆԱՐԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ, ԵՒ ԶԵՄ ԵՏՈՒՆ Ի ՇԱՊՈՒՂ ԱՐՔԱՅՆ, ՊԱՐՍԻՑ. ԵՒ ԹԷ ԶԵԱՐԻ ՀԱՊ ՑՐՈՒԵՑԱՆ ԱՅՍՐ ԱՆԿԷ, ԵՒ ԿՌՈՒՎԱՅՑ ՔԱԳԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ՀԱՅՈՑ

Չեւեսուն և զշոքս ամս ետուն պատերազմ երկիրս Հայոց բնդ քազաւորին Պարսից, և յետ այնորիկ ձանձրացան պարտեցան լիան աշխատեցան երկրին կողմանէն: Եւ սկսան սորսորել գնալ ՚ի բանակէն Հայոց քազաւորին. բողին զիրեանց արքայն Արշակ: Բայց նախ այսմ գնալոյ սկիզբն առնէին մեծամեծ ասագանին: Նախ բղեաշխն Աղձնեաց, և Նոշիրական³¹ բղեաշխն, և Մանկեր տանն, և Նիհորականն և Գասարնուրէին և ամենայն նախարարութիւն Աղձնեաց. և զօրն և առնն տոհմին Աղձնեաց կողմանն ապստամբեցին յարքայն Հայոց Արշակայ, և շոգան կացին առաջի արքային պարսկաց Շապիոյ. և պարսպ ածէին ՚ի Հայոց կուսէ՝ որ Ջորայն կոչեն, դուռն գնէին. և զատուցին զիրեանց աշխարհն ՚ի Հայոց:

Եւ յետ սորա Գուգարաց³² բղեաշխն, և յետ սորա Ջորայ գաւառին տէրն, և Կողբայ գաւառին տէրն. և բնդ եոսս Գարգմանաձորոյ տէրն: Եւ որք մօտ էին ՚ի նոսա կողմն այնք ձեռին, որ շուրջ էին զնոքօք, միաձաղոյն ապստամբեցին ՚ի քազաւորն Հայոց Արշակայ. և շոգան գնացին առաջի կացին քազաւորին Պարսից Շապիոյ: Ապստամբեցին յԱրշակայ արքայն Հայոց ամուր գաւառն Արձախայ, և ամուր գաւառն Տմուրեաց, և ամուր աշխարհն Կորդեաց, ապա և տէր գաւառին Կորդուաց չոգաւ եկաց առաջի քազաւորին Պարսից:

ՄՈՒԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ. ՈՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԲՅՈՒՐՈՎ ԵՎԱՎ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ԷՅՑ ԿՌՎԱԼՈՒ ԵՎ ԿՌՏՈՐՎԵՑ ՎԱՍԱԿԷՑ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ԶՈՐՔԵՐԻՑ

Ապա մի ոմն Մոսկւան. Պարսից մեծ զորագլուխ, քառասուն բյուրով գայիս հասնում էր Հայոց Արշակ քազավորի հետ պատերազմելու: Ապա և Հայոց զորքը Վասակ զորավարի հետ խոխտալով՝ գազանաբար, առյուծաբար հարձակվեցին նրանց վրա. Պարսից զորքերը կոտորեցին և Մոսկւանին էլ սպանեցին: Բայց Մերութանը այս անգամ էլ փախչում էր:

Ն

ԹԷ ԻՆՉՊԵՍ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱԿՎԵՑ ՈՒ ՔԱՅՔԱՅՎԵՑ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՀԱՅՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐԱՆՈՒՑ ՇԱՏԵՐԸ ԱՊՍՏԱՄԲԵՑԱՆ ՈՒ ԶԵՌՔ ՄԵԿՆԵՑԻՆ ՊԱՐՍԻՑ ՇԱՊՈՒՂ ՔԱԳԱՎՈՐԻՆ, ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՇՈՒՏՈՎ ԱՅՍ ՈՒ ԱՅՆ ԿՈՂՄԸ ՑՐՎԵՑԱՆ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՔԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎԱԶԵՑ

Երեսուն և չորս տարի մեր Հայոց աշխարհը պատերազմ մղեց Պարսից քազավորի զեմ, որից հետո երկու կողմերն էլ ձանձրացան, հոգեեցին, պարտություն կրեցին. լվկեցին: Եվ սկսեցին Հայոց քազավորի բանակից ֆակվել ու հեռանալ, բողին իրենց Արշակ քազավորին, և այս քայլալուծն սկսում էին մեծամեծ ավագներ: Նախ Աղձնիքի բղեաշխը և Նոշիրական բղեաշխը և Մանկերտուներ և Նիհորականը և Գասարնուրեան³¹. և Աղձնիքը ամբողջ նախարարությունը, նրանց զորքն ու Աղձնիքի տոհմը ապստամբեցան Հայոց Արշակ քազավորից, գնացին Պարսից Շապուհ քազավորի առաջ կանգնեցին, պարսպ ֆաշեցին Ջորա կոչված տեղում. դռներ գրին և իրենց աշխարհը Հայաստանից զատեցին:

Մրանից հետո Գուգարի բղեաշխը, իսկ նրանից հետո Ջորա գավառի տերը, Կողբի գավառի տերը, նրանց հետ նաև Գարգմանաձորի տերը և բոլոր նրանք, որ այդ կողմերն էին գտնվում, նրանց մոտ և յուրջն էին՝ միասին ապստամբեցան Արշակ քազավորից և գնացին Պարսից Շապուհ քազավորի առաջ կանգնեցին, Հայոց Արշակ քազավորից ապստամբեցան նաև Արձախի ամուր գավառը, Տմուրիքի ամուր գավառը և Կորդիքի ամուր աշխարհը, հետո նաև Կորդիք գլխավոր տերը գնաց կանգնեց Պարսից Շապուհ քազավորի առաջ:

Յետ այսորիկ ապստամբեաց ՚ի թագաւորէն Հայոց և ձեռին իշխանութեանն տանն Հայոց թագաւորին, որ էր գԱտրպայական աշխարհաւն, յետս եկաց ՚ի թագաւորէն Հայոց ամուր աշխարհն Մարաց. յետս եկաց յարձայէն Հայոց և աշխարհն Կազրից. եթող զարձայն Հայոց և զնաց Սաղամուտ տէրն Անձտեայ, և ընդ նմա իշխանն մեծի Մոփաց. և զնացին առ թագաւորն Յունաց: Միջնաշխարհն մնացեալէն յերկուացան յարձայէն, և ոչ կամէին լսել թագաւորին իրեանց, ոչ մի ինչ իրս՝ զոր նա կամէր: Եւ զձձեցաւ թագաւորութիւնն մեծապէս:

Եւ Վահան եղբայր Վասակայ սպարապետին, ՚ի Մամիկոնեան ՚ի տոհմէն, անկաւ ՚ի բանս հրապուրանաց նա ՚ի Մերութանայ Արժուանոյ բնորդոյ իւրոյ: Եւ սա ապստամբեաց յԱրշակայ յարձայէն Հայոց, և շոգաւ եկաց առաջի թագաւորին Պարսից Շապուհոյ: Եւ հանեաց զմիտս նորա, և նախ ուրացաւ նա ՚ի կենաց իւրոց՝ զոր ՚ի Քրիստոսն ունէր, և յանձն առ պաշտել զօրէնս մոգութեանն. այս ինքն երկիր պագանել կրակի և ջրոյ և արեգական, և ուրանայ զօրէնս քրիստոնէութեանն՝ յորում ձեռնայն էր: Եւ եղև նա ըստ մտի թագաւորին Պարսից. և մատուցանէր նա ամբաստան զրգոութիւն զարձայէն Հայոց Արշակայ, և զիրմէ տանուտեառնէն Վասակայ. և յիշեցուցանէր նա նմա զմահն Վարդանայ, թէ յաղագս քո մեռաւ: Եւ եղև նա այնուհետև սիրելի Շապուհոյ արձային, և ետ նա կին Վանանայ զՈրմիզդուխտ քոյր իւր. և շնորհեաց նմա բարձ և զպատիւ՝ որ նոցան լեալ էր նախնեաց, և մտերիմ փեսայ արար զնա իւր թագաւորն. և ՚ի մէջ զօրաց իւրոց շքեղացոյց զնա, և խոստացաւ նմա կեանս մեծամեծս առնել: Իսկ թիւն Հայոց պակասեաց յայսմ հետէ և յայպա:

ՄԱ

ՅԱՅԱԳՍ ԹԷ ԶԻՄԴԳ ՄԻԱԲԱՆ ՀԱՄՈՐԷՆ ԱՇԽԱՐՀՈՐԷՆ՝ ՈՐ ՄԻԱՆԳԱՄ ՄԼԱՅՆԱԼԸ
ՏԱՇԵԱՐԶԻՆ ԺՈՂՈՎԷՐՆ ԱՌ ՆԵՐՍԷՍ ԿԱՔՈՂԻԿՈՍԷ ՀԱՅՈՑ, ԵՒ ԶՔՈՂՔ ՀԱՐԱՆԷՐԻՆ
ԱՌԱՋԻ ՆՈՐԱ, ԵՒ ՁԵՆԷՔԱՓ ԼԻՆԷՆ, ԵՒ ԹՈՂԻՆ Ի ՁԵՆԱՑ ԶԻՐԵԱՆՑ
ԹԱԳԱՆՈՐՆ ԱՐՇԱԿ

Ապա ժողովեցան մարդիկ ամենայն աշխարհին իշխանութեանն թագաւորութեանն Հայոց. և եկին առ մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս, մեծամեծի նախարար և կուսակալ կողմաղալ գաւառատեարձ զարձակալ և դասապետ շինականաց. ՚ի մի վայր եկեալ ժողովեցան, խօսել սկսան ընդ Ներսիսի և ասեն. Դու տէր, ինչէն գիտես, զի այս երեսուն ամ է թագաւորին մերոյ Արշակայ, զի ոչ մի ամ մեզ

Մրանից հետո Հայոց թագաւորից ապստամբեցաւ Հայոց թագաւորական տան սեփական իշխանութիւնը Ատրպատական աշխարհում Հայոց թագաւորից հետագալ նաև Կազրից աշխարհը. Հայոց թագաւորին թողեց ու հետագալ Անձիտի տեր Մաղամուտը և նրա հետ Մեծ Մոփիի իշխանը, նրանք զնացին Հունաց թագաւորի մոտ: Միջնաշխարհում մնացածները երկմտեցին թագաւորից և շէին կամենում նրան լսել և ոչ մի բան անել՝ ինչ որ նա կամենում էր: Եվ (Հայոց) թագաւորութիւնը մեծապէս փայլեց:

Այլ Վահանը, Մամիկոնյան տոհմից, Վասակ սպարապետի Լորայրը, հրապուրեց Մերութան Արժուանոյ խոսքերից. որ իր հոյ՞ որդին էր: Նա էլ ապստամբեցաւ Հայոց Արշակ թագաւորից և զնաց կանգնեց Պարսից Շապուհ թագաւորի առաջ: Նրա սիրտը դրավեց, աւազալ իր քրիստոնէական կրօնը և հանձն առաւ ծառայել մոգութեան կրօնին. այսինքն երկրպագել կրակին, ջրին և արեգակին, ուրանայով քրիստոնէական հավատը, որի մեջ ձեռն էր: Եվ նա հանելի դարձաւ Պարսից թագաւորին, և ամբաստանութիւններով զրգոում էր Հայոց Արշակ թագաւորի և իր (տոհմի) տիրոջ՝ Վասակի դէմ. հիշեցնում էր նաև Վարդանի մահը, թե քո պատճառով մեռաւ: Այնուհետև նա սիրելի դարձաւ Շապուհ թագաւորին, և նա Վանանին կնութեան տվեց իր Որմզդուխտ քոյրը, շնորհեց նրան այն բարձն ու պատիվը, որ սկրգում (Մամիկոնյաններն) ունեին. իր մտերիմ փեսան դարձեց, իր զորեքի մեջ շքեղացրեց և խոստացաւ նրան մեծամեծ կալվածներ: Իսկ Հայոց թիվը այդ ժամանակից սկսեց պակասել ու պակասել:

ՄԱ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՇԽԱՐՀՈՐԷՄ ՄԼԱՅԱՍԵՆԵՐԸ ԲՈՂՈՐԸ ՄԻԱՍԻՆ ՄԻԱԲԱՆ ԺՈՂՈՎԱՐԻՄ
ԷՆ ՀԱՅՈՑ ՆԵՐՍԵՍ ԿԱՔՈՂԻԿՈՍԻ ՄՈՑ, ԲՈՂՈՔՈՒՄ ԷՆ ԻՐԵՆՑ ԱՐՇԱԿ
ԹԱԳԱՆՈՐ ԴԵՄ ԵՎ ՆՐԱՆՑԻՑ ՁԵՆՔ ԷՆ ՔԱՇՈՒՄ, ԹՈՂԱՐԻՄ ԷՆ

Ապա Հայոց աշխարհի թագաւորութեան բոլոր մարդիկ ժողովեցին եկան Հայոց մեծ եպիսկոպոսապետ Ներսէսի մոտ, — մեծամեծներ, նախարարներ, կուսակալներ, կողմնակալներ, զավառատերեր, զարձակալներ, գյուղերի համալսներ¹⁴². սրանք բոլորը մի տեղ հավաքվելով սկսեցին խօսել Ներսէսի հետ և ասացին. «Տե՛ր, դու ինչո՞ գիտես, որ անա երեսուն տարի է մեր Արշակ թագաւորի (ժամանակ), որ մենք ոչ մի տարի պատերազմից հանգիստ չենք ունեցել, շարունակ

հանգիստ ոչ եղև 'ի պատերազմէ. և համակ սրով և սուսերօք և 'ի սլա-
քս և 'ի տէգս նիզակաց գրեռուես երեսաց մերոց շնչեցաք: Եւ արդ
ոչ կարեմք այսմ գոյժ³³ ունել, և ոչ այլ կարեմք տալ նակառս. զի լաւ
է մեզ՝ թէ ծառայեսցուք մեք թագաւորին Պարսից որպէս ընկերքն մեր
արարին, զի թողին զնա և զհացին առ թագաւորն Պարսից. և մեք սոյն-
պէս առնելոց եմք, զի ոչ այլ ևս կարեմք կուտել: Թե պէտ իցեք թագա-
ւորին Արշակայ կուտել ընդ Շապուհ, Վասակաւ և Անդուկաւ աներաւ
իւրով տացէ պատերազմ. այլ յայսմիկ Հայոց աշխարհէս և ոչ մի այր
ոչ ոք է երթալոց 'ի թիկունս օգնականութեան նորա: Նմա եթէ պէտ իցէ,
տացէ պատերազմ, թէ պէտ՝ մի՛. մեր թողեալ զնա՝ մեզ չէ փոյթ:

Իսկ սուրբն Ներսէս խօսէր ընդ նոսա որպէս օրէն էր, եթե տեսէք և
հաշ գմտաւ ածէք, և յիշեցէք զբանն տեառն պատուիրածին միաբանու-
թեամբ որպէս պատուիրեացն ծառայից՝ հնազանդ կալ տերանց իրեանց:
Ձի ամենեքեան զուր աւաղիկ կայ և վկայէք, մանաւանդ զի ամենե-
քեան զուր կեցեալ էք յազգէդ արշակունոյ. ոմանք 'ի ձեռն զաւառա-
տեարք լեալք 'ի նոցանէն, և ոմանք մեծամեծք աշխարհաց, ոմանք
աւագ աւագ աւանաց գեղից և գանձուց տեարք լեալ էք, և պէսպէս դաս-
տակերտացն: Ձի թէպէտ և առ արարիչն աստուած յանցաւոր իցեն պեղծ
ազգն Արշակունեաց, սակայն զձեզ կեցուցեալ զամենեսեան և յաղբոյ
թօթափեալ էք, զովն զործով, զովն պատուով զովն իշխանութեամբ,
զովն զործակալութեամբ: Ձի թէպէտ և առ աստուած մեղաւոր է Արշակ
արքայ, և պարտական է տոկոսեաց արարչին իւրոյ՝ առ 'ի տանել նմա
վրէժս, սակայն աստուած վասն բազում և անշափ մարդասիրութեան
իւրոյ՝ խնայեաց 'ի նա, և վասն նորա 'ի ձեզ:

Եւ զուր աւաղիկ կամիք անկանել հեթանոսաց 'ի ծառայութիւն, և
կորուսանել զկեանս ձեր յաստուծոյ, և մերժել զբնակ տեարսն ձեր՝
զորս տուեալ է ձեզ յաստուծոյ, և օտար տերանց ծառայեալ, և նոցին
անաստուած կրօնիցն ցանկալ: Բայց լա՛ւ իցի ձեզ զնոյն սիրել և յան-
ձրն առնուլ, և նմին հաւանել, և մերժել յանձանց ձերոց զարարչա-
պաշտ թագաւորն: Ձի թէ բեր շար իցէ Արշակ, սակայն աստուածա-
պաշտ է. և եթէ մեղաւոր ևս իցէ, սակայն թագաւոր ձեր է. որպէս և
զուրկ ասացէք առաջի իմ, թէ այսչափ ամբ ես՝ զի մարտեայք ևս 'ի
վերայ անձանց ձերոց և հոգոց, 'ի վերայ աշխարհի, 'ի վերայ կանանց
և որդոց ձերոց: Եւ որ մեծն է քան զամենայն, 'ի վերայ եկեղեցեաց
ձերոց, 'ի վերայ ուխտի հաւատոց ձերոց, զոր ունիմք 'ի տէր մեր Յի-
սուս Քրիստոս. և համակ տէր ետ ձեզ յաղթութիւն անուան իւրոյ: Եւ
արդ կամիք փոխանակ Քրիստոսի արարչին ձերոյ՝ ծառայել ձեզ անաս-
տուածն մոգութեան անօրինացն և նոցուն պաշտօնէիցն. 'ի թողուլ

մեր երեսներ իրոյնք արքել ևնք սերնով, սլաքներով, նիզակների տե-
գերով: Մենք՝ այլևս չենք կարող զիմանալ, ոչ էլ զուրս գալ պատերազ-
մի. ավելի լավ է որ մենք էլ հպատակենք Պարսից թագաւորին, ինչպես
արին մեր ընկերները, որոնք նրան թողին ու զնացին Պարսից թագա-
ւորի մտ. մենք էլ նրանց պես պիտի անենք, որովհետև այլևս չենք
կարող կովել: Եթե Արշակ թագաւորը կամք ունի Շապուհի հետ կովե-
լու՝ թող Վասակի և իր աներոյ Անդուկի միշտոցով պատերազմի, այլ
այս Հայոց աշխարհից ոչ ոք, ոչ մի մարդ նրան չի գնա օգնութեան:
Նա ուզում է՝ թող պատերազմի, չէ ուզում՝ չպատերազմի, մեր պետքը
չէ, մենք նրան թողել ենք»:

Իսկ սուրբն Ներսէս խոսում էր նրանց հետ ինչպես հարկն էր.
«Լավ մտածեցէք, ասում էր նա, հիշեցե՛ք ախրոյ պատվիրանը միաբա-
նութեան մասին, որ ծառաները հնազանդ լինին իրենց տերերին: Դուք
անա բոլորդ կա՛մ ու վկա ե՛ք, որ բոլորդ Արշակունյաց ազգից ե՛ք ձեռք
բերել ձեր զիրքը. ձեզանից ոմանք նրանից են նշանակվել զավանդերի
տերեր, ոմանք աշխարհների մեծամեծներ, ոմանք խոշոր ավանդերի և
գյուղերի, ոմանք գանձերի և գանազան դաստակերտների: Որովհետև
Արշակունյաց պիղծ ազգը թեպետ և հանցավոր է արարիչ աստծու
առաջ, բայց ձեզ բոլորիդ աղբից բարձրացել և ապրեցրել է, մեկին
զործ տալով, մյուսին պատիվ, մեկին իշխանություն, մյուսին գործա-
կալություն: Որովհետև թեպետ Արշակ թագաւորը մեղավոր է աստծու
առաջ և իր արարչին պարտական է տոկոսը հատուցանել⁴³, վրեժը
կրել, բայց աստված իր մեծ և անշափ մարդասիրութեամբ խնայեց
նրան և նրա պատեհանով ձեզ:

Իսկ զուր անա կամենում էք հեթանոսների ծառայութեան տակ
ընկնել, կորցնել ձեր կյանքն աստուծով, մերժել ձեր բնիկ տերերին,
որոնք տրված են ձեզ աստծուց, ծառայել օտար տերերի և նրանց
անաստված կրօնին ցանկալ: Աստված չանե՛⁴⁴, որ զուր այդ (կրօնը)
սիրեք, հավանեք ու հանձն առնեք, հետանալով ձեր աստվածապաշտ
թագաւորից: Որովհետև Արշակը թեկուզ բոլոր անգամ էլ շար լինի՝
սակայն աստվածապաշտ է, ուրան էլ մեղավոր լինի՝ սակայն ձեր թա-
գաւորն է: Դուք ինքներդ իմ առաջ ասացիք, թե այսօր տարի է, որ
կովում եք ձեր անձերի և հոգիների համար, աշխարհի համար, ձեր կա-
նանց և որդոց համար, և որ ամենից գլխավորն է՝ ձեր եկեղեցիների.
ձեր հավատի ուխտի համար, որ ունիք Հիսուս Քրիստոսի անունով, և
տերը միշտ ձեզ է շնորհել հաղթություն իր՝ անվան համար: Հիմա զուր
փոխանակ ձեր արարիչ Քրիստոսին՝ ուզում եք ծառայել անօրենների
անաստված մոգական կրօնին և նրա պաշտոնյաներին, թողնելով մեր

ճախ զարարիչն մեր և գնորուն պատուիրանս՝ զոր պատուիրեաց ձեզ, միամիտ կալ առ տեարսն մարմնաւորս՝ զորս նարայն արարեալ է. զուցէ բարկացեալ տէր աստուած ձեր, և խլիցէ զձեզ արմատաքի, և մտնեսցէ զձեզ հեթանոսացն ՚ի շար ծառայութիւն ստրկութեանն միեւն յափտեան, և ոչ երբէք բարձցի լուծն ծառայութեան ՚ի ձէնք: Եւ բողոքէք զուր առ տէր, և նա ոչ լսիցէ ձեզ. վասն զի անձամբ անկանիք զուր ՚ի ծառայութիւն հեթանոս տերանց և անաստուած անզէտ մարդկան, ՚ի ձեռս հեթանոս արանց տերանց խստասրտաց. և բազում շարի դիպեալ ելանիցէ առաջի ձեր, և ոչ կարիցէք նողոպրել յայնմանէ:

Իսկ նոքա, որ միանգամ էին ՚ի մի վայր ժողովեալ, զաղաղակ հարկանէին. բարոզ կարգացեալ՝ միմեանց ձայն առնէին, շփոթէին ամբողջէին և ասէին. Հա՛պա գնասցաւ, ասեն, սփռեցարուր յիւրաբանչիւր տեղիս. զի այդմ բանից մեք ինչ ոչ կամիմք լսել: Սփռեցան յիւրաբանչիւր տունս իրեանց:

ՄԲ

ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՊՂՈՅ ԱՐՔԱՅԻ, Թէ ԶԻԱՐԿ ՅԱՅՆՄ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԼՈՒՅՑՈՅՑ ԶՊԱՏԵՐԱԶՄ ՏԱԼ ԸՆԴ ԱՐՇԱԿԱՅ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ, ԵՒ ՄԵՂՄԵՆԱՆՈՔ ԱՌ ԻՆՔՆ ԿՈՂԵՐ Ի ՀԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Ապա Շապուն արքայ Պարսից մեծաւ աղաշանօք և պատարագօք հրովարտակօք և սիրով զԱրշակ առ ինքն կոչէր, զի յայնմ հետէ արասցեն ՚ի մէջ իրեանց սէր և խաղաղութիւն և բարեկամութիւն մեծ: Իսկ Արշակ արքայ թէպէտ պատերազմ կամէր տալ, այլ ոչ կամէին յանձն առնուլ այսմիկ ամենայն զօրքն աշխարհին Հայոց: Ապա թէ կամաւ կամաւ՝ թէ ոչ կամաւ, սակայն եղ սիրտ՝ խոնարհութեամբ հրովարտակրս առ Շապուն արքայ Պարսից, որպէս վայելէ ծառայի առ տէր իւր, տալ: Եւ առաքէր յիւրմէ նմա պատարագս հաշտութեան:

ՄԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԿՈՂՉԵԼՈՅՆ ԿՐԿԻՆ ԱՆԳԱՄ ՇԱՊՈՒՅ ԱՐՔԱՅԻ ԶԱՐՇԱԿ ԱՐՔԱՅ ՀԱՅՈՑ, ԵՒ ԵՌԱ ԵՐԹԱԿՈՅՆ, ԵՒ ՄԻԱՀԱՂՈՅՆ ԿՈՐՆՉԵԼՈՅՆ ԵՌԱ

Ապա յետ այսորիկ դարձեալ առաքեաց առ Արշակ արքայ Հայոց Շապուն արքայ Պարսից, և ասէ. Իսկ եթէ հաճ էմք ես և զու ընդ միմեանս, եկ տեսցաւ զմիմեանս. և յայսմ հետէ իբրև զհայր և զորդի լի-

արարչին ու նրա պատվիրանը, թե պետք է հավատարիմ մնալ մարմնավոր տերերին, որոնց նա է նշանակել: Պուցե տեր աստված էլ ձեզ վրա բարկանա, ձեզ արմատախիլ անե, ձեզ մտոնե հեթանոսների ձեռքը՝ հավիտյան ստրկաբար նրանց ծառայելու, և ծառայության լուծը երբեք ձեր վրայից չվերանա: Եվ եթե զուր բողոքով դիմեք տիրոջը՝ նա ձեզ չի լսի, որովհետև զուր ինքներդ եք մտնում հեթանոս տերերի և անաստված տգետ մարդկանց ծառայության տակ, (հանձնվում եք) հեթանոս մարդկանց և խստասիրտ տերերի. շատ և շատ շարիքներ զուրս կգան ձեր առաջ, որոնցից շեք կարողանա նողոպրել»:

Իսկ նրանք, որոնք միատեղ հավաքված էին՝ ապաղակ բարձրացրին, իբրև ձայն ինքն աղիս, շփոթություն և աղմուկ հարուցանելով. «Վեր կենանք, գնանք, ասում էին, նրանք. Բաշպիմ գնանք մեր տեղերը. այդ խոսքերը շեք կամենում ընդունել»: Սփռվեցին գնացին ամեն մեկը իր տունը:

ՄԸ

ՇԱՊՈՒՅ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՅԿ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԴԱԳԱՐԵՑԻՅՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԻՄԵՆ ԵՎ ՆԵՆԳՈՒԹՅԱՄԸ ԻՐ ՄՈՑ ԿՐ ԿԱՆՉՈՒՄ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ապա Պարսից Շապուն թագավոր մեծ աղաշանեմերով, բնծաներով և հրովարտակներով՝ Արշակ թագավորին սիրով իւր մտան էր կանչում, որ այնուհետև իբրև մեջ սեր և խաղաղություն և մեծ բարեկամություն հաստատեն: Իսկ Արշակ թագավորը թեպէտ և ուզում էր պատերազմ տալ, բայց Հայոց աշխարհի բոլոր զօրեր այս բանին չէր համաձայնում: Ուստի նա կամա ակամա սիրտ արավ՝ խոնարհությամբ հրովարտակ ուղարկել Պարսից Շապուն թագավորին՝ ինչպես հայտառակն իւր տիրոջը: Իւր կողմից էլ նրան հաշտության բնծաներ էր ուղարկում:

ՄԹ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՇԱՊՈՒՅ ԹԱԳԱՎՈՐԸ ԿՐԿԻՆ ԱՆԳԱՄ ՀԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ ԿԱՆՉԵՑ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՆԱ ԳՆԱՑ ՈՒ ՄԻԱՆԳԱՄԱՅՆ ԿՈՐԱՎ

Մրանից հետո Պարսից Շապուն թագավորը դարձյալ (պատգամ) ուղարկեց Հայոց Արշակ թագավորին և ասաց. «Եթե ես և զու իբրև հետ հաշտ ենք՝ ապա եկ, միմյանց հետ տեսություն անենք և այնուհետև

ցում ընդ միմեանս: Ապա թէ ոչ տեսանես դու գիս, խնդրես պատերազմ
'ի մէջ իմ և 'ի մէջ Լո: Իսկ Արշակ խնդրէր հաւատարիմ երդումն ուխ-
տի 'ի նմանէն, զի յայսմ հետէ անկասկած երթիցի առ հա: Եւ նա ետ
բերէ՛լ՝ ըստ օրինացն հաւատարիմ երդմանց թագաւորութեանն Պարսից՝
ադ, կնէկ վարազ նկարագիր մատանեաւ, և յգեաց: Զի թ, իցէ և գայն
երդման ևս զհետ ոչ եկեսցէ. ապա կազմ լիցի առ անկաստ պատե-
րազմի 'ի մէջ իրեանց:

Իսկ գայն ևս յորժամ տեսին և լուան ամենայն մարդիկն Երկրին
Հայոց, ստիպեցին բռնաբօսեցին³⁴ զիրեանց թագաւորն զԱրշակ և շտա-
պեցին, զի յարիցէ գնացէ երթիցէ յանդիման լիցի թագաւորին Պարսից
Շապուհ: Յայնմ հետէ, թէ կամաւ կամաւ՝ և թէ ոչ կամաւ, յարեաւ թա-
գաւորն Հայոց Արշակ, առ ընդ իւր զգօրավարն սպարապետն Հայոց
զդայեակն իւր. խաղաց զնաց յերկրէն Հայոց յերկրն Պարսից առ Շա-
պուհ արեալ Պարսից. շոգաւ յանդիման եղև թագաւորին Պարսից Շապ-
ուհ: Իրև տեսին զնոսա, արկին զերկոսեանն զարեալն Արշակ և զսպա-
րապետն Վասակ, և պահէին զնոսա արձակ 'ի մէջ ազատագունդ փուշ-
տիպան գօրացն: Եւ կոչեաց արեալ Շապուհ զարեալ Արշակ, և իրև
զմտայ իւր պատմասեաց զնա. և նա յանցաւոր և մահապարտ գանձն
իւր առ նա համարեցաւ: Իրանայ անդրէն 'ի հոյն գունդ փուշտիպա-
նաց ետուն զԱրշակ արեալ 'ի պահեստ:

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԶԳԻՒԹՄՆ ԵՒ ԶՔԱՆԱԳԻՆԱՅՆ ՉԱՐՅԵԱԼ ՇԱՊԱՈՅ՝ ՓՈՐՉՈՐ ԶՄԻՏՍ
ԱՐԵԱԿԱՅ, ԵՒ ՏԱՅՐ ԶՆԱ ՅԱՆՈՒՇ ԲԵՐՈՆ, ԵՒ ԿԱՄ ԶՎԱՍՍԻ ՍՊԱՐԱՊԵՏՆ ՉԱՅՈՅ
ԶԱՐԱՄԱՀ ԶՐԱՄԱՅԷՐ ԱՌԵՆԻ

Ապա կոչեաց թագաւորն Պարսից Շապուհ զդիւրսն և զաստեղա-
գէտսն և զֆաղեայսն. խօսէր ընդ նոսա և ասէ՛ր՝ Եթէ ես բազում անգամ
կամեցայ սիրել զԱրշակ արեալ Հայոց, և նա համակ անարգեաց զիս:
Եւ եղի լնդ նմա ուխտ խաղաղութեան, և երդուաւ ինձ յիրեանց օրէնս
Լիխտունութեանն 'ի գլխաւորութիւն այնմ, զոր անտարանն կոչեն.
Նախ այն երդմանն ստեաց: Ես նմա բիւր բարիս խոհեցայ որպէս հայր
որդոյ կատարել նմա, և նա ինձ չար ընդ բարոյ հատայց: Իսկ ես կո-
չեցի զերիցունս Եկեղեցոյն Տիափոնի՝ Լազարի, և կարծեցի թէ նոքա
նենգութեամբ ինչ ետուն նմա զերդումն և ետուն ինձ ստել: Եւ պատու-
հասեալ զնոսա որպէս զմահապարտս. իսկ ասաց զիս Մարի երեց զըլ-
խաւորն նոցա. ասէին՝ թե մեք արդարութեամբ տուաք նմա զերդումն.

իրև հայր և որդի յինի՛ն միմյանց, իսկ եթև չես զա՛ որեւնն պատե-
րազմ ես ուզում մեր երկուսիս մէջ: Արշակը նրանից խնդրեց ուխտի
հավատարիմ երդում, որ անկասկած լինելով գնա: (Շապուհը) Պարսից
թագավորության հավատարիմ երդման օրինակով՝ բերել ավելց ադ,
կնէկց վարազագիր մատանիով¹⁴⁵ և սպարկեց (Արշակին, ասկով). ոչ
երև այդ երդումից հետո էլ չգա, ապա թող պատրաստվի պատերազմի:

Երբ Հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ այս սեռան ու յսեցին՝ սպա
ստիպեցին, բռնադատեցին, շտապեցին իրենց Արշակ թագավորին, որ
վեր կենա. զնա. ներկայանա Պարսից Շապուհ թագավորին: Այնուհետև
Հայոց Արշակ թագավորը կամա ակամա վեր կացավ, վերցրեց իւր հետ
Հայոց գորավար սպարապետ (Վասակին) իւր դայակին. նաևապարհ
բնկավ Հայոց աշխարհից Պարսից աշխարհը, Պարսից Շապուհ թագա-
վորի մոտ. զնաց ներկայացավ Պարսից Շապուհ թագավորին: Երբ
նրանց տեսան՝ երկուսին էլ¹⁴⁶ Արշակ թագավորին և Վասակ սպարա-
պետին արձակ պահում էին ազնվական քիկնապահ զորեւթի մէջ: Եվ
Շապուհ թագավորը կանչեց Արշակ թագավորին և խիստ նախատեց
նրան իրև իւր ծառայի. իսկ նա նրա առաջ իրեն հանցավոր և մահա-
պարտ նանաչեց: Իրանից հետո նրան դարձյալ քիկնապահների զնդին
հանձնեցին, որ պահեն:

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՇԱՊԱՈՅԸ ՎՃՈՒԿՆԵՐԻՆ ԵՎ ՔԱՎԵՆԱՆԵՐԻՆ ՉԱՐՅԵՆԵՐՈՎ ՓՈՐՉՈՐ ԷՐ
ԱՐԵԱԿԱՅ ԳԵՏԱԳՈՐԹԻՅՈՒՆԸ ԵՎ ՈՐՎԱՐԿՈՒՄ ԱՆՉՈՒՇ ԲԵՐՈՆ, ԿԱՄ ԻՆՉՊԵՍ
ԶՐԱՄԱՅՈՒՄ ԷՐ ԶԱՐԱԶԱՐ ՄԱՀՈՎ ՍՊԱՆԵԼ ԶԱՅՈՅ ՎԱՍԱԿ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻՆ:

Ապա Պարսից Շապուհ թագավորը կանչում էր վնակներին. աստ-
ղահմաններին և ֆաղեհաններին¹⁴⁷, նրանց հետ խոսում էր ու ասում.
«Ես շատ անգամ կամեցա սիրել Հայոց Արշակ թագավորին, բայց նա
ինձ միշտ անարգեց: Ես նրա հետ խաղաղության դաշն կապեցի, և նա
երդվեց քիստոնեական կրօնի գլխավոր (սերոսյան) վրա, որին ավե-
տարան են ասում. նա այն երդումը ստեց: Ես բոլոր բարիքներ կամեցա
նրան անել՝ ինչպես հայրը որդու. իսկ նա բարիքի դեմ շարիք ինձ հա-
տուց: Ես Տիափոն Լազարի եկեղեցու երեցներին կանչեցի, կարծելով,
թե նրանք նենգութեամբ նրան երդվեցրին և ստել ավին: Երբ ես նրանց
նախատում էի ինչպես մահապարտներին՝ ինձ ասաց նրանց գլխավորը,
Մարի երեցը. «Մենք նրան արդարութեամբ երդվեցրինք, իսկ եթև նա
իւր երդումը ստեց՝ ապա նույն ավետարանը նրան էլի ձեր ոտքը կբե-
րև»: Ես նրան չսեցի, և հրամայեցի նրանց—լորանասուն մարդու

բայց եթէ նա ստեաց, նայն անտարանն ածէ զնա առ ռուս ան: Եւ ես նոցա ոչ լուայ. և ետու հրաման՝ Երթանսուն զնոսա 'ի մի գուր փողոտեղ, և զուսումնակիցս նոցա հանել ընդ սուր: Զանտարանն՝ յոր երդուաւ Արշակ արեայ, որ է գլխատուրսին ուսմանց նոցա քրիստոնէութեանն, կապեցի շղթայիւ. և կայ 'ի գանձի իմում: Բայց բանն Մարեայ երիցոյ ոչ եղեն ինձ. և յիշեցի զի ասէ՝ թէ մի՛ սպանաներ զմեզ, այլ ես գիտեմ՝ զի նայն անտարանն ածէ զԱրշակ արեայ 'ի ծունկս ին: Անաասիկ բանք արդարութեամբ կատարեցան, զոր ասէրն: Բայց Արշակ արեայ Հայոց այս երեսուն ամ է Արեաց՝ զի ետուն ընդ նախ նակասա, և յաղթել և ոչ մի ամ ոչ կարացաւ. և ելեալ է Եկեալ ոտիւք իւրով: Բայց թէ զիտէի՝ թէ յայսմ ճեռէ կայցէ յուխտին իմում և ի՛ հնազանդութեան բարեաւ ուխտի, մեծապէս մեծարանօք արձակէի զնա խաղաղութեամբ յիւր աշխարհն:

Իսկ քաղեայն ետուն նմա պատասխանի և ասեն. Քող մեզ այսօր, և վաղիւն պատասխանի արասցումք քեզ: Իսկ 'ի վաղիւ անդ ժողովեցան Եկին ամենայն քաղեայն և աստեղագէտքն, և ասեն ցարեայն. Այժմ զի եկեալ է առ քեզ թագաւորն Հայոց Արշակ, զիա՛րդ խօսի ընդ քեզ, կամ զի՛նչ ձայն ածէ, կամ զիա՛րդ ունի զանձն: Ասէ արեայն. Իբրև զմի 'ի ծառայիցն իմոց համարի զիմն. հող ոտից իմոց ջանայ լինել: Ասեն նոքա. Առ արա զոր ասմիս քեզ. պահեա զու զնոսա ասուցն, և առաքեա զու զնապանս յերկիրն Հայոց, և տուր բերել անտի հող 'ի սահմանացն Հայոց իբրև բեռինս Երկուս, և կահոյր մի ջուր: Եւ հրաման տացես հարկանել զկէս խորանի յատակ 'ի բերեալ հողոյն Հայոց. և առցես քեզէն զձեռանէ արեային Հայոց Արշակայ, և տարցես նախ յայն տեղ՝ որ բնակ իսկ իցէ հողն, և հարցցես ցնա բանս: Եւ դարձեալ առցես զու զձեռանէ նորա, և տարցես 'ի հայաստակսն 'ի հարեալ հողոյն. և լուրիցես զու բանս 'ի նմանէ, և ապա գիտացես զու՛ եթէ կա՛յ յուխտի ին և պահէ՛ զգաշինս ին թէ ոչ, յետ արձակելոյ ին զնա 'ի Հայս: Ապա թէ 'ի վերայ հայ հողոյն խիստ ինչ բարբառեսցի, գիտասցի՛ր՝ զի որ օր հասանէ յերկիրն Հայոց, զնայն ձայն ածէ ընդ քեզ, և զնայն պատերազմ նորոգէ ընդ քեզ, զնայն նակասա և զնայն թշնամութիւն յուզէ:

Ապա թագաւորն Պարսից, քանզի գայս լուեալ 'ի քաղեայն, տանիկ ուղտով արձակէ 'ի Հայս արս զհողոյ և զբոյս, զի եկեացեն բարձրացեն նմա զնմայն: Եւ ընդ սակաւ ատուրս եկին բերին զայն ինչ, զորմէ յղեացն: Ապա հրաման տայր թագաւորն Շապուհ, զկէս յատակին իւրոյ յղեացն: Ապա հրաման տայր թագաւորն Շապուհ, զկէս յատակին իւրոյ խորանին հարկանել 'ի բերեալ հողոյն Հայոց, և զբոյսն ցանել 'ի վերայ նորա. և զկէսն 'ի նայն հողն զիւրոյ բնակութեան երկրին բողոյ: Եւ

շինեներ կարել մի գրի մեջ, իսկ նրանց հավատակիցներին հրամայեցի օրի քաղեայն: Այն ավետարանը, որի վրա Արշակ թագաւորը երգվեց, որ և նրանց քրիստոնէական կրօնի գլխավոր (գիրքն) է՝ շղթաներով կապեցի և այսպես մնում է իմ գանձարանում: Բայց իմ միտքս եկան Մարի երեցի խոսքերը. ճիշեցի որ նա ասում էր. «Մեզ մի՛ սպանիր. ես գիտեմ որ նույն ավետարանը Արշակ թագաւորին կրէրէ, Ին ասաւ ծունկ կշողեցնէ»: Անա նրա ասած խոսքերն հիրավի կատարվեցին: Ռոմիկոսն Հայոց Արշակ թագաւորը ահա երեսուն տարի է որ Արշայց հետ սլատեւագմ է մղում, և ոչ մի տարի մեք չկարողացանք հաղթել, իսկ այժմ ինքն իր ոտով ելել եկել է ինձ մոտ: Բայց եթե գիտենայի, թե այսուհետև նա ինձ հետ դաշնը կպահէ, հնազանդութեան անկեղծ ուխտով, ապա շատ մեծարաններով նրան խաղաղութեամբ կարձակելի, որ զնա իր աշխարհը»:

Քաղաքները նրան պատասխան տվին և ասացին. «Այսօր մեզ ժամանակ տուր, վաղը քեզ կպատասխանենք»: Հաջորդ օրը բոլոր քաղաքներն ու աստղագետները ժողովեցին եկան և ասացին թագաւորին. «Հիմա որ Հայոց Արշակ թագաւորը եկել է քեզ մոտ, ի՛նչպէս է քեզ հետ խոսում, ի՛նչ լեզու է բանեցնում կամ ի՛նչպէս է իրեն պահում»: Թագաւորն ասաց. «Նա իրեն նամարում է ինչպէս մեկը իմ ծառաներից. ուզում է իմ առիթ հողը դառնայ»: Նրանք ասացին թագաւորին. «Ա՛ն արա՛՛ ինչ որ քեզ ասում ենք. նրանց այստեղ պահիր, մարդ ուղարկիր Հայոց աշխարհը, բերել տուր այնտեղից, Հայաստանի սահմաններից մոտ երկու բեռ հող և մի ամանով ջուր: Հետո հրամայիր, որ Ին խորանի հատակի կեսի վրա շաղ տան Հայաստանից բերած հողը, ապա զու ինչի Հայոց Արշակ թագաւորի ձեռքից բռնած նախա՛նդ խորանի այն տեղը, որտեղ բնական գետին է, և նրան հարցնում ենք արա: Հետո նրա ձեռքերը բռնած հայկական հող շաղ տված տեղը տար և յսի՛ր թե ի՛նչ կխոսի, և այն ժամանակ կգիտենաս, թե երբ նրան արձակելու լինիս Հայաստան, Ին ուխտն ու գաշինքը կպահէ՞ թե ոչ: Ռոմիկոսն էթե հայկական հողի վրա խիստ լեզվով խոսի՛ իմացի՛ր, որ Հայոց աշխարհը հասնելուն պես հենց նույն օրը նույն լեզուն կբանեցնեն, նույն պատերազմը կհորոգեն քեզ հետ, նույն նակատամարտերը, նույն թշնամութիւնը կշարունակէ»:

Պարսից թագաւորը քաղաքներից այս լսելով՝ մարդիկ ուղարկեց Հայաստան տանիկ ուղտերով հողի և ջրի, որ զնան այդ հմայութեան հղութեքը բերեն: Քիչ օրերից հետո եկան ու բերին ինչի նամար որ ուղարկված էին: Ապա Շապուհ թագաւորը հրաման էր տալիս՝ իր խորանի հատակի կեսի վրա շաղ տալ Հայաստանից բերած հողը և

ես անել զԱրշակ արքայ Հայոց զառաջև իւրով, և գալլ մարդիկն ՚ի քաց հրամայեաց կացուցանել. և զձեռանէ առեալ՝ շրջէր նեմելով: Եւ երթեկս առեալ ընդ խորանն. ասէ ցնա յորժամ ՚ի պարսիկ ՚ի հողոյն ՚ի վերայ նեմէին՝ քէ ընդէ՛ր եղեր իմ թշնամի Արշակ արքայ Հայոց. զի ես որպէս զորդի սիրեցի գեեզ, և կամեցայ տալ ինձ զդուստր իմ ՚ի կնոթին, և որդի ինձ առնել զգեզ. իսկ դու խստացար ընդ իս, և իռվ կամօ՛ք՝ առանց իմոց կամաց՝ եղեր ընդ իս թշնամի. և այս լի երեսուն ամ է, զի պատերազմեցար ընդ իս:

Ասկ Արշակ արքայ, թէ մեղայ ինձ և յանցեայ. զի ես եկի և կոտորեցի, և յաղթեցի թշնամեաց քոց. և ակն ունէի ՚ի էէն պարզև կենաց, և թշնամիք իմ հրապուրեցին զիս, և արկին երկիրուկս ՚ի էէն, և փախուցին ՚ի էէն: Եւ երզումն իմ, զոր երդուայ ինձ, յառաջ անին զիս. և եկի առսիկ առաջի քո: Եւ առսիկ ծառայ քո ՚ի ձեռս քո կամ. զինչ և պէտք է ինձ, արա զիս. զինչ և կամ իցէ. սպան զիս, զի ես ծառայ քո առ ինձ կարի յանցար եմ, մահապարտ եմ:

Իսկ Շապուհ արքայ առեալ զձեռանէ, հորա, շրջէր նեմելով, ՚ի չմեղս առեալ զնա անէր ՚ի հայակոյսն ՚ի հողն հարեալ յատակն: Իսկ իբրև յայն տեղի հասանէր, և զհայ զհողն կոխէր, մեծամեծս ըմբաստացեալ հպարտացեալ՝ այլ ձայն շրջէր. սկսանէր խօսել և ասել. ՚ի քաց կաց յինէն ծառայ շարագործ տիրացեալ անբանցն քոց. այլ ոչ թողից զգեզ և որդոց քոց զվրէժ նախնեաց իմոց, և զմահն Արտականայ արքայի: Զի այժմիկ ձեր ծառայից զմեր տերանց ձերոց զբարձ կարեալ է. քայց ոչ թողից, եթէ ոչ տեղիդ մեր առ մեզ էկեսցէ³⁵,

Իսկ դարձեալ առնոյր զձեռանէ, դարձեալ տանէր յայն հող Պարսից. ապա աշխարէր զասացեալսն, խոճարհէր բուռն հարկանէր զտոբից նորա, մեծապէս ապաշխարելով զղջմամբ զասացեալ բանսն: Իսկ յորժամ առեալ զձեռանէ զնա տանել ՚ի հայ հողն, ևս խստագոյն քան զառաջինսն բարբառէր. իսկ դարձեալ միսանգամ հանէր յայնմ հողոյն, բանիւք յապաշխարոթին դառնայր: Յայգուէ և երեկոյն այնպէս շատ փորձ փորձեաց զնա. զի իբրև ՚ի վերայ հարեալ հողոյն տանէր, խրստացեալ ամբարտաւանէր. իսկ ՚ի վերայ բուն գետնոյն յատակին՝ և կայր, ՚ի զղջումն դառնայր:

Իսկ իբրև երեկոյ եղև ժամ ընթերցաց թագաւորին Պարսից, քանզի սովորոթին էր Հայոց թագաւորին թագմական անդէն ընդ նմին առ նմա ՚ի նորին տախտին արկանել թագմական, օրէնք էին՝ զի թագաւորն Պարսից և թագաւորն Հայոց ՚ի միում տախտի թագմէին ՚ի միում գահոյս: Իսկ այն օր նախ զտող թագմականացն թագաւորացն, որ անդն էին, զամենեցունց կարգեցին. հուսկ յետոյ զկնի ամենեցունց ՚ի ներքայ

վրայից շուր ցանել, իսկ մյուս կեսը թողնել բնական հողով: Եվ Հայոց Արշակ թագաւորին բերել տվեց իր առաջ և մյուս մարդկանց հրամայեց հեռանալ, և նրա ձեռքիցը բռնած նեմելով շրջում էր: Խորանում երթեկեկիս, երբ նեմում կին պարսկական հողի վրա՝ ասաց նրան. «Արշակ թագաւոր Հայոց, դու ինչո՞ւ ինձ թշնամի եղար. ես ինչ որդու եման սիրեցի, կամեցա արջիկս ինձ կնոթյան տալ, իսկ դու իմ դեմ խստացար. ինձ և կանանցից, հակառակ իմ կամքի, ինձ թշնամի դարձար և ահա ամբողջ երեսուն տարի է ինձ հետ պատերազմեցար»:

Արշակ թագաւորը ասում է. «Մեղանշեցի և հանցաւոր եմ քո առաջ. որովհետև ես եկա, քո թշնամիներին հաղթեցի ու կոտորեցի և հույս ունեի ինձ հանդիպելու քո առաջ. քայց իմ թշնամիները ինձ մոլորեցրին, ինձ հանդիպեցին և փախել տվին: Եվ երզումս, որով ինձ երզվեցի՝ ինձ քո առաջ բերեց, ես հիմա քո առաջն եմ, քո ծառայ քո ձեռքի տակ եմ. ինչպես ուզում ես՝ վարժիր ինձ հետ, եթէ կամենում ես՝ սպանիր, որովհետև ես, քո ծառայ, շատ հանցաւոր եմ քո առաջ, մահապարտ եմ»:

Շապուհ թագաւորը նրա ձեռքիցը բռնած շրջում էր նեմելով և, իբրև միամտարար, բերում էր հայկական հող շաղ տված հատակի վրա: Իսկ երբ (Արշակը) այն տեղն էր հասնում, հայկական հողի վրա ոտք էր դնում՝ սաստիկ ըմբաստանաւորով հպարտանաւորով լեզուն փոխում էր. սկսում էր խօսել և ասել. «Ձեռնո՞ւ ինձանից, շարագործ ծառայ, որ տերերիդ վրա տեր ես դարձել, և ես չեմ ների ինձ և քո որդոց իմ հախճանների վրէժը և Արտական թագաւորի մահը³⁶: Որովհետև այժմ դու, ծառաներդ, ձեր տերերի՝ մեր բարձն եմ հափշտակել, քայց ես չեմ բույլ տա այդ, մինչև դարձայ մենք մեր տեղը չգրավենք»:

(Շապուհը) դարձյալ նրա ձեռքիցը բռնած տանում էր պարսկական հողի վրա. այն ժամանակ (Արշակը) զղջում էր ասածների վրա, խոճարհում էր, նրա ոտներն էր ընկնում, սաստիկ ափսոսում զղջում էր ասածների վրա: Իսկ երբ ձեռքիցը բռնած տանում էր հայկական հողի վրա՝ առաջինից ավելի խիստ էր խոսում: Նորից հեռացնում էր այդ հողի վրայից՝ սկսում էր խոստերով ապաշխարել: Առավոտից մինչև երեկո շատ անգամ փորձեց նրան, որ երբ հայկական հող շաղ տված հատակի վրա էր տանում (Արշակը) խստանում ամբարտաւանում էր, իսկ խորանի բնական հողի վրա լալիս էր³⁷, զղջում արտահայտում:

Երբ երեկո եղավ, Պարսից թագաւորի ընթերիքի ժամը հասավ՝ սովորոթյունն այնպես էր, որ Հայոց թագաւորի համար թագմելու տեղ կին պատրաստում միեկնոյն տախտի վրա, իբար մուռ. օրենք էր, որ Պարսից թագաւորն ու Հայոց թագաւորը մի տախտի վրա կին թագ-

բոլորին զԱրշակայ բազմականն առնէին, ուր զհայ ճողն յատակն հարեալ էր: Նախ ամենեկեան իբրև բազմեցան յիւրաքանչիւր շափու, յետոյ ամէնէն բազմեցուցանէին զարքայն Արշակ: Արդ եկաց բազմեալ ուսուցեալ վայր մի. իսկ յոտն եկաց, ասէ ցրազատուն Շապուհ. իմ այդ տեղի, ուր դուդ ես բազմեալ. յոտն կաց այդի, թող ես այդ բազմեցայց, զի տեղի ազգի մերոյ այդ լեալ է. ապա եթէ յաշխարհն իմ հասից, մեծամեծ վրէժս խնորեցից ՚ի քէն:

Ապա տայր հրաման Շապուհ արքայ Պարսից, բերել շրթայս և արկանել ՚ի պարանոցն Արշակայ և յոտս և ՚ի ձեռս նորա երկաթս, և խաղացուցանել զնա ՚ի յԱնդրըն՝ զոր Անուշ բերդն կոչեն. և պնդեալ զնա մինչև անդէն մեռցի: Եւ եղև ՚ի վաղի անդր ետ հրաման Շապուհ արքայ, ամէլ գառաշեալ իւր զՎասակ Մամիկոնեան զգորավարն սպարապետն Հայոց մեծաց. սկսաւ պատահասել զնա, քանզի էր Վասակ անձամբ փոքրիկ, ասէ ցնա արքայն Պարսից Շապուհ. Աղուէս, դո՞ւ էիր խանգարիչ՝ որ այսչափ աշխատ արարեր զմեզ. դու ես այն՝ որ կոտորեցեր զԱրիս այսչափ ամս, և զի՞ գործես. զմահ ազուեսու սպանից զքեզ: Իսկ Վասակ տուեալ պատասխանի, ասէ. Այժմ քո տեսեալ զիս անձամբս փոքրիկ, ոչ առեր զչափ մեծութեան իմոյ. զի ցայժմ ես քեզ առեծ էի, և արդ աղուէս: Քայց մինչ ես Վասակն էի, ես սկայ էի. մի ոտնս ՚ի միոյ լերին կայր, և միս ոտնս իմ ՚ի միոյ լերին կայր. յորժամ յաչ ոտնս յենուի, զաչ լեռնն ընդ գետին տանէի. յորժամ ՚ի ձախ ոտնն յենուի, զձախ լեռնն ընդ գետին տանէի: Ապա հարցանել բազատուն Պարսից Շապուհ և ասէ. ադէ՛ տուր ինձ զիտել, ո՞վ ես լերինքն այնոքիչ՝ զորս դուն ընդ ունչ տանէիր: Եւ ասէ Վասակ. Լերինքն երկուք, մի դու էիր, և մի բազատուն Յունաց: Այն մինչ տուեալ էր ինձ աստուծոյ, զքեզ ընդ գետին տանէի և զբազատուն Յունաց, մինչև օրհնութիւն հօրն մերոյ Ներսէսի հանգուցեալ էր ՚ի վերայ մեր, և աստուծոյ զմեզ ՚ի ձեռանէ շէր թողեալ. մինչև զնորա քանն արարաք, և խրատ նորա եկաց առ մեզ, զիտացաք ապ ինչ խրատ. մինչև մեզէն աչօք բացօք անկաք ՚ի խորխորատ: Արդ զինչ և կամիս, արա: Ապա ետ հրաման բազատուն Պարսից մորթել զգորավարն Հայոց Վասակ, և զմորթն հանել և լնալ խոտով, և տանել ընդ նոյն բերդ յԱնդրըն՝ որ Անուշն կոչեն. ուր արգելին իսկ զբազատուն Արշակ:

մում, մի զանի վրա— իսկ այդ օրը նախ պատրաստեցին բոլոր այնտեղ գտնված բազմությունների բազմելու տեղերը, և ամենից վերջը, բոլորից ներև, Արշակի բազմելու տեղը պատրաստեցին, որի հատակում հայկական հող կին շաղ տվել: Նախ բոլոր բազմեցին բոտ իրենց աստիճանների, հետո բերին բազմեցրին Արշակին: Նա մի կարն ժամանակ բազմեց մնաց մուսուները կախած. հետո ոտի կանգնեց ու ասաց Շապուհի բազմություն. «Եմս է այդ տեղը, որտեղ դու բազմել ես. վեր կաց այդ տեղից, որ ես այդտեղ բազմիմ, որովհետև մեր (Արշակունյաց) ազգի տեղն այդ է եղել. իսկ եթե ես իմ աշխարհը դառնամ՝ քեզանից մեծ վրեժներ կպահանջեմ»:

Այն ժամանակ Պարսից Շապուհ բազմությունը հրաման ևր տայիս բերել երկաթե շրթաներ, կապել Արշակի պարանոցը, ոտներն ու ձեռները, տանել նրան Անդրըն բերդը, որին ասում են Անուշ բերդ, և կապած պանել այնտեղ մինչև մեռնի:

Հաջորդ օրը Շապուհ բազմությունը հրամայեց իր ստաշը բերել Վասակ Մամիկոնյանին, Մեծ Հայկի գորավար-սպարապետին: Որովհետև Վասակը փոքր էր մարմնով՝ Պարսից Շապուհ բազմությունը ասաց նրան. «Այվե՛ս, այդ դո՞ւ էիր այն խանգարիչը, որ այսօր տարի մեզ և Լաթերին շարշարեցիր, դո՞ւ էիր, որ այսօր տարի կոտորում էիր արիներին. հիմա ի՞նչպես պետք է իմ ձեռքից ազատվիս. ես քեզ աղվեսի մահով պիտի սատկեցնեմ»: Վասակ սպարապետը պատասխան տալով ասաց. «Այժմ ինձ տեսնում ես փոքր մարմնով և սուրս էլ վրաս չէ՝ իմ մեծություն չափը չիմացար, որովհետև մինչև այժմ ես քեզ համար սողում էի, իսկ այժմ աղվես դարձա: Քայց երբ ես դեռ Վասակ էի՝ ես հսկա էի. մի ոտս մի լեռան վրա էր, մյուսը մյուս լեռան վրա. երբ աչ ոտիս վրա էի հենվում՝ աչ կողմի լեռը գետինն էի կոխում, երբ ձախ ոտիս վրա էի հենվում՝ ձախ կողմի լեռն էի գետին կոխում»: Շապուհ բազմությունը հարցրեց և ասաց. «Ձի՞ լինի ասես. այդ ի՞նչ լեռներ են, որ դու սափն էիր կոխում»: Վասակն ասաց. «Երկու լեռներից մեկը դու էիր, մյուսը Հունաց բազմությունը. քանի որ աստված հան էր մեզ հետ՝ քեզ էլ էի գետին կոխում, Հունաց բազմությունն էլ, քանի որ մեր հոր Ներսեսի օրհնությունը մեր վրա կար, և աստված մեզ ձեռքից չէր թողել: Քանի որ մենք նրա խաւքը լսում էինք և նրա խրատով էինք վարվում՝ կարողացանք քեզ խրատ ապ, մինչև որ մենք ինքներս բաց աշխարհով խորխորատի մեջ ընկանք: Հիմա ինչ ուզում ես արա»: Ապա Պարսից բազմությունը հրամայեց՝ Հայոց Վասակ գորավարի մորթը հանել, խոտով լցնել և տանել նույն Անդրըն բերդը, որ Անուշ է կոչվում, որտեղ բանտարկեցին և Արշակ բազմություն:

ՅԱՂԱԿՍ ԳԵՐՈՒԹԵԱՆՆ ԵՒ ՀԱՐՈՒԱԾՈՅՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ԱԻՆՐԱՅՈՑՆ, ԵՒ ԳԵՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՆՆՆՈՅՆ Ի ՊԱՐՍ. ԵՒ ԳԱՐԱՄԱՀ ԼԻՆԵՂՈՅ ՏԻԿՆՈՋ ՓԱՌԱՆՁԵԾԱՑ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱՑՆ ՀԱՅՈՑ ԱԻՆՐԱՅՈՑ, ԵՒ ՀԻՄԱՆՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ՏԱՊԱԼՈՅ

Ապա արձակեաց արձայն Պարսից Շապուհն ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց երկուս ոմանս յիշխանաց անտի իւրոց, միումն Զիկ անուն և միումն Կարէն, հինգ հարեւր քիւրով. զի եկեացեմք բեւսցեն քանդեցեն զաշխարհն Հայոց: Եւ եկին հասին ՚ի վերայ երկրին Հայոց: Ապա իբրև ետես տիկին աշխարհին Հայոց, կինն Արշակայ թագաւորին Հայոց Փառանձեմ, զգօրս թագաւորին Պարսից, եթէ եկին լցին զաշխարհս Հայոց, առեալ ընդ իւ մարդիկ իբրև մետասան հազար ազատս ընտիրս սպառազէնս պատերազմողս, և հանդերձ նոօֆ դիմեաց եմուտ ՚ի բերդն Արտագերից՝ որ ՚ի յերկրին Արշարունեաց՝ յերեսաց զօրացն Պարսից: Ապա եկին հասին ամենայն զօրն Պարսից, շուրջ զբերդաւն նստէին, սրահ արկանէին. պատեցին պաշարեցին: Իսկ նոքա ՚ի ներս ամրացեալք, յուսային ՚ի տեղոյն ամրութիւնն. և նոքա լակիշ ամեալ, հստէին արտափուստ շուրջ զձորօքն: Եւ հստան շուրջ զբերդաւն ամիսք երեքտասան, և առնու զբերդն ոչ կարացին, զի կարի ամուր էր տեղին: Անբեցին քանդեցին զերկիրն ամենայն. Ելանէին առնուին աւար զերկիրն ամենայն, շուրջ ՚ի գաւառացն և յաշխարհացն ամէին զգերի մարդկանն և զանասնոյ ՚ի լակիշն իրեանց. այլուստ բերէին համբարս, և ուտէին. և զբերդն պաշարեալ պահէին:

Իսկ Պապ որդին Արշակայ ոչ դիպեցաւ անդ ՚ի Հայոց աշխարհին, զի առ թագաւորն Յունաց դիպեցաւ: Զի թէպէտ և զայս ամենայն լուան ազատագունդ քանակն Հայոց, շոգան իրեանց խնդրել թիկունս օգնականութեան. և էր նոցա զօրագլուխ Մուշեղ որդին Վասակայ սպարապետին: Եւ շոգան նոքա առ իրեանց արձայնողին. մինչ դեռ նոքա ընդ թագաւորին Յունաց խօսէին, հաւանեցուցանէին զնոսա թիկունք լինել իրեանց: Իսկ յերկիրն Հայոց ստէպ առաքէին դեսպանս առ տիկին աշխարհին առ Փառանձեմ, զի ժուժկալ լինիցի բերդին, և մի՛ ձեռս տացէ ՚ի պարսիկս: Եւ դեսպանս ստէպ ստէպ յորդոյ նոքա ՚ի Պապայ զմիմեանց զկնի ՚ի շարաթու շարաթու եկեալ հասանէին. և զաղտ ընդ զաղտնի գունն ուրեմն մեհենատրութեամբ ՚ի բերդն մտանէին, տային քաղաքս տիկնոջն. և յերկաբեաց ՚ի բերդին ամիսս երեքտասան պաշարումն: Այլ որք գային և երթային, ստէպ ստէպ գային՝ թէ պինդ կաց, զի հասեալ է Պապ որդի քո և զունդ կայսերական ՚ի թիկունս օգնականութեան: Եւ յերկաբեաց իւրախոյսն որ հասանէր, զի ասէին.

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՐՎԱՍԵՆԵՐԸ ԵՎ ԱՎԵՐՄՈՒՆԵՐԸ. ՓԱՌԱՆՁԵԾ ՏԻԿՆՈՋ ԳԵՐԻ ՏԱՐՎԵԼԸ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ ԵՎ ԳԱՐԱՋԱՐ ԳԱՂԸ: ՀԱՅՈՑ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ԱՎԵՐՄՈՒՆԵՐԸ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԻՄՆՈՎԻՆ ԿՈՐԾԱՆՎԵԼԸ

Այնուհետև Պարսից Շապուհն թագաւորը Հայոց աշխարհի վրա արձակեց իւր իշխաններից երկուսին, մեկի անունը Զիկ, մյուսինը Կարեն, հինգ հարյուր բյուր զորով, որ գան Հայոց աշխարհը քարոզանդ անեն: Նրանք եկան Հայոց աշխարհի վրա: Երբ Հայոց աշխարհի տիկինը, Հայոց Արշակ թագաւորի Փառանձեմ կինը, տեսավ, որ Պարսից թագաւորի զորքերը լցվեցին Հայոց աշխարհը՝ առավ իւր հետ մտաւանեմի հազար ընտիր սպառազինված պատերազմող մարդիկ ազատներից, և Պարսից զորքերից խույս տալով դիմեց գնաց Արտագերս բերդը¹⁵⁰ Արշարունյաց գավառում: Հետո Պարսից բյուր զորքերը հասան, բերդի շուրջը նստեցին, պատեցին, պաշարեցին: Նրանք ներսը ամրացան, հույս դնելով տեղի ամրության վրա, իսկ սրանք զակիշ քաղաքում նստան դուրսը, ձորերի շուրջը: Այսպես տասներեք ամիս բերդի շուրջը նստեցին և չկարողացան բերդն առնել, որովհետև տեղը շատ ամուր էր: Ամբողջ երկիրը քանդեցին, ավերեցին, դուրս էին գալիս, շրջակա գավառները և աշխարհները ավարի էին առնում, մարդիկ և անասունները գերելով բերում էին իրենց զակիշը. ուրիշ տեղերից կենսամթերք էին բերում և ուտում, բերդը պաշարման մեջ պահելով:

Իսկ Պապը, Արշակի որդին, այդ ժամանակ Հայոց աշխարհում չպատանեց, նա Հունաց թագաւորի մոտ էր¹⁵¹, իսկ ազատների տոհմերից քաղկացած բյուր քանակը, այս բաները լսելով՝ գնացին իրենց համար օգնություն խնդրելու. նրանց զօրագլուխն էր Մուշեղը, Վասակ սպարապետի որդին: Նրանք գնացին իրենց արձայնողու մոտ և քանակցում էին Հունաց թագաւորի հետ, նրան համազում էին իրենց թիկունքը լինել: Իսկ Հայոց աշխարհը նրանք հանախ դեսպաններ էին ուղարկում աշխարհի տիկնոջ՝ Փառանձեմի մոտ, որ դիմադրե, բերդը պաշտպանե, Պարսից ձեռքը չառ: Նրա որդոյ՝ Պապի կողմից էլ հանախակի դեսպաններ էին գալիս, շարաթ շարաթի վրա, զաղտնի դռնով մի հնարով բերդն էին մտնում, սիրտ էին տալիս տիկնոջը. այսպես բերդի պաշարումը տեղեց տասներեք ամիս: Իսկ դեսպանները շարունակ գնում գալիս էին ասելով թե՛ «Պինդ կաց, Պապ որդիդ գալիս է և կայսերական գունդ է բերում օգնություն»: Այս քաղաքները եր-

Վարչիկ մի ևս սակափիկ մի ևս կալցիս ժոյժ, և անա հասեալ է օգնականութիւն:

Եւ եղև յետ շորեմտասաներորդ ամսեանն հարուածոց՝ որ յաստուծոյ հասին ՚ի վերայ գաղթականին բերդնօրոցեացն, զի ման անկաւ ՚ի վերայ նոցա՝ որք ՚ի բերդին էին, զի ՚ի տեառնէ հասին պատուհաւ: Առաջի տիկնոջն Փառանձեմայ ուտէին և ըմպէին և ուրախ լինէին որք էին ՚ի տանաւին. յանկարծակի ՚ի միում ժամու հարիւր աչբ. և ՚ի միսում երկերիւր, և էր՝ զի հինգ հարիւր աչբ մեռան ՚ի բազմականին՝ յորժամ բազմեալ կային. և օր ըստ օրէ սատակէին: Յորժամ սկսան, զամիս մի ոչ յերկարեաց՝ զի սատակեցան առ հասարակ. զի էին արք իբրև մետասան հազար, և կանայք իբրև վեց հազար. զի ամիս մի ոչ կացին. զի ամենեքեան՝ որ էին ՚ի բերդին՝ առ հասարակ սատակեցան:

Ինչոց մնաց ՚ի բերդին Փառանձեմ տիկին, երկու նածշաօք: Ապա եկն եմուտ գաղտ ՚ի ներս ՚ի բերդն Հայր Մարդպետ ներհինին, և թշնամանեաց զտիկինն մեծապէս իբրև գրոզ մի: Սկսաւ դնել թշնամանս ազգին Արշակունեաց, զի վատխառհուրդք են, վատանշանք, կորուսին գաշխարհս ևս. իրաւի անց բնդ ձեզ այդ, և այլ զի անցցէ: Ել գաղտուկ, և փախեաւ: Իսկ տիկինն Փառանձեմ իբրև ետես՝ եթէ միայն մնացի, երաց զդուռն բերդին, և թողացոյց զօրսն Պարսից մտանել ՚ի բերդն: Եւ եկին կայան զտիկինն, և իշուցին ՚ի բերդէն: Ելանէին ՚ի բերդն ՚ի վեր զօրավարն Պարսից, զերէին զգանձս թագաւորին Հայոց, որ կային ՚ի բերդին. և սկսան կրել իշուցանել զամենայն զանձսն, որ կայր ՚ի բերդին: Զինն տիւ և զինն զիշեր համակ իշուցին զոր զտին յԱրտարագէրսն բերդին, հանդերձ տիկնան խաղացուցին:

Եւ յետ այսորիկ եկին ՚ի ֆաղաֆն մեծ յԱրտաշատ, և առին զնա, և կործանեցին զպարիսպ նորա. առին անտի զգանձս մթերեալս՝ որ կային, և զերեցին զամենայն ֆաղաֆն: Եւ խաղացուցին ՚ի յԱրտաշատ ՚ի ֆաղաֆէ ինն հազար փուն երգ Հրեայս, զոր ածեալն էր գերի Տիգրանայ արեալի Արշակունեոյ յերկրէն պաղեստինացոց. և ֆառասուն հազար երգ Հայ, զոր յԱրտաշատ ֆաղաֆէ խաղացուցին: Եւ զամենայն շինուած ֆաղաֆին հրձիգ արարին զփայտակերտն, և զֆարակերտն ֆանդեցին. զպարիսպն ըստ նմին օրինակի և զամենայն շինուած ֆաղաֆին միեչև ՚ի հիմունսն ապականեցին, և ոչ թողին մի, և ոչ թողին բնաւ ֆար ՚ի ֆարի վերայ. անմարդի և քափուր յամենայն բնակչաց իւրոց կացուցանէին:

Եւ եղև յորժամ ածին ժողովեցին զամենայն զգերին ֆաղաֆին ՚ի մի վայր, և անցուցին ըստ Տափերն կամուրջ, և առնէին համար գեր-

կար ձգնովում էր, որովհետև ասում էին. «Մի հիշ էլ. մի փոքր ժամանակ էլ համբերի՛ր, օգնությունը հասել է»:

Տանկարսերոյ ամսից հետո աստծուց հարված հասավ բերդում ապաստանած գաղթականների վրա. բերդում եղողների մեջ ման ընկավ, աստվածային պատուհաս: Փառանձեմ տիկնոջ առաջ սեղանատանը նստած ուտում խմում ուրախանում էին՝ և հանկարծ մի ժամում հարյուր մարդ, մյուսում երկու հարյուր, պատահում էր որ մինչև հինգ հարյուր մարդ մեռնում էին՝ մինչ սեզան բազմած էին լինում: Եվ այսպես օրեց-օր կտառովում էին: Մահը սկսվելու օրից մի ամիս էլ չհաշեց, որ բոլորը կտառվեցին, մոտ տասն և մի հազար տղամարդ և մոտ վեց հազար կին. մի ամիս շանցավ՝ որ բերդում եղածները բոլորը կտառվեցին. բերդումը մնաց միայն տիկին Փառանձեմը երկու նածիշտով:

Ապա գաղտնի կերպով բերդը մտավ ներհինի Հայր մարդպետը և տիկնոջը սաստիկ նախատեց ինչպես մի բողբ: Սկսեց նախատիւններ քափել Արշակունցից ազգի վրա. թե վատախոհուրդ, վատանշան են, Հայոց աշխարհն էլ կորցրին. տեղն է՝ ինչ որ ձեզ պատահեց և ինչ որ էլի պիտի պատահի: Գաղտուկ դուրս եկավ ու փախավ: Իսկ տիկին Փառանձեմը տեսնելով, որ մեռակ մնաց՝ բերդի դուրը բացեց և Պարսից զորքը թողեց բերդից ներս: Եկան տիկնոջը բռնեցին և բերդից իջեցրին: Հետո Պարսից զորավարները¹⁵² բերդն էին բարձրանում, ավար էին առնում Հայոց թագավորի զանձները, որ բերդում պահվում էին. բոլորը վար իջեցրին: Ինք օր, ինք գիշեր շարունակ իջեցնում էին՝ ինչ որ գտան Արտագերս բերդում, և տիկնոջ հետ միասին գերի էջեցին:

Այնուամենայն էլ ան Արտաշատ մեծ ֆաղաֆը. նրան առան, պարիսպները կործանեցին. այնտեղ էլ պահված զանձները առան և ամբողջ ֆաղաֆը գերի վարեցին: Արտաշատ ֆաղաֆից գերի տարան ինք հազար տուն հրեա, որոնց Արշակունի Տիգրան թագավորը գերի էր բերել Պաղեստինացոց աշխարհից, և ֆառասուն հազար տուն հայ: (Այսօր մարդ) Արտաշատ ֆաղաֆից տարան: Քաղաքի շինություններից փայտաշենները կրակ տվին այրեցին, ֆարաշենները ֆանդեցին, նույնպես և պարիսպը. ֆաղաֆի բոլոր շինվածքները հիմնահատակ կործանեցին, ոչ մի ֆար ֆարի վրա չթողին, ֆաղաֆը բնակիչներից քափուր, անմարդի, ավերակ դարձրին:

Երբ ֆաղաֆի բոլոր գերիները մի տեղ ժողովեցին՝ անց կացրին Տափերի կամուրջով. գերիներին համարեցին և շերտավոր զորեերով

տյն, ՚ի մէջ շերտափակ զօրացն պատէին, ասէն զօրագլուխն Պարսից ցԶաիթ երէց փառափն Արաշատու. եկեալ ՚ի միջոյ գերայդ, երբ գնա դու յո պէտք է քեզ: Եւ ոչ անոյր զայս յանն երէցն Զաիթն, այլ ասէր. Յո զխաշնդ տանիք, և զհովիտ տարայք. զի ոչ է մարք հովուի թողուլ զխաշն իւր, այլ պարտ է հովուի դնել զանձն ՚ի վերայ ոչխարին իւրոյ: Եւ զայս ասացեալ եմուտ ՚ի գերութիւնն, և խաղաց ՚ի գերութիւն ընդ իւրում ժողովրդեանն յերկիրն Պարսից:

Անուսին և զվարչաշապատ փառափ. փանդէին բէին զփառափն ՚ի հիմանց տապալէին, և խաղացուցանէին յայնմ ևս փառափէ իննետասն երգս հազար: Ընդ ամենայն փառափս ոչ թողին ամենեկն շինած. զի զամենայն տապալէին, փակեալ փանդէին. և ընդ ամենայն երկիրն ասպատակ սփռեալ՝ զամենայն այր ՚ի շտի հասեալ կոտորէին, զկանայս և զօրդս ՚ի գերութիւն վարէին. և զբերդս ամենայն թագաւորին Հայոց կալան, և լցեալ բազում ամբարօք՝ բերդակայս թողութիւն: Անուսին և զմեծ փառափն զԵրուանդաշատ, և խաղացուցանէին անտի երգս փասն հազար Հայ, և երգս երեսուն հազար Հրեայ. և զփառափն ՚ի հիմանց տապալեալ բրեալ յատակէին: Ապա անուսին և զփառափն Բագրեանդայ Զարեհաւան, և խաղացուցանէին անտի հինգ հազար երգ Հայ, և ութ հազար երգ Հրեայ. և զփառափն ՚ի հիմանց տապալէին յատակէին: Անուսին և զփառափն մեծ Զարիշատ՝ որ էր ՚ի գաւառին յԱղոյհովտի, չորստասան հազար երգ Հրեայ, և տասն հազար երգ Հայս. և զնա ՚ի հիմանց փանդեալ տապալանէին: Ասին և զամուր փառափն Վան, որ է ՚ի գաւառին Տագրայ. և հրծիք արարեալ, փակէին զհիմունս նորա. և խաղացուցանէին անտի երգս հինգ հազար Հայ, և ութ և տասն հազար երգս Հրեայս:

Զայս ամենայն բազմութիւն Հրէից, զոր գերեցին տարան յերկրէն Հայոց, ամեալ էր յերկրէն պաղեստինացոց մեծի թագաւորին Հայոց Տիգրանայ ՚ի ժամանակին՝ յորժամ գերեաց նա և ամ ՚ի Հայս զփառափնայս անտի Զարեհաւան Զարեհաւան Զարեհաւան զՀիւրկանդոս զառաջին ժամանակաւ: Եւ էած մեծ արքայն Տիգրան զամենայն զհրէութիւնն զայն բնակեցոյց ՚ի փառափն Հայոց յիւրում դարուն ՚ի ժամանակին: Իսկ յայսմ ժամանակի արեւեցին զփառափն, և գերեցին զբնակեալսն անդ. և զամենայն երկիրն Հայոց և զամենայն գաւառն ընդ եմին գերեալ, խաղացուցեալ²⁶ և զայլ գերութիւնս գաւառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, փորի փորի, զաշխարհի աշխարհի, ամին ժողովեցին ՚ի փառափն նախնաւան. զի անդ էր զօրածողով իրեանց զօրացն: Ապա առին և զնա փանդեցին. անտի երգս Հայս երկուս հազարս, և Հրեայ երգս վեցասան հազարս անտի խաղացուցին զնացուցին ամենայն գերութեամբն հանդերձ: Եւ անդէն

չրչապատեցին. ապա Պարսից զօրագլուխներն ասացին Արաշատ փառափն Զվիթ երեցին. «Գերիներ իմիցից դուս եկ ու գնա՝ ուր ուզում ես»: Զվիթը այս բանը հանձն շառավ ու ասաց. «Ուր որ այդ խաշիներ տանում եմ՝ հովվին էլ նրա հետ տարեմ. պետք չէ որ հովվը իր խաշիներ թողնեմ, այլ պետք է իր կյանքը զոհեմ ոչխարների համար»¹⁵³: Այս ասելով նա մտավ գերիների մեջ և գերի գնաց Պարսից աշխարհը իր ժողովրդի հետ:

Անուս մեծ Վարչաշապատ փառափն էլ. փանդում, բրում էին, հիմփից կործանում էին. այս փառափից էլ գերի էին տանում տասնեկեր հազար տուն: Ամբողջ փառափում շենք չթողին, բոլորը փարուփանդ էին անում, կործանում: Ասպատակներ ուղարկելով՝ բոլոր շտիփանաս մարդկանց կոտորում էին, կանանց, երեխաներին գերի էին վերցնում: Հայոց թագաւորայրոյան բոլոր բերդերն առան, մեծ փանկայրամբ պաշարեղեն հավաքեցին նրանց մեջ և բերդապաններ թողին: Առան Երվանդաշատ մեծ փառափն էլ. այս տեղից դուս բերին փասն հազար տուն հայ և երեսուն հազար տուն հրեա, իսկ փառափն հիմնաւանտակ կործանեցին: Հետո առան Բագրեանդի Զարեհաւան փառափն. այնտեղից էլ գերի վերցրին հինգ հազար տուն հայ և ութ հազար տուն հրեա և փառափն հիմնիվեր կործանեցին: Առան նաև Զարիշատ մեծ փառափն Աղիհովտ զավառում, (գերի վերցրին) տասնեկուս հազար տուն հրեա և տասը հազար տուն հայ, և այն էլ հիմնաւանտակ կործանում էին: Առան նաև Վան ամուր փառափն Տագր¹⁵⁴ զավառում, կրակ տվին այրեցին, հիմները փանդեցին. այնտեղից էլ դուս բերին հինգ հազար տուն հայ և տասն և ութ հազար տուն հրեա:

Հրեաների այս բոլոր բազմութեանը, որ Հայոց աշխարհից գերի տարան՝ Հայոց Տիգրան մեծ թագաւորը բերել էր Պաղեստինացոց երկրից հին ժամանակ, երբ նա գերեց և Հայաստան բերեց հրեաների Հյուրկանոս փանաւայսպետին: Տիգրան մեծ թագաւորը այս բոլոր հրեայրոյանը իր դարում բերեց բնակեցրեց Հայաստանի փառափներում: Իսկ այս ժամանակ (պարսիկները) ավերեցին այդ փառափները, նրանց բնակիչներին գերեցին, նրանց հետ միասին Հայոց ամբողջ աշխարհն ու զավառները: Դուս բերին գերիներ զանազան զավառներից, կողմերից, ձորազավառներից, աշխարհներից, ժողովեցին բերին նախնաւան¹⁵⁵ փառափն, որ իրենց զորքերի զօրածողով տեղն էր: Այս փառափն էլ առան փանդեցին, այնտեղից էլ հանեցին երկու հազար տուն հայ և տասնեկեր հազար տուն հրեա և մյուս գերիների հետ տարան: Հայոց

յերկիրն Հայոց ռստիկանս բողին և վերակացուս, 'ի ծառայութիւն մատ-
նել³⁷ զմնացորդս երկրին. և ինքեանք զտիկիին Փառանձեմ առեալ, հան-
դերձ գանձիւք և բազմութեամբ գերեօքն յերկիրն Պարսից խաղացու-
ցանէին. և զնացեալք երթային տանէին հասուցանէին յերկիրն Պարսից
առ Շապուհ արքայն Պարսից:

Եւ եղև իբրև շոգան տարան զտիկիին Փառանձեմ յերկիրն Պարսից,
և զայլ ամենայն գերութիւնն Հայոց և զգանձսն կալան առաջի թագա-
տրին և զտիկիին Փառանձեմ, շնորհ մեծ ունէր թագաւորն Պարսից իւ-
րոց զօրավարացն: Եւ իբրև կամեցաւ թագաւորն Պարսից Շապուհ թըշ-
նամանս առնել ազգին աշխարհին Հայոց և թագաւորութեանն, ետ հրա-
ման ժողովել զամենայն զօրս իւր և զմեծամեծս իւր և զփոքունս և
զամենայն մարդիկ աշխարհին իւրոյ՝ որ ինքն իշխէր, և 'ի մէջ ամբո-
խին ածել զտիկիին Հայոց զՓառանձեմն: Եւ հրամայեաց 'ի հրապա-
րակին իմն առնել հրապոյրս մեկենայից, որով հրամայեաց զկինն ար-
կանել, և արձակել տիկնոջն Փառանձեմայ 'ի խառնակութիւն պոռնկու-
թեանն անասնական պղծութեանն: Այսպէս սատակեցին զտիկիին զՓա-
ռանձեմ: Իսկ զայլ գերին զամենայն տարան բնակեցուցին, որ յԱտ-
րեստան, որ յերկրին Խուժաստանի:

ԾԶ

ՅԱԶԱԿՍ ՎԱՅՅՈՒԹԵԱՆ ԶՈՒԹԱՅ ԵՐԵՅՈՒ ՅԵՐԿԻՐՆ ՊԱՐՍԻՑ

Ապա իբրև շոգան տարան յերկիրն Պարսից զամենայն գերութիւն
Հայոց, և զԶուրթ երէց Արտաշատ Բաղաբէ ունէին կապաւօք առաջի
թագաւորին Պարսից Շապուհոյ: Եւ նայէր թագաւորն Պարսից Շապուհ, և
տեսանէր զերէցն Զուրթ այր բարձր և անձնեայ, և ի տիւրոց մանուկ. և
հեր գլխոյն ալեւորեալ էին, այլ մարտին դեռ տակաւին սեաւ ևս կային:
Ապա յորժամ զառաջինն խօսել սկսաւ, ասէ. Եթէ տեսանէ՞ք զառնայ
զայդր զշարութիւն. Բանգի յայտ է, 'ի հերաց այտի երկի՝ թէ կախարդ է.
զի հերէն սպիտակ են, և մարտին սեաւ: Իսկ երիցուն տունալ պա-
տասխանի, ասէ. Թէ Բեզ պէտ իցէ, այլ զինչ կամիս խօսել և առնել՝
խօսեաց. այլ վասն այրորիկ գիտեա, զի յիրատունս սպիտակացեալ են
նախ հերես. զի բազում աւարբք երէց են, գոնեա հնգեւտասան ամօք
Բան զմուրուս նախարոյս են: Իսկ թագաւորն հրաման տայր մինչև 'ի
վաղիւն պահել զնա. իսկ 'ի վաղիւն հրաման տայր ածել 'ի հրապարա-
կրն շղթայիւք: Եւ էլին ռստիկանք արժունի հարցանել, եթէ իցէ՞ յանձն

աշխարհում բողին ռստիկաններ¹⁵⁶ ու վերակացուներ, երկրի մնացորդ
ժողովուրդը հպատակեցնելու, իսկ իրենք տիկին Փառանձեմին առնե-
լով զանձեւով և բազմաթիւ գերիներով տարան Պարսից աշխարհը,
եկան բերին հասցրին Պարսից աշխարհը Շապուհ թագավորի մաս:

Երբ Փառանձեմ տիկնոջը բերին հասցրին Պարսից աշխարհը և
Հայաստանի բոլոր գերութիւնն ու զանձերը և Փառանձեմ տիկնոջը
թագավորի առաջ հանեցին՝ Պարսից թագավորը մեծ շնորհակալութիւն
հայտնեց իր զորավարներին: Պարսից Շապուհ թագավորը կամեցավ
նախատինք հասցնել (Արշակունյաց) ազգին, Հայոց աշխարհին և թա-
գավորաւթյանը: Հրամայեց կանչել իր բոլոր զորեքը, իր մեծամեծնե-
րը և ստորին պաշտօնյաները և իր տիրած աշխարհի բոլոր մարդկանց,
և այս բազմութեան մեջ բերել Հայաստանի տիկնոջը՝ Փառանձեմին: Եվ
հրամայեց հրապարակում շինել ինչ-որ մեկենայութիւն, որի վրա
ծգել տվեց տիկնոջը և արձակել նրա վրա՝ անասնական պիղծ խառնա-
կութեան համար¹⁵⁷: Այս կերպ սպանեցին տիկին Փառանձեմին: Իսկ
գերիների բոլոր բազմութիւնը տարան բնակեցրին մի մասը Ատրես-
տանում, մյուս մասը Խուժաստան երկրում:

ԾԶ

ԶՎԻԹ ԵՐԵՅՈՒ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՐՍԻՑ ԱՇԽԱՐԻՍ

Երբ Հայաստանի բոլոր գերիներին տարան հասցրին Պարսից աշ-
խարհը՝ Արտաշատ Բաղաբէ Զվիթ երեցին էլ Պարսից Շապուհ թագա-
վորի առաջ բերին. Պարսից Շապուհ թագավորը նայում տեսնում էր
Զվիթ երեցին, որ բարձրահասակ բարեկազմ մարդ է, երիտասարդ
հասակով, բայց գլխի մազերը արդին ալեւորել էին, իսկ մարմինը դեռ
սև էր: Ապա՝ առաջին անգամ խօսելիս ասաց. «Տեսնո՞ւմ եմ այդ մար-
դու շարութիւնը. հենց մազերից երևում է, որ դա կախարդ է, որով-
հետև մազերն սպիտակ են, մարմինը սև»: Իսկ երեցը պատասխան
տվեց ու ասաց. «Եթե խօսել ես ուզում՝ խօսիւր ինչ որ կամենում ես,
բայց մազերիս մասին գիտցի՛ր, որ նրանք իրավացի են սպիտակել,
որովհետև շատ ավելի մեծ են տարիքով, գոնե տասններեք տարի վաղ
են բուսել Բան մարտիս»: Թագավորը հրամայում էր պահել նրան միև-
յև հաշորդ առավուր: Մյուս օրը հրամայեց՝ շղթաներով նրան հրա-
պարակը բերել: Եկան արժունական ռստիկաններն ու հարցրին, եթե
հանձն կառնե մոզութեան օրենքը պաշտել, այն դեպքում չի մեռնի:

անցէ պաշտել զօրէնս մոգութեանն, ոչ մեղի: Իսկ նա ոչ առնոյր յանձն. այլ կամեցեալ մեռանել խնդութեամբ վասն աստուծոյ. երբեալ 'ի տէրի մահուան, և աղաչեաց զվերակացուս իւրոյ մահունն, զի թողացուցեն նմա սակաւ մի կալ յաղօթս: Եւ մատուցեալ յառաջագոյն, եղ ծունր և ասէ.

ՍԷ

ԱՂՕԹՔ 'Ի ԺԱՄ ՄԱՀՈՒՆ ԶՈՒԹՔԱՅ

Արարիչ մեր, որ արարեռ զերկինս և զերկիր և զծով յոչնչէ, և ստեղծեռ զմեզ 'ի հողոյ. և զնոզեղէնս այսպէս իմաստունս բանաւորս և կենդանիս արարեռ: Եւ շնորհեցեռ մեզ զգիտութիւն և, զոր ցոյցեռ ազգաց որդոց մարդկան 'ի ձեռն սրբոց ևոց մարգարէիցն կարապետացն ևոց. և դու ևեզէն եկիր իջեռ մարդացար երեւցար յերկրի, և ընդ մարդկան շրջեցար. և զկատարեալ իմաստութիւնդ ևո շնորհեցեռ արարածոց ևոց, զոր առաջելովն ևարոզեցեռ ևոց ստացուածոց յաշխարհի: Եւ վարդապետօքն սրբովք, զորս եղիր 'ի ևում յեկեղեցուղ լուսաւորս, զամենեսեան իմաստնացուցեռ: Եւ զիս, զայր զանարժան, արժանի արարեռ ևում ծառայութեանդ. և պատրաստեցեռ զիս տառապեալս սեանել և ուսանել ընդ ձեռօք ևո սրբոյ և մեծի և ևո ևահանալայետին ներսիս' ևո պաշտօնէին, և 'ի ձեռաց նորա առնուլ զանադարութիւն երթցութեան, և 'ի ձեռաց նորա զիս նոյրեալ ևեզ 'ի ևահանայութեան: Եւ յայնմ աշտինանէ պատրաստեցեռ ըմպել զվկայութեան բաժակն փրկութեան, զոր ըմբելով՝ զանուն տեառն կարողացից. զաղօթս իմ ես տեառն տաց առաջի ամենայն ժողովրդոց նորա: Ընդ որում ևեզ փառք և զօրութիւն և իշխանութիւն միածնի Որդոյ ևո սիրելոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և կենդանարար Հոգւոյդ ևում սրբոյ, յառաջ ևան զամենայն յախտեանս այժմ և միշտ և յախտեանս յախտենից. ամէն:

Եւ իբրև զայս ամենայն ասաց, բազում մարդիկ ամբոխի ժողովեալ էին. ասացին զամէնն: Ապա զայրացեալք վերակացուք ոպանողութեանն, թէ ընդէ՛ր այնչափ երկար թողացուցին նմա խօսել, ապա տագնապա 'ի տեղի մահուն հասուցանէին: Իսկ նա մեծաւ խնդութեամբ կարկառեալ զպարանոցն, վնարէր 'ի սուտեղէն:

Եւ հանձն շառավ. այլ ուրախությամբ կամեցավ մեռնել աստծու համար: Իր մահվան վերակացուներից խնդրեց թույլ տալ որ մի քիչ աղօթե: Եվ առաջ անցնելով՝ ծունկ շոգեց և ասաց.

ՍԷ

ԶՎԹՒ ԱՂՕԹՔ ՄԱՀՈՒՆ ԺԱՄԻՆ

Ո՛վ մեր արարիչ, որ ոչնչից ստեղծեցիր երկինքն ու երկիրը և ծովը, որ մեզ հողից ստեղծեցիր, և հողեղեններս այսպես իմաստուն, բանական և կենդանի հորինեցիր: Դու մեզ շնորհեցիր ևո գիտությունը. որ մարդկային ազգերին հայտնեցիր սուրբ մարգարեների՝ ևո կարապետների ձեռով. հետո ինքդ եկար, (երկնից) իջար, մարդ դարձար, երկրի վրա երևեցար և մարդկանց հետ շրջեցար, և ևո կատարյալ իմաստությունը շնորհեցիր ևո արարածներին, որ ևո առաջայնների ձեռով ևարոզեցիր աշխարհում ևեզ հետևողներին, և սուրբ վարդապետների միջոցով, որոնց իբրև լուսատուներ հաստատեցիր ևո եկեղեցում՝ բոլորին իմաստնացրիր: Ինձ էլ, անարժանիս, արժանավոր դարձրիր ևեզ սպասավորելու, տառապալիս միջոց տվիր սեվելու և ուսանելու ևո պաշտօնյայի՝ ևո սուրբ և մեծ ներսես ևահանայապետի ձեռքի տակ և նրա ձեռով երեց ձեռնադրվելու և նրանից նվիրվելու ևո ևահանայության, և այս աստիճանում ինձ պատրաստեցիր՝ փրկության բաժակը խմել ևահատակությամբ, որը ես կխմեմ՝ աստծու անունը կանչելով և իմ աղօթքը կուղղեմ տիրոջը նրա բոլոր ժողովրդի առաջ: Քեզ փառք և զօրություն և իշխանություն և ևո սիրելի որդուն Հիսուս Քրիստոսին և ևո կենդանարար մշտնջենական սուրբ հոգուն, այժմ և միշտ և հավիտյանս հավիտենից. ամեն:

Երբ այս բոլորն ասաց՝ ժողովված բազմամարդ ամբոխը ասաց. «ամեն»: Ապա սպանության վերակացուները զայրացան, թէ ինչո՞ւ բողոքե նրան այնքան երկար խոսելու, ուստի շտապեցնելով մահվան տեղն էին հասցնում: Իսկ նա մեծ ուրախությամբ պարանոցը մեկնելով՝ սքի նարվածով վախճանում էր:

ՅԱՂԱԿՈՒ ԳԱՂՈՅՆ ՇԱՊՁՈՅ ՔԱԳԱՌՈՐԻ ՊԱՐՍԻՑ ՅԵՐԿԻՐՆ շԱՅՈՑ, ԵՒ ՄԻՆԵՂԱՄԱՏՆ ՍԱՏԱԿԻՆ ԶՄԵԱՅԵԱՍ ԵՐԿԻՐՆ. ԵՒ ԲԻՐ ԶԱՐԵԱՏՆ, ԶՈՐ ԿՐԵՑԻՆ

Ապա յետ այսորիկ խաղաց գնաց թագաւորն Պարսից Շապուն ամենայն իշխանութեամբ գորաց իւրոց, և չոգաւ ել յեշկիրն Հայոց. և առաջնորդ ունէր ընդ իւր զՎանան 'ի Մամիկոնեան տոհմէն, և զՄերու- ժանն յԱժժուռնեաց տոհմէն: Ապա հասեալ ասպատակէին յերկիրն Հա- յոց, և առնուին զամենայն գերիին 'ի մի վայր ժողովեցին: Եւ բազումք 'ի նախարարացն Հայոց թողուին զկանայս իւրեանց և զարդիս և զբն- տանիս, և փախեան ընդ այս ընդ այն գնացին: Իսկ զամենայն կանայս նախարարացն Հայոց, զոր թողին և փախեանն, ասպատակն ժողովէր. և ածին զնոսա առ Շապուն արեայ Պարսից:

Իրեւ էր բանակն Շապոյ թագաւորին Պարսից 'ի զաւան Բագ- րեանդայ յաւերս Բաղաթին Զարեհաւանի, զոր յառաջնումն եկեալք զօրէն Պարսից անեցցին, և ածին ժողովեցին առաջի թագաւորին Պարսից զամենայն գերիին մնացորդաց աշխարհին Հայոց. ապա հրաման տայր թագաւորն Պարսից Շապուն, զամենայն այր 'ի շափ հասեալ կոխան արաւեալ փղաց, և զամենայն զկին և զմանուկ հանել ընդ ցից սայլից: Հազարք հազարաց և բիրք բիրուց սպանին, զի ոչ զոյր թիւ կամ հա- մար սպանելոցն. և զկանայս ազատացն և նախարարացն զփախուցե- լոցն հրաման տայր ածել յասպարէզն՝ որ էր 'ի Զարեհավան Բաղաթի: Եւ հրաման տայր հոլանել զամենայն ազատ կանանին, և նստուցանել աստի անտի ասպարիսին. և ինքն Շապուն արեայ հեծեալ 'ի ձի, շա- տակի անցանէր առ կանանովն. և որ յակն գային, մի մի 'ի նոցանէ պղծեալ 'ի խառնակութիւն տանէր առ ինքն: Քանզի մօտ յասպարէսն հարեալ էր խորանն, յոր առեալ մտանէր գործել զանօրէնութիւն. և այն- պէս զբաղում ատուս տունէր զայն ընդ կանայսն: Եւ զազգի Սիւնեաց տոհմին զամենայն զայր 'ի շափ հասեալ կատարեցին, և զկանայս սպանին, և զամենայն մանր մանկութն ներհինիս հրամայէր առնել, և խաղացուցանել յերկիրն Պարսից: Եւ առնէ՛ր զայս ամենայն վասն վրի- ժուցն Անդուկայ, որ Եղև պատերազմ ընդ Ներսէն արեայ Պարսից:

Եւ տայր հրաման Շապուն արեայն Պարսից զամուր ամուր տեղիսն Հայոց բերդս շինել, հրամայեաց և բերդակալս կացուցանել: Եւ զազատ կանանին անդէն 'ի բերդեանն բաշխէր և թողոյր. զի եթէ ոչ արք նոցա եկեցցեն նմա 'ի ծառայութիւն, սպանցեն զկանայս նոցա բերդա- կալին՝ առ որս երող զնոսա: Եւ երող յաշխարհին զԶիկն և զԿարենն,

ՊԱՐՍԻՑ ՇԱՊՈՒՂ ՔԱԳԱՎՈՐԻ շԱՅԱՍՏԱՆ ԳԱՂ. ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄՆԱՅԱՍ ՄԱԿԿԱՆՑ ԿՈՏՈՐԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԿՐԱՍ ԲՅՈՒՐԱՎՈՐ ԶԱՐԻՔՆԵՐԸ

Մրանից հետո Պարսից Շապուն թագաւոր իր իշխանության բո- յոր զօրէնով վեր կացավ եկավ հասավ Հայոց աշխարհը: Նա իրեն առաջնորդ ունեւ Վահանին, Մամիկոնեան տոհմից, և Մերուսանին, Արծրունեաց տոհմից: Գալիս հասնում ասպատակում էին Հայոց աշ- խարհը, բոլորին գերի էին վեցնում ու մի տեղ ժողովում: Եվ Հայոց նախարարներից շատերը թողնում էին իրենց ընտանիքները, կին, որդի, փախչում, ցրվում էին այս և այն կողմը: Եվ ասպատակողները ժողո- վում էին փախած էայ նախարարների բոլոր կանանց և բերում էին Պարսից Շապուն թագաւորի մօտ:

Պարսից Շապուն թագաւորի բանակը գտնվում էր Բագրեանդ գավառում Զարեհավան Բաղաթի ավերակներում, որը ավերել էին առա- յուց եկած զօրէրը: Այստեղ բերին ժողովեցին Պարսից թագաւորի աւ աշ Հայոց աշխարհի մնացորդների բոլոր գերութիւնը: Ապա հրա- ման Լը տալիս Պարսից Շապուն թագաւորը՝ բոլոր շափահաս տղա- մարդկանց փղերին ստեակոյս անել տալ, իսկ բոլոր կանանց ու երե- յաններին սայլերի ցցի վրա հանել: Հազարներով ու բյուրերով սպանե- ցին. թիվ ու հաշիվ չկար սպանվածներին: Իսկ փախած նախարարների և ազատների կանանց հրամայում էր բերել Զարեհավան Բաղաթի ձի- արշավի հրապարակը: Եվ հրամայում էր այն ազնվական կանանց մե- րշակները հրապարակել: Եվ հրամայում էր կողմում նստեցնել, իսկ ինքը Շապունը, ձի հեծած, արշավելով անցնում էր կանանց միջով, և որոնք որ աչքին գուր էին գալիս՝ մեկ-մեկ տանում էր իր մօտ պիղծ խառնակության. որովհետեւ նրա խորանը զարկած էր հրապարակի մօտ. այնտեղ էր մտնում անօրէն գործը կատարելու: Այսպես վարվում էր այդ կանանց հետ շատ օրեր: Եվ Սյունեաց տոհմի բոլոր շափահաս տղամարդկանց կոտորեցին, կանանց սպանեցին և բոլոր մանր տղաներին հրամայում էր ներհինացնել և Պարսից աշխարհը տանել: Այս բոլորը նա անում էր վրեժ տանելու համար՝ Անդուկից, երբ պատերազմ եղավ Պարսից Ներսէն թագաւորի հետ¹⁵⁸:

Եվ Շապուն թագաւորը հրաման տվեց՝ Հայաստանի ամուր ամուր տեղերում բերդեր շինել և բերդակալներ նշանակելով՝ ազնվական կա- նանց մաս-մաս տեղավորում էր այդ բերդերում պահելու, հրամայե- լով, որ եթե նրանց ամուսինները չզան իրեն ծառայության՝ ապա բե- դակալները սպանեն այն կանանց, որ թողել էր նրանց մօտ: Եվ Հայոց

զնոցա իշխանս զօրօք բազմօք. և զիշխանութիւն մնացորդացն ետ ՚ի ձեռս Վահանայ և Մերուժանայ, և իճէն զնաց յԱտրպայական:

ԵՔ.

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԻՐՐԵԻ ՄՆԱՅԻՆ ՎԱՀԱՆ ԵՒ ՄԵՐՈՒԺԱՆ, ԹԷ ԶԻՆՉ ՇԱՏ ՉԱՐԻՍՍ
ԳՈՐԾԵՑԻՆ ԸՆԴ ԵՐԿԻՐՍ ՀԱՅՈՑ. ԵՒ ԿԱՄ ԶԻԱՂԳ ՍԱՏԱԿԵՑԱՆ ՎԱՀԱՆ ԵՒ ԿԻՆԵ ԻՌԻ
ՅԻՐԵԱՆՑ ՈՐԴԻՈՑՆ

Այնուհետև Վահանն Մամիկոնեան և Մերուժանն Արծրունի, սոքա երկօրեան արք պիղծք անօրէնք էին, ապստամբեալք էին յօլիակ աստուածապաշտութեանն և զանաստուածն Մագղեզանց աղանդն յանձն առեալ պաշտէին, սկսան այնուհետև յերկրին Հայոց աւերել զեկեղեցիս՝ զտեղիս աղօթից քրիստոնէից յամենայն կողմանս Հայոց՝ զաւառաց զաւառաց և կողմանց կողմանց: Եւ նեղէին զբազում մարդիկ՝ զոր ՚ի բունն արկանէին, թողալ զաստուածապաշտութիւն և ՚ի պաշտօն դառնալ Մագղեզանցն: Եւ յետ այսորիկ տային հրաման Վահանն և Մերուժանն, զամենայն կանայս փախուցելոցն զնախարարացն՝ որ թողին և զնացինն, տային հրաման ՚ի բերդեանն զի նեղեցնն զնոսա՝ դարձուցանել յօրէնս Մագղեզանց. եթէ ոչ առնուցուն յանձն, սատակեցնն զամենեսեան շարաշար: Եւ բերդակալեանն յորժամ զայն հրաման ընկալան. ամենայն ոք ո՛ք ոք առ ումեք էին՝ նեղեցին զնոսա ըստ հրամանին տուելոյ: Ապա իբրև ոչ մի ոք յանձն առնուին ուրանալ ՚ի քրիստոնէութենէն, շարաման սպանանէին զամենեսեան յամենայն ՚ի բերդսն՝ յորս տուեալ էր զնոսա անդ:

Իսկ Վահանայ էր քոյրաթիւ ՚ի Մամիկոնեան տոհմէն, քոյր Վարդանայ, Համազասպունի⁵⁸. և էր նա կին Գարեգին տեառնն Ռշտունեաց զաւառին: Զսա եթող և փախեալ Գարեգին այր իւր ՚ի ժամանակին, յորում եկն Շապուհ արքայ Պարսից յերկիրն Հայոց. իսկ զտիկիկն Ռըշտունեաց ՚ի միջնաբերդն Վան բերդի, որ էր քաղաքն ՚ի Տոսք զաւառին: Իսկ անօրէնն Վահան և Մերուժանն հրաման տային բերդակալին, զի նեղեցէ զկիկն. եթէ ոչ առցէ յանձն զօրէնս Մագղեզանցն, տայր հրաման կախել զբարձր աշտարակէն և սպանանել: Իբրև ոչ առնայր յանձն Համազասպունի պահել զօրէնս Մագղեզանցն, հանէին ՚ի բարձր աշտարակն՝ որ կայր ՚ի վերայ բարձր գահուն քարին, որ հայի ՚ի կողմն ծովակին ի գետոյ կուտէ. և մերկացուցին զնա իբրև ՚ի մօրէ. և արկեալ կապ զառիցն, զլիսիվայր կախեցին զնա զբարձուէն կուտէ. և այնպէս մեռաւ ՚ի կախադանին: Եւ էր նա սպիտակ մարմնով, և պայծառ

աշխարհում նրանց վրա իշխան թողեց Զիկիւն և Կարենին բազմաթիվ զօրով. մնացորդներ զվրա իշխանությունը հանձնեց Վահանին ու Մերուժանին և ինքը զնաց Ատրպատական:

ԵԲ

ՎԱՀԱՆԻ ԵՎ ՄԵՐՈՒԺԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԵՐԲ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ՄՆԱՅԻՆ
ՈՐԲԱՆ ՇԱՏ ՉԱՐԻՐԵՆԵՐ ԳՈՐԾԵՑԻՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՆ ԵՎ ԻՆԳՐԵՍ ՎԱՀԱՆ ԵՎ ԻՐ
ԿԻՆՆ ՍՊԱՆՎԵՑԻՆ ԻՐԵՆՑ ՈՐԴՈՒ ԶԵՌՔՈՎ

Այնուհետև Վահան Մամիկոնյանը և Մերուժան Արծրունին, — այս երկու պիղծ, անօրէն, դժնյա մարդիկ, որոնք ետ էին կացել աստվածապաշտութեանն ուստից և ուրացութեամբ հանձն էին առել ու պաշտում էին Մագղեզական անաստված կրօնը՝⁵⁹ սկսեցին Հայոց աշխարհում, բոլոր զավաններում, ամեն տեղ ավերել եկեղեցիները, քրիստոնյաների աղօթքի տեղերը: Եվ շատ մարդկանց, որոնք նրանց ձեռքն էին ընկնում՝ ստիպում էին աստվածապաշտությունը թողնել. Մագղեզական պաշտամունքն ընդունել: Մրանից նկատ Վահանն ու Մերուժանը հրամայում էին բերդերին, որ այն կանանց, որոնց ամուսին նախաբանները թողել ու փախել էին՝ ստիպել, որ դադարեան Մագղեզական կրօնին, իսկ եթէ չհամաձայնեն՝ բոլորին շարաշար մահով սպանել: Բերդակալներն այս հրամանն ստանալով՝ ամեն մեկը իր մտք եղածին նկատ, ստիպում էր՝ ինչպես հրամայված էր: Եվ երբ նրանցից ոչ մեկը հանձն չառավ քրիստոնէությունը ուրանալ՝ բոլորին շարաշար մահով սպանեցին բոլոր բերդերում, որտեղ տեղավորված էին:

Վահանը մի խոսք քոյր⁶⁰ ուներ Մամիկոնյան տոհմից, Վարդանի քոյրը, Համազասպունի անունով, որ Ռշտունյաց զավառի տիրոջ՝ Գարեգինի կինն էր: Նրա ամուսինը, Գարեգինը, փախել էր այն ժամանակ, երբ Պարսից Շապուհ բազմաթիւ եկել էր Հայոց աշխարհը, իսկ Ռըշտունյաց տիկիկը (Համազասպունին) պահվում էր Վան քաղաքի միջնաբերդում, Տոսք զավառում: Իսկ անօրէն Վահանն ու Մերուժանը բերդակալներն հրամայում էին որ տիկնոջ նեղել. իսկ եթէ նա հանձն չառնէ Մագղեզական կրօնը՝ այս դեպքում բարձր աշտարակից կախել և սպանել: Երբ Համազասպունին հանձն չառավ Մագղեզական օրէնքը՝ նրան հանեցին բարձր աշտարակը, որ գտնվում էր ժայռի բարձր զաւառին, դեպի ծովակի կողմը դարձած էակի կողմից. նրան մերկացրին՝ ինչպես մօրից մերկ և ոտներին չվան ձգելով՝ զլիսիվայր կախեցին այն բարձր տեղից, և այսպես մեռավ կախադանի վրա: Նրա մարմինը սպիտակ

տեսանելովն. կայր կախեալ յերևոյթ տեսիլ նշանակի, և փաղփաղէր մարմինն 'ի բարձունն զոր օրինակ ձիւն սպիտակութեամբն. և բազում մարդիկ ժողովէին տեսանել օր ըստ օրէ, զի իբրև սփանշելի ինչ երևէր յաշխարհին: Յայս տեսիլ տիկնոջն Համագասպունեայ՝ էտո կին մի դայեակն նորին, ագաւ նա պարէգօտ մի՝ զոր անակիւզս կոչեն, և էած գօտի ընդ մէջ իւր. և կայր առ բարձր գահունն փառին 'ի ներքոյ աշտարակին՝ զորմէ կախեալ էր զսանն իւր, մինչև կողոպտեցաւ ամենայն մարմինն դիտցն: Եւ որչափ 'ի վայր վայրէին ոսկերէն, նա յիւր ծոցն ժողովէր բովանդակ զամենայն ոսկերս սանին. և տոնալ գնաց յիւրսն:

Եւ այնչափ շար էին արհն երկոճին, զի անգամ իւրեանց ումե՛ք ոչ ողորմէին. այլ անխնայութեամբ դատէին գօտարս և գիւրեանց բնդանիս: Ատուրշանս շինէին 'ի բազում տեղիս, և զմարդիկ հնազանդէին օրինացն Մագդեգանց. և բազում յիւրեանց սեփեականսն շինէին ատուրշանս, և զորդիս և զագգայիսն իւրեանց տային յուսումն Մագդեգանցն: Ապա որդի մի Վահանայ, անուն Սամուէլ, եհար սասակեաց զՎահան զճայր իւր, և զՈրմիզգոսիստ զճայր իւր՝ զՔոյր Շապնոյ Պարսից բազաւորին. և ինքն փախստական լինէր յերկիրն Խաղտեաց:

Եւ պայծառ տեսնով, կախված մնում էր տեսարանի համար: Երա մարմինը բարձրում փայլում էր ձյունի սպիտակութեամբ, և շատ մարդիկ օրեցօր գալիս էին նրան նայելու՝ իբրև մի սփանշելի երևույթի: Համագասպունու այս տեսարանը նկատելով՝ մի կին, նրա դայակը, մի կարև պարեկոտ հագավ, որին ասում են անախյուզու¹⁶¹, մեջքը գօտի կապեց, և մնում սպասում էր բարձր աշտարակի ներքև, ժայռի բարձր գագաթի տակ, որտեղից կախված էր իր սանը, մինչև որ հայհայվեց նրա ամբողջ մարմինը: Եվ ուրեք որ ներքև էին թափվում նրա ոսկորները՝ նա ժողովում էր, իր ծոցը դնում և այսպես իր սանիկի բոլոր ոսկորները ժողովեց, և արավ նրա ազգականների մաս:

Եվ այնչափ շար էին այն երկու մարդիկ, որ մինչև անգամ իրենց մերձավորներին չէին խնայում, այլ անողորմաբար շարշարում էին թե՛ օտարներին և թե՛ իրենց բնականներին: Շատ տեղերում ատուրշաններ էին շինում, մարդկանց բռնի հնազանդեցնում էին Մագդեգական կրոնին, իրենց սեփական կալվածներում էլ շինում էին շատ ատուրշաններ և իրենց ազգականներին տայիս էին Մագդեգական կրոն սովորելու: Ապա Վահանի մի որդին Սամուել անունով, զարկեց սպանեց իր հոր Վահանին և իր մոր Ումզգոսիստին, Պարսից Շապունի թագավորի բռնը, և ինքը փախավ գնաց Խաղտիքի աշխարհը:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ

Ք Ի Ի Զ Ա Ն Դ Ե Ա Ց

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԵՌԱՏԱՔԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՐ ԱՍԵՆՈՑ ԵՄ ԿԱՐԳԵԼ ԶԳՊՐՈՒԹԻՒՆ ԳՊՐՈՒԹԵԱՆՑ ԿԱՆՈՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿՅՈՐ ՄԱՏՆԵՐԻՑ

- Ա. Ցաղագս բազաւորելոյ Պապոյ յերկրին Յունաց, և զայլոյ ՚ի Հայո, և յիճճն ունե- լոյ զաշխարհն. և կամ որ միանգամ գործեաց ո՛րպէս յաջողեցաւ:
- Բ. Ցաղագս Մաշեղայ զօրավարին Հայոց՝ թէ ո՛րպէս անկաւ ՚ի վերայ բանակին Շապ- հոյ բազաւորին Պարսից, և եհար զնոսա ՚ի հարաւածս անհնարինս, մինչ զի միածի Շապուհն հողոպրէր:
- Գ. Ցաղագս Հայր Մարգպետի, թէ ո՛րպէս սպանանել հրամայեաց բազաւորն Պապ:
- Դ. Ցաղագս դարձեալ պատերազմին, որ եղև ՚ի Բագրատնի յաւանին ՚ի Բագրատնոյ զաւտին ընդ Պապ բազաւորին Հայոց և ընդ զօրսն Պարսից:
- Ե. Ցաղագս միտոյ պատերազմին ընդ Հայո և ընդ Պարս ՚ի Գանձակ Ատրպայական- նի. ևս վասն գոշակութեան Ստեպարի, զի յայնմ և յաղթութիւն լինէր Հայոց:
- Զ. Ցաղագս Դղակայ Մարգպետի, որ կաջուցին սահմանակալ, և ես խորհրդակից եղեալ Պարսից բազաւորին, թէ ո՛րպէս խոստանայր մատենել զարժայն Հայոց, և վասն մահուն Դղակայ ՚ի Պապոյ արժայէ:
- Է. Ցաղագս մահուն Արշակայ բազաւորին Հայոց, թէ զիս՛րոյ մեռալ յերկրին եռու- ժաստանի յԱնուշ բերդի ինճնին ձեռօք, և Դրաստամատն լինէր պատեհաւ մահու ճօրս:
- Ը. Ցաղագս թէ զիս՛րոյ լոնաց պատերազմ ՚ի կողմանցն Պարսից, ապա սկսաւ սպա- րապետն Մաշեղ ոգորել ընդ այնոսիկ, որք միանգամ ապստամբեցին ՚ի բա- զաւարէն Հայոց, զբազում կոչոս կոչոս հարկանէր մեծաւ պատերազմաւ, եալս յա- դագս Տան արժային Հայոց՝ որ յԱտրպայականին էր:
- Ք. Ցաղագս նշիրականի:
- Ժ. Ցաղագս Կորդուաց և Կորդեաց և Տմարեաց:
- ԺԱ. Ցաղագս Մարաց:
- ԺԲ. Ցաղագս Արճիւնաց:
- ԺԳ. Ցաղագս Աղուանից:
- ԺԴ. Ցաղագս Կասրից:
- ԺԵ. Ցաղագս Վրաց:
- ԺԶ. Ցաղագս զաստին Աղձնեաց:

ԲՈՒԶԱՆԴԻ
ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳՊՐՈՒԹԵԱՆՑ

ՅԱՆԿ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳՊՐՈՒԹԵԱՆՑ
ԻՆՉ ՈՐ ԱՍԵՆՈՒ ԵՄ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻ ԳՂՈՒԵՆԵՐ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԵԱՆՑ

- Ա. Պապի բազաւորելոյ Հունաց աշխարհում. Հայաստան զայն ու աշխարհին տիրելը և ի՛նչպէս աջողկեց՝ ինչ որ առնասարակ գործում էր:
- Բ. Հայոց Մաշեղ զօրավարի մասին, թե ի՛նչպէս հարձակվեց Պարսից Շապուհ բազաւորի բանակի վրա և սոսկալի շարդ տվեց նրանց, այնպէս որ Շապուհը մի ձեռով հողոպրում էր:
- Գ. Հայր մարգպետի մասին, թե ի՛նչպէս Պապը հրամայեց նրան սպանել:
- Դ. Երկրորդ պատերազմի մասին, որ տեղի ունեցավ Բագրատնոյ զաւտի Բագրատն- վան ավանում Հայոց Պապ բազաւորի և Պարսից զօրքերի միջև:
- Ե. Մյուս պատերազմի մասին հայերի և պարսիկների միջև Ատրպատականի Գան- ձակ քաղաքում. Ուտեպարի յուր հաղորդելը. Հայոց այն անգամ էլ հաղթութիւն տանելը:
- Զ. Դղակ մարգպետի մասին, որին սահմանապահ նշանակեցին, թե ի՛նչպէս ես խորհրդակից էր լինում Պարսից բազաւորին և խոստանում է նրա ձեռքը մատենել Հայոց բազաւորին, և Դղակի սպանվելը Պապ բազաւորի հրամանով:
- Է. Հայոց Արշակ բազաւորի մահվան մասին, թե ի՛նչպէս մեռալ եռուժաստան աշ- խարհում, Անուշ բերդում ինճն իր ձեռքով, և Դրաստամատն էր լինում նրա մահվան պատեհաւ:
- Ը. Քե ի՛նչպէս դադարեց պատերազմը պարսիկների կողմից, որից հետո Մաշեղ սպարապետը սկսեց կռվել նրանց հետ, որոնք ապստամբել էին Հայոց բազա- վորից, և մեծամեծ պատերազմներով շատ տեղեր նվաճում էր: Նախ և առաջ Հայոց բազաւորի կալվածի մասին Ատրպատականում:
- Ք. Նշիրականի մասին:
- Ժ. Կորդուհի, Կորդիի և Տմարիի մասին:
- ԺԱ. Մարերի մասին:
- ԺԲ. Արցախի մասին:
- ԺԳ. Աղվանքի մասին:
- ԺԴ. Կասրիցի մասին:
- ԺԵ. Վրաստանի մասին:
- ԺԶ.

- ԺԷ. Ցաղագս մեծաց Մսիաց:
- ԺԸ. Ցաղագս Անգեղ տանն:
- ԺԹ. Ցաղագս գաւառին Անձուայ:
- Ի. Ցաղագս եպիսկոպոսապետին Հայոց Ներսիսի, թէ որպիսի՝ այր, կամ գի՛նչ շատ գործեաց ս՛մանչելիս:
- ԻԲ. Ցաղագս քաղաւորին Պապայ, թէ զիա՛րդ էր դիօօք, կամ ս՛րպէս ահօրէն:
- ԻԳ. Ցաղագս յանդիմանութեան սրբոյն Ներսիսի, զի ճանապարհ թշնամի էր քաղաւորին Պապայ վասն մեղազ:
- ԻԴ. Ցաղագս մանուն մեծի եպիսկոպոսապետին Ներսիսի ՚ի թագաւորէն Պապայ, ս՛րպէս կամ զիա՛րդ սպանաւ ՚ի նման:
- ԻԵ. Ցաղագս տեսականն, որ երեւցաւ արանցն սրբոց Շաղիտայի և Նպիփանու, մինչդեռ նստէին ՚ի լիբիճն:
- ԻԶ. Ցաղագս Նպիփանու սրբոյ:
- ԻԷ. Ցաղագս Նպիփանու սրբոյ:
- ԻԸ. Ցաղագս մեծամեծ նշանաց ս՛մանչելիսցն՝ որ երեւցաւ յաստուծոյ ՚ի Մամբրեա յետ գնայոյն անտի Նպիփանու:
- ԻԹ. Ցաղագս Յուսկայ՝ որ էր ՚ի տոնմէն Ազրիանու եպիսկոպոսի, գոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի քաղաւորն Պապ յիւրոց կամաց, առանց մեծի եպիսկոպոսապետին Կեսարու, և վասն այնորիկ յայնմհետէ բարձաւ իշխանութիւն հայրապետացն Հայոց զեպիսկոպոսոս ձեռնադրել:
- Լ. Ցաղագս սգօյն՝ որ սգային զճարապետն Ներսէս, և լինէին զճմանէ կաթողին:
- ԼԱ. Ցաղագս թէ ս՛րպէս զկնի մուսանելոյն հայրապետին Ներսիսի, թէ ս՛րպէս ՚ի նախանձ մտեալ տապալեաց թագաւորն Պապ զամենայն զեղեպաւն կրօնսն կանոնիցն, որ ինչ միտեցամ եղան ՚ի Ներսիսի առ կենդանութեամբ ճօրա ՚ի նմանէ:
- ԼԲ. Ցաղագս քաղաւորին Պապայ, թէ ս՛րպէս խառտրեցաւ ի՛ր թագաւորէն Յունաց, կամ ս՛րպէս սպանաւ ՚ի գորագլխացն Յունաց:
- ԼԳ. Ցաղագս որ ինչ խորհեցան իշխանէն Հայոց, ապա անցին կացին յոտ:
- ԼԴ. Ցաղագս թագաւորելոյն Վարազդատայ ՚ի վերայ երկրին Հայոց յետ Պապայ:
- ԼԵ. Ցաղագս թէ ս՛րպէս ՚ի բանս շարախարհուրդս և անմիտ մարդկան եկեալ թագաւորն Վարազդատ, և զգօրավարն Հայոց զՄուշեղ սպանանէր:
- ԼԶ. Ցաղագս անմտութեան կարծեացն ընդանեացն Մուշեղի և այլ մարդկան:
- ԼԷ. Ցաղագս գայոյն Մանուէլի ՚ի գերութենէ Պարսից, և ինզրելոյ զվրէժն Մուշեղայ, և հալածելոյ զթագաւոր զՎարազդատ յերկրէն Հայոց:
- ԼԸ. Ցաղագս թէ զիա՛րդ սպարապետն Հայոց Մանուէլ հանդերձ ամենայն աշխարհան ձեռս ետ ՚ի թագաւորն Պարսից, և մարգպան և աշխարհակալ աշխարհին Հայոց ած զառաջինն ՚ի թագաւորէն Պարսից զՍուրէն, և մեծաւ պարզեօք յեծարեցաւ ՚ի նմանէն, կամ որպէս խորամանկութեամբ Մերութեանայ Արծուանդ, և զկապտամարտիկն և պատերազմունք յուզեցան:
- ԼԹ. Ցաղագս Գումանդ Շապուհ, զի առաքեցաւ ՚ի թագաւորէն Պարսից տալ պատերազմ ընդ Հայս, և ստատկեցաւ ՚ի Մանուէլէ զօրօք իւրով հանդերձ:
- Խ. Ցաղագս Վարազայ, թէ ս՛րպէս կամ զիա՛րդ առաքեցաւ ՚ի թագաւորէն Պարսից, և ստատկեցաւ ՚ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն:

- ԺԳ. Աղեծիք զավտնի մասին:
- ԺԴ. Ինչ Մոսիքի մասին:
- ԺԸ. Անգեղասն մասին:
- ԺԹ. Անձիտ զավտնի մասին:
- Լ. Հայոց Մուշեղ սպարապետի մասին:
- ԼԱ. Հայոց Ներսէս եպիսկոպոսապետի մասին, թէ ի՛նչպիսի մարդ էր և օ՛րհան ս՛մանչելիքն գործեց:
- ԼԲ. Պապ քաղաւորի մասին, թէ ի՛նչպես ղևեթից բռնված ու ածօրեն մարդ էր:
- ԼԳ. Սուրբ Ներսէսի հանդիմանութիւնը Պապ քաղաւորին, որին քշեամբ էր հրա մեղքերի պատճառով:
- ԼԴ. Մեծ եպիսկոպոսապետ Ներսէսի մանվան մասին, թէ ի՛նչպես սպանվեց Պապ քաղաւորից:
- ԼԵ. Ներսիքի մասին, որ երկաց սուրբ Շաղիտային և Նպիփանէն, մինչ հուսած էին լեռան վրա:
- ԼԶ. Խաւր Շաղիտայի մասին:
- ԼԷ. Խաւր Նպիփանի մասին:
- ԼԸ. Մեծամեծ ս՛մանչելի նշանների մասին, որոնք Մամբրեան երևացին աստուծոց՝ եպիփանի այնտեղից մեկնելուց հետո:
- ԼԹ. Հուսիկի մասին, որ Ազրիանու եպիսկոպոսի տոնմից էր և որին Պապ քաղաւորը Ներսէսի փոխանակ հչառակեց իւր կամքով. առանց Կեսարիայի մեծ եպիսկոպոսապետին, որի պատճառով այնուհետև Հայոց կաթողիկոսները՝ եպիսկոպոս ձեռնադրելու իշխանութիւնը զսղարեց:
- Լ. Քէ ի՛նչպես սգում էին Ներսէս հայրապետին և հրա կարոտը քաղաւորն:
- ԼԱ. Քէ ի՛նչպես Ներսէս հայրապետի մեռնելուց հետո Պապ քաղաւորը, ճախանձից շարժված, տապալեց այն բոլոր կարգ ու կանոնը, որ սահմանել էր Ներսէսը իր կենդանութեամբ ժամանակ:
- ԼԲ. Պապ քաղաւորի մասին, թէ ի՛նչպես երես դարձրեց Հունաց քաղաւորից և սպանեց Հունաց գորագլխներից:
- ԼԳ. Քէ ի՛նչպես խորհուրդ արին Հայոց իշխանները և ի՛նչպես յուր կացին մնացին:
- ԼԴ. Պապից հետո Վարազդատի քաղաւորելը Հայոց աշխարհի վրա:
- ԼԵ. Քէ ի՛նչպես Վարազդատ քաղաւորը շարամիտ և անմիտ մարդկանց խառնելին լսելով սպանում էր Հայոց գորավար Մուշեղ սպարապետին:
- ԼԶ. Մուշեղի ընտանիքի և այլ մարդկանց անմիտ կարծիքի մասին:
- ԼԷ. Մանուէլի դարձը պարսկական գերութեանից, Մուշեղի վրէժը պահանջելը և Վարազդատին Հայաստանից հալածելը:
- ԼԸ. Քէ ի՛նչպես Հայոց Մանուէլ սպարապետը բոլոր աշխարհի հետ ձեռք մեկնեց Պարսից քաղաւորին, և սկզբում Հայոց աշխարհի մարգպան և կառավարիչ քերեց Պարսից քաղաւորի կողմից Սուրենին և մեծ պարգևներ ստացավ Շապուհից, և թէ ի՛նչպես Մերութեան Արծուանդ խորամանկութեամբ սպառնալուքով ծաղեց և պատերազմներ առաջ եկան:
- ԼԹ. Գումանդ Շապուհի մասին, որ Պարսից քաղաւորի կողմից ուղարկվեց հայերի հետ պատերազմելու, և իր գործերի հետ շարժվեց Մանուէլից:
- Խ. Վարազի մասին, թէ ի՛նչպես ուղարկվեց Պարսից քաղաւորից և Մանուէլից շարժվեց առաջինի նման:

ԽՆ. Յաղագս Մոկանայ, որ առաջինաց դարձեալ բազաւորն Պարսից 'ի վերայ երկրին
Հայոց և 'ի վերայ Մանուկի գօրօք բազմօք, և սատակեցաւ 'ի Մանուկլ իբրև
զառաշինան:

ԽՐ. Յաղագս խաղաղութեան Հայոց ամս եթև:

ԽԳ. Յաղագս Մերութեանց Արծրունույ, որ ճանդերն գօրօքն Պարսից ևկն 'ի վերայ
Մանուկի, և սատակեցաւ 'ի նմանէ:

ԽԺ. Յաղագս թէ գիա՛րդ բազաւորեցոյց Մանուկ մեծ սպարապետն զմանուկն Արշակ.
սպաւ և ինքն Մանուկ մանու մեռանէր:

ԽՈ. Մակեհի մասին, որին Պարսից բազաւորք դարձյալ ուղարկեց մեծ գորբով
Հայոց աշխարհի և Մանուկի վրա և Մանուկից բարդկեց առաջինների նման:

ԽԲ. Յոբք տասի տեղ խաղաղութեան մասին:

ԽԳ. Մերութեան Թրծրունու մասին, որ Պարսից գորբով ևկալ Մանուկի վրա և
երանից սպանվեց:

ԽԺ. Քի ի՛նչպես Մանուկ մեծ սպարապետը բազաւորեցեց մանուկ Արշակին, ճեռո
իմքն էլ մեռավ:

ԲՈՒԶԱՆԿԱՐԱՆ, ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԿ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՒՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՔ ՄԱՏՆԵՑ ՏԱՆ ՈՐԿՈՅՆ ԹՈՐԳՈՄԵԱՑ
ԻՇԽԱՆԵՆ ՀԱՅՈՑ

Ա.

ՅԱՂԱԳՍ ԹԱԳԱՒՈՐԵԼՈՑ ՊԱՊԱՑ ՅԵՐԿԻՆ ՅՈՒՆԱՑ, ԵՒ ԳԱԼՈՑ ԻՒ ՀԱՅՍ, ԵՒ ՅԻՆԵՆ
ՈՒՆԵՆՈՑ ԶԱՇԽԱՐԶ ԻՒՐ, ԵՒ ԿԱՄ ՈՐ ԻՆՉ ՄԻԱՆԳԱՄ ԳՈՐԾԵԱՑ, ԵՒ ՅԱԶՈՂԵՑԱՒ ՆՄԱ

Այս յետ այս ամենայնի Մուշեղ որդի Վասակայ ժողովեաց գա-
մենայն ազատագունդ մարդկանն մնացելոյն՝ որ միանգամ մնացեալ
էին, և շոգաւ հանդերձ նոսօք առ թագաւորն Յունաց: Եւ եցոյց զպաղա-
տանս աշխարհին Հայոց, և զամենայն անցս տառապանաց՝ որ անցեալ
էր ընդ նոսա, և խնդրեաց ՚ի կայսերէն զՊապ զորդի Արշակայ թագա-
ւոր ՚ի վերայ Հայոց աշխարհին: Մեծ թագաւորն Յունաց թագաւորեցոյց
զՊապ զորդին Արշակայ ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց, որպէս և խնդրեաց
նա ՚ի նմանէ. և մեծապէս թիկունք յինէր արեայն Յունաց. զՏէրենտ
անուն ստրատելատն և զԱղէ ոմն կոմս արձակէին ընդ արեայն Պա-
պայ յերկիրն Հայոց վեց հարիւր բիրտ:

Եւ եկին հասին ՚ի սահմանս Հայոց. և Մուշեղ լինէր զօրավար սպա-
րապետ Հայոց փոխանակ Վասակայ հօր իւրոյ: Եւ գային ՚ի մի վայր
ժողովէին ամենայն ցրտեալք փախուցեալք թագուցեալք, որ էին յերկ-
րին Հայոց. գային ՚ի մի վայր բովանդակէին, և լինէին ՚ի խնդիր
սրբոյն մեծի հայրապետին Ներսէսի թագաւորն և ամենայն մարդիկ
աշխարհին Հայոց, մեծամեծք գաւառակալք և գաւառատեաք: Որք
եկեալք ժողովեալք, զկաթողիկոսն զմեծն Ներսէս խնդրէին. զի գիտէին
թէ նա կարող է աղօթս առնել, և խնդրել յաստուծոյ վասն շինութեան
ամենայն աշխարհին Հայոց, և փրկել ՚ի թշնամեացն. և զարձեալ զինչ

ԲՈՒԶԱՆԿԱՐԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԿ ԴՊՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԹՈՐԿՈՄԻ ՈՐԿՈՑ ՏԱՆ՝ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԳՆՈՒՆԵՆՐ

Ա.

ՊԱՊԱ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ ՀՈՒՆԱՑ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԳԱՅՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐՀԻՆ
ՏԻՐԵԼԸ, ԵՎ ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱԶՈՂՎԱՑ՝ ԻՆՉ ՈՐ ԱՌԶԱՍԱՐԱՎ ԳՈՐԾՈՒՄ ԷՐ

Այս բոլորից հետո Մուշեղը, Վասակի որդին, ժողովեց բոլոր
մարդկանց ազնվական զեղերից, որքան որ մնացել էին, և նրանց հետ
միասին զնաց Հունաց թագավորի մոտ, Հայոց աշխարհի պաղատական
խնդիրը ներկայացրեց, պատմեց բոլոր տառապանքները, որ անցել
էին նրանց գլխով, և կայսրից խնդրեց՝ Պապին, Արշակի որդուն, թագա-
վոր դնել Հայոց աշխարհի վրա: Հունաց մեծ թագավորը Պապին, Ար-
շակի որդուն, թագավորեցրեց Հայոց աշխարհի վրա, ինչպէս նա նրա-
նից խնդրեց, և մեծ օգնութիւն ցույց տվեց Հունաց թագավորը, Պապ
թագավորի հետ Հայոց աշխարհն ուղարկելով Տերենտ անունով ստրա-
տելատին և Աղէ կոմսին վեց հարյուր բոլոր զորով:

Եկան հասան Հայոց աշխարհը, Մուշեղը դառնում էր Հայոց զօրա-
վար սպարապետ իր հօր Վասակի փոխանակ: Եվ Հայոց աշխարհի
բոլոր այն մարդիկ, որոնք ցրվել, փախել, բախ էին կացել, գալիս, մի
տեղ էին հավաքում: Եվ թագավորն և աշխարհի բոլոր մարդիկ, մեծ և
փոքր գավառների տերերը փնտռում էին Ներսէս մեծ հայրապետին:
Նրանք ժողովվելով փնտռում էին Ներսէս մեծ կաթողիկոսին, որով-
հետև գիտէին, թէ նա կարող է աղօթք անել և աստուծոց խնդրել Հայոց
աշխարհին շենութիւն և փրկութիւն թշնամիներից, որովհետև ինչ որ

և խնդրել յաստուծոյ, ապա աստուած նմա. և միս ևս, զի իմաստու-
րեամբ ինն կարէր սոցա գոգտակար խրատն մատուցանել: Վասն այ-
սորիկ ոչ եթէ փոքր ինչ էր խնդիրն այնպիսոյն ան լինել, որ կարէր
նոցա օգուտ խրատու իմաստութեան շնորհել, և ըստ ժամանակին դի-
պացն պատահելոյ՝ միտս օգտակարս դնել, որով՝ զնանապարհս՝ որ
կայրն առաջի՝ զնալ մարբացեն:

Ապա ինն բազաւորն Պապ երթալը հասանել գտանէր զեպիսկո-
պոսապետն Ներսէս հանդերձ աւագանովն Հայոց. աղաչել զնա, զի
հայր Հայոց ամենայն օգտի խրատու առաջնորդ՝ և խնդրեցել ևս վասն
նոցա: Ապա մեծաւ ջանի հազիւ հաւանեցուցին զնա երթալ նմա ընդ
նոսա ՚ի բանակն արժուի. զի յատուրց ժամանակին ՚ի մահուանէն
Գնելոյ մինչև յայն ժամանակն բազաւորութեանն Պապայ ոչ էր եր-
թեալ նա ՚ի բանակն արժուի: Ապա յայնմ ժամանակի մեծաւ աղաչա-
նօք տարան զնա ՚ի բանակն արժուի ընդ ինքեանս. և նա էր նոցա
վերակացու և խրատատու, կարգիչ և առաջնորդ. և հանապագ խնդրել
վասն նոցա յաստուծոյ: Եւ էր իմաստութեան իրաց առաջնորդ, և հա-
նապագ կցորդ հոգոց, և բարձիշ վշտաց աղօթիւք իւրովք. և յամենայնի
ամենայնի երթէլ հայր երեւալ:

Ապա կարգէր կազմել յօրինէր Մուշեղ սպարապետ գամենայն
զգունդս Հայոց զօրացն, և առնէր հանդէս ամենայն զօրացն զնոյն՝
որ հասին ՚ի ձեռս նորա տասն հազար: Եւ ամէր գամենայն հանդիսն
կարգեալս և պատրաստեալս վառեալս ՚ի պատերազմ, զգրօշս փող-
փողեալս և նշանն արձակեալս. և ցուցանէր զհանդէս զօրացն Հայոց
սպարապետն Հայոց Մուշեղ առաջի իրեանց բազաւորին Պապայ, և
մեծի Բահանայապետին Ներսէսի. և առաջի Տէրեւնի և Աղէի զօրա-
գլխացն Յունաց: Եւ մեծ շնորհակալութիւն առնէր նմա բազաւորն Պապ
Հայոց, մեծամեծ պարգևս շնորհէր զօրավարն Մուշեղի. և սոյնպէս
զօրագլխիսն Հոռոմոց շնորհակալ լինէին նմա: Սոյնպէս և եպիսկոպո-
սապետն Ներսէս օրհնէր զօրավարն Մուշեղ, և ասէր. Տէր Քրիստոս
օրհնեցէ զնոց, և յաշողեցէ ինք, և տացէ ինք զյաղթութեանն շնորհ
գամենայն ատուս կենաց և ոյց. ՚ի ձեռն քո և ՚ի ձեռն ազգի քո փրկեալ
զերկիրս Հայոց մինչև յաիտեան:

Ապա զօրավարն Հայոց Մուշեղ զունդ կազմեաց պատրաստեաց,
և յառաջեաց հանդերձ Հայոց զնոյն. առաջապահ անցանէր առաջի
բազաւորին Պապայ և զօրացն Յունաց կայսերական զնոյն: Ապա ՚ի
Դարանաղեաց գաւառին լինեալ յարձակեցաւ Մուշեղն: Իբրև գալը
առաջապահն հասանէր ՚ի միջնաշխարհն Հայոց, սպանանէր Մուշեղ
զօրագլխիսն Պարսից զԿարէնն և Զիկն, և գամենայն զօրսն արկա-

նա աստուծոց խնդրե՛ր՝ աստված տալիս էր նրան. բացի սրանից նա իր
իմաստությամբ կարող էր իրենց օգտակար խրատներ տալ: Ուստի կա-
րևոր էին համարում փնտռել գտնել այն մարդուն, որ կարող էր նրանց
օգտակար, իմաստուն խրատներ տալ և հայելով հանգամաններին՝ իր
ժամանակին օգտակար խորհուրդներ տալ:

Ապա ինն բազաւոր գնում փնտռում գտնում էր Ներսէս
եպիսկոպոսապետին, (և) բոլոր Հայոց ավագանիի հետ աղաչում էր
նրան, որ հայր լինի բոլոր յերին, օգտակար խրատներով առաջնորդ
և իրենց համար աստուծոյ խնդրվածք անն: Մեծ ջանքերով հազիվհազ
նրան հանեցրին, որ նրանց հետ արժուական բանակն երթա, որովհետև
դեռ Գնելի մահվան ժամանակից մինչև Պապի բազաւորության այդ
ժամանակը նա արժուական բանակը չէր գնացել: Իսկ այժմ մեծ աղա-
չանքներով նրան իրենց հետ տարան արժուական բանակը: Եվ նա
նրանց վերակացու և խրատատու եղավ, կարգադրող և առաջնորդ, և
նրանց համար միշտ աստուծոյ խնդրվածք էր անում. առաջնորդով էր
իմաստությամբ, միշտ մասնակից էր նրանց հոգսերին վշտերն ամու-
տում էր աղօթներով և ամենի համար ամեն բանով իբրև հայր էր
երևում:

Այնուհետև Մուշեղ սպարապետ կարգի էր բերում, կազմակերպում
էր Հայոց զորքերի բոլոր զնորք և զօրհանդես էր կատարում բոլոր
զորքերին, որ նրա ձեռքի տակ ժողովվեցին, թվով տասը հազար: Եվ
կազմակերպած՝ պատերազմի համար սպառազինված զնորքի զօրա-
հանդեսը՝ ժամանկող զրոշակներով, բացած նշաններով, բերում հանդի-
սավոր կերպով ցույց էր տալիս իրենց Պապ բազաւորին, Ներսէս մեծ
Բահանայապետին, և Տերեւն և Աղե Հունաց զօրագլխիսներին: Եվ
Հայոց Պապ բազաւորը մեծ շնորհակալություն էր հայտնում Մուշեղ
զօրավարին ու մեծամեծ պարգևներ շնորհում: Նոյնպես նրանից շնոր-
հակալ էին լինում Հոռոմների զօրագլխիսները: Ներսէս եպիսկոպոսա-
պետն ևս օրհնում էր Մուշեղ զօրավարին և ասում էր. «Քրիստոս տերը
ինք օրհնե, ինք աշողություն տա, ինք հաղթություն շնորհե քո բոլոր
կյանքում, քո ձեռով, քո տոհմի ձեռով նա փրկե Հայոց աշխարհը
մինչև հավիտյան»:

Ապա Հայոց Մուշեղ զօրավարը զունդ կազմակերպեց, պատրաս-
տեց և այս Հայոց զնորք իբրև առաջապահ զնաց Պապ բազաւորից և
Հունաց կայսերական զնորք առաջ: Ապա Դարանաղի գավառում Մուշե-
ղը համարձակ¹⁶³ հարձակում էր գործում՝ երբ իբրև առաջապահ գա-
լիս հասնում էր Հայաստանի միջնաշխարհը. այստեղ Մուշեղն սպանում
էր Պարսից Զիկ և Կարեն զօրագլխիսներին, բոլոր զորքերը սի բերան էր

նէր ի սուր սուտերի իւրոյ, և ոչ մի զո՛ր ապրեցուցանէր: Եւ մինչև ՚ի բուն ՚ի սահմանսն ՚ի՝ Գանձակ Ասուրպատականի գերկիրն յիւր վտարեալ, բռնացեալ ունէր:

Եւ եկն եմուտ թագաւորն Պապ յերկիրն Հայոց, և թագաւորեաց ՚ի վերայ նորա. և թափեաց յինքն զամուր ամուր բերդիցն, զոր կալեալ էր պարսկացն. և բերդն Դարօնից, որ է յերկրին Կոգայ, ուր կային զանձձ արշակունեացն սաստիկ յոյժ: Քանզի դիպեցան մտերիմք բերդակալին. զի թէպէտ ՚ի ժամանակէն՝ իբրև տարան զթագաւորն Հայոց զԱրշակ ՚ի Պարսս՝ յայնմ հետէ ժամանակէ մարտեան ընդ բերդին ընդ այնմիկ պարսիկք, և ոչ կարացին առնուլ, մինչև եկն Պապ թագաւորն յերկիրն Հայոց. զի պահեցաւ զանձն և եհաս ամբողջ ՚ի Պապ թագաւորն մինչև եկն: Եւ զօրսն Յունաց յեռանդ և ՚ի Ռախիշն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց բաշխէին ընդ ամենայն գաւառսն. բայց միայն Մերուձանն շարագործ վախշէր միաձի:

Իսկ Մուշեղ զօրավարն հայաստանեաց շրջէր ընդ երկիրն, և աւերէր զատրուշանսն Մազրեզանցն: Իսկ զՄազրեզունսն, որ միանգամ ՚ի բուն արկին, զամենեսեան տայր հրաման սպարապետն Մուշեղ ունէլ և հրով խորովել: Եւ բազում բերդակալս բերդացն շարամահս առնէին, և զբազում պատուաւոր տեսրս՝ որ պատուականք էին առաջի թագաւորին Պարսից՝ ունէր ձերբակալս Մուշեղ, և տայր մորթել և լնուլ խոտով և կանգնել ՚ի վերայ պարսպացն: Ընդ բազում տեղիս զայս առնէր ՚ի վրէժս հօրն իւրոյ Վասակայ:

Եւ շինէին զամենայն անրեալսն ՚ի թշնամեացն, և գեկեղեցիսն նորոգեցին. և թագաւորութիւնն հաղ քան զհաղ նորոգէր, և իբժ ժամանակին հաղ քան զհաղ յառաջողէմ աշողէին: Եւ սուրբն ներսէս իմաստուն հայրապետն առաջնորդէր և յուսաւորէր, խրատէր և կարգէր և շինէր աղփատաց հանգիստ, որպէս և ինքն ՚ի բնէ իսկ սովոր էր. և զվարս թագաւորութեանն իսկ յօրինէր ամենաբարի կրօնիւք, որպէս և տեսեալ էր իւր առ հնօքն թագաւորօքն: Եւ առանկ զկարգս եկեղեցոյ պաշտամանն եպիսկոպոսաց երիցանց և սարկաւազաց, և շինուածս եկեղեցոյ և վկայանոցաց զամենայն նորոգեաց ուսոյց և յարդարեաց:

Զօրավարն Հայոց Մուշեղ զգունդ իւր կազմէր, և երթայր ՚ի սահմանսն՝ կալ անդ, զգուշացեալ զսահմանօքն երկրին իւրոյ՝ պանել զիւր աշխարհն հրամանաւ իւրոյ թագաւորին Պապայ:

տալիս, կենդանի չէր բողնում ոչ ոքի, և մինչև բուն սահմանը՝ Ասուրպատականի Գանձակ Բաղաբը, ամբողջ երկիրը գրավելով պահում էր:

Եվ Հայոց Պապ թագավորը եկավ մտավ Հայոց աշխարհը և բազավորեց նրա վրա. հա առավ բոլոր այն ամուր բերդերը, որ գրավել էին պարսիկները, տիրացավ և Դարոնի բերդին Կոգի երկրում, որտեղ պահվում էին Արշակունիների գանձերը շատ մեծ քանակությամբ, որովհետև բերդապահները հավատարիմ մարդիկ էին: Արովհետև թեպետ այն ժամանակից ի վեր, երբ Հայոց Արշակ թագավորին Պարսկաստան տարան, շարունակ պարսիկները կռվում էին այդ բերդի հետ, սակայն շկարողացան առնել. մինչև որ Պապ թագավորն եկավ Հայոց աշխարհը և զանձն ամբողջապէս հասավ Պապ թագավորին: Իսկ Հունաց զորևերը (տեղավորվում էին) նուսնում և Ռախիշում և բաշխում էին Հայոց աշխարհի բոլոր գավառներում¹⁰⁴. բայց միայն շարագործ Մերուձանը փախչում էր մի ձիով:

Եվ Հայոց Մուշեղ զօրավարը շրջում էր երկրում. ավերում էր Մազրեզական ատրուշանները, և մազրեզականներին, որքան որ ձեռք էին անցնում՝ Մուշեղ սպարապետը հրամայում էր բռնել ու կրակով խորովել: Եվ բերդերի շատ բերդապահները շարաշար մահով սպանում էին, և շատ պատվավոր ազնվականների, որոնք Պարսից թագավորից պատիվ էին վայելում՝ ձերբակալ էր տնում Մուշեղը, մորթեր հանել էր տալիս, խոտով լցնել և պարխապների վրա կանգնեցնել: Այսպես նա տնում էր իր հօր Վասակի վրէժն առնելու համար:

Շինում էին թշնամիներից ավերված բոլոր տեղերը, եկեղեցիները նորոգում, և թագավորությունը հետզհետե նորոգվում էր, և գործերը կամաց կամաց կարգի էին գալիս, աշողվում էին: Իսկ սուրբ ներսեսը, իմաստուն հայրապետը, առաջնորդում, յուսավորում էր, խրատում և կարգավորում, շինում էր աղփատների համար ապաստարան, ինչպես ի բնէ սովոր էր. կարգավորում էր և թագավորության վիճակը ամենաբարի կարգերով՝ ինչպես տեսել էր հին թագավորների ժամանակ: Մանավանդ նա բարեկարգեց եկեղեցական պաշտամունքը, եպիսկոպոսների, երեցների և սարկավագների (կյանքը). եկեղեցիների և վկայանոցների շենքերը ամբողջապէս նորոգեց ու բարեկարգեց:

Իսկ Հայոց Մուշեղ զօրավարը իր թագավորի՝ Պապի հրամանով կազմում էր իր զուկըր, գնում էր երկրի սահմանագլուխը՝ և այնտեղ մնում էր՝ զգուշությամբ սահմանները պահելու, աշխարհը պահպանելու համար:

ՏԱՂԱԿՈ ջՅՈՐԱՎԱՐԻՆ ՄՈՒՇԵՂԱՅ ՀԱՅՈՅ, Թէ ՈՐՊԼՈ ԱՆՈՒՄ ԴԻ ՎԵՐԱՅ ԲԱՆԱԿԻՈ, ՇԱՊՈՒՅ ԹԱԳԱՆՈՐԻՆ ՊԱՐՄԻՍ, ԵՒ ԵՆԱՐ ջՅԱ ԴԻ ՀԱՐՈՒԹԱՅՈՒ ԱՆՆԱԿՐԻՆՈ, ՄԻՆՁ ցԻ ՄԻԱԶԻ ՇԱՊՈՒՅ ՃՈՂՈՊՐԵՐ

Այս Մուշեղ որդի Վասակայ, ստրատելաւն Հայոց մեծաց, ընդ-
րեաց իւր արս ընտիրս միամիտս ազատս ազգայինս Բառասուն հա-
գար, միաբանս միակամս, և կազմեաց զնոսա ծիով և թոշակաւ և
զինաւ. և առեալ զնոսա ընդ իւր. երթալ նստել ՚ի սահմանս Ատրպատ-
նացն, և պահել գաշխարհն Հայոց: Ապա յայնմ ժամանակի կազմեաց
պատրաստեցաւ Շապուհ արեայ Պարսից ամենայն կազմութեամբ զօ-
րով իւրով, և կն Եհաս յերկիրն Ատրպայականի. և Մերութանն առաջ-
նորդ զնորդն բանակի նորա, և բուն բանակն ուրեմն թագաւորին ՚ի
Թարւղչն բնակեալ էին:

Եւ հասանէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Մուշեղ, անկանէր ՚ի
վերայ բանակին Բառասուն հագարաւ. և անդէն ձեռն ՚ի գործ արաբեալ
կոտորէր: Ապա միաձի մագապուր թագաւորն Պարսից Շապուհ նո-
րուպրեալ փախչէր. և զամենայն կարեան բանակին առ հասարակ ընդ
սուր հանէր Մուշեղ հանգերձ զօրօքն Հայոց: Զի բազումս կոտորէին, և
զբազումս յաւազնոյն Պարսից ձերբակալս առնէին, և առնուին զգան-
ծրս թագաւորին Պարսից յաւարի. և ըմբռնէին զտիկնանց տիկինն հան-
դերձ այլով կանամբն: Եւ զամենայն մաշկաւորան ՚ի բուն արկա-
նէր Մուշեղ սպարապետն, և զամենայն արագանին՝ արս իբրև վեց
հարիւր՝ հրամայէր մօրթել զօրավարն Հայոց Մուշեղ, և լնուլ խոտով.
և առաջ բերել առ Պապ արեայն Հայոց: Ասնէր զայս ՚ի վելժս հօրն
իւրոյ Վասակայ:

Բայց զկաննայն Շապուհոյ թագաւորին Պարսից ոչ ոմեք ինչ թոյլ
առաջ Մուշեղ զօրավարն Հայոց անարգել ինչ զնոսա ոմեք. այլ ժա-
նաւարս առաջ նոցա կազմել ամենեցուն, և հանեալ արձակէր զամե-
նեսեան զնեա առ նոցա Շապուհոյ արեայի: Եւ ՚ի պարսկացն ընդ նոսա
արձակէր. զի երթցեն առ Շապուհ թագաւորն Պարսից ողջս և անա-
րաստ: Իսկ թագաւորն Պարսից զարմացեալ ընդ բարեբաւորիւնն Մու-
շեղի և ընդ Բաշուրիւնն և ընդ ազատութիւնն, զի ոչ արար ինչ նմա
յազգաս կանանցն թշնամանս: Եւ էր ՚ի ժամանակին յայնմիկ երկարն
Մուշեղի. ներմակ ձի մի. իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ յորժամ
ստեղուր զինի ՚ի մատուսն ըմպել, յորժամ ուրախութեանն իւրոյ խրա-
խութիւնս առնէր զօրացն իւրոց, ասէր. ձերմակաձին զինի արցել: Եւ
ես նկարել զտաշտ ՚ի պատկեր զՄուշեղ ներմակաւն. և ՚ի ժամ ուրա-

ՀԱՅՈՅ ՄՈՒՇԵՂ ԶՈՐԱՎԱՐԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՁՊԵՆ ՀԱՐՁԱԿՆԵՑ ՊԱՐՄԻՍ
ՇԱՊՈՒՅ ԹԱԳԱՆՈՐԻ ՎՐԱ ԵՎ ՍՈՍԿԱԿԻ ԶԻՐԻ ՏՎԵՑ ՆՐԱՆ, ԱՅՆՊԵՍ ՈՐ
ՇԱՊՈՒՅԸ ՄԻ ԶԻՆՎ ՃՈՂՈՊՐԵՐԵՐ ԷՐ

Այս Մուշեղը, Վասակի որդին, Մեծ Հայքի սպարապետը, ընտ-
րեց Բառասուն հագար ընտիր և հավատարիմ մարդիկ ազնվականներից
և սպազկաններից, միաբան և միակամ, պատրաստեց նրանց համար
ձի, զենք և ուսեսա, և իր հետ անելով գնաց Ատրպատականի սահ-
մանում նստեց՝ Հայոց աշխարհը պահպանելու համար: Նայն ժամա-
նակ Պարսից Շապուհ թագավորն էլ իր զօրով ամենայն պատրաստու-
թյամբ եկավ Ատրպատական աշխարհը. և նրա բանակի մի գնդի առաջ-
նորդն էր Մերութանը, իսկ թագավորի բուն զօնըր մնում էր Թավրեշում:

Եվ Հայոց զօրավար ու սպարապետ Մուշեղը իր Բառասուն հագա-
րով զպիս հարձակվում էր (Շապուհի) բանակի վրա և կոտորում էր
բոլորին: Պարսից Շապուհ թագավորը մի ձիով վախչելով նոգաբում
էր. իսկ բանակի ամբողջ թագմությունը սեխ էր անցկացնում Մուշեղը
Հայոց զօրքի հետ: Շատերին կոտորում էին, Պարսից ավագներին շա-
տերին ձերբակալում էին, ավար էին առնում Պարսից թագավորի
զանձերը, բռնում էին նաև տիկնանց տիկնոջ՝ մյուս կանանց նեա միա-
սին: Մուշեղը ձեռն էր բերում նաև մաշկավորանը¹⁶⁵, իսկ մաս վեց
հարյուր ավագների Հայոց Մուշեղ զօրավարը հրամայում էր մարթիկ,
մորթերը հանել ու խոտով յցնել, և աղարկում էր Հայոց Պապ թագա-
վորին: Այսպես նա սնում էր իր հոր Վասակի վրեժն տանելու համար:

Բայց Պարսից Շապուհ թագավորի կանանց որևէ անարգանք հասց-
նել թույլ չէր տալիս Հայոց Մուշեղ զօրավարը, այլ հրամայում էր բու-
լորի համար ժանկարներ պատրաստել և նրանց բոլորին ազատ արձա-
կեց իրենց ամուսնու՝ Շապուհ թագավորի կտակից: Պարսիկներից էլ մար-
դիկ արձակեց, որ ողջ և անարատ զնան Պարսից Շապուհ թագավորի
մաս: Պարսից թագավորը զարմացավ Մուշեղի բարեբաւորյան, Բաշու-
րյան և ազնվորյան վրա, որ իրեն ոչ մի անարգանք չհասցրեց կա-
նանց վերաբերմամբ: Այդ ժամանակները Մուշեղը մի ներմակ ձի ուներ.
Իսկ Պարսից Շապուհ թագավորը երբ զինու (զավարը) ձեռն էր առնում,
երբ ուրախության ժամանակ իր զօրքին նյութասիրում էր՝ ասում էր.
«Ներմակաձին թոյ զինի խոն»: Եվ մի զավարի վրա նկարել ավեց Մու-
շեղի պատկերը՝ ներմակ ձին հեծած, և ուրախությունների ժամանակ

խօսքեանն իւրոյ ղնէր գտաշտն առաջի իւր, և յիշէր հանապազ գնոյն բանս ասելով՝ թէ ներմակածին գինի արբցէ:

Այլ Մուշեղ և ամենայն զօրէն Հայոց անշափ առին զաւար ՚ի բանակէն Պարսից, և անշափ լցան զանձով և ստացուածով. և բազում աւարամասն Պապայ պահէին թագաւորին իւրեանց, և զօրացն Հայոց՝ որ անդէն առ թագաւորին Պապայ էին մնացեալ՝ հանին աւարամասն և զօրավարացն Յունաց՝ որ էին առ թագաւորին Հայոց. այնպէս և ամենայն զօրացն աշխիւ բաշխիլ ՚ի մեծամեծ աւարացն՝ ամէնոցն: Այլ իբրև դարձան զօրէն Հայոց յաշխարհն իւրեանց, բազում ՚ի զօրացն Հայոց ամբաստանէին առ թագաւորին Պապայ զՄուշեղէ զսպարապետէն, թէ ընդէ՛ր արձակեաց զկանայս թագաւորին Պարսից զթշնամույն մեռայ և թագաւորին Հայոց Պապայ. վասն այսր իրաց ոչ ինչ սակաւ լինէր թշնամութեամբ ընդ Մուշեղի մինչև ՚ի բազում ժամանակս:

4

ՅԱԿԱԿՍ ՀԱՅՐ ՄԱՐԳՊԵՏԻ, ԵՔԷ ՈՐԳԷՍ ՍՊԱՆՍՆԱԼ ԸՐԱՄԱՅՆԱՅ ԹԱԿԱՌՈՐՆ ՊԱՊ

Ապա պատմեցաւ թագաւորին Պապայ յաղագս օրերացն⁴² զոր եղ Հայր Մարդպետն տիկնոջն Փառանձեմայ, մօր թագաւորին Պապայ, թշնամանս ձաղանաց ՚ի բերդարգել պաշարմանն. զի իբրև զբող մի, այնպէս թշնամանեաց զնա ՚ի ժամանակի՝ իբրև եմուտ անդր գաղտուկ, և եղ անարգանս տիկնոջն, և եկն ել անտի և փախեաւ. ետուն զայս ամենայն զրոյց թագաւորին: Ապա միեւնոյն Մարդպետն Հայր զիրով իշխանութեամբ շրջէր յերկրին Տարօնոյ, և Մուշեղ սպարապետն Հայոց էր ՚ի նմին զատարն յիւրում բերդին՝ որում Ողական կոչեն, որ կայ ՚ի վերայ գետոյն Եփրատայ, եկն եհաւ մի դեսպան յարեայէն Պապայ առ զօրավարն Հայոց Մուշեղ, և ունէր առ նա հրովարտակ, և գրեալ էր ՚ի հրովարտակին անդր հրաման առ նա, զի շարաման ստակեացէ զՀայր Մարդպետն: Եւ նա իբրև զայս հրամանս ընկալեալ ՚ի ձեռն անոյր, յղէր առ Մարդպետն Հայր դաւով, և մեծարանաց պատճառաբանաւ առ ինքն կոչլու յՈղականն. և էին ատուր ձմեռայնոյ, և սաստկացեալ կցեալ էր գետն Եփրատ: Ապա կոչեալ եղև առ նա Հայր Մարդպետն իբրև ՚ի պատի: մեծարանաց, եկն Եմուտ Մարդպետն ՚ի բերդն յՈղական: Եւ հրաման զօրավարն Մուշեղ զօրականացն ունել զնա, և մերկանալ իբրև ՚ի մօրէ, և կապել զձեռս նորա ՚ի ներքոյ ձնկաց նորա, և իշուցանել զնա ՚ի գետն, և ղնել ՚ի վերայ ստոինն կցելոյ գե-

այլ զավարք ղնում էր իւր առաջ և շարունակ նույն բանն էր կրկնում— «ներմակածին բող գինի խմն»:

Իսկ Մուշեղը և Հայոց բոլոր զօրեր Պարսից բանակի ավարն առան և լիացան զանձեռով ու ստացվածներով. ավարից մեծ բաժին պահում էին իրենց Պապ թագավորի համար, նույնպես և Հայոց այն զօրերի համար, որ մնացել էին Պապ թագավորի մոտ: Ավարից մաս հանեցին նաև Հունաց զօրավարների համար, որոնք Պապ թագավորի մոտ էին, այնպես էլ բոլոր զօրերին բաժին⁴³ էին հանում բերած ավարներից:

Բայց երբ Հայոց զօրերը իրենց աշխարհը դարձան՝ Հայոց զօրերից շատերը Պապ թագավորի առաջ ամբաստանում էին Մուշեղ սպարապետին, թե ինչու՞ նա ազատ արձակեց Պարսից թագավորի կանանցը, որ մեր թշնամին է և Հայոց Պապ թագավորի թշնամին: Այս բանի պատճառով (Պապը) երկար ժամանակ ոչ էիշ թշնամությամբ էր վարվում Մուշեղի հետ:

4

ՀԱՅՐ ՄԱՐԳՊԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԷ ԻՊՉՊԵՍ ՊԱՊ ԹԱԿԱՎՈՐԷ ԸՐԱՄԱՅՆԱՅ ԿՐԱՆ ՈՐԳԱՆԸ

Ապա Պապ թագավորին պատմեցին այն վիրավորանքների մասին, որ Հայր մարդպետը հասցրել էր Պապ թագավորի մօրը՝ Փառանձեմին, այն անարգանքները, որ նա հասցրեց (Փառանձեմի) բերդում պաշարված ժամանակ. որովհետև այդ ժամանակ նա բերդը մտավ գրպուով, ինչպես մի բողի անարգեց տիկնոջը և դուրս եկավ ու փախավ: Այս բոլորը պատմեցին թագավորին: Արդ՝ երբ Հայր մարդպետը շրջում էր իւր իշխանութայն մեջ Տարօն գավառում և Մուշեղն էլ նույն դավառումն էր, իւր Ողական ամրոցում, Եփրատ գետի վրա՝ Պապ թագավորից ղեկավան եկավ Հայոց Մուշեղ զօրավարի մոտ և բերեց նրան մի հրովարտակ: Հրովարտակում հրամայված էր Մուշեղին, որ շարաշար մահով սպանէ Հայր մարդպետին: Այս հրամանն ստանալով՝ (Մուշեղը) նենգությամբ մաղ էր ուղարկում Հայր մարդպետի մոտ և հրավիրում էր նրան իւր մոտ Ողական ամրոցը մեծարանքի համար: Ձմեռվա ցուրտ օրեր էին, և Եփրատ գետը սառել էր: Հայր մարդպետը, մեծազամակ հրավիրվելով՝ եկավ մտավ Ողական բերդը: Եվ Մուշեղ զօրավարը զօրին հրաման տվեց՝ նրան բռնել, մորից մերկ մերկացնել, ձեռները ձնկների ներքև կապել, գետն իջեցնել և զնել գետի սառույցի

տոյն. և սատակեցաւ անդէն: Եւ եզև 'ի վաղիւ անդ շոգան տեսին, զի ուղիզ գլխոյն 'ի ցտոյն վայրեալ 'ի բաց իջեալ բափեալ էր բնդ էիքս նորա: Եւ փոխանակ 'ի նորա տեղի հայրութեան մարդպետութեանն՝ գ'րգողակ ոմն անուն. որ յաուրս Արշակայ թագաւորին կամ Տիրանայ հօր նորա գամու: միոյ լեալ նոյն գործ մարդպետութեանն:

4

ՅԱՎԱԹՅ ՓԱՐՔԵԱԼ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ. ՈՐ ԵՂԵՐ 'Ի ԲԱԳՄԵԱՆ ՅԱԲԱՆՈՒ ԲԱԳՐԵԱՆՈՒ ԿԵՐԱՆՈՒՆ ԸՆԴ ՊԱԹ ԹԱԳԱՆՈՐԸ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ԸՆԴ ԶՕՐԱՆ ՊԱՐՔԻՑ

Ապա յեա սպարիկ թագաւորն Պարսիցն կրկին լինէր զօրածոյով ամենայն ուժով և ամենայն զօրութեամբն իւրով. խաղայր գնայր ամենայն զօրօն իւրով հասանէր յաշխարհն Ատուրայականի: Եւ ինքն անդր դադարէր սակաւով. և զամենայն զօրացն զբազմութիւն առաւելէ 'ի վերայ թագաւորին Պապայ 'ի պատերազմ: Եւ եկեալ զօրն Պարսից ասպատակ անէկն և 'ի միջնաշխարհն Հայոց. ապա և թագաւորն Հայոց Պապ զօրածոյով անել հրամայէր 'ի թագաւորն: Եւ զօրն Յունաց, որ կին յնուանդին 'ի Բախշանն⁴³, 'ի մի վայր ժողովեցան առ թագաւորն Պապ, և անին փոս զբանական իրեանց մօտ 'ի լեռնն 'ի Եպատ մեր 'ի գետն Եփրատ, և կազմեալ սպարաւանայ կային զօրժոյ հակառակն:

Ապա զօրավարն սպարապետն Հայոց Մուշեղ ժողովէր զամենայն զօրսն Հայոց անէլի ևս Լան զրնսուն հազար, և կազմէին պատրաստութեամբ: Իսկ իբրև զօրանաւոյցն անէր Շապուհ Պարսից թագաւորն զօրս իւր 'ի վերայ աշխարհին Հայոց և 'ի վերայ զօրացն Յունաց. Ունայր արեալ Ակուանից անդ էր առ թագաւորին Պարսից: Ապա յառաջ կայր և խնդրէր պարգևս Ունայր 'ի Շապուհ արեալէն Պարսից, և ասէր՝ թէ կամ իցի լեզ, արանց Բաշ⁴⁴, զի և ինն պարգև հրաման տացես, զի Հայոց գնդին Պապայ արեալին ևս իննէն ելից իմով գնդովս նահատակ: Զի Արեաց գնդին պատեն և դիպան Ելանել զօրացն Յունաց, իսկ ևս իմով գնդաս Հայոց իշխանացն ելից: Եւ Շապուհ թագաւորն հանեցաւ, և շնորհ կայաւ, և հրամայեաց: Բայց Մերութանայ Արծրունոյ պատասխանի տուեալ Ունայրի. ասաց. Աստ արկեր զգագի գիբկս. բայց թէ ժողովել կարիցես, մեծ զարմանք իցեն: Եւ գալտով խորհրդով զայս գուշակութիւն Մերութանն 'ի ձեռն հրեշտակի առ Մուշեղ զօրավարն Հայոց հասուցանէր՝ թէ գիտեա և պատրաստեաց, Մու-

վրա: Այնտեղ էլ սատակեց: Մյուս օրը գնացին տեսան, որ ցրտից գլխի ուղեղը էր թրջը դուրս էր բափել: Երա փոխանակ Հայր մարդպետի պաշտօնին (նշանակեցին) Գողակ անունով մեկին, որ մի անգամ արդեն Արշակ թագավորի կամ նրա հօր Տիրանի ժամանակ, վարել էր նույն մարդպետության պաշտօնը:

4

ՆՐԿՐՈՐԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՅԵՂԻ ՈՒՆԵՏԱՎ ԲԱԳՐԱՎԱՆՈՒ ԳԱՎԱՌՈՒ ԲԱԳՐԱՎԱՆ ԿԱԿԼՆԻՍ ՀԱՅՈՑ ԳԱԹ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԵՎ ՊԱՐՄԻԿՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ

Մրանից հետո Պարսից թագավորը նորից զօրածոյով էր լինում բոլոր ուժով ու զօրությամբ, և բոլոր զօրքերովը շարժում գալիս հասնում էր Ատուրպատական աշխարհը: Ինքը ինչ զօրքերով մնում էր այնտեղ, իսկ զօրքերի բոլոր բազմությունը պատերազմի էր ուղարկում Պապ թագավորի դեմ: Պարսից զօրքը գալով ասպատակում էր և հասնում մինչև Հայաստանի միջնաշխարհը: Այն ժամանակ Հայոց Պապ թագավորն էլ հրամայում էր զօրածոյով անել Թագավանում: Հունաց զօրն էլ, որ գտնվում էր Եռանդում ու Բախշում, եկավ, միասին ժողովեցին Պապ թագավորի մօտ, իրենց բանակի շուրջը փոս կտրեցին Եպատ լեռան մօտ, Եփրատ գետից ոչ հեռու կազմակերպվեցին, պատրաստվեցին նահատամարտի:

Ապա Հայոց Մուշեղ սպարապետը ժողովում էր հայկական զօրքը, ավելի քան իննսուն հազար մարդ, կազմակերպեցին, պատրաստվեցին: Իսկ երբ Պարսից Շապուհ թագավորը իր զօրքերը բաժանում էր Հայոց աշխարհի և Հունաց զօրքերի դեմ՝ այնտեղ էր պատահում, Պարսից թագավորի մօտ, Աղվանից Ունայր թագավորը: Արդ՝ Ունայրը առաջ էր գալիս և Պարսից Շապուհ թագավորից պարգև էր խնդրում, ասելով. «Արա՛նց Բաշ, շնորհ արա և ինն իբրև պարգև հրաման տուր, որ Պապ թագավորի հայկական զօրքին ես ինքս դուրս գամ ախոյան իմ գնդով, որովհետև Արշայց գնդին պատեն և հարմար է Հունաց զօրքերի դեմ դուրս գալ, իսկ ես իմ գնդովս Հայոց իշխաններին դեմ դուրս կգամ»: Շապուհ թագավորը հավանություն տվեց, շնորհակալություն հայտնեց ու հրամանը տվեց: Բայց Մերութան Արծրունին պատասխան տվեց ու ասաց Ունայրին. «Դու գազը գրկեցիր, շատ զարմանք կլինի՝ եթե ժողովես»: Եվ Մերութանը մի մարդու միջոցով գաղտնապես լուր ուղարկեց հայոց Մուշեղ զօրավարին. «Դիտցիր և պատրաստվի՛ր, Մուշեղ, որ Աղվանից Ունայր թագավորը մեծ պարծանքով Բաշ պարգև է խնդրել:

շեղ. զի մեծաւ պարծանօք պարզև խնդրեալ է զձեզ Ուռնայրի արքային Աղուանից. արդ գիտես զինչ գործիցես:

Քայց մինչ ղեռ խօսեցեալ պային զօրքն Պարսից ՚ի վերայ Հայոց, և Ուռնայր արքայ Աղուանից իրով զնդան ընդ նոսա, խօսէր թագաւորն Աղուանից ընդ այնոսիկ՝ որ ընդ իւրն էին. ասէր. Յանձն լիցի ձեզ, յիշելով ՚ի ժամանակի՝ իբրև ձերբակալ արասցուք զգօրսն Յունաց, յիշելով ՚ի նոցանէն ասրեցուցիքի. զի կալեալս կապեալս տարցուք յաղթանս՝ ՚ի գործ կաւագործութեան գաղատոս որմնաշէնս պիտոյից մերոց ևաղաքաց ասլարանից և այլոց պիտոյից: Այլ իբրև եկին հասին մերձեցան ՚ի միմեանս զունդն երկոքեան Յունացն և Պարսիցն, և հանդերձեալք խառնել ընդ միմեանս, ինկնին թագաւորն Հայոց Պապ վառեցաւ կազմեցաւ պատրաստեցաւ, և կամեցաւ ՚ի նակառ ելանել: Ապա շառհուր գայն նմա յանձն Տերէնտն զօրավարն Յունաց, թէ ՚ի նակառ մտցէ, այլ ասէ. Քագաւորն Յունաց զմեզ վասն քո լղեաց, եթէ երթայք զնա պահեցէք. արդ յցէ՝ թէ մեզ ղեպ ինչ տայցէ, մեք զմեր թագաւորն որո՞վ երեսօք տեսանեմք. կամ զի՞նչ տայցեմք նմա պատասխանի եթէ յցէ՝ և մեք աստի առանց քո ասրեցուք և առ մեր թագաւորն հասանեմք. և լինիցիմք այնուհետև զլիսապարտ ատաջի մերոյ թագաւորին: Այլ արա դու, արքայ, զոր մեք ասեմք մեզ, առ դու զեպիսկոպոսապետոյ Հայոց զներսէս, և ել նիստ ՚ի վերայ նայատ լերինն յամուր և յանկասկած տեղոջ, և սուրբ արեպիսկոպոսապետն ներսէս արասցէ ազօրս և խնդրեցէ ՚ի տեսնել. զի տէր տացէ մեզ զյաղթութիւն: Եւ ՚ի բարձունե նայեցիս, և տեսչիւր զշան վաստակոց պատերազմին մերոյ զխաչութիւն և զվատութիւն, զոր առաջի քո գործեցեն:

Ապա թագաւորն Պապ հաւանեցաւ բանիցս այսոցիկ. առ ընդ իւր զմեծ քահանայապետն ներսէս, և ելանէր նստիւ ՚ի վերայ նպատական լերինն, և ամենայն զօրքն Յունաց և Հայոց իջանէին ՚ի տեղի պատերազմին: Ապա եկն և զօրավարն սպարապետն Հայոց Մուշեղ, և եբեր զնշանս իւր և զզլնն առ ներսէս եպիսկոպոսապետն, զի օրհնեցէ զնա, և իբցէ ՚ի պատերազմ: Եւ ՚ի ժամանակին յայնմիկ յիշեաց թագաւորն Պապ զհին գրոյցսն, և ասէ. Յիշեցի ես զայն. զի բարեկամ է մուշեղն թագաւորին Պարսից Շապուհոյ: Ո՛չ այդ այն մուշեղն է, որ արձակեաց զկանայս թագաւորին Պարսից Շապուհոյ հանդերձ ժանուարօք և վաշտկանօք. և յունայ ևս է իմ, թէ ՚ի պարսիկս խօսի. արդ մի՛ մտցէ դա ՚ի նակառ:

Ապա զօրավարն Հայոց Մուշեղ բարեխօս առնէր առ թագաւորն Պապ զմեծ քահանայապետն ներսէս: Իսկ թագաւորն Պապ ասէ ցե-

նայի՛ր թե ինչ պիտի անես:

Քայց մինչ Պարսից զորհերը շինում գալիս էին¹⁵⁷ Հայոց վրա՝ նրանց հետ էր և Աղվանից Ուռնայր թագավորն իր գնդով: Աղվանից թագավորը խոսում էր իր մտա եղողներին հետ և ասում էր. «Ձեզ հիմակվանից հիշեցնում եմ, որ մտերոյ պահեք, երբ մե՛նք Հունաց զորհերը ձերբակալենք՝ նրանցից շատերին կենդանի թողեք, որպեսզի կապենք ու տանինք Աղվանքի¹⁶⁸ և իբրև կավագործ, գալատոս և որմնադիր աշխատեցնենք մեր հաղախների, ապարանքների և ուրիշ պիտույքների համար»:

Երբ երկու զնդերը, Պարսից և Հունացը, եկան իբար մոռեցան և պատրաստվում էին կռվի՝ Հայոց Պապ թագավորն էլ զինվեց ու պատրաստվեց նակատամարտի մեջ մտնելու: Քայց Տերէնտը, Հունաց զորավարը, շէր բույլ տալիս, որ Պապ թագավորը կռվի մեջ մտնի: Նա ասաց. «Հունաց թագավորը մեզ ուղարկեց մեզ համար, թէ զնացե՛ք նրան պահպանեցե՛ք: Արդ՝ եթե մեզ մի բան պատահի, մե՛նք ի՞նչ երեսով պետք է տեսնենք մեր թագավորին կամ ի՞նչ պիտի պատասխանենք՝ երբ մե՛նք այստեղ առանց մեզ կենդանի մնանք ու մեր թագավորի մոտ հասնենք. մե՛նք զլիսապարտ կմնանք մեր թագավորի առաջ: Դու, արքա, արա՛ ինչ որ ասում ենք մեզ, ա՛ն ներսես եպիսկոպոսապետին, զնա՛ նպատ լեռը, մի ամուր անվտանգ տեղ նստի՛ր, և թող սուրբ ներսես եպիսկոպոսապետը աղոթք անն և խնդրեն աստծուց, որ մեզ տա հաղթությունը: Այնտեղից բարձրից կնայես և կտեսնես մեր ջանքերն ու աշխատանքը պատերազմի ընթացքում, ամեն մեկի հաջությունն ու երկշտությունը, որ քո առաջ կկատարվին»:

Պապ թագավորը համաձայնեց այս խոսքերին, հետք վերցրեց ներսես քահանայապետին և ելավ նորից նպատ լեռան վրա. իսկ Հունաց և Հայոց զորհերն իջնում էին պատերազմի տեղը: Ապա եկավ նաև Հայոց զորավար-սպարապետ Մուշեղը, բերեց եպիսկոպոսապետ ներսեսի մոտ իր եղաններն ու զենքը, որ օրհնե և ինքը այնուհետև իջնե պատերազմի: Այս ժամանակ Պապ թագավորը հիշեց հին գրույցներն ու ասաց. «Ես հիշեցի, որ Մուշեղը բարեկամ է Պարսից Շապուհ թագավորին: Դա այն մուշեղը չէ՞, որ Պարսից Շապուհ թագավորի կանանց ազատ արձակեց ժանվարներով ու պահապան վաշտով: Այն էլ եմ լսել, որ պարսիկների հետ բանակցություններ ունի: Թող նա պատերազմ չմտնե»:

Այն ժամանակ Հայոց զորավար Մուշեղը դարձավ մեծ քահանայապետ ներսեսին, խնդրելով բարեխոսել Պապ թագավորի առաջ: Իսկ թագավորն ասում էր ներսես քահանայապետին. «Դու մի՛ բարեխոս-

պիսկոպոսապետն ներսէս, թէ մի՛ լինիր դու բարեխօս. զի իբրև իջանէ, ՚ի գօրսն Պարսից անկաւի: Իսկ նա ես քան զես յամախէր մատուցանել զբարեխօսութիւնն: Իսկ թագաւորն, քանզի բանի ինչ ոչ անցանէր զնորա ՚ի ժամանակին յայնմիկ, ասէ ցնբրսն. Կամք քո կատարեսցիս: Բայց նախ երդումն տուր յաջ քո, զի մեզ մի՛ ստեցել, և ապա արձակեսչիր ՚ի պատերազմ: Ապա կոչեն զՄուշեղ զառաջեալ արեւային, և եկն եպագ երկիր արեւային. և մատուցեալ բունն հարկանէր զաջոյ եպիսկոպոսապետին ներսէսի, և Երդնայր: Սոյնպէս և ՚ի թագաւորին Պապայ ձեռն արկանէր. Երդնայր և ասէ՝ թէ կեցից և մեռայց ՚ի վերայ քո որպէս նախնիքն իմ ՚ի վերայ նախնեացն քոց, որպէս և նայրն իմ ՚ի վերայ հորն քո Աշտակայ, սոյնպէս և ես ՚ի վերայ քո. բայց միայն շարաստացն ունկն մի՛ դնիցես:

Ապա օրհնէր զնա Բահանայապետն Հայոց ներսէս թագում օրհնութեամբ: Ապա թագաւորն Հայոց Պապ զերիվարն զիր և զիր նիգակն հրամայեաց մատուցանել ան քաջի զօրավարին Մուշեղի. այլ նա ոչ առ. Իմովն, ասէ. զարձեցից. ապա դու, արեւայ. զինչ և տացես՝ ՚ի ձեռս քո եմ: Եւ զիր նշանն և զգլենն մատուցանէր աս ներսէս. զի օրհնեսցէ: Եւ հեծանէր իւրով զնորան հանդերձ, և զամենայն ճակատն Հայոց յարգաւեալ յաջմէ զօրացն Յունաց. յաջում թեի նա իսպալար յառաջ:

Իսկ թագաւորն Պապ և եպիսկոպոսապետն ներսէս կային ՚ի վերայ նպատ յերինն. և սուրբն ներսէս զբազուկսն հանապագատարածս համբարձեալ չեկիսն. խնդրէր ՚ի տեսննէ՝ զի սեխայեցել, ասէ ՚ի յոխտ իւր և ՚ի սուրբ եկեղեցիս իւր. զոր պատուական արեամբն իւրով ստացաւ. և մի՛ տայ զմոզովորդսն ՚ի ձեռս անաստուած ներսնոսաց. զի մի՛ երէկ ասիցեն ՚ի ներսնոսս՝ թէ ո՛ր է աստուած նոցա: Եւ մինչ զնո նա զաղօթսն մատուցանէր աս աստուած. խաղացեալ ճակատեալ իբրև զհուր ամենայն գօրէն Հայոց ընդդէմ զօրացն Պարսից, իսկ գունդրն մուշեղեան յառաջեալ քան զայլ զունկսն՝ յատաշամոխ տագնապեալ Երային. մինչ զի նայր թագաւորն և տեսնէր զի քստ ակն անկաննին, մինչ զի ոչ երեկին թագաւորին նշանն Մուշեղի: Իսկ իբրև չեռնել սկսան նշաննն, ազարակել սկսաւ թագաւորն Պապ աս ներսէս և ասէ. Դու խեցեցեր այրեցեր զիս. զի ասացի ես բանս. մի՛ յոբեր զայրն զայն ՚ի գործ պատերազմիս. անա ՚ի գօրսն Պարսից անկաւ, և արդ մեծամեծ վնաս զորձեսցել: Եւ ասէ եպիսկոպոսապետն ներսէս. Մի՛, արեւայ, մի՛ կարծեւ. զի ոչ ստէ մեզ այրն այն. այլ տեսցես քեզն զբաշտութիւն նորա, զոր զորձեսցել, ծառայ քո առաջի քո:

Իսկ թագաւորն Պապ կարի ստիպէր աս եպիսկոպոսապետն ներսէս ասել՝ թէ ստէպ կաց յաղօթս և աղաչեալ զտէր մինչ զնո խառնուրդս

սիր, որովհետև հենց որ իջնէ՝ Պարսից զօրհերին կխառնվի»: Բայց (ներսեւը) ավելի և ավելի էր բարեխօսում: Եվ որովհետև այդ ժամանակ թագավորը նրա ոչ մի խոսքից չէր անցնում՝ ասաց ներսեսին. «Թող քո կամքը կատարվի. բայց նախ պահանջի՛ր քո աջի վրա երգվել, որ մեզ չի դավանանի, հետո արձակիր որ զնա պատերազմի»: Հետո Մուշեղին կանչեցին թագավորի առաջ. նա եկավ երկրպագեց թագավորին, հետո ներսես եպիսկոպոսապետի աջը բռնելով երգվեց: Նույնպես բռնեց Պապ թագավորի ձեռքը և երգվեց՝ ասելով. «Ես կապուրիմ ու կմեռնեմ քեզ համար, ինչպես իմ նախնիքները քո նախնիքներին համար. ինչպես իմ հայրը քո հոր Աշտակի համար. ես էլ նույնպես (կմեռնեմ) քեզ համար, միայն թե շարախոս մարդկանց չլսես»:

Այնուհետև Հայոց ներսես Բահանայապետը նրան օրհնեց մեծ օրհնությամբ, իսկ Հայոց Պապ թագավորը հրամայեց իր ձին ու նիզակը մատուցանել Մուշեղ քաջ զորավորին: Բայց նա շտապ. «Ես, արեւ, ասաց նա, իմ ունեցածով կգործեմ, իսկ հետո ինչ էլ որ տալու լինիս՝ քո հրամանի տակ եմ»: Քերեց իր նշանն ու զենքը ներսեսի մոտ, որ օրհնե: Այնուհետև նա ձի հեծավ, իր զնդով Հայոց զորքի նախորդ պատրաստեց Հունաց զորքի աջ կողմում, և աջ թևում առաջ շարժվեց:

Իսկ Պապ թագավորն ու ներսես եպիսկոպոսապետը կանգնած մնացին նպատ լեռան վրա, և սուրբ ներսես իր մշտատարած ձեռքերը երկինք բարձրացնելով խնդրում էր Խիռոջից, որ խնայե իր (հավատացյալների) սխառն և իր սուրբ եկեղեցիներին, որ ստացել էր իր պատվական արշուճով. իր ժողովուրդը չմտան անասոված հեթանոսների ձեռքը, երբեք հեթանոսները չասեն, թե ո՛ր է նրանց աստվածը:

Մինչդեռ նա աղաթում էր աստծուն, Հայոց բոլոր զօրհերի նախորդ կրակի եման զնում էր Պարսից զօրհերի դիմ, իսկ Մուշեղի գունդը բոլոր մյուս զնդերից առաջ անցնելով՝ շտապ-շտապ զնում էր. այնպես որ մինչ թագավորը նայում էր՝ այլևս նրա աչքից թափվեց, և Մուշեղի նշաններն այլևս չէին երևում թագավորին: Երբ նրա նշանները դադարեցին երեւալ՝ Պապ թագավորը դարձավ ներսեսին աղաղակելով. «Դու իմ տունս քանդեցիր¹⁶⁹, ինձ վառեցիր. ես ասում էի, թե այդ մարդուն պատերազմի մի՛ ուղարկիր. անա նա զնաց Պարսից զօրհերի հետ խառնվեց և մեզ մեծ վնաս կհասցնե»: Ներսես եպիսկոպոսապետն ասաց. «Նյգոյես բան մի՛ մտածեւ, թագավոր, նա մեզ չի դավանանի. դու ինձ կտեսնես այն փայտիցն, որ ծառադ կգործե քո առաջ»:

Իսկ Պապ թագավորը շատ բախանձում էր ներսես եպիսկոպո-

են: Իսկ իբրև կարի ձանձրացոյց, ասէ եպիսկոպոսապետն Ներսէս ցքա-
գաւորն Պապ. Եթէ իցէ՝ ուղղեսցես զսիրտ քո առ տէր, գրասցէ՝ ի վե-
րայ քո և ի վերայ աշխարհիս. և իցէ՝ թէ սրբեսցես զքեզ ի պղծու-
թենէ գործոց քոց, ընկալցի և ոչ թողցէ ի ձեռաց զքեզ, և ոչ մատենս-
ցէ զքեզ ի ձեռն թշնամեացն քոց: Իսկ ես ո՞վ եմ, զի աղաշես դու զիս,
իբրև եթէ ես այլ մի տառապեալ կարիցեմ հակառակ ընդդէմ կամացն՝
գոր ինչ կամիցի անել աստուած՝ անեղ աս նա աղօթս, զի այնու
չըջիցեմ զկամս նորա: Այլ այն՝ որ արար զամենայն յոշրնչէ, և ունի
գտնեցես ի ձեռն իւրում և զամենայն բնակիչս նորա իբրև զմարտիս,
որ շափեաց զերկինս թգաւ և զերկիրս ամենայն էլաւ իւրով, որ եղ
զերկինս ի կշիռս և երաճ գոշաս կշռորդօք, որ զխաւաց զիմաս-
տութիւն շօր իւրոյ և եղև նմա խորհրդակից, որ ընդ շօրն ասնէ գա-
մենայն վնիո դատաստանաց, դեռ այժմ իսկ զարեկս և զմտաս, զհի-
սիսի և զհաւաւ եղեալ ի կշիռս. և դեռ զկշիռսն ի վեր ունի. և ըստ
մի մի ծանօթեան, յոր կողմ հակեսցէ կշիռն մեզացն, ըստ այնմ և
դատի զարարածս իւր: Այլ նա գիտէ զշափ արարածոց իւրոց գործոց, և
ըստ արժանի գործոց իւրեանց հատուցանէ նոցա. զի դեռ այժմիկ ժա-
մանակ է կշտամբութեան և ժամանակ յանդիմանութեան և ժամանակ
դատելոյ. զի դեռ առադիկ յայսմ ժամու ոչ մարդ ընդ մարդկան նա-
կատեալ այտուերզմին, այլ դատաւորն դատաւորաց յարեալ դատել
զերկիր: Արդ դեռ յայսմ ժամուս ժամանակս դատաստանաց է. ո՞վ է
որ կարէ իշխել բանալ գրեւան իւր առաջի նորա յայսմ ժամանակիս և
կամ ո՞վ է որ գիտէ զմիտս տեսնն, զի և խրատասու ևս իննիցի նմա. զի
ամենայն ինչ ի նմանէն և ի եղն և եովս ամենայն. նմա փառք
յափեանն: Այլ թէ ըստ գործոց մեղաց մերոց հատուցանէ մեզ տէր,
մեզ ընդ դէմ կամաց նորա մի՞ լիցի երթալ, և խնդրել ինչ ի նմանէ-
այլ ասել՝ էթէ՝ «Յիրատեսն անցուցեր դու գայս ամենայն ընդ մեզ.
արդար ևս դու տէր, և ամենայն գործք քո նշմարիտ են: Հանապարհի
քո ուղիղ են, և ամենայն դատաստանք քո ուղիղ են: Այլ զդատաստան
արդարութեան ամեր ի վերայ մեր, ըստ ամենայնի գոր ինչ ամեր ի
վերայ մեր, զի արդարութեամբ և յիւրախ ամեր ի վերայ մեր
վասն մեզաց մերոց: Այլ անօրինեցաք և յանցեալ և ապատամբե-
ցաք մեկ ի մէն. մեղաք յամենայնի և պատուիրանաց քոց ոչ
անսացաք: Ոչ պահեցաք և ոչ արարաք ձեզն պատուիրեցեր մեզ, զի
բարի գտցում մեկ ի մէն. արդ զամենայն՝ գոր արարեալ և գոր ինչ
ամեր ի վերայ մեր՝ արդար դատաստանաւ արարեք. զի դատաստանք
քո քաղցր են: Արդ մի՞ մատենք զմեզ ի սպաս վասն անուան քո, փրկես

սապեալին, ասելով. «Շատ աղօթք արա, ասածուն աղաչիր՝ մինչ կոնվը
շարունակվում է»: Երբ շատ ձանձրացրեց՝ ներսես եպիսկոպոսապետն
ասաց Պապ թագաւորին. «Եթէ քո սիրտը դարձնես դեպի տերը՝ նա
կգրա քեզ վրա և աշխարհիս վրա. եթէ քեզ մահրես քո պիղծ գործե-
րից՝ քեզ նա կընդունէ, իր ձեռքից քեզ բաց չի թողնի և քեզ թշնամիներդ
ձեռքը չի մատնի. իսկ ես ո՞վ եմ, որ դու ինձ աղաչում ես, իբրև թե
ես, մի աղօթմելի մարդ, կարող եմ ասածուն աղօթք անել, որ նա իր
կամքից ետ կենա, իր կամեցածին հակառակ վարվի: Որովհետև նա
է, որ ամեն ինչ ոչնչից ստեղծեց, որ բոլոր տիեզերքը իր բնակիչներով
իր ձեռքում պահում է ինչպես մարտի: Նա երկինքը բզով շափեց և
բոլոր երկիրը՝ ֆիլով¹⁷⁰, լեռները կշեռքի առավ, դաշտերը կշեռքի մեջ
դրեց: Նա գիտցավ իր հոր իմաստաւորումը և նրան խորհրդակից եղավ,
որ և հոր հետ վճռում է բոլոր դատաստանները: Դեռ այժմ էլ արե-
վելին ու արեւմուտքը, հյուսիսն ու հարավը դրել է կշեռքի մեջ և դեռ
կշեռքը վեր բռնած ունի, և նայելով թե մեղքերի կշեռքը ո՞ր կողմը
կհակվի ամեն մի մեղքի ծանրութեամբ՝ ըստ այնմ էլ նա կգատն իր
տրաւածներին: Որովհետև նա գիտէ իր արարածների գործերի շափը
և ամենին կհատուցանէ համապատասխան իրենց գործերին, որով-
հետև ներկայումս ժամանակ է նախատելու, հանդիմանելու և դատե-
լու. որովհետև ներկայումս ոչ թե մարդիկ են գուրս եկել միմյանց դեմ
հակատելու և պատերազմելու, այլ դատաւորների դատաւորն է վեր
կացել երկիրը դատելու: Ուրեմն այս ժամը դատաստանի ժամանակն է:
Ո՞վ կիմամարձակի այս ժամին իր բերանը բանալ նրա առաջ, կամ ո՞վ
է, որ տիրոջ միտքը գիտն և դեռ խրատ էլ կտա նրան. որովհետև ամեն
ինչ նրանից է և նրանով է, և նրան փառք հավիտյանս: Որովհետև եթէ
տերը մեզ հատուցանում է համաձայն մեր գործերի՝ մենք չենք կարող
նրա կամքի դեմ գնալ և նրանից որեւէ բան խնդրել, այլ պետք է ասենք.
«Քրաւացի կերպով այս բոլորը մեզ վրա բերիւ. արդար ես դու, տեր,
և բոլոր քո գործերը նշմարիտ են: Քո նախապահներն ու բոլոր դա-
տաստաններն ուղիղ են, որովհետև մեր նկատմամբ արդար դատաս-
տան արեցիր ըստ ամենայնի, արդարութեամբ և իրավացիորեն կատա-
րեցիր մեր մեղքերի համար: Որովհետև մենք անիրավութեան ու հան-
ցանկ գործեցինք և ապատամբվեցինք քո դեմ, ամեն ինչում մեղք գոր-
ծեցինք և քո պատվիրաններին չենք արկվեցինք: Պաս չպահեցինք և
տրաւորութեաններ չկատարեցինք, ինչպես պատվիրեցիր մեզ, որ մենք
նկատեցիք բարիք գտնենք: Արդ՝ այն ամենը, ինչ որ կատարեցիր և ինչ
որ մեզ վրա բերեցիր, արդար դատաստանով կատարեցիր, որովհետև
քո դատաստանները հանելի են: Արդ՝ մեզ մի՞ լիք իսպառ, քո անվան

զմեզ վասն սխանչելեաց քոց, և փառաւոր արա զանուն քո, տէր. զի մի՛ երբէք ամաշեցցեն այ՛ յուսացեալ լինին ՚ի քեզ: Ամաշեցեալ լիցին բռնութիւնք և նոցա, և ամենայն զօրութիւնք և նոցա խորտակեցին. ծանկեցեն զի դու ես տէր աստուած միայն, որ փառաւորեալդ ես ՚ի վերայ ամենայն տիեզերաց»: Եւ յամենայնի ամենեկին քո միայնոյ կատարեցին կամք քո ամենագօր, որ հգօրդ ես և կարող և արդար յամենայնի, և սիրես ողորմել նեղելոց և տագնապելոց: Զօգուտն մեր դու գիտես, տէր, և պատրաստել մեզ որպէս և քեզ հաճոյ իցէ. զի եթէ իցէ մեզ օգուտ նեղութիւնք յանախեա մեզ. և եթէ հաճոյ է առաջի քո ողորմութիւն, շնորհեա մեզ: Զի որպէս իցեն կամք տեսան յերկինս, սոյնպէս և կատարեցէ. և որով զաւագանաւ կամիցիս խրատել, ՚ի ձեռդ քո եմք յամենայն ժամ: Քուտա, տէր, զանօրէնութիւնս զմեզս և զյանցանս ծառայից քոց. զի ո՛վ իցէ այն մարդն, որ ոչ յանցանիցէ կամ մեղանչիցէ առաջի քո. զի ոչ ոք իցէ արդար ՚ի վերայ երկրի, և ոչ ոք է մինչև ՚ի մի: Զի դու միայն ես, որ առանց մեղացդ ես. քո միայն արդարութիւն, որ արարեր զմեզ յաշնչէ, և ամեն զմեզ յայս կենդանութիւն, և ցուցեր մեզ հանապարհս կենաց և փրկութեան և զհոյս յայսպէս իմաստունս և խօսուսն արարեր. և եղեր ընդ մեր փրկանք, զի անմահութեան վիճակին հասուցես զմեզ: Յիշեա զեկեղեցի քո՝ գոր քո սուրբ արեամբդ ստացար, զի մի՛ զնութեալսն քեզ ՚ի ձեռս շանց մատներ⁴⁶, այլ յամենայնի է ողորմութիւն քո. զարձցի սրտամտութիւն բարկութեան քո յուխտէ քումմէ, և փրկեա զեկեղեցի քո, տէր աստուած մեր:

Աւրջ մինչ դեռ կայր ՚ի վերայ լերինն, զայս և յայսպիսի և որ ինչ նման է այս բանից՝ աւելի և բազում քան զայն խօսեցաւ, մինչ դեռ կայր առ նմա բազաւորն Պապ ՚ի վերայ լերինն, բազում և ազգի ազգի և պէսպէս աղօթս մատուցանէր մինչև ցերեկոյն և ՚ի մտանել արեգականն, մինչև վաղեմանեցաւ ճակատն:

Այլ ՚ի պատերազմին օգնական աստուծոյ հասանէր ՚ի վերայ Յունացն, և Հայաստան գեղին լինէր յաղթութիւն, և ՚ի պարտութիւն մատնեցաւ գունդն Պարսից, զարձան ՚ի փախուստ, ցրուցան սփռեցան զաշտաց՝ լերանց բարձանց՝ խորոց ձորոց: Ապա զհետ նոցա լինէին զօրքն Յունաց և Հայոց. հասանէին, զմեծ և զփոքր առ հասարակ սատակիէն. բայց սակաւ ՚ի բազմաց քաջածիք փախստեալք լինէին: Ապա զհետ լինէին փախստելիցն զօրքն Հայոց, և մինչև ՚ի Գանձակ յԱտրպայական ՚ի սահմանս Հայոց հալածէին զգօրսն Պարսից. ընդ փախուցեալսն զբազումս սատակէին զհանապարհայն: Եւ Մուշեղ սպարապետն Հայոց հարկաներ զգօրսն Պարսից ՚ի հարուածս անհնարին.

համար, փրկի՛ր մեզ քո հրաշքների համար և փառավոր արա քո անուր. տեր որպեսզի շամայն նրանք, ովքեր քեզ հետ հույս են կապել. նրանց բռնութիւնները բող նվաստանան, նրանց ամբողջ զորութիւնը բող խորտակվի, ոչեշնա, որովհետև միայն դու ես տեր աստվածք, որ փառավորված ես ամբողջ տիեզերքի վրա: Եվ ամեն բանում ամբողջովին միայն քո ամենագոր կամքը կկատարվի, որ հգօր են, կարող և ամեն ինչում արդար և սիրում են ողորմալ նեղյալներին ու տագնապյալներին: Դու ես իմանում մեր օգուտը, տե՛ր, և պատրաստում ես մեզ համար. ինչպես որ քեզ հանելի է: Եթե նեղութիւնները մեզ օգտակար են, հանախակի զարձարու, և եթե հանելի է քեզ ողորմութիւնը, շնորհիր մեզ:

Ինչպես որ տիրոջ կամքը երկնում է, այնպես էլ բող կատարի: Եվ ինչ զավագանով էլ կամենաս մեզ խրատել, միշտ քո ձեռքում ենք: Քավիր, տե՛ր, քո ծառաների այս անօրինութիւնները, մեղքերն ու հանցանքները: Որովհետև ո՛վ է այն մարդը, որ քո հանդեպ հանցանք կամ մեղք չի գործում. ոչ ոք երկրի վրա արդար չէ, ո՛չ մեկը: Դու ես միայն, որ առանց մեղքերի ես, և արդարութիւնը միայն քոն է, դու մեզ ոչեշից ստեղծեցիր ու մեզ այս կենդանութեանը արժանացրիր և մեզ ցույց տվիր կյանքի ու փրկութեան հանապարհները և հողեղեններին առաջաւակ իմաստուն ու խօսուն ստեղծեցիր: Եվ զարձար մեր փրկանքը, որպեսզի անմահութեան վիճակին հասցնես մեզ: Հիշի՛ր քո եկեղեցին, որ քո սուրբ արշուճով ստացար, և քեզ նվիրվածները շնորհ ձեռքը մի՛ մատներ. ամեն ժամանակ դու ողորմած ես, քո սրտամտութիւնն ու բարկութիւնը քո ռիստից հեռացրո՛ւ և փրկի՛ր քո եկեղեցին, տեր աստված մեր:

Այսպես, լեռան վրա կանգնած, այս և սրանց նման և էլ ավելի բաներ խոսեց (Ներսեսը) մինչ թագավորի նետ կանգնած էր լեռան վրա. բազմաթիվ ու տեսակ տեսակ աղօթքներ էր անում մինչև երեկո, արեգակի մայր մտնելը, մինչև կոթիվը վերջացավ:

Իսկ պատերազմի մեջ աստուծու օգնութիւնը հասնում էր հույներին և հաղթութիւն էր շնորհվում Հայկական գեղին: Պարսից գեղերը պարտութիւն կրեցին, փախուստի դիմեցին և ցրվեցան սփռվեցին զաշտերում, լեռների կատարներում, խորերում և ձորերում: Նրանց նետամուտ վրն ելնում Հունաց և Հայոց զօրքերը, հասնում կտորում էին մեծ և փոքր առհասարակ. շատերից բռնեց, որոնք լավ ձիաներ ունեին՝ կարողացան փախչել: Փախստականների ետևից էին ընկնում Հայոց զօրքերը և շատերին կտորում էին հանապարհին, և այսպիսով Պարսից զօրքերին հալածում էին մինչև Ատրպատական, Հայաստանի սահմանները:

սպաս արաբեայ և դիպէր գնդին Աղուանից, և առ հասարակ զամենայն զգորսն սատակէր: Եւ հասանէր Ուոնայրի արհային Աղուանից ՚ի փախըստեանն, և նիգակաբնան ՚ի կառափն մատուցեալ ծեծէր բազում, ասելով՝ թէ այդմ շնորհս կալ⁴⁷, զի այր թագաւոր ես և թագ ունիս. ես ոչ սպանից գայր թագաւոր, թէ կարի նեղ հասցէ ինձ: Եւ ուր հեծելով թոյլ ետ նմա փախչել երթալ գնալ յաշխարհն Աղուանից:

Այլ յորժամ դարձան ամենայն զօրէն Հայոց, ոչ գոյր շափ զլիսնոյն ախոյեներին՝ զոր բերեալ էր առաջի թագաւորին Հայոց Պապայ զօրավարն Հայոց Մուշեղ: Սոյնպէս ըստ իւրաքանչիւր շափու ամենայն նախարարն և մեծամեծքն և բովանդակ ամենայն զօրէն. և եղև մեծ յաղթութիւն յերկրին Հայոց, և ՚ի մէջ զօրացն Յունաց: Եւ այնպէս լցան բազում սուրաւ գանձուցն զինու և զարդու, ոսկով և արծաթով և բազում կարասեալ, ձիով և շորեօք և ուղտօք, զոր ինչ թափեցին. զի ոչ գոյր թիւ կամ շափ, այլ կարի բազում էր յոյժ:

Բայց ապա ամբաստան լինէին ֆսութեամբ առ մեծ թագաւորն Պապայ զօրավարէն Մուշեղի և ասէին՝ թէ գիտեա, արհայ, զի մեծաւ նեկութեամբ է ընդ քեզ, և քեզ մահու սպասէ. զի զիս թշնամիսն համակ արձակէ, զի գրագումս բազում անգամ ՚ի բռուն արկեալ՝ սովոր է արձակել զթշնամիսն. զի զՈւոնայր արհայ արձակեալ, թոյլ ետ ապրել, ՚ի բռուն արկեալ զհակառակորդս քո: Եւ վասն այսր իրաց բազում անգամ լինէր գծտութիւն թագաւորին Պապայ ընդ զօրավարին Մուշեղի. և բազում անգամ յանդիմանէր զնա վասն այսր իրաց: Իսկ զօրավարն Մուշեղ տայր պատասխանի թագաւորին Պապայ, և ասէր՝ եթէ զիմ զընգերսն զամենեսեան ես կոտորեցի. իսկ որ թագս ունկին՝ նոքա իմ ընգերք շէին, այլ քո. եկեցես որպէս ես զիմսն սպանի, դու զնոյսն. այլ իմ յայր թագաւոր ոչ ձգեալ ձեռն երբէք որ թագ ունի, և ոչ ձգեմ, և մի՛ այլ ձգել լիցի: Եթէ կամիս սպանանել զիս, սպան. այլ ես, եթէ գայ ինձ ՚ի ձեռն երբէք այր թագաւոր՝ որպէս եկն բազում անգամ, ես ոչ սպանանեմ գայր թագաւոր՝ որ գամ մի թագ ունի. եթէ ոք իսկ զիս սպանցէ:

Թագաւորն Պապ իբրև լսէր զբանս զայս, յարտատու հարեալ, և յարուցեալ ՚ի գահայիցն, բռուն հարկանէր զՄուշեղէ. արկանէր զնովաւ զիւրկս և յայր ՚ի վերայ պարանոցին Մուշեղի, և ասէ. Մահապարտ ես այնձոյնի՛կ՝ որ իշխեն խօսել շարութիւն զՄուշեղէ. զանոնէ քաշէ և զպատուականէ: Զի այր՝ որ ազգաւ պատուական է իբրև զմեզ, և նախնիքն դուրս իբրև զնախնիսն մեր, և թողեալ նախնեացն դուրս զթագաւորու-

Իսկ Մուշեղ Հայոց սպարապետը շարաշար կոտորում էր Պարսից զորքերը և աչք պանելով հանդիպում էր Աղվանից գնդին և բարձր զորքերը շարում էր. հասնում էր Աղվանից Ուոնայր թագավորին՝ մինչև նա փախչում էր: Մտանալով՝ իր նիգակի կոթով երկար ծեծում էր նրա գագաթը՝ ասելով «Շնորհակալ եղիք, որ թագավար մարդ ես, զլիսիդ թագ ես կրում. ես թագավոր մարդու շնմ սպանի՛ մինչև անգամ եթե շատ նեղեմ էլ ընկնեմ»: Եվ թոյլ տվեց նրան ուր ձիավորի հետ փախչել գնալ Աղվանից աշխարհը:

Իսկ երբ Հայոց բոլոր զորքերը ետ դարձան՝ թիվ շկար ախոյանների այն զլիսներին¹⁷², որ Հայոց Մուշեղ քաջ զորավարը բերել էր Հայոց Պապ թագավորի առաջ: Այնպես էլ բոլոր նախարարներն ու մեծամեծները և ամբողջ զորքը, ամեն մեկն իր շափին: Եվ մեծ հաղթություն եղավ Հայոց աշխարհի և Հունաց զորքի համար: Նրանք լիացան մեծ ավարով—զանձներով, զենքերով, զարկերով ոսկով ու արծաթով, շատ կարասներով, ձիերով, շորիներով և ուղտերով, որ խլեցին (պարսիկներից): Ավարը շատ շատ էր. նրան թիվ ու շափ չկար:

Բայց Մուշեղ զօրավարին ֆսութեամբ ամբաստանում էին Պապ մեծ թագավորի առաջ ասելով. «Պետք է գիտնաս, արհա, որ շատ նեկութեամբ է վարվում (Մուշեղը) քեզ հետ և քո մահվան է սպասում, որովհետև նա քո թշնամիներին շարունակ ազատ արձակում է. շատ անգամ իր ձեռքն է ձգել թշնամիներից, բայց էլի արձակել է. որովհետև նա Ուոնայր թագավորին արձակեց և կյանքը բաշխեց քո հակառակորդի, որ իր ձեռքումն էր»: Այս պատճառով հաճախ գծտություն էր պատահում Պապ թագավորի և Մուշեղ զօրավարի մեջ, և շատ անգամ այս պատճառով (Պապը) հանդիմանում էր նրան: Իսկ Մուշեղ զօրավարը պատասխան էր տալիս Պապ թագավորին և ասում էր. «Ես իմ ընկերներին՝ բոլորին կոտորեցի, իսկ նրանք որ թագ կին կրում, իմ ընկերները չէին, այլ քո. և՛կ, ինչպես ես իմ ընկերներին սպանեցի՝ այնպես էլ դու քոյոնքը, բայց ես թագավար մարդու վրա, որ զլիսին թագ է կրում՝ ոչ ձեռք եմ մեկնել և ոչ մեկնում եմ և ոչ էլ կմեկնեմ: Եթե ուզում ես ինձ սպանել՝ սպանի՛ր, բայց ես, եթե երբևիցե մի թագավար մարդ նեկս անցնի, ինչպես շատ անգամ պատահել է՝ ես շնմ սպանի թագավոր մարդու, որ թագ է կրում, թեկուզ ինձ էլ սպանեն»:

Պապ թագավորը երբ այս խոսքերը լսեց՝ արտասովեց, զանույնից վեր կացավ, բռնեց Մուշեղին, փաթաթվեց նրան և լաց եղավ Մուշեղի վրին փաթաթված, և ասաց. «Մահապարտ ես այն մարդիկ, որոնք հանդգնում են շար բերան բանալ Մուշեղի՝ այս քաջ և պատվական մարդու մասին: Ես մի մարդ է՝ որ ծագումով մեզ շափ պատվական է, և

թիւնն ճննաց աշխարհին, եկեալ առ մեզ նախնիքն՝ ՚ի նախնեացն մե-
րոց ՚ի վերայ կեցեալք և մեռեալք են, և հայր սուրա ՚ի վերայ հօրն իմոյ
մեռաւ, և սա միամտութեամբ մինչև ՚ի մահ վաստակեալ է, և բազում
անգամ աստուած ետ մեզ յաղթութիւն յաղօթս և ՚ի խնդրուածս հօր
մերոյ սեանշնչույն ներսիս, ՚ի ձեռն դորա շնորհեցաւ բազում խաղա-
զութիւն, զիա՛րդ ասնն ցիս գայս բանս եթէ՛ Մուշեղ քեզ մահու սպա-
սէ. սա աւասիկ այլ իրաւախորհ է, զի յօտար տեսն վասն բարեկա-
մութեան խնայեաց, զիա՛րդ դա ՚ի բնակ տեսն ձեռն ձգէր: Յայնմ ժա-
մանակի բազում պարզնս և պատիս և բազում գեղեցան զօրավարին
Մուշեղի Պապէ շնորհէր:

6

ՅԱՂԱԳՍ ՄԻՒՍՈՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴ ՊԱՐՍ Ի ԳԱՆՁԱԿ ԱՏՐՊԱՅԱԿԱՆԻ ԵՒ
ՎԱՍՆ ԳՈՒՇԱԿՈՒԹԵԱՆՆ ՈՒՌՆԱՅՐԻ, ԶԻ ՅԱՅՆՍ ԵՒՍ ՅԱՂԹՈՒԹԻՒՆ ԼԻՆԷՐ ՀԱՅՈՑ
ԳՆԻՆ

Ապա լինէր զուշակ Մուշեղի Ռունայր արեայ Աղուանից, յղէր առ
նա նրեշտակ և տայր նմա տեղեկութիւն. ասէր. Մեծ շնորհակալութիւն
ունիմ փոխանակ զի ոչ սպաներ դու զիս. և աստուած էած զիս ՚ի ձեռս
նո, և դու անխայեցեր. գայս սէր նո ոչ մոռացայց մինչև իցնմ ես: Բայց
զուշակեալ իմ քեզ, զի Շապուհ բագաւորն Պարսից ամենայն զօրօք
իւրով կազմի զալ անկանել յանպատրաստից եկն ՚ի վերայ նո: Ապա
սարտեմ Յունաց կազմեաց զօրս իւր՝ որ բնդ իւրով ձեռամբ էին, և
խաղացոյց տանել զնայ ՚ի սանմանս Հայոց ՚ի Գանձակէ կուսէ յաւար-
պայական տանէ: Սոյնպէս և Մուշեղ սպարապետն զումարեաց ՚ի մի
վայր զգօրսն ամենայն Հայոց. և էին կուտ վառեալք իննսուն հազարք
ընդիրք նիզակ ՚ի ձեռն. թող զսպարակիրս: Եւ սոքա վաղագոյն ըստ
զուշակութեան անպարեցին հասին յիւրեանց սահմանն, բայց միայն
բագաւորն մնաց անդէն ՚ի Հայոց աշխարհին: Եւ եպիսկոպոսապետն
Ներսէս անդէն մնայր յաշխարհին, և խնդրուածս ասնէր ընդ ամենայն
աշխարհին. հրամայէր վասն զօրացն որ էին ՚ի պատերազմին:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ զայր հասանէր ամենայն զօրօքն
իւրով ՚ի տեղի պատերազմին, և գտանէր զգօրսն Յունացն և զգունդն
Հայոց, զի կազմեալ պատրաստեալ էին ՚ի գործ պատերազմին: Եւ լի-
նէին խառնուողք նակատուն. ՚ի պարտութիւն մատենեցան զօրքն Պար-
սից: Մանաւանդ զունդք նիզակաւորացն յարձակեալք մոլեգնեալք, քա-
ջութեամբ զախոյեանս ՚ի վերուստ յերիվարացն յերկիր կործանէին

սրա նախնիքները մեր նախնիքների նման էին. սրա նախնիքները թո-
ղել են ճննաց աշխարհի բազավորությունն ու եկել են մեզ մոտ ապրել
ու մեռել են մեր նախնիքների համար. սրա հայրը իմ հօր համար մե-
ռավ, և սա հավատարմությամբ ծառայել է մեզ. և շատ անգամ աստ-
ված, մեր հօր՝ սեանշնչի ներսիս աղոթքներով ու խնդրվածքներով, մեզ
հաղթություն շնորհեց սրա ձեռնով և խաղաղություն մեզ տվեց: Խնչ-
պես կարող են ինձ ասել, թե Մուշեղը քո մահվան է սպասում. սա ար-
դարամիտ մարդ է. եթե սա օտար բազավորներին խնայեց իր ազնվա-
կանությամբ, ինչպէ՛ս կարող է ձեռք բարձրացնել իր բնիկ տերերի վրա»:
Եվ ապա Պապ բազավոր մեծ պարզեներ ու պատիվներ և շատ ցյուղեր
էր պարզեում Մուշեղ զօրավարին:

6

ՄՅՈՒՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ ՀԱՅՐԻ ԵՎ ՊԱՐՍԻԿՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԱՏՐՊԱՅԱԿԱՆԻ
ԳԱՆՁԱԿ ՔԱՂԱՔՈՒՄ. ՈՒՌՆԱՅՐԻ ԼՈՒՐ ՀԱՂՈՐԿԵԼԸ. ՀԱՅՈՑ ԱՅՍ ԱՆԳԱՄ ԷՒ
ՀԱՂԹՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱՆՆԸ

Ապա Աղվանից Ռունայր բազավորը զաղտնի լուր էր ուղարկում
Մուշեղին. նրա մոտ մարդ էր ուղարկում և տեղեկություն էր հաղորդում,
ասելով. «Շատ շնորհակալ եմ քեզանից, որ ինձ չսպանեցիր. աստված
ինձ նո ձեռքը տվեց, բայց դու ինձ խնայեցիր, այս նո սերը շեմ մոռա-
նա՛ւ՝ քանի կենդանի եմ: Բայց իմաց եմ տալիս քեզ, որ Պարսից Շա-
պուհ բագավորը պատրաստվում է բոլոր իր զորքերով անսպասելի
կերպով հարձակվել նո վրա»: Այն ժամանակ Հունաց ստրատելատը
կազմակերպեց իր ձեռքի տակ եղած զորքերը և շարժեց տարավ Ատր-
պատական աշխարհից՝ Գանձակի կողմից դեպի Հայաստանի սահման-
ները: Այնպես էլ Հայոց Մուշեղ զօրավարը մի տեղ ժողովեց Հայոց բո-
լոր զորքերը, որոնք իննսուն հազար ընտիր մարդիկ էին, լավ զինված,
նիզակները ձեռքերին, չհաշված սպարակիրներին: Մեռն էլ, ստացված
տեղեկության համաձայն, շտապով վաղօրոք հասան իրենց սահմանները.
միայն բազավոր մնաց Հայոց աշխարհում: Ներսէս եպիսկոպոսապետն
ևս մնաց աշխարհում և հրամայում էր՝ բոլոր աշխարհում աղոթք անել
այն զորքերի համար, որ զնացել էին պատերազմի:

Իսկ Պարսից Շապուհ բազավորը իր բոլոր զորքերով գալիս հաս-
նում էր պատերազմի տեղը, և տեսնում էր, որ Հունաց զորքերը և Հա-
յոց զունդք արդեն կազմ և պատրաստ են պատերազմին: Երկու հակառ-
կները խառնվում էին իրար, և Պարսից զորքը պարտություն կրեց: Մա-

յանդիման թագաւորին Պարսից Շապուհ. և ընդ ընկեանսն իւրախոյս բառնային ազադակելով ամենայն զօրքն պատերազմիկ Հայոց համակ, զայս բանս ասելով, էթէ՝ առ Արշակ ֆաչ: Զի զամենայն ախոյեանսն, զոր 'ի ճակատուն յայն սպանանէին, նմա նախէին իւրեանց առաջի թագաւորին Արշակայ. զի զամենայն զոր սպանանէին, ասէին. Արշակայ թագաւորին մերոյ զոն լիջիր: Եւ յորժամ Հայոց ազատանոյն ախոյեանցն նիզակաւորացն ոսգմ արարեալ յարձակեալ, զգօրսն Պարսից նիզակաւորքն առեալ ընկեանսն, ասէին 'ի իւրախոսեւն. Առ Արշակ ֆաչ: Իսկ յորժամ զենեալ գլխատէին զախոյեանսն՝ ասէին. Արշակայ զոն լիջիր:

Եւ լեզէոն զօրուն բազմութիւնն, այս ինքն Յունաց զօրացն սպարակիրն, սոյնպէս և Հայոց սպարակիրն զքիկունս ունէր զօրացն Հայոց, վահանօք փակեալք զինքեամք՝ իբրև զամուր ֆաղաք ինչ 'ի քիկանց լինիցի: Յորժամ տարածանէին ինչ զօրքն Պարսից զգօրսն Յունաց և կամ զգունդ նիզակաւորացն Հայոց, ի՛ լեզէոն վահանաւորացն Յունաց կամ 'ի սպարակիրն Հայոց իբրև 'ի բերդ մտեալ հանգչէին: Իսկ յորժամ ոգի առեալ սակաւ մի, և անդուտ ելեալ յարձակէին, անթիս 'ի զօրացն Պարսից ընկեցեալ առաջի իւրեանց ոտից սատակեալս զբխատէին. իւրախոսելով 'ի նոյն բանս՝ յԱրշակ թագաւորն իւրեանց, անշափս և անթիս 'ի զօրացն Պարսից կոտորեցին: Եւ յորժամ դարձաւ սակաւիկ մի ինչ յաղթահարէին զնոսա զօրքն Պարսից, և նոքա իբրև 'ի բերդ ամուր դիմէին 'ի լեզէոն, 'ի զօրսն վահանաւորս, և նոցա քացեալ զվահանսն՝ զնոսա 'ի մէջ առեալ փակէին: Եւ յայնմ ատուր հարկանէին սատակէին զգօրսն Պարսից զօրքն Յունաց, և Տերէնտ ստրատելատ նոցա, և զունդին Հայոց և Մուշեղ սպարապետ նոցա: Եւ սակաւում փախչէր Շապուհ թագաւորն Պարսից 'ի պատերազմէ անտի. և նոցա սահմանապահս կացուցանէին, և ինքեանք առ իւրեանց թագաւորն Պապ դառնային մեծաւ անուամբ, և բարի ատարաւ, և հոյակապ շքեղութեամբ:

Այլ Շապուհ թագաւորն յորժամ յաշխարհն իշխանութեանն իւրոյ հասանէր, զարմացեալ ընդ ֆաշութիւն զնդին կոտոյն որ դիպեցաւ նմա, և ասէր՝ էթէ զարմացեալ եմ ես զոր ինչ տեսի. զի իմ 'ի մանկութենէ իմմէ համակ 'ի ճակատու և 'ի կոխ մտեալ եմ, և բազում ամբ են՝ զի հասի 'ի թագաւորութիւն, և առանց կոտոյ ամ շեմ լեալ. բայց իմ շեմ կոխ զայս էր տեսեալ, որ այս անգամս դիպեցաւ ինձ: Զի յորժամ Հայոց նիզակաւորքն առաջի կարգէին, այսպէս յարձակէին որպէս զիեան մի բարձր և կամ որպէս զաշտարակ մի հաստարեսս հզօր և անշարժ. և յորժամ մեք զնոսա սակաւ մի շարժեալ, նոքա 'ի լեզէոն

ճականդ նիզակաւորքերի զնդերը մոլեգնաբար հարձակելով՝ իրենց ձիրի վրայից հարվածելով՝ ֆաշությամբ զետին էին գլորում իրենց ախոյաններին Պարսից Շապուհ թագաւորի դեմուղեմ: Երբ զետին էին գլորում՝ Հայոց բոլոր զօրքերը ֆաշութեական ձայնով ազադակում էին—«Քաջ Արշակի համար»: Ամեն անգամ որ այդ պատերազմում մի ախոյան էին սպանում՝ նրան էին նվիրում, իրենց նախկին թագաւոր Արշակին, ասելով. «Մեր Արշակ թագաւորին մատաղ եղիր»: Երբ Հայոց ազատների նիզակաւոր ախոյանները խմբովին հարձակվում էին Պարսից նիզակաւորքերի վրա ու վեր էին գլորում ֆաշութեակայամբ ասում էին. «Քաջ Արշակի համար». իսկ երբ այս ախոյաններին մարում՝ գլխատում էին՝ ասում էին. «Արշակ թագաւորին մատաղ եղիր»:

Իսկ լեզեոնների¹⁷³ զօրքի բազմությունը, այսինքն Հունաց ասպարակիւր զօրքը, նույնպես և Հայոց ասպարակիւրքերը պահպանում էին Հայոց զօրքի քիկունքը. վահաններով պատսպարված լինելով. ինչպես մի ամուր ֆաղաք (կովոդներ) քիկունքում: Երբ Պարսից զօրքերը փոքր ինչ վանում էին Հունաց զօրքերին կամ Հայոց նիզակաւոր զնդերը՝ սրանք Հունաց վահանաւոր լեզեոնների կամ Հայոց ասպարակիւրների մեջ էին մտնում ինչպես բերդերի մեջ և հանգչում էին: Իսկ երբ մի փոքր շունչ էին ֆաշում՝ ասպա այնտեղից դուրս գալով հարձակվում էին և պարսիկներից անթիվ մարդիկ իրենց ոտների տակ էին գլորում և սպանում ու գլխատում էին՝ նույն ֆաշութեական խոսքերն ասելով իրենց Արշակ թագաւորի համար: Այսպիսով նրանք անշափ և անթիվ զօրքեր կոտորեցին պարսիկներից: Հետո երբ պարսիկները փոքր ինչ նրանց հաղթում էին՝ նրանք դարձաւ իբրև մի բերդ ասպաստանում էին լեզեոնի վահանաւոր զօրքերի մեջ, որոնք իրենց վահանները բաց անելով նրանց ներս էին ընդունում ու փակում: Այդ օրը Հունաց զօրքն ու նրանց Տերենտ ստրատելատը և Հայոց զնդերն ու նրանց Մուշեղ սպարապետը Պարսից զօրքերը շարդեցին, ոչնչացրին: Պարսից Շապուհ թագաւորը քիչ մարդկանցով փախչում էր այդ պատերազմից: Իսկ սրանք սահմանապահներ էին դնում և իրենք դառնում էին իրենց Պապ թագաւորի մտք բարի անունով, մեծ ավարով և շքեղությամբ:

Իսկ Շապուհ թագաւորը երբ հասնում էր իր իշխանության երկիրը՝ զարմանք էր հայտնում կովոդ զնդի ֆաշության վրա, ինչ որ ինքը տեսավ: «Զարմացել եմ ես, ասում էր նա, իմ տեսածիս վրա: Մանկությունից ի վեր միշտ կովի ու պատերազմի մեջ եմ եղել, շատ տարի է որ թագաւոր եմ դարձել, և տարի չեմ անց կացրել առանց կովի, բայց չեմ կոխվ այս էր, որին այս անգամ պատահեցի: Ռոպինտն երբ Հայոց նիզակաւորները առաջ էին գալիս՝ այնպես էին հարձակվում

Հոռոմոց ապաստան լինէին. և նոցա զվաճաճական քաջեալ, զնոսա իրեն ՚ի Լազարոս պարսպատ ամրացեալ ընդունէին: Եւ անտի սակաւիկ մի ոգի առեալ, դարձեալ էլեալ մարտնչէին, միեջև անմի զգորսն Արանց առնէին: Եւ միս ևս՝ որ բնդ այս եւ զարմացեալ ևս, բնդ մտերմութիւն միամտութեանն հայաստան գնդին ընդ տիրասիրութեանն: Չի այնչափ ամբ էն՝ զի տէրն նոցա Արշակ կորուսեալ է ՚ի նոցանէն, և նո՛րա ՚ի պատերազմին ՚ի նա խրախուսէին: Եւ յորժամ զախոյեանսն ընկենուին, համակ ասէին՝ թէ առ Արշակ, և նա չէր ՚ի մէջ նոցա, և նո՛րա առ գուր տիրասիրութեանն՝ զոր առ բնակ տէրն իւրեանց ունէին, զամենայն ախոյեանսն՝ զոր սպանանէին՝ նմա նուիրէին: Եւ կամ մոլեկան գունդն մուշեղեան, զի ինձ այսպէս թուր՝ եթէ հուր բոց ՚ի զրնդէն Ելանիցէ և ՚ի նշանացն, իրեն ՚ի հուրն հրդեհի այնպէս անցանէր ընդ գունդն որպէս բոց ընդ եղէգն: Եւ այսչափ ժամանակէ Լն՝ զի Արշակ տէրն նոցա ՚ի նոցանէն կորուսեալ է, զի յԱնդրշն բերդի կայ յեկրիին Խոժաստանի, և նո՛րա առ գուրն համարէին՝ թէ ՚ի զլուխ նոցա նա իրեն թագաւոր կայցէ, և կամ ընդ նոսա արդեւ ՚ի մէջ գնդին կայցէ ՚ի գլուխ նակատուն պատերազմին. և նո՛րա առ նմա առնիցեն պաշտօն յանդիման Լուրա: Այլ, ասէր, երանի՛ որ Հայոց գնդին տէր իցէ, այնպիսի տիրասէր և միաբան միամիտ գորացն:

2

ՅԱԶԱԿՍ ԳՂԱԿԱՅ ՄԱՐԳՊԵՏԻ ԶՈՐ ԿԱՅՈՒՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԿԱԼ, ԵՒ ՆԱ ԵՈՐԶՐԳԱԿԻՑ ԵՂԵԱԼ ՊԱՐՈՒՑ ԹԱԳԱՆՈՐԻՆ, ԹԷ ԵՐԳԵՍ ԵՈՍՏԱՆԱՅՐ ՄԱՏՆԱԼ ԶԱՐԲԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ԵՒ ՎԱՍԻ ՄԱՀՈՒՄ ԳՂԱԿԱՅ Ի ՊԱՊԱՅ ԱՐՔԱՅԷ

Ապա Տէրէնդ զօրավարն զօրացն Յունաց և Մուշեղ զօրավար զօրացն Հայոց գիդակ Մարդպետ, որ անուանեալ կոչլու ըստ զործոյն՝ նայր թագաւորին, թողին զնա սահմանապահ ՚ի Փանձակ՝ որ էր սահման ընդ Պարս և ընդ Հայս: Եւ մնաց առ նմա երեսուն հազար ընտիր ընտիրք, նիզիկատուր կուս վառեալ պատեզկնէ՞ և զրահատուր կազմ ամենայնիս: Եւ Տէրէնդն և Մուշեղ ամենայն զօրօք, որ էին ընդ նոսա, զնոցին յաշխարհն առ թագաւորն Պապ: Իսկ մարդպետն Գիդակ, յղլու հեղշտակս խորհրդով առ Շապուհ արքայն Պարսից, և խոստանայր մատնել ՚ի ձեռս նորա զթագաւորն Հայոց Պապ, և զօրավարն Յունաց զՏէրէնան, և զօրավարն Հայոց զՄուշեղ, և առնայր ՚ի նմանէ զանձս պարզնաց սաստիկ յոյժ: Բայց այլ մեծամեծ նախարարք, որ

ինչպես մի բարձր լեռ կամ ինչպես մի հասա՛ հզոր և անշարժ աշտարակ. իսկ երբ մենք նրանց փոքր ինչ վաճում էինք, նրանք ապաստանում էին հոռոմների լեզոնների մեջ, որոնք իրենց կից առ կից վահանները բաց անելով նրանց ներս էին ընդունում ինչպես մի պարսպապատ ամրոցի մեջ: Եվ այնտեղ փոքր ինչ շունչ առնելով՝ նորից դուրս էին գալիս ու կռվում, մինչև որ արյաց զորքերն սպանեցին: Մի ուրիշ բանի վրա էլ եմ զարմացած—Հայկական գնդի միասիրտ հավատարմության և տիրասիրության վրա. որովհետև այսօրն տարի է, որ նրանց տերը, Արշակը, կորած է նրանց համար, բայց նրանք նրանով էին Լազարեղում պատերազմի ժամանակ: Երբ իրենց ախոյաններին գլորում էին՝ միշտ ասում էին. «Արշակի համար», իսկ նա նրանց մեջ չէր, բայց նրանք իրենց սիրուց և տիրասիրությունից, որ ունեին իրենց բնիկ տիրոջ նկատմամբ՝ ամեն մի ախոյեանի, որին սպանում էին՝ նրան էին նվիրում: Կամ Մուշեղի այն մոլեգնած գունդը. ինձ այնպես էր քվում, թե այդ գնդից բոց ու կրակ են թափում, և նշաններն այնպես էին (փայլում) գնդի մեջ, կարծես հրդեհի բոց է անցնում եղեգնների միջով: Այսօրն ժամանակ է, որ նրանց տերը, Արշակը, կորած է նրանց համար, գտնվում է Անդրշն բերդում, Խոժաստան եկերում, բայց նրանք իրենց սիրուց այնպես էին համարում, թե նա իրենց գլուխ է կանգնած իրեն թագավոր, կամ իրենց հետ գնդի մեջ է գտնվում, իրեն պատերազմին գլուխ կանգնած և իրենք նրա առաջ նրան են ծառայում: Այո՛, ասում էր նա, երանի՛ նրան, որ Հայոց գնդի տերն է, այնպիսի տիրասէր, միաբան և հավատարիմ զօրքի»:

2

ԳՂԱԿ ՄԱՐԳՊԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳԱՀ ՆՇԱՆԱԿԵՅԻՆ, ԹԵ ԻՆԶՊԵՏ ՆԱ ԵՈՐԶՐԳԱԿԻՑ ԷՐ ԼՐԱՌԻՄ ՊԱՐՈՒՑ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ ԵՎ ԵՈՍՏԱՆՈՐԻ ԷՐ ՆՐԱ ՅԵՌԹԷ ՄԱՏՆԱԼ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ, ԵՎ ԳՂԱԿԻ ՍՊԱՆՎԵԼԸ ՊԱՊ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԶՐԱՄՆԱՈՎ

Ապա Հունաց Տերենտ զօրավարը և Հայոց զօրքերի գլխավոր Մուշեղը Գիդակ մարդպետին, որ ըստ իր պաշտօնի կոչվում էր թագավորի Հայր՝ սահմանապահ թողին Փանձակում, որ սահման էր Պարսկաստանի և Հայաստանի մեջ: Նրա մաս թողին երեսուն հազար ընտիր զօրք—յով սպառազինված նիզակավորներ, պահպանակներով՝ զրահներով պաշտպանված, կազմ և պատրաստ: Տերենտն ու Մուշեղը բոլոր իրենց հետ եղած զօրքերով գնացին (Հայաստան) Պապ թագավորի մաս: Իսկ Գիդակ մարդպետը զազտնի կերպով պատգամավոր էր ուղարկում Պարսից Շապուհ թագավորի մաս և խոստանում էր նրա ձեռքը մատնել Հայոց Պապ թագավորին, Հունաց Տերենտ զօրավարին և Հայոց

էին առ նմա, գաղտ ազդ առնէին թագաւորին Պապայ, Գնէլն՝ տէր գաւառին անձեացեաց, և այլք որ էին անդ մնացեալ:

Ապա թագաւորն Պապ յղեաց ղեսպանս առ Մարգպետն Գղակ, թէ զօրհո՞ր որ էն ընդ ձեռամբ տո՞վ՝ գումարեա գայդ. Գնելոյ Անձեացոյ յանձն արացես, և վաղ կէսցես. զի պիտոյ է ինձ յղել զհեզ առ քաղաւորն Պարսից Շապուհ, զի ես մտից նմա ՚ի ծառայութիւն: Ապա յորժամ լսէր Մարգպետն Գղակ, մեծապէս խնդացեալ՝ ասէր ընդ միտս իւր, թէ արդ զիւրին ինձ զկամս իմ կատարել, զոր խոստացայն թագաւորին Պարսից Շապիոյ, յորժամ դուրս գտի իրացս յապահով յանհոգս առնել րանիմ զՊապ, և յանկարծօրէն յանպատրաստից արկանել զքաղաւորն Պարսից զգլխով նորա: Եւ ինքն գուարնացեալ, լինէր խօսեակից ՚ի մէջ թագաւորացն երկոցունց. ղեսպան ձիով վաղ հասուցանէր ՚ի գաւառն Այրարատու ՚ի մեծ ՚ի զեղն ընչին արեւոյնի, որում Արղեանսն կոչեն, առ թագաւորն Հայոց Պապ, և գայր յանդիման լինէր թագաւորին: Մեծապէս մեծարեցաւ ՚ի նմանէն. և ՚ի ժամ ընթրեացն հրաման ետ արեւոյն Պապ, տանել պատմունան սպուցանել Մարգպետին Գղակայ, և սպուցին նման դրաստս և վարտիս: Եւ էր հանդերձն անհեղեղ մեծութեամբն. զի խորշ զխորշիւ իշանէր, մինչ զի ոչ կարէր հանդերձել զանձն իւր, զի պատեաց զնա մեծութիւն հանդերձոյն: Եւ սպուցեալ զպատմունանն մեծ, Համ զգօտին ընդ մէջ իւր՝ զորմէ թուրն կախէր. և սուտեր ընդ մէջ ամեալ, և խորշ ՚ի գօտոյ դրատիցն իջեալ, զթուրն և զսուտերն ծածկէր: Իսկ զվարտիսն զգեցեալ, և մոյկս սպուցեալ, և զերբանն յագդեր կապեալ, և ՚ի վերայ նրանին խորշն ՚ի վարտեացն իջեալ անկեալ ՚ի վերայ նրանին՝ ծածկեալ մինչև ՚ի սրունսն. և ոչ ինչ իմացաւ Գղակ ընդ այն մեծութիւն հանդերձոյն շարոյ նորա իցէ այն: Իսկ լինն ժամ ատուրն կոչեցին զԳղակն, և ասեն. Կոչեն զհեզ յընթրիս ՚ի ներսս յարեւոյնիս: Իսկ յորժամ մտնին ՚ի փող տանցն՝ յորում արեւոյն էր, և էր փողն ընդ երկար, բազում եղջս յոյսիչոյցս էր թողեալ, և տանէին զնա ընդ այն, կայր շուրջ սպարակիրն փակեալ սակրատն, և զերզս ամենայն յուտոյն ծածկէին: Ապա մտեալ շուրջ զնովա՝ ՚ի տեղոյն ձգօգէին զնա սպարակիրն: Իսկ նա թկպէտ տանէր ձեռն ՚ի զէն ՚ի խորշխորշան հանդերձիցն պատատկոցն՝ զոր էր զգեցեալ, ոչ զմի գէն ոչ կտրաց գտանել:

Ապա զի էր ինքն Գղակն այր մեծ և անձնեայ, քաջ հարուստ ոսկերօժ, սակայն ասպարակիր մարդկանն պատեցին զնովա, և բարձին զնա վերբմբարձ. և տանէին զնա մինչև ՚ի դուրս տանարին արեւոյնի:

Մուշեղ զորավարին, և (սրա համար) նրանից պարզե էր ստանում խիտ շատ գանձ: Բայց մյուս մեծամեծ նախարարներ, որ նրա մոտ էին, Գնէլը և Անձեացյաց զավառի տերը և արիշները, որ մնացել էին այնտեղ՝ զադոնապես (այս դավր) իմաց էին տալիս Պապ թագաւորին:

Ապա Պապ թագաւորը ղեսպաններ ուղարկեց Գղակ մարգպետի մոտ, թէ «է՛ր ձեռքի սակ եղած զօրհերը հավաքի՛ր և հանձնի՛ր Անձեացի Գնէլին, իսկ ինձի շուտով ե՛կ, որովհետեւ հեզ՝ պետք է ուղարկեմ Պարսից Շապուհ թագաւորի մոտ, որ նրա հպատակութեան սակ մքանեմ»: Երբ այս լսում էր Գղակ մարգպետը՝ իր մտքում շատ ուրախանում էր, թէ հիմա ինձ հեշտ կլինի իմ մտերմութեանը կատարել, ինչպես խոստացել էի Պարսից Շապուհ թագաւորին. այժմ ես հանապազօր կտամ, որ խոստեցով հնեցնեմ Պապին, որ անհոգ ու միամիտ լինի, և հանկարծակի՝ անսպասելի կերպով նրա գլխի վերև կահեղեցնեմ Պարսից թագաւորին: Ինքն իր մեջ զվարճանալով՝ պատգամախոս էր դառնում երկու թագաւորների մեջ: Շատով ձիավոր ղեսպան էր ուղարկում Այրարատյան զավառը Արղայն կոչված մեծ գյուղը արեւունական կալվածում, Հայոց Պապ թագաւորի մոտ, և ինքն էլ գալիս ներկայանում էր նրան և մեծապէս մեծարվում: Ընթրիքի ժամանակ Պապ թագաւորը հրաման տվեց՝ Գղակ մարգպետին փառավոր զգեստ հագցնել. նրան հագցրին դրաստ¹⁷⁴ և վարտիք: Զգեստը չափից դուրս մեծ էր, որ ծալ-ծալ իջնում էր ետեւ, այնպես, որ շէր կարողանում կարգին հագնվել, որովհետեւ մեծ զգեստը փաթաթվում էր վրան: Այս մեծ պատմունանը հագնելով՝ մեջքին կապեց գօտին, որից թուր կախված էր, և սուրը մեջքին կապեց. իսկ զգեստի գօտից ծալքը իջնելով ծածկում էր թուրն ու սուրը: Վարտիքը և մուկը հագնելուց հետո նրանը¹⁷⁵ ազգրին կապեց. բայց վարտիքից ծալքը իջնում էր նրանի վրա և ծածկում էր մինչև սրունքը. և Գղակը գլխի շրկեալ, թէ զգեստի այդ մեծութեանը նրա գլխի փորձանքն է: Երեկոյան ինը ժամին: Գղակին կանչեցին և ասացին. «Քեզ ներս արեւոյնի են հրավիրում ընթրիքի»: Երբ նրանց մտցրին թագաւորի տան ներքնցքը—ներքնցքը երկայն էր և յույսի համար շատ երգիկներ ուներ և ներքնցքով տանում էին, շուրջը կանգնած էին ասպարեներով պատասպարված սակրավորներ, երգիկներն էլ ծածկել էին: Ապա ասպարակիրները նրան շրջապատելով քաջշում էին նրան. իսկ նա թեպէտ ձեռքը տանում էր զեւեռին՝ բայց ոչ մի զենք չկարողացավ գտնել, որովհետեւ զգեստի ծալքերի մեջ թաքնված էին:

Իսկ Գղակը խոշոր՝ թիկնավետ մարդ էր՝ պինդ ու խոշոր ոսկորներ-

Իսկ իբրև ետևս քազաուրն՝ քէ անդ տանին, ասէ. Մ'ի այս, մի՛ այս, այլ մոռնի՛ գղա՛ ՚ի տուն պատմունակացն: Քանզի ՚ի փողին զօր սպարակրացն մոռնին զնա ՚ի ներսն ՚ի տունն պատմունակացն կապեալ ձեռս յետս. այս ինքն ուր քազ արժունի դեղին. և անդէն խօսել սկսաւ Դղակն և ասլ. Ասացէ՛ք ցարհայ, զոգէ՛ք. ես այս մանու արժանի էի, բայց իեզ արժան էր զիս ՚ի հրապարակի սպանանել, և ոչ ՚ի տան քազաց սպանանել, և զքո քազդ արեամբ շարախել: Եւ զայս միայն ժամանեաց ասել. և անդէն ՚ի վանսն պատմունակացն փողոտեցին զնա, և հատին զգլուխն նորա, և հանին հարին ՚ի նիզակի. և կանգնեցին ՚ի հրապարակին արժունի:

է

ՏԱՎԱԳՍ ՄԱՀՈՒՄԱՆ ԱՐՇԱԿԱՆ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ԶԱՅՈՑ, ՔԷ ԶԻՆՐԴ ՄԵՌԱԷ ՅԵՐԿՐԻՄ ԽՈՒԺԱՍՏԱՆԵՐ ԶԱՆԳՄԵՇՆ ԲԵՐԳՈՒՄ ԻՒՔՆ ԻՆՔԻԱՄԲ ԶԵՌՔԵ ԵՐ ԴԲԱՍԱՄԱՆՆ ԷՐ ՊԱՏՃԱՌՔ ՄԱՀՈՒՄ

Այլ յայնմ ժամանակի զեռ տակաւին ևս կայր կենդանի Արշակ արքայ Հայոց յերկրին իշխանութեանն քազաուրութեանն Պարսից ՚ի կողմանս Խուժաստանի յԱնդրըն բերդին. այս ինքն որ անունն Անհյուշն բերդն կոչեն: Եւ զայնու ժամանակաւ խաղաղացաւ պատերազմ տալ Պարսից ընդ Հայս. զի Արշակունին քազաուրն Քուշանաց, որ նստէր ՚ի Բաղխ Բաղաքի. նա յարոյց տալ պատերազմ ընդ սասանականին Շապուհ և քազաուրին Պարսից: Եւ Շապուհ քազաուրն զամենայն զօրսն Պարսից զումարեալ խաղացոյց տալ պատերազմ ընդ նմա, և զորս միանգամ անկալ էր գերութիւն յերկրէն Հայոց զամենայն այրեմի գումարեալ՝ խաղացոյց ընդ ինքեան. և զներքինին անգամ քազաուրին Հայոց Արշակայ տանէր ընդ ինքեան ՚ի գործ պատերազմին:

Եւ էր ներքինի մի Հայոց քազաուրին Արշակայ, ոտիկան հաւատարիմ լեալ, ներքինի սիբելի մեծի իշխանութեան և մեծի պատուի. և անունն Դրաստամատն: Իսկ իբրև էդե պատերազմ ընդ քազաուրին Քուշանաց և ընդ քազաուրն Պարսից, շարաշար տարածէին զօրսն Պարսից զօրէն Քուշանաց, և զքազումս կոտորեցին ՚ի զօրացն Պարսից զօրէն Քուշանաց, և զքազումս ձերբակալ արարին, և զկէս փախստականս հալածական արեղին: Իսկ Դրաստամատն ներքինին, որ յամս Տիրանայ քազաուրին Հայոց և Արշակայ որդոյ նորա քազաուրին Հայոց լեալ էր իշխան տան գաւառին և հաւատարիմ զանձուց Անդեղ բերդին, և ամենայն բերդացն արժունի՝ որ ՚ի կողմանս յայնս. սոյնպէս և

ուր, բայց սակրավոր մարդիկը նրան շրջապատեցին, վեր բարձրացրին և այսպես տարան մինչև քազավորի սեղանատան դուռ: Երբ քազավորը տեսավ, որ այնտեղ էին տանում ասաց. «Ո՛չ այստեղ, ոչ այստեղ, այլ տարե՛ք դրան հանդերձատունը»: Ապա ասպարակի զինվորները նրան, ձեռները ետևը կապելով, ներանցեցնում տարան հանդերձատունը, այսինքն՝ այնտեղ՝ որտեղ քազավորները քազ էին դնում: Այնտեղ Դղակը խոսել սկսեց ու ասաց. «Քազավորին այսպես ասացե՛ք. «Ես այս մահին արժան էի, բայց իեզ վայել էր ինձ հրապարակով սպանել և ոչ թե քազադուրսյան սենյակում և քո քազը արյունով շարախել»: Այսքան միայն կարողացավ ասել. իսկույն հանդերձատանը նրան մօրթեցին, զլուխը կտրեցին, նիզակի վրա զարկին և արժուական նրապարակում կանգնեցրին:

է

ԶԱՅՈՑ ԱՐՇԱԿ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ՄԱՀԱՆ ՄԱՍԻՆ, ՔԵ ԻՆՉՊԵՍ ՄԵՌԱՎ ԽՈՒԺԱՍՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԱՆՀՈՒՄ ԲԵՐԳՈՒՄ ԻՒՔՆ ԵՐ ԶԵՌՔՈՎ ԵՎ ԴԲԱՍԱՄԱՆՆ ԷՐ ԻՆՈՒՄ ՆՐԱ ՄԱՀՎԱՆ ՊԱՏՃԱՌՔ

Այն ժամանակները զեռ ևս կենդանի էր Հայոց Արշակ քազավոր Պարսից քազավորության իշխանության երկրում. Խուժաստանի կողմնում, Անդրըն բերդում, որին ասում են Անհուշ բերդ: Այս ժամանակ պարսիկները զազարեցրին պատերազմներ հայերի հետ, որովհետև Քուշանների Արշակունի քազավորը, որ նստում էր Բալխ¹⁷⁶ Բաղաքում՝ պատերազմ սկսեց Պարսից Շապուհ քազավորի հետ, որ Սասանի ստեղծ էր: Եվ Շապուհ քազավորը Պարսից բոլոր զորքերը գումարեց ու տարավ նրա հետ պատերազմելու, նույնպես և Հայոց աշխարհից տարած գերութունից բոլոր հեծելազորքը իր հետ պատերազմի տարավ. մինչև անգամ Հայոց Արշակ քազավորի ներքինուն: Հայոց Արշակ քազավորի այդ ներքինին հավատարիմ պաշտոնյա էր, մեծ իշխանության տեր, շատ սիրված ու պատվված. նրա անունն էր Դրաստամատ:

Երբ Քուշանաց քազավորի և Պարսից քազավորի մեջ պատերազմ սկսվեց՝ Քուշանների զորքերը շատ նեղ ձգեցին Պարսից զորքերին, շատերին կոտորեցին Պարսից զորքերից, շատերին ձերբակալեցին և մյուսներին հալածեցին, փախուստի մատնեցին: Իսկ Դրաստամատն ներքինին, որ Հայոց Տիրան քազավորի և նրա որդու Արշակ քազավորի ժամանակ իշխում էր Անգեղտան¹⁷⁷ գավառի վրա՝ հավատարմությամբ պանում էր Անգեղ բերդի գանձերը, նույնպես և բոլոր արժուական բերդերը, որ այն կողմերում գտնվում էին: Նույնպես և Մոխաց աշխարհում Բնաբեղ բերդում եղած գանձերը նրա տեսչության տակ էին

յերկրին Յոսիաց 'ի Ռեաբեղ բերդին զանձն լեալ էին ընդ նովաւ, և բարձ ետա 'ի վեր էան զամենայն նախարարացն: Եւ քանզի այս գործակալութիւն և մարդպետութիւն, որում Հայրն կոչէին ներհինեաց՝ գործ լեալ էր 'ի բնէ ժամանակաց 'ի թագաւորութեանն Արշակունոյ, և զայս 'Իրաստամատն ներհինի գիշխանն զԱնգեղ տանն գերեալ տարեալ էր յերկիրն Պարսից 'ի ժամանակին՝ յորժամ կալան զԱրշակ արեայն Հայոց:

Եւ այս 'Իրաստամատն էր յայնմ նակատաւ, յորում վատթարեցին Քուշանն գՆապոն արեայն Պարսից: Եւ 'Իրաստամատ գործեաց անհնարին քաջութիւն այնչափ կռուաւ ևս 'ի վերայ Շապհոյ արեայի, և ապրեցոյց զնա 'ի մահուանէ. և բազումս 'ի Քուշանաց անտի կռուութեաց, և զբազում զախոյանից զգլոխս բերէր զառաջեալ: Եւ զՆապոն թագաւորն Պարսից փրկէր 'ի նեղութենէն պատերազմին թշնամեաց անտի, ուր արգելին զնա 'ի խոտն պատերազմին 'ի զօրաց անտի: Իսկ իբրև եղև յորժամ զարծաւ Շապոն թագաւորն Պարսից յերկիրն Ասորեստանի, և մեծ շնորհակալութիւն առնէր ներհինոյն 'Իրաստամատայն վաստակոցն, և ասէր ցնա Շապոն թագաւորն Պարսից. խնդրեա յու ինչ յինէն. զինչ և խնդրեսցես, տաց հեզ և ոչ արգելից: Եւ ասէ 'Իրաստամատն ցրազաւորն. Ինձ 'ի էէն այլ ինչ ոչ պիտի, բայց տուր ինձ հրաման, զի երթայց տեսից գրեակ տէրն իմ զԱրշակ արեայ Հայոց: Եւ առ մի օր, իբրև ես երթայց առ նա, հրաման տուր՝ արձակել զնա 'ի կապանացն. և ես իշխեցից լուանայ զգլոխս նորա և օծանել, և ազուցանել նմա պատմութեան, և արկանել նմա բազմականս, և ղենել առաջի նորա խորտիկս, և տալ նմա զինի, և ուրախ առնել զնա արուեստականօքն մի օր ճիշդ: Եւ ասէ թագաւորն Շապոն. Խիստ եև խրնդրաւով, զոր խնդրեսցերդ. զի յաւուրց ժամանակաց՝ յորմէ թագաւորութիւնս Պարսից կանկենալ է, և բերղն այն Անյուշ բերդ կոչեցեալ է, չիք ոք մարդ եղեալ 'ի մարդկանէ՝ որ իշխեցեալ է յիշեցուցանել թագաւորաց զոր յայնմ բերդի եղեալ զոք է թագաւորաց, յիշելով զայն մարդ՝ որ յայնմ բերդի զոք եղեալ է, թող թէ զնա զայր թագաւոր և զիմ ընկեր կապեալ եղեալ յայնմ բերդի զնակառակորդն. քան մինչ աշխատ արարէր զմեզ, և զու առաջիկ զանձն 'ի մահ եղիր և յիշեցուցեր զԱնյուշն, որ ոչ էին լեալ երբէք օրէնք թագաւորութեանս Արեաց 'ի սկզբանէ: Բայց զի վասն՝ եւ մեծ վաստակք են առ իս, զոր ինչ խնդրեսցերն՝ երթ՝ տուեալ լիցի հեզ. Բայց հեզ արժան էր զօգուտ եւ անձիեղ խնդրել կամ աշխարհս կամ զաւառս կամ զանձս: Բայց յորժամ զու զայդ խնդրեսցեր, անցեալ լիցիս զօրինօք Արեաց թագաւորութեանս. երթ, տուեալ լիցի հեզ որ ինչ յինէն խնդրեսցեր փոխանակաց հոց:

Եւ նա բարձր¹⁷⁸ բալութ նախարարների բարձրից վեր էր: Եվ որովհետև այս պաշտօնը և Հայր կոչված մարդպետությունը ներհիններին էին հանձնվում Արշակունյաց թագավորության ամենահին ժամանակներից ի վեր, ուստի այս ներհինի 'Իրաստամատն, Անգեղոսան իշխանին էլ գերի էին տարել Պարսկաստան այն ժամանակ՝ երբ Հայոց Արշակ թագավորին բռնեցին:

Այս 'Իրաստամատը պատահեց այն նակատամարտում, որի մեջ Քուշանները հաղթանարեցին Պարսից Շապոն թագավորին: 'Իրաստամատն այնտեղ անպատմելի փայտայտներ գործեց, Շապոն թագավորի համար այնչափ կոպեց, որ կարողացավ նրան մահից ազատել, և Քուշաններից շատերին կոտորեց և շատ արյուցանների գլուխներ բերեց նրա ստաբ: Պարսից Շապոն թագավորին էլ փրկեց, երբ նրան պատերազմի խառնուրդի մեջ թշնամիները շրջապատել ու նեղն էին ձգել: Իսկ երբ Պարսից Շապոն թագավորը դարձավ եկավ Ասորեստանի աշխարհը՝ մեծ շնորհակալությամբ էր հայտնում 'Իրաստամատին նրա ծառայությունների համար և ասում էր. «Խնդրիր ինձանից ինչ որ ուզում ես, եւ խնդրածը կտամ, չեմ մերժի»: 'Իրաստամատն ասաց թագավորին. «Ես հեզանից ոչինչ չեմ ուզում, բայց միայն՝ որ հրաման տաս ինձ, որ զնամ իմ բնակ տիրոջը տեսնեմ, Հայոց Արշակ թագավորին: Եվ միայն մի օրվա համար, երբ ես նա մտն զնամ՝ հրաման տուր նրան կապաններից արձակել, և ես իրավունք ունենամ նրան լվալ, գլուխն օծել, ազնիվ զգեստ հագցնել, նրա համար սեղան պատրաստել, նրա առաջ խորտիկներ դնել, զինի առ և ուրախացնել նվազաբաններով. ճիշտ մի օր»: Շապոն թագավորն ասաց. «Ի՞նչու բան խնդրեսցիր, որովհետև այն ժամանակից ի վեր, որ Պարսից թագավորությունը կանգուն է և այն բերդը կոչվել է Անյուշ՝ չլ եղել որևէ մարդ, որ համարձակված լինի թագավորներին ճիշեցնել որևէ մեկին. որ թագավորները զրկել են այն բերդը. չէ հիշատակվել որևէ մարդ, որ դրված է այն բերդում, բող թե թագավոր մարդ և իմ բնկերը, որ կապված է այն բերդում, իմ հակառակորդը՝ որ այնքան ժամանակ մեզ շարշարեց¹⁷⁹: 'Թու տես մանգ աչիք առաւ և ճիշեցիր Անյուշը—անհիշելիին, որ առջաց թագավորության մեջ սկզբից ի վեր չլ պատահել այսպես բան: Բայց որովհետև մեծ է եւ ինձ ցույց տված ծառայությունը՝ բող կատարվի խնդիրդ. զնա՝, ինչ որ խնդրեսցիր տալիս եմ: Բայց զու պետք է եւ սեփական օգուտդ մտածեիր, աշխարհներ, զավաններ, զանձեր խնդրիր: Բայց երբ զու ա՜յդ խնդրեսցիր՝ բող այդ բացառություն լինի արյաց թագավորության օրենքից: Գնա՛, հեզ տվի՛ ինչ որ զու ինձանից խնդրեսցիր եւ ծառայության փոխարեն»:

Եւ ետ նմա փոշտիպան Մի հաւատարիմ. և հրովարտակ՝ արեւոնի մատանեան, զի գնացեալ երթիցէ նա ՚ի բերդն յԱնդրըշն, և զիարդ և կամբ իցէ նորա, զոր օրինակ և խնդրեացն՝ արասցէ կապելոյն Արշակայ, որ յառաջ թագաւորեալն էր ՚ի Հայս: Եւ չոգաւ Գրաստամատն հանդերձ փշտիպանան և հրովարտական արեւոնի յԱնուշ բերզն, և ետես զտէրն բնակ. և արձակեաց զԱրշակ ՚ի կապանացն երկաթեաց ՚ի ձեռակապացն և յոտիցն երկաթոց և յանրոց պարանոցէն շղթայիցն սարեացն. և յուաց գցլոյիս նորա, և յոգացոյց զանձն նորա: Եւ ագոյց նմա պատմութեան ազնիւ. և էարկ նմա բազմականս, և բազմեցոյց զնա, և եղ առաջի նորա ընթրիս ըստ օրինաց թագաւորաց, և եղ առաջի նորա զինի որպէս օրէն էր թագաւորացն. սրափեաց զնա և մխիթարեաց, և ուրախ առնէր զնա զուսանօք:

Եւ ՚ի ժամ աղանդէր մատուցանելոյ՝ եղին առաջի նորա միւրգ, խընձոր և վարունգ և ամին, զի կերիցէ. և եղին դանակ նմա, որպէս զի հատցէ և կերիցէ զիարդ և կամեսցի: Եւ Գրաստամատ մեծապէս ուրախ առնէր զնա. կայր յոտն, և մխիթարէր զնա: Իսկ յորժամ արեցաւ, և զինին եկն զակամբ նորա, արեցաւ հպարտացաւ և ասէ. Վա՛յ իճձ Արշակայ. այս էս և այս, և յայսմ շափաւ և այս անցմ անցին ընդ իս: Եւ զայս ասացեալ, զգանակն՝ զոր ունէր և ձեռինն, որով զմիւրգն կամ զամինն կամէր ուտել, եհար ՚ի սրտի իւրում. և անդէն սատակեցաւ, և մեռաւ անդէն ՚ի նմին ժամուն մինչ դեռ կայր ՚ի բազմականին: Իսկ յորժամ զայն ետես Գրաստամատն, յարձակեցաւ եհան ՚ի նմանէ զնոյն դանակ, և եհար յիւրում կշտին. և անդէն մեռաւ և նա ՚ի նմին ժամուն յայնմ:

Ը

ՅԱՂԱԿՍ ԹԷ ԶԻՄՈՂ ԼՈՒՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ԴԻ ԿՈՂՄԱՆՑՆ ՊԱՐՄԻՑ, ԱՊԱ ՍԿԱՍԻ ՍՊԱՐԱՊԵՏՆ ՄՈՒՇԵՂ ՌՈՐՈՒՆԸ ԸՆԴ ԱՅՆՈՍԻԿ՝ ՈՐՔ ՄԻԱՆԳԱՄ ԱՊՏԱՄԲԵՑԻ Ի ԹԱԳԱՌՈՐԷՆ ՀԱՅՈՑ. ԶԲԱԶՈՒՄ ԿՈՅՍ ԿՈՅՍ ՀԱՐԿԱՆԷՐ ՄԵՍԱԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԻ. ՆԱՆ ՏԱՆ ԹԱԳԱՌՈՐԷՆ ՀԱՅՈՑ՝ ՈՐ ՅԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆՆ ԷՐ

Ապա իբրև դադարեաց պատերազմն ՚ի կողմանցն Պարսից, և յապանովեցան իրք հակատուն յայնմ կողմանէ, և այնուհետև սկսանէր սպարապետն Հայոց Մուշեղ հարկանէր զայնոսիկ՝ որք ապստամբ եղին ՚ի թագաւորութենէն Արշակունեաց: Նախ հարկանէր զտուն թագաւորին Հայոց, որ յԱտրպայականին էր. զամենայն երկիրն զաւառացն Ատրպատնացն ատերէր, և առեայր զերէր բազում գերութիւն ՚ի նոցանէ:

Եվ նրան տվեց մի հավատարիմ փոշտիպան¹⁸⁰ և հրովարտակ՝ արեւունական մատանիով կնկված, որ էլնե զնա Անդրըշն բերդը և ինչպես որ կամենա, ինչպես որ խնդրեց՝ այնպես էլ վարվի կապյալ Արշակի հետ, որ Հայաստանի թագավոր էր եղել երբեմն: Եվ Գրաստամատը արեւունական հրովարտակով փոշտիպանի հետ զնաց Աննուշ բերդը, տեսավ իր բնիկ սիրոջ, Արշակին, արձակեց երկաթե կապաններից, ձեռների և ոտների երկաթե կապաններից և վզի շղթաների ծանրությունից, նրա գլուխը լվաց, նրան յուզացրեց. նրան ազնիվ զգեստներ հագցրեց, սեղան սարքեց նրա համար. նրան բազմեցրեց, նրա առաջ թագավորավայել ընթրիք դրեց, զինի դրեց առաջը, ինչպես թագավորների կարգն էր. նրան զվարթացրեց, մխիթարեց և նվազաբաններով ուրախացնում էր:

Երբ աղանդների (դեսպետի) հերքը հասավ՝ նրա առաջ դրին միւրգ—խնձոր, վարունգ և ամին¹⁸¹, և դանակ տվին, որպեսզի կտրե և ուտե ինչպես կամենում է: Գրաստամատն էլ ոտքի կանգնած՝ նրան շատ ուրախացնում էր և մխիթարում: Երբ նա խմեց՝ զինին զլուսը վարկեց, նա հարբեց ու հպարտացավ և ասաց. «Վա՛յ իճձ, Արշակիս. ո՞րտեղից որ բնկա և ի՞նչ օրի հասա»: Այս ասելով՝ յղանակը, որ ձեռքին բռնած ուներ, որով միւրգը կամ ամինը պիտի կտրեր՝ խրեցրեց իր սիրտն և իսկույն մեռավ հենց նստած տեղում: Գրաստամատն երբ այս տեսավ՝ վրա բնկավ, զանակը փաշեց հանեց նրա մարմնից և իր կոշտը խրեցրեց: Նա էլ նույնպես նայն ժամին մեռավ:

Ը

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԳԱԳԱՐԵՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՊԱՐՄԻԿԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ, ՈՐՈՑ ՀԵՏՈ ՄՈՒՇԵՂ ՍՊԱՐԱՊԵՏՆ ՍԿԱՍԻ ԿՈՎԷՆ ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ, ՈՐՈՒՔ ԱՊՏԱՄԲԵՑ ԷՐ ԸԱՅՈՑ ԹԱԳԱՎՈՐԷՆ, ԵՎ ՄԵՍԱՄԵՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄԵՐՈՎ ՇԱՏ ՏԵՂԵՐ ԶԱՐՈՒՄ ԷՐ: ՆԱՆ ԵՎ ԱՔԱՋ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԿԱՎԱՍՏԻ ՄԱՍԻՆ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆՈՒՄ

Ապա, երբ պատերազմը Պարսից կողմից դադարեց և (հայերն) այդ կողմից ապահովվեցին՝ այնուհետև Հայոց Մուշեղ սպարապետն սկսում էր շարժել նրանց, որոնք ապստամբել էին Արշակունեյաց թագավորներից: Նախ շարժում էր Հայոց թագավորի կալվածը Ատրպատականում: Ատրպատնացոց¹⁸² բոլոր զավառներն ավերում էր, մեծ ֆանակությունը գերիներ էր վերցնում նրանցից, մնացածներին նվա-

և զմնացորդսն նուանէր և 'ի հարկի կացուցանէր, և առնոյր զբազումս պանդանդս 'ի նոցանէ:

Ք
ՅԱՂԱԿՍ ՆՈՇԻՐԱԿԱՆԻ

Հարկանէր Մուշեղ զապստամբս նոշիրական աշխարհին, որ ապստամբեցին յարքայէն Հայոց. առնոյր աներէր գերէր, և 'ի մնացորդացն առնոյր պանդանդս. և զբնակիչս երկրին 'ի հարկի ծառայութեան կացուցանէր:

Ճ

ՅԱՂԱԿՍ ԿՈՐԿՈՒԱՅ ԿՈՐԿԵԱՅ ԵՒ ՏՄՈՐԵԱՅ

Հարկանէր Մուշեղ սպարապետն և գայս գաւառս ապստամբեալս յարքայէն Հայոց, զԿորզուս և զԿորդիս և զՏմորիս. առնոյր գերէր և աներէր, ղներ հարկ մնացորդացն, և առնոյր պանդանդս:

ՃԱ

ՅԱՂԱԿՍ ՄԱՐԱՅ

Եւ զկողմանսն Մարաց, Բանգի և ճոխ ապստամբեցին յարքայէն Հայոց, հարկանէր զնոսա մեծապէս, և գերէր զբազումս 'ի նոցանէն, և մնացորդացն ղներ հարկս, և առնոյր պանդանդս:

ՃԲ

ՅԱՂԱԿՍ ԱՐՁԵԱՅ

Հարկանէր գերկիրն Արծախայ մեծաւ պատերազմաւ, գերէր բազումս 'ի նոցանէն. և զմնացորդացն առնոյր պանդանդս, և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր:

ՃԳ

ՅԱՂԱԿՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ

Առնէր պատերազմ ընդ երկիրն Աղուանից, հարկանէր զնոսա 'ի հարուածս անճնարիես: Եւ թափէր 'ի նոցանէ բազում զաւառս, զոր հա-

նում էր և հարկատու դարձնում, վերցնում էր նրանցից նաև շատ պատանդներ:

ՆՈՇԻՐԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Մուշեղը շարժում էր հակա նոշիրական աշխարհի ապստամբներին, որոնք ապստամբել էին Հայոց թագավորից: Երկիրն առնում, ավերում և վերում էր, մնացածներից պատանդներ էր վերցնում և երկրի բնակիչներին հպատակ և հարկատու էր դարձնում:

Ճ

ԿՈՐԿՈՒՔԻ, ԿՈՐԿԵԻ ԵՎ ՏՄՈՐԵԻ ՄԱՍԻՆ

Մուշեղ սպարապետը շարժում էր նաև այս գավառները, որոնք ապստամբել էին Հայոց թագավորից, այսինքն Կորզուր, Կորդիք և Տմորէ՛ք. գերիներ էր վերցնում, ավերում էր, մնացածներին հարկատու էր դարձնում և նրանցից պատանդներ առնում:

ՃԱ

ՄԱՐԵԻ ՄԱՍԻՆ

Մարաց կողմերն էլ նա սաստիկ շարժում էր, որովհետև նրանք էլ ապստամբել էին Հայոց թագավորից. նրանցից շատերին գերում էր, մնացորդներին հարկատու էր դարձնում և նրանցից պատանդներ վերցնում:

ՃԲ

ԱՐՁԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Արցախի երկիրն էլ շարժում էր մեծ պատերազմով, նրանցից շատերին գերում էր: Մնացորդներից պատանդներ էր առնում և նրանց հարկի տակ դնում:

ՃԳ

ԱՂՎԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Պատերազմում էր նաև Աղվանից երկրի հետ և նրանց սոսկալի շարժ էր տալիս: Նրանցից ետ էր խլում շատ գավառներ, որ նրանք

տեալ Լր հոցա 'ի հոցանէն. գնուի, զՇակաշէն և զձորն Գարդմանայ, զԿողք և այլ որ շուրջն էին զնովա սահմանն գաւառ: Եւ զԿուր գետ՝ որպէս և յառաջն լեալ էր, բնդ երկիրն Աղուանից և բնդ երկիրն իւրեանց սահման արարեալ կացուցանէին. և 'ի գլխաւորացն բազումս սպանանէին. և զմնացորդսն 'ի հարկի կացուցանէին. և պանդանդս 'ի հոցանէ առնուին:

ԺԳ

ՅԱՂԱՅՍ ԿԱՍՔԻՑ

Ապա խնդրէր զգրէմն մեծապէս սպարապետն Մուշեղ յերկրէն Պարսից և 'ի Փայտակարան Բաղաբէ, փոխանակ զի և նոքա նշկահեցին ստեցին արժային Հայոց: Հասեալ, զբազումս 'ի հոցանէ, զլիսով պատուհաս առնէր սպարապետն գորավարն Մուշեղ. զբազումս 'ի հոցանէ գերէր. և զմնացորդսն 'ի հարկի կացուցանէր, և առնոյր պանդանդս 'ի հոցանէն, և անդ ոստիկանս վերակացուս բողոյր:

ԺԵ

ՅԱՂԱՅՍ ՎՐԱՑ

Ապա խաղայր սպարապետն Մուշեղ 'ի վերայ Վրաց արժային, և նեղէր զնա մեծապէս. և հարկանէր գերկիրն, և վանէր զամենայն աշխարհն Վրաց. և հանէր բնդ սուր զամենայն ազատս և զազգս նախարարացն, զոր եզիտ: Զփառասագեանսն հրաման տայր սպարապետն Մուշեղ հանել 'ի խաչ 'ի մէջ աշխարհին Վրաց. և զբղեաշխն Գուցարաց, որ յառաջն ծառայէր թագաւորին Հայոց և ապստամբեաց, կալեալ զլիսատէր. և զազգն որձակոտոր առնէր, և զկանայսն և զգստերսն 'ի գերութիւն վարէին: Սոյն օրինակ և որ միանգամ 'ի կողմանն յայն էին նախարարն. և 'ի թագաւորէն Հայոց եղեն ապստամբ, զամենսեան զլիսատէր. և թափէր զամենայն գաւառն, և առնոյր պանդանդս, և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր: Եւ զհին սահմանսն, որ յառաջուն էր լեալ յերկիրն Հայոց և բնդ երկիրն Վրաց, որ է ինքն մեծ գետն Կուր, այնու հետև յինքն վտարեալ՝ դառնայր անտի:

գրավել էին—Ուտին Շակաշենը, Գարդմանաձորը, Կողքը և սրանց շուրջն եղած սահմանակից շատ գավառներ: Կուր գետը սահման դարձրեց (մեր) աշխարհի և Աղվանքի մեջ՝ ինչպես որ ասաջ Լր: Գլխավորներից շատերին սպանում էին, մնացորդներին հարկի տակ էին դնում և նրանցից պատանդներ էին առնում:

ԺԴ

ԿԱՍՔԻՑԻ ՄԱՍԻՆ

Ապա Մուշեղ սպարապետը սաստկապէս վրեժ էր առնում Կասպից¹⁸³ երկրից, Փայտակարան Բաղաբից, որովհետև նրանք էլ ստամբակէլ ու զավանանէլ էին Հայոց թագավորին: Մուշեղ զորավարն այնտեղ հասնելով՝ նրանցից շատերին պատժելով զլիսատում Լր, շատերին զերի վերցնում, մնացածներին էլ հարկատու դարձնելով՝ նրանցից պատանդներ էր վերցնում և այնտեղ վերակացու պաշտոնյաներ էր թողնում:

ԺԵ

ՎՐԱՑ ՄԱՍԻՆ

Ապա Մուշեղ սպարապետը զնում Լր Վրաց աշխարհի վրա. նրան սաստիկ նեղում, չարդում էր. ամբողջ Վրաց աշխարհը նվաճում էր, ուրի էր Բաշում բոլոր ազնվականներին և բոլոր նախարարական տանները. որոնց որ գտնում էր: Մուշեղ սպարապետը հրամայում էր Փառավազյաններին խաչը հանել Վրաց աշխարհում. իսկ Գուգարաց բղեշխին, որ ասաջ ծառայում էր Հայոց թագավորին և վերջը ապստամբել էր՝ բռնելով զլիսատեց ու նրա ցեղի արուններ կոտորեց, իսկ կանանց ու աղջիկներին զերի վերցրին: Եվ առհասարակ բոլոր այն կողմի նախարարներին, որոնք Հայոց թագավորից ապստամբել էին՝ զլիսատում Լր, ամբողջ գավառը նորից նվաճում էր և պատանդներ էր առնում. մնացածներին էլ հարկի տակ էր դնում: Եվ գրավելով մինչև հին սահմանը, որ ստաշուց գոյություն ունէր Հայաստանի և Վրաստանի միջև, այսինքն Կուր մեծ գետը՝ այնտեղից ետ էր դառնում:

ՅԱՂԱԳՍ ՔԱԳԱՒՈՐԻՆ ԱՂՁՆԵԱՑ

Դառնայր ապա զօրավարն Մուշեղ յերկիրն Աղձնեաց, և հարկանէր գերկիրն 'ի մեծ 'ի հարուածս. զի և նոքա ապստամբեալ էին յարքայէն Հայոց: Ձերբակալ արաբեալ զրդեաշխն Աղձնեաց, առ նմին կոտորեցին զկանայս, և զորդիս նոցա 'ի գերութիւն վարեցին, և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր, և վերակացուս և ոստիկանս յերկրին Աղձնեաց թողոյին:

ՅԱՂԱԳՍ ՄԵՍԻ ԾՈՓԱՑ

Ապա անտի 'ի Մոփս մեծ արշաւեցին. և նոքա էին ապստամբեալ: Հարկանէր գերկիրն գաւառին Մուշեղ մեծի Մոփաց, և զազգսն հանէր ընդ սուր. և առնայր պանդանդս, և ազգն 'ի հարկի կացուցանէր:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՆՅԵՂ ՏԱՆԸ

Հարկանէր և յԱնգեղ տունն զրագումս, և հանէր ընդ սուր: Բայց աշխարհն զի ոստան արհունի լեալ էր վաղ, բնակիչք գաւառին և ինքեանք կային 'ի հարկի ծառայութեան:

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՎԱՌԻՆ ԱՆՁՏԱՍ

Ապա 'ի գաւառն Անձտայ արշաւէր և հարկանէր Մուշեղ զկողմանս գաւառացն այնոցիկ՝ որ շուրջ էին զնովաս, Բանգի և նոքա ապստամբեցին 'ի թագաւորութենէն Արշակունեաց: Հանէր ընդ սուր զտեսրս գաւառին. առեոյր պանդանդս, և հուանէր. 'ի հարկի ծառայութեան թագաւորին Հայոց Պապայ զամենեւեան առ հասարակ կացուցանէր:

ԱՂՁՆԻՔ ԳԱՎԱՌԻՆ ՄԱՍԻՆ

Այնուհետև Մուշեղ զօրավարը դառնում էր Աղձնյաց երկրի վրա և մեծամեծ հարվածներ էր հասցնում այդ երկրին, որովհետև սրանք էլ ապստամբել էին Հայոց թագավորից: Աղձնիքի բզեշխին ձերբակալեցին, նրա առաջ սպանեցին կանանցը, իսկ որոցը գերի վերցրին: Մնացածներին հաճկի ենթարկեցին և Աղձնիքում էլ թողեց վերակացուներ ու պաշտոնյաներ:

ՄԵՍ ՄՈՓՔԻ ՄԱՍԻՆ

Այնտեղից արշավեցին Մեծ Մոփք, որ նույնպես ապստամբել էր: Մուշեղը ջարդում էր Մեծ Մոփքը, ազնվական տոհմեր սրի էր հաշում, պատանդներ էր առնում և երկիրը հարկատու էր դարձնում:

ԱՆԿԵՂՏԱՆ ՄԱՍԻՆ

Անգեղտանն էլ շատերին ջարդում էր և սրի էր հաշում: Բայց որովհետև երկիրը վաղուց 'ի վեր արհունի ոստան¹⁸⁵ էր՝ ուստի բնակիչները հարկատու հպատակ էին մնացել:

ԱՆՁՆԻՑ ԳԱՎԱՌԻ ՄԱՍԻՆ

Ապա Մուշեղն արշավում էր Անձիտ գավառը և ջարդում էր շրջակա գավառների հետ միասին, որովհետև նրանք էլ ապստամբել էին Արշակունյաց թագավորներից: Գավառների տերերին սրի էր հաշում, պատանդներ էր առնում, նվաճում էր և բոլորին առհասարակ հարկատու և հպատակ էր դարձնում Հայոց Պապ թագավորին:

Այլ քաջն զօրավարն սպարապետն Հայոց լի էր քիճի մեծաւ և բազում նախանձու զամենայն ատուս կենաց իւրոց, և միամտութեամբ և արդար վաստակով ջանայր հանապազ և վաստակէր ՚ի վերայ բազաւորութեանն Հայոց աշխարհին գտիւ և զգիշեր կայր յաշխատութեանն. ջանայր և ճգնէր կալ ՚ի նակատու պատերազմին, և ոչ բողոջք բնաւ ամենեկին և ոչ քան զկորի մի գետին ՚ի սահմանաց երկրին Հայոց ուրեք վտարել ՚ի վերայ աշխարհին կեալ և ՚ի մեռանել, ի՛ վերայ անուանն քաջութեան, ՚ի վերայ բնակ տերանց, և ՚ի վերայ բնակչաց աշխարհին, ՚ի վերայ քրիստոնէութեանն հաւատոյ, ՚ի վերայ հաւատացեալ յաստուած և ՚ի Քրիստոս մկրտեալ ժողովրդոց, ՚ի վերայ եկեղեցեաց, և ՚ի վերայ նօրիեալ սպասուց, ՚ի վերայ վկայաբանացն Քրիստոսի, և ՚ի վերայ ուխտի աստուծոյ, ՚ի վերայ բերք և եղբարց, ՚ի վերայ մերձաւորաց տանմին, ՚ի վերայ բարեկաց բարեկիր բարեկամաց, նանապազ կայր զօրավարն Մուշեղ ՚ի նանատակութեան պատերազմին, զանձն փոխանակ առնել աշխարհին. և յանձն իւր անխայէր ՚ի մեռանել, զամենայն ատուս կենաց իւրոց անաջի իւրոց բնակ տերանցն արշակունւոց վաստակէր:

ԻԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍԱՊԵՏԻՆ ՆԵՐՍԷՍԻ, ՔԷ ՈՐՊԵՍԻ՛ ԱՅՐ ԷՐ, ԿԱՄ ԶԻՆՁ ԳՈՐԾԷՐ

Այլ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս շինէր զամենայն անբեալսն երկրին Հայոց. յանձն առնէր և մխիթարէր, դարմանէր և տեսուչ լինէր ամենայն ազգատաց. և զօրկունս և զազգատս հանգուցանէր: Եւ շինէր զեկեղեցիս բնոյ ամենայն տեղիս, և զամենայն կործանեալսն կանգնէր. և զամենայն կարգսն տապալեալ ուղղէր և նորոգէր: Շինէր և հաստատէր, իւրատէր և յանդիմանէր. բազում առնէր նշանս և զօրութիւնս մեծամեծս և բազում բժշկութիւնս սխանչելեաց: Եւ յօրէնսն սաստէր մեծապէս. և զոր օրհնէր, օրհնէր⁴⁹. և զոր անիծանէր, անիծեալ լինէին: Եւ բազմացոյց զկարգս պաշտօնեկից յամենայն տեղիս իշխանութեանն ՚ի սահմանացն Հայոց, և յամենայն գաւառս կացոյց տեսուչս եպիսկոպոսըս. և հանապազ զգուշանայր տեսչութեանն իւրոյ և իշխանութեան, որչափ եկաց նա ժամանակս:

Հայոց քաջ զօրավար և սպարապետ (Մուշեղը) ամբողջ իւր կյանքով լի էր նախանձախնդրութեամբ. նա հավատարմութեամբ և արդար աշխատանքով, միշտ ջանասիրութեամբ աշխատում էր Հայոց աշխարհի և թագավորության նամար: Գիշեր ու ցերեկ նա աշխատանքի մեջ էր. նա նիզ էր բափում, պատերազմներ էր մղում, թույլ չէր տալիս, որ թիկուզ մի կորու շափ գետին Հայոց աշխարհի սահմաններից խլվի: Նա կյանքը դրել էր աշխարհի վրա: Մուշեղ զօրավարը շարունակ արիական պատերազմներ էր վարում քաջութեան անվան համար, իւր բնիկ տերերի, աշխարհի բնակիչների համար, քրիստոնէական հավատի, աստուծոյ հավատացող և Քրիստոսի անունով մկրտված ժողովրդի համար, եկեղեցիների, նրանց նվիրված սպասների, Քրիստոսի վկայաբանների, աստուծու ուխտի համար, ուղիների և եղբայրների, մերձավոր տոհմակիցների, մտերիմ բարեկամների համար: Նա իւր կյանքը դրել էր աշխարհի համար, իւր կյանքին չէր խնայում, իւր կյանքի բոլոր օրերում նա աշխատում էր իւր բնիկ Արշակունցի տերերի համար:

ԻԱ

ՆԵՐՍԵՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍԱՊԵՏԻ ՄԱՍԻՆ. ՔԷ ԻՆՁՊԵՍԻ ՄԱՐԿԻ ԷՐ ԵՎ ԻՆՁԵՐ՝ ԷՐ ԳՈՐԾՈՒՄ

Իսկ Հայոց Ներսէս եպիսկոպոսապետը շինում էր Հայոց աշխարհի բոլոր ավերված տեղերը, ինձամում¹⁸⁶ ու մխիթարում էր, դարմանում ու պահպանում էր բոլոր ազգատներին, բարոտների և ազգատների համար ապաստարաններ էր պատրաստում: Ամեն անդ եկեղեցիներ էր շինում, ավերածները նորոգում էր, բոլոր խանգարված կարգերը վերականգնում էր և ուղղում: Շինում էր և հաստատում, խրատում էր և հանդիմանում, շատ նշաններ ու մեծամեծ զօրություններ էր անում և շատ սխանչելի բժշկություններ էր կատարում. օրհնագանցներին խստութեամբ սաստում էր¹⁸⁷. ում օրհնում էր՝ նա օրհնվում էր. ում անիծում էր՝ նա անիծվում էր: Հայոց իշխանության բոլոր սահմաններում նա շատացրեց (եկեղեցու) պաշտոնյաների քիվը, ամեն տեղ տեսուչ-եպիսկոպոսներ դրեց և միշտ ուշադիր նետնում էր իւր տեսչության և իշխանության գործերին՝ քանի որ ապրում էր:

ՅԱՂԱԳՍ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՊԱՊՍՆ, ՔԷ ԶԻԱՐԿ ԷՐ ԼԻ ԴԻԻՈՔ ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ՎԱՐԷՐՆ

Այլ թագաւորն Պապ, զի մինչ զեռ տղայիկ այն ինչ ծնեալ էր 'ի մօրէ իւրմէ՝ յայնժամ ձօնեաց զնա զիաց անօրէն մայրն Փառանձեմ, և վասն այնորիկ լի էր զիւօք 'ի տղայութենէ իւրմէ: Վասն զի հանապազ զկամս զիաց անէր, վասն այսորիկ և զբժշկութիւն իսկ ոչ կամէր գտանել, զի հանապազ վարժէր զանձն իւր զիւօք, և կախարդանօք երեւէին զեւն 'ի նմա. և ամենայն մարդ զղեսն 'ի նմա աչօք բացօք տեսանէին: Զի յորժամ մարդիկ հանապազօր յայգորել ելեալ մտանէին, տեսանէին՝ զի յօձից կերպարանս ելանէին 'ի ծոցոյն Պապայ թագաւորին, և պատէին զուօք նորա, և ամենեքեան ոյք տեսանէին զնա, երկրնչէին 'ի նմանէ և հուպ երբալ: Իսկ նա պատասխանի տայր մարդկանն ասելով՝ թէ մի՛ երկնչիք, զի սոքա իմ են. և ամենայն մարդ յամենայն ժամ տեսանէին զայսպիսի ինչ կերպարանս 'ի նմա:

Զի բազում համբարք զիաց համբարեալ էին 'ի նմա. և յամենայն ժամ ամենայն մարդոյ երեւէր այս, որք զամ մի զթագաւորն տեսանէին. բայց յորժամ հայրապետն ներսէս մտանէր առաջի նորա կամ սուրբ Եպիսկոպոսն Խաղ, զեւն շերեւալ անրեւոյթ լինէին: Եւ էր թագաւորն Պապ 'ի պղծութեան թաւաբալ. և երբմն այլոց էզ եղեալ տայր զիմն 'ի խառնակութիւն. և երբմն զայլս էզ արարեալ, զարուսն խառնակեալ պղծէր. և երբմն բնդ անասունս խառնակէր: Եւ այսպէս զիւօք վարեալ, որք 'ի նմայն էին բնակեալ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՆԴԻՄԱՆՈՒԹԵԱՆՆ ՍՐՈՅՆ ՆԵՐՍԷՍԻ, ԶԻ ՀԱՆԱԳԱՋ ԹՇՆԱՄԻ ԷՐ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՊԱՊՍՆ ՎԱՍՆ ՄԵՂԱՏ ՆՈՐԱ

Այլ սուրբն ներսէս Եպիսկոպոսապետն Հայոց հանապազօր բնդ-դիմացեալ թագաւորին Պապայ, կշտամբէր և յանդիմանէր մեծաւ վկայութեամբ յանդիմանութեամբ. և վասն շարեաց նորա բազմաց ոչ համարձակէր նմա զսեամս եկեղեցոյն կոխել, և ոչ մտանել նմա 'ի ներքս: Հանապազ կշտամբեալ յանդիմանէր և խրատէր, զի գտցէ զանձն իւր 'ի կորստենէ գործոց իւրոց. և հանապազ խօսէր բնդ նմա, զի փոյթ արասցէ ապաշխարութեան: Դեւէր առաջի նորա վկայութիւնս 'ի գրոց, ան արկանելով յափտեանական դատաստանացն պատժով՝ գալ 'ի

ՊԱՊ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՄԱՍԻՆ, ՔԵ ԻՆԶՊԵՍ ԼՅՎԱՍ ԷՐ ԴԵՎԵՐՈՎ ԵՎ ՔԵ ԻՆԶՊԵՍ ԷՐ ՎԱՐՎՈՒՄ

Իսկ Պապ թագաւորը, երբ զեռ նոր ծնված երեխա էր՝ նրա անօրեն Փառանձեմ մայրը նրան զեւերին նվիրեց, ուստի և նա տղայությունից ի վեր լի էր զեւերով: Որովհետև նա միշտ զեւերի կամքն էր կատարում, ուստի և շէր կամենում բժշկվել, այլ միշտ իր անձը վարժեցնում էր զեւերով, և զեւերը կախարհությամբ երևում էին նրա վրա, և ամեն մարդ բաց աչքով տեսնում էր նրա վրա զեւերը: Որովհետև երբ մարդիկ ամեն օր գալիս էին թագաւորին բարի լույս ողջունելու՝ տեսնում էին որ (զեւերը) օձերի կերպարանով դուրս էին գալիս Պապ թագաւորից ծոցից և փաթաթվում էին նրա ուսերին: Բոլոր տեսնողները վախենում էին մոտ գնալ, իսկ նա այդ մարդկանց պատասխանում էր և ասում, թե «Մի՛ վախենաք, սրանք իմն են»: և ամեն մարդ ամեն մտմանակ այսպիսի կերպարանքներ էին տեսնում նրա վրա:

Նրա մեջ բոլոր էին զրեւ մեծ Լանակոյթյամբ զեւեր ու միշտ երեւում էին այն մարդկանց, որոնք գալիս էին թագաւորին տեսնելու. բայց երբ ներսէս հայրապետը կամ Խաղ սուրբ Եպիսկոպոսը մտնում էին թագաւորի մոտ՝ զեւերը շիք էին դառնում, աներևութանում էին: Եվ Պապ թագաւորը շողախված էր պղծության մեջ. երբմն ինքը էզ էր դառնում և իրեն հանձնում էր խառնակության, երբմն ուրիշ արուեստի էզ դարձնելով խառնակվում էր նրանց հետ, երբմն էլ անասունների հետ էր խառնակվում: Եվ այսպես իր կյանքի բոլոր օրերում նա ներքարկված էր զեւերին:

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍԻ ՀԱՆԴԻՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՊ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ, ՈՐԻՆ ԹՇՆԱՄԻ ԷՐ ՆՐԱ ՄԵՂՔԵՐԻ ՊԱՏՃԱՌՈՎ

Իսկ Հայոց ներսէս Եպիսկոպոսապետը միշտ դիմադրում էր Պապ թագաւորին, նրան նախատում էր և հանդիմանում ծանր փաստացի հանդիմանություններով. նրա բազմաթիվ շար գործերի պատճառով բոլոր շէր տալիս եկեղեցու շեմքը ոտք զեւել և ոչ ներս մտնել: Միշտ նրան նախատում, հանդիմանում, խրատում էր, որ կօրստական գործերից հրաժարվի, ուղղության գա. շարունակ նրա հետ խոսում էր. որ սպաշխարության գա: Նրա առաջն էր գնում .ս. գրքից վկայություններ վերջին դատաստանի հավիտենական պատիժներով, ան էր ձգում

զգաստութիւն և ՚ի լաւանալ, և յառաջադիմութեան արդարութեան կարգացն և գործոցն սրբութեան փոյթ առնել:

Իսկ թագաւորն Պապ խելոյ նմա ոչ լսէր. այլ և բնդդիմացեալ ևս մեծաւ թշնամանօք, և մահաւ սպասէր նմա, և կամէր սպանանել զնա յայտնի, բայց ՚ի թագաւորէն Յունաց յայտնի և անարգել անգամ բանիւք շիշխէր, և ոչ սակաւ մի համարձակել ՚ի նա, թող թէ մանաւ ապագաւ: Եւ և իւր իսկ աշխարհի մարդիկն և՛ զօրէն ամենայն շառնոյն յանձն զայսպիսի ինչ առնել. այլ՝ զօրմէ ամենայն մարդիկ աշխարհին Հայոց կախեալ կային զնմանէ վասն արդար գործոցն, սրբութեան գնացիցն յաշխարհի, խաղաղութեամբ մեծի առաջնորդութեանն, ևս և վասն յայտնի նշանագործութեանն սխանչելեացն՝ զոր առնէր. իբրև յերկնաւոր հրեշտակ այնպէս նայէին ամենայն մարդ: Եւ թագաւորն ռխացեալ էր բնդ նմա, և խնդրէր սպանանել զնա. այլ յայտնի գայս և բանիւք նառել ոչ իշխէր, թէ ոչ՝ իւր զօրէն սպանանէին զնա: Զի այնպէս ամենայն մարդ ապաստանեալ էին յաղօթս նորա, և սիրէին զնա առհասարակ մեծամեծք և փոփոյնք, պատուակամք և անարգք, ազատք և շինակամք միանգամայն:

ԽԻ

ՅԱԳԱԳՍ ՄԱՀՈՒ ՍՐՔՈՅՆ ՄԵՍԻ ՔԱՀԱՆԱՅԱԳԵՏԻՆ ՆԵՐՍԷՍԻ Ի ԲԱԳԱՆՈՐԷՆ ԳԱԳԱՅ.
ԹԷ ՈՐՔԷՍ ԿԱՄ ԶԻՎՐԻ ՍԳԱՆԱՅԻ Ի ՆՄԱՆԷ

Այլ թագաւորն Պապ յամենայն ժամ էր թշնամի մեծի Բահանայապետին վասն յանդիմանութեան մեղաց իւրոց շարեաց՝ զոր զօրձէրն, և յանդիմանեալ լինէր յառնէն աստուծոյ ՚ի Ներսիսէ հանապաղ: Ո՛ր զգաստանալ կամէր և ոչ զալ յուզութիւն, և ոչ համբերել կարէր հանապազօրդ հախատանացն յանդիմանելին. կարկ ՚ի միտս սպանանել զմեծ Բահանայապետն աստուծոյ զներսէս: Իբրև յայտնի գայս ոչ մարթէր նմա առնել, կեղծաւորել կերպարանէր իբրև այն երկ յուզութիւն ինչ եկեալ է. աղաչէր զԲահանայապետն աստուծոյ տալ նմա ասպաշխարհութիւն: Եւ կոչեցաւ յապարանս իւր ՚ի խախ ասանի յիկեղեաց գաւառի. արար նմա բնորիս. աղաչեաց զայրն աստուծոյ բազմել նմա յարժուեական զանոյսն, և իբրև այնու թէ սրբեսցի նա ՚ի շարեաց անախ իւրոց, և ինքն այնու հետև յայնմեան յապաշխարհութիւն մտցէ:

Իսկ իբրև գառաշինն բազմեցայց, ինքնին թագաւորն յառն կացեալ հոլանեալ, ՚ի՛ մէջ գետին անցեալ, անապակ մատուցանէր առնն աստուծոյ Ներսիսի յընթրիս անդ, և զեղ մահաւ բնդ կտփնդն իստնեալ

նրա վրա. որպէսզի զգաստանա և ուղղվի և արդարութեան կարգերի ու մահուր գործերի հետևի:

Իսկ Պապ թագաւորը ամենին նրան չէր լսում, այլ դեռ հակառակում էր նրան և հետը թշնամանում, նրա մահվան էր սպասում և ջանկանում էր նրան սպանել, բայց Հունաց թագաւորի անից նա չէր համարձակվում նույնիսկ նրան խոսով անարգել հայտնապես կամ նրա դեմ խստություն բանեցնել. թող թե մահացնել: Հենց (Հայոց) աշխարհի ժողովուրդն էլ, զօրքերն էլ թույլ չէին տա այսպիսի բան անել մի մարդու, որից կախված էին Հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ՝ նրա արդար գործերի, մահուր վարքի, խաղաղ առաջնորդութեան պատկասով, և նրա գործած հայտնի սխանչելի նշանների համար բոլորը նրա վրա նայում էին ինչպես երկնավոր հրեշտակի վրա: Եվ թագաւորը ոչ ևս էր պահում նրա դեմ, միշտ էր փնտռում նրան սպանելու, և հայտնապես այս բանն ասել անգամ չէր համարձակում, այլ պատու գործերը իրեն կսպանէին: Որովհետև բոլոր մարդիկ ապաստանել էին նրա սուրբին և նրան առհասարակ բոլորը սիրում էին—մեծերն ու փոքրերը. պատվականներն ու հասարակ մարդիկ, ազնվականներն ու շինականները:

ԽԻ

ՆԵՐՍԵՍ ՄԵՍ ՔԱՀԱՆԱՅԱԳԵՏԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՍԳԱՆԱՅԻ ՆՐԱՆ
ԳԱՊ ԲԱԳԱՎՈՐԸ

Իսկ Պապ թագաւորը շարունակ թշնամի էր մեծ Բահանայապետին, իւր շար գործերի և մեղքերի հանդիմանութեան պատճառով, որովհետև ներսեսը, աստուծու մարդը, միշտ նրան հանդիմանում էր: Եւ չէր կամենում զգաստանալ, ուզութեան գալ, չէր էլ կարող դիմաւոր հանդիմանողի մշտական նախատիկներին, ուստի միտքը դրեց աստուծու մեծ Բահանայապետ ներսեսին սպանել: Բայց օրովհետև այս բանը հայտնապես անել կարելի չէր՝ ուստի կեղծավորաբար այնպես ձեռնարկեց, իբրև թե ուզութեան է գառնում, և աղաչում էր աստուծու Բահանայապետին, որ իրեն ապաշխարանք նշանակէ: Նրան հրավիրեց իւր ապարանքը եկեղյաց գավառի Խախ ավանում. նրա համար բնորիք պատրաստեց, աստուծու մարդուն աղաչեց, որ արժուեական զանաւոր բազմի, իբրև թե սրանով նա իւր շար գործերից կմահովի և այնուհետև կսկսի ապաշխարել:

Երբ նրան առաջին տեղում բազմեցրեց՝ ինքը թագաւորը, վրայի պատմութեանը հանած, մեշտեղում օտքի կանգնած՝ բնորիքի ժամանակ անապակ (գիւնի) էր մատուցանում աստուծու մարդուն՝ ներսեսին, և

մատուցանէր նմա: Եւ յարժամ ըմպէր գրածակն գայն՝ իմացեալ ան-
ղևն, խօսել սկսաւ և ասէ. Օրհնեալ է տէր աստուած մեր, որ արժանի
արար զիս ըմպել գրածակս գայս, և հասանել մահուս՝ որ վասն տեսան
է, որում և ցանկացեալ էի ՚ի մանկութենէ իմմէ: Արդ գրածակս փր-
կութեան ընկալայց, և գանուն տեսան կարգացից, զի և ես հաւատարե-
ցից հասանել ՚ի մասն ժառանգութեան սրբոցն ՚ի լոյս: Այլ ինչ, ո՛վ
թագաւոր, արժան էր իբրև գայր թագաւոր յայտնի հրաման տալ և սպա-
նանել. զի ո՛վ էր՝ որ արգելոյր գլեզ, կամ ո՛վ էր՝ որ պահէր զձեռն ին
՚ի գործոց, գոր ինչ կամէր գործել: Բայց, տէր, թող սոցա գայս գործս՝
գոր ինչ գործեցին յիս, և ընկալ զհոգի ծառայիս ին, որ հանկուցիչը ես
ամենայն աշխատելոց, և կատարիչ ամենայն բարութեանց:

Հայս և այսպիսի, և որ ինչ նման են այսպիսի բանք, խօսեցաւ, և
յարուցեալ գնաց ՚ի վանս իւր: Եւ զհետ զնացին նորա ՚ի ամառէն ար-
ֆուհի ամենայն մեծամեծն նախարարն շայոց, և Մուշեղ սպարապետն
շայոց, և Հայր Մարդպետ, և ամենայն որ միանգամ էին անդ, մտին
ընդ նմա ՚ի վանս նորա: Եւ իբրև եմուտ ՚ի վանս իւր, վերացուցեալ
զպարեգօտս իւր՝ ՚ի վերայ սրտին ցուցանէր կապուտակեալ իւն զշափ
նկանակի միոյ: Իսկ նա ոչ կամեցեալ գայն ՚ի բաց մեր-
ժէր, այլ ասէ. Մեծապէս եղև ինձ բարի, զի եհաս ինձ մեռանել վասն
զգուշութեան պատուիրանացն Քրիստոսի: Եւ իւնզի դուք ձեզէն զիտէք,
զի հրապարակախօսելի ընդ ձեզ՝ գոր ինչ խօսելի, արժան էր ինձ հրա-
պարակաւ մեռանել ՚ի ձեզ. զի այն⁵⁰ իսկ ցանկացեալ էի. բայց բար-
տալ ել ինձ վիճակն ընդ ընտիրս, և ժառանգութիւն իմ հաճոյ եղև ինձ:
Օրհնեցից գտէր, որ այս մտալի վիճակի ժառանգութեան պարեցոյց
զիս, և մեծապէս խնդութիւն է ինձ, զի վաղվադակի լուծայց ես յանօ-
րէն և յամբարիշտ աշխարհէ աստի յայտմանէ: Եւ բազում ինչ խօսեցաւ
ընդ նոսա, և զգուշացոյց զնոսա, և աղաչեաց զամենսին զգուշանալ
անձանց և պահել զպատուիրանս տեսան:

Եւ յետ այսորիկ սկսաւ զարիւնն գունդ գունդ ՚ի ներհուստ ընդ բե-
րանն արտախ հոսել իբրև զերկուս ժամս: Եւ յետ այսորիկ յարուցեալ
եկաց յաղօթս, եղեալ ծուր, խնդրէր զթողութիւն ՚ի վերայ սպանողին
իւրոյ: Ապա յետ այսորիկ յիշէր յաղօթս իւր զամենայն մարդս,
զմերձաւորս և զհեռաւորս, զանարգս և զպատուականս, և զայնոսիկ ան-
գամ, զորս երբէք ոչ հանաչէր զնոսա, յիշէր յաղօթս իւր: Եւ յետ աղօ-
թիցն կատարելոյ համբարձեալ զձեռս իւր և զաչս իւր ընդ երկինս,
ասաց. Տէր Յիսուս Քրիստոս, ընկալ զհոգի իմ: Եւ գայս ասացեալ, ար-
ձակեաց զոգի: Եւ առեալ զմարմին սրբոյն Ներսէսի՝ զառնն աստուծոյ

ըմպելիքի մեջ¹⁸⁸ մահվան դեղ խառնելով՝ նրան առաջարկեց: Երբ (ս.
Ներսէսը) այդ բաժակը խմեց՝ իսկույն հասկացավ, խոսել սկսեց և
ասաց. «Օրհնեալ է մեր տեր աստվածք, որ ինձ արժանացրեց այս բա-
ժակը խմելու և տիրոջ համար այս մահին հասնելու, որին ցանկանում
էի մանկությունից ի վեր: Արդ՝ այս փրկության բաժակը կընդունեմ և
տիրոջ անունը կկանչեմ, որպեսզի ես էլ արժանանամ հասնել և մասն
ստանալ սրբերի ժառանգությունից լույսի մեջ: Բայց ինչ, ո՛վ թագա-
վոր, արժան էր իբրև թագավորի հայանի հրաման տալ ինձ սպանելու.
ո՛վ պետք է ինչ արգելեք, կամ ո՛վ պետք է ձեռնդ բռնեք ու ետ կանգ-
նեցնեք այդ գործից, որ դու կամենում էիր գործել: Բայց դու, տէ՛ր,
ների՛ր սրանց այս գործը, որ իմ դեմ գործեցին, և ընդունի՛ր ինձ ծա-
ռայիդ հոգին, դու որ հանգիստ ես պարգևում հոգեած աշխատածնե-
րին և կատարում ես ամեն բարություն»:

Այս և սրա նման ուրիշ բաներ էլ խոսելով՝ վեր կացավ զնաց իր
կացարանը: Նրա հետ արժանական սենյակից դուրս եկան և զնացին
շայոց բոլոր մեծամեծ նախարարները և շայոց Մուշեղ սպարապետը և
Հայր մարդպետը և առհասարակ բոլորը որոնք սեղանատանն էին՝
եկան, նրա հետ նրա կացարանը մտան: Երբ իր կացարանը հասավ՝
պարեգօտը բացեց և ցույց տվեց սրտի վրա մի տեղ, որ կապուտակ էր
մի նկանակի (հացի) մեծությամբ: Մեծամեծ նախարարները նրան
բշտակե¹⁸⁹ և գեղբայրներ էին մատուցանում նրան փրկելու համար,
բայց նա չընդունեց, մերժեց ու ասաց. «Ինձ համար մեծ բարիք էղավ
այս, որ ինձ վիճակվեց մեռնել Քրիստոսի պատվիրաններին զգույշ
մնալուս համար: Դուք ինձներդ զիտեք, որ ինչ որ ձեզ խոսում էի՝
հրապարակով էի խոսում. պետք էր որ ես էլ ձեզանից հրապարակով
մեռնեի, որին ցանկանում էի: Բայց ինձ աչող վիճակ դուրս եկավ
(աստծու) ընտրյալների հետ, և իմ ժառանգությունը հանելի է ինձ:
Օրհնում եմ տիրոջը, որ ինձ հասցրեց ժառանգության այս վիճակին և
մեծապէս ուրախ եմ, որ շուտով կբաժանվիմ ու կենտանամ այս ան-
օրեն և ամբարիշտ աշխարհից»: Ուրիշ շատ բան էլ խօսեց նրանց հետ,
զգուշացրեց նրանց, բոլորին աղաչեց՝ զգույշ լինել իրենց աճներին և
տիրոջ պատվիրանները պահել:

Այնուհետև արյունն սկսեց գունդ գունդ դուրս գալ և բերանից հոսել
մոտ երկու ժամ: Մրանից հետո նա վեր կացավ, ծունկ չոգեց և խնդրում
էր բողբոջուն շնորհել իրեն սպանողին: Մրանից հետո աղոթքում
միշտ էր բոլոր մարդկանց, մերձավորներին և հեռավորներին, անարգ-
ներին և պատվավորներին, հիշում էր աղոթքում նույնիսկ նրանց,
որոնց բոլորովին չէր նանաչում: Աղոթքը վերջացնելուց հետո ձեռներն

պաշտօնեայի եկեղեցւոյն, և Փաւստոս եպիսկոպոս, և պաշտօնէիցն գլխաւոր Տրդատ, և Մուշեղ սպարապետն և Հայր Մարդապետ, և ամենայն ազատագունդ բանակն արեւոյնի, բարձին յաւանէն 'ի եսխ գեղջէ՝ ուր գործն կատարեցաւ, տարան 'ի Քիլն յաւանն յիւր գեղն: Հանդերձ սաղմոսիւի և օրհնութեամբ, կանթեղիւք վառելով և մեծապաշտամարք և բազում յիշատակօք զսուրբն յուրարկեցին: Բայց մինչ չև էր ծածկեալ զմարմին սրբոյն, ինքն բազաւորն Պապ երթեալ պատեաց և թաղեաց 'ի մարտիրոսական 'ի բնակութիւնն. բայց բազաւորն Պապ 'ի շմեղս լինելով՝ շուտելոյն առնէր, իբրև թէ իւր շիցէ գործեալ զայն:

ԻԵ

ՅԱՂԱԳՍ ՏԵՍԼԵՍՆՆ՝ ՈՐ ԵՐԵՒՅԱՒ ԱՐԱՆՅԵ ՈՐՐՈՅ ԱՆԱԳԱՏԱՒՈՐԱՅ, ՇԱՂԻՏԱՅ ԵՒ ԵՊԻՓԱՆՈՒ, ՄԻՆՉ ԴԻՈՒ ԵՍՏԻՆ ԴԻ ԼԵՐԻՆ

Արք երկու կրօնաւորք անապատաւորք մինչ զեռ նստէին 'ի լեւորինն, անուն միում Շաղիտա, և էր սա ազգաւ ասորի, և նստէր յԱռեւ լեւորինն. և միումն անուն Եպիփան, և էր սա ազգաւ Յոյն, և նստէր սա 'ի մեծի լեւորինն 'ի տեղի դիցն՝ գոր կոչեն արքոս Նահատայ, և էին սոքա երկուքին լեալ աշակերտք սրբոյն Դանիէլի մեծի՝ գոր վերագոյնն յիշեցաւ, և մինչ զեռ յիւրաբանչիւր լեւորինն նստէին սոքա, 'ի ժամո՝ յորում մեռաւ սուրբն Ներսէս, տեսանէին սոքա յիւրաբանչիւր լեառնէ աջօք բացօք 'ի տարեցեան ժամու գայրն աստուծոյ զՆերսէս իբրև յամպս յափշտակեալս: Զի հրեշտակք աստուծոյ տանէին զնա 'ի վեր, և գունդք գունդք գային նմա առաջի: Իբրև տեսին զայս տեսիլ անապատաւորքն, զարմացեալք ընդ գործն ընդ այն. բայց Շաղիտայն՝ որ էրն յԱռեւ լեւորինն՝ քանզի էր հմուտ այր, զիտաց էրէ հանգուցեալ է սուրբն Ներսէս, և այն ոգիք նորա երկինն նմա. բայց Եպիփան եղ 'ի մտի իւրում, թէ մարմնով իցլ յափշտակեալ զնա: Ապա յարեան յիւրաբանչիւր լեռնէ ընթացեալք փութով մինչև յեկեղեաց գաւառ. եկին քննեցին տեսին զի կատարեալ էր սուրբ հայրապետն Ներսէս. և եկին մինչև 'ի Քիլոյ գեղն, և տեսին զտեղիք՝ յորում եղեալ էր զնա, զիպեալք միմեանց արքն հաւատարիմք պատմէին միմեանց գոր ինչ տեսինն՝ առաջի ժողովրդոցն: Բայց էին արքն այն հրեշտակակրօնք, յանապատին սենալք և կեցեալք. զի և կարող էին նշանս առնել մեծամեծս, և ամենեցուն գիտելի և ծանօթ էին գործք նոցա:

ու աչբեր երկինք բարձրացնելով ասաց. «Տեր Հիսուս, ընդունի՛ր իմ հոգիս»: Այս ասելով հոգին ավանդեց:

Եվ աստուծու մարդա՝ սուրբ Ներսէսի մարմինը վերցրին եկեղեցու պաշտանյաւները և Փաւստոս եպիսկոպոսը, պաշտանյաւների գլխավոր Տրդատը⁹⁰ և Հայոց Մուշեղ սպարապետը և Հայր մարդապետը և արեւելական բանակի ամբողջ ազնվականների գունդը: Մարմինը վերցրին եսխ ավանից, որտեղ սպանությունը կատարվեց, և տարան իւր գյուղը՝ Քիլ ավանը: Սրբին հուղարկավորեցին սաղմոսներով, օրհնություններով, վառված կանթեղներով, հանդիսավոր պաշտամունքով և շատ հիշատակներով: Բայց մինչ սրբի մարմինը զեռ չէր բաղված՝ ինքն Պապ բազավորը եկավ, մարմինը պատեց և մարտիրոսական դամբարանում թաղեց: Նա շմեղ էր լինում, անգետ էր ձևանում, իբրև թէ ինքը չէ գործել այդ գործը:

ԻԵ

ԱՅՆ ՏԵՍԻՔԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԵՐԵՎՅԵ ՇԱՂԻՏԱ ԵՎ ԵՊԻՓԱՆ ՍՈՒՐԻ ԱՆԱԳԱՏԱԿԱՆՆԵՐԻՆ, ՄԻՆՉ ԵՐԱՆՔ ԵՍՏԱՍ ԷՆ ԼԵՐԵՐՈՒՄ

Սրկու անապատական կրօնավորներ կային, որոնք նստում էին լեռներում, մեկի անունը Շաղիտա, որ ազգով ասորի էր և նստում էր Առյուծ լեռում, մյուսի անունը Եպիփան, որ ազգով հույն էր և նստում էր մեծ լեռում, աստվածների (մեհյանների) տեղում, որ կոչվում է Անահիթի⁹¹ արքո: Սրանք երկուսն էլ աշակերտ էին եղել սուրբ մեծն Դանիէլին. որին վերը ճիշեցինք: Արդ՝ երբ սրանք երկուսը նստած էին այն ժամին, երբ սուրբ Ներսէսը մեռավ՝ նրանցից յուրաբանչուրն իւր լեռնից բաց աչով ցերեկ ժամանակ տեսնում էր, որ սուրբ Ներսէսը կարծես հափշտակվում էր ամպերի մեջ. որովհետև հրեշտակներ նրան վեր էին տանում և գունդ գունդ զնում էին նրա առաջ: Անապատականները երբ այս տեսիլը տեսան՝ զարմացան այս տեսիլի վրա. Բայց Շաղիտան, որ Առյուծ լեռան վրա էր նստում, հմուտ մարդ լինելով՝ հասկացավ թէ սուրբն Ներսէս վախճանել է և ինքն տեսնում է նրա հոգին: Իսկ Եպիփանը այնպես հասկացավ, թէ սուրբ Ներսէսը հենց մաքմով հափշտակվել է երկինք: Ապա այս երկուսը իրենց լեռներից իշնելով փութով ու արագ հասան մինչև Եկեղյաց գաղաթ. հարցուփորձ արին, իմացան, թէ սուրբ Ներսէս հայրապետը վախճանվել է: Եկան մինչև Քիլ գյուղը և տեսան այն տեղը, ուր զրված էր նա. նյութակ այս հավատարիմ մարդիկը իբրև հանդիպելով՝ ժողովողի ներկայությամբ պատմում էին իրենց տեսածները: Բայց այն մարդիկ հրեշտակալի վարք ունեին, սնվել ու ապրել էին անապատում, կարող էին նաև մեծամեծ նշաններ գործել, և ամենքին հայտնի ու ծանոթ էին նրանց գործերը:

Շաղիտայս, այր սուրբ, էր լեալ աշակերտ մեծին Գանիելի. և ՚ի տղայութենէ իւրմէ սենալ էր համակ յանապատս, և ընդ անապատաւորս խոտանարակ լեալ էր: Եւ յետ հանգստեան սրբոյն Ներսիսի գնաց շոգաւ ՚ի գաւառն Կորդուաց, և առնէր նշանս և սխանչելիս, և բնակէր ՚ի մէջ առիծոց. աւելի քան զսառն առեւծ հանապազ շրջէին ընդ նմա հանապազորդեալք: Եր զի լինէր՝ զի յորժամ ցաւ ինչ ցաւէր գազանացն, գային շուրջ պատէին զնովաւ, և ձգձգէին զՇաղիտայն, և նշանաւ առնէին խնդրել զբժշկութիւն: Եւ էր երբեմն՝ զի առեւծ մի մեծ, և էր էլեալ եղէզն ընդ թաթուլ բազկին առիծոյն, և եկն առեւծն առ սուրբն Շաղիտայն ՚ի լեառնէ՝ յորում նստէր. և զօրէն մարդոյ ՚ի վեր առեալ զթաթուլն՝ ցուցանէր նմա զվերն, նշանացէր նմա բժշկել զինքն: Իսկ սուրբն Շաղիտա հանէր զեղէզն՝ որ ընդ վերն մտեալ էր, և թփանէր ՚ի վերն, և թաշկինական՝ զոր ընդ գլուխն իւր էր անեալ՝ հանեալ պատէր զթաթ առիծուն և բժշկէր:

Եւ այսպէս բիրապատիկ և պէսպէս առնէր զսխանչելիս: Եւ գազանք էին կենաց կցորդ նորա, մինչ շրջէր նա յանապատս զամենայն ատուրս կենաց իւրոց: Եւ ՚ի գետ իբրև հասանէր, կօշկօքն անցանէր ՚ի վերայ շուրցն գետոցն, և ոչ թանային կօշիկք նորա: Եւ յորժամ ՚ի շէն ուրեք իջանէր, զբազում մոլորեալս դարձուցանէր նշանօք և արեւստիւք: Միայն շրջէր. և իբրև իջանէր ՚ի շէնս. առնէր բժշկութիւնս բազում հիւանդաց. և էր սա սուրբք ծերագոյն:

Բայց ամենայն մարդ սպասէր և ակն ունէր մահու նորա, վասն ըմբռնելոյ զմարմին նորա: Իսկ սուրբն Շաղիտա իմացեալ զայս՝ թէ սպասեն առնուլ զմարմին նորա բազում մարդիկ, ապա խնդրեաց Շաղիտա յաստուծոյ, զի մի՛ ոք ըմբռնեսցէ զմարմին նորա: Եւ եղև որ մի յաւուրց, որպէս սովորութիւն էր իւր, գնալ ՚ի վերայ շուրցն գետոյն: Եւ մինչ գետ անցանէր նա ընդ գետն Կորդուաց, ըստ խնդրուածոցն իւրոց՝ որպէս և խնդրեաց նա, յանկարծակի՛ իբրև կայր ՚ի մէջ գետոյն՝ յանկարծօրէն ընդ շրովն մտեալ սուրբն Շաղիտայն ծածկեցաւ: Եւ մեծ գոյժ եղև զաւառին. և ժողովեցան անշափ բազմութիւնք մարդկանք ՚ի մի վայր եկեալք կուտեցան, մինչև հատին դարձուցին ընդ այլ շրջեցին զգետն: Եւ խնդրէին զմարմին սրբոյն Շաղիտայի, և ոչ կարացին ուրեք զտանել. զի իւր խնդրուածքն առ աստուած այսպէս էին լեալ յառաջագոյն, սոյնպէս և կատարեցաւ:

Այս Շաղիտան սուրբ մարդ էր. աշակերտել էր մեծն Գանիելին. մանկությունից ի վեր անապատում էր սնվել և անապատականների նետ խոտանարակ էր եղել: Սուրբ Ներսեսի վախճանելոյց հետո Կորդով գալառը գնաց, նշաններ ու սխանչելիքներ էր կատարում, բնակում էր առյուծների մեջ և ավելի քան քսան առյուծ շարունակ շրջում էին նրա հետ: Պատահում էր, որ երբ գազանների մի տեղը ցավում էր՝ զայիս պատում էին նրա շուրջը, հաշխում էին նրան և նշաններով հասկացնում էին որ բժշկել: Մի անգամ մի մեծ առյուծի թաթը եղեգ էր խրվել. առյուծը եկավ սուրբ Շաղիտայի մոտ՝ նրա նստած լեռը, և մարդու հման թաթը բարձրացնելով՝ ցույց էր տալիս վերքը և նշանացի խրեղրում էր իրեն բժշկել: Իսկ սուրբ Շաղիտան եղեգը հաշում հանում էր, որ խրվել էր վերքի մեջ. թխում էր վերքի վրա և իւր գլխի թաշկինակով պատում էր առյուծի թաթը ու բժշկում էր¹⁹²:

Այսպես նա հազարավոր տեսակ սխանչելիքներ էր անում, և գազաններն էին նրա կյանքի ընկերները՝ մինչ նա շրջում էր անապատում իւր կյանքի ամբողջ ընթացքում: Երբ նա մի գետի էր մոտենում՝ կոշիկներով անցնում էր գետի ջրերի վրայով, և կոշիկները շէր քրքրվում: Երբ նա մի շեն (գլուղ) էր գալիս՝ նշաններով ու սխանչելիքներով շատ մոլորչալներ դաժմ էր բերում, հիվանդներ էր բժշկում:

Նա հասակով ավելի ծեր էր, ամեն մարդ սպասում էր նրա մահին՝ որպեսզի կարողանա մարմինը ձեռք բերել: Սուրբ Շաղիտան իմանալով, թե շատ մարդիկ սպասում են որ իւր մարմինը ձեռք բերեն՝ աստծուց խնդրեց, որ իւր մարմինը ոչ ոքի ձեռքը չանցնի: Եվ օրերից մեկում, երբ նա ըստ սովորության անցնում էր Կորդովի գետով, մինչ ջրի մէջ կանգնած էր՝ հանկարծ ջրի տակը գնաց և ծածկվեց սուրբ Շաղիտան համաձայն իւր խնդրի՝ ինչպես որ խնդրել էր: Գավառում մեծ գույժ ընկավ. մարդկանց մեծ բազմություն եկան մի տեղ կուտակվեցին, գետի ջուրը կտրեցին, ուրիշ կողմ դարձրին և փնտրում էին սուրբ Շաղիտայի մարմինը. բայց ոչ մի տեղում չկարողացան գտնել, որովհետև նա առաջուց այսպես էր խնդրել աստծուց, և իւր խնդիրը կատարվեց:

Այլ երանելիքն սուրբն Եպիփան էր ընդ⁵¹ արքայն Շաղխաայի աշակերտ եղեալ մեծին Գանիէլի. և սա 'ի մանկութենէ սնեալ էր յանապատի: Եւ յետ մահնուան մեծի Բահանայապետին Ներսիսի եկն բնակեցաւ նա 'ի մեծ Մոփս յանապատին, որ կոչի անուն տեղոյն Մամբրէ, 'ի վերայ գետոյն՝ որ անուանեալ կոչի Մամուշեղ: Եւ էր բնակեալ 'ի Բարանձաւս, և հանապագորդեալ էր ընդ գազանս անապատի, և ժողովէին առ նա արջի և ինձի: Եւ էր սա հանապագորդեալ յանապատին, և առնէր սա մեծամեծ նշանս և սխանչելիս. և դարձուցանէր զբազում մոլորեալս 'ի հեթանոսութենէ 'ի Բիստոնէութիւն, և լնայր գերկիրն Մոփաց վանիւք. և ղնէր վարժեալ ընդ ամենայն երկիրն Մոփաց, և լինէր սուրբն Եպիփան լոյս երկրին Մոփաց, և լուսաւորէր զնոսա մեծապէս:

Անցանէր և յերկիրն Աղձնեաց, լուսաւորէր և զնոսա. և լնայր գերկիրն Աղձնեաց վաներով, և շինէր վկայանոց մի յաւանին 'ի Բազաֆին Տիգրանակերտի, և յոր յիշատակի սրբոցն 'ի փրկութիւն և 'ի բարեխօսութիւն աշխարհի. և առնէր ինքն նշանս, և դառնայր ինքն յիւր վանսն: Եւ էր մտա 'ի գեան Մամուշեղ աղբեր մի, և ձուկն բազում էլանէր ընդ ակն աղբերն. և բազում մարդիկ հանեալ զձուկն. օգտէին 'ի նմանէ: Ապա երկու եղբայրք 'ի վերայ ձկանն հակառակեալք, էսպան միեն զմիեն. և իբրև գիտաց սուրբն Եպիփան, ասէ. Յայսմ հետէ այտի ոք ձուկն մի՛ կերիցէ: Եւ անդէն դառնացաւ ձուկն տեղոյն, և եղև իբրև զլեղի դառն միևնչև ցայսօր ժամանակի. և ոչ ոք որսաց զնա միևնչև ցայսօր ժամանակի: Բազում և այլ զօրութիւնս առնէր և նշանս անշափս:

Իբրև բազում կարգս ուղղութեան թողոյր 'ի գաւառն յայնոսիկ սուրբն Եպիփան. իսկ նա կտա ընդ իւր զաշակերտսն իւր արս միանձունս լեանակաւս անապատականս, արս հինգ հարիւր, երթալ զնալ յերկիրն Յունաց: Եւ մինչ ղեռ երթային, 'ի ճանապարհին դիպեցաւ նոցա կին մի. իբրև անցին ընդ կիներն, սկսաւ փորձել զնոսա Եպիփան, և ասէ. Իբրև զի՛ գեղեցիկ էր կիներն և վայելուչ: Ասէ մանուկ մի յաշակերտաց⁵² անտի. Կիներ, զոր դու գովեցեր, միականի էր: Եւ ասէ սուրբն Եպիփան. Դու բնաւ ընդէ՛ր նայեցար տեսանել զերեսս նորա. տեսանէ՛ս զի խորհուրդի շարք կան 'ի քեզ: Եւ անդէն մեկնեաց զմանուկն յիւրմէ, և հալածեաց զնա: Եւ ինքն չոգաւ եմուտ 'ի ծով մեծ, և նաւօք

Երանելի սուրբ Եպիփանը սուրբ Շաղխաայի ընկերն էր եղել և մեծն Գանիէլի աշակերտը. սա էլ մանկութեանից ի վեր սնվել էր անապատում: Ներսես մեծ Բահանայապետի մահից հետո եկավ բնակեցավ Մեծ Մոփսում, Մամբրե կոչված տեղի անապատում. Մամուշեղ անունով գետի վրա: Նա բնակում էր Բարանձավներում և շարունակ լինում էր անապատի գազանների հետ. նրա մտտ ժողովում էին արջեր և ինձեր: Նա միշտ լինում էր անապատում, մեծամեծ նշաններ և սխանչելիքներ էր գործում, շատ մոլորյալներ հեթանոսությունից Բիստոնեություն էր դարձնում, Մոփս երկիրը լցնում էր վաներով, ուսուցիչներ էր նշանակում Մոփսի ամբողջ երկրում. սուրբ Եպիփանը Մոփսի երկրի համար լոյս էր դառնում, մեծապես լուսավորում էր ժողովուրդը:

Անցնում էր նաև Աղձնյաց երկիրը, նրանց էլ լուսավորում էր, Աղձնյաց երկիրը լցնում էր վաներով, և մի վկայաբան էր շինում Տիգրանակերտ քաղաքում, և սրբերի հիշատակն էին այնտեղ կատարում, որ նրանց բարեխոսությամբ աշխարհը փրկվի, ինքն էլ նշաններ էր կատարում և դառնում զնում էր իւր կացարանը: Եվ Մամուշեղ գետի մոտ մի աղբյուր կար, որի ակունքից շատ ձուկ էր դուրս գալիս, և շատ մարդիկ այդ ձկները բռնում օգտվում էին: Մի անգամ երկու եղբայր ձկան պատճառով իրար հետ կովեցին, և մեկը մյուսին սպանեց: Երբ Եպիփանը այս բանը լսեց՝ ասաց. «Այսուհետև ոչ ոք այդտեղից ձուկ չուտե»: Եվ իսկույն այդ տեղի ձուկը դառնացավ, լեղիի նման դառնացավ միևնչև այսօր, և ոչ ոք միևնչև այսօր այդ տեղից ձուկ չէ որսում: Ուրիշ անթիվ զօրություններ ու նշաններ էր կատարում:

Այդ զավատներում սուրբ Եպիփանը շատ ուղղության կարգեր հաստատեց: Հետո նա առավ իւր աշակերտներին.— լեռնաբնակ անապատական մեծակյաց մարդիկ, հինգ հարյուր հոգի,— և նախապահ ընկավ Հունաց աշխարհը զնայու: Մինչ զնում էին՝ ճանապարհին նրանց մի կին հանդիպեց: Երբ այդ կնոջ մոտով անցան՝ Եպիփանը սկսեց փորձել աշակերտներին և ասաց. «Վա՛հ, ի՛նչ գեղեցիկ ու վայելուչ կին էր»: Նրա աշակերտներից մանկահասակ մեկն ասաց. «Քո զոված կինն էր»: Նրա աշակերտներն ասաց. «Ի՞նչ դու ինչո՞ւ նրա կնոջ մի աշխարհ կույր էր»: Սուրբն Եպիփան ասաց. «Ի՞նչ դու ինչո՞ւ նրա վրա նայեցիր որ երեսը տեսնես, քեզ մեջ ուրեմն շար խորհուրդներ կան»: Անմիջապես այդ մանուկին իրանից հալածեց, հեռացրեց: Ինքը եկավ մեծ ծովի մոտ, նավերով անցան հասան մի անապատ կղզի: Այդ

անցին յանապատ 'ի կղզիս. և ունէր զկղզին զայն օձից քազմութիւնք,
և էին յայնմ կղզոց բնակեալ օձք իժք և ֆարքք, բազում գազանք դա-
ժանք թունաւորք: Եւ եղև իբրև շոգան, եհաս սուրբն Եպիփան 'ի կրղ-
զին յայն, մերժեցան անտի գազանքն, և բողին զկղզին և գնացին: Եւ
այնուհետև ոչինչ վնաս եղև նոցա 'ի կղզոցն յայնմիկ, այլ բնակեցան
անդ խաղաղութեամբ: Անդ եկեաց սուրբն Եպիփան, անդէն 'ի նմին
կղզոց հանգեաւ:

ԻԸ

ՅԱՂԱԳՍ ՄԵԾԱՄԵԾ ՆՇԱՆԱՅՆ ԵՒ ՍՔԱՆՁԵԼԵԱՅՆ, ՈՐ ԵՐԵՒՅՏԱՒ ՅԱՍՏՈՒԾՈՅ 'Ի
ՄԱՄՐԸՆ ՅԵՏ ԳՆԱՆՈՅՆ ԵՊԻՓԱՆՈՒ

Ապա իբրև գնայր սուրբն Եպիփան 'ի գաւառէն Մոփաց յիւրմէ
միանձնանոցէ՝ որ անուանեալ կոչի Մամբրէ, եթող անդ բազում եղ-
բարս միաբանս միահաւանս հաստացեալս կրօնաւորս քրիստոնէիցն,
լեառնականս նգնաւորս միանձունս. և 'ի վերայ նոցա երէց մի գլխա-
ւոր: Յայց էին 'ի նոցանէ ոմանք, որ բնաւ ամենեկին այլ ինչ կերակուր
չէր նաշակել նոցա 'ի մակութենէ իրեանց, բայց լոկ բանջար և ջուր.
և զհամ զինոյ զիտէին ոչ զիս'րդ լինի:

Եւ էր անդ եղբայր մի խստակրօն. որ մթին վարս վարէր. և ոչ նա-
շակէր ամենեկին 'ի բաժակէն կենարար փրկութեանն յուսոյն յարութեա-
նըն, այս ինքն, յարենէն տեսոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Չի ոչ կա-
րէր հաւատալ՝ թէ նշմարտիս արիւն իցէ Որդոյն աստուծոյ, յորժամ
ելանիցէ ի սեղանն աստուծոյ. այլ նմա զինի լոկ թուր թէ իցէ, վասն
այսորիկ վիճէր հանապազ ընդ բազումս: Իսկ եղև օր մի յատուց, իբրև
կատարէին անդ գլխորհուրդս գոնութեան պատարագին 'ի վկայանոցի
անդ յայնմիկ՝ զօր էր շինեալ սրբոյն Եպիփանու, յորժամ հանին զհացն
սրբութեան և զգինիին՝ արիւնանալ պատարագին 'ի վերայ սեղանոյն, և
կայր եղբայրն անհաւատ 'ի վկայանոցին: Եւ էրէցն էլեալ կայր 'ի վե-
րայ առաջի սրբոյ սեղանոյն. յորժամ յառաջ քան զմատուցանել զպա-
տարագն համբառնայր ձեռս էրէցն 'ի վերայ սեղանոյն, և ասէր:

Տէր աստուած զօրութեանց, որ արարի գամենայն յոչընչէ, և
ստեղծեր զմարդ 'ի հողոյ կենդանի և անապականացու. և անցին զհո-
յով պատուիրանօքդ, և անկան 'ի մահ՝ իրեանց պատուիրանագանցու-
թեամբն: Եւ արդ արդար դատաստանօք քով մերժեցեք զնոսա 'ի դրախ-
տէն փափկութեան յայս աշխարհ՝ ուտի ստեղծեր, և զբաւեցան լինել
ընդ մահապարտութեամբ. սակայն ոչ թողեր 'ի ձեռանէ, բարեբարդ

կղզին լինէր օձերով, իժեր և ֆարքեր էին բնակում այդ կղզում, այլ և
բազմաթիվ դաժան ու թունավոր գազաններ: Իսկ երբ սուրբն Եպիփան
եկավ նասավ այդ կղզին՝ գազանները այնտեղից ֆաշվեցին, կղզին
թողին ու գնացին: Այնուհետև այն կղզում նրանց ոչ մի վնաս չպա-
տանեց, խաղաղ ապրեցին այնտեղ: Այստեղ էլ ապրեց սուրբ Եպիփա-
նը և նույն կղզում վախճանեցաւ:

ԻԹ

ՄԵԾԱՄԵԾ ՆՇԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՍՔԱՆՁԵԼՈՒՄԵՐԻ ՄԱՍԻՆ. ՈՐՈՒՄ ԱՍՏՈՒՅ ԵՐԵՎԱՆ
ՄԱՄՐԸՆՈՒՄ՝ ԵՊԻՓԱՆԻ ԳՆԱՆՈՒՅ ՆՅՈՒ

Երբ սուրբն Եպիփան հեռանում էր Մոփաց գավառից, իր միայնա-
նացից, որ Մամբրէ էր կոչվում՝ այնտեղ թողեց շատ եղբայրներ—միա-
բաններ, միահավան հավատացյալ քրիստոնյա կրօնավորներ, լեռնա-
բնակ միանձն եզնավորներ և մի երեցի նրանց վրա գլխավոր նշանա-
կեց: Նրանց մեջ կային ոմանք, որ մանկությունից ի վեր բնավ ուրիշ
կերակուր չէին կերել քան լոկ բանջարեղեն և ջուր. զինու համն էլ չէին
առել, թե ինչպես է:

Նրանց մեջ կար մի խստակրօն եղբայր, որ մութ կյանք էր վարում
և բոլորովին հրաժարվում էր նաշակել հարսության հույսի կենարար
բաժակից, այսինքն մեր տեւ շիսուս Քրիստոսի արչունից: Որովհետև
նա չէր կարող հավատալ, թե երբ այդ (զինին) սուրբ սեղանն է բեր-
վում և քահանայի ձեռնով բաշխվում՝ իսկապես աստուծու որդու արյուն
է դառնում. այլ կարծում էր թե լոկ զինի է մնում. այս պատճառով էլ
հանախ վիճում էր շատերի հետ: Օրերից մեկում, երբ գոնութեան պա-
տարագի խորհուրդն էին կատարում այն վկայարանում, որ շինել էր
սուրբ Եպիփանը՝ և սուրբ հացն ու զինին բերին, պատարագի սեղանի
վրա դրին, որպեսզի արյուն դառնա՝ այդ թեքանավատ եղբայրն էլ
այնտեղ էր գտնվում, վկայարանում. երեցը ելել կանգնել էր սեղանի
ստաջ և նախան պատարագը մատուցանելը՝ ձեռները բարձրացնում էր
սեղանի վրա և ասում էր.—

«Ձորությունների տեւ աստված, որ բոլոր արարածները ոչեչից
ստեղծեցիր, մարդուն հողից ստեղծեցիր կենդանի և անապական.
մարդիկ քո պատվիրանը զանց արին և իրենց պատվիրանագանցության
պատճառով մահվան դատապարտվեցին, և դու արդար դատաստանով
նրանց դուրս արիր փափկության դրախտից այս աշխարհը, որի (նո-
ղից նրանց) ստեղծել էիր և նրանք դատապարտվեցին մահով մեռնելու:

աստուած, այլ տեսչութեամբ և շնորհօք միածնիդ քո վերստին ծնընդեամբ նորոգեցեր զստեղծուածս քո. և բազում կերպարանօք այցելու եղեր արարածոց քոց: Առաջեցեր զմարգարէս, արարեւ զօրութիւնս ազգի ազգի նշանս 'ի ձեռն սրբոց քոց' որք յազգս ազգս իւրեանց հանոյ եղեն առաջի քո, ետուր զօրէնս յօգնականութիւն, առաջեցեր հրեշտակս վերակացու: Իսկ իբրև եկն կատարած ժամանակաց, խօսեցար ընդ մեզ միածին որդովդ քո՝ որով զաշխարհս արարեւ, որ է պատկեր փառաց քոց և կերպարանք էութեան քո, և կրէ զամենայն բանի զօրութեամբ. որ ոչ ինչ յափշտակեաց զէական շօրն զբնութեանն հաւասար պատիւ անձինն, այլ աստուածն յափտեանական 'ի յերկրի երևեցաւ, ընդ մարդկան շրջեցաւ, 'ի սրբոյ կուսէն մարմնացաւ, զկերպարանս ծառայի էառ, և եղև 'ի նմանութիւն տկարութեանս մերոյ, զի արացէ զմեզ նմանակիցս փառաց իւրոց: Այ յամենայն զայրակողութեանց և յամենայն մոլորութենէ փրկեցեր զմեզ. և բարձեւ յամենայն երկրէ զանյուսութիւն թերահաւատութեան, և ետուր զյուսոյ զհաւատս յարութեան ամենայն քոց արարածոց, որոց և զնմանութիւն պատկերի կերպարանաց քոց շնորհեցեր: Եւ հաւատովքն, զոր ետուր զօրանայ 'ի մարդիկ. զամենեւեան առ հասարակ միանգամայն կեցուցեր շնորհելով. զի ոչ էթէ վասն արդարութեանց ինչ մերոց, զի ոչ ինչ արարաք զբարիս 'ի վերայ երկրի. այլ վասն ողորմութեան և գթութեան քո՝ զոր սփռեցեր 'ի մեզ՝ համարձակիմք խնդրել 'ի սրտագիտէդ, որ լնենս զսիրտս և զերիկամունս որդոց մարդկան: 'Իս, տէր, սրտագէտ յամենայնի, դու զիսես զնշմարտութեան զվաստակոց զառնս զայսորիկ. զի խստամբերութեամբ վարի 'ի վարս վաստակոց իւրոց, և չիք հաւատք 'ի սմա. արդ յանկ 'ի սա հաւատս քան զհատ մանանխոյ, զի մի՛ կորիցէ անձն սորա: Հովիս քաջ, որ ելերդ 'ի խնդիր ոչխարին կորուսելոյ, և եղիր զանձն քո 'ի վերայ խաշանց քոց, արդ և զսա փրկեա 'ի թերահավատութենէս՝ յոր ըմբռնեալս է, զի մի՛ յափշտակեացէ թշնամին զանձն սորա, և քո ստեղծուածս և նմանութիւն կերպարանացս յայսպէս կանութիւն յափտեանական կորստեան մատենեցի:

Եւ զայս աղօթս մատուցանէր էրէցն յառաջ քան զմատուցանելն պատարագին. և յետ այսորիկ մատուց կատարեաց զպատարագամատուցն զամենայն: Իբրև ասաց. Հայր մեր՝ որ յերկինս, եղ ծուր և կայր յաղօթս յերկար: Եւ մինչ դեռ եղեալ էր նորա ծուր և կայր յաղօթս, և կայր եղբայրն թերահաւատ 'ի յատն, 'ի խոնարհ 'ի բեմէն նայէր ի սեղանն, սկսաւ տեսանել մեծամեծ սեանչելիս աշօք բացօք իւրով: Քանզի տեսանէր զԲրիստոս, զի իջեալ կայր 'ի վերայ սեղանոյն. և բացեալ էր իւր զվէրսն 'ի կողմանէ. զոր 'ի կողսն զեղարդեամբն խոցեցին. և

Բայց դու, բարեբար աստված, նրանց ձեռքից շքողիր, այլ քո միածնի խնամովք ու շնորհովք քո ստեղծածները Երկրոց ծնունդով նորոգեցիր և շատ կերպարաններով այցելու եղար քո արարածներին: Մարգարեներ ուղարկեցիր, տեսակ տեսակ զօրություններ ու նշաններ գործեցիր քո սրբերի ձեռով, որոնք լեզ հանելի եղան, օրենքներ արժեք օգնության համար, հրեշտակներ ուղարկեցիր վերակացության համար: Իսկ երբ ժամանակների վերջը հասավ մեզ հետ խոսեցիր քո միածին որդու միջոցով, որի հետ աշխարհն ստեղծեցիր, որ պատկեր է քո փառքի, կերպարան է քո Լուսյան, որ կրում է ամեն ինչ զօրավոր խոսքով, որ ոչինչ չհափշտակեց հոր էական բնությունից իր անձի պատվի համար, այլ հավիտենական աստվածը երկրի վրա երևեց. մարդկանց հետ շրջեցավ, սուրբ կույսից մարմնացավ, ծառայի կերպարանն առավ և մեր տկարության նմանեցավ, որպեսզի մեզ նմանակից զարձն իր փառքին: 'Իս մեզ փրկեցիր ամեն տեսակ զայրակությունից և մոլորությունից, աշխարհից վերացրիր որևէ անհույս թերահավատություն և քո բոլոր արարածներին շնորհեցիր հարության հույս և հավատ և նմանություն քո պատկերին ու կերպարանին, և բոլորին առհասարակ կյանք շնորհեցիր այն հավատով, որը զօրացրիր մարդկանց մեզ: (Այս բոլորն արիր) ոչ թե մեր որևէ արդարության համար, որովհետև մենք աշխարհիս վրա ոչ մի բարիք չենք գործել, այլ քո ողորմության և գթության շնորհով, որ մեր վրա սփռեցիր՝ համարձակում ենք խնդրել սրտագեղիցդ, որ լննում ես մարդկանց սրտերն ու երիկամունքը, դու տես, որ բոլորի սրտերը գիտես, դու նախաշում ես այս մարդու նշմարխոն զնությունները, որ խստակյաց կյանք է վարում իր ճշմարտական կյանքում, սակայն սրտ մեջ պակասում է հավատը. արդ՝ տո՛ւր սրտն հավատ մի մանանելիսի հատի շափ¹⁹³, որպեսզի չկորչի: Ո՛վ քաջ հովիվ, որ դուրս եկար կտրած ոչխարը փնտրելու, որ քո անձը դիր քո խաշիներին վրա՝ սրան ևս փրկի՛ր թերահավատությունից, որով բռնված է, որպեսզի թշնամին սրան չհափշտակի և այս քո ստեղծածն, որ քո կերպարանի նմանությունն է կրում՝ հավիտենական կորուստի չմատնվի»:

Այս աղօթքն արավ երեքը պատարագը մատուցանելուց առաջ, հետո սկսեց պատարագը և ամբողջ պատարագամատուցը վերջացրեց: Երբ նա ասաց «Հայր մեր, որ յերկինս ես»՝ ծունկ չոգեց և երկար աղօթք էր անում: Եվ մինչ նա ծունկ չոգած աղօթք էր անում՝ թերահավատ եղբայրը ոտի կանգնած՝ ներկից՝ բեմից նայում էր դեպի սեղանը և բաց աչքերով մեծամեծ սեանչելիս սկսեց տեսնել: Նա տեսնում էր Քրիստոսին, որ իջել էր սեղանի վրա, բացել էր կողքի վերքը, որ զեղարդով խոցելուց էր գոյացել, և կողքի վերքիցը արշուր կար-

ի վիճակը կողմնակա արժանի ցնցողական հոսք էր բաժակ անդր պատարագին, որ եղեալ էր ի վերայ սեղանոյն: Իսկ իբրև էտես զայս եղբայրն թերահաւատ կրօնաւորն, զարեւոյեալ զողացեալ խողովեալ տազնապէալ յերկիր կործանեալ կայր. ի բերան հարեալ, պարտեալ թալացեալ ոգին սպառեալ յինքնէն:

Ապա երէցն յարուցեալ կատարեաց զգործ սրբութեան պատարագին. իջուցեալ զսրբութիւն օրինացն ի բնմբէն, ետես զեղբայրն զի յերկիր կործանեալ թալացեալ կայր: Իբր ետ ում տալ էր զօրէնսն, և եհան զմնացորդսն ի սեղանն, ապա ինքն մատուցեալ բուռն հարկանէր զեկրօրէն. և տեսանէր, զի նա թալացեալ պակուցեալ կայր ի գետնին: Ապա ջուր արկանէր ընդ բերանսն. իսկ նա ուրեմն եբէր զոգի. և զգաստացեալ, մատեալ եկաց պատմեաց զմեծամեծ սմանչելիսն՝ զոր ինչ էտեսն: Ապա կամեցաւ սալ նմա երէցն ի սրբութեանն անտի օրինացն. իսկ եղբայրն շհաւանեալ շառնոյր յանձն, վասն զի անարժան համարէր զանձն իւր: Այլ հոր հատեալ անձինն, ի ներքս իջեալ, զեւթն ամ ապաշխարեալ զթերահաւատութիւն մեղաց իւրոց. և յետ եւթն ամին ապա զանձն արժանի ապաշխարութեան համարէր. ելանէլ լսոնուլ ընդ օրէնսն հաւասարել: Սակայն ի նոյն հոր իջուցեալ զանձն իւր զամենայն ատուս կենաց իւրոց, մինչև ի նմին հոր վաղճանեցաւ եղբայրն: Ապա և նոյն երէցն հանգեալ, և ի միասին երկոգին եղան ի ներքս ի վկայանոցին, ուր սմանչելիք երևեցան յեղբայրանոցին Յպիփանու:

ԻՔ.

ՅԱՂԱԳՍ ՅՈՒՍԿԱՆ՝ ՈՐ ԷՐ Ի ԶԱԲԱԿԷ ԱՂԲԻԱՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, ԶՈՐ ԿԱՅՈՅՑ ՓՈԽԱՆԱԿ ՆԵՐՍԵՍԻ ԹԱԳԱՆՈՐԸ ՊԱՊ ՅԻՐՈՅ ԿԱՄԱՏ՝ ԱՌԱՆՑ ՄԵԾ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԳԵՏԻՆ ԿԵՍԱՐՈՒ. ԵՒ ՎԱՍՆ ԱՅՍՈՐԻԿ ԲԱՐՁԱՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԶԱՅՐԱՊԵՏԱՆ ԶԱՅՈՅ ԶԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ ԶԵՆՆԱԻՐԵԼ

Եղև յետ մահուանն հայրապետին ներսէսի կացոյց թագաւորն Պապ զՅուսիկ Եպիսկոպոս, որ էր ի վառակէ Աղբիանոս Եպիսկոպոսին Մանազկերտոյ: Ետ հրաման ունել նմա զտեղի հայրապետացն, իշխել փոխանակ նորա՝ զոր սպան. և էր նա փոխանակ նորա: Բայց լուս Եպիսկոպոսապետն Կեսարու՝ թէ սպանին զմեծ հայրապետն ներսէս, և փոխանակ նորա տեղի նորուն զոր կացուցին զՅուսիկ՝ առանց նորա հրամանի եղեալ, զի ոչ որպէս սովոր էին առ հայրապետն տանել ի Կեսարիա ի ձեռնադրութիւն:

կըթելով հոսում էր պատարագի բաժակի մեջ, որ դրված էր սեղանի վրա: Թերահավատ կրօնավոր եղբայր այս որ տեսավ՝ զարեւոյեց ու յողաց. հուզված, շփոթված գետին կործանվեց, բերանը կարկամած, ուժասպառ, շնչասպառ ուշաթափ եղավ:

Իսկ երեցը (աղոթից) վեր կենալով՝ սուրբ պատարագի խորհուրդը վերջացրեց և երբ սուրբ օրենքը բնմից իջեցնում էր՝ տեսավ այն եղբորը, որ ուշաթափ ընկած էր գետին: Երբ սրբությունը տվեց ում որ սկսեմ էր, ապա մնացորդը դարձյալ տարավ սեղանի վրա դրեց և ներքն իջեցելով բռնեց եղբորից, տեսավ որ ուշագնաց ընկած է գետնի վրա: Ջուրը բերեց, բերանին սրսկեց, երբ նա վերջապես շունչ փառեց և ուշիկ եկավ՝ վեր կացավ ու պատմեց իր տեսած սմանչելիքը: Ապա երեցը կամեցավ սուրբ օրենքով նրան նաշակել, բայց նա հանձն շառավ, շհաւանայնեց, որովհետև իրեն անարժան էր համարում: Այլ նա իր համար մի նոր փորեց և մեջը մտնելով յոթը տարի ապաշխարեց իր թերահավատության մեղքը, և յոթը տարուց հետո համարեց որ իր ապաշխարությունը արժանացել է (թողության), դուրս էր գալիս ուրիշներին հետ միասին հաղորդվելու: Բայց էլի նույն հորն էր իջնում բոլոր իր կյանքի օրերում և նույն հորումն էլ այդ եղբայրը վախճանեցավ: Ապա երեցն էլ վախճանեցավ, և երկուսը միասին այն վկայարանի ներսը դրվեցին, Նպիփանի եղբայրանոցում, որտեղ այս սմանչելիքն էրևեց:

ԻՔ.

ՀՈՒՍԿԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԱՂԲԻԱՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՏՈՂՄԻՑ ԷՐ, ԵՎ ՈՐԻՆ ՊԱՊ ԹԱԳԱՎՈՐԸ ՆԵՐՍԵՍԻ ՓՈԽԱՆԱԿ ՆՇԱՆԱԿԵՑ ԻՐ ԿԱՄՔՈՎ ԱՌԱՆՑ ԿԵՍԱՐՈՍՅԵՒ ՄԵԾ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԳԵՏԻ, ՈՐԻ ՊԵՏՅԱՆՈՎ ԱՅՆՈՒՇԵՏԵՎ ԶԱՅՈՅ ԿԱՊՈՂԻԿՈՍՆԵՐԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԶԵՆՆԱԻՐԵԼՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԵԳԱՐԵՑ

Ներսես հայրապետի մահից հետո Պապ թագավորը Հուսիկ Եպիսկոպոսին նշանակեց, որ Մանազկերտի Աղբիանոս Եպիսկոպոսի տոնից էր, և նրան հրամայեց հայրապետների տեղը բռնել և իշխել իր սպանած (Ներսեսի) տեղ, և նա եղավ (Ներսեսի) փոխանակ:

Բայց Կեսարիայի Եպիսկոպոսապետը լսեց, թե մեծ Ներսես հայրապետին սպանեցին և նրա փոխանակ նշանակեցին Հուսիկին, քանզի իր հրամանի՝ հակառակ նախկին սովորության, որ Կեսարիայի հայրապետի մոտ էին տանում ձեռնադրության համար: Այս բանի պատճառով

Եւ իբրս այս մեծ զարմանալով ցասման եզեայ հայրապետին Կեսարու վասն բանիս այսորիկ, և եղև ժողով եպիսկոպոսացն սիննողոսին նահանգին Կեսարու առանց հայրապետին. և գրեցին թուղթ ցասմամբ մեծապէս: Եւ նոյնպէս և գրեցին թուղթ առ քազատուն Պապ, և լուծին զիշխանութիւնն կարողիկոսութեանն. զի որ լիցին հայրապետ Հայոց, նա դրանն աւժանի իշխեսցէ՝ գիացն օրհնել. և մի՛ իշխեսցէ ձեռնադրել զեպիսկոպոսն Հայոց, որպէս սովորութիւն էր ՚ի բնէ: Եւ յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւնն Հայոց զեպիսկոպոսն ձեռնադրել. այլ որ լինէին եպիսկոպոս մաննայն զաւառաց զաւառաց Հայոց և կողմանց կողմանց. այնուհետև յայնմ հետէ որ միանգամ լինէին եպիսկոպոս սահմանացն Հայոց, երբայիւն ՚ի Բաղաբն կեսարացոց և անդ լինէին եպիսկոպոս: Վասն զի յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւն յերկրէն Հայոց, այնու հետև ոչ իշխէին եպիսկոպոս ձեռնադրել. բայց որ լինէր աւագ եպիսկոպոսացն, ՚ի վերոյ միայն նստէր. և հաց օրհնէր քազատուացն: Եւ սա Իրիստոնեայ, բայց համարձակութեամբ յանդիմանութեամբ ինչ ընդ ումեք շիշխէր բարբառել. կամ զի երկշտ էր և հաւան, և ըստ կամաց քազատուին միայն ունէր զպատիւն, և կայր ՚ի յորութեան և ՚ի հանդարտութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

Է

ՅԱՎԱԳՅ ՍԳՈՅՆ, ՈՐՊԷՍ ՍԳԱՅՆ ԶՆԱՅՐԱՊԵՏՆ ԵՆՐՄԷՍ, ԵՒ ԼԵՆԻՆ ԶՆՄԱՆԷ ԿԱՔՈՂԻ

Ապա յետ սպանանելոյն Պապայ զսուրբ հայրապետն Ներսէս. տխրեցաւ ամենայն մարդ խոր տրտմութեամբ, և ամենայն մարդ երկրին Հայոց հաւանկին խօսէին և ասէին. Բարձեալ են արդ փառք Հայոց, զի բարձաւ արդարն աստուծոյ յայսմ երկրէ: Խօսէին իշխանն և նախարարն, և ասէին. Գիտեմք արդ թէ կորեաւ երկիրս մեր. զի ա՞րդ հեղաւ արիւն արդար ՚ի տարապարտոց, մանաւանդ զի վասն աստուծոյ սպանաւ: Եւ խօսէր Մուշեղ սպարապետն Հայոց և ասէր. Սրբոյն աստուծոյ հեղաւ արիւն ՚ի տարապարտոց. այսուհետև ես ոչ կարեմ երբայ ՚ի վերայ թշնամեաց, և ոչ նիզակ ումեք ուղղել: Զի գիտեմ եթէ եթոզ աստուած ՚ի ձեռանէ զմեզ. և լինալ եմք, և ոչ կարեմք համբառնալ զզոլոխս մեր. զի գիտեմ ես՝ եթէ շիք յաղբութիւն ՚ի վերայ թշնամեաց երկրիս Հայոց. յաղթից նորա էր յաղբութիւն որ մեռան, և ազգի նոցա: Եվ սգային ամենայն ազատ և շինականք ծագէ ՚ի ծագ ամենայն սահմանաց երկրին Հայոց, ազատ և շինականք ամենայն բնակիչք տանն Քորզումայ, հայ լեզուն առ հասարակ:

նով Կեսարիայի հայրապետը շատ զայրացավ: Կեսարիայի նահանգի եպիսկոպոսների սյուննողոսական¹⁹⁴ ժողով զամարվեց. որ ցասման լից թուղթ գրեց (Հուսիկ) հայրապետին¹⁹⁵: Խույնալես թուղթ գրեցին Պապ քազավորին և (Հայոց) կաթողիկոսների իշխանությունը լուծեցին, (սահմանելով), որ ով որ Հայոց հայրապետ լինի՝ նա իրավունք ունենա քազավորի սեղանի հացը օրհնել, բայց իրավունք չունենա Հայաստանի համար եպիսկոպոսներ ձեռնադրել, ինչպես ի բն սովորություն էր: Այդ ժամանակից վերացավ Հայոց (կաթողիկոսների) իրավունքը եպիսկոպոսներ ձեռնադրելու. և այնուհետև Հայաստանի բոլոր զավաններից ու կողմերից, որոնք առ եպիսկոպոս էին լինելու՝ գնում էին Կեսարացոց Բաղաբ և այնտեղ ձեռնադրվում էին եպիսկոպոս, որովհետև այդ ժամանակից Հայոց աշխարհից վերացավ այդ իրավունքը, և այնուհետև չէին համարձակում եպիսկոպոսներ ձեռնադրել. բայց նա, որ եպիսկոպոսների մեջ ավագն էր՝ միայն վերով էր նստում և քազավորների սեղանն էր օրհնում: Իսկ սա (Հուսիկը) Իրիստոնյա մարդ էր, բայց չէր համարձակում հանդիմանել մեկին, որովհետև երկշտ էր և համակերպող, որովհետև միայն քազավորի կամքով ունեւ իր պատիվը. և լուռ ու հանդարտ մնում էր իր կյանքի բոլոր օրերում:

Է

ՔԵ ԻՆԶՊԵՍ ՍԳՈՅՄ ԷՆՆ ԵՆՐՄԵՍ ԶԱՅՐԱՊԵՏՆ ԵՎ ԵՐԱ ԿԱՔՈՅՑ ՔԱՅՈՒՄ

Երբ Պապը սուրբ Ներսես հայրապետին սպանեց՝ այնուհետև ամեն մարդ խոր տրտմության մեջ ընկավ. Հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ միաբան խոսում էին և ասում. «Հայոց փառքը կորավ, աստուծու արդար մեր աշխարհից վերացավ»: Իշխաններն ու նախարարներն էլ ասում էին. «Այժմ գիտեմք, որ մեր աշխարհը կորավ, որովհետև անմեղ տեղը արդար արյուն քափվեց, մանավանդ որ նա աստուծու համար մեռավ»: Մուշեղ Հայոց սպարապետն էլ ասում էր. «Աստուծու սրբի արյունը անմեղ տեղը քափվեց. այսուհետև ես չեմ կարող թշնամու դեմ գեալ, կամ մեկի դեմ նիզակ բանեցնել: Որովհետև գիտեմ, որ աստված մեզ ձեռնիցը բողբեց, մենք լվված ենք և չենք կարողանա զլուխներս վեր բարձրացնել. ես գիտեմ, որ այսուհետև հաշոգություն էլ չի լինելու Հայոց աշխարհի թշնամիների դեմ, որովհետև մեր հաղթությունը նա ազոբից էր՝ որ մեռավ, և նրա տոհմի»: Եվ Հայաստանի բոլոր սահմաններում, ծայրե ծայր, սգում էին նրան ազնվականներն ու շինականները, Քորզումի տան բոլոր բնակիչները, առհասարակ հայ լեզվով խոսող մարդիկ:

ՅԱՂԱԿՍ ԹԷ ՈՐՊԵՍ ԶԿՆԻ ՄԻՈՒՆԻՈՅԸ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԵՆՐՍԻՍԻ, ԵՒ ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ Ի ԿԱՆԱՆԵՑ ՄՏԵԱԼ ՏԱՊԱԼԱՅՑ ԹԱԳԱՌՈՐ, ՊԱՊ ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԵՒԵԱԼ ԿՐՈՏԱ ԿԱՆՈՒԵՑ՝ ՈՐ ԻՆՉ ԵՊԱՆ Ի ԵՆՐՍԻՍԷ ԱՌ ԿԵՆԳԱՆՈՒԹԵԱՄԵ ԵՆՐԱ Ի ԿՄԱՆԵՆ

Իսկ թագաւորն Հայոց Պապ զի թէպէտ և սպան զհայրապետն աշխարհին Հայոց զՆերսէս, սակայն ոչ յագեցաւ մահաւամբ նորա, այլ շանայր այսպէս՝ թէ զինչ միանգամ կարգի իցեն ուղղութեան ՚ի Ներսիսի եղեալ յեկեղեցոյն, եղծեսցէ և խանգարեսցէ: Եւ սկսաւ նախանձ վարել ընդդէմ յառաջագոյն կանոնելոցն ՚ի նմանէ. և սկսաւ հրաման տալ յայտնապէս յաշխարհին աւերել զայրենացսն և զորբանոցսն՝ զոր շինեալ էր Ներսէս ՚ի գաւառս գաւառս, և աւերել զկուստատանսն ՚ի գաւառս գաւառս և յաւանս յաւանս պարսպեայս և ամրացեալս՝ որ նորին Ներսիսի էր շինեալ վասն ամրապահս առանձնոցն⁵³ զգոյշութեան: Քանզի յիւրում կենդանութեան երանելոյն Ներսիսի էր շինեալ. շինեաց զայս կուսատանս յամենայն գաւառս. զի որ միանգամ կուսանէ և հաւատացեալք իցեն՝ անգր ժողովեցին ՚ի պահս և յաղօթս, և կերակրել յաշխարհի և յիւրաքանչիւր ընտանեաց: Զայն աւերել հրամայլ Պապ թագաւորն, և զկուսանսն հաւատացեալս տայր հրաման ՚ի խառնակութիւն պղծութեան:

Եւ յամենայն աւանս էր շինեալ նորին Ներսիսի և հիւանդանոցս, յամենայն կողմանց և ռոնիկս և դարմանս կարգեալս, և արս հաւատարիմս թողեալ տեսուչս հիւանդացն և աղիատացն. նոյնպէս և այլնոցիկ յանձն արարեալ որք երկիրածին էին յաստուծոյ, որք դատաստանացն յախտենականացն և զայտնանն Քրիստոսի սպասէին: Զվերակացուն հալածէր թագաւորն յիւրաքանչիւր տեսչութենէ. և զտեղիսն ՚ի՝ բաց աւերէր: Զոր վերակացուն կարգեալ էր յաղագս շխարհացն և աղիատաց տեսուչ, զնոսա ՚ի բաց հալածէր. և հրաման տայր ամենայն աշխարհի իշխանութեանն յիւրոյ: Աղիաւսն բայց եթէ ՚ի մոյր էլցեն. այլ անգր ոք ինչ մի իշխեսցէ տանել, եթէ ոչ նոքա կէտսցեն ժոտեցեն աղաչեսցեն, ապա թէ գտանել հազիւ ինչ կարացեն: Եւ զկարգս պտղոյն և զտասանորդացն՝ որ ՚ի նախնեացն կարգեալ սովորութիւն էր տալ յեկեղեցին, վասն այնորիկ հանէր հրաման ընդ աշխարհ՝ զի մի՛ ոք տացէ:

Եւ յաւարսն Ներսիսի հայրապետին ոչ ոք իշխէր ՚ի նմանէ հանել կամ թողուլ զկին իւր գամուսին յամենայն երկիրն Հայոց, զոր միանգամ Բողով կամ պսակաւ հարսանեացն օրհնութեամբ առեալ էր. և ոչ այլ առնել միւսանգամ իշխէր ոք համարձակել: Եթէ յանկարծ մե-

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՆՐՍԻՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՄԵՐԵՆԻՈՅԸ ՀԵՏՈ ՊԱՊ ԹԱԳԱՎՈՐԸ ԵՄԿԱՆՉՈՅ ԵՆՐՍԻՍԷ, ՏԱՊԱԼԱՅՑ ԱՅՆ ԲՈՒՐ ԿԱՐԿ ՈՒ ԿԱՆՈՒՆԸ, ՈՐ ՍՄԱՆՄԱՆՆ ԷՐ ԵՆՐՍԻՍԸ ԵՐ ԿԵՆԳԱՆՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ:

Իսկ Հայոց Պապ թագաւորը թեպետև սպանեց Հայոց աշխարհի Ներսես հայրապետին, բայց նրա մահովը շնագեցավ. այլ շան էր անում խանգարել ու ոչնչացնել ուղղութեան այն բոլոր կարգերը, որ Ներսեսը սահմանել էր եկեղեցում: Եվ սկսեց նախանձով վարվել նրա ստաբուլոց դեմ կանոնների նկատմամբ: Հայտնապէս հրաման տվեց աշխարհին՝ ավերել որբանոցներն ու այրիների ապաստանները, որ շինել էր Ներսեսը զանազան զավաններում. ավերել կուսանոցները զանազան զավաններում ու ավաններում, որ նույն Ներսեսն էր շինել ու պարսպաներով ամրացրել՝ առանձնացնելով⁵⁶ զգոյշ պահպանութեան համար: Որովհետև երանելի Ներսեսը իր կենդանութեան ժամանակ շինել էր այս կուսանոցները բոլոր զավաններում, որպէսզի բոլոր հավատաւոր կուսաներն⁵⁷ այնտեղ ժողովվեն, պահնցողութեամբ և աղքատի գրադվեն, իսկ նրանց ապրուստ տան աշխարհի և նրանց քնտանիքները: Պապ թագաւորը հրամայում էր այս կուսանոցներն ավերել, իսկ հավատաւոր կուսները հրամայում էր մատնել սյիղծ խառնակութեան:

Քարծայ նույն Ներսեսը հիվանդանոցներ էր հիմնել բոլոր կողմերում, սահմանել էր նրանց համար ուսեստ ու դարման, և հավատաւորի մարդիկ էր նշանակել հիվանդանոցներին ու աղիատներին տեսուչ. հանձնել էր այնպիսի մարդկանց, որոնք աստծու երկրպագներն էին և Քրիստոսի զայտնան և հավիտենական դատաստանի էին սպասում: Քագաւորը այս վերակացուներին դուրս էր անում իրենց պաշտոններից. և հիմնարկությունները հրամայում էր ավերել, ոչնչացնել: Նա շխարհների և աղիատների վրա նշանակված տեսուչ-վերակացուներին հալածում էր և իր իշխանութեան տակ եղած բոլոր աշխարհին հրաման էր տալիս— «Աղիատները թող դուրս գան մուսան, ոչ ոք համարձակի այնտեղ նրանց որևէ բան տանել. թող նրանք շրջեն, խնդրեն, աղաչեն, ապա թե մի ողորմութեան ստանան»: Պապի և տասանորդների կարգն⁵⁷ էլ, որ վաղուց ի վեր սովորութեան էր դարձած եկեղեցուն տալ՝ դրա վերաբերմամբ էլ ամբողջ աշխարհում հրաման հանեց, որ ոչ ոք չսա:

Ներսես հայրապետի օրերում՝ նրա անից ոչ ոք չէր համարձակում Հայոց աշխարհում մեկի կինը խլել և թողնել իր կին ամուսինը, որ առել էր Բողով և հարսանիքի պսակով ու օրհնութեամբ, և ուրիշ կին առնել չէր համարձակում: Ներսեսի օրերում եթէ հանկարծ մեկը մե-

ուանէր ո՛ք, ոչ ոք իշխէր անյուսութեամբ արտաօրոյ կարգի կանոնի եկեղեցւոյ լայ զմեռեալն. և ոչ կո՛ծ ոք զնէր կամ աշխարհնս մեռելոյն, և ոչ ձայնս ոք արկանէր ՚ի վերայ մեռելոյն յաւուրսն Ներսիսի. այլ լոկ արտաստօք և բստ արժանի սաղմոսիք և օրհնութեամբ, կանթեղօք և մոմեղի՛նօք լուցելովք զմեռեալսն յաղարկէին: Իսկ յետ մահուան նորա այնոմեռեալ ամենայն մարդ առին հրաման համարձակութեամբ ՚ի թագաւորէն, թողոյ զկանայս զամուսինս իւրեանց. էր զի մի այլ տասն կին փոխէր. և առ հասարակ յանօրէնութիւն դարձան միանգամայն: Ապա յետ մահուան Ներսիսի յորժամ զմեռեալսն լային, փողովք և փանդոք և վնօք զկոծսն պարուցն կախեցով, զտիգան հատեալս, զերեսս պատառեալս, արք և կանայք պղծութեամբ նիւաղութեամբ պարուք զէ՛մ ընդ զէ՛մ հարկանելով, և կամ ասիս հարկանելով, զմեռեալսն յաղարկէին:

Իսկ յամսն Ներսիսի զաղբասս բճաւ ամենեկն ՚ի մոյր ոչ տեսանէր ընդ ամենայն սահմանսն Հայոց. այլ անդէն ՚ի հանգստեան նոցին, այս ինքն յօրկանոցսն, ամենայն մարդիկ տանէին զամենայն պիտոյս նոցա. անդէն իսկ անկարօտ յամենայն ումեք լցեալ էին: Իսկ յետ մահուն Բանանայապետին թէ առնէր ոք հանգիստ աղբատացն, մեծ պատիժս կրէր ՚ի թագաւորէն:

Իսկ յաւուրսն Ներսիսի ընդ երկիրն Հայոց կարգք պաշտաման եկեղեցւոյն մեծապէս պայծառացեալ էր, և բազմութիւն սրբոց պաշտօնէիցն կանոնելոցն: Եւ յիշատակ սրբոց վկայից յաւուրս նորա յամենայն տեղիս Հայոց մեծախումբ ժողովք հանապաղ պայծառանային, և պատիւ հարցն եպիսկոպոսաց յամենայն գաւառս Հայոց յանախէր բստ արժանի իւրեանց. և կարգք վանականաց և ՚ի շէնս և յանշէնս առ հասարակ ծաղկեալ: Այլ ամենայն եղծեալ ապականեալ խանգարեցաւ յետ մահուան նորա:

Իսկ յաւուրս Բանանայապետութեանն Ներսիսի ամենայն գաւառք Հայոց յամենայն ՚ի շէնս և ՚ի՛ գեղս յամենայն կողմանս Հայոց առ հասարակ ՚ի հրամանէ Բանանայապետին էին շինեալ օտարատունք հիւանդանոցք օտարանոցք. և ամենայն մարդիկք երկրին Հայոց էին պտղաբերք և ողորմածք առ ՚ի յիշել զաղբատս և զնեղեալս զտառապեալս և զօտարս, զհարստահարս, զնշողեհս, զպանդոխտս, զհիւրս զանցաւորս. և էր նոցա կարգեալ վերակացոս սրբոյն Ներսիսի, և դարմանս ՚ի տեղեաց տեղեաց: Իսկ յետ մահու նորա անբեռաց զայն ամենայն թագաւորն Պապ, և անարգեաց զպատիւ եկեղեցւոյ. և բազում ինչ կարգ և կանոնաց ուղղութեան յօրհեաւածոց՝ զոր էր հայրապետն Ներսէս, և անցեալ դարձեալ ի մոռացօնս զամենայն կարգեալն տապալէր: Յետ

նում էր՝ ոչ ոք չէր համարձակվում եկեղեցու կանոնից դուրս անուսուրյամբ մեռելի վրա լայ, կո՛ծ ու սուգ անել, ողբեր ասել մեռելի վրա, այլ լոկ արտաստիճօք, պատշաճ սաղմոսներով և օրհնություններով, կանթեղներով ու վառած մոմերով հուղարկավորում էին մեռելը: Իսկ նրա մահից հետո ամեն մարդ թագավորից հրաման ստացավ՝ համարձակուեն թողնել իրենց ամուսին կանանց. կար մարդ որ տասը կին էր փոխում և առհասարակ բոլորն անօրենության մեջ ընկան: 'Գարձյալ՝ Ներսեսի մահից հետո, երբ մեռելները ողբում էին՝ փողերով, փանդիտներով ու վիճերով¹⁰⁸ կո՛ծի պարեր էին բռնում, մարմիններ կտրած, երեսները պատառառած, կին և տղամարդ դեմ առ դեմ հիվաղակա՛ն պարեր խաղալով, ծափ զարնելով հուղարկավորում էին մեռելները:

Իսկ Ներսեսի տարիներին Հայաստանի բոլոր սահմաններում շէր կարելի տեսնել աղբատներին մուրալիս. այլ այն ժամանակ նրանց հանգստի տեղերը, այսինքն՝ ուրկանոցները բոլոր մարդիկ նրանց համար տեսնում էին այն ամենը, ինչ որ պե՛տ էր նրանց: Հենց այնտեղ նրանք առանց կարիքի ու լիացած էին: Իսկ Բանանայապետի մահից հետո եթե որե՛է մեկը աղբատներին հանգիստ էր տալիս, թագավորից մեծ պատիժներ էր կրում:

Ներսեսի օրերով Հայոց աշխարհում մեծապէս պայծառացած էին եկեղեցիներում պաշտամունքի կարգերը. կային կարգ ու կանոնի ենթարկված բազմաթիվ սուրբ սրբատոնյաներ: Նրա ժամանակ սուրբ վկաների հիշատակները Հայաստանի բոլոր տեղերում միշտ կատարվում էին պայծառությամբ, ժողովրդի մեծ բազմության ներկայությամբ: Հայր եպիսկոպոսների պատիվը Հայաստանի բոլոր գավառներում բարձր էր բստ նրանց արժանավորության: Վանականների կարգերը շէն ու անշէն տեղերում առհասարակ ծաղկած էին: Այս բոլորը նրա մահից հետո ապականվեց ու փշուցամ:

Ներսեսի Բանանայապետության ժամանակ Հայաստանի բոլոր գավառներում, շէններում և գյուղերում առհասարակ Բանանայապետի հրամանով շինված էին օտարանոցներ ու հիվանդանոցներ. և Հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ ողորմածությամբ սնունդ էին մատակարարում, հիշելով աղետներին, նեղված-տառապածներին, օտարներին, հարստահարվածներին, օտար երկրում և օտարի տան ապրողներին, անցորդ նյութերին: Նրանց վրա սուրբ Ներսեսը վերակացուներ էր նշանակել և ուտեստ ուղղել զանազան տեղերից: Իսկ նրա մահից հետո Պապ թագավորն այս ամենն ավերեց, եկեղեցու պատիվն անարգեց, Ներսես հայրապետի սահմանած շատ կարգերն ու բարեկարգությունները տապալեց ու մոռացության մատնեց: Նրա այս աշխարհից գնալուց հետո շատ

Նորա ելիցն յաշխարհէս բազում գաւառ՝ Հայոց և բազում մարդիկ ՚ի հնուրիւն զիսպաշտութեան դարձան, և ընդ բազում տեղիս Հայոց կուս կանգնեցին ՚ի համարձակութենէ թագաւորին Պապայ. զի ոչ գոյր յանդիմանիչ, և ոչ ո՛ր էր այն՝ յորմէ խիթային. զինչ և կամէին զորձել, համարձակութեամբ զորձէին. բազում պատկերս կանգնեալ, երկիր պագանէին:

Եւ հատ ևս յաբոննիս Պապ թագաւոր զհող եկեղեցոյն, զոր տունալ էր թագաւորին Տրդատայ առ մեծան Գրիգորի. Բահանայապետի ՚ի սպասս պաշտաման եկեղեցոյն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց: Զի յեւթն հարոյն զճիւղն հատանէր յաբոննիս, և զերկուսն միայն թողոյր երկուս հողս: Եւ ըստ հողոյն թողոյր երկուս երկուս առ զեւղ մի երէց և սարկաւագ, և զայն ՚ի սպասու կացուցանէր յիր ՚ի ծառայութեան զեղբարս և զորդիս երիցանցն և սարկաւագացն: Զի նմա այսպէս թուեցաւ՝ եթէ զայն շար ինչ կամացն հենուկս ներսիս առնիցէ՝ ՚ի կենդանեաց առ մեռեալս, վասն թշնամութեանն՝ զոր ունէր ընդ նմա: Եւ զայն ոչ ամէր զմտաւ՝ թէ զանձն կորուսանէ: Եւ ՚ի ծամանակին նուազէին ամենայն կարգի եկեղեցոյ պաշտամանն սպասուցն յամենայն երկիրն Հայոց:

ԼԹ

ՅԱԳԱԿՍ ՔԱԳԱՒՈՐԻՆ ՊԱՊԱՅ ՔԷ ՈՐՊԷՍ ԵՈՏՈՐԵՏԱԻՆ Ի ՔԱԳԱՒՈՐԷՆ ՅՈՒՆԱՅ. ԵՒ ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ՍՊԱՆՆԻ Ի ԶՅՐԱՅՆ ՅՈՒՆԱՅ

Եւ շրջեաց զմիտս իւր թագաւորն Պապ և խտտորեաց զսիրտ իւր ՚ի թագաւորէն Յունաց, և կամեցաւ խառնել զսէր իւր և առնել միաբանութիւն ընդ թագաւորին Պարսից: Եւ սկսաւ թիկունս իւր առնել զարեայն Պարսից, և արձակել անդրէն հրեշտակս յաղագս միաբանութեան: Եւ առաջէր հրեշտակս առ թագաւորն Յունաց, եթէ Կեսարիա հետ՝ և տասն քաղաք մեր լեալ է, արդ ՚ի բաց տուր. և զմտեա քաղաք շինեալ է նախնեացն մերոց. արդ եթէ ոչ կամիս խանգար ինչ առնել, տուր ՚ի բաց. ապա թէ ոչ, կուրիմք մեծաւ պատերազմաւ: Այլ Թուշեղ և ամենայն իշխանէն Հայոց շատ եղին ՚ի մտի արեային, զի մի՛ քակեցէ զուխտ յերկրէն թագաւորութենէն Յունաց. և ոչ անսաց նոցա, և յայտնեաց զթշնամութիւն իւր՝ զոր ունէր ընդ թագաւորին Յունաց:

Այլ իշխանէն Յունաց և զօրէն նոցին տակաւին կին յերկրինն Հայոց. և անուն իշխանացն՝ միումն Տէրէնտ, միւսումն Ադէ: Եւ յղեաց դեսպան մի զաղտուկ թագաւորն Յունաց առ իշխանսն զօրացն իւրոց՝ որ էին յերկրին Հայոց, և հրաման տայր սպանանել զթագաւորն Հա-

մարդիկ դարձան նախկին կոստաշտությանը. Հայաստանի շատ տեղերում կուտեւր կանգնեցրին Պապ թագաւորի բուլլովությամբ. որովհետեւ չկար մեկը, որ հանդիմանէր, չկար մեկը, որից կաշկեին. այլ ամեն մարդ համարձակ գործում էր՝ ինչ որ կամենում էր. շատ պատկերներ էին կանգնեցրել և երանց երկրպագում էին:

Բացի սրանցից՝ Պապ թագաւորը եկեղեցոյց կտրեց այն հողը, որ Գրիգոր մեծ քահանայապետի ծամանակ տվել էր Տրդատ թագաւորը Հայոց բոլոր աշխարհում եկեղեցու սպասավորության ու պաշտամունքի համար, որովհետեւ յոթը հողից հինգը կտրում էր Տոգոս արեւոնիքի և միայն երկու հող էր թողնում¹⁹⁹: Եվ հողերի հաշվով ամեն մի գյուղում երկու-երկու պաշտոնեյա էր թողնում, մի երեց և մի սարկավագ. իսկ մյուսներին, այսինքն երեցների ու սարկավագների եղբայրներին ու որդիներին իր հպատակության էր ենթարկում: Նրան այսպէս էր թվում, թէ այսպես վարվում է ներսեսի կամֆի հակառակ, նրան ընդ հենզն, նրա դեմ տածած իր թշնամության պատճառով. նա այն չէր մտածում, թէ դրանով ինքն իրեն է կորցնում:

Եվ այս ծամանակ բոլոր Հայաստան աշխարհում նվազում էին եկեղեցու պաշտամունքի և սպասավորության կարգերը:

ԼՐ

ՊԱՊ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ՍՊԱՆՆԻ, ՔԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՐԵՍ ԴԱՐՉՐԵՏ ԶՈՒՆԱՅ ՔԱԳԱՎՈՐԻՆ: ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՍՊԱՆՆԻՅՆ ԶՈՒՆԱՅ ԶՈՐՔՐԵՐԻՆ

Եվ Պապ թագաւորը իր միտքը ծոցն ու սիրտը շուտ տվեց Հունաց թագաւորից և կամեցավ սեր ու միաբանություն հաստատել Պարսից թագաւորի հետ. սկսեց իրեն թիկունք դարձնել Պարսից թագաւորին. նրա մտտ պատգամավորներ ուղարկեց միաբանություն հաստատելու համար: Հետո պատգամավորներ էր ուղարկում Հունաց թագաւորի մոտ, թէ «Կեսարիայի հետ ուրիշ տասը քաղաք մերն են եղել, ետ սուր. Ոտեա քաղաքն էլ մեր նախնիքն են շինել, ուստի եթէ չես ուզում, որ խոտովություն ծագի (մեր մեջ)՝ ետ տուր, հակառակ դեպքում մեծ պատերազմ կծագի մեր մեջ»: Քեպես Թուշեղը և Հայոց բոլոր իշխանները շատ հորդորեցին թագաւորին, որ Հունաց թագաւորության հետ իր ուխտը չխախտէ՝ նրանց շնք և հայտնի կերպով ցույց տվեց իր թշնամութիւնը Հունաց թագաւորի հետ:

Իսկ Հունաց իշխաններն ու զորքը դեռ Հայոց աշխարհումն էին. իշխաններից մեկի անունը Տերենտ էր, մյուսները Ադէ: Եվ Հունաց թագաւորը զաղտուկ մի դեսպան ուղարկեց Հայաստանում եղած իր զորքերի իշխանների մոտ և հրաման տվեց՝ Հայոց Պապ թագաւորին

յոց զՊապ: Եւ Էղև իբրև բնկալան զայս հրաման ՚ի քազաւորէն Յունաց իշխանէն իւր՝ որ էին ՚ի Հայոց երկրին, սպասէին մահու ՚ի զկա՛ սպանանի զքազաւորն Հայոց զՊապ: Եւ Էղև ՚ի դիպան ժամանակի իբրև գիտացին Տէրէնդն և Աղէն զօրավարն զօրացն Յունաց՝ թէ միայն է քազաւորն Հայոց Պապ, և ամենայն մեծամեծքն և զօրն Հայոց շէին անդ. և էր քազաւորն Հայոց Պապ բանակեալ ՚ի դաշտին ՚ի Բագրատանդ զաւառի ՚ի իսու անուն տեղոյն, և բանակ զօրացն Յունաց բանակեալ էր անդէն մօտ առ բանակին Հայոց արեալին. սպա զօրավարն Յունաց հաց մեծապէս զօրծեալ՝ յընթրիս հրափրեալ կո՛չեցին զմեծ քազաւորն Հայոց զՊապ մեծապէս ըստ արժանաւորութեան նորա, որպէս օրէն էր զայր քազաւոր ՚ի հաց մեծ կոչել և անէին կազմութիւն պատրաստութեան:

Եւ Էկեալ քազաւորն Պապ յընթրիս. մտեալ բազմեցաւ յուտել և յըմբել: Եւ իբրև մաանէր արեալն ՚ի խորանն Տէրէնդի զօրավարին Յունաց, և լեզուն սպարակիր հետեակն վահան ՚ի ձեռն. սակուր զգօտույ, շուրջ ՚ի ներևոյ զօրմով խորանին պատեալ պսակէին. սոյնպէս և արտաբոյ կազմէին ՚ի ներևոյ կուս վառեալք. և ՚ի վերոյ ճանդերն՝ զգեցեալք պատրաստէին: Իսկ քազաւորն Պապ համարէր ՚ի միտս իւր թէ ՚ի պատի, ինչ նորա գայն անկիցեն: Եւ մինչ զեռ յընթրիսն՝ ուտէր, սակրատր զօրն ՚ի թիկանց կուս, նորա կարգեալք պսակեալք կային շուրջ զնովաւ յամենայն կուսէ: Իբրև ընդ գինիս մտին, որպէս գառաշին ուրախութեանցն նուագն մատուցին արեալին Պապայ. և առ հասարակ թմբկահարք և սրնգահարք մնարահարք և փողահարք խրախաչիւր արուեստօք պէսպէս ձայնիւք բարբառեցան: Եւ վահանաւոր լեզուներն հրաման ետուն. և մինչ զեռ քազաւորն Պապ զուրախութեան գինին ունէր ՚ի մատունս իւր. և նայէր ընդ պէսպէս ամբոյս զուսանացն, անեակ ձեռամբն շարմուկն՝ յոր յեցեալ քազմեալ էր՝ ունէր տաշտ ոսկի ՚ի մատունս իւր. իսկ աջ ձեռնն Էղեալ էր ՚ի զաստապան նրանին՝ զոր կապեալն էր յաշու ազդերն իւրում. և մինչ զեռ բերանն ՚ի բաժակին էր յըմպելն, և աշօնն յառաջ կոյս պշուցեալ հայէր ընդ պէսպէս ամբոյս զուսանացն, հրաման լինէր ակնարկելով զօրացն Յունաց: Եւ լեզուն սակրատրն երկու ՚ի թիկանց կուսէ կային ՚ի սպասու ոսկիկմբք վահանօքն յանկարծօրէն կից ՚ի վեր առեալ զսակուրան, զարկանէին քազաւորին Պապայ. մին կշիռ զուրն հարկանէր սակրան, և մյուսն ևս սակրատրն զաջ թաք ձեռնն՝ որ կայր ՚ի վերոյ զաստապանի նրանին՝ հարկանէր. կարէր և ՚ի բաց ընգեցոյր: Անդէն ՚ի բերանս տապալէր քազաւորն Պապ. և գինին տաշտին և արիւնն պարանոցին նովաւ հանդերձ ՚ի վերայ բաժակալ սկրաեղն անկանէր առ հասարակ. և անդէն

սպանել: Երբ Հունաց իշխաններն Հայաստանում այս հրամանն ստացան իրենց քազավորից՝ հարձար զեպֆի Լին սպասում. որ Հայոց Պապ քազավորին սպանեն: Պատահեց մի հարձար ժամանակ, երբ Հունաց զորավարները, Տերենտն և Աղեն, իմացան, թե Հայոց Պապ քազավորը մեռակ է,— երբ Հայոց մեծամեծներն ու զորքը այնտեղ չէին և Պապ քազավորի բանակը գտնվում էր Բագրատանդ գավառում, իսկ կոչված տեղում մի դաշտում. իսկ Հունաց զորքերի բանակը գտնվում էր Հայոց քազավորի բանակին մոտ—սպա Հունաց զորավարները փառավոր հացկերույթ սարևոյն և Հայոց մեծ քազավոր Պապին ընթրիքի հրավիրեցին մեծ պատվով՝ համաձայն նրա արժանավորության. ինչպես քազավոր մարդու հրավիրում են փառավոր հացկերույթի. ամեն բան կազմել պատրաստել Լին:

Պապ քազավորը ընթրիքի գալով՝ մտավ ու բազմեց կերուխումի: Եվ երբ քազավորը մտնում էր Հունաց Տերենտ զօրավարի խորանը՝ լեզուների սուպարակիր զինվորները, ձեռներին վահան, զուրիներում սակր, ներսը, խորանի պատերի մոտ, շուրջը պատելով պահպանում էին. նույնպես և (խորանից) զուրս պատրաստ կանգնած էին լավ սպանազինված, իսկ վրայից սովորական զգեստ հագած (զինվորներ): Իսկ Պապ քազավորն իր խելով այնպես էր կարծում. թե էրեն պատվելու համար են այդպես անում: Եվ մինչ ընթրիքի ժամանակ նա ուտում էր՝ սակրավոր զորքը նրա հետևը կանգնած նրան ամեն կողմից պատում²⁶⁶ էին: Երբ սկսեցին խմել՝ ուրախության առաջին բաժակը մատուցին Պապ քազավորին և իսկույն հնչեցին թմբուկներն ու սրնգաները. մնարներն ու փողերը իրենց ներդաշնակ ձայներով: Վահանավոր զորքին հրաման տվին, և մինչ Պապ քազավորը ուրախության գինին բռնած էր մատներով և նայում էր գոտանների խմրին, մինչ ձախ ձեռքը արձակել էր նրանի կողքին, որ կապած ուներ աջ ազդերն. մինչ բաժակը բերանն էր սուրել, որ խմել, իսկ աշխարհում հառած նայում էր գոտանների զանազան խմրերին՝ Հունաց զորքերին աշխարհակամ նշան էր տրվում. և երկու սակրավոր զինվորները, որ հետևից կանգնած էին սպասավորության ոսկեպարտ վահաններով՝ հանկարծօրեն միասին սակրերը բարձրացնելով զարկում էին Պապ քազավորին, մեկը ուղիղ վիզն էր կտրում, մյուս սակրավորը զարկում էր աջ ձեռքի թաթին, որ դրված էր նրանի կաթի վրա, կտրում և դեն էր ձգում: Պապ քազավորը անզն ու տեղը ընկնում էր բերանսփվար. թասով գինին, պարանոցից հասող արյունը և նրա մարմինը միասին ընկնում էին սեղանի վրա: Պապ քազավորն անմիջապես մեռնում էր: Երբ սե-

սատակէր թագաւորն Պապ: Ընդ շփոթելոյ տանաբին խոռվութեան՝ Գնէլ տէր գաւառին Անձեւացեաց յոտն կացեալ յիւրմէ բազմականէն, հանեալ գիր սուսերն՝ հարկանէր զմի ՚ի լեզէտնաց անդի սպանանէր, յայնցանէ՝ ու հարին զթագաւորն: Ապա Տէրէնդ զօրավարին Յունաց գիր սուսերն հանեալ ամէր, տարակաց ՚ի գլխոյն Գնէլոյ գսկաւառակն գլխոյն ՚ի վերայ աշացն ՚ի բաց բնգեանոյ: Եւ այլ ինչ ոք ոչ կարաց յանդգնել ասել ինչ ընդ նոսա և ոչ ինչ:

ԼԳ

ՅԱՂԱԳՍ ՈՐ ԻՆՁ ԽՈՐՀԱՅԱՆ Ի ՅԵՏՈՅ ԻՇԽԱՆԵՐ շԱՅՈՅ, ԱՊԱ ԱՆՅԻՆ ԿԱՅԻՆ ԼՈՒՌ

Եւ ժողովեցան եկին ամենայն իշխանքն Հայոց մեծամեծք ՚ի մի վայր ՚ի միասին, և Մուշեղ սպարապետն, և Հայր Մարգարեան, և ամենայն իշխանքն ասէին: Զի՞նչ արասցուք կամ զի՞նչ գործեսցուք, խնդրեսցուք՝ զվրէժ թագաւորին մերոյ, թէ ոչ: Եւ ապա հաստատեցաւ այս բան ՚ի խորհրդեանն, և ասէն: Ոչ կարեմք հեթանոսաց ՚ի պարսկաց ՚ի ծառայութիւն մտանել, և թշնամի առնել զթագաւորն Յունաց, և ոչ զերկոսեան թշնամի առնել, և ոչ առանց միոյ թիկանց կարեմք կեալ: Ապա եկաց այս բան ՚ի խորհրդին, թէ զինչ եղև՝ անա եղև, թող ծառայեսցուք թագաւորին Յունաց, կացցուք ՚ի հնազանդութեան իշխանութեան թագաւորութեանն Յունաց, զհարզ և կամք իցեն թագաւորութեանն Յունաց, արասցեն մեզ: Եւ ոչ ինչ արկին ՚ի միտ, կամ վրէժ խնդրել, կամ այլազգ ինչ իրս առնել, այլ անցին կացին լուռ:

ԼԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԱԳԱՒՈՐԵԼՈՅՆ ՎԱՐԱԶԴԱՏԱՅ ԵՐԿՐԵՆ շԱՅՈՅ ՅԵՏ ՊԱՊԱՅ

Եւ եղև յետ մահուան Պապայ թագաւորին Հայոց, թագաւորեցոյց թագաւորն Յունաց Վարազդատ ոմն ՚ի նմին տոհմէն Արշակունի ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց: Եկն բազում շքով եմուտ յերկիրն Հայոց, և թագաւորեաց յերկիրն Հայոց: Եւ էր նա մանուկ յաւուրց, լի արութեամբ, կոռովի ձեռոք, քաջ սրտիւ, և ՚ի մտաց թեթև, մանգարարոյ տղայանանաւ մանկամիտ: Բայց սակայն իբրև տեսիլն զնա, ժողովեցան առ նա ամենայն ազգք Հայոց մեծամեծք նախարարք, և կամեցեալ խնդացին զթագաւորելն նորա ՚ի վերայ իրեանց:

դանատանը ազմուկ և շփոթութիւն բնկավ՝ Անձեւացյաց զավառի տեր Գնէլը բազմած տեղից վեր կացավ, սուրը քաշեց և սպանեց զինչորհերից մեկին, որ խփել էր թագավորին: Այն ժամանակ Հունաց Տերեմտ զօրավարը իւր սուրը հանելով խփում էր և Գնէլի գլխից սկզբաւապը կտրելով աշխարհի վրա էր շուռ տալիս: Եվ ուրիշ ոչ ոք ոչինչ չհանդգնեց ասել նրանց և ոչ մի խոսք:

ԼԵ

ԹԵ ԻՆՁ ԽՈՐՀԱՅԻՐԻ ԵՐԿՐԵՆ շԵՏՈ շԱՅՈՅ ԻՇԽԱՆԵՐԸ ԵՎ ԻՆՁՊԵՍ ԼՈՒՌ ԿԱՅԻՆ ՄԵԱՅԻՆ

Եվ Հայոց բոլոր մեծամեծ իշխանները ժողովեցին միասին, և Մուշեղ սպարապետը, և Հայր մարգարեան, և բոլոր իշխանները. «Ի՞նչ անենք, ի՞նչ գործենք, — ասում կին նրանք, — մեր թագավորի վրեժը պահանջե՞նք թե ոչ»: Վերջը խորհրդի մեջ այս միտնքն ընդունվեց. «Մենք չենք կարող հեթանոս պարսիկների ծառայութեան տակ մտնել և Հունաց թագավորին թշնամացնել, ոչ էլ երկուսին ևս թշնամացնել, որովհետև առանց որևէ մեկի թիկունքի չենք կարող ապրել»: Ապա խորհրդում այսպես որոշվեց. «Ինչ որ կղավ՝ կղավ, թող էլի Հունաց թագավորին ծառայենք, Հունաց թագավորի իշխանութեանը ննազանդինք, թող Հունաց թագավորները մեզ հետ վարվեն՝ ինչպես ուզում են»: Այլևս չմտածեցին վրեժ խնդրել կամ ուրիշ մի բան անել, այլ յուր տեղերումը նստեցին:

ԼԶ

ՊԱՊԱՅ շԵՏՈ ՎԱՐԱԶԴԱՏՈՒ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ շԱՅՈՅ ԱՇԽԱՐԻՎ ՎՐԱ:

Հայոց Պապ թագավորի մահից հետո Հունաց թագավորը Հայոց աշխարհի վրա թագավորեցրեց մի ոմն Վարազդատի, որ նույն Արշակունի տոհմից էր: Նա մեծ շքեղութեամբ եկավ Հայոց աշխարհը և թագավորեց Հայոց աշխարհում: Նա սարիճով մանուկ էր, արիասիրտ, հզոր ձեռներով, քաջ սրտով, բայց թեթևամիտ, Երեխայի նման խելք պակաս, մանկամիտ: Բայց երբ նրան տեսան՝ Հայոց մեծամեծների ու նախարարների բոլոր տոհմերը նրա մոտ ժողովեցին, արախանալով որ նա իրենց վրա թագավորեց:

Եւ սպարապետն Հայոց Մուշեղ առաջնորդէր Հայոց. և զգուշա-
նայր զսահմանօքն Հայոց, որպէս սովոր Լր կարգել զաշխարհ մեծա-
պէս, և իւրաւ բարեաց թագաւորին մանկանն Վարազդատայ մատու-
ցանէր: Եւ հոգայր հանապազ վասն թագաւորութեան աշխարհին Հա-
յոց, և զիւրոյ կամ որպէս շէն լինել մարթասցէ. և հանապազ երկս
արկանէր բարեխորհուրդն, զի հաստատուն կալ կարասցէ թագաւ-
որութիւնն: Խորհէր ևս ընդ իշխանսն Յունաց, և նոսօք ընդ կաշսերն, թէ
պարտ է նոցա քաղաք մի շինել յերկրին Հայոց. ՚ի մի մի գաւառսն,
որ մին մի քաղաքս, որ երկուս երկուս ամուր պարսպաւորս զօրանիստս
հաստատել ընդ ամենայն իրկիրն Հայոց. մինչև ՚ի Փանձակ սահման
երկիրն, որ Պարսից կուսէ էր, Հայոց սահման էր. և զամենայն ազատսն
Հայոց կայսերական քօշակօքն զինուորել. սոյնպէս և զօրաց երկրին
Հայոց, զի այսպէս ամենայն զգուշութիւն լիցի առ ՚ի թշնամեաց իւրեանց
՚ի զօրացն Պարսից: Եւ թագաւորն Յունաց յանձին ունէր մեծա
խնդութեամբ առնել զայս. զի այսու ամենայնիւ աշխարհն հաստա-
տուն լիցի և անշարժ ՚ի նմանն, զի մի՛ կարասցէ թագաւորն Պարսից
յիւր վատրել զաշխարհն Հայոց:

ԼԵ

ՅԱՂԱԿԱ ՔԷ ՈՐՊԷՍ ՚Ի ԲԱՆՍ ՉԱՐԱՆՈՐԸՆՈՐԹՅՈՒ ՆԵ ԱՆՄԻՏ ՄԱՐԳԿԱՆ ՆԵՆԱԼ
ՔԱԳԱՒՈՐՆ ՀԱՅՈՑ ՎԱՐԱԶԳԱՆ, ԶԶՕՐԱՎԱՐՆ ՀԱՅՈՑ ՄՈՒՇԵՂ ՍՊԱՆԱՆԵՐ

Այլ իբրև տեսանէլին զթագաւորն Հայոց Վարազդատ մեծ նախա-
բարին Հայոց՝ թէ մանուկ բաներբով է, գշար ՚ի բարոյ որոշել շգի-
ւալ, սկսան այնուհետև յառ կամաց իւրեանց վարել զթագաւորն. որպէս
և կամէին, բանիւք իւրեանց տանէին և բերէին զնա: Նա առանել ունկն
զնէր մանկտոյն՝ որ ՚ի տիոց հասակակիցք էին նորա, առանել քան
գծեոցն իմաստնոց՝ որք կարող էին զօգտակար խրատն մատուցա-
նել նմա:

Այլ Քառ, որ նահապետն էր ազգին Մահոունեաց տոհմին, զայնակ
սնուցիչ թագաւորին Վարազդատայ. կամեցաւ նա զգործ զօրավարու-
թեան սպարապետութեանն Մուշեղայ յինն յափշտակել ՚ի նմանէ:
Վասն այսորիկ սկսաւ խնայ մատուցանել զնմանէն առ թագաւորին
Վարազդատայ առ իրում սանուն, և ասել՝ թէ ՚ի սկզբան ՚ի նախնեացն
նեալ գծեր Արշակունեաց տոհմին Մամիկոնէից է կորուսեալ, զի հա-
կառակորդ ձեռ զոքա յեալ են ՚ի բնէ անտի. և համակ զերկիրս Հա-
յոց դոցա է կերեալ, մանավանդ Մուշեղի. մանաւանդ զի այր շար է և

Իսկ Հայոց Մուշեղ սպարապետը առաջնորդում էր հայերին և
զգուշութեամբ պահպանում էր Հայաստանի սահմանները. ինչպես սո-
վոր էր աշխարհը բարեկարգ պահել, և բարի խրատներ էր տալիս
մանուկ Վարազդատ թագաւորին: Եվ միշտ հոգս Լր քաղում Հայոց աշ-
խարհի թագաւորութեան համար, թէ ինչպէս շէն պահե, և միշտ բա-
րեմտութեամբ աշխատում էր որ թագաւորութիւնը նաստատ մնա. նա
խորհրդակցում էր Հունաց իշխանների հետ և նրանց միջոցով կայսեր
նետ, թէ ճարկավար է Հայոց աշխարհում քաղաքներ շինել ամեն մի
գավառում, որում մի-մի քաղաք²⁰¹, որում երկ-երկու, ամուր պարսպ-
ներով պատած, որպեսզի զօրանիստ տեղեր դառնան բոլոր Հայոց
աշխարհում, մինչև Փանձակ սահմանագլուխը, որ սահման էր Պարս-
կաստանի և Հայաստանի միջ: (Մուշեղն խորհուրդ էին անում) Հայոց
բոլոր ազնվականներին զինավորել կայսերական ծախսով, այնպես էլ
Հայոց աշխարհի զօրքերը, որպեսզի այս կերպով ամեն զգուշութիւն
ձեռք առնեն իրենց թշնամիների՝ պարսից զօրքի դեմ: Եվ Հունաց թա-
գաւորը մեծ ուրախութեամբ հանձն էր առնում այս բաները կատարել,
որպեսզի այս բոլոր միջոցներով աշխարհը հաստատ ու անշարժ կապ-
վի իր հետ, և Պարսից թագաւորը չկարողանա Հայոց աշխարհը իրեն
գրավել:

ԼԵ

ՔԵ ԻՆՉՁԿՆՍ ՎԱՐԱԶԳԱՆ ՔԱԳԱՎՈՐԸ ՉԱՐԱՄԻՏ ԵՎ ԱՆՄԻՏ ՄԱՐԳԿԱՆ
ՆՈՒՔԵՐՆ ԼՍԵՆՈՎ՝ ՍՊԱՆՈՒՄ ԷՐ ՀԱՅՈՑ ՄՈՒՇԵՂ ԶՈՐԱՎԱՐՆ

Քայց երբ Հայոց մեծ նախարարները տեսնում էին, թէ Հայոց
Վարազդատ թագաւորը դյուրահավատ մանուկ է, շարք բարոց զանա-
գանել շգիտե՝ սկսեցին այնուհետև թագաւորին ման ածել իրենց ուզա-
ծի պես. նրան տանում ու բերում էին՝ ինչպէս իրենք կամենում էին:
Նա ավելի լսում էր մանուկներին, որոնք տարիով իրեն հասակակից
էին, քան իմաստուն ծերերին, որոնք կարող էին նրան օգտակար
խրատներ տալ:

Իսկ Քառը, Մահաունեյաց տոհմի նահապետը, որ Վարազդատ
թագաւորի դայակն ու ուսուցիչն էր՝ միտքը դրեց Մուշեղից հափշտա-
կել զօրավարութեան՝ սպարապետութեան գործը: Այս պատճառով նա
սկսեց քաջութիւններ անել նրա մասին իր սանիկին՝ Վարազդատ թագա-
ւորին, ասելով, թէ «Հնուց հետե, նախնայց ժամանակներից ի վեր,
Մամիկոնյաններն են կորստի մատնել ձեռ Արշակունեյաց տոհմը,
որովհետև ի բնէ ձեռ հակառակորդներն են եղել. դրանք են կերել Հա-
յոց աշխարհը, մանավանդ Մուշեղը, որ շար ու նենգավոր մարդ է:

ճեղքաւոր Զի սիւրեչի է թշնամեաց ձերաց, և ատելի սիւրեչեաց ձերաց. և համակ ընդ ձեզ ճեղքաւ է գնացեալ, երկմտութեամբ և դժխեմութեամբ: Զի ո՞չ այն Մուշեղ է, որ ՚ի թագաւորութեան ժամանակ Պապայ ՚ի պատերազմունն Պարսից քանիցս անգամ ձեռնահաս եղև սպանանել զՇապուհ արքայն Պարսից, և ոչ եսպան, այլ արձակեաց զթշնամին. և երբեմն զկանայս Շապուհոյ թագաւորին ՚ի բունն էարկ, և խնամտս գրով ժանուարօք արձակեաց զնոսա զհետ Շապուհոյ: Ո՞չ այդ այն Մուշեղն է, որ զնունայր արքայ Աղուանից ՚ի բունն Լարկ, և սպանանել ոչ կամեցաւ, այլ արձակեաց զթշնամին: Ո՞չ այդ այն Մուշեղն է, զի գարեայն Պապ հրամանաւ դուրս և գորին խորհրդով զօրավարեն Յունաց սպանին. զի դա ոխացոյց և զբռնեաց զարքայն Յունաց ՚ի վերայ թագաւորին Պապայ, մինչև ետ սպանանել: Այլ արժան է մեռանել ՚ի ձեռաց Լոց, և չլ պարտ կեալ զմա. այլ թէ ոչ անապարեցես, արքայ, այժմ զեալ երկիրս խորհի լնուլ Բաղաբօք, և զօրանիստ անէլ աստ բնակութեան զօրացն Յունաց: Եւ այնուհետև կամ թագաւորն Յունաց հանէ ՚ի Բէն զթագաւորութիւնս Հայոց. կամ այս Մուշեղ սպանանէ, և ինքն թագաւոր: Եւ այսպիսի բանիւք զաղտնի հանապազ զթագաւորն զբռնին, մինչև հաւանեցաւ ըստ կամաց Լոցա զսպարապետն զօրավարն Հայոց սպանանել:

Այլս խորհուրդ արարին. թէ ո՞րպէս ըմբռնել կարացես զնա. Բան զի մեծապէս երկնչէին ՚ի նմանէն: Թէ զգայ, ատեն, մեծ պատերազմ անէն. և ոչ ոք կարէ զղկմ Բաբութեան նորա ունել, բայց հնարիւք մեկնատարութեամբ ինչ լինիցի հնար: Այսպէս սպասէին նմա: Եւ եղև յաւուր միոց հրաման ետ վարազդատ արքայ Հայոց ընթրիս մեծ գործել և մեծ պատրաստութիւն անել. և կոչել հրամայեաց յընթրիսն զամենայն անգա պատուականս և զմեծամեծս, և զգօրավարն Մուշեղ: Պատրաստեաց վարազդատ արս բնորս հզօրս, զօրեղօք, զի կազմ կայցեն գործոյն. հարկանել յանկարծօրէն յանպատրաստից յեղակարծումն ժամու ՚ի վերայ Մուշեղի: Զնոսա Բաբ ուրախ անէր մեծապէս, և շատ զինի տայր ըմպել, և բազում անէր զբօսումն ուրախութեան: Արքայն վարազդատ տայր եղանս յառաջագոյն այնոցիկ, զոր էր սպանողն պատրաստեալ. Եթէ յորժամ գիտիցես թէ Բաբ արքեալ իցէ և զմտօք զանանցեալ յարեցութենէ սպարապետն Մուշեղ, ես յարուցեալ իբրև ՚ի նեմիշն երթալոյ պատնառաւ, և դուք պատեսչիք զնովա: Եւ եղև իբրև անցին զառանցիկն ՚ի գինոյն՝ ըստ շափ անցանելով, և թագաւորն վարազդատ պահէր գահն ՚ի գինոյն. իբրև գիտաց վարազդատ՝ թէ արդ յարեցութենէ մտաց ինչ զգան, ինքն յարուցեալ իբրև յսպարանէ զանց անելոյ պատնառաւ, և առաջանին ամենայն թագավանացն յոտն կա-

Որովհետև նա սիրել է ձեր թշնամիներին և ատել է ձեր սիրելիներին և միշտ ձեզ հետ վարվել է ճեղքաւորութեամբ, երկդիմութեամբ ու շարժաւորութեամբ: Մի՞թե դա այն Մուշեղը չէ, որ Պապի թագավորութեան ժամանակ պարսիկների հետ պատերազմելիս մի քանի անգամ հնարավորություն ունեցավ Պարսից Շապուհ թագավորին սպանելու, բայց չսպանեց, այլ թշնամուն ազատ արձակեց. մի անգամ էլ ձեռք ձգեց Շապուհ թագավորի կանանց, և խնամով ու հոգատարութեամբ ժակավարներով ուղարկեց Շապուհի ետեկց: Դա այն Մուշեղը չէ՞, որ Ազվանից Ուտայր թագավորին ձեռք ձգեց, բայց սպանել չկամեցավ, այլ թշնամուն ազատ արձակեց: Դա այն Մուշեղը չէ՞, որի հրամանով և որի խորհրդով Հունաց զորավարները Պապ թագավորին սպանեցին, որովհետև դա էր որ Հունաց թագավորին թշնամացրեց ու զբռնեց Պապ թագավորի դեմ, մինչև որ սպանել տվեց: Արդ պետք է որ նա քան ձեռքից մեռնի, նա շարժեմ է ապրի: Եվ եթե դու շտապես, արքայ, նա մտածել է այժմ Հայոց աշխարհը լցնել Բաղաբներով, զօրանիստներ դարձնել՝ Հունաց զօրեղէն այնտեղ բնակեցնելու համար: Եվ այնուհետև կամ Հունաց թագավորը Բաղաբից կիսկ Հայոց թագավորութեանը կամ հենց այս Մուշեղը (Բեզ) կսպանի և ինքը կթագավորե՞: Եվ այսպիսի խոսքերով շարունակ զաղտով զբռնում էին թագավորին, մինչև որ համաձայնեց Հայոց զօրավար սպարապետին սպանել ըստ նրանց ցանկութեան:

Հետո սկսեցին խորհուրդ անել, թե ի՞նչպես նրան բռնեն, որովհետև նրանից շատ էին վախենում: «Եթե գլխի ընկնի, ասում էին, մեծ պատերազմ կհարուցանեն, և ոչ ոք չի կարողանա նրա Բաբութեանը դեմ դնել. պետք է մի հնարք, խորամանկութեամբ բռնեցնել»: Եվ այսպես մի օր Հայոց վարազդատ թագավորը հրաման տվեց մեծ ընթրիք սարքել մեծ պատրաստութեամբ, և հրամայեց ընթրիքին հրավիրել բոլոր ավագ պատվավոր մարդկանց, մեծամեծներին և Մուշեղ զօրավարին: Վարազդատը պատրաստեց ընտիր ուժեղ ճգուր մարդիկ, որ պատրաստ լինեին զօրծին—հանկարծակի, հանպատրաստից, անսպասելի ժամում Մուշեղի վրա հարձակվելու: Հյարերին շատ ուրախացնում էր, շատ զիմի էր խմել տալիս և շատ զվարեացնում էր: Վարազդատ թագավորը առաջուց նշան էր տվել իր պատրաստած սպանողներին, թե «Երբ կտեսնեք, որ Մուշեղ սպարապետը լավ հարքել է և հարեցութեանից խելքը կորցրել է՝ ես վեր կիենամ, իբրև թե արտաճանց զնալու համար, դուք այդ ժամանակ նրան շրջապատեցե՛ք»: Բոլորը շափից դուրս խմեցին, զիմովցան, բայց վարազդատը զինի խմելուց զգուշանում էր: Երբ նա նկատեց, թե հարեցութեանից խելքերը կորցրել են՝ վեր կացավ,

ցին առ հասարակ, իբրև նմա պատիւ ինչ առնել: Եւ յանկարծ արևն, որոց էր սուկալ հրաման, երկոտասան այր կից զոյգ զկնի կողմանէ զնմանէ բոռն հարկանէին, վեց այր ՚ի մի բազուկն Մուշեղի, և վեց այր ՚ի միւս բազուկն: Եւ ընդ սոն կալ թագաւորին, նայեցեալ ընդ նա՝ էթէ այս բնդ, էր է. և թագաւորին պատասխանի տուեալ, ասէ. երթ առ Պապ արեալ, հարց և տես՝ թէ ընդ, էր է այր: Եւ թագաւորն ՚ի դուս կոյս զնացեալ էրանէր, և ասէ Մուշեղ. ՚ի վերայ բազում իմոց վաստակոցն արեան և քրտան, և սլաֆոն գիրտն ջնշելոյ, ա՛յս հատուցումն եղև ինձ: Բայց իբրև եհաա ինձ մանս, թէ ՚ի վերայ ձիոյ դիպեալ եր...: Չայս միայն բանս ժամանեաց ասել, և այլ ոչ ինչ ոչ: Եւ անդէն Բատ Սահառնի, դայեակն արեալին Վարազդատայ, զնրանն՝ զոր յուրում ազդերն ունէր հանեալ, անցոյց ընդ փոյս զօրավարին Մուշեղի, և անդէն ՚ի բաց եհատ գլոյս նորա: Եւ բարձին զնա, և տաւան զմարմին նորա ՚ի գելոն իւր:

19

ՅԱԶԱՅՍ ԱՆՄՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐՄԱՆՅ ԳՆՊԱՆՆԱՆՆ ՄՈՒՇԵՂԻ ԵՒ ԱՅՂ ՄԱՐԿԱՆ

Եւ եղև իբրև տարան զմարմինն սպարապետին Մուշեղի ՚ի ասուն իւր առ բնասնիս իւր. ոչ հաւատային ընդանիմ նորա մահուն նորա, թկալտ և տեսանէին զգլոյս նորուն գատ ՚ի մարմնոյն անտի: Ձի ասլին. Գորա յանթիս նակատ մտեալ էր, և վեր երբև շէր առնալ, ոչ նեա մի դիպեցաւ երբէք, և ոչ ալոց զինու խոցեալ է գդա: Իսկ կէսմ յառնելոյ ակն ունէին նմա, մինչև զգլոյսն անդէն ՚ի կոնեղն կարեալ կցեցին, և հանին եղին ՚ի տանիսն աշտարակի միայ, ասէին՝ թէ վասն զի այր հաջ էր, Ադեգմ իջանեն և յարուցանեն զդա: Պահապան կային, և ակն ունէին յառնելոյ մինչև նեխեցաւ մարմինն: Ապա իջուցին յաշտարակէ տնտի, և լացին թաղեցին զնա ռպէս օրէն էր:

Ա

ՅԱԶԱՅՍ ԳԱՅՈՅՆ ՄԱՆՈՒԹԵՒ Ի ԳԵՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՄԻՅ, ԵՒ ԿՆԴՐՈՒՄ ԶԻՔԷԿԻ ՄՈՒՇԵՂԻ. ԵՒ ՀԱՎԱՍԵՂՈՅ ԶԹԱԿԱՌՈՐՆ ՎԱՐԱԶԳՄԱՏ ՅԻՐԱՔԷՆ ՀԱՅՈՅ, ԵՒ ՅՈՒԹՆ ՈՐՆՆԱՅ ԶԵՐՈՐՆ ՀԱՅՈՅ

Ապա կացոյց թագաւորն Վարազդատ ՚ի գործ զօրավարութեան սպարապետութեանն զհատ նահապետն Սահառունեաց տոմին, որ էր

իբրև թե շուր թափելու զնալու համար, և սեղան բազմած բոլոր ավագները ռոֆի կանգնեցին՝ նրան պատվելու համար: Եվ հանկարծ այն մարդիկ, որոնց հրաման էր տվել, տասներկու մարդ մի անգամից միասին ետևի կողմից Մուշեղին բռնեցին, վեց մարդ մի ձեռքից և վեց մարդ մյուս ձեռքից: Երբ թագավորը ռոֆի կանգնեց՝ (Մուշեղը) նրան նայեց (հարցական կերպով), թե ինչի՞ց է այս. և թագավորը պատասխանեց ու ասաց. «Գնա՛ Պապ թագավորի մոտ, հարցո՛ւ և կիմանաս, թե ինչի՞ց է»: Այս ասելով թագավորը դեպի դուռն ուղղվեց ու դուս եկավ: Եվ Մուշեղն ասաց. «Իմ այնքան ծառայությունների, արյուն ու քրտինք թափելու, քրտինքս սլաֆներով սրբելու վարձատրությունն ա՛յս եղավ: Բայց, այս մանր երանի թե ձիու վրա ինձ հասներ»... Այսֆան միայն կարողացավ ասել, ավելի ոչինչ: Իսկույն Բատ Սահառունին, Վարազդատ թագավորի դայակը, ազգրից կախած նրանք հանելով՝ խրեցրեց Մուշեղ զօրավարի շնչափողը և իսկույն գլուխը կտրեց: Նրա մարմինը վերցրին ու տարան նրա գլուղը:

19

ՄՈՒՇԵՂԻ ԸՆՏԱՆՔԻ ԵՎ ԱՅՂ ՄԱՐԿԱՆՆ ԱՆՄԻՅ ԿԱՐՄԻՔԻ ՄԱՍԻՆ

Երբ Մուշեղ սպարապետի մարմինը իր տունը, իր ընտանիքի մոտ տարան՝ ընտանիքը նրա մանկանը շլին հավատում, թեպետ և տեսնում էին գլուխը մարմնից գատված: Նրանք ասում էին. «Սա անթիվ անգամ կորվների մեջ էր մտել, ոչ մի վերև չէր ստացել, ոչ մի նետ սրան չէր դիպել և ոչ մի ռարի զենքով սա չէր խոցվել»: Իսկ ոմանք էլ հույս ունենին, թե նա կկենդանանա. ուստի գլուխը կարելով կցեցին իրանին և հանեցին մի աշտարակի երդիկը դրին, ասելով. «որովհետև քաջ մարդ էր՝ աղեղները²⁰² կիջենն ու սրան կկենդանացնեն»: Պահապան դրին և սպասում էին նրա հարուրյանը, մինչև որ մարմինն սկսեց նեխվել: Ապա աշտարակից վար իջեցրին, լացին ու թաղեցին՝ ինչպես կարգն էր:

Ա

ՄԱՆՈՒԹԵՒ ԳԱՐՁԸ ՊԱՐՄԱԿԱՆ ԳԵՐՈՒԹՅՈՒՆԻՅ. ՄՈՒՇԵՂԻ ՎՐԺԸ ՊԱՀԱՆՁՆԸ, ՎԱՐԱԶԳՄԱՏ ԹԱԿԱՎՈՐՆ ՀԱՅՈՅ ԱՆԿԱՐԴԻՅ ՀԱՎԱՍԵՂ ԵՎ ՀԱՅՈՅ ԱՆԿԱՐԴԸ ԻՐ ՁԵՌՔԸ ԳՐԱՎԵԼԸ

Իսկ Վարազդատ թագավորը զօրավարության ու սպարապետության գործը հանձնեց Բատին, Սահառունյաց տոմի նահապետին,

իւր դայեակ, բանասերկու փուն սպանողն Մուշեղի: Եւ էր նա սպարապետ փոխանակ նորա գորավար ամենայն Հայոց: Եւ ազգին Մամիկոնեան տոհմին տանուտէր նահապետ կացոյց թագաւորն, Վաշէ անուն ՚ի նմին տոհմէ:

Յայնմ ժամանակի դարձան ՚ի գերութենէն եկին ՚ի գերութենէն եկին ՚ի Պարսից, զոր տարեալ էր Շապիոյ արեային, որք երկու եղբարք ՚ի Մամիկոնեան տոհմէն. անուն միումն Մանուէլ, և անուն երկրորդին Կոմս⁵⁵: Քանզի զայն ժամանակաւ թագաւորին Պարսից սասանականին տուեալ էր պատերազմ ընդ մեծ թագաւորին Քուշանաց ընդ արշակունոյն, որ նստէր ՚ի Բաղն Բաղափին: Եւ իբրև երթային զօրն Պարսից ՚ի Քուշանացն պատերազմն ապա և զմարզիկ գերութեանն որ ՚ի Հայոցն էին՝ թագաւորն Պարսից յղէր ՚ի պատերազմ ընդ իւր զօրն. և Մանուէլս այս երթայր ընդ նոսա հանդերձ եղբարքն իւրով Կոմսի: Եւ իբրև եղեն խառնորդ երկոցունց զնոցանց ընդ միմեանս, ապա ՚ի պարտութիւն մատնեցան զօրն Պարսից յերեսաց զօրացն Քուշանաց, դարձան ՚ի փախուստ անհնարին հարուածով, հասին ՚ի վերայ զօրացն Պարսից, զի ոչ մի ՚ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէին ՚ի զօրացն Պարսից, բանբեր անգամ ոչ ապրէր. բայց Մանուէլ որդի Արտաշինայ ՚ի Մամիկոնեան ՚ի տոհմէն, հանդերձ եղբարքն իւրով Կոմսի, բազում փառութիւնս կատարեալ ՚ի նմին նակատուն, սակայն հետիոտս ապրէին: Եւ զային յամենայն զօրացն Պարսիցն սոքա միայն հասանէին առ թագաւորն Պարսից ողբ ապրեալք և բազում փառութիւնս կատարեալ:

Սակայն թագաւորին Պարսից բազում տրտմութիւն լինէր յաղագս իւրոյ զօրացն կատարածոյն. սակայն և զայնու զայրացեալ զսկատէր զի զնոսա միայն տեսանէր ուղբ եկեալ յամենայն զօրացն իւրոց: Ցասուցեալ ընդ նոսա, այսպէս արարեալ, հալածեաց յիւրոց սահմանացն. արձակեաց զնոսա յերկիրն իրեանց: Եւ զհացեալք զային ղէմ յանդիման յիւրեանց երկիրն արարեալ: Եւ էին հետիոտք երկոքին եղբարքն. և էին երկոքեան մեծք անհեղեղք, երկոքեան անձնեալք որպէս սկայագունք: Մինչ ղեռ զային ՚ի նահապարհի, ոչ կարէր Մանուէլն զնալ, զի ոտիւն ցաւած էր. ապա Կոմս եղբայր իւր ստանձեալ առեալ բառնայր, և տասն տասն խաւասխա բերէր ըստ անձին զայնչափ այրն զանհեղեղ զանարի. եկն երբեք յերկիրս Հայոց: Եւ եղև իբրև եկն եհաս յերկիրն Հայոց Մանուէլ եղբարքն իւրով Կոմսի հանդերձ, իբրև ետես զնա Վաշէն՝ որ յառաջն էր լեալ նահապետ, մինչ չև եկեալ էր ՚ի նա՝ ետ ցնա զպատիւ իշխանութեանն զոր առեալ էր ՚ի թագաւորէն Վարազդատայ: Քանզի նա էր երէց յազգին, և Մանուէլն ունէր զնահա-

որ իւր դայակն էր և Մուշեղի փուն բանասերկուն ու սպանողը: Եւ Մուշեղի փոխանակ դարձավ բոլոր Հայոց զորավար սպարապետը: Իսկ Մամիկոնեան տոհմին նահապետ ու տանուտէր եշանակեց թագավոր՝ Վաշէին՝ նայն Մամիկոնեան տոհմից:

Այս ժամանակ Պարսկաստանի գերութունից վերադարձան Մամիկոնեան տոհմից երկու եղբայր, որոնց գերի էր տարել Շապուհ թագավորը, մեկի անունը Մանուել, մյուսինը Կոմս: Ռոմիտակ այդ ժամանակները Պարսից թագավորը, որ Սասանյան ցեղից էր, պատերազմ էր ունեցել Քուշանների մեծ թագավորի հետ, որ Արշակունի էր և նստում էր Բահլ Բաղափում: Եվ երբ Պարսից զորքերը գնում էին Քուշանների²⁰³ դեմ պատերազմի՝ ապա Պարսից թագավորն իր զորքերի հետ ուղարկում էր և այն մարդկանց, որոնց գերի էր բերել Հայաստանից. նրանց հետ գնում էր և այս Մանուելը իր Կոմս եղբոր հետ: Երբ կովի մեջ երկու կողմի զնդերն իբար խառնվեցին՝ Պարսից զորքը պարտություն կրեց Քուշանների զորքից և շարաշար հարվածներ կրելով փախուստի դիմեց: (Քուշանները) պարսիկներին հասնելով՝ նրանցից ոչ մեկին կենդանի չըրողին, մինչև անգամ մի մարդ կենդանի չմնաց՝ լուր բերող. բայց Մանուելը, Արտաշեսի որդին, Մամիկոնեան տոհմից, և իր Կոմս եղբայրը մեծամեծ փառութիւններ գործելով նույն նակատարտում՝ կյանքներն ազատեցին, և Պարսից բոլոր զորքերից միայն այս երկուսը հետիոտն գալիս հասնում էին Պարսից թագավորի մոտ ողջ առողջ, շատ փառութիւններ կատարած²⁰³:

Բայց Պարսից թագավորը շատ տրտմած էր իր զորքերի կտորածի պատճառով. նա ավելի ևս շարացավ ու կատաղեց, երբ տեսավ որ իր բոլոր զորքերից միայն նրանք են ողջ մնացել ու եկել: Նրանց վրա բարկանալով՝ անարգելով հալածեց իր երկրի սահմաններից, որ գնան իրենց երկիրը: Եվ նրանք հանապարհ ընկան, երեսները դեպի իրենց աշխարհն ուղղած: Երկու եղբայրն էլ հետևակ էին, երկուսն էլ անհեղեղ մեծությամբ, հաղթանդամ, հսկաների նման: Մինչ գալիս էին նահապարհով՝ Մանուելը չէր կարող փախչել, որովհետև ոտներում ցավ ունէր: Ապա նրա Կոմս եղբայրը նրան շալակում էր իր վրա, և (օրական) տասը փառասխա²⁰⁴ շալակած բերում էր այն անազին անհեղեղ մարդուն, մինչև բերեց հասցրեց Հայոց աշխարհը: Երբ Մանուելը իր Կոմս եղբոր հետ եկավ հասավ Հայոց աշխարհը, և երբ նրանց տեսավ Վաշէն, որ նրա գալուց առաջ (Մամիկոնեանների) նահապետն էր՝ նրան հանձնեց իր իշխանական պատիվը, որ ստացել էր Վարազդատ թագավորից, որովհետև տոհմի մեջ ավագագույնը նա էր: Այսպիսով Մա-

պետութեան ազգին տանուէրութեան պատուին. և Վաչէն լինէր երկ-
րորդ:

Իսկ յորժամ Լեւոս եկաց Մանուէլն ՚ի փառս տէրութեան իւրոյ, նախ
առանց հրամանի թագաւորին Վարազդատայ յիննն յափշտակեաց զգո-
րավարութեանն զսպարապետութիւնն. զի այն ինչ որ իւրոց նախնեացն
՚ի բնէն կայեալ էր ՚ի սկզբանն, զոր արեայն Վարազդատ շնորհ ան-
կէր իւրում դայեկին Քատայ, զայն Մանուէլ յիննն հանեալ ունէր զիշ-
խանութիւնն: Սղև յևս այսորիկ, պատգամ յղէր սպարապետն Հայոց
Մանուէլ առ թագաւորն Վարազդատ, և ասէր՝ քէ փոխանակ ամենայն
ազգին մերոյ վաստակոցն, զոր ՚ի նախնեացն ՚ի հնոց ժամանակաց
հետէ միամտութեամբ առ ձեզ Արշակունիս վաստակեալ եմք, և եղեալ
զանձինս մեր ՚ի վերայ ձեր, կեցեալ և մեռեալ եմք ՚ի վերայ ձեր,
ամենայն նախնիքն մեր առաջինն անկան ՚ի պատերազմունս ՚ի վե-
րայ ձեր, Վասակ հայր Մուշեղի կոչեալ ՚ի վերայ Արշակայ արեայի,
և մեք հանապազ վաստակեալ և աշխատեալ եմք ՚ի վերայ թագաւո-
րութեան ազգիդ ձերոյ, և փոխանակ կեանս առնելոյ ընդ վաստակոցն,
արդ որք ՚ի թշնամացն մեռան, որք մեացին՝ զայն դուք Արշակունիք
կոտորեցիք: Արդ Մուշեղ այր քաջ եղբայր իմ, որ ՚ի վերայ ձեր մա-
շեաց զանձն իւր ՚ի՛ մանկութենէ իւրմէ, վանեաց կոտորեաց զքշնա-
միս ձեր, և ոչ կարացին թշնամիքն սպանանել, դու կալար ՚ի բազ-
մական խեղդեցեր զնա: Նա դու շես իսկ Արշակունի, այլ ՚ի պոռ-
նրկութենէ եղեալ ես որդի. վասն այդորիկ ոչ ծանեար զվաստակա-
ւորսն Արշակունեաց: Նա մեք շեմք իսկ լեալ ձեր ծառայք, այլ ընկերք
ձեր և ՚ի վերայ քան զձեզ. զի մեր նախնիքն լեալ էին թագաւորք աշ-
խարհին ճենաց, և վասն եղբարց իւրեանց զբզորութեանն, զի արին
մեծ անկեալ է ՚ի վերայ. վասն այնր եմք գնացեալք. և վասն բարոյ
հանգստի գտանելոյ՝ եկեալ դադարեալ եմք: Առաջին թագաւորքն Ար-
շակունիք, որք զիտէինն զմեզ ո՛վ էաք կամ ուստի՛ էաք. այլ զի
դու քանզի շես Արշակունի, գնա յաշխարհէս, և մի՛ մեռանիր ՚ի ձե-
ռաց իմոց:

Իսկ Վարազդատ թագաւորն պատգամ յղէր պատասխանոյն առ
գորավարն Մանուէլ, և ասէր. ես քանզի շեմ Արշակունի, զի եղի զքազ
նախնեաց իմոց Արշակունեացն, և կալայ զաշխարհն առաջնոց իմոց,
և խնդրեցի զվրէժ հորեղբորն իմոյ Պապայ ՚ի շարագործ յեղբորէն
հումմէ ՚ի Մուշեղայ. բայց զի դու շես յաշխարհէս յայսմանէ, զի քեզն
իսկ ասացեր բաս յերկրէն յաշխարհէն ճենաց եմք լեալք թագաւորք
՚ի բնութենէ, և այսր պանդուխտ եմք եկեալք, արդ ըստ օրինակի
եղբորն քո մի՛ մեռանիր: Զի իմ, առ բարեբարութեան իմոյ, արձա-

նուելն ստացալ իրենց տոհմի տանուաւերոյսան և նահապետոյսան
պատիվք. իսկ Վաչեն լինում էր հրա երկրորդը:

Իր տերութեան պատվին՝ ու փառքին հասնելուց Նեոս Մանուէլը
նախ և առաջ, առանց Վարազդատ թագաւորի հրամանին, հափշտակեց
գորավարութեանն-սպարապետութեան պատիվը: Ինչ որ Լեւոս նախնիքը
բուն սկզբից ունեին և ինչ որ Վարազդատ թագաւորը (նրանցից խելով)
շնորհել էր իր գայակ Քատին՝ այդ իշխանությունը Մանուէլը Լեւոսից
իրեն համար: Իսկ այնուհետև Հայոց Մանուէլ սպարապետը սպառգամ
էր ուղարկում Վարազդատ թագաւորին և ասում էր. «Մենք բոլոր տոհ-
մով հին ժամանակներից ՚ի վեր նավատարմութեամբ ծառայել ենք
ձեզ, Արշակունիներիդ, մեր կյանքը զոհել ենք ձեզ համար, այսինքն ու
մեռել ենք ձեզ համար: Մեր բոլորի հին նախնիքը պատերազմների մեջ
ընկան ձեզ համար. Վասակը, Մուշեղի հայրը, կորավ Արշակ թա-
գաւորի համար, և մենք միշտ աշխատել ենք, շարշարվել ենք ձեր ցեղի
թագաւորութեան համար: Արդ՝ փոխանակ մեզ վարձատրելու մեր ծա-
ռայությունների համար՝ դուք, Արշակունիներդ, կոտորեցիք նրանց՝
որոնք թշնամիներից շմուռն ու կենդանի մնացին: Անա իմ քաջ Լո-
բայր, Մուշեղը, որ մանկությունից ՚ի վեր կյանքը ձեզ համար մաշեց,
ձեր թշնամիներին կոտորեց ու վանեց և որին թշնամիները չկարողա-
ցան սպանել՝ դու բռնեցիր և սեղանի նստած տեղում խեղդեցիր: Բացի
սրանից՝ դու Արշակունի էլ շես, այլ պոռնկությունից Լեւոսով, այդ
պատճառով էլ Արշակունիների աշխատավորներին շանաչեցիր: Մենք
մինչև անգամ ձեր ծառաները (նպատակները) չենք, այլ ձեր ընկերներն
ենք և ձեզանից ավելի բարձր, որովհետև մեր նախնիքը ճենաց աշ-
խարհի թագաւորներն են եղել, և եղբայրների մեջ տեղի ունեցած աա-
րածայնութեան պատճառով, որպեսզի մեծ արյունհեղություն չլինի՝
այնտեղից հեռացել ենք և խաղաղ հանգստություն գտնելու համար եկել
դադարել ենք (այստեղ)²⁰⁶: Առաջին Արշակունի թագաւորները զի-
տեին, թե ովքե՛ր ենք մենք և ո՛րտեղացի ենք. բայց դու, որովհետև
Արշակունի շես՝ հեռացի՛ր այս աշխարհից և իմ ձեռքից մի՛ մեռնիր»:

Իսկ Վարազդատ թագաւորը պատասխան-պատգամ էր ուղարկում
Մանուէլ գորավարին և ասում էր. «Ես իսկական Արշակունի եմ²⁰⁶, որ
իմ Արշակունի նախնիների թագը դրի և իմ նախաորդների աշխարհին
տիրեցի, և իմ հորեղբոր՝ Պապի վրեժն առա քո շարագործ եղբորից՝
Մուշեղից: Բայց դու որ այս աշխարհից շես՝ այդ դու ինքդ ասացիր, թե
մենք ճենաց աշխարհից ենք, այնտեղ ծագումով թագաւոր ենք եղել և
այստեղ Լեւոս ենք իբրև պանդուխտներ: Ուրեմն մի՛ մեռնիր քո եղբոր
(Մուշեղի) նման: Ես իմ բարեբարութեամբ քեզ արձակում եմ. ե՛լ ու

կեալ լիցի զԲԵԳ. Երբ գնա յերկիրն ճենաց անց կեաց, և անդէն քա-
զաւորեսցի յերկրին ԲՈՒԴ: Ապա թէ ոչ կամիցիս գնալ, մեռանիս ՚ի
ձեռաց իմոց որպէս և Մուշեղն մեռաւ:

Իսկ յորժամ բազում անգամ երթեալք եկեալք պատգամաւորք՝
բազում խտտագոյն քան զխտտագոյն բանս կսկծանաց առ միմեանս
յղիին, և յետ այտորիկ ժամադիր միմեանց լինէին՝ պատերազմաւ
զմիմեանս տեսանել: Իսկ ՚ի հասեալ ՚ի ժամադիր ժամուն, եկեալ
տային ընդ միմեանս պատերազմ: Եւ քազաւորն Վարազդատ առնոյր
զգօրն իւրոյ բանակին, և գնայր հասանէր ՚ի տեղի նակատուն, վառեալ
կազմեալ պատրաստեալ ՚ի պատերազմ. սոյնպէս և սա պատրաստագոյն
քան զնոսա: Եւ Մանուէլ սպարապետն հասանէր իւրով գնդան ՚ի նոյն
տեղի. և ՚ի դաշտին Կարնոյ լինէին խառնարդք երկոցունց գնդաց ընդ
միմեանս բախելոցն:

Քազաւորն Վարազդատ և սպարապետն Մանուէլ զնիգակս առեալ,
միմեանց յարձակեալ ախոյեանք ելանէին: Իբրև գաչս ՚ի վեր ամբառ-
նայր արքայն Վարազդատ, և նայէր ընդ գայն իւր և տեսանէր զսպար-
ապետն Մանուէլն ՚ի մեծութենէն հասակին և ՚ի շքեղութենէ անձինն,
և յամբակաւ յերկաթապատ յոտիցն մինչև ցզոլսին առ հասարակ յան-
վթար զինէն, ՚ի հաստամետս յանձնէն, և ՚ի հաստատուն երկվարէն և
յասպազէն⁵⁰ վառելոյն յանշարժ սպառազինէն, հաւմարեցաւ կշռեաց
զնա ՚ի միտս իւր իբրև զլեռն մի բարձր զանմատոյց: Սակալն
ածեալ զման ընդ միաս, յարձակեցաւ. զի այնուհետև շունէր ակն
անձինն ապրելոյ: Սակայն զի մանուկ մարդ էր արքայն Վարազդատ,
իբրև ետես զնա այնպէս զի չէր ինչ կոտոյ տեղեակ, էած զմտաւ թէ ՚ի
զրահսն ոչ ինչ կարիցէ նիգակ գործել, առ ձեռաց կորովութիւնն զնիգակն
ընդ բերան արկանէր զօրավարին Մանուէլի: Իսկ Մանուէլ բունն հաւ-
կանէր զնիգակէն. հանեալ ՚ի նմանէ զնիգակատէզն՝ ընդ իւր թուրն
նանէր, և բազում զիւր թափէր զատամուսն, զնիգակն յինն հանէր յար-
բայնն:

Եւ արքայն Վարազդատ ՚ի փախուստ դառնայր յերեսաց զօրա-
վարին Մանուէլի. և անդէն Մանուէլ զտէզ նիգակին ՚ի ձեռին կալեալ,
և նիգական ՚ի կառափն մատուցեալ ձեծէր զարքայն Վարազդատ.
այնպէս տանէր իբրև ասպարէզս շոքս: Եւ անդէն որդիքն Մանուէլի
յարձակեցան մէն մի նիգակ ՚ի ձեռն, Հմայեակն և Արտաշէսն, սպա-
նանել զարքայն: Ինքն իսկ Մանուէլ աղաղակէր զկնի որդոցն իւրոց,
և ասէր. Ա՛յ մի՛ լինիք տիրասպանոք: Եւ նոցա լուեալ զձայն հօրն,
վաղվազակի արագ արագ դառնային ՚ի նմանէ. և ՚ի պարտութիւն
մատնեցաւ այն օր գունդն արհունական առաջի մանուէլեան զնդին:

զնա՛ ձենաց աշխարհը, այնտեղ, ու երկունս ապրի՛ր ու քազավորի՛ր:
Իսկ եթէ շես կամենա գնալ՝ իմ ձեռքից կմեռնես, ինչպես Մուշեղը մե-
ռալք:

Երբ շատ անգամ պատգամավորները գնացին եկան, և ավելի
ու ավելի խիստ ու վիրավորական խոսքեր իւրաւ ուղարկեցին՝ ապա
ժամ էին նշանակում պատերազմով իրար հանդիպելու: Նշանակված
ժամին եկան հասան ու պատերազմ սկսեցին իրար հետ: Վարազդատ
քազավորն առնում էր իւր զորքի բանակն ու գալիս հասնում էր նակա-
տամարտի տեղը, լավ սպառազինված ու պատերազմի պատրաստ:
Եվ Մանուէլ սպարապետն, ավելի մեծ պատրաստութեամբ, իւր զնդով
նոյն տեղն էր հասնում, և Կարինի դաշտում Երկու կողմերի զնդերն
ընդհարվում էին:

Վարազդատ քազավորը և Մանուէլ սպարապետը, նիգակները
ձեռքերին, դուրս էին գալիս իրար դեմ ախոյեանք: Երբ Վարազդատ
քազավորը, գալու ժամանակ, աչքեր վեր բարձրացրեց ու Մանուէլ
սպարապետին տեսավ ու նկատեց նրա հասակի մեծությունը, անձի
շքեղությունը, նրա օտքից մինչև գլուխ երկաթապատ ամբակոյտ և ան-
խոցելի զինավորությունը, սլիկեղ կազմվածքը, ումեկ երկվարք, երկ-
վարի անդրդվելի սպառազինությունը՝ իւր մտնում նրան համեմատեց
մի բարձր անմատուց լեռան հետ: Բայց մանր աչքն առնելով՝ հաւ-
ձակվեց, որովհետև փրկւթյան ուրիշ հոյս չուներ: Բայց սրովհետև
Վարազդատ քազավորը մանուկ մարդ էր և կովի շատ տեղակ չէր՝
նրան այնպես տեսնելով կարծեց, թե նրա զրահներին նիգակը չէ կա-
րող ազդել, ուստի իւր ձեռքի ամբողջ ուժով նիգակով Մանուէլ զօրա-
վարի բերանին խփեց. իսկ Մանուէլը բռնեց նիգակից, նրանից տեղը
սղակելով իւր թշուրն անց կացրեց, որի ժամանակ շատ ատամներ կորց-
րեց, և նիգակը քազավորի ձեռքից խլեց:

Եվ Վարազդատ քազավորը փախուստի դիմեց Մանուէլ զօրավարի
առաջ. իսկ Մանուէլը նրան հասնելով նիգակի տեղը ձեռքին բռնած՝
նիգակի կոթովը ձեծում էր Վարազդատ քազավորի կառափը, և այս-
պես էշում էր շոքս ասպարեզ²⁰⁷:

Իսկույն Մանուէլի որդիքը, Հմայակն ու Արտաշէսը, վրա հասան,
նիգակները ձեռներին, որ քազավորին սպանեն: Իսկ ինքը Մանուէլը
որպոց ետևից աղաղակում էր. «Ա՛յ, տիրասպան մի՛ լինե՛ք»: Նրանք էլ
իրենց հօր ձայնը լսելով՝ իսկույն արագ նեղացան քազավորից:

Այդ օրը արքայական գունդը պարտություն կրեց Մանուէլի գլխ-

Ոչ ինչ այնուհետև սակաւ սպանեալք անկանէին ընդ երեսս դաշտին, բազում խոցք և խեղճ վիրաւորք. և բազում նախարարք սատակեցան բազում փախստեայք հալածականք լինէին: Մինչ ղեռ գունդն մանուկեան էին զկնի փախստէիցն, և գայր հասանէր Համազասպեան սեպուն մ' ՚ի Մամիկոնեան տոհմէն, անցունէր առ անկելովք դիակամքն և առ խոց վիրաւորոքն պատերազմին. և ընդ նոսին ընկեցեալ էր և զԳարեգին, աէր գաւառին որչառունեաց. բայց ողջ կայր, զի ոչ խոց էր և ոչ վնասեալ ինչ: Այս Գարեգին փեսայ լեալ էր յառաջ նորին Համազասպէի, զգոյր նորին Համազասպունի անուն ունէր կին: Եւ իբրև եկն թագաւորն Շապուհ յերկիրն Հայոց. սա եթող զկինն իւր և փախեաւ: Ապա տարան զՀամազասպունի յերկիրն Տոսպաց, ՚ի քաղաքն ՚ի Վան. հանեալ կախեցին զնա պարսիկքն զքարձր աշտարակացն՝ որ կայր ՚ի վերայ քարանձախին, ՚ի կախաղանի սպանին զնա: Իսկ յայնմ ատուր իբրև անկեալ կայր այն Գարեգին ՚ի մէջ անկելոցն, եկն Համազասպ աներ նորուն անցանել առ նոքոք: Ազաղակեաց Գարեգինն, և ասէ. Տէր Համազասպեան, և զիս տես. հրաման տուր նժոյգ մատուցանել, թող հեծայց: Եւ ասէ ցնա Համազասպեան. Ո՞վ էս դա: Եւ ասէ. Ես եմ Գարեգին Ռըշտունի: Եւ ետ հրաման Համազասպեան վանանաւորացն, որ ընդ նմա էին, ասէ. Իչէք և դիք զվանանայ ՚ի վերայ նորա, և պահեցէք: Եւ ինքն էանց. ապա իջին վանանաւորքն եղեալք զվանանսն ՚ի վերայ, և կային պահէին բոտ հրամանի տուելոյն:

Ապա յետ այսորիկ գայր Գանուն ոմն գամապետ սպարակրացն զնդին մանուկեան զօրացն, ետես զի իջեալ էին վանանաւորք ՚ի վերայ, և զԳարեգինն պահէին. եհարց ցնոսա՝ թէ ո՞վ է այդ, և դուք հի՞մ իջեալ կայք յայդմ տեղոց: Ասեն նոքա՝ թէ սա Գարեգին ընրշտունեաց տէր է. և մեզ հրաման ետ Համազասպեան, իջանել պահել զսա: Եւ մեծաւ ցասմամբ գայրանալով՝ ՚ի բարկութիւն մեծ բորբոքէր Գանունն, և ասէր. Արդ ուրեմն վերստին կամի Համազասպեան զսա իւր փեսայ առնել. և զՀամազասպունի զգոյր իւր տալ սմա կնութեան. վասն այսորիկ անխայեաց ՚ի դա, պահել հրամայէր: Եւ անդէն ոտն ածեալ էջ ՚ի ձիոյն, եհան զքուրն, մատուցեալ ՚ի նա՝ պատառ պատառ կոտորեալ, անդէն ցրեալ սատակեաց զնա:

Իսկ այլ զօրքն ամենայն ղեռ գային ՚ի կատարածոյն, զբազումս ձերբակալ արարեալ. և կալեալ ածէին և զՔատն, արքային Վարազդատայ զխուն, զսպանողն Մուշեղի, կալեալ իւր որդւովն առաջի սպարապետին Մանուկի, և գայլս՝ որք միանգամայն զարծաց սատարն լեալ էին՝ ըմբռնէին զամենեսեան, առ նա ածէին: Եւ մեծաւ դատա-

դից: Ոչ սակաւ սպանվածներ ընկած էին դաշտի վրա. շատերը խոցված, հաշմացած, վիրավարված. շատ նախարարներ կատարվեցին և շատերն էլ հալածվելով փախուստի դիմեցին:

Մինչ Մանուկի գունդը փախստականների ետևիցն էր ընկել՝ մի սեպուն Մամիկոնյան տոհմից, Համազասպյան անունով, գալիս անցնում էր ընկած դիակների և խոցված վիրավորների մոտով: Մահաց մեջ էր գտնվում և Գարեգինը, Ռշտունյաց տերը, որ ընկած էր գետին, բայց ողջ էր, ո՛չ խոցված և ոչ վնասված: Այս Գարեգինը առաջ Համազասպյանի փեսան էր, կին էր առել նրա Համազասպունի փոյրը. երբ Պարսից Շապուհ թագավորը եկել էր Հայոց աշխարհը՝ նա թողել էր իր կինն ու փախել: Հետո Համազասպունուհուն տարան Տոսպ գավառը, Վան քաղաքը, և այնտեղ պարսիկները նրան կախեցին քարձր աշտարակից, որ ժայռի վրա էր շինված. և այսպես կախած սպանեցին:

Նույն օրը՝ մինչ Գարեգինն ընկած էր մյուս ընկածների մեջ՝ նրա աներորդին Համազասպյանն²⁰⁸ եկավ նրանց մոտով անցնելու: Գարեգինը ձայն տվեց նրան. «Տեր Համազասպյան, ինձ էլ օգնիր, հրաման տուր ձի բերել ինձ որ հեծնեմ»: Համազասպյանը հարցրեց. «Ո՞վ էս դու»: Նա ասաց. «Ես Գարեգին Ռշտունին եմ»: Համազասպյանը հրամայեց իր հետ եղած վահանավորներին, թե «Իջե՛ք, վահաններդ վրան դրե՛ք ու պահպանեցե՛ք»: Ինքը ցնաց, իսկ վահանավորները ձիերից իջան, վահանները նրա վրա դրին և կանգնել պահպանում էին, ինչպես հրամայվեց: Այս ժամանակ գալիս էր Գանուն անունով մեկը, որ Մանուկի գործի ասպարակիր գեղի խմբապետն էր²⁰⁹. տեսավ որ վահանավորներն իջել՝ պահպանում էին Գարեգինին: Հարցրեց. «Ո՞վ է զա և ի՞նչ ո՞ւր դուք իջել կանգնել եք այդտեղ»: Նրանք ասացին. «Մա Գարեգինն է, Ռշտունյաց տերը, և մեզ Համազասպյանը հրամայեց՝ իջնել ու սրան պահպանել»: Գանունը սաստիկ բարկացավ. գայրույթից կատաղած ասաց. «Համազասպյանը գուցե ուզում է նորից դրան իրեն փեսա դարձնել և իր՝ Համազասպունի փոյրը դրան կնության տալ, սրա համար դրան խնայեց, հրամայեց պահպանել»: Եվ իսկույն սուր նետեց, ձիուց իջավ, թուրք հանեց, մոտեցավ նրան, կտոր-կտոր կտրատեց, ցրվեց սատկեցրեց:

Իսկ մյուս զորքերը ղեռ գալիս էին կատարածից, շատերին ձերբակալ արած: Թոնել էին նաև Քատին, Վարազդատ թագավորի քուսին ու Մուշեղին սպանողին, և նրա որդուն, որոնց բերին Մանուկի առաջ, նույնպես և բոլոր նրանց, որոնք (Մուշեղի սպանության) գործին նպաստել էին՝ բռնեցին, Մանուկի առաջ բերին: Եվ Մանուկ սպարապետը շատ

տանօք դառնեցաւ զանօրէնն Քատ սպարապետն Մանուէլ: Քայց նախ յանդիման նմա հրամայէր փողոտել զորդին նորա, ապա յետոյ զնա գլխատել. և զայլսն կտարեաց բստ նմին օրինակի: Եւ զքազաւորն Վարազդատ հալածեցին ՚ի յերկրէն ՚ի սահմանացն Հայոց. չոգաւ զնաց ՚ի յերկիրն Յունաց. անդ եկաց որչափ և եկեաց, և անդէն մեռաւ:

Եւ սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ նուանեաց զաշխարհքս, և զամենայն մեծամեծս և զնախարարսն Հայոց առ ինքն ժողովէր. և էր նա առաջնորդ և գլուխ նոցա. և վարէր զիր իշխանութիւնն, և տայր հրաման աշխարհի փոխանակ թագաւորի. և ունէր զաշխարհ ՚ի շինութեան: Եւ զկիներն Պապայ արճայի զԶարմանդոպա տիկին, հանդերձ որդովք Արշակունովք, անեալ զնոսա՝ ՚ի տեղի թագաւորի կալեալ ՚ի պատիւ շրջեցուցանէր: Մեծաւ իմաստութեամբ և բազում յաջողութեամբ աշխարհին Հայոց մեծապէս առաջնորդէր, որչափ եկաց ժամանակս: Քայց անուանք պատանեկացն Արշակունեացն, անուն երբցուն՝ Արշակ, և կրտսերուն Վազարշակ: Զնոսա անեալ Մանուէլն սպարապետն իբրև զսան սնուցանէր, և զմայրն նոցա զԶարմանդովսա ՚ի մեծի շքի տիկնութեան պատուէր: Քայց յարժամ տեսանէր Մանուէլն զոր ինչ զարծեացն ընդդէմ էր հրամանաց թագաւորին Յունաց, անեալ զմտաւ իւրով՝ թէ արժան է նմա գէթ զմի ոք թիկունս առնել նմա, ապա խորհեցան խորհուրդ ընդ տիկնոջն, և կամեցաւ թիկունս առնել զարժայն Յունաց:

ԼԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԵՔԷ ԶԻԱՐԻ ՍՊԱՐԱՊԵՏՆ ԼՍՅՈՑ ՄԱՆՈՒԷՂ, ԶԱՆԻՐԶ ԱՄԵՆԱՏ ԱՇԽԱՐՀԱՆ ԼՍՅՈՑ, ԶՆՈՆ ԵՏ ՚Ի ՔԱԳԱՌՈՐԷ ՊԱՐՄԻՑ. ԵՒ ՄԱՐԶՊԱՆ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՂ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԼՍՅՈՑ ԶԱՌԱՋԻՆ ԱՍ ՚Ի ՔԱԳԱՌՈՐԷ ՊԱՐՄԻՑ ԶՍՈՐԷՆ, ԵՒ ՄԵՏԱՒ ՊԱՐԳԵՆՈՔ ՄԵՏԱՐԵՅԱՒ ՚Ի ՆՄԱՆԷ. ԵՒ ՔԷ ՈՐՊԷՍ ՅԵՏՈՑ ԿՈՐԱՄԱՆՈՒԹԵԱՄ ՄԵՐՈՒԺԱՆԱՑ ԱՐՄՈՒՆԻՑՈՑ ԵՎԵՒ ԱՊՍԱՄՐՈՒԹԻՆ, ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՆ ԶՈՒԶԵՍԱՆ

Ապա հետ այսորիկ առաջեցին Զարմանդովսա տիկինն Հայոց և սպարապետն Մանուէլ զՔարչոյլ Մաղխազ, և ընդ նմա՝ զբազումս ՚ի նախարարացն Հայոց, հրովարտակօք ընծայիւք և պատարագօք առ թագաւորն Պարսից, զի ՚ի նա ձեռս տայցեն և զնա պաշտիցեն, և նմա միամտութեամբ ծառայեցեն, և տայցեն նմա զաշխարհս Հայոց: Եւ չոգան հասին Քարչոյլն, և որք ընդ նմայն էին, ՚ի դուռն թագաւորին Պարսից. մատուցին նմա զհրովարտակսն զտիկնոջն և զսպարապե-

իսիստ դատաստանով դառնեց անօրէն Քատին: Քայց նախ հրամայեց՝ նրա աշքի առաջ մտնել նրա որդուն, ապա և նրան գլխատել. մյուսներին էլ նույն կերպ կտարեց: Իսկ Վարազդատ թագաւորին հալածեցին Հայոց աշխարհի սահմաններից դուրս: Նա զնաց Հունաց աշխարհք, այնտեղ էլ ապրեց, այնտեղ էլ մեռավ:

Իսկ Հայոց զօրավար սպարապետ Մանուէլը աշխարհը նվաճեց, Հայոց բոլոր մեծամեծներին ու նախարարներին իր մտ ժողովեց, ինքը նրանց առաջնորդ և գլուխ եղավ և վարում էր իր իշխանությունը: Աշխարհին հրամաններ էր արձակում թագաւորի փոխանակ և աշխարհը շեն էր պահում: Եվ Պապ թագաւորի կնոջ, Զարմանդովսա տիկնոջ և նրա Արշակունի որդոց իբրև թագաւոր էր պահում և շրջեցնում էր պատվով: Մեծ իմաստությամբ և մեծ աջողությամբ խելացի կերպով առաջնորդում էր Հայոց աշխարհին՝ որքան ժամանակ որ ապրում էր: Արշակունի պատանիների անուններն էին՝ մեծիւնր Արշակ, փոքրիւնր Վազարշակ: Մանուէլ սպարապետը նրանց սնուցանում էր իբրև սաներ, իսկ նրանց Զարմանդովսա մորը մեծապես պատվում էր իբրև տիկնոջ:

Քայց Մանուէլը տեսնում էր, թե իր արածը հակառակ էր Հունաց թագաւորի հրամանին. մտածում էր, թե պետք է որևէ մեկին իրենց թիկունք ունենալ. ուստի տիկնոջ հետ խորհուրդ անելով որոշեցին իրենց թիկունք անել Պարսից²¹⁰ թագաւորին:

ԼԸ

ՔԵ ԻՆԶՊԵՍ ԼՍՅՈՑ ՄԱՆՈՒԷՂ ՍՊԱՐԱՊԵՏԸ ԲՈՂՈՐ ԱՇԽԱՐՀԻ ԶԵՏ ԶԵԹԸ ՄԵՆԵՑ ՊԱՐՄԻՑ ՔԱԳԱՎՈՐԷ ԵՎ ՍԿԶՈՒՄ ԼՍՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԱՐԶՊԱՆ ԵՎ ԿՈՐԱՎԱՐԻԶ ԲԵՐԵՑ ՊԱՐՄԻՑ ՔԱԳԱՎՈՐԷ ԿՈՐՄԻՑ ՍՈՐԵՆԵՆ ԵՎ ՄԵՏԱՄԵՍ ՊԱՐԳԵՆԻՑ ՄՍՏԱՎ ԵՐԱՆԻՑ, ԵՎ ՔԵ ԻՆԶՊԵՍ ՄԵՐՈՒԺԱՆ ԱՐՄՈՒՆԻՑ ԿՈՐՄԱՆՈՒԹՅԱՄ ԱՊՍԱՄՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱԳԵՑ ԵՎ ՊԱՏԵՐԱԶՄԵՐ ԱՌԶ ԵՎԱՆ

Մրանից հետա Հայոց Զարմանդովսա տիկինը և Մանուէլ սպարապետը Պարսից թագաւորի մտ ուղարկեց Քարչոյլ Մաղխազին ուրիշ շատ հայ նախարարներին հետ, հրովարտակներով, ընծաներով ու նվերներով, (խոստանալով) նրան ձեռք մեկնել, նրան հպատակվել և հավատարմությամբ նրան ծառայել և Հայոց աշխարհը նրան տալ: Քարչոյլը և նրա հետ եղողները հասան Պարսից թագաւորի դուռը, մատուցին տիկնոջ և Հայոց սպարապետի հրովարտակները և նրան հազորեցին

տին Հայոց, և ետուն նա գլղեալ պատգամսն հնազանդութեան: Եւ յորժամ ետես զնոսա թագաւորն Պարսից. մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ զնոսա, և մեծապէս մեծարանօք պատուեաց զնոսա, և մեծաւ պարգևաւ առնէր գԳարջոյլն:

Եւ ընդ նմա առաքէր յերկիրն Հայոց զՍուրէն պարսիկ մի նոխ ՚ի նախարարացն իւրոց. և ընդ նմա յղեաց տասն հազար հեծեալս վառեալս սպառազէնս, զի երթիցէ Սուրէն յաշխարհն Հայոց ՚ի թիկունս օգնականութեան զօրավարին Մանուէլի, և պահել ՚ի բշնամեաց զտիկինն զԶարմանդոյստ: Եւ ետ թագաւորն Պարսից տանել ՚ի ձեռն Սուրենայ թագ և պատմունան, և զվառ թագաւորացն տիկնոջն Զարմանդոյստոյ, և թագս մանկանցն որդոցն երկոցունց Արշակայ և Վաղարշակայն: Զսոյն և սպարապետին Մանուէլի սոյնպէս ետ տանել զթագաւորական պատմունանն, սամուր մ' և զգլխոյ պատիւ գարգմանակ ոսկի արծաթ, ու ՚ի պատիւ գլխոյ ՚ի վերայ գագաթանն ՚ի թիկանց արծոյնն՝ հանգոյցք թագի կապեալ աշխարատանդ նանգոյց. և լանջաց պատիւ՝ ապիգակ, որպէս օրէնք են ունել թագաւորաց. և շիկակարմիր խորան, և ՚ի վերայ խորանին արծոյն նշան, և սրահակս մեծամեծ և կապուտակ երկնագոյն հովանոցս: Եւ ոսկի սպաս տանարին առաքէր սպարապետին Մանուէլի. և տայր նմա յիւրմէ ձեռանէ իշխանութիւն մեծ ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց:

Եւ եկն եհաս Գարջոյլն հորխոռունի յերկիրն Հայոց. և էած զՍուրէն պարսիկ, տասն հազարան: Եկին ըրերն զպարգևսն տիկնոջն և մանկանց նորա. սոյնպէս սպարապետին Մանուէլի. ունէին պարգևս իրաբանշիւր աագացն, և տանուտէրացն իրաբանշիւր մեծամեծացն Հայոց: Եւ յորժամ տեսանէին զմեծարանսն և զսէր թագաւորին Պարսից, տիկինն Զարմանդոյստ և սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ մեծաւ խնդութեամբ մեծարէին զՍուրէնն: Տային զաշխարհն Հայոց ՚ի ձեռն Սուրենայ, և հնազանդէին հրամանաց թագաւորին Պարսից. և կարգէին թագաւորին Պարսից յաշխարհէն Հայոց հարկս՝ տալ ընծայս և պատարագս: Սոյնպէս և մարգպանին Սուրենայ հասս և կօշիկս և զպիտոյս⁵⁷ զոռնկացն. սոյնպէս և տասն հազարացն դարման և կերակուր ըստ պիտոյիցն: Եւ սրտի մտօք արարին իրեանց թիկունս. և՛ ակը գտեալ իրեանց զարեայն Պարսից. և կային ՚ի ծառայութեան նորա. և ստէպ ստէպ դեպանք թագաւորին Պարսից երթային և գային յերկիրն Հայոց. և մեծապէս զմտերմութիւն միամտութեանն, որ էրն, ցուցանէին թագաւորին. և ստէպ առաքէր պարգևս տիկնոջն Զարմանդոյստոյն. սոյնպէս և զօրավարին Հայոց Մանուէլի: Յոյժ մտերիմ և սիրելի լինէր Մանուէլ թագաւորին Պարսից և մեծա-

հնազանդութեան վերաբերյալ պատգամք: Պարսից թագավորը երբ նրանց տեսավ՝ մեծ ուրախությամբ նրանց ընդունեց, մեծ հարգանքներով պատվեց և մեծ պարգևներ շնորհեց Գարջոյլին:

Նրա հետ (թագավորը) Հայոց աշխարհն էր ուղարկում պարսիկ Սուրենին, իր նոխ նախարարներից մեկին, և նրա հետ տասը հազար լավ սպառազինված ձիավոր զօրք, (պատվիրելով) որ Սուրենը Հայոց աշխարհը գա իբրև թիկունք Մանուէլ սպարապետին՝ Զարմանդոյստ տիկնոջը բշնամիներից պաշտպանելու համար: Եվ Պարսից թագավորը Սուրենի ձեռնով Զարմանդոյստ տիկնոջ համար ուղարկեց թագ և պատմունան և թագավորական վառ²¹¹, և երկու մանուկների՝ Արշակի և Վաղարշակի համար թագեր: Նույնպես Մանուէլ սպարապետի համար ուղարկեց թագավորական պատմունան, մի սամուր և գլխի պատիվ՝ ոսկոյց և արծաթից շինած զարգմանակ, և գլխի պատվի վրա, գագաթում, արծիվի ետևից, թագի կապը՝ աշխարավանդ հանգոյցը (բանտը), և կուրծքին պատիվ՝ ապիգակ, ինչպիսին կրում են թագավորները, նաև շիկակարմիր խորան, խորանի վրա արծվի նշան, և մեծամեծ սրահակներ ու կապուտակ երկնագոյն հովանոցներ: Նաև ոսկանի ոսկի սպաս էր ուղարկում Մանուէլ Սպարապետին և անձնապես իր կողմից մեծ իշխանություն էր տալիս նրան Հայոց աշխարհի վրա:

Եվ Գարջոյլը հորխոռունին եկավ Հայոց աշխարհը, հետը բերելով Սուրենին տասը հազար զօրքով: Թերին պարգևները տիկնոջ և նրա երեխաների համար, ինչպես և Մանուէլ սպարապետի համար: Այսպես նաև բերել էին պարգևներ Հայոց ամեն մի ավագի, բոլոր տանուտերների և մեծամեծների համար: Եվ երբ Զարմանդոյստ տիկինը և Հայոց զօրավար սպարապետ Մանուէլը տեսնում էին Պարսից թագավորի ցույց տված այս սերն ու մեծարանքները՝ մեծ ուրախությամբ պատվում էին Սուրենին: Հայոց աշխարհը հանձնեցին Սուրենի ձեռքը և հնազանդում էին Պարսից թագավորի հրամաններին, սահմանում էին Հայոց աշխարհից Պարսից թագավորին հարկ տալ, ընծաներ ու նվերներ²¹²: Նույնպես և Սուրեն մարգպանին նշանակեցին հասույթներ, ոռնիկ²¹³ և ապրուստի մթերքներ, այսպես և տասը հազարին դարման և կերակուր՝ որքան պետք էր: Եվ անկեղծ սրտով նրանք իրենց թիկունքում տեղադրեցին Պարսից թագավորին և նրա ծառայության մեջ էին գտնվում: Հահախակի Պարսից թագավորի զեսպանները գնում գալիս էին Հայոց աշխարհը. սրանք էլ ցույց էին տալիս թագավորին իրենց մտերմությունն ու հավատարմությունը, և հանախ թագավորը պարգևներ էր ուղարկում Զարմանդոյստ տիկնոջը և Հայոց Մանուէլ զօրավարին, և

պէս փառաւորեալ աւագանայր 'ի նմանէին: Եւ Մերութանն Արժուինի իբրև տեսանէր զայն ամենայն փառս աւագութեան, որովք շքեղացոյց զՄանուէլ արքայն Պարսից, զի որպէս զեղբայր կամ զորդի այնպէս պատուեաց զնա. յոյժ նախանձէր նա ընդ փառսն Մանուէլի. և խնդրէր նա հնարս հնարել, հանել զնա յաշաց թագաւորին Պարսից. զի փոխանակ նորա ինքն լիցի սիրելի: Եւ իբրև այլ հնարս ինչ ոչ կարէր գտանել զուրս նենգութեանցն առ Պարսիկս, ընդ որ մտցէ, ապա խորհեցաւ նա ընդ միտս իւր զնենգութիւն շար, և կեղծաւորութեամբն իւրով զգործ իւր յառաջացոյց: Զի իբրև նա յեցաւ 'ի միամտութիւն զօրավարին Մանուէլի, սկսաւ նախ հպատակութեամբ զմիտսն զողանայ. նախ մտերմութեամբ հանել զմիտս նորա. ապա զանձն իւր հոգածու և խնամակալ երեսնուցանէր նմա. ապա եկեալ զուշակութիւն առնէր նմա սուտ 'ի քմաց իւրոց՝ թէ գիտաստիչ որ, ո՛ր Մանուէլ, զի զեսպան լեալ է յարքայէն Պարսից. յաղագս քո բերեալ ունին հրաման առ Սուրէնն, զի զհեղ կալցին կապեցցեն. կամ աստէն սպանցեն, կամ ոտիւք և ձեռոք և պարանոցաւ կապելով մեծաւ զգուշութեամբ տանել առ թագաւորն Պարսից: Արդ զու՞ն գիտա՛, տե՛ս խորհեաց ընդ միտս քո թէ զինչ գործեսցես: Եւ եղև յարժամ լուսաւ զայս Մանուէլ, կայր զարմացեալ հիացեալ ընդ միտս իւր. և ասէր թէ շիք իմ յանցուցեալ առ պարսիկոս, է՛ր աղագաւ զայն առնիցէ ընդ մեզ: Եւ ասէ Մերութանն ցՄանուէլ. Եւ ճշգրտեցի և հաստատեցի, զի իբրև այդ ստոյգ են. եւ մեծաւ սիրով և հոգաբարձութեամբ զուշակ եղէ հեզ: Իսկ իբրև հաւատաց բանին Մերութանայ Մանուէլն. և կարծեաց 'ի միտս իւր թէ ստոյգ են բանքն այն զոր լուսաւ, ապա զունդ կազմեաց, և զօր բազում առ ինքն կուտեաց զօրավարն Հայոց Մանուէլ: Եւ մինչ զեռ խաղաղութեամբ Սուրէնն իւրով բանակաւն բանակեալ էր յանհոգս յանկարծս և անենեղ խաղաղութեամբ, իբրև ոչ ինչ գոյր 'ի մէջ նոցա նենգութիւն դաւաճանութեան քսա համբաւահան շարագործն Մերութանայ, յանկարծօրէն յեղակարծումն զօրավարն Հայոց Մանուէլ հասանէր անկանէր 'ի վերայ բանակին Սուրենայ, և գտասն հազարսն զպարսիկսն միանգամայն կոտորէր: Թայց զմարգպան Սուրէնն միածի արձակէր, շնորհել զարևն իւր՝ պարգև արարեալ: Եւ զարմացեալ Սուրէն ընդ իրսն ընդ այնոսիկ թէ ընդէ՛ր, է՛ր աղագաւ նա զայս արդիւք զործեաց. և ասէ Մանուէլ ցՍուրէն. Զհեզ վասն բարեկամութեան սիրոյն արձակեալ, ողջանդամ երթիչիւր զնանապարհս քո. այլ եւ 'ի պարսկաց 'ի խափս այլ ոչ անկայց: Եւ ինքն Մանուէլ Հայոց զզունդն կազմէր, և զօրսն պատրաստէր. և գիտաց այնումետն թէ մեծ թշնամութիւն յարոյց և մեծ զբոսութիւն ընդ թագաւորին Պարսից: Եւ յայնմ հետէ զօ-

Մանուէլը շատ մտերիմ ու սիրելի դարձավ Պարսից թագավորին, որ նրան շատ փառավորեց ու բարձրացրեց:

Իսկ Մերութան Արժուինին էր սեսնում էր այս բոլոր փառքն ու սլաութիւնները, որով Պարսից թագավորը Մանուէլին շքեղացրեց.— որովհետև եղբոր նման, որդու նման նրան պատվեց.— շատ նախանձեցավ Մանուէլի փառքին, և մի հնար էր փնտռում՝ նրան Պարսից թագավորի աշխից հանելու, որպեսզի նրա փոխանակ ինքը դառնա սիրելի: Եվ երբ նա ոչ մի հնար էր չգտավ, նենգության ոչ մի դուռ չգտավ պարսիկների մոտ մտնելու՝ ապա նա իւր մտքով նենգության շար միջոց գտավ— իւր մտադրութիւնը աշողեցրեց կեղծավորության միջոցով: Նա հույս գրեց Մանուէլ զօրավարի միամտության վրա, ուստի նախ սկսեց անձնվիրութեամբ նրա միտքը զողանայ, մտերմութեամբ նրա խելքը հանեցրեց: Հետո գալով՝ իւր գլխից հնարած սուտ լուր էր հաղորդում ու ասում. «Գիտցած եղիւր, ո՛վ Մանուէլ, Պարսից թագավորից դեսպան է եկել, քո մասին նրաման են իբրև Սուրենին, որ հեզ բռնեն ու կապեն, կամ այստեղ սպանեն, կամ ձեռք, ոտք ու պարանոց կապած մեծ զգուշութեամբ տանին Պարսից թագավորի մոտ: Հիմա դու գիտես. մտածի՛ր թե ի՛նչ պիտի անես»: Մանուէլը էր այս լսեց՝ ապշած հիացած մնաց. «Ես պարսիկների դեմ ոչ մի հանցանք չեմ գործել, ասում էր, ուրեմն ինչո՞ւ նա այդպես բան պետք է մեզ անեն»: Իսկ Մերութանն ասում էր Մանուէլին. «Ես ճշգրտեցի ու հաստատեցի, որ այդ բանը ճիշտ է, հեզ շատ սիրելուց ու վրադ հոգալուց այս լուրը հեզ գազտնի հաղորդեցի»: Երբ Մանուէլը Մերութանի խոսքին նավատաց և համազվեց, թե իւր լսած բաներն ստույգ են՝ ապա նա շատ զօրք կուտակեց իւր մոտ, Հայոց Մանուէլ զօրավարը. զունդ կազմակերպեց, և միեղդեռ Սուրենը իւր բանակով խաղաղ բնակել էր, միամիտ, անկասկած, անհոգ, անենեղ խաղաղութեամբ. միեղդեռ չկար ոչ մի նենգութիւն ու դավանանքութիւն՝ ինչպես սուտ լուր էր տարածել շարագործ Մերութանը՝ Հայոց Մանուէլ զօրավարը հանկարծակի անսպասելի կերպով հասնում հարձակվում էր Սուրենի բանակի վրա և տասը հազար պարսիկներին ամբողջապես կոտորում էր: Թայց Սուրեն մարգպանին մի ձիով բաց էր թողնում որ զնա. նրա արեք նրան պարգև էր շնորհում: Սուրենը զարմացավ այս բանի վրա, թե ինչո՞ւ նա այդ արավ, և Մանուէլը ասաց Սուրենին. «Քեզ իբրև բարեկամի սիրով արձակում եմ, ողջ առողջ զնա՝ քո նանապարհը, բայց եւ այլևս պարսիկների թակարդի մէջ չեմ ընկնի»: Ինքը Մանուէլը պատրաստում էր զօրհերը, զնղեր էր կազմակերպում, որովհետև գիտեր որ մեծ թշնամութիւն ու զբոսութիւն ծագեցրեց Պարսից թագավորի հետ: Այնումետն Հայոց Մանուէլ զօրա-

բավարն Հայոց Մանուէլ ճանգիւրծ ամենայն գեղան գտիկին Զարման-
դուխտ զկին բագաւորին Պապայ 'ի զուխ առեալ, 'ի տեղի բագաւոր-
ացն շրջեցուցանէին. և ինքեանք կային 'ի մարտի պատերազմին յա-
ղագս շինութեան աշխարհին Հայոց յամենայն կողմանց ընդ թշնամիս
և ընդ սանմանակիցս, որ շուրջ գիրեամբք էին, և անյի զօրն Պար-
սից գամենայն ատուրս կենաց իւրոց. բայց Մերութանն գեայր անգր
առ բագաւորն Պարսից ամբաստան զՄանուէլէ:

ԼԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԳՈՒԹԱՆԿ ԵԱԳՉՈՑ՝ ՈՐ ԱՌԱՔԵՑԱՆ Ի ԹԱԳԱՌՈՐԷՆ ՊԱՐՍԻՑ ՏԱԼ
ՊԱՏԵՐԱԶՄՍ ԸՆԻ ՀԱՅՍ, ԵՒ ՍԱՏԱԿԵՑԱՆ Ի ՄԱՆՈՒԷԼ ԶՕՐՔ ԻՐՐՈՎՔ ՀԱՆԿԵՐԸ

Ապա բագաւորն Պարսից արծակեաց 'ի վերայ Հայոց գումանդ
Շապուհի քառասուն և ութ հազարաւ, գալ առեալ անեղ զերկիրն. և
եկին հասին նոքա մինչև 'ի սահմանն Հայոց որ յԱտրպայական կու-
սէն էր: Ապա իբրև գայն լսէր զօրավարն Հայոց Մանուէլ, և զուսարէ
զգօրսն իւր ըստ բրաշտայ ժամանակին որչափ և եկն 'ի ձեռն իւր՝ քսան
հազար, և ճեպեաց Մանուէլ և եհաս ընդդէմ գեղին, և արկանէր 'ի
սուր զգօրսն Պարսից. և գումանդ Շապուհին սպանանէր. և դարձեալ
ելանէր մեծաւ յաղթութեամբ:

Լ

ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՐԱԶՄՍ ԹԷ ՌՐՊԷՍ ԿԱՍ ԶԻՄՐՐ ԵՌԱՔԵՑԱՆ Ի ԹԱԳԱՌՈՐԷՆ ՊԱՐՍԻՑ,
ԵՒ ՍԱՏԱԿԵՑԱՆ Ի ՄԱՆՈՒԷԼ ԻՐՐՈՒ ԶԱՌԱԶԻՆՆ

Ապա յետ այսորիկ Վարազ ոմն զօրավար բագաւորին Պարսից
գայր հասանէր ուրուտասն բիրու յերկիրն Հայոց, տալ պատերազմ
ընդ Մանուէլի ընդ սպարապետին, և ընդ ամենայն գեղին Հայոց:
Ապա կազմէր պատրաստէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ
հեծեալս սպարազէնս տասն հազար, և եկեալ տայր պատերազմ ընդ
Վարազայ: Հարկանէր և սատակէր, շեջէր զնոսա 'ի միջոյ. և զյխովին
զՎարազն սպանանէր. թափէր զկապուտ սաստիկ, զգարդ և զգէն զօ-
րացն, և դառնայր մեծաւ յաղաղութեամբ:

վար բոլոր գեղերով իբրև բագավոր շրջեցնում ևր տիկին Զարման-
դուխտին, Պապ բագավորի կնոջը՝ իբրև պեռ, և ինքր, աշխարհի շինու-
թյան համար պատերազմներ ևր մղում ամեն կողմից թշնամիների և
իրենց շրջակա սահմանակիցների, մանավանդ Պարսից զորքերի՝ դեմ
իւր կյանքի բոլոր օրերում: Իսկ Մերութանը նորից գնում ևր Պարսից
բագավորի մոտ՝ Մանուէլին ամբաստանելու համար:

ԼԹ

ԳՈՒԹԱՆԿ ԵԱԳՉՈՒՄԷՆ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՊԱՐՍԻՑ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՈՒՂԱՐՎԱՅ
ՀԱՅԵՐԻ ՀԵՏ ՊԱՏԵՐԱԶՄԵՆՈՒ ԵՎ ԻՐ ԶՈՐՔԵՐԻ ՀԵՏ ԶԱՐՎԱՅ ՄԱՆՈՒԷԼԻՑ

Ապա Պարսից բագավորը Հայաստանի վրա արծակեց Գումանդ
Շապուհին քառասուն և ութ հազար զորով, ռուպեսզի գա, ևրկիրն ավե-
րն: Իրանի եկան հասան մինչև Հայաստանի սահմանը Ատրպատականի
կողմից: Երբ այս լսեց Հայոց Մանուէլ զօրավարը՝ գումարեց իւր զօ-
րք, որքան կարողացավ ձեռք բերել այդ խոռվահույզ ժամանակում,
քսան հազար մարդ, և շտապով գնաց (Պարսից) գեղի դեմ. Պարսից
բոլոր զորքերը կոտորում էր սրով, Գումանդ Շապուհին էլ սպանում էր.
և մեծ հաղթությամբ էա էր դառնում:

Լ

ՎԱՐԱԶԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՈՒՂԱՐՎԱՅՑ ՊԱՐՍԻՑ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ԵՎ
ՄԱՆՈՒԷԼԻՑ ԶԱՐՎԱՅՑ ԱՌԱԶԻՆԻ ՆՄԱՆ

Մրանից հետո Պարսից բագավորի մի զօրավար Վարազ անունով
Հայոց աշխարհն էր գալիս տասնևութ բյուրով՝ Մանուէլ սպարապետի
և Հայոց բոլոր գեղերի հետ պատերազմելու համար: Ապա Հայոց զօ-
րավար սպարապետ Մանուէլը կազմակերպում պատրաստում ևր տասը
հազար լավ սպարազինված հեծելազոր և գալիս պատերազմում էր
Վարազի հետ: Զարդում, կոտորում էր, բնաջինջ էր անում նրանց, Վա-
րազին էլ նույնպես սպանում էր. մեծ կողոպուտ էր վերցնում—զորքերի
զենքերն ու զարդերը— և մեծ յաղաղությամբ էա էր դառնում:

ՅԱՂԱԳՅ ՄՌԿԱԼԱՅ՝ ԶՈՐ ԱՌԱՔԵԱՅ ԳՆՐՁԵԱԿ ԲԱԳՅԱՌՈՐՆ ՊԱՐՄԻՑ ԴՎԵՐԱՅ
ԵՐԿՐԻՆ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ԴՎԵՐԱՅ ՄԱՆՈՒԷԼԻ ԶՈՐՔ ԲՈՋՄՈՔ, ԵՒ ՍԱՏԱԿԷՐ ԴՄԱՆՈՒԷԼԻ
ԻՐԻՆԻ ԶԵՌԱԶԻՆՆ

Եւ եղև յետ այս ամենայնի առաջեաց թագաւորն Պարսից զՄովսէսն
հառասուն թիւոս Դ վերայ երկրին Հայոց: Եկն հնաս հանգեծ
ամենայն թագմութեամբ զօրաց իւրոց յերկիրն Հայոց, և էա զկողմն
մի զերկիրն Հայոց. և բանակեալ էր յԱրտանդան դաշտին: Անկանէր
Դ վերայ բանակին Մանուէլն Դ գիշերի, և անդէն առ հասարակ ընդ
սուր հանէր զամենեսեան Դ դակիշն, և զՄովսէսն սպանանէր, և թափէր
աւար բազում. և ոչ զմի ոչ ապրեցուցանէր Դ նոցանէն:

ՅԱՂԱԳՅ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԱՄՍ ԵՒԹՆ

Եւ յետ այսորիկ ամս երբն, և այլ ոչ ես յանիլն զօրն Պարսից
ժտել ինչ մտանել Դ սահմանս Հայոց. և եղև խաղաղութիւն երկրին:
Եւ ժողովեցան առ զօրավարն Մանուէլ ամենայն ցրտեալք երկրին.
Եկին անկան այր յայր, և էին բանակեալ յանհոգս. և զօրավարն Հայոց
Մանուէլ առաջնորդէր նոցա: Եկին ապա և մեացորդք Դ տանէն
Միւնեաց պատանեակ երեք մեացեալք Դ կտորածէն Պարսից առ զօրավարն
Հայոց Մանուէլ. և անուանն նոցա միումն Բարիկ, և միւսումն Սամ,
միւսումն Վաղիեակ: Եւ բնկալաւ զնոսա զօրավարն Հայոց Մանուէլ.
և եղև նոցա օգնական, և դարձ արար նոցա յերկիրն իւրեանց.
և կացոյց տէր զՔարիկ Դ վերայ երկրին, և զերկուսն ևս ըստ
իւրաքանչիւր շափու. և էր Քարիկ նիգակակից զամենայն ատուրս
կենաց նորա: Եւ յայնպէս յամենայն զաւառս կացուցանէր սպարապետն
Հայոց Մանուէլ նահապետս և տեսարս զաւառաց զաւառաց. և առաջնորդէր
ամենեցուն խաղաղութեամբ: Եւ ամենայն երկիրն Հայոց Դ խաղաղութեան
ընդ հովանեան Մանուէլի զամենայն ատուրս կենաց նորա, ամենայն
մարդիկ երկրին Հայոց վայելէին յատուրս իւրեանց. ուտէին և ըմպէին
և ուրախ լինէին զայն ամս երբն տէրութեանն Մանուէլի, մինչև
Դ բաժանումն երկրին Հայոց և Դ փակումն թագաւորութեանն:

ՄՌԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐԻՆ ՊԱՐՄԻՑ ԲԱԳՅԱՌՈՐ ԴԱՐՁՅԱԿ ՌԵՂԱՊԵՏ ՄԵՍ ԶՈՐՔՈՎ
ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՎ ՄԱՆՈՒԷԼԻ ՎՐԱ, ԵՎ ՄԱՆՈՒԷԼԻՑ ԶԱՐԻՎԵՅ ԱՌԱԶԻՆՆԵՐԻ
ՆՄԱՆ

Այս բոլորից հետո Պարսից թագաւորը Հայոց աշխարհի վրա
ուղարկեց Մովսէսին հառասուն բլուրով: Եւ իր գործի թագմութեամբ
Եկավ Հասավ Հայոց աշխարհը և գրավելով աշխարհի մի կողմը՝ բա-
նակ դրեց Արտանդան²¹⁴ գաշտում: Մանուէլը գիշերով հարձակվում էր
նրա բանակի վրա և հենց դակիշում բոլորին առհասարակ սրի էր էա-
շում, Մովսէսին էլ սպանում էր: Շատ ավար էր խլում նրանցից, և ոչ
մեկին կենդանի չէր թողնում:

ՅՈՐԸ ՏԱՐԻ ՏԵՎՈՂ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Մրանից հետո յորք տարի պարսիկներն այլևս չշարունակեցին
Հայաստանի սահմանները մտնել, և երկիրը խաղաղացավ: Մանուէլ
զօրավարի մտ ժողովեցին երկուսն ցովածները, Եկան մեկտեղա-
ցան, և անհոգ ապրում էին, և Հայոց Մանուէլ զօրավարը նրանց
առաջնորդում էր: Հետո Եկան Մանուէլ զօրավարի մտ նաև Սյունյաց
տահմից մեացածները — երեք պատանի, որոնք պարսկական կտորա-
ծից ազատվել էին, որոնցից մեկի անունն էր Բարիկ, մյուսները Սամ,
երրորդինը Վաղիեակ: Հայոց Մանուէլ զօրավարը նրանց ընդունեց,
նրանց օգնական դարձավ, նրանց իրենց երկիրն ուղարկեց, Բարիկին
Եշանակեց այդ երկրի տեր, մյուս երկուսին էլ՝ յուրաքանչիւրին իր շա-
փով, և Բարիկը նրա նիգակակիցը դարձավ բոլոր նրա կյանքի բնթաց-
ում: Եւ յայնպէս բոլոր զավառներում Հայոց Մանուէլ սպարապետը
նշանակում էր նահապետներ և զավառների տերեր, և խաղաղութեամբ
կառավարում էր բոլորին: Ի՞նչ ամբողջ Հայոց աշխարհը ապրում էր խա-
ղաղութեան մեջ: Մանուէլի հովանու տակ՝ որքան ժամանակ կենդանի
էր նա: Որպէս մարդիկ իրենց արեւի ձենն էին անում, ուտում, խմում,
ուրախանում էին Մանուէլի տէրութեան այն յորք տարիներում, մինչև
Հայոց աշխարհի բաժանումը և թագաւորութեան փակումը:

Ապա Մերուծանն Արծրունի վաղուց ևս յառուսեալ Արշակայ ար-
Ֆաշի լեալ էր ապստամբ ՚ի քազաւորէն Հայոց, իննհալկամ ձեռս տունալ
յարժայն Պարսից, և զօրէնս Մագղեգանցն յանձն առեալ էր, և ուրա-
ցեալ զհասառան Բրիտաննէսրեան հասառոց, և բազում անգամ լեալ
էր առաջնորդ զօրացն Պարսից, և մեծամեծ շարժա անցուցեալ էր ընդ
երկիրն Հայոց, և տակաւին էր նա առ քազաւորին Պարսից: Ապա գրե-
զոհաց Մերուծանս այս զքազաւորն Պարսից, և առեալ զօրս քազումս
՚ի նմանէ, և եկն Ենաս յերկիրս Հայոց: Եւ էր սուրս մեծաւ պարծանոք
պարծեցեալ առ քազաւորին Պարսից, զի կամ կարեալ կապեալ տարցի
զՄանուկն առ քազաւորն Պարսից, և կամ զգլխին հատեալ՝ զառա-
ջեալ բերէ քազաւորին Պարսից:

Քայր հասանէր ամենայն բազմութեամբն զօրացն Պարսից յեր-
կիրն Հայոց, և թողոյր գրանակ զօրացն Պարսից ՚ի գաւառին Կորնիլից,
և ինն իւրով սեփեակաճանս զնդան հրոսիսն ժողովելով մեկնէր գա-
տանէր յԱրեաց զնդին: Կամէր յանպատրաստից զայս անկանել ՚ի վե-
րայ Մանուկի, միայն անձամբ անուն առնուլ, և իննեան միայն կա-
տարել շանայր, զի ՚ի պարծանսն իւրոյ անձամբ վնարել զգործս պա-
տերազմին: Վասն այսորիկ այսպիսի բանս խօսէր ընդ զօրավարն
Արեաց զնդին, և ասէր՝ եթէ ես հախ Երբայց լրտեսցից, և զձեզ տա-
րեալ արարից ՚ի վերայ, զի այսպէս դիւրաւ լիցի ՚ի բոտն ար-
կանել բմբոնել: Եւ իննն զիւր զունդն առեալ, խաղայր զայր հասա-
նէր յերկիրն Կոզ գաւառի, և իննն գտելի առեալ, առնէր տես ՚ի բա-
նակն Մանուկի:

Եւ զային հասանէին լրտեսքն, և գիտէին զՄանուկէ, զի էր բանակ
նոցա ՚ի Բագրաւանդ գաւառի ՚ի Բագրուան առանի, որ է մօտ յառե-
րակսն Զարեհաւանդ քաղաքի: Եկին զլրտեսցին զկամն զբանակն Մա-
նուկի, և զերամակ ձիոց բանակին յորում վայրի կային, և շոգան
տարան գրոյց նմա: Եւ խորհեցաւ նա առնուլ զերամակ բանակին,
այն ուշ առնէր, և խնդալից եղեալ՝ ասէր պարծելով առաջի իւրոց զօ-
րացն, թէ վաղիս յայս ժամ իմ կարեալ կապեալ ընկեցեալ զՄանուկն,
և յանդիման նմին զկին նորս Վարդանոյ յայտառակեալ իցէ: Եւ
չու արարեալ կատարել զգործն՝ յոր փութացեալ կամէր հասանել,
և էին ՚ի վայրսն՝ ընդ որ զայ էր զնդին ընդ նանապարհն՝ յերթն ինչ,

Իսկ Մերուծան Արծրունի վաղուց ՚ի վեր, դեռ Արշակ քազավորի
ժամանակ, ապստամբել էր Հայոց քազավորից, իննհալկամ ձեռք էր
մեկնել Պարսից քազավորին, ընդունել էր մագղեգական կռուք և ուրա-
ցել Բրիտաննէական հազարք: Եւ շատ անգամ առաջնորդ էր դարձել
Պարսից զորհերին, մեծամեծ շարժմեք էր հասցրել Հայոց աշխարհին,
և դեռ Պարսից քազավորի մտ լը գտնվում: Անս այս Մերուծանը
Պարսից քազավորին գրգռել և նրանից շատ զօրէ առնելով Եկալ հասավ
Հայոց աշխարհը: Եւ մեծապէս պարծեցել էր Պարսից քազավորի
առաջ, որ կամ Մանուկին բռնելով կապած կտանի Պարսից քազավո-
րի մտ և կամ գլուխը կտրելով նրան կնկրկայացնէ:

Եւ Պարսից զորհի բոլոր բազմութեամբ զայիս հասնում էր Հայոց
աշխարհը, Պարսից զորհի բանակը թողնում էր Կորնայի գաղառում, իսկ
ինքն իր սեփական զնդով, ժողոված հրոսակներով, անջատվում էր
Արշաց զնդից: Եւ միտք դրել էր՝ զայտուկ, անսպասելի կերպով հար-
ձակվել Մանուկի վրա, իրեն անուն վաստակել, շահել էր անում ինքն
մեկնակ կատարել գործը, պատերազմի գործը անձամբ գլուխ բերել, որ
իրեն պարծանք լինի: Այդ նպատակով նա այսպէս խոսեց Արշաց զնդի
զօրավարներին հետ. «Ես նախ կընամ կրտեսեմ, ասաց, հետո ձեզ
կտանիմ նրանց վրա, այսպիսով հեշտ կլինի նրանց մեր բուրք ձեզ,
բռնել»: Իննն իր զունդը առնելով շարժվում զայիս հասնում էր Կոզ
գաղառք, և ինքն այնտեղ կանգ առնելով՝ լրտեսներ էր ուղարկում
Մանուկի բանակը:

Լրտեսները զայիս գիտում էին Մանուկին, որի բանակը գտնվում
էր Բագրեւանդ գաղառում, Բագրեւան ավանում, Զարեհաւանդի ավե-
րակներին մտ: Լրտեսներն Եկան դիտեցին Մանուկի բանակը, իմա-
ցան՝ ո՛րտեղ է գտնվում բանակի ձիերի երամակը, և զնացին լուր տա-
րան նրան: Եւ միտք դրեց բանակի երամակը խլել: Այս մտով տար-
վելով՝ նա ուրախ ուրախ ու պարծենալով ասում էր իր զորհերին. «Վա-
ղր այս ժամին եւ Մանուկին բռնած կապած ու տաղալած կլինիմ, և
նրա աչքի առաջ նրա Վարդանոյ կնոջը խայտառակած»: Եվ շվեց
զնայ որ փութով կատարե, ինչ որ միտք դրել էր:

Այդ տեղերում, որտեղով որ զնդի նանապարհն ընկնում էր, կային

որում 'ի բնակչացն Եղջեր կոչեն: Եւ մինչ դեռ գայր Մերուծանն 'ի նանապարհի գնդան իւրով, դիպեցան հմա ուղևորք. յորս հարցանէր Մերուծանն և ասէր. նանապարհս 'ի Քազրասնոց ընդ ս'ր երթայ: Եւ ուղևորացն տուեալ պատասխանի, ասացին. ճահապարհ ընդ Եղջերս է: Եւ մեծապէս խորեաց Մերուծանն ընդ միտս իւր. տրամեցաւ ընդ բանսն, սակայն տայր հրաման շարաշար քաշել զուղևորսն և ձեռնել: Եւ ինքն անցեալ ըստ ուղին՝ իջանէր 'ի հմայս քաղղլութեան, զհովսա հարցանէր. և ոչ գոյր հմա յաշողակ յառուր կախարդանացն՝ յոր յուսայրն:

Ապա ստամուտքեամբ մեծաւ զիւր դէտան ասացի արկեալ՝ յերամակակայն արշաւէր, զի հեար լիցի նմա նախ քմբանել: Եւ նասեալ 'ի տեղին, գերամակ ձիոց ոչ գտանէր. վասն զի յաստուծոյ աշնակս իմն եղև իրաւունք պատրաստութեան Հայոց գեղին, զի սպարապետին Մանուկի ամենայն Հայոց գեղին տուեալ էր ժամ յորս երթալոյ. վասն այսորիկ դիպեցաւ, զի գամենայն երամակն 'ի շէն էր ամեալ. և նոքա դեռ սրայ պատրաստեալ էին 'ի հեծանել: Եւ անախ զուսաքս հասանէր սա գորավարն Հայոց Մանուկ, թէ զլտա տես, զի Մերուծանն Արծուոնի հասեալ է բազում գեղաւ 'ի վերայ Բո:

Ապա կազմեցան ըստ նմին պատրաստեցան ամենայն զօրքն Հայոց գեղին, և Մանուկ սպարապետն. և մտին տառչին սուրբ ոսկերացն Յովաննու, որ կայր յայնմ գեղ. ուխտաւոր լինէին և խնդրէին յաստուծոյ, զարդար դատարան յօգնակահութիւն կոչէին, ինել նոցա այցելու օգնական: Եւ անախ 'ի դուրս ելեալ, գտիկինն Արշակունի հանդերձ մանկամէն Արշակաւ և Վաղարշակաւ գեոսա և զիւրեանց կանանին ընդ նոսա արձակեալ, յամուր յուղարկէին 'ի լեռն մեծ՝ որ անուանեալ կոչի Վարագ: Եւ զմանուկն Արտաւագ, որդի Վաչէի, ընդ կանանին տայր հրաման երթալ Մանուկ. իսկ նա ոչ հաւանէր, շատեայր յանձն: Եւ էր նա 'ի ախոց տղայ. և ըստ մանկութեանն օրինի, ըստ կրօնից Հայոց՝ որպէս օրէն էր՝ գրոյս մանկտոյն սոյնակս 'ի ժամանակին գերծեալ էր զգրոյս մանկանն Արտաւագայ, և գրոսն էր ըղբեալ և զկս արձակեալ: Ապա իբրև ոչ հաւանեցաւ նա ընդ կանանին երթալ, մտեալ 'ի վերանալ Մանուկի տանէր գմերկ գրոյս Արտաւագայ. սասաէր հմա չեթբայ 'ի պատերազմ՝ վասն մանկութեան ժամանակին տիւր: Իսկ նա սա հորա տկանէ գնաց ընդ նոսա. բայց ապա յետոյ վստեալ կազմեալ պատրաստեալ գկնի պատերազմին:

Այլ յորժամ գտիկինն ամենայն ալխին իւրեանց յուղարկեցին յամուրն, և ինքեանք վստեալ կարգեալ կազմեալ 'ի պատերազմն, 'ի մի վայր գումարեալ, նշանս արձակեալ՝ դրօշս փողփողեալս, ըստ 'Ենդն ասան 'ի դուրս ելանէր ընդ կողմն արեւմտից. և անդէն ընդ ասաչ

լեռներ, որոնց տեղացիներն ասում էին Եղջուրներ: Մինչ Մերուծանն իր գնդով գալիս էր այդ նանապարհով՝ նրան ուղևորներ պատանեցին: Մերուծանը նրանց հարցրեց. «Ո՞ր տեղով է նանապարհը գնում դեպի Բագրևանդ»: Ուղևորները պատասխանեցին ու ասացին. «Եղջուրներով»: Մերուծանը շատ շփոթվեց այս խոսքից ու տրամեցավ. սակայն հրաման ավել՝ ուղևորներին աստիկ քաշել ու ձեռնել²¹⁵, ինքն այդ նանապարհն անցնելով՝ սկսեց հմայություններ անել. բախտփորձումի զարեւ ձգել, բայց այս կախարչություններից ոչ մեկը աչոյ նշան չէին ցույց տալիս, որոնց հույս ուներ:

Ուստի սաստիկ նեղացած, լրտեսները առաջ ձգած արշավում էր Երամակի գտնված տեղը, որպեսզի կարողանա ձիերը բռնել: Բայց երբ այդ տեղը հասան՝ ձիերի էրամակը չգտան: Ուրպիսեան աստված այնպիսի աշոտություն ավել Հայոց գեղին, որ Մանուկ սպարապետը Հայոց բոլոր գեղին ժամ էր նշանակել որսի գնալու, այս պատճառով էլ ձիերի էրամակը շենն էին բերել, և այն է պատրաստվում էին ձի հեծանել՝ երբ զուժկան հասավ Հայոց Մանուկ զորավարին, թէ «Ճարդ անս, Մերուծան Արծուոնին մեծ գնդով եկել հասել է Բեզ վրա»:

Այս տեղեկության համաձայն Հայոց գեղի բոլոր զորքերը և Մանուկ սպարապետը պատրաստվեցին, ուխտի գնացին Հովհաննես (Մկրտչի) սուրբ ոսկերներից, որ այն գլխավորն էր, ուխտ գրին, սաստուրն խնդրված էին անում, արդար դատավորին օգնության էին կանչում, որ իրենց այցելու և օգնական լինի սրբի բարեխոսությամբ: Այնտեղից դուրս գալով Արշակունի տիկնոջ, նրա երկու որդոց, Արշակի և Վաղարշակի հետ, նրանց հետ նաև իրենց կանանց՝ ապանովության համար ուղարկեցին Վարագ կոչված մեծ լեռ: Մանուկը հրաման էր տալիս Մանուկ Արտավագից, Վաչեի որդուն, որ նա ևս կանանց հետ գնա, իսկ նա հակառակում էր, չէր համաձայնում: Նա դեռ տղա էր հասակով և ըստ հայկական սովորության, ինչպես անում էին Երեմաներին՝ սափրել էին մանուկ Արտավագի գրոյսը, թողնելով խոպոպի և ծամ: Երբ նա շհամաձայնեց կանանց հետ երթալ՝ Մանուկը մտալիք քաշեց, Արտավագի մերկ գրոյսն սկսեց տանջել, սաստելով, որ պատերազմի չգնա հասակի մանկության պատճառով: Նա աչք խաբելու համար նրանց հետ գնաց. բայց հետո զինվեց, պատրաստվեց ու գնաց պատերազմի:

Երբ տիկնոջը բոլոր աղիսով ամուր տեղ ուղարկեցին՝ ապա իրենք էլ սպառազինվեցին, կազմակերպվեցին, պատերազմի համար մի տեղ խմբվեցին: (Մանուկը) նշաններ քաջած, ծածանվող դրոշակներով, դուրս էր գալիս Ավան գյուղից, դեպի արեւմուտ, և հենց այդտեղ նրա

ելեալ նոցա Մերձմանայ իւրով գնդան՝ որ եկեալ էր 'ի վերայ նոցա: Եւ շարագործն մեղաւորն Մերձմանն զիւր զգէն և զարդ և զնշանն սա-
ղաւարտին բազմաց եղեալ էր զնոյն օրինակ, և զբազումս յիւր կերպա-
րանեալ էր 'ի մէջ իւրոյ գնդին, և ինքն զիւր նշան ոչ ունէր: Սակայն
Մանուէլ իբրև տեսանէր զնոցա գունդն, հանդերձ իւրով գնդան առի-
ծաբար վարագորէն յարձակեալ՝ 'ի նոցա գունդն խառնեցաւ. ուչ եղեալ
այնոցիկ՝ որ զՄերձմանայ նշանն ունէին, համարէր եթէ զՄերձմանն
սպանանիցէ: Եւ զբազում ախոյեանից հատանէին զգլուխս, որք զնոյն
զնորին Մերձմանայ ունէին զնշանս. և տեսանէին զի շէր նա:

Ապա խօսել սկսանէր սպարապետն Մանուէլ ընդ իւրում նիզակակ-
ցին Բարկան, և ասէր. Տեսանէ՛ս, քանի՛ խաբեաց զմեզ կախարդն Մե-
րձմանն. այլ իմ և նորա յառաջու շատ լեալ 'ի միոջ վայրի 'ի հարաու-
թեան ժամանակի, նշան մի գիտեմ ես զնորա. զի յորժամ 'ի ձի հեծեալ
էր, երան բարձի նորա ոչ յանձին և 'ի ծունկն ոչ հասանէր, այլ 'ի բա-
ցեայ կայ 'ի ձիոյ անոխ: Արդ եկ գոյգ հասարակ այսմ նշանի ուչ դի-
ցուք, թերևս ճանաչել կարասցուք զգիրք քուէիցն զկախարդն: Ապա
զոյգ միտ եղեալ երկոցունցն, և տեսալ զՄերձմանն, այնու նշանաւ
ծանեան տեսին. զի յայլակերպս լեալ էր, զի զիւր նշանն ոչ ունէր:
Ապա ձայն տուեալ յառաջ կոչեաց զՄերձմանն Մանուէլ, և ասէ ցեա՛
թէ այ կախարդ, ցե՛րբ խաբես զմեզ, և վասն քո և զայլս ես տաս չար-
դել. այլ մեք ծանեալ գեթ զի առդիկ կաս, և ապրել քեզ շիք ճնար
այսօր 'ի ձեռաց մերոց. զի այսօր էա՞ծ կատարեաց զչարիս քո ասէր
աստուած 'ի գլուխ քո, և մատնեաց տէր 'ի ձեռս մեր: Իսկ յորժամ
զայն յւեր Մերձմանն, անդէն վաղվաղակի նիզակ առեալ, յառաջ խա-
ղացեալ, ախոյեան ելանէր Մանուէլն: Սակայն յորժամ հարկանէին նի-
զակօքն, քանզի երկոքեան արքն յարթ էին, երկոքեան 'ի ձիոյն յեր-
կիր անկանէին, և անդէն նիզակակիցն Մանուէլի Բարիկ տէր գաւառին
Սիւնեաց հասանէր, նիզակաւ 'ի վերուստ 'ի վայր 'ի կողին կարէր ընդ
գետինն, և ոչ կարէր յառնել: Իսկ զսպարապետն Մանուէլ իւր վարա-
ւանդասպասքն յերկվարն հանէին, և զՄերձմանայ զգլուխն 'ի բաց
հատանէին. և ամենայն զօրացն լինէր փախուստ, իբրև տեսին թէ Մե-
րձմանն մեռաւ:

Եւ աստի գունդն մանուէլեան խրախոյս առեալ յարձակեցան զնեա
մերձմանեան գնդին. հարկանէին սատակէին զնոսա, և ամի 'ի նոցա-
նէն ոչ ապրեցուցանէին: Այլ մանուկն Արտավազդ 'ի Մանուէլէ գաղտ
եկեալ էր 'ի ճակատն. սակայն վառեցաւ կազմեցաւ և եմուտ, զանխոյ
'ի մանուէլեան գնդէն, առ ասին Եփրատ գետովն. եհար սատակեաց 'ի
մերձմանեան գնդէ անտի, անթիւ բազում սպառազէնս կատարեաց: Եւ

առաջն էր էլնում Մերձմանն իր գնդով, որ եկել էր նրանց վրա: Չա-
րագործ մեղավոր Մերձմանը իր գեներն ու զարդը և իր սաղապարտի
նշանը շատերին էր տվել, շատերին իր զնդում իր կերպարանն էր
տվել, իսկ ինքը իր նշանները չէր կրում: Մանուէլը նրանց գունդը տես-
նելով՝ իր գնդով առյուծի՝ վարագի պես վրա էր հարձակվում, խառնը-
վում էր նրանց գնդին, ուշադրության դարձնելով նրանց վրա, որոնք
Մերձմանի նշաններն էին կրում: Շատ ախոյանների գլուխներ էին
կտրում, որոնք կրում էին Մերձմանի նշանները, կարծելով թե Մերձ-
մանին սպանեցին, բայց տեսնում էին որ նա չէ:

Այն ժամանակ սպարապետ Մանուէլը խօսեց իր նիզակակից Բա-
րիկի հետ և ասաց. «Տեսնո՞ւմ ես ո՞րքան մեզ խաբում է այդ կախարդ
Մերձմանը: Բայց առաջ, հաշտության ժամանակ, ես շատ անգամ նրա
հետ միասին եմ եղել, ես նրա մի նշանը գիտեմ՝ երբ նա ձի էր հեծ-
նում՝ նրա ազդրը մինչև ծնկները հույ շէր գալիս (ձիուն), այլ ձիուց
գառ էր մնում: Ե՛կ, երկուսով այս նշանին ուշադիր լինեմք, գուցե կա-
րողանանք հանաչել այն ետ եկած կախարդին»: Ապա երկուսով դիտե-
լով՝ տեսան ու ճանաչեցին Մերձմանին այդ նշանով. նա իրեն կեր-
պարանափոխել էր և իր նշանները չէր կրում: Այն ժամանակ Մանուե-
լը ձայն տվեց, առաջ կանչեց Մերձմանին ու ասաց. «Ա՛յ կախարդ,
մինչև ե՛րբ պիտի խաբես մեզ և քո պատնասով ուրիշներին չարդել
տաս: Քեզ մենք վերջապես ճանաչեցինք, որ այդտեղ կանգնած ես, և
մեր ձեռքից քեզ այսօր փրկություն չկա, որովհետև աստված այսօր քո
կատարած շարիքները քո գլխի վրա անեց և քեզ մեր ձեռքը մատնեց»: Մերձմանը
երբ այս լսեց՝ իսկույն նիզակը ձեռքին առաջ անցավ, Մանուէլին
ախոյան դուրս եկավ: Բայց որովհետև երկուսն էլ հաղթա-
հասակ մարդիկ էին՝ նիզակներով իրար հարվածելիս՝ երկուսն էլ ձիերից
վեր բնկան: Անմիջապես Մանուէլի նիզակակից Բարիկը, Սյունյաց գա-
վառի տերը, վրա էր հասնում, նիզակով կողից վերից վար խփելով
(Մերձմանին) կտրում էր զետեին, և նա այլևս չէր կարող վեր կենալ:
Իսկ Մանուէլ սպարապետին նրա ձիապան սպասավորները ձի էին
հեծցնում: Եվ Մերձմանի գլուխը կտրում էին, և բոլոր գորկերը երբ
տեսան թե Մերձմանը մեռավ՝ փախուստի դիմեցին: Իսկ այս կողմից
Մանուէլի գունդը խրախուսվելով՝ հարձակվեց Մերձմանի գնդի վրա,
չարդեցին, կտորեցին, կենդանի մարդ չթողին:

Բայց մանուկ Արտավազդը Մանուէլից գաղտուկ զնացել էր պատե-
րագմի. նա սպառազինված, Մանուէլի գնդից ծածուկ, զնաց Եփրատ
գետի ափը, այնտեղ Մերձմանի գնդից անթիվ սպառազինված մարդ
կտորեց: Իսկ մեկը որ Մերձմանի նշան էր կրում՝ երբ Արտավազդին

նշանակիր մի 'ի Մերոժանայ իբրև ետես զԱրտաւագոն, յընչացք եբաց-
զի տեսանէր զնա պաճանեակ մի կայտառ անմորուս, երեսոք գեղե-
ցիկ. ապա զնշանն զնիզական պատեալ, յարձակեցաւ 'ի վերայ նորա:
Իսկ նա ընդ գիւրիս մտեալ, հարկանէր գայրն նետիւ, և կարանէ 'ի կա-
րան թափ հանեալ զնետն ցամաք ընկեցեայր զնա: Եւ առեալ զնիզակն
զնետ մտեալ փախստէիցն, ընդ սուր հանեալ զգորսն Մերոժանայ,
առելի քան զամենեսան Արտաւագո ռոզի Վաշէին մանուկն կտարուր.
և ինքն մեծաւ անուամբ և բազում աւարա՝ զոր կապուտն թափէին 'ի
գորաց թշնամեացն:

Բայց յաւուր յայնմիկ լինէր մեծ վնաս անհեարին. զի Վաշէ երկ-
րորդն Մանուէլի, ձին զուլամբ երթեալ, սպանանէր: Սոյնպէս և զԳար-
չույլ Մաղխազ ձին տարեալ սատակեաց. վասն զի տրմուղ 'ի թերա-
վարժ ձիոյ հեծեալ էին երկոսին:

Իսկ դառնայր Մանուէլ երթայր 'ի բանակն տիկնոջն հասանէր.
տանէին ընդ ինքեանս զգլուխն Մերոժանայ. և Սամուէլ որդի Վահանայ
ոչ զիպեցաւ ընդ Մանուէլի, զի դարձաւ նա 'ի բանակն: Մակայն յոր-
ժամ տեսին զգլուխն Մերոժանայ կանայք բանակին Մանուէլի, մեծաւ
աղաղակաւ ճիչ բառնային. զի նոքա այսպէս համարեցան թէ այն գլուխ
Սամուէլի որդոյ Վահանայ իցէ, վասն զի նման միմեանց էին երկո-
սեան, Մերոժանն և Սամուէլ: Ապա տեսին զգլուխն Մերոժանայ, զի
զցիցն երկայն կախեալ էր, յայնմ ծանեան եթէ չէ Սամուէլայ, այլ ՄԵ-
րոժանայ Արժրուհոյ. այլ ասացին. Մակայն դա մեր եղբայր է: Ապա
եկին թերին զմարմին Վաշէի 'ի բանակ անդր հօրն Արտաւագոյ, և
զմարմինն Գարչուպայ Մախաղու եռախոռունոյ. եղին աշխար մեծապէս,
և լացին զնոսա: Եկին թերին գայրն նշանակիրն Մերոժանայ, զոր
եհարն Արտաւագո նետին. և ամենայն ոք զարմանայր ընդ այն, զի
նետն թափ կարանէ 'ի կարան անցեալ էր, իբրև տեսին զնա՝ ապրեցաւ
'ի մահուանէ: Այլ իբրև լուան զօրէն Պարսից՝ զոր թողեալ էր Մերոժա-
նայ 'ի գաւառն Կորնէից՝ թէ սատակեցաւ Մերոժանն, և կորեաւ զունդն
որ ընդ նմա, և ինքեանք 'ի Պարսից երկիրն փախստական զնացին. և
Հայոց երկրին լինէր խաղաղութիւն բազում:

ԽԴ

ՅԱՂԱՅՍ ԹԷ ԶԻԱՐԿ ԹԱԳԱՌՈՐԵՏՈՅՑ ՄԱՆՈՒԷՆ ՍՊԱՐԱՊԵՏԸ ԶՄԱՆՈՒԿԸ ԱՐՇԱԿ,
ԵՒ ԱՊԱ ԻՆՔԸ ՄԱՆՈՒԷՆ ՄԱՂՈՒ ՄԵՐԱՆԷՐ

Ապա յետ այս ամենայնի, զոր արարեալ զօրավարն սպարապետն
Մանուէլ, հանդերձ Արշակունի տիկնան, և մանկամբքն երկուամբք՝

տեսալ՝ նրան քամանեց²¹⁶, տեսնելով որ մի կայտառ անմորուս պա-
տանի է, գեղեցիկ դեմքով: Ապա նշանք նիզակին պատելով՝ հարձակ-
վեց նրա վրա: Իսկ նա ույծերը լարելով՝ նետով զարկեց նրան, և նե-
տը մարմնով թափանցելով զետին ընկաւ: Ապա նիզակն առնելով հար-
ձակվեց փախստականների ետեից և արի էր քաշում Մերոժանի զոր-
հերը: Այդ օրը բոլորից ավելի մանուկ Արտավագոյը, Վաշէի որդին, կա-
տարած էր անում, և ինքը (եւ էր դառնում) մեծ անունով և լավ ավա-
րով, որ թշնամու զորհերից կոչուպուս մնաց:

Բայց այդ օրը մեծ անփոխարինելի վնաս էր պատահում, որովհետև
Վաշէի ձին, քրահարելով՝ նրան (վեր էր ձգում) սպանում էր: Նույնպես
և Գարչույլ Մախաղին ձին, փախցրեց ու սպանեց, որովհետև երկուսն
էլ անվարժ արմուղներ էին հեծել:

Իսկ Մանուէլը զնում հասնում էր տիկնոջ բանակը. իրենց հետ
տանում էին նաև Մերոժանի գլուխը: Բայց Սամուէլը, Վահանի որդին,
Մանուէլի հետ շպատանեց, որովհետև նա բանակն էր դարձել: Մանու-
էլի բռնակում եղած կանայք երբ Մերոժանի գլուխը տեսան՝ մեծ ճիչ ու
աղաղակ բարձրացրին, որովհետև կարծեցին թե այն գլուխը Սամու-
էլին էր, Վահանի որդու, որովհետև այն երկուսը, Մերոժանն ու Սա-
մուէլը իրար նման էին: Բայց հետ տեսան Մերոժանի գլուխը, որից
ժամը կախված էր, իմացան, որ Սամուէլին չէ, այլ Մերոժան Ար-
ժրուհունը, բայց ասացին. «Այնու ամենայնիվ դա էլ մեր եղբայրն
էր»²¹⁷: Ապա բանակը թերին Արտավագոյի հոր Վաշէի մարմինը, նույն-
պես և Գարչույլ Մախաղի մարմինը. մեծ սուգ արին ու լացին նրանց
վրա: Թերին նաև Մերոժանի նշանը կրող մարդուն, որին Արտավագոն
սպանել էր նետով. բոլորը զարմանում էին նայելով, որովհետև նետն
ամբողջ մարմնովը թափ էր անցել: Այս որ տեսան՝ (Արտավագոյ)
մահից փրկվեց²¹⁸: Իսկ Պարսից այն զորհերը, որոնց Մերոժանը թա-
ղել էր Կորեայք գավառում, երբ լսեցին թե Մերոժանն սպանվել է և
նրա հետ եղած գունդը ոչնչացել է՝ իրենք էլ փախան զնացին Պարսից
աշխարհը, և Հայոց աշխարհում ընդհանուր խաղաղութիւն տիրեց:

ԽԴ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՄԱՆՈՒԷՆ ՍՊԱՐԱՊԵՏԸ ԹԱԳԱՌՈՐԵՏՈՅՑ ՄԱՆՈՒԿԸ ԱՐՇԱԿԻՆ ԵՎ
ՀԵՏՈ ԻՆՔԸ ԷՆ ՄԵՐԱՎ

Այս բոլոր գործերը կատարելուց հետո Մանուէլ զօրավար-սպա-
րապետը, Արշակունի տիկնոջ և երկու մանուկների՝ Արշակի և Վաղար-

Արշակուն և Վազարշակուն, հանդերձ ամենայն բանական Հայոց մեծամեծ ասագայնովն նախարարոցն երեւել հասանէր 'ի գաւառն Կարնոյ. և ամենայն տանուտեարք բնոյ նմա: Եւ տայր սպարապետն Մանուէլ զդուստր իւր Վարդանդոսիստ կի՛ն Արշակայ մանկանն Արշակունոյ, և փեսայ իւր առնէր զնա: Առնէր հարսանիս և եղբօր նորին Վազարշակայ, և տայր նմա զդուստր ասպետին բագրատունոյ 'ի Սպեր գաւառէ, որ բագրատրոն բագրակապէն լեալ էին 'ի բնմէ ազգին բագրատուրեանն Արշակունոյ. և մեծապէս արարեալ զհարսանիսն ամենայն երկիրն Հայոց, ցնծացեալք խնդացեալք էին բնոյ մեծ խնդութիւն ուրախութեանն: Ապա յետ այսորիկ դարձեալ 'ի մի վայր ժողովեալ գաշխարհ ամենայն զմարդիկ երկրին Հայոց, և բագրատրեցոյց զմանուկն զԱրշակ երկրին Հայոց, և զՎազարշակ երկրորդ նմին: Եւ բնոյ այն ևս ցնծացեալ առնէին մեծապէս ուրախութիւն և ցնծութիւն ամենայն երկիրն Հայոց:

Ապա յետ այսորիկ հիւանդացաւ սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ զախտ հիւանդութեան մահու. և կոչեաց զորդի իւր զԱրտաշիր, և ետ նմա զտէրութիւն իւր և զսպարապետութիւն զօրավարութեանն իւրոյ: Եւ պատուիրէր նմա հնազանդ հպատակ կալ արեալին Արշակայ, և լինել միամիտ. ջանալ և վաստակել, և տալ պատեռազմ փոխանակ աշխարհին Հայոց զանձն քո, որպէս քո նախնիքն 'ի վերայ աշխարհին մտադիր մեռանել: Զի, ասէ, առ աստուած այն արդարութիւն մեծ է և բնդունելի, և ոչ աստուած բողոյ 'ի ձեռաց, յորժամ այնպէս լինիք: Անուն քաջութեան յերկրի բողոցուք, և զարդարութիւն յերկիրնս բնծայեցուցանէք. և ամենեկին 'ի մահուանէ մի' երկնչիք, այլ յուսաւոր յայն, որ զամենայն արար և հաստատեաց: Եւ զնեկուրսիւն և զպղծութիւն և զշարութիւն յանձանց ձերոց 'ի բաց արարէք, և զաէր աստուած սրբութեամբ և միամտութեամբ պաշտեցէք. և 'ի վերայ աստուածապաշտ աշխարհի համարձակութեամբ մեռարուք, զի այն ինքն մահ վասն աստուածոյ է, փոխանակ եկեղեցեաց նորա և ուխտի նորա, և 'ի վերայ բնակ տէրանց աշխարհիս արշակունոյ:

Եւ յետ այսորիկ զրեւաց հրովարտակ առ բագրատրոն Յունաց, և նմա յանձն արար զաշխարհս Հայոց և զԱրշակ արեալ: Եւ յետ այսորիկ իբրև միահամուռ ժողովեալ կային շուրջ զնովա, և իբրև կայր հիւանդ 'ի մահիսն իւր, անդ բագրատրոն Արշակ և անդ Վարդանդոսիստ կին բագրատրին, և բնոյ ամենայն ասագ և մեծամեծք և նախարարք Հայոց այր և կին առ հասարակ ամենայն երեւելի մարդիկ, ապա երաց Մանուէլ զամենայն զանդամս իւր առ հասարակ առաջի ամենեցուն, մերկացաւ և եցոյց զի քան զդրամ խայծ ոչ գտանէր ողջ 'ի մարմնի նորա՝

շակի հետ, Հայոց բոլոր բանակով, մեծամեծ ավագներով և նախարարներով զնում հասնում էր Կարնի գավառք: Բոլոր տանուտերերն էլ նրա հետ էին: Եվ Մանուէլ սպարապետը իր Վարդանդոսիստ դուստրը կնոջան տվեց Արշակունի մանուկ Արշակին և իրեն փեսայացրեց. նաև հարսանիք էր անում նրա եղբոր Վազարշակի համար, և նրան կին էր տալիս Բագրատունի ասպետի դուստրը Սպեր գավառից, որոնք (Բագրատունիները) ի բնե Արշակունյաց տոհմի բագրավորների բագրակապներն ու բագրադիրներն էին եղել: Շատ փառավոր հարսանիք արին, որ մեծ ցնծություն և ուրախություն պատճառեց բոլոր Հայոց աշխարհին: Այնուհետև դարձյալ մի անդ ժողովելով Հայոց աշխարհի բոլոր մարդկանց՝ մանուկ Արշակին բագրավորեցրեց Հայոց աշխարհի վրա և Վազարշակին նրան երկրորդ նշանակեց: Մրանով էլ մեծ ուրախություն ու ցնծություն եղավ բոլոր Հայոց աշխարհում:

Մրանից հետո Հայոց զօրավար-սպարապետ Մանուէլը հիվանդացավ մահառիթ հիվանդությամբ: Նա կանչեց իր Արտաշիր որդուն, նրան հանձնեց իր տանուտիրական իշխանությունն ու իր զօրավար-սպարապետությունը: Նրան պատվիրեց հնազանդ ու հպատակ լինել Արշակ բագրավորին, հավատարիմ լինել, ջանալ և աշխատել, Հայոց աշխարհի համար պատեռազմել: «Ուրախությամբ հանձն առ մահ աշխարհի համար, ինչպես և քո քո նախնիքը, որովհետև, ասաց, դա արդար և աստուծոն բնդունելի գործ է, և երբ այդպես վարվեք՝ աստված ձեզ անտես չի անի: Երկրի վրա քաջության անուն բողոք և ձեր արդարությունը երկնքին նվիրեցեք: Մահից ամենեկին մի՛ վախենաք, այլ հույս դրեք նրա վրա, որ ամեն ինչ ստեղծեց ու հաստատեց: Ձեզ հետո պահեցեք նեղությունից, պղծությունից և շարությունից և տեր աստուծոն ծառայեցե՛ք մաքուր սրտով ու հավատարմությամբ: Աստվածապաշտ աշխարհի համար համարձակ մեռե՛ք, որովհետև հենց այդ մահն աստուծու համար է, նրա եկեղեցիների և եկեղեցական ուխտի, այս աշխարհի բնիկ տերերի՝ Արշակունիների համար»: Մրանից հետո նա հրովարտակ գրեց Հունաց բագրավորին ու նրան հանձնեց Հայոց աշխարհն ու Արշակ բագրավորին:

Մրանից հետո, երբ նա հիվանդ պառկած էր անկողնում և բոլորը հավաքված էին նրա շուրջը, այնտեղ էին և Արշակ բագրավորը և Վարդանդոսիստը՝ բագրավորի կինը, և Հայոց բոլոր ավագները, մեծամեծներն ու նախարարները, առհասարակ բոլոր երեւելի մարդիկ, տղամարդք էլ կին՝ ապա Մանուէլը այս բոլորի առաջ բացեց իր բոլոր անդամները, մերկացավ և ցույց էր տալիս, որ նրա մարմնի վրա մի դրամի մեծության չափ ողջ տեղ չէր մնացել, այլ խոցված էր պատեռազմների

գոր խոցեալ էր 'ի պատերազմի. զի յառնի յանդամսն աւելի քան զյիսուն սպի կայր վերաց, և զայն անդամ բացեալ առաջի ամենեցուն ցույցանէր: Սկսաւ լալ, և ասել՝ թէ ես 'ի մանկութենէ համակ սեայ 'ի պատերազմունս, և մեծաւ հաշորեամբ գամեալն վէրս յանձն իմ առի. և ընդէ՛ր ոչ եհաս ինձ մեռանել 'ի պատերազմի, քան զօրէն անասնոյ մեռելոյ եղէ: Զի լաւ էր ինձ եթէ 'ի պատերազմի մեռեալ էի 'ի վերայ աշխարհի, զի մի՛ գեկեղեցիս և մի՛ գոփստ աստուծոյ առ ոտն կոխիցեն: Սակայն և 'ի վերայ Արշակունեաց բնիկ տէրանց աշխարհիս, և 'ի վերայ կանանց և 'ի վերայ որդոց մերոց, և 'ի վերայ աստուածաբաշտ մարդկանս և 'ի վերայ եղբայրութեան ընկերութեան և մտերիմ բարեկամութեանն զի՞ էր թէ հասեալ էր ինձ մեռանել. թէպէտ շատ զանձնս յանդուգն վարեցի, զվառար մահս մահնացս եհաս ինձ մեռանել:

Զայս և բազում և աւելի քան զսոյնս խօսեցաւ առաջի Արշակայ արևայի և առաջի ամենեցուն. և աղաչեաց ես զբազատուն Արշակ, և ասէ. իմ Աստուծով կեցեալ և շեռմ քրիստոնէութեամբ, մի՛ յանկարգ իբրև հեթանոսս կոծ կամ աշխարանս քո անյուսութեամբ դնիցէ ինձ: Զի որ միանգամ յուսոյ յառութեան ակն ունին միսանգամ կենդանութեան և զայտեանն Քրիստոսի, շէ պարտ լալ զնոսա: Այլ իմ ցալժմ յուսով երկիւղի կեցեալ, բայց դուք մի՛ թիրիցիք 'ի պատուիրանացն աստուծոյ, աւելի զարդարութենէ փոյր արասցիք, ևս առաւել զողորմութենէ: Զի մեզ մեծ հայրապետն ներսէս զայս համակ պատուիրէք. և ինքն յամենայն ժամ 'ի կենդանութեանն զսոյն գործէք, և այլոց ուսուցանէր առնել. զի ողորմէր աղատաց, տնանկաց, գերեաց, ամայեաց, օտարաց, պանդխտաց. զի այսպէս ասէր նա. Քան զողորմութիւն առնել, կամ՝ քան զտաւաք տալ, այլ ինչ մեծ և պատուական առաջի աստուծոյ շիք: Ես զաշխար կամ զկոծ դնել մեռելոց՝ դառն մեղս համարէր, և յամս իւր եհատ զայս յերկրէս Զայոց. զի յաւուրս նորա ոչ ոք իշխէր դնել կոծ կամ աշխարանս. այլ յետ մահու նորա անմիտ մարդիկ համարձակեցան զայս գործել: Այլ վասն իմ ոք կոծ մի՛ դիցէ. եթէ դնէ ոք, նա լիցի դատապարտ. այլ ոչ եթէ յետ մահուն իմոյ իմ իշխանութիւն ինչ է սաստել, զի զոր ոչն կամիմ՝ մի՛ արացնեն. այլ ինձ յիշատակ արացէ որ զիս սիրէ: 'ի պատերազմի 'ի մահուանէ մի՛ երկնցիք, որ ես ոչ մեռայ. զի առանց աստուծոյ ինչ ոչ լինի:

Զայս և զայսպիսի, և որ ինչ այս բանից նման են բանք, խօսեցաւ: Բազում և անշափ գանձս աղատաց և կարոտելոց բաշխէր, իւրով

մեջ, հենց նրա առնի անդամի վրա ավելի քան հիսուն սպի²¹⁸ կար վերհերց. մինչև անգամ այս բանալով ցույց էր տալիս ամենէին: Սկսեց լալ և ասել. «Մանկությունից հետե ես պատերազմների մեջ եմ մեծացել, ամեն վերջ հանձն առա հաշորեամբ, և ինչո՞ւ ես բախտ չունեցա պատերազմի մեջ մեռնելու, քան թե այսպես անասունի պէս մեռնել: Ո՛րքան լավ կիլներ՝ էրե պատերազմի մեջ մեռնելի աշխարհի համար, որպեսզի եկեղեցիները և աստուծու պաշտոնյաների ուխտը ոտնատակ չլինին: Ո՛ր էր թե ինձ վիճակվեր մեռնել մեր աշխարհի բնիկ Արշակունի տերերի համար, մեր կանանց ու որդոց համար, աստվածապաշտ մարդկանց, եղբայրների, ընկերների և մտերիմ բարեկամների համար: Ես շատ հանդուգն էի ինձ պահում (պատերազմների մեջ), բայց և այնպես ինձ վիճակվեց մեռնել վառար մահով՝ անկողնում պառկած»²¹⁹,

Այս և սրանից էլ ավելի շատ բաներ խոսեց Արշակ թագավորի և բոլորի առաջ: Խաւ աղաչեց Արշակ թագավորին և ասաց. «Ես ապրել եմ աստուծով իբրև շեռմեանդ քրիստոնէյա, ինձ վրա անհուսոյամբ լաց ու կոծ շարեւէ անկարգաբար հեթանոսների նման: Որովհետև չպետք է լաց լինել նրանց համար, որոնք հույս ունեն մյուս անգամ հարություն առնելու և կենդանանալու Քրիստոսի զայրուստի ժամանակ, իսկ ես մինչև այժմ ապրել եմ հուսով և երկյուղածությամբ: Բայց դուք աստվածային պատվիրաններից մի՛ շեղվեք, արդարության հոգ տարեք և ավելի շատ ողորմության: Որովհետև ներսես մեծ հայրապետը մեզ շարունակ այս էր պատվիրում և ինքն էլ իր կենդանության ժամանակ նույնն էր անում. ինչ որ ինքը գործում էր՝ նույնն անել սովորեցնում էր ուրիշներին. նա ողորմում էր աղատներին, տնանկներին, գերիներին, անտիրականներին, օտարականներին, պանդուխտներին, և նա ասում էր. «Աստուծու առաջ ավելի պատվական բան չկա քան ողորմություն անելը կամ (աղատներին) տուրք տալը»: Եվ մեռելների վրա լաց ու կոծ անելը ծանր մեղք էր համարում և իր ապրած ժամանակ այս բանը վերացրեց Զայոց աշխարհիցս. որովհետև նրա օրերով ոչ ոք չէր համարձակում լաց ու կոծ անել, բայց նրա մահից հետո անմիտ մարդիկ համարձակեցան այդ բանն անել: Բայց ինձ համար թող ոչ ոք կոծ չանեն. մեղապարտ լինի ով որ անեն: Բայց ես իրավունք չունիմ իմ մահից հետո մեկին սաստել, որ շանն ինչ որ ես չեմ կամենում, այլ ով որ ինձ սիրում է՝ իմ հիշատակի համար թող այսպես անեն: Պատերազմի մեջ մահից մի՛ վախենաք, որի մեջ ես չմեռա, որովհետև առանց աստուծու ոչինչ չէր լինում»:

Էլի այսպիսի շատ բաներ խօսեց. անշափ շատ զանա բաժանեց

ձեռքով մատակարարելու և բազում մասունքներ յեղից իւրոց տայր յեկեղեցիս և ՚ի վկայանոցս, և բազում զանազան տայր ցփահանայապետսն. և ապա ինքն մեռանէր: Այլ իբրև մեռալ մեծ սպարապետն Մանուէլ, հրամանն զոր տայր յաղագս կոծոյն շղենլոյ՝ այնմ ինչ ոչ ոք անասց. այլ ամենայն մարդ երկրին Հայոց կոծ եղեալ, մեծաւ աշխարհնոք լային զնա առ հասարակ ազատ և շինականք: Զի ամենայն մարդ իբրև զհօրէ ՚ի կարի առեկին զմամէ վասն Բաղրութեան մարդասիրութեան հեզութեան հանդարտութեան խնամոտ բարեբարութեան՝ բարէնչան զաշխարհաշէն անձն Մանուէլի: Ամենեքեան բերանաբաց հառաչէին զկնի նորա, կղկղաթ կաթոզի լինէին զիւրեանց քաջ զօրավարէն, զփրկչէն իւրեանց, զյաղթական զանուանին զարգասուէն, յայնպիսոյն հեռացեալ զնացեալ ՚ի յանջատելն ՚ի մեկնելոյն:

աղբատներին ու կարոտյալներին, որ յաշխում էր իր ձեռքով. իր ստացվածքից շատ մասեր տալիս էր եկեղեցիներին ու վկայարաններին, շատ զանազան էլ ավելց Բաղրութեաններին, Բաղրութեաններին ու պաշտոնյաներին, և հետո ինքն էլ մեռավ:

Բայց երբ մեծ Մանուէլ սպարապետը մեռավ՝ ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց նրա հրամանին կոծի վերաբերությամբ, այլ Հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ, ազնվականներ ու շինականներ առհասարակ կոծում, լալիս, ողբում էին զանապես: Որովհետև ամեն մարդ նրան սգում էր նրա Բաղրութեան, մարդասիրութեան, հեզութեան, հանդարտութեան, խնամատար բարեբարութեան համար, ողբում էին բարենչան և աշխարհաշէն Մանուէլին: Բոլոր բերանները բացած հառաչում էին նրա համար, կարոտագին մղկտում էին իրենց քաջ զօրավարի, իրենց փրկչի, իրենց հաղթական՝ անվանի և բազմարդյուն (սպարապետի համար), որ հեռացավ ու զնաց, բաժանվեց իրենցից:

ՔԻՒԶԱՆՊԵԱՅ
ՎԵՅԵՐՈՐԳ ԽՈՍԱՆԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՅ ԿԱՆՈՒՎ ԺԱՄԱՆՈՒԿՎՈՒ ՄԱՏՆԵՐՅ

- Ա. Յաղագս ընդ երկու բաժանելոյ աշխարհին Հայոց, զի կ'ս ազգին Հայոց բազա-տորեայ Արշակ հրամանաւ թագաւորին Յունաց, և կ'ս ազգին բազաւորեայ Խոս-րով հրամանաւ թագաւորին Պարսից, երբ ո՛րպէս զաշխարհն Հայոց ընդ երկուս բաժանեալ՝ սահմանս ՚ի մէջ արկանէին իւրեանց, և ո՛րպէս այլ աշխարհին և զստառն ցտոնցան, և սահմանն նոցա կրճեցան յամենայն կողմանց երկացան կու-սաց:
- Բ. Յաղագս եպիսկոպոսաց, որ երևիլին էին յայնմ ժամանակի ՚ի բաժնի մասին յաշխարհին Խոսրովոյ յերկրն Հայոց, նախ վասն վարոց Զաւինայ:
- Գ. Յաղագս Շահակայ կարնի, որ եկաց յետ Զաւինայ գլովս եպիսկոպոսաց:
- Դ. Յաղագս Ասպուրակայ մանագիւրտացոյ, որ եկաց գլովս եպիսկոպոսաց յետ Շահակայ:
- Ե. Յաղագս Փաւստեայ և Զորթայ եպիսկոպոսաց:
- Զ. Յաղագս Առաստովայ Էղբօր Փաւստեայ եպիսկոպոսի:
- Է. Յաղագս Արտթայ եպիսկոպոսի բարենազոյ:
- Ը. Յաղագս Յոնանեոյ եպիսկոպոսի և վարոց Ետրա և սգանորեան սորա և ան-մտաթեան, և շաղաշուտ խօսից և զործոցն, և նշանացն՝ որ յաստուծոյ ՚ի վերայ Ետրա եղին երբեմն, երբ ո՛րպէս մեղօք հայցլր և առնոյր զագանորին ՚ի բա-զաւորաց:
- Թ. Յաղագս Ետին Յոնանեոյ:
- Ճ. Յաղագս Ետին Յոնանեոյ:
- ԺԱ. Յաղագս Կիրակոսի եպիսկոպոսին:
- ՃԲ. Յաղագս Զորթուզայ եպիսկոպոսի վանանդայ գաւառին:
- ԺԳ. Յաղագս Տիրկան և Մովսէսի եպիսկոպոսաց Բասենոյ գաւառին:
- ԺԴ. Յաղագս Արշաւունայ եպիսկոպոսի:
- ԺԵ. Յաղագս գլխաւորին եպիսկոպոսացն որ էին Ասպուրակայ:
- ԺԶ. Յաղագս Գեղայ սրբոյ և առաքիւնոյ, որ յայնմ ժամանակի գլխաւոր էր աշխարհից Հայոց անապատաւորաց մեծակնցաց վաներայոց:

ՔՈՒԶԱՆՊԻ
ՎԵՅԵՐՈՐԳ ԳՊՐՈՒԹՅՈՒՆ

Յանկ Վեցերոզ գպրայան պատմական գրուաների

- Ա. Հայաց աշխարհի երկու մասի բաժանվելը, երբ Հայոց ազգի կեանք վրա բազա-վորեց Արշակ՝ Հունաց թագաւորի հրամանով, և կ'ս ազգի վրա թագաւորեց Խոսրով՝ Պարսից թագաւորի հրամանով, թե ի՛նչպէս Հայոց աշխարհը երկու մասի բաժանվելով՝ իրենց մեջ սահման էին կտրում, և ի՛նչպէս մյուս աշ-խարհներն ու զավառները ցրվեցան և երկու կողմի էլ սահմանները բոլոր կողմերից կրճատվեցին:
- Բ. Այն եպիսկոպոսների մասին, որոնք այն ժամանակ երևելի էին աշխարհի այն մասում, որ բաժնի ընկավ Խոսրովին: Նախ՝ Զավենի վարի մասին:
- Գ. Կորնեացի Շահակի մասին, որ Զավենից հետո եպիսկոպոսների գլխավոր դարձավ:
- Դ. Մանագիւրտացի Ասպուրակոսի մասին, որ եպիսկոպոսների գլխավոր դարձավ Շահակից հետո:
- Ե. Փավստոս և Զորթ եպիսկոպոսների մասին:
- Զ. Փավստոս եպիսկոպոսի եղբոր Առաստովի մասին:
- Է. Բասենացի Արտթ եպիսկոպոսի մասին:
- Ը. Հոնան եպիսկոպոսի մասին, նրա վարին ու տգանորյունը, անմտաթյունը, ինքնեջ խոսքերն ու գործերը և թե աստուծոյ ինչ նշաններ երևեցան նրա վրա մի անգամ, և ի՛նչպէս մեղավոր խնդրված էր անում և իր ագանորյուն-ը (յիացնում էր) թագաւորներից ստանալով²²:
- Թ. Նույն Հոնանի մասին:
- Ճ. Նույն Հոնանի մասին:
- ԺԱ. Կիրակոս եպիսկոպոսի մասին:
- ՃԲ. Վանանդ գավառի Զորթուզ եպիսկոպոսի մասին:
- ՃԳ. Բասեն գավառի Տիրիկ և Մովսէս եպիսկոպոսների մասին:
- ՃԴ. Անարտ²² եպիսկոպոսի մասին:
- ՃԵ. Ասպուրակի մասին, որ եպիսկոպոսների գլխավորն էր:
- ՃԶ. Սուրբ և առաքիլի Գեղոյի մասին, որ այն ժամանակ Հայոց վանքերի արեղա-ների և միայնակյաց անապատակաների գլխավորն էր:

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՐՋ

ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՃԱՐՈՒՄՆ՝ ՄԵԱՅՈՒՄՔ ԲԱՆԻՑ Ի ՍԱՅՐԷ

Ա

ՅԱՂԱԳՍ ըՆԴ ԵՐԿՈՒՍ ԲԱԺԱՆԵԼՈՅՆ ԱՇԽԱՐՀԻ շԱՅՈՑ, ԵՒ ՔԱԳԱԿՈՐԵՆՅՆ ԱՐՇԱԿԱՑ
ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՔԱԳԱԿՈՐԻՆ ՅՈՒՆԱՑ, ԵՒ ԿԷՍ ԱԶԳԻՆ ՔԱԳԱԿՈՐԵԱԼ ԽՈՍՐՈՎ ՀՐԱՄԱՆԱԻ
ՔԱԳԱԿՈՐԻՆ ՊԱՐՄԻՑ, ՔԷ ՈՐՊԷՍ ԱՇԽԱՐՀԻ ըՆԴ ԵՐԿՈՒՍ ԲԱԺԱՆԵԱԼ՝ ՍԱՀՄԱՆ
Դ ՄԷՋ ԻՒՐԵԱՆՑ ԱՐԿԱՆԷՆ, ԵՒ ՈՐՊԷՍ ԱՇԽԱՐՀԻ շԱՅԱՆ ՅԻՐԱՔԱՆՁԻՐ
ՑԵՐԿՈՑՈՒՆՑ ԿՈՒՍԱՑ

Ապա յետ մահուն Մանուկի գորավարին Հայոց ոչ իմն կարաց
հաստատել՝ ի վերայ աշխարհի թագաւորութեանն Արշակայ. այլ բա-
զումք՝ ի Հայոց նախարարացն անտի էլին գատեան գնացին առ թագա-
ւորն Պարսից, և մատնեցին նմա գաշխարհն Հայոց. և խնդրեցին ՚ի
նմանէ թագաւոր Արշակունի: Եւ ետա յանձին կալեալ մեծաւ խնդու-
թեամբ ընդ իւր ձեռն տալ իւրով բանիս ՚ի նմին տոհմէ ՚ի թագաւորու-
թեանն Հայոց Արշակունի, և նովաւ յիճն գրաւել գաշխարհն Հայոց:
Ապա գտանէր՝ ի նմին տոհմէ մահաւ մի անուն խոսրով. և կապեաց
թագ ՚ի գլուխ ետա. և ետ նմա կին գոյր իւր գժրուանդութաւ, և աւար
ընդ նմա զամենայն զգօրս զօրութեան իւրոյ. և Զիկ նութրակ դաստիա-
րակ ետ արհային խոսրովայ. և էկին հասին յաշխարհն Հայոց: Իբրև
Ետես Արշակ արհայ գնոսաւ, մեծեցաւ տեղի ետ շոգաւ գնաց ՚ի սահ-
մանս Յունաց. և էին թիկունք Արշակայ թագաւորին Հայոց՝ և խոս-
րովու՝ թագաւորն Պարսից:

Ապա էկին զօրն Յունաց թագաւորին՝ ի թիկունս. և թագաւորն
Արշակ զեկեղեաց զաւառաւ, և զօրն Պարսից և արհայն խոսրով յԱյ-

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԵՐՋ

ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՎԱՐՑ: ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵԱՅՈՐԳԵՆԵՐ ՍԿԶՈՒՅՁՁ

ՇԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՐԿՈՒ ՄԱՍԻ ԲԱԺԱՆՎԵԼԸ (ՇԱՅՈՑ ԱԶԳԻ ԿԵՍԻ ՎՐԱ)223:
ԱՐՇԱԿԻ ՔԱԳԱԿՈՐԵԼԸ ՀՈՒՆԱՑ ՔԱԳԱԿՈՐԻ ՀՐԱՄԱՆՈՎ ԵՎ ԿԵՍԻ ՎՐԱ
ԽՈՍՐՈՎԻ ՔԱԳԱԿՈՐԵԼԸ ՊԱՐՄԻՑ ՔԱԳԱԿՈՐԻ ՀՐԱՄԱՆՈՎ, ԵՎ ՔԵ ԻՆՁՊԵՍ
ՇԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՐԿՈՒ ՄԱՍԻ ԲԱԺԱՆԵԼՈՎ՝ ԻՐԵՆՑ ՄԵՋ ՍԱՀՄԱՆ ԷՆԵ
ԿՑՐՈՒՄ, ԵՎ ԻՆՁՊԵՍ ԱՇԽԱՐՀԻ (ՉԱՆԱՋԱՆ ՄԱՍԵՐ) ԿՐՃԱՏՎԵՑԻՆ ԵՐԿՈՒՍԻ
ԿՈՂՄԻՑ ԷԼ

Բայց Հայոց Մանուկ զորավարի մահից հետո՝ Արշակի թագավո-
րությունը շխարհացավ կարգին հաստատվել աշխարհում. այլ Հայոց
նախարարներից շատերը գատվեցին գնացին Պարսից թագավորի մոտ.
Հայոց աշխարհը նրան մատնեցին և նրանից խնդրեցին Արշակունի թա-
գավոր: Նա մեծ ուրախությամբ հանձն առավ՝ իր կողմից իր խոսքով (թա-
գավոր նշանակել) Հայոց նույն Արշակունի թագավորների տոհմից և
նրա միջոցով Հայոց աշխարհը իրեն գրավել: Ապա նա գտավ նույն տոհ-
մից մի մանուկ խոսրով անունով, նրա գլխին թագ կապեց և նրան կին
ովեց իր Զրվանդուխտ Բայրը, իր բույր զորները նրա հետ. դրեց և
Զիկ նվիրակին դաստիարակ նշանակեց խոսրով թագավորին: Այսպես
նրանք էլան էկան Հայոց աշխարհը: Արշակ թագավորը երբ նրանց տե-
սով՝ տեղի տվեց, Բաշվեց գնաց Հունաց սահմանները: Եվ թիկունք
եղան՝ Արշակ թագավորին Հունաց թագավորը, իսկ խոսրովին՝ Պար-
սից թագավորը224:

Ապա Հունաց զորները էկան (Արշակ թագավորին) օգնության,
որ Եկեղյաց զավառումն էր, իսկ Պարսից զորքը և խոսրով թագավորը

րայրատ գաւառին: Ապա դեպքանք և հրեշտակք երկուց թագաւորացն, Յունացն և Պարսից, միմեանց⁵⁸ առ միմեանս երթեկէին: Եւ այնուհետեւ անկ խորհուրդ միաբանութեան հաւանութեան ընդ միմեանս թագաւորն Յունաց և թագաւորն Պարսից. և լաւ համարեցան զաշխարհն Հայոց նախ ընդ երկուս՝ ի մէջ իւրեանց բաժանել. զի ասէին՝ թէ՛ ի միջի մերում բնակեալ է այս հզօր և հարուստ թագաւորութիւն, լաւ է զի այսու եղծանել և խանկարել կարասցոյ՛ գայս թագաւորութիւնս. նախ ընդ երկու բաժանել երկու թագաւորօք Արշակունիօք՝ զորս կացուցաք, ապա և ընդ նոսա կրծել ջանասցոյ՛, աղքատացուցանել, ՚ի մէջ արկանել ի ծառայութիւն, զի մի կարացեն ՚ի մէջ մեր ամբառնալ զգոյխս:

Եւ հաստատեցին զայս խորհուրդ. ընդ երկու զաշխարհն բաժանեցին: Բաժին կողմանն Պարսից էր թագաւորին Խոսրովաւ, և բաժին մասինն Յունաց էր թագաւորին Արշակայ: Բայց և ՚ի նոցանէ բազում գաւառք կրծեալք հատեալք այսր անդր, և մնաց սակաւ մասն յաշխարհաց երկոցունց առ երկուսեան թագաւորն: Բայց սակայն երկոքեան թագաւորն Հայոց՝ Արշակ և Խոսրով, որ Սիւնէն գաւառն մնացին թագաւորութեանն Հայոց երկոցուն կողմանց ՚ի մէջ իւրեանց, և երկոքեան թագաւորն Արշակունիքն ՚ի մէջ երկու բաժնացն սահմանս արկեալ հաստատիւն խաղաղութեամբ, և երկիրն Հայոց երկոքեան բաժնէն, երկուց թագաւորացն հնազանդէին իւրաքանչիւր բաժնի իւրաքանչիւր թագաւորի. բայց սակայն մեծ էր Խոսրովու բաժին նորա քան զԱրշակայ: Եւ բազում գաւառք յերկոցունցն հատան. նուազեաց բաժանեցաւ ցրուցաւ թագաւորութիւնն Հայոց, պակասեաց յիւրմէ մեծութենէն յայն ժամանակն և յապայ:

Բ.

ՅԱԶԱԳՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅՆ, ՈՐ ԵՐԵՒԵԼԻԷ ԷՒՆ ՅԱՅՆՄ ԺԱՄԱՆԱԿԻ Դ ՄԱՍԻՆ
ՅԱՇԽԱՐՀԻՆ ԽՈՍՐՈՎԻ ՏԵՐԿԻՐՆ ՀԱՅՈՅ՝ ՈՐ ԸՆԴ ՊԱՐՍԻՅ ՋԵՌԱՄԲ ԷՒՆ. ՆԱՆ
ՎԱՍՆ ՎԱՐՈՒՅ ՋԱՌՆԱՅ

Եւ էր Ջալէնս այս անուանի գաւակ Աղբիանոս եպիսկոպոսի՝ ի գեղջէ Մանաւազկերտայ. էր սա բարոյիւք այր շարարար խիստ և նախանձոտ: Բայց սակայն կրօնս մի, գոր եղ յիւրում ժամանակի. զի ամենայն քահանայից ուսոյց աննել հանդերձ զինուորաց: Զի բողիւն զկրօն առաքելական եկեղեցեացն, սկսան գնալ ըստ իւրեանց մտաց. զի ոչ ըստ կրօնիցն ազանէին քահանայն զպնդնաւորն, որպէս օրէն էր ՚ի բնէ, այլ սկսան զխտարկաւորսն ՚ի վերայ ծնգացն ունել: Եւ զարդա-

Այրարատ զավանումն էին: Ապա հունաց և Պարսից թագաւորների դեպքանքն և պատգամաւորներ իրենց մէջ երթեկութիւն ունեցան, և երկու թագաւորները, Հունաց և Պարսից, իրար հետ խորհուրդ արին և նամաձայնութեան եկան: Երան հաւամար համարեցին նախ Հայոց աշխարհը երկու բաժին անել իրենց մէջ: Երան ասում էին. «Մեր երկուսիս միջև ընկած է այս հզօր և հարուստ թագաւորութիւնը. լավ կլինի, որ այս միջոցով բուլացնենք ու խանգարենք այս թագաւորութիւնը. նախ երկու մասի բաժանենք այս երկու Արշակունի թագաւորներով, որոնց նշանակեցինք, հետո կաշխատենք նրանց էլ կրճատել, աղքատացնել և մեր ծառայութեան ենթարկել, որպէսզի մեր մեջ չկարողանան գոյնս բարձրացնել»:

Այսպէս մտածելով՝ նրանք երկու մասի բաժանեցին աշխարհը. Պարսից կողմի բաժինը մնաց Խոսրով թագաւորին, իսկ Հունաց կողմի բաժինը Արշակ թագաւորին: Բայց նրանից էլ շատ զավանքն այս և այնտեղ խուզվեցին, կտրվեցին, և երկուսի աշխարհներից մի փոքր մասը մնաց երկու թագաւորներին: Բայց Հայոց թագաւորութեան հիմնական զավանքերը²²⁵ երկու բաժնեներում Հայոց երկու Արշակունի թագաւորները, Արշակն ու Խոսրովը, սահմաններով խաղաղութեամբ բաժանեցին, և Հայոց աշխարհի երկու մասերը հնազանդում էին ամեն մեկը իր թագաւորին. բայց Խոսրովի բաժինը ավելի մեծ էր քան Արշակիինը: Եվ երկուսից էլ շատ զավանքն կտրվեցին. և այն ժամանակ և այնուհետև Հայոց թագաւորութիւնը բաժանվեց, ցրվեցավ. նվազեցավ, իր նախկին մեծութեանից ընկավ²²⁶:

Բ

ԱՅՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՄԱՅՆ, ՈՐՈՒՄ ԱՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՐԵՒԵԼԻ ԷՒՆ ՀԱՅՈՅ
ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԽՈՍՐՈՎԻ ՄԱՍՈՒՄ, ՈՐ ՊԱՐՍԻՅ ՋԵՌԱՄԲ ԷՒՆ. ՆԱՆ ՋԱԿԵՆԻ
ՄԱՍՆ

Այս Ջալէնը անվանի Աղբիանոս եպիսկոպոսի սերունդից էր, Մանազկերտ գյուղից: Զարագօրձ, խիստ և նախանձոտ բարբի տեր էր: Բայց նա մի սովորութեամբ մտքեց իր ժամանակ— նա բոլոր քահանաներին սովորեցրեց զինվարական զգեստ հագնել: Երանք թողին առաքելական եկեղեցիների սովորութիւնը, և սկսեցին վարվել՝ ինչպէս իրենց խելքը կտրում էր, որովհետև քահանաներն այլևս չէին հագնում պնդնաւորներ՝ ինչպէս ի բնէ սովորութեամբ էր, այլ սկսեցին խոտար կտորներ գործածել միեւն ծնկները²²⁷: Իրենց զգեստները զարդարում

ռէին զհանդերձս իւրեանց պէսպէս նարտօփ, և սիգային որպէս ոչ վա-
յել Լր. և զմորք մեռելափս զագանացն քահանային անխտիր ագա-
նէին, որ ոչ վայել էր: Եւ ինքն Զաւէնն արինեայս և զտապակեայս զժա-
պարհնեայս նարտօփ ագանէր, զսամուրեներս և զկնդմենիս և զգայլե-
նիս ագանէր. և ադուսեներս զանձամբ արկեալ, անխտիր 'ի բեմ ելեալ
նստին: Որկորստուրեամբ ագանուրեամբ անառակուրեամբ կայր Զա-
ւէն զամենայն ատուս կենաց իւրոց, և սա կայալ զանդի զամենայն
ատուս կենաց իւր ամս Լրիս:

3

ՅԱՂԱԿՅ ՇԱՀԱԿԱՅ ԿՈՐՃԷԻ, ՈՐ ԵԿԱՅ 'Ի ՏԵՂԻ ԶԱԻՆԱՅ ԳՆՈՒՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

Ապա Շահակ կորենայ եկաց զլուխ եպիսկոպոսաց փոխանակ Զա-
փնայ յետ մահու նորա ամս երկուս: Եւ Լր սա այր քրիստոնեայ, բայց
ոչ ինչ զշարեցալ ընդ կարգս Զափնայ՝ զոր եղեալն Լր նորա՝ փոխել-
սակայն առաջնորդեաց սա ամս երկուս, և փոխեցալ յաշխարհէ:

4

ՅԱՂԱԿՅ ԱՍՊՈՒՐԱՅ ՄԱՆԱԳԻԵՐԱՅՈՅ, ՈՐ ԵԿԱՅ ԳՆՈՒՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ՅԵՏ
ՇԱՀԱԿԱՅ

Ապա յետ մահուն Շահակայ եպիսկոպոսի եկաց զլուխ եպիսկո-
պոսաց Ասպուրակ ոմն 'ի գաւակ Աղբիանոսի եպիսկոպոսի, այր քրիս-
տոնեամիտ աստուածապաշտ արդար. և առաջնորդեաց զրանն հոստո-
վալ: Բայց միայն վասն կրօնիցն հանդերձոյն զեղեալ կարգն ըստ կրօ-
նիցն Զափնայ գնային սոքա:

5

ՅԱՂԱԿՅ ՓԱՒՍՏԵԱՅ ԵՒ ԶՈՐՔԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

Էր առ այնմ ժամանակալ Փաստոս եպիսկոպոս. սա 'ի ժամա-
նակս Ներսէսի եպիսկոպոսապետին՝ էր 'ի տան նորին իբրև թելակալ:
Այնպէս Զորք այր ներքինի ընդ նոսին. Բանգի էին 'ի ներքին հայրա-
պետին 'ի տան իւրում ընդ նորա ձեռամբ երկգտասան եպիսկոպոս,
աթոռակիցք իւր գործակիցք և խորհրդակիցք: Թող զայլոց զաւանաց

էին տեսակ-տեսակ նարտոներով, փնջում, սիգանում էին անվայել
կերպով, և քահանաներն անխտիր գործ էին անում մեռած զագանների
մարքեր, որ հույնպես վայել չէր: Ինքն Զավենը հագնում էր պնեված
զարդարուն զգեստներ²²⁸ նարտներով ժապավինված, սամուրի, կրն-
զումի (սպիտակ ափսիք), գայլի մորթի էր հագնում, աղվեսի մորթ
վրան էր ձգում, և այսպես անխտարբար բեմ դուրս գալիս նստում: Որկ-
րամուլ, ագան, անառակ կյանք էր վարում Զավենը իր բոլոր օրերում: Նա
երեք տարի արժող զրավեց մինչև իր մահը:

5

ԿՈՐՃԵԱՅԻ ՇԱՀԱԿԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԶԱՎԵՆԻ ՅԵՂ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅԻ ԳՆԱՎՈՐԷ
ԴԱՐՁԱՎ

Ապա Զավենի մահից հետո նրա փոխանակ եպիսկոպոսների զըլ-
խավոր դարձավ Շահակ կորենացին երկու տարի: Սա քրիստոնյա
մարդ էր, բայց շնակառակեց այն կարգերին որ Զավենն էր դրել ու շվե-
րացրեց: Երկու տարի առաջնորդեց և այս աշխարհից փոխվեց:

6

ՄԱՆԱԳԻԵՐԱՅԻ ԱՍՊՈՒՐԱԿԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅԻ ԳՆԱՎՈՐԷ
ԵՂԱՎ ՇԱՀԱԿԻՑ ԼԵՏՈ

Իսկ Շահակ եպիսկոպոսից հետո եպիսկոպոսների գլխավոր եղավ
մի ոմն Ասպուրակ, Աղբիանոս եպիսկոպոսի սերունդից: Սա մի քրիս-
տոնեամիտ, աստվածապաշտ և արդար մարդ էր, որ հոստովի արժու-
նիքում առաջնորդում էր, բայց զգեստի վերաբերմամբ սա էլ հետևեց
Զավենի հաստատած կարգին:

6

ՓԱՎՍՏՈՍ ԵՎ ԶՈՐՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

Այս ժամանակներում ապրում էր Փավստոս եպիսկոպոսը, որ Ներ-
սես եպիսկոպոսապետի ժամանակ նրա դռանն էր լինում իբրև գործա-
կալ: Նրա հետ՝ ներքին (խորհրդակալն)²²⁹ էր և Զորքը, որովհետև հայ-
րապետի ձեռքի տակ, նրա ներքին խորհրդարանում, տասներեկու եպիս-

ամենայն Լախսկոպոսեանն, որ ընդ նովաւ. այլ երկոխեան սո՛քա յայնց երկոտասանիցն: Եւ էին սո՛քա ՚ի տեսչութիւն աղատանոցացն հաւատացեալք, և յամենայնի էին հաւատարիմք նորա ՚ի ժամանակս նորա, և յամս խորովու և Արշակայ երկուց թագաւորացն թաժանաւորացն, մինչ զեռ ևս կային նո՛քա կենդանիք:

2

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌՈՍՏՈՄԱՅ ԵՂՔՈՒ ՓԱԻՍՏԵԱՅ ԵՊՈՒ ՌՊՈՍԻՆ

Եւ էր եղբայր մի Փաւստեայ Լախսկոպոսի, կրօնազգեաց մեծակեաց անապատակեաց լեռանական սմանչելի: Եւ էին լեալ սո՛քա ազգաւ Հոռոմ. այլ այլս այս մեծաւ վարեօք շրջէր զամենայն աշուրս կենաց իւրոց: Եւ էր սա բնակեալ յԱյրալատեան գաւառին, և վաճէր նա Հագով սրբով. շրջէր սա յանապատս մաշկահանդերձ հարակաւոր ՚ի լեռինն մինչև յօր հանգստեան իւրոյ: Ապա հանգեաւ սա. և բերին յանապատէն զմարմին սորա, թաղեցին ՚ի բուն ՚ի գեղն հայրապետին Ներսէսի, որում անուն Ամօքն կոչի. և ամի ամի գլխատակն նորա կատարէին:

1.

ՅԱՂԱԳՍ ԱՐՏՔԱՅ ԵՊՈՍԿՈՊՈՍԻՆ ԲԱՍԵՆԱՅ

Յայնմ ժամանակի երևելի էր յԼախսկոպոսն, որ էին, Արտիք Լախսկոպոս Բասենոյ, այր ծերունի պատուական և պիտանի: Մրբութեամբ և նշմարաւթեամբ էր վարեալ. իբրև արժանի եղեալ զա Հոռոմոյն սրբոյ՝ մեծաւ զօրութեամբ շրջէր, անկէ նշանս մեծամեծս ամս թագաւոս: Սա աշակերտեալ մեծին Գանիէլի՝ որ էրն յամս Տիրանայ արքայի, և կենդանի կայր յամսն խորովու արքայի և Արշակայ, երկուց թագաւորացն Հայոց:

2.

ՅԱՂԱԳՍ ՅՈՂԱՆՆՈՒ ԵՊՈՍԿՈՊՈՍԻ, ԵՒ ՎԱՐՈՒՑ ՆՈՐԱ, ԵՒ ԱՆՄՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՇԱՂԱՇՈՒՑ ԽՈՍԻՑԸ ԵՒ ԳՈՐԾՈՑԸ, ԵՒ ՆՇԱՆԱՑ՝ ՈՐ ՅԱՍՏՈՒԹՈՅ ՚Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՐԱ ԵՂՔԵՆ.

Այլ Յոհան Լախսկոպոս, որդի Փարիճայ հայրապետի, հիճնաւորց. թէ արժան իցէ զնա կոչել Լախսկոպոս: Եւ էր սա այր կեղծաւոր, և երե-

կոպոս կայի՛ն, նրան արոճակից, գործակից և խորհրդակից, բացի զավանների բոլոր Լախսկոպոսներից, որոնք նրան ենթարկված էին. բայց այս երկուսը այն տասներկու Լախսկոպոսներից էին: Մրանց էր հանձնարված աղատանոցների տեսչությունը, և նրանք ամեն բանում հավատարիմ էին նրա ժամանակ, և երկու թաժանված թագավորների՝ Խորովի և Արշակի տարիներում էլ նրանք զեռ կենդանի էին:

2

ՓԱՎՍՏՈՍ ԵՊՈՍԿՈՊՈՍԻ ԵՂՔԱՅԻ ԱՌՈՍՏՈՄԻ ՄԱՍԻՆ

Փավստոս Լախսկոպոսը մի եղբայր ուներ (Առոստոմ անունով), մի սմանչելի կրօնասեր մարդ, որ լեռներում ու անապատներում միայնակյացի կյանք էր վարում: Մրանք երկուսը ազգով հոռոմ²³⁰ էին, բայց սա նշանավոր էր իր վարելով իր կյանքի բոլոր օրերում: Նա բնակում էր Այրաբատայան գավառում, առաջնորդվում էր սուրբ հոգով, շրջում էր լեռներում և անապատներում մաշկեղեն հագած, բանջարեղենով կերակրվելով մինչև իր մահվան օրը: Սրբ նա վախճանվեց՝ նրա մարմինը անապատից բերին ու թաղեցին Ներսես հայրապետի բուն գլուղում, որ Ամոք է կոչվում, և տարեց տարի կատարում էին նրա հիշատակը:

1.

ԲԱՍԵՆԻ ԱՐՏՔ ԵՊՈՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Այդ ժամանակ ապրող Լախսկոպոսների մեջ երևելի էր Բասենի Արտիք Լախսկոպոսը, որ մի պատվական ու պիտանի ծերունի էր: Մաքուր ու նշմարիտ կյանք էր վարում նա, արժանացել էր սուրբ հոգու շնորհին և մեծ զօրությամբ շրջում էր և մեծամեծ նշաններ էր գործում երկար տարիներ: Սա եղել էր աշակերտ մեծն Գանիէլի, որ Տիրան թագավորի ժամանակ էր ապրում, և զեռ կենդանի էր Հայոց երկու թագավորների՝ Խորովի ու Արշակի ժամանակ:

2.

ՀՈՂԱՆ ԵՊՈՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ, ՆՐԱ ՎԱՐՔԸ ՈՒ ԱՆՄՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԵՆԵՑ ԽՈՍԹԵՐԸ ՈՒ ԳՈՐԾԵՐԸ, ԵՎ ՔԵ ԱՍՏՅՈՒՑ ԻՆՉ ՆՇԱՆՆԵՐ ԵՐԵՎՈՅՆԱՆ ՆՐԱ ՎՐԱՅ²³¹

Այս Հոհան Լախսկոպոսը—էթե կարելի է նրան Լախսկոպոս կոչել—նախկին Փառեն հայրապետի որդի էր²³²: Սա մի կեղծավոր մարդ

վեցուցանէ ինձն զանձն իւր մարդկան պահող և խորքսհանգեռնս, մինչ զի մոյցս անգամ ոչ ագանէր, այլ զամառն հետկով պատէր, և զձմեռն կեմով: Եւ յագահութեան առանց շափոյ էր հեղեպի, և ոչ կարէր ալ զագահութիւն իւր ընդ երկիրսն աստուծոյ. այնչափ ինչ, զի զիրս անարժանս և չհաւատալիս գործէր:

Ձի էր երբեմն դիպեալ ՚ի նանապարհի ուրեմն, զի նստէր նա ՚ի գրաստու վերայ և գայր. եկն դիպեցաւ սմա օտաւ պատանի մի աշխարհական հեծեալ ՚ի ձի, սուտեր ընդ մէջ, թուր զգօտույ, աղեղնակապարն զմիջով. լուացեալ գնես իւր օծեալ մերձեալ, վառակալ եղեալ ՚ի գլուխ իւր, և օղիկ⁵⁹ արկեալ զուսով իւր. և գայր զնանապարհս իւր. թերես յաւազակութենէ: Իսկ ձին՝ յորում հեծեալ՝ մեծ հասակաւ, և էր զունաւոր, զնացող, մինչ զի ՚ի բացէ տեսանէր եպիսկոպոսն Յոհան զձին, մեծապէս գարմացեալ՝ ակնկառոյց լինէր: Ասլա իբրև եկն մերձեցաւ հեծեալն մօտ ՚ի նա անդր, ապա սպասեալ Յոհաննա՝ բառն հարկանէր զերասանակաց ձիոյն, և ասէր. էջ դու վաղվաղակի ՚ի ձիոյ այտի, զի բանք են ինձ ընդ քեզ: Ասէ այրն. Ձի ոչ դու զիս գիտես, և ոչ ես զքեզ, զի՞նչ այն բանք իցեն, զոր դու ընդ իս իցես խօսելոյ: Մանաւանդ զի այրն արբեալ ևս դիպեցաւ, և շատ յամառեաց այրն իջանել ի ձիոյն: Ապա բռնադառեաց զնա Յոհան, իջոյց ՚ի ձիոյ անտի. և առ արաւ զնա մեկուսի ՚ի նանապարհէն: Եւ առնն խոնարհել հրամայէր և ասէր. Ձերիցութեան ձեռն դնեմ ՚ի վերայ քո: Իսկ նա տայր պատասխանի զանձնէն, եթէ այր աւազակ սպանող շարագործ և խառնագնաց լեալ ՚ի մանկութենէ իմմէ, ես ոչ ինչ եմ արժանի այդպիսի իրաց. և այժմ դեռ ՚ի նմին գործ կամ: Եւ շատ ՚ի վէզ եկեալ յամառէր այրն, և նա ևս չար քան զնա: Ապա բռնաբար զգեռնեալ զայրն, դնէր Յոհան զձեռն իւր՝ առնել զնա երէց. և յարուցեալ հրամայէր լուծանել զհանգոյցս մեկնոցին, և արկանել նմա աղաբողոն: Եւ ասէր. Երբ ՚ի գետի քո, և լիջիր դու անդ երէց զեղջն՝ ուտի ես: Եւ անգամ ոչ զիտէր զայրն թէ յորմէ՝ գեղջէ իցէ: Ինձն Յոհան մատուցեալ բառն հարկանէր զձիոյն, և ասէր. Այս ինձ կօշիկի լիցին, փոխանակ զի երէց արարի զքեզ: Իսկ այրն յամառեալ ՚ի վերայ ձիոյն շառնոյր յանձն տալ. ապա բռնաբար յինձն հանեալ զձին, և գայրն արձակեաց: Եւ այս ամենայն իրես վասն ձիոյն եղեն:

Ապա այրն թէ ոչ կամօք՝ աղէքողն արկեալ, զնայր՝ ՚ի տուն իւր, և երթեալ մտանէր ՚ի մէջ ընդանեաց իւրոց, ասէ ցկին իւր և ցնդանիս. Արիք յաղօթս կամք: Եւ նոքա ասեն. Մոլիս դու, դի՛ւ ուրեմն հարաւ ՚ի քեզ: Իսկ նա ասէ. Արիք կամք յաղօթս, վասն զի երէց եմ: Իսկ նոքա զարմացեալ, մերթ շիկնէին, մերթ ծիծաղէին. մինչև բազում անգամ

էր. մարդկանց աշխում իրան ձեացնում էր պահեցող և խարազնագոյաց, մինչև անգամ կոշիկներ չէր հագնում, այլ ամառը (ոտներին) հետկ էր փաթաթում, իսկ ձմեռը կեմ²³³: Բայց շափից դուրս բնկովմա՞ծ էր ագահութեան մէջ. աստ՞ծու անն էլ մոռացել էր ագահութեան պատճառով այն աստիճան, որ անարժան և անհավատալի բաներ էր անում:

Մի անգամ զեպք եղաւ նրան ինչ-որ նանապարհ գնալ. նա նրսակ էր գրաստի վրա ու գալիս էր. նրան պատահեց մի անձանոր աշխարհական մարդ պատանի հասակով, ձի հեծած, մեջքին սուր կապած, գոտուց թուր կախած, մեջքին աղեղ ու կապարն, մագեր լվացած, օծած, կոկած, գլխին վառակալ դրած, ուսին լողիկ²³⁴ ձգած: Նա գալիս էր իր նանապարհով, զուցե ավազակութեան: Իսկ ձին, որ նա նեծել էր՝ մեծ էր հասակով, գունավոր և լավ հայող, այնպես որ, երբ Հոհան եպիսկոպոսը հեռվանից ձին տեսավ՝ զարմացավ ու աշխարհական մեաց: Երբ հեծյալը եկավ ու նրան մոտեցավ՝ Հոհանը նրան սպասելով՝ հանկարծ բռնեց ձիու սանձից և ասաց. «Իսկույն ձիուցդ իջիր, հետդ խոսելի՛ր ունեմ»: Մարդն ասաց. «Ոչ դու ինձ ես նահաշում, և ոչ ես լեզ, այդ ի՞նչ բան է որ ուզում ես ինձ հետ խոսել»: Մարդը միևնույն ժամանակ հարբած էր և շատ համառեցավ, չկամենալով ձիուց իջնել: Բայց Հոհանը նրան բռնադատեց, ձիուցը ներքև իջեցրեց և նանապարհից դուրս տեղ հանեց: Այնտեղ մարդուն հրամայեց խոնարհվել և ասաց. «Քեզ երեց եմ ձեռնադրում»: Իսկ նա պատասխանելով ասում էր իր մասին. «Ես մանկությունից ի վեր եղել եմ ավազակ, մարդասպան, շարագործ, խառնակ վարի տեր և այժմ էլ նույն գործում եմ զտնվում. ես արժան չեմ այդ բանին»: Մարդը շատ համառեց ու վիճեց, բայց Հոհանը ավելի խիստ ստիպեց: Վերջը Հոհանը նրան բռնութեամբ զետիկ գլորելով՝ ձեռքը դնում էր նրա վրա՝ երեց դարձնելու համար և հետո ոտի կանգնեցնելով հրամայում էր վերելի հագուստը ետ անել և հոգևորականի վերաբերելու ձգել վրան և ասում էր. «Փնա՛ քո գլուղը և այդ գլուղի երեցն եղիր»: Նա նույնիսկ չցիտեւ, թե ո՛ր գլուղիցն էր այն մարդը: Հետո Հոհանը մոտենում բռնում էր ձիուց և ասում. «Այս ձին էլ ինձ աշխատավարձ լինի, որ քեզ երեց ձեռնադրեցի»: Մարդը ձիու համար համառեց, չէր ուզում տալ: Բայց նա բռնութեամբ ձին խլեց ու մարդուն նամբու դրեց: Այս բոլորը նա արավ ձիու համար:

Մարդը ակամայից վերաբերում վրան ձգած դառնում էր տուն, գալիս ներս էր մտնում բնտանիքի մոտ և ասում կնոջն ու բնտանիքին. «Վեր կացե՛ք, աղոթք անենք»: Իսկ նրանք ասում են. «Չժովէ՛լ ես, ի՞նչ է, հո չե՛ս դիվանարկել»: Իսկ նա ասաց. «Վեր կացե՛ք աղոթք անենք, ես երեց եմ»: Նրանք զարմացել էին, որը կարմուռ էր, որը

յամանայք, ապա ուրեմն հասնեցան կալ յաղօթս ընդ նմա: Ապա ասէ կիկն ցայրն իւր. «Ո՛չ դու երախայ էիր, և չէիր մկրտեալ: Ասէ այրն ցկիկն իւր: Ապշեցոյց, շեռ յիշել. և ոչ ես յիշեցի զայդ ասել ցնա. զիս էրէց արար, և ձին սանձաւ թամբաւ առ և անց: Եւ ասեն ցայրն ընդանիին իւր. Յարիցես անդէն զնասցես առ եպիսկոպոսն, և ասասցես. Մկրտեալ չէի, զի՞ արարեւ զիս երէց: Իսկ նորա յարուցեալ զնացեալ առ եպիսկոպոսն, ասէ ցնա. Ես մկրտեալ չէի, զի՞ արարեւ զիս երէց: Եւ ասէ Յոնան. Սափորով միով շուր բերէի: Եւ ասեալ զշուրն էարկ զգրիսով նորա, և ասէ. Երբ, մկրտեցի զքեզ: Եւ արձակէր զայրն վաղվադակի յիւրմէ:

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՐԻՆ ՅՈՂԱՆՆՈՒ

Երբեմն սոյն Յոնան անցանէր առ այգեօք ուրումն. և էր ժամանակն զայգիսն յառելոյ: Աղաղակէր առ նա այր մի յայգոյն, և ասէ. Օրհնեա, տէր եպիսկոպոս, զմեզ և զայգիսս: Ասէ Յոնան. Փոյզ և տատասկ բուսցի: Ասէ այրն. 'ի մարմինդ քո բուսցի փոյզ և տատասկ, փոխանակ զի տարապարտուց անիծանես զմեզ: Եւ եղեն նշանք յաստուծոյ. զի իբրև շոգաւ եպիսկոպոսն 'ի վանս իւր, հասին նարուածք 'ի վերա նորա, սկսաւ ընդ ամենայն անդամս մարմնոյ նորա որպէս զփոյզ հարկանել: Եւ մեծապէս շտապեալ անկեալ 'ի տանջանս շարաշարս նարուածոց, և 'ի մեծ տագնապի կայր ատուս բազում: Ապա յղեաց կոշեաց առ ինքն զայգորդն, աղաշեաց զնա առնել 'ի վերայ նորա աղօթս, զի փրկեսցի սա 'ի ցաւոցն: Այգորդն ասէր. Իսկ ես ո՞վ եմ, զի կարեմ զոք օրհնել կամ անիծանել. բող թէ զայր եպիսկոպոս: Իսկ նա բռնադատէր զնա յայնժամ. միեշև յառելէր այգորդն կայր յաղօթս և ասէր. Տէր աստուած, դու գիտես՝ զի ես այր մեղաւոր եմ և անարժան, ոչ գիտեմ զաղմուսս՝ յորում ըմբռնեցայս. դու փրկեա զիս յայս 'ի շարէս, զի ասեն՝ թէ զայր եպիսկոպոս դու անիծեւ, և ասեն՝ քո բանի եղև: Զի լաւ էր ինձ մահ. էանգի չգիտեմ զայս՝ զոր ինչ զիկէն ասեն: Եւ զայս ասացեալ՝ անդէն բժշկեցաւ եպիսկոպոսն, և սկսաւ յամենայն մարմնոցն փոյզն 'ի բաց թափել, և էր իբրև զփոյզ խառոց. վաղվադակի յարուցեալ ողջացաւ յախտէն:

ծիծաղում: Շատ հակառակելուց հետո, վերջապես համաձայնեցին նրա հետ աղոթք անել: Հետո կիկն մարդուն ասաց. «Զէ՛ որ դու երեխա էիր, դեռ մկրտված չէիր»: Մարդը ասաց կեոյր. «Խելի բողբ՛ց գուլիս, շշկկրեց, ես էլ մտաացա այդ բանը նրան ասել. նա ինձ երեց դարձեց ու ձին սանձով, թամբով առավ ու գնաց»: Ընտանիքը մարդուն ասացին. «Վեր կաց, էլի գնա՛ այդ եպիսկոպոսի մոտ և ասա՛. «Ես մկրտված չէի, դու ինձ ո՞նց երեց դարձիր»: Ես էլ վեր կացավ ու գնաց եպիսկոպոսի մոտ ու ասաց. «Ես մկրտված չէի, դու ինձ ո՞նց երեց դարձիր»: Հոնանը ասաց. «Մի սափորով շուր բերեի»: Զուրբ առավ ածեց նրա գլխին ու ասաց. «Գնա՛, ահա էեզ մկրտեցի»: Իվ այսպես իսկույն նրան իր մտայն հեռացրեց:

ՆՈՐԻՆ ՀՈՂԱՆՆՈՒ ՄԱՌԻՆ

Մի անգամ այս Հոնանը անցնում էր մեկի այգիների մոտով. այգիները հետելու ժամանակն էր: Մի մարդ այգու ներսից ձայն տվեց նրան ու ասաց. «Տեր եպիսկոպոս, օրհնի՛ր մեզ ու մեր այգիները»: Հոնանը ասաց. «Փոյզ և տատասկ բուսի՛ր»: Մարդը ասաց. «Փոյզն ու տատասկը թող քո մարմնիդ վրա բուսնի, որ մեզ անմեղ տեղը անիծում ես»: Եվ աստուծոց նշան երևեց. որովհետև երբ եպիսկոպոսը իր կացարանը հասավ՝ նա հարվածի ենթարկվեց, նրա բոլոր անդամներն սկսեցին ծակծկվել, կարծես փշից: Շատ օրեր նա սաստիկ ցավերից տանջվելով մեծ տագնապի մեջ էր զանվում: Վերջը մարդ ուղարկեց, այգեպանին կանչեց և աղաչում էր, որ իր վրա աղոթք անե, որպեսզի ցավերից ազատվի: Իսկ այգեպանն ասում էր. «Ես ո՞վ եմ որ կարողանամ մեկին օրհնել կամ անիծել, այն էլ եպիսկոպոս մարդու»: Իսկ Հոնանը բռնադատում էր նրան այն աստիճան, որ նա վեր կացավ աղոթքի և ասաց. «Տե՛ր աստված, դու գիտես, որ ես մեղավոր, անարժան մարդ եմ. չգիտեմ ինչպես բնկա այս վարձանքի մեջ. դու ինձ փրկիր այս շարից, որովհետև ասում են թե դու եպիսկոպոս մարդուն անիծեցիր և քո խոսքով այս բանն եղավ: Ավելի լավ էր մեռնել. չգիտեմ ի՞նչ եմ ասում իմ մասին»: Երբ նա այս ասաց՝ եպիսկոպոսն իսկույն բժշկվեց, և բոլոր մարմնից սկսեց փոյզը զուրս թափվել. նա նման էր խոտերի փշի: Ես անմիջապես ցավից բժշկվեց և առույշ վեր կացավ:

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՐԻՆ ՅՈՂԱՆՆՈՒ

Սոյն Յոհան եպիսկոպոս որդի Փառինայ յարժամ երթայր առ քա-
զաւորն Հայոց, խաղակատակ լինէր նոցա. որպէս խաղայով զանձն իւր
կրթէր յագահութեան, որում ծաբանեալ պատենալ փափաքէր, աակայն
մինանէստ այն էին նորա: 'ի չորս անկեալ յոտս և 'ի ձեռս սողէր առա-
ջի քազաւորացն, և գուղտու գձայն ամէր կառաչելով, զօրէն ուղտու այն-
պէս փարելով: Ընդ կառաչելն ապա մի մի բան խառնելով առնէր 'ի
ձայն կառաչելոյն, ասելով՝ թէ ուղտ եմ, ուղտ եմ, և զարեայի զմեզս
բառնամ. դիմ 'ի վերայ իմ զմեզս արեայի, թող բառնամ: Իսկ քազա-
ւորն զմուտհակս զիւղաց կան զագարակաց գրեալ և կնքեալ դնէին 'ի
վերայ որինն Յոհաննու փոխանակ ընդ մեղաց իւրեանց. և 'ի քազաւ-
որացն Հայոց ստացաւ իւր գելոս և ազարակս և գանձս յուղտն լինելոյ
և զմեղսն բառնալոյ ըստ բանիցն: Այսպիսի էր այրս Յոհանս կապեալ
յըռժգութեան և յագահութեան զամենայն ատուրս կենաց իւրոց. զայսպի-
սի գործս գործէր վասն ագահութեան, որ չէր արժան:

ԺԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԿԻՐԱԿՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Սի էր եպիսկոպոսն Տայոց Կիրակոս, որ Շահապ անուն կոչէր, այր
նշմարիտ աստուածայաշտ ըստ կամացն աստուծոյ, և ուղիղ նշմար-
տութեամբ առաջնորդէր ժողովրդեանն իւրում. և վառէր զեպիսկոպո-
սութիւն իւր ըստ կամացն աստուծոյ զամենայն ատուրս կենաց իւրոց:

ԺԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԶՈՐԹՈՒԱԶՈՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՎԱՆԱՆԿԱՅ

Սի Զորթուազ եպիսկոպոս Վանանդայ գաւառին, այր սուրբ պար-
կեշտ արժանի աստուծոյ, արքեալ Ոգով սրբով. քրիստոնէութեամբ
գնայր գործէր, առաջնորդէր իւրում ժողովրդեանն ըստ կամացն աս-
տուծոյ:

ՆՈՐԻՆ ՀՈՂԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Այս Հոհան եպիսկոպոսը, Փառնի որդին, երբ զնում էր Հայոց
քազավորների մոտ՝ նրանց խեղկատակն էր դառնում: Խաղալիք դառ-
նալով նա ագահության էր ձգտում, որին անհագարաւ ծաբավ էր և
(այդ խեղկատակությունները) նրան իբրև միջոց էին ծառայում²³⁵: Նա
քազավորների առաջ ձեռների ու ոտների վրա բնկնելով շորեքսար էր
տալիս, ուղտի նման կառաչում էր, ուղտի նման ֆայելով: Կառաչելու
ժամանակ մի-մի խոսք էր խառնում կառաչելու ձայնով ու ասում էր.
«Ուղտ եմ, ուղտ եմ քազավորի մեղքերը բառնում եմ, վրաս զրեք
քազավորի մեղքերը, որ բառնամ»: Իսկ քազավորները գլուղների կամ
ագարակների պարզագրեները գրելով ու կնքելով դնում էին Հոհանի
կռեակի վրա իրենց մեղքերի փոխանակ: Եվ այսպես ուղտ լինելով ու
մեղքեր բառնալով նա Հայոց քազավորներից ձեռք բերեց գլուղներ,
ագարակներ ու գանձեր: Այսպիսի մարդ էր այս Հոհանը, որ իր բոլոր
կյանքում վարակված էր ագահությամբ ու ժլատությամբ և ագահու-
թյան պատճառով անարժան գործեր էր կատարում:

ԺԱ

ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Տայիի Կիրակոս եպիսկոպոսը, որ Շահապ էր կոչվում, նշմարիտ
և աստվածապաշտ մարդ էր, աստուծոն հանելի. նա նշմարիտ ուղղու-
թյամբ առաջնորդում էր իր ժողովրդին և իր կյանքի բոլոր օրերում
եպիսկոպոսական պաշտոնը կատարում էր աստուծու կամքի համաձայն:

ԺԲ

ՎԱՆԱՆԻ ԶՈՐԹՎԱԶ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Վանանդ գավառի Զորթվազ եպիսկոպոսն էլ սուրբ և պարկեշտ
մարդ էր, աստուծուն արժանի, լցված էր սուրբ նոգով. քրիստոնեաբար
էր վարվում ու գործում, իր ժողովրդին առաջնորդում էր աստուծու
կամքի համաձայն:

ՅԱՂԱԳՍ ՏԻՐՈՒՆ ԵՒ ՄՈՎՍԷՍԻ ԵԳԻՍՏՈՊՈՍԱՅ

Եւ կի՛ն երկու եպիսկոպոսք Բասենայ գաւառին, Մովսէս և Տիրիկ արք լաւ հրեշտակակրօնք, սուրբ, հաւատացեալք, հրաւրմանն արժանիք: Առաջնորդէին իւրաքանչիւր ժողովրդոց ՚ի նանապարհն աստուծոյ զամենայն ատուրս կենաց իրեանց:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՀԱՐՈՆԻ ԵԳԻՍՏՈՊՈՍԻ

Էր զայնու ժամանակաւ Ահարոն եպիսկոպոս ՚ի մէջ Հայոց աշխարհի. այր երևելի և անուանի, քաջ առաքինի. առաջնորդ իւրոց ժողովրդոց լուսատուրապէս զամենայն ատուրս կենաց իւրոց:

ՅԱՂԱԳՍ ԳԼԵԱՒՈՐԻՆ ԵԳԻՍՏՈՊՈՍԻ ԱՍՊՈՒՐԵԱՅ

Եւ էր գլխաւոր եպիսկոպոսաց Հայոց Ասպուրակ. այր սուրբ և բարեկաշտօն, երկիրդած յաստուծոյ և ՚ի մարդկանէ: Բայց ոչ ինչ կարէր յանդիմանութեամբ խօսել ընդ ումեք. այլ ինքն ՚ի լուսութեան էր և ՚ի համեստութեան ՚ի զգաստութեան ՚ի պարկեշտութեան ՚ի պահս և յաղօթս, յամենայն ժամ աղաչէր զաստուած: Բայց ՚ի հանդերձն զգենլոյ՝ ըստ կրօնիցն Զաւիճայ գնայր նա. ազանէր դամբալեալս և ժապափնեալս: Բայց էր սա այր քաջր և խոնարհ, բարեբաւ և մարդասէր զամենայն ատուրս կենաց իւրոց:

ՅԱՂԱԳՍ ԳԼԻԱՅ ՍՐՈՅ ԵՒ ԱՌԱՔԻՆՅՅ, ՈՐ ԷՐ ԳԼԵԱՒՈՐ ՅԱՅՆՄ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԱՄՆԱՅՆ ԱՐԵՂԱՆԻՑՆ ԶԱՅՈՑ ԱՆԱՊԱՏԱՌՈՐԱՅՆ ՄՆԵԱԿԵՑԱՅՆ ԵՒ ՎԱՆԵՐԱՅԻՑՆ

Եւ էր Գիճոս այս ՚ի Տարօն գաւառէ, և լեալ սա աշակերտ մեծի՛ն Գանիէլի. և յետ նորա էր զլուս աբեղայից, և վարդապետ միանձանց, և առաջնորդ մենակեցաց, և վերակացու վաներայից, և ուսուցիչ ամենայն անապատաւորաց. և տեսուչ ամենեցուն՝ որք միանգամ վասն սի-

ՏԻՐԻԿ ԵՎ ՄՈՎՍԵՍ ԵԳԻՍՏՈՊՈՍՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Բասեն զավառում երկու եպիսկոպոս կային, Մովսէս և Տիրիկ. առաքինի, հրեշտակակրոն սուրբ և հավատացյալ մարդիկ, (աստծոյ) հրավիրման արժանի: Նրանք իրենց ժողովրդներին առաջնորդում կի՛ն աստծու նանապարհով իրենց կյանքի բոլոր օրերում:

ԱՀԱՐՈՆ ԵԳԻՍՏՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Այդ ժամանակներն Հայոց աշխարհում ապրում էր Ահարոն եպիսկոպոսը, Երևելի անվանի, քաջ և առաքինի մարդ: Նա իր ժողովրդին առաջնորդում ու լուսավորում էր իր կյանքի բոլոր օրերում:

ԱՍՊՈՒՐԵԱՅ ԳԼԵԱՎՈՐ ԵԳԻՍՏՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Հայոց եպիսկոպոսների գլխավորն էր Ասպուրակ, որ մի սուրբ և բարեկաշտ մարդ էր, աստծուց ու մարդկանցից երկնչող. բայց չէր կարող մեկին հանդիմանական խոսք ասել, այլ ինքր լուս էր մնում, համեստ, զգաստ ու պարկեշտ, պահեցողությամբ և աղօթքներով: Բայց զգնատի վերաբերմամբ Զավենի մուծած կարգով էր վարվում. հազնում էր զարդարուն և ժապավինիված զգեստներ: Բայց նա քաջր ու խոնարհ, բարեգործ և մարդասէր մարդ էր կյանքի բոլոր օրերում:

ՍՐՈՐԸ ԵՎ ԱՌԱՔԻՆԻ ԳԻՆԻՒ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԱՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԶԱՅՈՑ ՎԱՆԵՐԻՐ ԲՈՂՈՐ ԱՐԵՂԱՆԻՑԻ ԵՎ ՄԻԱՅՆԱԿՅԱՅ ԱՆԱՊԱՏԱՌՈՍՆԵՐԻ ԳԼԵԱՎՈՐԻ ԷՐ.

Այս Գիճոս Տարօն զավառից էր, աշակերտել էր մեծ Գանիէլին և նրանից հետո դարձել էր արեղաների գլխավոր, միայնակյացների վարդապետ և առաջնորդ, վանքերի վերակացու, բոլոր անապատականների ուսուցիչ և առհասարակ տեսուչ այն բոլոր մարդկանց, որոնք աստծու սիրու համար հրաժարվել կի՛ն աշխարհից և բնակում կի՛ն անապատներում, հաստատվելով ևսրանձավներում, այրերում և երկրի ծեր-

ռոյն աստուծոյ յաշխարհէն էին մեկնեալ, 'ի յանապատս բնակեալ, 'ի ֆարանձաւս ամբացեալք յայրս և 'ի ֆարածերպս երկրի, և միահանդերձք բոկագնացք գրաստացեալք խոտանարակք բնդարուաք արմատակերք, գորէն գազանաց 'ի լերինս շրջին՝ լեշկամաշկոք և մորթօք այծենեօք, նեղեալք տառապեալք և տարակուսեալք, յանապատի մոլորեալք, 'ի ցարտ և 'ի տօք, 'ի ֆաղց և 'ի ծարաւ վասն սիրոյն աստուծոյ:

Զայսպիսի ինչ համբերութիւն անեալ կրէին յանձինս իրեանց զամենայն աւուրս կենաց իրեանց. զի ոչ արժէ աշխարհս բնաւ գնոսս, որպէս և գրեալ է. գորէնս երամոյ թոշնոց բնակեալ էին սոքա 'ի ծագս⁶⁰ վիմաց, 'ի սորս ֆարանձաւաց, անինչք անտացուածք անխնամք, առանց դարմանոց՝ ամենեկին շտանել մարմնոց: Եւ էր նոցա բուն գլխաւոր սուրբն Գինդ, զի առ հասարակ ամենայն մարդիկ երկրին Հայոց անուանեալ կոչէին սմա վարդապետ: Բայց էին և 'ի նոցունց այլք աշակերտք, որք նմանէին իրեանց վարդապետին և նորա ձեռինն, որոց անուանք այս են. Վաչակ, Արտոյտ, Մարախ. և Տրդատ լեալ էր սոցա բնկեր: Իսկ առ մեծին ֆանանայապետին Ներսէսի էր լեալ սարկաւազապետ, և յետ մահուն Ներսէս 'ի նոյն յառաջին վարդապետսն յանապատաւորաց դասս թեակոխեաց: Առնոյր սուրբն Գինդ և զՄուշէ մանուկ ձեռասուն, հաղորդէր վարուցն մեծին Գնդայ, և այլք բազումք էին նոցա աշակերտք հեծշտակակրօնք, զորոց զվարս ոք պատմել ոչ բաւեցէ:

Եւ էր սուրբն Գինդ լի Հոգով աստուծոյ. և ոյք բնդ նմա, բստ նմին օրինակի առնէին սոքա նշանս մեծամեծս և զօրութիւնս բազումս և բժշկութիւնս հիանդաց յանուն տեառն Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ բնդ բազում հեքանոս տեղիս շրջէին յաշխարհս հեռաւորս, և 'ի սպիտս հեքանոսաց դարձնացանէին զմոլորութիւն բազմաց. և զբազում մարդիկ անէին 'ի գիտութիւն կենաց և 'ի հանապարհն նշմարտութեան: Եւ սուրբն Գինդ լնոյր զամենայն անապատս մեհակեցօք, և զամենայն շէնս վաներաւ, և բազում յաշխարհի ուղղեալ կացուցանէր կարգս մարդկան զաստուածեղէն կրօնիցն: Բայց սակայն ինքն անեալ վիճակ բնակութեան ունէր զանապատն, ուստի բխեալ հոսեն ակունք Եփրատ գետոյն: Անդէն բնակեալ բնդ ծագս վիմացն, ուր յառաջու կայեանքն էին մեծին Գրիգորի առաջնոյ, որում տեղեացն Ոսկիք կոչեն, 'ի նոյն ծագս էր բնակեալ մեծն անապատաւորաց Գինդ: Իսկ սուրբն Մուշէ առ նմա հանապազօրեալ էր. բայց այլքն զայլ զաւառ շրջէին հրամանաւ իրեանց գլխաւորին Գնդայ: Եւ սրբոյն Տրդատայ կայեանք բնակութեան էր 'ի գաւառն Տարօնոյ, շինեալ զիր եղբայրանոցս:

պերում. մի զգեստ ունենն երանք, շրջում էին բուպիկ սաներով, զգաստ կյանք էին վարում, կերակրվում էին խոտերով, բնդեղեններով; արմատներով. գազանների նման շրջում էին լեռներում, մաշկերով և այծի մորթիերով ծածկված, նեղվում, տառապում, շարշարվում էին, անպատում մոլորված, ենթարկվում էին ցրտի և տոթի, ֆաղցի և ծարավի՝ աստուծու սիրու համար:

Այսպիսի կյանք նրանք հանձն էին անում համբերությամբ իրենց կյանքի բոլոր օրերում, քանի որ աշխարհս բնավ արժէ չունենն երանք համար, ինչպես զրված է: Թոշունների երամների նման նրանք բնակում էին ժայռերի ծակերում, ֆարանձավների ծեղկերում, առանց գույլի և սոսնձվածքի, առանց խնամքի և դարմանի, մարմնի մասին ամենեկին չհոգալով: Եվ սրանց գլխավորն էր սուրբ Գինդը, որին Հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ առհասարակ վարդապետ էին կոչում: Բայց կային նրանց մեջ և ուրիշ աշակերտներ, որոնք նմանում էին իրենց վարդապետին և նրա ձեռնասուններն էին, որոնց անուններն են Վաչակ, Արտույտ, Մարախ: Սրանց բնկերն էր և Տրդատը²³⁶, որ մեծ ֆանանայապետ Ներսէսի ժամանակ սարկավազապետ էր, իսկ Ներսէսի մահից հետո անցավ մտավ անապատականների կարգի մեջ, հիշյալ վարդապետների մտ: Սուրբ Գինդն անում էր իր ձեռնասուն մանուկ Մուշեղին և հաղորդակից էր դարձնում իր վարքին: Նա ուներ նաև ուրիշ շատ հեծշտակարարս աշակերտներ, որոնց վարքը պատմել ոչ ոք չէր կարող:

Եվ սուրբ Գինդը և նրա հետ եղողները լցված էին սուրբ հոգով, նրա նման սրանք էլ կատարում էին մեծամեծ նշաններ և շատ սխանչելիքներ, հիվանդներ էին բժշկում Հիսուս Քրիստոսի անունով: Եվ շատ հեռավոր աշխարհներ էին շրջում, նեքանոսների զավառներում, և շատերին դարձնում էին մոլորությունից, սովորեցնում էին նրանց (հոգևոր) կյանքի գիտությունը և նշմարտության հանապարհք: Եվ սուրբ Գինդը լցնում էր բոլոր անապատները միայնակյացներով և բոլոր շեները վանկերով, և աշխարհում մարդկային կյանքի ուղիղ կարգեր էր սահմանում բոստ ասավածային կրօնի: Նա իր համար բնակության տեղ էր բնութել այն անապատը, որտեղից բխում են Եփրատ գետի ակունքները, այնտեղ նա բնակում էր ժայռերի ծակերում²³⁷, առաջին մեծն Գրիգորի հախիքն կացարանում, որ տեղին Ոսկի էին ասում. այս նույն ծակերում բնակում էր Գինդը՝ անապատականների մեջ մեծը: Սուրբ Մուշեն շարունակ նրա մտա էր լինում, իսկ մյուսները շրջում էին այլ զավառներում իրենց գլխավորի՝ Գինդի հրամանով: Իսկ սուրբ Տրդատը բնակություն էր հաստատել Տարոն գավառում, որտեղ իրեն համար կրթայրանոցներ էր շինել:

ԳՐԱԲԱՐ ՏԵՔՕՏԻ ԾԱՆՈԹԱԳՐԱԻՔՅՈՒՆՆԵՐ

- 1 Յօրինակի միում ընդ միմեան:
- 2 Յօրինակի միում 'ի աներոյն:
- 3 'Ի կրկին օրինակ գոյն ետէալ:
- 4 Յօրինակի միում ուժագին:
- 5 Յօրինակի միում Տարօնից:
- 6 Յամ օրինակ Կովզայ:
- 7 Յերկուս օրինակ Վահրան, և 'ի միս այլ Վահրվան:
- 8 Յամ օրինակ զՅիկունան տէրունիսն:
- 9 Յօրինակի միում բնակ տերանց:
- 10 Յերիս օրինակ յնկնդեաց զաւանն:
- 11 'Ի չորս օրինակ զնացեալք:
- 12 Յերկուս օրինակ խոտորատուր:
- 13 Յամ օրինակ որում անուն էր որդույ:
- 14 Յօրինակի միում պէլասպիկ:
- 15 Յերիս օրինակ միանանգոյն:
- 16 Յերիս օրինակ իրաւաբան:
- 17 Յամ օրինակ 'ի մայրաքաղաքացն:
- 18 Յերկուս օրինակ ընդ պատարօք, 'ի միում ընդ պատարագօք, 'ի միսու ընդ պատարուկօք, և 'ի միս այլ ընդ պատօք:
- 19 Յօրինակի միում աւերակք:
- 20 Յօրինակի միում տառապասէր:
- 21 Յերիս օրինակ միանագոյնս:
- 22 Յամ օրինակ Նաւատացեն բանքն:
- 23 Յերիս օրինակ զի քանի:
- 24 Յամ օրինակ Նաւատ:
- 25 Յամ օրինակ ազատ առնէր:
- 26 Յերկուս օրինակ տաղակապէին:
- 27 Յամ օրինակ թան զմի օր:
- 28 Յերկուս օրինակ Ոխսա:
- 29 'Ի չորս օրինակ սինեթոքն:
- 30 Յերկուս օրինակ միջամուխ լինէր:
- 31 Յերկուս օրինակ Նորշիրական:
- 32 Յօրինակի միում Գորթեաց, և յայլում Գորթեաց:
- 33 Յօրինակի միում գոյժ ունել, յայլում ոյժ ունել, և 'ի միս այլ յոյժ ունել:
- 34 Յօրինակի միում բունաքօսեցիք:
- 35 Յերկուս օրինակ եկիցէ:

- 36 Յերիս օրինակ խաղացեալ:
- 37 'Ի չորս օրինակ մտանել:
- 38 Յամ օրինակ և Համազասպունի:
- 39 Յերից օրինակ անկիւս:
- 40 'Ի միում օրինակի ի վայր վարէին:
- 41 'Ի չորս օրինակ Մուշեղն իբրև Գալլ:
- 42 Յօրինակի միում օրինացն:
- 43 Յամ օրինակ 'ի Բաշշանն:
- 44 Յամ օրինակ արանց քաղաց:
- 45 Յօրինակի միում յնչուանս:
- 46 Յօրինակի միում մատենացես:
- 47 Յամ օրինակ շնորհակալ:
- 48 Յօրինակի միում պատենազէնք:
- 49 Յամ օրինակ և զոր օրհնէր և զոր անթանէր:
- 50 'Ի չորս օրինակ այժմ:
- 51 Յերիս օրինակ շէք ընդ, և 'ի միում օրինակի քնն եպիփան ընգեր սրբոյն Նա-

դիտայի:

- 52 Յերկուս օրինակ աշակերտաց:
- 53 'Ի չորս օրինակ աւանդոցն:
- 54 Յերկուս օրինակ ընթրիսն ուտլր:
- 55 Յամ օրինակ Կոն, ուղղեցաք բառ յաշորդագն:
- 56 Յամ օրինակ յապագէն:
- 57 Յամ օրինակ զպիտոյսս որճկացն:
- 58 Յօրինակի միում միմեանց:
- 59 Յօրինակի միում յօգիկ:
- 60 Յերկուս օրինակ ի ծակս:

ԱՇԽԱՏԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐ

1. Բուզանդարան Պատմություն: Փափստոսի Պատմության հեղինակը մի մակա-
նուն է կրում, որ գրչության մեջ երկու տարբեր ձև ունի— 1. Բյուզանդ, Բյուզանդացի,
և 2. Բուզանդ, Բուզանդացի, Բուզանդարան: Առաջին ձևը պատահում է հենց գրքի վեր-
նագրում— «Փափստոսի Բիզանդացույ պատմություն Հայաց», և Երոզը զարգության վեր-
ջում, որտեղ գրված է. «Կատարեցաւ երոզը զարգ (տպ. զարգ) Փաստեայ Բիզանդեայ
մեծ ժամանակագրերի, որ էր ժամանակագիր Յունաց»: Երկրորդ ձևը պատահում է պատ-
մության շուրջ զարգությունների վերնագրերում շուրջ անգամ— «Բուզանդարան Պատմու-
թիւն», նույնպէս և Ղ. Փարպեցու Պատմության մեջ երկու անգամ— Փաստոս կամ Փաս-
տոս Բուզանդացի: Զանց եմ անում ավելի նոր հնչյուններից:

Ռ՞ն է այս երկու գրություններից նախնականը, իսկականը:
Այստի ունենալով, որ Բուզանդ, Բուզանդարան, Բուզանդացի անհասկանալի ձևեր են,
անհանր ծագումով ու նշանակությամբ՝ դեռ հին ժամանակ փորձեր են արել այս ան-
ծանոթ բառը ստուգաբանել Բյուզանդ, Բյուզանդացի, Եմանհեշտուն բառերով: Այս սխալ
ստուգաբանության առաջինը պետք է լինի Երոզը զարգության վերջում գրված տեղե-
կությունը— «Փաստեայ Բիզանդեայ մեծ ժամանակագիր», սակայն այս տեղեկության
հեղինակն է ոչ թե գրքի հեղինակ Փափստոսը, այլ նրա Պատմության խմբագրողը, որ այն
ստուգաբանության հիման վրա ավելացրել է շեղ էր ժամանակագիր Յունաց»: Այն ինչ
մենք այժմ հաստատ գիտենք, որ Պատմության հեղինակը ո՛չ հույն է, ոչ հունաց ժա-
մանակագիր, այլ զարդուն հայ է, հայկական գրույցների հավաքող: Հետաքրքրական է,
որ Ղ. Փարպեցին, խմբագրի վերոնիշյալ խումբից խաբվելով, Փափստոսին կոչում է Բյու-
զանդեայում ռուսած մարդ, և չհայելով սրան, նա հավատարմությամբ երկու անգամ
պահպանել է Բյուզանդացի գրությունը: Ուրեմն, իմ կարծիքով՝ վերը հիշված երկու ձևե-
րից սկզբնական՝ նախնականն է Բուզանդ, — արան, — ացի, իսկ Բյուզանդացի ձևը նրա
անհարկ ստուգաբանությունն է:

Ի՞նչ է նշանակում Բուզանդ, Բուզանդարան:
Ես դարձի ուշադրություն Բուզանդ բառի վրա և գտա նրա մեջ երկու հնդեապա-
կան արմատ. առաջինն է սանսկրիտ ծիս, ծիս, սրան է նշանա-
կում են լինել, գոյություն ունենալ (ծիս), այս բառից էլ պակսերեն և ռուսերեն ծи́т,
ծыль, дылина գրույց, առասպել, Երկրորդ արմատն է գանդ, որից ունենք գանդիկ,
գնդ, գնդերեն: Այս բառն էլ նշանակում է բացատրության, մեկնություն (исложение,
комментарий), այնպէս որ ամսուղ Բուզանդ բառը պետք է նշանակել Եղեւոյությունների,
գրույցների մեկնություն կամ բացատրություն, կամ եթե զանց արմատը վերցնենք իբրև
ներգործական բայարմատ— պետք է նշանակել եղեւոյությունների, գրույցների բացատրիչ՝
մեկնիչ: Ավելի ազատ թարգմանությամբ՝ համապատասխան հայերեն բանաստեղծ բառի
(վերջնելով բան բառի 5 և 7 նշանակությունները ըստ իմ բառարանի) այս բացատրու-
թյանից բխում է, որ Բուզանդ բառը ոչ թե անձի հատուկ անուն է, այլ աշուղական կո-
չում, ինչպէս հնուց ի վեր սովորություն է եղել, որ մեր աշուղները բնորոշ են իրենց հա-

մար կոչումներ պարսկական և տանկական բառերից (Մայաք-Նավա, Սեյուղ, Չիվանի և
այլն). նույնպէս վարվել է և անծանոթ Փափստոս հեղինակը, պարսկական բուզանդ բա-
ռը ընտրելով իբրև աշուղական կոչում:

Մեանով պարզվում է բուզանդարան բառի նշանակությունը, իբրև բուզանդների ծա-
ղովածու, Եմանդարամբ Եզարան, տապարան ևն բառերի և նշանակում է ժողովածու,
գրույցների, մեկնության, կամ, ազատ բարգամանության բանաստեղծություն: Բուզանդա-
րան բառին կից «պատմություն» բառը, որ շուրջ անգամ կրկնվում է (Բուզանդարան
Պատմություն) իմ կարծիքով Բուզանդարան բառի հայերեն թարգմանությունն է, այ-
սինքն ժողովածու պատմությունների, պատմվածքների:

Իմ այս բացատրությունը ես համատու կերպով չալաւիկի էի թեւեւան, իմ բարեկամ
հմուտ իրանագետ Թուրքն Արահամյանին, նրա կարծիքն իմանալու համար: Նա ինձ
համակով հետևյալը պատասխանեց. «Ձեր Բյուզանդ բառի բացատրությունը շատ սրա-
միտ է և օրինակ: Միայն անակնկալ ինչ է պակսերեն ծы, ցы-ից ստաց կարծում եմ
պետք է գետնակի բառի իրանական արմատը, ցы և ներկայիցը ыу (S. Barzholomiae.
Altirenisches Wovrterbuch, թ. 917) նույն իմաստով: Բուզանդ է ամբողջությունը հի-
շեցնող բառ չգտա... բայց կարծում եմ՝ թե ձեր բացատրությունը հիշածս հավելումով
այնքան գոհացուցիչ է, որ այդ անհրաժեշտ չէ. մանավանդ ըստ կարգված է հայկա-
կան հազի վրա, ուրեմն նման բառի գոյությունը պարսկերենում պարտալիք չէ»:

2. Թե՛ այսուպէս և թե՛ բնագրի վերնագրում ավելացրինք «և Արիստակեսի», որ ար-
զարանում է ինչպէս գլխի բովանդակությամբ, այնպէս էլ «նոցունց շիրմացն» խոսքով,
որ գործ է անվան հոգնակի:

3. Ինչպե՞ս է սկիզբն», որ ուղղական հոյով է և ցույց է տալիս, թե այս ներույ
զարգությունը Պատմության սկիզբն է, այսինքն՝ շիրմովի, թե պակասում են առաջին և
երկրորդ զարգությունները: Մասն համապատասխան՝ վեցերորդ զարգության վերնագրում
դրված է «վերջ»: Ըստ այժմ՝ Փափստոսի Պատմությունն սկսվում էր երոզը զարգությամբ
և վերջանում էր վեցերորդ զարգությամբ:

4. Գույրակոչության բառ է դարձել բանասիրության համար այս իրապ, որից այն-
պէս է երևում, թե հնդեապա կեր է Մանատուրից բազալորից ստաց պատահած անց-
ներ («է ինչ մեր Պատմություն՝ որ առաջին է») և Տրդատից հետո պատահած անց-
ներ (= «է ինչ որ վերջին»), իսկ միջին ժամանակի, այսինքն Թանատուրից միջև
Տրդատի անցները գրված են ուրիշներ ձևով: Ըստ այժմ զուր է գալիս, որ Փափստոսի
Պատմությունն սկզբից թեր է հասել մեր ձեռքը, մի բան՝ որ հակասում է հնդեապա
հարկերից հայտարարությանը «թե այս Պատմությունը բաղկացած է շուրջ մատչանից»:
Այս հարցի մասին մանրամասն աես առաջաբանում:

5. «Կոտակ» պահպանել ենք բառ է, kōtak, որ նշանակում է շամուկ, Եւկիս, փոքր,
որ գործ է անվան իբրև մակաբան Տրդատի որդի Խոսրով բազալորի: Խորենացին (Գ. Է.)
նրան կոչում է հայերեն բառով՝ Փոքր և շեշտում է նրա կարճանասակ լինելը:

6. «Երան», ինչպէս և «արվեստ», «գործություն», (սովորաբար հոգնակի ձևով) և
«սխալելիք» մեր դասական մատենագիրները գործ են անում նշանակելու համար այն-
պիսի երևույթներ ու գործողություններ, որոնց մեկը այժմ հրաշք անունն ենք սալիս:
Հարկ բառն անգործածական է դասական հնդեապա կեր մտ: Փափստոսի այսուպէս ակ-
նարկած «Երաններ» միջակակած են Ազարանգիտի մտ (ԲՆԵ. հրատ. եր. 405, 424),
որտեղ պատմվում է, թե երբ մարդիկ, մտերեւով աշխատելով չէին կարողանում մեկնա-
ները բանդել ս. Գրիգոր խաչի նշանով նրանց հիմնանասակ կործանեց ու միանգամայն
անհետացրեց կամ հրդեհով սպառեց:

7. «Մեկնան» ծագում է պահպանական mek = Միք բառից՝ հայերեն «չան» մասնի-

կով, ուրեմն նշանակում է Միհրական պաշտամունքի տանաւ, որտեղ անշեշ կրակ էին պահում. բացի սրանից՝ բնդհանրապէս նշանակում է հերթանսական պաշտամունքի տանաւ, կռատոյն, երբմն նաև բազին: «Պագին» ծագում է պանկովերեն *bag* = աստված բայց (-ին) մասնիկով և նշանակում է աստվածային պաշտամունքի տեղ. մեծյան, բայց մասնավորապէս մեծյանի այն մասը, որտեղ զոհեր էին մատուցանում: Ըստ այսմ՝ մեծյանը համապատասխանում է մեր եկեղեցուն, իսկ բազինը՝ սղոսին: Բազ արմատից շատ բառեր կան հայերենի մեջ, որոնց բովում Բազ-տվան, Բազ-տրան, Բազայ-տաինեն, նույն արմատից են ուսերեն *ծո* և Բագու հին անունը, որ այսպէս կոչվել է՝ զոհ շատ հին ժամանակ այդտեղ հողի երեսին վառվող նավթի կրակի պատճառով, որը համարում էին Միհրական անշեշ կրակ:

8. Բնագրին այստեղ ունի «ժողովակ ի յիշատակ սրբոց որ էին անդ, կատարել անդ ամի ամի եօրն անգամ»: Մենք այստեղ հետեցնինք նորայրի ուղղագրության (Ստրուտ, եր. 274) — կատարել անդ ամի յեօրն սահմի ամոյա: նորայրի այս ուղղումը հիմնված է Ազարանգեղոսի վրա (եր. 425), որտեղ գրված է, «կատարել անդ ամ յամ... գլխատակ սրբոց, որ որ եօրն էր սահմի ամոյ» (շգր. ամոյն սահմի): Փավստոս անշուշտ նկատի ունի Ազարանգեղոսի այս վկայությունը, բայց ուրի և պետ է ուղղել նրա մեջ մտած աղափարությունը: — Սահմի ամիսը հայոց տոմարի երրորդ ամիսն էր: Շատ բանասերներ նրան ծագեցնում են վրաց «*սամի*» բառից, որ նշանակում է «երեմ» (ինչպէս մեր հին տոմարի երկրորդ ամիս անունը, այն է «ճեռի», ծագեցնում են վրաց «*օր*») բառից, որ նշանակում է «երկու»: Սակայն շատ պատճառներ կան մերժելու այս ստուգաբանությունները: Հնչյունների նմանությունը լոկ պատահականություն է:

9. Բնագրում կրկնված է «ուստի՞ գայի... ուստի՞ եկի»: Վերջին հարցը մենք փոխեցինք՝ «ի՞նչու՞ եք եկել»:

10. Մենք այսպէս հասկացանք բնագրի այս խառն խափը — «եւ ետան գրան զիղն Որդուանց, որոյ անունն էր Որդուու, ուստի եպիսկոպոսն Թասանու, ամենայն սահմանովն հանդերձ, որ ինքն իսկ է յերկրին Բասանու»: — Բասան-ի սովորական ձևն է Բասայան:

11. Բնագրին ունի «նազն գործոցն»: Ուղղեցինք ըստ Գ. Մ.-ի «նամուն» գործոցն:

12. Բնագրում գրված է «ազատեալ լինել Յուսի ի բաներոյն»: Վերջին բառը քե՛ր իր ձևով և քն նշանակությամբ անտեղի է. հավանորեն նա աղավաղված է «ի յաներոյն» կամ «ի աներայն» բառից, ինչպէս ունի մի ձեռագիր: Մենք հետեցնինք այս ձեռագրի բնագրով: Երև նկատի առնենք հերիանից գրածը, քն Հուսիկը հեռաբովեց ամուսնական կյանից՝ կնասկանանք, քն ի՛նչպիսի բախանձանքների, նախատիմների ու ստիպումների նա պիտի ներարկվեր իր աներանց կողմից: Կնոջ (գուցէ վշտահար) Լղերական մանր դադարեցրից այն բախանձանքներն ու ստիպումները, սերմն և Հուսիկն ազատվեց աներոջ կամ աներանց ձեռքից:

13. Հուսիկի այս տեսիլի մեջ երևչտակը հագնակի ձևով է ներում այն առաքինի գավակները, որոնք պետ է ձեռքին Հուսիկի որդուց: Այս ճազնակի ձևը ցույց է տալիս, որ այստեղ ակհարկվում է ոչ միայն ներսն Մեծը, այլև ս. Սահակը: Եւսկայես այս խափը, քն «Քրիստոս բազում լիզօտ փառաւորեսցի նոսօս»՝ ցույց է տալիս ս. Գրքի բարգմանությունը և հայոց եկեղեցիներում հայերեն լիզվով ժամակարգության մտածվել տեղի են ունեցել ոչ միայն Սահակի այլ և մի ուրիշի (Մեսրոպի) ձեռնով: Իսկ սրանք ազգայուց են, որ Փավստոսի Պատմությունը գրված է հանելայն զեպո Սահակ կարողի-կոսից և Մեսրոպից հետո:

14. Այստեղ մի հատված — «զանտարանական բերացսն» — և ուժգին խնդրուածովք՝ առնված է Կորնելից կամ Ազարանգեղոսից:

15. Մասաբներ կամ Մասակեները ազում էին Կասպից ծովի ափերի մոտ, պատկանում էին սկյութական ցեղին: Մերակացու Աշխարհացոյցում (հրատ. Սաբր, եր. 27) երանց բնակություն տեղը արշված է Կասպից ծովի արևմտյան ափերի մոտ մինչև Իսթրանդ Լաղաբ: Նրանց բնական դաշտավայրը կոչված է Վաշդանյան դաշտ, որ համապատասխանում է Փավստոսի Վառնայ գաղտին:

18. Այստեղ հիշված են մի խումբ վաշկատուն (= վառարեակ) թափառական գեղեր սկյութական ծագումից. որոնք ապրում էին Կովկասյան լեռնաշրջանից հյուսիս ընկած ճաշարավայրում մինչև Կասպից ծովը: Այս ցեղերից մեծ մասը հիշատակվում են Մերակացու Աշխարհացոյցում (Սաբր, եր. 17), այսինքն՝ բազմապարտները, հենմատակները, իժմախները, շեղրները, հիղրերը: Հիշատակված են ճաները, որոնք բնակելիս են եղել մաս-սարբերից զեպի հյուսիս: Եզերավանքը բվում է նշանակել եզերացիներ, որոնք բնակելիս են եղել Սվանա գետի մոտ, Կասպից ծովի ափին (Աշխարհաց. 25): Փոխերը գուցէ Աշխարհացոյցի փոխերն են: Գուգարները և բաղապները գուցէ Հայաստանի հյուսիսում ընկած Գուգարի և Բաղասակների բնակիչներն էին, որոնք Աշխարհացոյցի գրվելու ժամանակ (է դարի երկրորդ կեսում) անցել էին Վրաստանին, գաբերը և զգվարները անծանոթ են մեզ:

17. «Նղբայր» բառը Փավստոսը հաճախ է գործ անում ավելի ընդարձակ մտով, արյունակից ազգականի նշանակությամբ: Մանեսանք երկու անգամ կոչված է Խոսրովի եղբայր, որովհետև նա էս Խոսրովի նման Արշակունի էր: «Նոցա (մասբաց Սանեսան բազավորի տոմի) և հայոց բազաւորացն մի ազգաւորութիւն էր տոմիքն բնութեան» (Գ. Լ.): Մանեսի սպարապետը Երկու անգամ կոչված է Մուշեղ սպարապետի եղբայր (Ե. Լ.), այն-ինչ հայտնի է նույն Փավստոսից, որ Մանեսի ճայրն էր Արտաշէն, իսկ Մուշեղի հայրը՝ Վասակ սպարապետը: Եւսկայես և երբ Մամիկոնյան տոհմի կանայք տեսնում են Մերութանի զույսը՝ օփոստանեով ասում են. «Սակայն դա մեր եղբայրն է» (Ե. ԽԳ.), որովհետև Մերութանի հայրը, Նավասթ Արծրունին, կին էր տակ Մամիկոնյան տոհմից (Գ. ԺԸ.), ուրեմն և Մերութանը Մամիկոնյան կանանց հետորդին էր դասում, բայց կոչված էր եղբայր: Ռուսերենում էլ ճրատ գործ է անում այսպիսի լայն նշանակությամբ, միայն ավելի որոշության համար բառին կցում են *двоюродный* և *троюродный* բառերը:

18. Կովք՝ Կոզովիտ գավառն է Վասպուրական նահանգում, որ ուրիշ տեղ (Գ. ԺԲ.) անվանված է «ի հովիտն անուանեալ ի Կոզ գաւառին»:

19. «Գուգար» ծագումով և նշանակությամբ անհայտ բառ, որ գործ է անում միայն Փավստոս այստեղ և հաջորդ գլխում: Սովորաբար հասկանում են անկանոն զորքի ամբոխ:

20. Բնագրում գրված է. «Հանել խաշար յաշխարհէն բազում», որտեղ «խաշար» բառը, որ միայն Փավստոսն է գործածել այստեղ՝ անծանոթ է ծագումով և նշանակությամբ: Տեղին նայելով՝ պետ է նշանակել «շրակ, զործավոր», ինչպես և մենք բարգմանեցինք ըստ Մատի և Արմ. բառարանի: Կա զավառական բառ խաշար, որ նշանակում է սարփե-նա (ձող, կեցույ), որի վրա փաթարվում են պատաղին բույսերը: Ըստ այսմ կրթա-նարանները այս բառը բազատում են ձող՝ կեցույ նշանակությամբ, բայց այս նշանակությունը չէ համարում ենեկա տեղում:

21. Ըստ Փավստոսի Դվին եղել է բյուրի հատուկ անունը, իսկ ըստ Խորենացու (Գ. Ը.) Դվին պարսկերեն բառ է, որ նշանակում է բյուր: Այս հարցի մասին տես մեր 263 ծանոթությունը Խորենացու Պատմության աշխարհաբար բարգմանության:

22. Բնագրում «Գուշակ հասանէր ստ Խոսրով ի Հեր և ի Զարաւանդ գաւառ»: Վերջին բառն անշուշտ աղավաղված է, փոխանակ՝ «զգաւանէ»: Այսպէս էլ մենք բարգմանեցինք:

23. «Մատենիկ գունգ» Պարսկաստանում բնութի գեղեցկությանը կազմված գունգ, որ կոչվում են անմահական գունգ: Հիշում են ուրիշ հեղինակներ: Բնագրում հերկա տեղում՝ «Մատենիկ գեղի» տակ պետ է հասկանալ լավ սպառազինված կանոնավոր զորքի գունգ՝ հակադրությամբ անկանոն զորքի-գուգաթ:

24. Մեն էնկերասարան» բարգմանեցիներ բնագրի «ի ձկնատեսանան» բառը, որ Փավստոսի մեջ մի ուրիշ տեղ (Գ. ԻԲ.) կոչված է «ձկնատեսան» («ի վերայ ձկնատեսանիցն»): Երկու ձև էլ կասկածելի են բովում: Հեղինակը նկատի ունի Առեստ ավանի մտավոր հասող գևար, (այժմ կոչվում է Բերդիի գետ և ավելի հանախ՝ Բենտի մահա)՝ Վանի լիք նյապիսում, որտեղ լիքն ձկները առուների ուղեկցությամբ գնում են ձկնկիթ բափելու: Որի ժամանակ էլ նրանց որսում են մեծ ֆանկություններ և աղելով վաճառքի են հանում— Վանի հայտնի տասները: Այսպես է և մինչև այսօր: «Արևունի» բառը ցույց է տալիս, որ այդ ձկնորսաբանը Արշակունիի բազմաբնակ սեփականությունն է, որտեղ որոշ աստի էին ստանում որսալու իրավունքի համար:

25. Բնագրում գրված է. «Ուր էին բերատեղն և հազարաուրեմ»: Ամեն մի նախաբար, անմահված օրենքով, պահում էր յուր կալվածքում հեծելագործ, որտեղ հավաքում էր իր կալվածում ապրող մարդկանցից, պահում էր իր ծախսով և որտեղ ինքն էր առաջնորդում պատերազմների ժամանակ, երբ նրան հրավիրում էր բազմաբնակ մի հին հիշատակաբանի, որ բերում է Արտեզը (Юстиниан, Եր. 251 և հաշ.) Շահաբունյանի «Ստորագրություն կարողիկե էշմածների» գրքից (Բ. 59), Այուբյաց իշխանը 19400 հեծելագործ ուներ, Կասթյան իշխանը 13200.— արանք «բյուրավարներն» էին, հետո գալիս էին տասներեկ իշխան, որտեղ ուներ 1000 և ավելի հեծելագործ արանք էլ «հազարավորներն» էին: Մասնից հաջորդում են շատ ուրիշ իշխաններ 500-50 հեծելագործով: Մասնից զուրս էր արևունի կամ արևունական տան, այսինքն Արշակունիի բազմաբնակ սեփական իրենց կալվածներից ժողոված զորքը, որի ֆանալը ճիշտ որոշված չէ, համեմայն զենպ գերազանցում էր որևէ իշխանի հեծելագործից, և մի բանի կողմնակի ցուցմունքների վրա հիմնվելով կարելի է որոշել 30—40000 հեծյալ: Ահա՛ այս «բյուրավար և հազարավար» իշխաններին յուր մաս պահեց հուսով, բայց շատով արևունական զորքի հետ պատերազմի գնալ, Գատարների դավանանքությունից խրատվելով, ու կասկածելով մի զույգ պատերազմի ժամանակ այդ իշխանների իրենց զորքերով բնամու կողմն անցնեն: Այլ նրանց զորքերն էլ արհեստական զորքերի հետ միասին գնում են Վաշև սպարապետի և Վանան Ամասունու հրամանատարության տակ, որտեղ հավատարմությանը հասուրովը միանգամայն վստահ էր:

26. Բնագրում գրված է «Ոչ տային անխտիւ արշաւել, աւուրել գերկիրն Հայոց և ոչ հայել»: Վերջին բառերը զուրս ձգեցինք իբրև կասկածելի:

27. Բղեշխ իրանական բառ է, ունի բազմաթիվ ձևեր, հայերենին ամենամոտ ձևն է պանդակեհեն ԵՒՆԱՅ (հունարեն Βιταειη), որ նշանակում է տեղակալ, փոխարև: Հայաստանում բղեշխներ նախաբաններից բարձր կալվածատեր ազնվականներն էին, մի տեսակ մանր բազմաբնակ իրենց բազմաբնակություններով, բայց Տիգրան Մեծի ժամանակ հանաչել են Արշակունիի բազմաբնակ գերիշխանությունը: Չորս բղեշխներ կային—Անգղոսան, Մոփաց, Աղձնյաց, Փուգարաց, որտեղ բղեշխություններ (երկիրներ) ընկնում էին Հայաստանի սահմանագրությունում, որտեղ իբրև թե համարվում էին անմահական պահներ: (Ամ. բառ., Արտեզ, յուստիան, ծան. 70 Մ. Խոս. աշխ. բարգմ.):

28. «Գահ» պարսկերեն բառ է և նշանակում է տեղ: Այս բառով ի միջի այլոց նշանակում է այն տեղը կամ բարձր, որտեղ նախաբար նստում էր բազմաբնակ սեփական շուրջը, նայելով իր ավազության: Տեղերի դասավորությունը խտովի սահմանված էր, այն

ցուցակը, որի մեջ նշանակված էին նախաբանների տեղերը՝ պարսկական բառով կոչվում էր գաննամակ (=գանների ամ տեղերի գիր, ցուցակ) և վավերացած էր պարսից բազմաբնակ կողմից: Այս գաննամակի պատեններ հասել է մեզ և նրա տարակված է մի քանի անգամ: (Այլ ցուցակը և նրա մասին ցիտիվները տես Խոս. բարգմ. 338 ծանոթություն մեջ): Այստեղ համառոտ հիշեցնենք, որ այս գաննամակում նշանակված են յուրևանասուն նախաբանական տան տեղ: Այստեղ չէ նշանակված չորս բղեշխներից և ոչ մեկի տեղը: (Հիշեցնող գանը նախկանցված է Մոփի տեղը— «Շահակը Մոփաց տեղ», բայց այս Մեն Մոփի բղեշխը չէ, այլ Փոփ Մոփի տեղը՝ նախաբար): Մա պատենտան այն է, որ բղեշխները անմիջական հպատակներ չէին հայոց բազմաբնակներին, ինչպես նախաբանները, այլ ավելի անկախ էին: Երբ նրանք բազմաբնակ սեփականներ կան լինեին՝ բայց նախաբաններից բարձր տեղ կգրավեին: Այս է նշանակում հեղինակի խոսքը, թե Աղձնյաց մեծ իշխանը... արևունական սեփական չորս բարձրագույն գաններից մեկն էր գրավում:

29. Բնագրում գրված է «չեց յինն էր»: Մենք ենթադրաբար բարգմանեցինք. «որ իր կալվածին կից էր», բայց կարող է նշանակել նաև «որ իր պաշտպանության տակ էր», կամ «հարված էր իրեն»:

30. Այստեղ Փոփ Մոփի կոչված է Մոփի Շահնի. Բիշ հետո (Կ. ԺԲ.) կոչված է իր կալվածին կից էր, բայց կարող է նշանակել նաև «որ իր պաշտպանության տակ էր», Շահունի, իսկ (Գ. ԻԲ.) կոչված է Մոփի Շահունաց, ամեն անգամ այս Փոփ Մոփի ստորերելով Մեն Մոփից: Թվում է, որ այս Շահնի կամ Շահունի անունն էր, որ գաննամակում, (տես նախորդ ծանոթությունը) կոչված է «Շահակը Մոփաց տեղ»:

31. Բնագիրն այստեղ աղտոխոսված է.— «Յակոբ, փոխանակ ազգան պարսիկ կոչեր»: Բանասերներն ուղղել են— Յակոբ որդի Ահապ Ազգան (Չգոն) պարսիկ կոչեր: Մենք բարգմանեցինք այնպես՝ որպես թե բնագրում գրված լինեի— «Յակոբ որդի Ահապի Պարսիկ որ Ազգան կոչեր»:— Հակոբ Մծբնա հայրապետը նշանավոր եկեղեցական հայրից մեկն էր, որ մասնակցել է նիկիո առաջին տիեզերական ժողովին, վախճանվել է 337 կամ 338 թվին: Մի գրգված կա նրա անունով, որ կոչվում է Ազգան, որ հայերեն է բարգմանված զեռ հիեղեղացի գրություն: Այս գրգվածը ներկա բանասիրությունը վերաբերում է պարսիկ Արտեզի Արտեզի կոչերին: Այս Հակոբ Արտեզի կոչերը մեծ ժողովրդականություն է վայելում հայ ժողովրդի մեջ, նրա անունով կան շատ եկեղեցիներ, ի միջի այլոց նրա անունն էր կրում Քրիստոսի վանքի մայր եկեղեցին, որի տեղում այժմ զրուցող է շինված:

32. Փավստոս այս գլխում Լեւե անգամ գործ է անել Սարաթաղ ձևը: Ուրիշ հեղինակների մաս էլ 3-4 անգամ պատահում է այս Սարաթաղ ձևը: Եսկ ուրիշ բազմաթիվ տեղերում նույն տապանի իջած տեղը կոչված է Արաթա, ս. գրքի հայերեն բարգմանություն մեջ գրված է «ի լեւեա Արաթա» (Մենք. Բ.4). հունարեն բնույթին էլ ունի Արաթա Ուրեմն Սարաթաղ ձևը կարող է կասկածելի լինել, սակայն կամ Լեւա կից բառերի սխալ առձուռնից. (հին ժամանակ երկաթադիրներում բառերն իրար կից էին գրում ԼԵՒԵՒԱՐԱՐԱՐԱՍԱՍ տրոհել են «ի լեւեա սարաթա» փոխանակ «ի լեւեա Արաթա»): Բայց այդ լեւեա Սարաթաղ կամ Արաթա կոչվելը երկրորդական նշանակություն ունի, կարևորն այն է, որ սկզբներում այդ լեւեա տակ չեն եղել հասկանալիս այժմյան Արաթա—Մասիս լեռը, այլ մի ուրիշ լեռ կամ տեղ Կուրգվայ համանուն, ինչպես պարզ վկայում է Փավստոսը, այսպես էլ հասկանցիկ են ուրիշ հեղինակներ: Տուպանակիր լեռ լեւեալու պատիվը Մասիսին անցավ միջին դարերում, հայտնի չէ, թե երբ իսկապես և ի՞նչ հիման վրա, բայց այս կարծիքը հետզհետե ընդհանրացավ և հաստատվեց այն աստիճան, որ երբ նկատերիմա Բ. կաշտարներն իր կյանքի վերջին տարիներում մտադրվեց Հա-

յառաանքի բազմաթիւութիւնն ստեղծել և Պոստոլիկինի բազմադէր նշանակել՝ պատրաստել տվեց շայտատանի գերբը, որի կենտրոնում գտնվում էր Մասիս սարը վրան Լոյի տա- պառնով: Այնուհետև ավելի ևս ընդհանրացավ այս կարծիքը: Ինչպես որ Կորնոլի լեռնե- ռից Մասիսին անցավ տապանակիր լեռան պատիվը, այնպես էլ Փալատոսի հիշած ազ- յուրը Սաբարատի վրա՝ փոխադրվեց Մասիսի վրա: Այստեղ մի աղբյուրն հռչակվեց շատիւր Հանգրա աղբյուր» անունով, որի հետ կապված է հավատարիք, թե այդ աղբյուրի մաս ապրում են տարիա հավեր, մարեխների թշնամի, և երբ մարեխով վարակված մի սե- ղից գալիս են այդ աղբյուրից ջուր են վերցնում, վարակված տեղը տանում՝ քոչու- ներն էլ չբի հետ զնոմ են և մարեխների վրա հարձակվելով անհետ կտորում են: Այդպիսի պատվիրակություններ՝ ս. Հակոբի աղբյուրից ջուր տանելու համար հիշվում է Պատմության մեջ մի քանի անգամ, սկսելով տանենդեբուրդ գաւրից:— Տ. հետ Այդիան. Այրաբա, 468 և հաշ., Մասիկյան հողված Վիեննայի հուշարձանում եր. 432—435:

33. Այստեղից սկսած մի ընդարձակ հատված, մինչև «զոնապարհաց անտաբերաց» անված է Կորյունից՝ մանր վարիանտներով, այն տարբերությամբ, որ ինչ որ Կորյունը ասում է Մետրոպի մասին, որ աստվածատուր գրելով գալիս էր Հայաստան՝ այստեղ վե- րագրված է ս. Հակոբ հայրապետին, որ աստծուց շնորհված տապանի կտորով վերա- դառնում էր հայրենիքը:

34. Այս կտորն էլ մինչև «եռեկրածին ազգերին» նույնպես կարյունից է անված, բայց մի քանի բառ բաց բաղնելով ազգավազված է:

35. Բնագրում գրված է «ի դաննէ միաշէ», որ անշուշտ ազգավազության է: Մենք ուղ- ղեցինք՝ «ի գանէ միաշէ», և ըստ այսմ բարգմանեցինք: «Փան» բարը նույն նշանակու- րյամբ (տե՛ս անհայտ) գտնւ է անել հեղինակը նաև Գ. ՄԲ. զիլում—«ի վերայ բարձր գահուն Բարին»:

36. Անհարկության Քրիստոսի պատվերի վրա, որ տվեց աստվայնեղին, երբ նրանց ուղարկում էր Բարսեղուն. «...և ով որ ձեզ շնորհուն կամ ձեռ խոստերին շլսե, երբ այն Բարսեղից դուրս գալու լինեք՝ ձեռ աստեղից փոշին բափ տվեք: Ուղիղ եմ ասում ձեզ, սոցումացու և զամուսացուց երկրին ավելի ձեռն կլինի դատաստանի օրը՝ քան այն Բար- ղախին» (Մատթ. ժ. 14, 15):

37. Փալատոսը միևնույն անձը երբեմն կոչում է զորավար, երբեմն սպարապետ և երբեմն այս երկու բառով միասին: Սպարապետ պարսկերեն բառ է (հին պարսկերեն *sparpati*, պահլավերեն *sparpat*, հոր պարսկ. *siparhād*), որ նշանակությամբ համա- պատասխանում է կես-հայրենի և կես պարսկերեն զորավարին: Բայց հայերենում այս երկու բառը բովում է թե մի նուրբ տարբերություն ունեն: Սպարապետ կաշվում էր այն անձը, որ սպարապետության ժառանգական իշխանության կողմ էր տվյալ ժամանակ, իսկ զորավար կաշվում էր այն անձը, որ իրապես զարհ ընդհանուր հրամանատարն էր տվյալ ժամանակ: Այսպես անանում ենք, որ երբ Վայեն սպանվում է պատերազմում նրա փոքր երեխային Բրտավաղդին սպարապետության իշխանությունն էին տալիս իբրև Մամիկանյան տանի ժառանգական իշխանությունը, իսկ քանի որ նա փոքրահասակ լի- նելով դեռ չէր կարող զարհին առաջնորդել՝ զորավարության գործը հանձնում էին Ար- շակիր Կամսարականին և Անդակ Մյունիին, որոնք Մամիկանյան տան փեսաներն էին, ուրեմն իբրև մի տեսակ խնամակալներ փոքրահասակ սպարապետի վրա:

38. Բնագրում գրված է «ի վերայ բանակի տետոն աշխարհիս»: Մենք ուղղեցինք՝ «ի վերայ բնակի տետոն աշխարհիս» և ըստ այսմ բարգմանեցինք:

39. Բնագրում գրված է «ճանուն հոր իւրոյ» որ պիտի է: Հոր անունն էր Վաչե, բա- ցի օրանից՝ երեխաներին զնում էին պապերի անունը և ոչ թե հայրերի: (Աղբրանպես

եղել է «ճանուն», որ ազգավազից դարձել է «ճանուն»: Ես այն ազգավազությանը կատար- վել է և ուրիշ տեղ: Յե՛ս ծանոթ. 11): Ուստի մենք ուղղեցինք «ճանուն իւրոյ» և բարգ- մանեցինք «Պապի անունով»:

40. «Հագարապետը» թեպետ զինվորական պաշտոնյայի նշանակություն ունի բառ կազմությամբ, բայց բոլորովին տարբեր պաշտան էր վարում. նա երկրի տեսեսության և հարկերի գլխավոր տեսուչն էր, ռուսի և նրա իշխանությունը տարածվում էր շինականու- րյան— գլխավոր հարկատու դասակարգի վրա: Փալատոսը նրա պաշտոնը կոչում է «աշխարհաստես խնամակալություն» և այս խնամակալության պատճառով նրան որա- նում է «շինականաշէն» մակդիրով (Գ. Ք.): Փալատոսի անունով՝ այս պաշտոնն ևս ժա- ռանգական էր և պատկանում էր Գնունյաց տանին:— Պարսկաստանի մեծ հազարա- պետների պաշտանն և իրավասությունը տարբեր էին և ավելի ընդարձակ էին Հայաս- տանում (տ. Արտեց. ЮСТНИКЪ, եր. 445-6):

41. Այստեղից բնագիրն ազգավազված է. գրված է «զմերոյ տանի ազգի իշխանն Սա- հառունաց», որտեղ այժի է ընկնում «տանի ազգի» անտեղի կրկնությունը, և «մեր տանի» իշխանի անվան բացակայությունը, մինչդեռ բոլոր մյուս տոմսերի իշխաններն անունները բերված են: Տարակույս չկա, որ «մերոյ տանի ազգի» ազգավազություն են Սահառունյաց իշխանի պակասող անվան: Ոմանք այս ազգավազությունը վերականգնում են՝ «Մերոյ» բարը կարգալով «Տիրաց», ուրիշները երեք բառը միասին կարդում են՝ «Մե- րոնդապա», «Մենք-Ատոմ» և այլն: Մի քանի բանասերներ (որոնց բովում է Գեկցերը), ուղարկություն չգործնելով հիշյալ ազգավազության վրա՝ այդ խոստերից հետևյալն են, թե Փալատոսը՝ «Մեր տանի» է կոչում Սահառունյաց տանը, ուրեմն ինքն ևս այդ տան- մից էր. ուրեմն և հայ էր: Այս հարցի մասին տես առաջաբանում:— Ես այն տեղում, մի քանի անաչ բնագիրն ունի «Մաղխազունեան» անտվոր ձևը, որ մենք բարգմանության մեջ ուղղեցինք սովորական «Մաղխազուրին» նաև, բառ Լորայրի առաջադրության:

42. Պատմիքը կապառովկիսան է:

43. Տափերի կամ Տափերական կամուրջը Արտաշատ Բաղաբի կամուրջն էր Արաբի վրա: Տափերը բառը բովում է թուն ժողովրդական բառ՝ տափ բառի հոգնակին, որ նշա- նակում է նաև հարգավայր. դարձ տեղ, ինչպես՝ Փալատան էլ նշանակում է՝ «Ընդ առաջ կանելու նմա ի դարձու յայնկայս գեոտյն Տափերն. կամուրջ»:

44. Մենք մտավորապես բարգմանեցինք բնագրի այս երկարաբան բայց մուր խոսքը— «Հարցն նմանեալ ի մանկութեան իմաստութեան, զձեռութեան, պատին պա- տուակալ պատուականութեանն զձեռնարոյ զուարթութեանն անշուրթեանն (կամ ուշու- րեան), իբրև զձադիկ ի դիտարութեանն հասնալ, վասն նշմարութեանն մինչ ի ման մարտնչել»:

45. Բնագիրն այստեղ ազգավազված է.— «Փանգի ոչ էին թե որպիս այլոց ազգա- կանացն... հաւատոցն աստուածարանէ: Բարագութեանն...» Մենք ուղղեցինք— «Բանգի ոչ էին որպիս այլոց ազգացն... հաւատոցն Պատուած բանի», և ըստ այսմ բարգմանե- ցինք:

46. Եպիսկոպոսները (հուն. Էπισκοπος՝ վերատեսուչ, վերադիտող) հոգևոր տե- սուսներ կամ առաջնորդներ էին թեմերի, ընդարձակ մտքով՝ նաև աշխարհների, այժմյան տերմինով՝ թեմի առաջնորդներ: Հին նախաքրիստոսական Հայաստանում ամեն մի իշխանա- կան կալված մի հաստուկ եկեղեցական թեմ էր կազմում և ունեւ սեփական եպիսկոպոս: Իսկ ուրեպիսկոպոսները (հուն. Χωρεπισκοπος — վերատեսուչ գավառի կամ գյուղի) գավառների կամ գյուղերի առաջնորդներն էին՝ եպիսկոպոսական կամ Բաճառայական աստիճանով, թեմի առաջնորդին ստորադրյալ: Դանիել-Բարեպետիկապոսին ներսևս կա- բողիկոսը, գնահատելով նրա հավատարմությունն ու ընդունակությունները՝ հանձնել էր

ուրիշ պշտաններն ևս, որոնց մասին գրում է Փավստոսը:

47. Բնագրում գրված է «վերահայտ: և գլխաւոր եկեղեցաց գաւառին Յարճոյ»: Պատկանյալն և Երեւոյ շինելուց» բառն ուղղում են նկեղեցեաց, որ միանգամայն ընդունելի է և որին մենք նեանեցինք:

48. Բնագրում Վաղարշապատին— մաշկեղեն նախարարով: Կախարար նուճարն բառ է, որն զավատակներից առնված կամ աստեղագետներից անցած հայերենի է նշանակում էր սկզբնապէս՝ վերահայ, շուրջառ:

49. «Անապատ» պատկանելին բառ է, anapat = ոչ ապատ, ոչ շեն, և նշանակում է անշեն, անմարդարեակ (տեղ), հակադրությամբ ապատի-շենի, բնակելի տեղերի: Այս նախնական նշանակությամբ էլ հաճախ գործ է ածում Փավստոսը անապատ բառը իբրև մեակայաց:

50. Բնագրում «տորին արեամբն» որ կարող է վերաբերվել Քրիստոսին, բայց այս դեպքում պետք է լինեն «խուրով արեամբն»: Ուղղեցինք «Վարդեցին արեամբն», այսինքն Հռիփսիմյան նախաստիճաններին:

51. Այստեղ բաց բողոքի երեք տող, որ խոսնակ է ազգավարձած իրենցով անհասկանալի է: («Եւ ըստ ձերում -երկնեցին զձեզ դարձեալ»):

52. Բնագրում գրված է՝ «Էթար» եղևից բարեխօս վասն այնոցիկ, որ նուճարներն, որոնք «նուճարներն» բառի սովորական նշանակությամբ չէ հարմարում (գուցե ազգավարձած բառ է): Մենք ենթադրաբար բարգամեցինք «ստամբակեցան»:

53. Բնագրում գրված է. «Որ գաւառին Արճեաց և Մեծաց Մոփաց ի նմանէ իսկ Վարդեպետեալ էր»: Վերջին բառը մենք ուղղեցինք՝ «Վարդապետ տունալ էր» և բառ այնով բարգամեցինք:

54. Մարդպետ, Հայր: «Մարդպետ» բառը մեր հին հեղինակները գործ են ածում «ներքինապետ» նշանակությամբ և նրա պաշտոնը կոչում են մարդպետություն, մարդպետական իշխանություն: Այս բառը և Աղոնցի կարծիքով («Юстиниан», եր. 417) առաջ է գալիս Մարդ հասուկ անունից, որ պարսկական մի ավազակարազ ցեղի անուն էր, որ Հայաստան արշավելով պարսպում էր ավազակությամբ: Նրանց բնակած տեղը կոչվեց (Մարդաստան և նրանց ցեղապետը կոչվեց մարդպետ: Այս մարդերին հիշում են հակ հին հույն և լատին հեղինակները կոչելով *Мардо* *Mardi* երբ մարդպետները ներքինապետի պաշտոն ստացան՝ մարդպետ բառն էլ սկսեց գործածվել ներքինապետի նշանակությամբ: Աղոնցի այս բացատրությունն ընդունում է և Արմ. բառարանը.— «Եւայր» հասուկ անուն չէ, այլ ամեն մի ներքինապետի հարգական կոչում (ինչպես տանիկների մեջ էլ ներքինապետը կոչվում էր *dada*): Այնպես որ հայր մարդպետ բառերից ոչ մեկը մի անձի հասուկ անուն չէ, այլ ներքինապետի պաշտոնի հարգական անունը, և անխեղդի գործ է ածվում բայտ ներքինապետների համար: Միայն մի ներքինապետի հասուկ անուն է պահպանել Փավստոս— դա Դրաստամատն է, որին հիշում է նա ևս է. գլխում:

55. Բնագրում գրված է. «Եւ ոչ մի ոք ի բազարացն Հայոց ոչ ոք գտանէր նոցա բարեկամ», որի մեջ «Հայոց» բառն տեղադրվելու ազգավարություն է: Այս բառի տեղ մենք ենթադրեցինք «այոց» բառը և ըստ այսմ բարգամեցինք:

56. Վարձակ պահլավներն բառ է *varzak*, որ նշանակում է՝ խելոյցներում կամ բառարաններում երգող, նվագող կամ պարող կին:— Գուտան նույնպես պահլավներն բառ է, *goszu*, որ նշանակում է երածիշտ, երածշտություն:

57. «Կարեհագատ» բառը միայն Փավստոսն է գործածել այստեղ: Հայկական բառարանը չունի այս բառը: Առանձն բառարանը բերում է և մեկնում՝ «կարին ու օձ»,— շարճանք, որ միանգամայն սխալ է: Ուրիշ տեղ այս բառի բացատրությունը չգտա:

Քվում է թե կարեհագատները ստորին աստիճանի ազատներ = ազնվականներ էին, ազատների հետագոր ազգաբաններ, որոնք սակայն դեռ կալվածների տներն էին: Հայցյալ գյուղը այս կարեհագատների սեփականությունն էր, Հայցյալ անունը և ինչ հետո Հայցկյացի բառը հիշեցնում են ս. Մեսրոպի ծննդավայր Հայցկյաց գյուղը, և Վրիկը գույք նրա հօր Վարդանի փառաբանական կրճատ ձևն է:

58. «Նարտով» պահլավներն բառ է *cartik* պարսկերեն *carta*, որ նշանակում է սևի զարեղ գույն, կարմրավուն (ձի), կարմրի զարեղ, մութ շագանակագույն (Արմ. բառ.): «Ճանկնկն», հանձնի բառից, նշանակում է հանձնի նման մանր սև բծեր ունեցող, խայտարեղ նախնաներով:

59. «Քաղաք» բառը բացի սովորական նշանակությունից Փավստոսի մեջ հաճախ գործ է ածվում նաև պարսից, պարսպապետ տեղ նշանակությամբ: Այսպես է և ուսուցիչն յորժ բառի հին նշանակությունը: Ըստ այսմ Աղիսոսի բաղաբնից պետք է հասկանալ՝ պարսպապետ, որստեղ, նման խորովակներին: Քանի որ այս տեղը գտնվում էր Աղալուսի համայնքում, Տուրքիայի նահանգում՝ ապա Մասիսը չէր կարող լինել Այրարատյան դաշտի հայտնի Ագատ—Մասիսը, այլ ինչպես կարծում է Էփրիկյան («Բնաշխարհիկ» բառարան, եր. 101) Սիփան — Մասիս՝ մեծ և գեղեցիկ լիճը:

60. Փավստոս արդեն պատմել էր (Գ. ԺԸ.), որ Մամիկոնյան զորավարները, Արտավազը և Վասակ, Տիրանի ձեռքից խլեցին երկու փոքրահասակ երեխաների, Արծուճյաց և Ռշտունյաց տանի վերջին մնացորդներին, և նրանց առնելով գնացին, աղալի-նկյին իրենց Տայք կալվածի ամուսնու տեղերը, և այնտեղ երկու տարիներ շինեց խոտհրովում հայոց գործերին: Այս նախազմանքի վրա է ակնարկում այստեղ Փավստոս՝ առելով թե խոտիկ նեղացել էին:

61. Աստեղատուր սանձառակից էր Պարսկաստանին և նրանից բաժանված էր Տիգրիս գետով, որի ձախ ափին շինված էր Պարսից մայրաքաղաք Տիսբանը, իսկ աջ ափին Վեհկավար քաղաքը, և այս երկու քաղաքները միացած էին իրար հետ նավակամարով (զոմով): Ուստի այստեղ Աստեղատուրի տակ պետք է հասկանալ Տիսբան մայրաքաղաքը:

62. Այս գաղթը հիշում է Ագաթանգեղոս (եր. 462), նրան հիշում են բացի Փավստոսից և ուրիշ հին հեղինակներ: Ագաթանգեղոսի վիճալության վրա հիմնված է Դասյանց բողոքը, որ կրիկյան շրջանում սարժված մի անվավերական կեղծիք է:

63. Մաշկապանեն, գրված նաև մաշկապանան, մաշկապետներն և այլն, պահլավներն բառ է *maskaratcen* (մաշկապետներ) և նշանակում է պարսից բազմաբով կանանցի վրանը:

64. Ստաղ Փոքր Հայրի քաղաք էր Բայբերցի ոչ հետո: Այժմ Ստաղ գյուղ է: (Աղոնց, Юстиниан, 62):

65. Բնագրում գրված է. «տուն զկապուտ բանակին... և զբամբիշն և զբանական ընդ նուրն»: «Բանական» ազգավարություն է, ուղղելի «բանուկան», որ պահլավներն հոգնակի ձև է *banut* = թիկին բառի, ուղղումն առաջին անգամ առաջարկել է Կարին: Արմ.: բառ:

66. Բնագրում գրված է. «Ապա գտանէր հրովարտակ բազարն Յունաց Վաղէս... Կաններ-ը, իբրև ազգավարություն ուղղեցինք՝ գրե:— Այս առաջին և միակ անգամն է, երբ Փավստոսը հիշում է պարսից և նուճար բազմաբաններին միաժամանակ և երևան է հունում իր խոշոր ժամանակագրական սխալը: Կերտն պարսից բազմաբար բազմաբար է 296-302 թվերին, հունաց Վաղես կայսրը բազմաբար է 364—374-ին՝ ուրեմն հրանք ժամանակակից չեն եղել և չէին կարող իրար հետ պատերազմել: Արշակն էլ, որ ըստ Փավստոսի Հայաստանի բազմաբար զարձակ այս երկու բազմաբանների մեջ կայացած հա-

մածայնության հիման վրա՝ իբրև բազմաբան է 339-ին, ուստի և նրա բազմաբանության սկիզբը չէ հանդիպում այս երկու բազմաբաններից և ոչ մեկի տարիների:

60. Բնագրում գրված է «Կատարեցաւ Կերոզ դարբ», որ է. Վարդանյան ուղղել է «Կերոզ դարկ» աստիճան praga բառից, որ նշանակում է կարգ, աստիճան (Արմ. բառ. կարգ բառ): Մենք բարգմանեցինք մաս: Մի քանի բառ հետո բնագրին ունի «Կանանք վախատեալ Ռիզանայ», որ Նորայր Բյուզանդացին ուղղել է Փաստեայ Ռիզանդեայ: Բնագրի հայերոյած այս տեղեկության մասին տես առաջաբանում:

67. Բնագրում անթարգմանելի կատարության բառերի. — «Չարտոյ խառավանուրին գոր անյոց եմ կարցել զպարտութիւն, կանօեք դարբ և դարբ պատմութեանց գրուցաց»: Մենք բարգմանեցինք մոտավորապես: Այստեղ էլ (դարբ և դարբ է. Վարդանյան ուղղել է դարկ և դարկ):

68. Բնագրում գրված է. «հանգեթ այլովն պատարագով»: Վերջին բառը լե՞ն նշանակությամբ և թե հոլովման ձևով անտեղի է: Ուղղեցինք՝ «պատարագով» և ըստ այնմ բարգմանեցինք: Այստեղի և բնագրում եղած վերնագրի համեմատությանից կտրելի է վերականգնել եսխեական ընթերցվածը — գիս՝ոզ զայլ նախարարսն հանդերձ այլովն պատարագով արձակել յերկիրն Հայոց հանդերձ պատարագով:

69. Բնագրում գրված է. «Ջիս՝ոզ յուղեաց նապոսն...»: Նեկու աղավաղված ընթերցվածներից վերականգնվում է ուղիղ ընթերցվածը. — «զիս՝ոզ յուղեաց հայաձանս նապոսն...», որ և համապատասխանում է գլխի բավանդակության:

70. Իսայակ պահլավերեն ժճՅԿ. նշանակում է ծծմայր, ստեղծ (ներկայումս նշանակում է միայն մանկաբարձ կին): Ռայց հին գրականության մեջ դորձ և ավժում հաս աղամարդկանց մասին՝ դաստիարակ, խնամակալ նշանակությամբ: Հին ժամանակ սովորության կար, որ բազմաբան իր որդիները հանձնում էր որևէ իշխանի դաստիարակությանը. իշխանը բազմաբանց սանին սնուցանում էր իր տանը իր գավակներին հետ, և եթե ինքն ունենում էր ծծկեր երեխա՝ բազմաբանը և իշխանները երեխաները միևնույն կնոջ կարող էին մեծանում և այս կերպով նրանք դառնում էին կարեկցարարներ: Մեծանալիս ընդամենը կարող էին բազմաբանը կր զանազան իր մաս կր բերում կարեկցարող իրեն մտերմ ընկեր: Նոյնն (Բ. Նոյ.) դաստիարակ գանդատվում էր ասելով. «Հայոց նախարարներից ռմանք նրա (Հազկերտ Բ-ի) Լորայրների սնուցել էին իրենց մայրների կարով — նա ամենից խիստ նրանց հետ էր վարվում». նշանակում է՝ պարսից բազմաբանները Նույնիսկ հայոց նախարարներին էին հանձնում իրենց որդիների դաստիարակությունն ու խնամակալությունը:

Քաղաքների օրինակով՝ ավագ իշխաններն էլ իրենց որդիները հանձնում էին կրտսեր իշխանների կամ սեպտանների դաստիարակության: (105 ծանոթ. Կերեանցու Պատմության բարգմանության):

71. Բնագրում գրված է. «Ն ժամանակս խալութեան Տիրանայ»: «Ն խալութեան» աղավաղված բառն ուղղեցինք՝ խալութեան = խոյութեան, այսինքն խելագարության:

72. Բնագրում գրված է. «նրպես առաջին բազատրին»: Այս աղավաղությունն ըստ Նորայրի ուղղեցինք՝ «նրպես առ առաջին բազատրային»:

72. Բնագրին այստեղ ունի «նույնպես ստրատեյատության սպարապետությանն, զորավարությանն մարտի կռույթայ, զործայ ըրագմիկ նակատամուզ նիզակին. իրավանք (var. իրապատեան), աղանազգիք աղանազոջք արձուկնանք, վարժանակնիք». — բաների կուտակություն, որոնցից մի քանիսը անհասկանալի են կամ կասկածելի: Մենք այսպես բարգմանեցինք՝ ենթադրաբար. մոտավորապես: Ստրատեյատ, որից ստրատեյատություն, հունարեն բառ է, στρατηγικος, որ ստորագի նշանակում է զորավար. զործ

և ավժում այն զորավարների մասին, որոնք այս պաշտանն ստացել էին հունաց կալուրներից:

«Աղանազգիք» Անտոյան (Արմ. բառ.) ծագեցնում է ստրական աղան — ἀλάνα բառից, որ նշանակում է իշխան, գլխավոր: Իսկ «աղանազոջք» բառը նա համարում է սխալ գրված՝ նախորդ բառի ազդեցությամբ, և ուղղում աղանազոջք, և Մ. աղանազգիք, աղանազոջք բառերն ուղղում է աղանազոջք, աղանազոջք, ինչպես ունի և Մեսրոպ երեցի վարբ, ս. Ներսեսի (Սոփերե, 9. Սր. 17): Իրափսոն կամ իրավափսոն անձանք բառ:

73. Ստրապ (var. ստրապետ) հունարեն բառ է στρατηγος, որ նշանակում է զավատի կառավարիչ: Հունարենն էլ փոխ է առնված հին պարսկերենից, որի սկզբնական ձևը xšafraza, նշանակում է աշխարհապահ, երկրապահ: Նույն բառը հայերենում պահպանված է շահապ ձևով, որ փոխ է առնված պարսկերենից: Փանի որ Փավստոսը բարտ տեսակի իշխանների մեջ առաջին տեղում հիշում է ստրապետներին՝ կարելի է սրանից հետևեցնել, թե նա աչի առաջ ունի բոլորներին կամ ավագացույց նախարարներին:

74. Բնագրում գրված է. «եռնարենկ ամենեցուն միով միարանությամբ»: «եռնարենկը» ուղղեցինք՝ «խորհել»:

75. Բնագրում գրված է. «եւ զնազարատ մեծ իշխանն սապարապետութեան»: Վերջին բառն, որ անշուշտ աղավաղված է՝ ըստ Նորայրի ուղղեցինք՝ «սապետությանն»:

76. Բնագրում «Սևտին նմա էնկոմիա»: Էնկոմիա հունարեն բառ է. εὐχαῖα, որ նշանակում է ներբողյան, գովեստ:

77. Բնագրում գրված է. «Ն դատաստանացն ամենին»: Վերջին բառը մենք ուղղեցինք՝ «ատենին»:

78. Որովհետև ուրկությունը (բորտություն, գողանություն) աստիկ վարակիչ է անբուժելի հիվանդություն է՝ ուստի ամենեկին ժամանակներից ամեն տեղ մեծ զգուշություններ էին ձեռք առնում, որ այս հիվանդությունն չհեռանա իրենց շրջանից: Միջոցներից մեկն էր — ինչ որ Ներսես կարող էր կոտորեցանք Հայաստանում — բնակություններից զուր հատուկ ուրկանոցներ չիղնել, որոնց մեջ փակում էին հիվանդներին և նրանց հարկադր մքեբներ և այլ պիտույքներ մի փոքր բացվածքի միջով ներս էին ձգում նրանց ամանների մեջ:

79. Բնագրում գրված է. «եւ պատանս աղատաց»: Պատանք բառը իր նշանակությամբ այստեղ չէ հարմարում: Կարծում ենք թե՛ աղավաղված է՝ փոխանակ պատասպանին: Այսպես էլ բարգմանեցինք:

80. Հապպե հաղախում մի հավատացյալ կին կար՝ Տաբիթա անունով, այսինքն Այնունիկ անունով, որ հայտնի էր բարեգործությամբ և ողորմությամբ: Նա հիվանդացավ ու մեռավ: Նրա մարմինը լվացին ու վերեմարիչ որդին: Լեկով որ Պետրոս առաքյալը Հապպեից հեռու չէ՝ նրա հետևից մտաղ ուղարկեցին ու հավիտեցին զայ: Պետրոս առաքյալը իսկույն կկալ, բոլորին վերեմարիչ զուր հանեց, ծանկ չզգեց, աղթք արավ ու նևոտ ղիմեց մեռելին ասելով. «Տաբիթա, վեր կաց Հիսուս Քրիստոսի անունով»: Մեռելը սոջերը բացեց ու տեղում նստեց. Պետրոսը նրա ձեռքից բռնելով օտևի կանգնեցրեց: (Գործք. Թ. 36-40):

81. Տե՛ս Գաղ. Բ., 7-10: Հետաբերական է Փավստոսի մատ որ այստեղ ունի «որ բուն սյունին էին» (Գաղ. Բ-9: Այնինչ հայերեն բարգմանության բնագրում այստեղ գրված է «որ կարծեալ օխնին էին» ինչպես հունարենում, որ նույնպես ունի պարզեալ:

82. Արիստական-ճեղագ Արիստի աղանդին: Արիստի Արիստականդիայի էկեղեցու երեց էր, որ ուսուցանում էր. թե Երեմիայի կերպարանը, որդին, սանդղված է նա-

րից՝ ոչնչից, ուրիմն ժամանակով կրտսեր է նրանից, եւ արարած է և ոչ ծնունդ: Եւ որդի աստուծո է կոչվում այն իմաստով՝ ինչպես շատ մարդիկ էլ կոչված էին ս. գրքում: Նրա այս վարդապետութան արեւելում սկսեց կողմնակիցներ գտնել: Նրա դեմ դուրս եկան հեղինակավոր եպիսկոպոսներ, և ընդհանուր շփոթություն ընկավ եկեղեցու մեջ: Կոստանդինուս կայսր փորձ արավ երկու կողմերին հորդորել որ համաձայնության գան, բայց երբ այս շնաջողվեց՝ եւ արեւելի և արեւմուտի եկեղեցիներէից հրավիրեց առաջին տիեզերական ժողովը, որ գումարովեց Նիկիայում 325 թվին. ներկայությամբ մտ 300 եպիսկոպոսներ. (պաշտոնապես նրանց թիվն ընդունված է 318): Ժողովը դատապարտեց Արիստի իբրև հեթանոսիկոսի և մշակեց հանգանակ հավատո (Նիկիո հանգանակը): Արիստը ախտովեց: Քայց սրանով վեր շփերշացավ: Երկու տարի հետո նույն կոստանդինուսը Արիստին. ախտից ետ կանչեց իր պալատը. արիստուները մեծ ազդեցություն ձեռք բերին պալատում: Կայսրը կարգադրել էր, որ Արիստը զարնայ եկեղեցու կողմից հաղորդակցության ընդունվի և նշանակված էր հանդիսավոր օրը: Քայց նախընթաց օրը երբ Արիստը ձի հեծած, համակրողներ բազմությամբ շրջապատված, հանդիսով և ուրախ անցնում էր փողոցներով՝ հանկարծ իրան վատ զգաց (սասմոխի խանգարում), ձիաց իջավ, գնաց արտախոց, որտեղ և մնավ (336 թվին): Վաղես կայսրն էլ Արիստի աղանդի բազմաթիվ կողմնակիցներէից մեկն էր:

83. Այստեղ երեք երեսուց թողին ներսեայի քաղաքայինից, որտեղ նույն մտերբ մի քանի անգամ կրկնվում են. («Ապա թէ ոչ խոստովանեսցիս», եր. 89 — զրատաստանին որ գայագն է», եր. 73):

84. Վաղես կայսրը հիվանդ որդու պատմությունն անում է համառոտ մեկրատ (եր. 11 366—367): Վաղես կայսրը գիտում է Կեսարիայի Քարսիլիոս եպիսկոպոսին, որ մայրաքաղաք էր կանչված՝ աղքատ իր հիվանդ որդու վրա, որ առողջանա: Քարսիլիոսն ասում է. «Եթե մեզ նման դավանես և եկեղեցին միարանցեցես» երեխայ կատարեմա, իսկ եթե ոչ՝ թող աստուծու կամքը լինի»: Քաղաքավոր չէ համաձայնում, և երեխան մեռնում է: Նույնը, բայց ավելի զարգացած, պատմվում է և Հարանի վարում ս. Քարսիլիոսի հայրապետի վարում (միանաստը հրատ. եր. 1028): Փավստոսի մտ այս ավանդությունը շատ ծաղիկեցրած և վերագրված է ներսեայ կաթողիկոսին:

85. Աստված Աբրահամ եհուդայեցի երամայեց, որ մի հեռավոր լեռան վրա իր միակ որդուն, Իսահակին, զոն մատուցանե իրան: Աբրահամը Իսահակին առնում գնում է երեք օրվա հանապարհ, հասնում է ցայց սուված լեռ, սեղան է շինում, փայտը դարսում է, Իսահակին կապում, դնում է փայտի վրա և տուր վերցնում է որ մտքի երեխային: Հեշտակեր երկնից արգելում է ձեռք տալ երեխային: Աբրահամ շուրջը նայում, տեսնում է, որ Մարեկա ծառից մի խոյ է կախված եղջյուրներէից: Խայն առնում, գոհում է Իսահակի փոխարեն (Մենդ. ԻԲ. 1-13): Նորայական քնագրում Մարեկա ծառի փոխարեն գրված է մացաններում:

86. Ալեքսերկություն մանանայի վրա, որ ցողի նման իջնում էր առավոտները և որով իտայեյացիք անապատում կերակրվեցին քառասուն տարի:

87. Բնագիրն ունի. «Որ չնորբայ ուրեք ի մարդկանէ այլ պատնաս միայն առնէ զանուն իւր ի վերայ աներույն մարմնոյն, ման է և իւրոյ արհայութեանն...»: Շղագրով, սպված խոսքերը դուրս ձգեցին՝ իբրև անհնազանդի:

88. Ս. Ներսեսի վարում (Սոփեթ, 2. եր. 58) գրված է լամիոս ինն. փոխանակ Փավստոսի ինը տարուն:

89. Բնագրում գրված է. «Իբրև զօր հակառակորդ»: Մենեզ ուղեցիներ՝ իբրև զիւր հակառակորդ, և ըստ այսմ բարգմանեցին:

90. Բնագրում գրված է. «ուստի՞ կարծեցես քանիցս պատասխանիս պատասխանել:»

Մենեզ ուղեցիներ. «Ուստի՞ կարծեց...» և ըստ այսմ բարգմանեցին:

91. Բնագիրն ունի. «Մի քացի ոսկոյ կամ արծաթոյ դանակ առ ումեք»: «Ժանակը» մենեզ ուղեցիներ դանկ և ըստ այսմ բարգմանեցին: Գ. Մ. «զանակը» ուղղում է լամիոս:

92. Սոփեստես հունարեն բառ է, σοφιστης, որ սկզբնապես նշանակում էր իմաստասեր, ճարտար: Այս անունով հին Հունաստանում կոչվում էին զարգացած՝ ճարտարախոս և ճարտարաբան մարդիկ, որոնք սովորեցնում էին փիլիսոփայություն և ճարտասանություն: Շատերը թափառում էին քաղաք քաղաք իրենց արվեստը սովորեցնելու: Իրենց գիտության և մտավոր կորույթի պատճառով հարգանք էին վայելում: Քայց ժամանակի ընթացքում նրանք սկսեցին ի շարք գործ գնել իրենց գիտությունը, մանավանդ ճարտարախոսությունը և պաշտպանում էին սխալ մտեր: Նշմարտության կերպարանք տարով: Այս վերջին մտքով էլ այժմ գործ է անվում սոփեստ բառը կամ նրա հայերեն բարգմանությունը՝ իմաստակ:

93. Մագիստրիանոս հունարեն բառ է՝ μαγιστρον, որ ծագում է յաթիներեն magister բառից, որ նշանակում է ավագ վարպետ: Մագիստրիանոս Բյուզանդիայում կոչվում էին կայսերական տան ավագ մարդիկ և ավելի ընդհանուր նշանակությամբ՝ պետական բարձր պաշտոնյաներ:

94. Քեկրի՝ նշանավոր խոստովանող կոյս, ժամանակակից Պողոս առաքյալի և նրա աշակերտների: Նրա վարձագրությունը լինել է հրաշքներով: Նրա անունով շինված էին շատ եկեղեցիներ և եւ համարվում է Բրիտանոսի պատմության առաջին խոստովանողին: Խոստովանող մեկն է ձերբության հասկում:

95. Սուրբ Սարգիս, կեսարեցի. Կապադոկիայից, ապրում էր մեծ Կոստանդիոսի և Տրդատի ժամանակ, զինվորական ծառայության մեջ էր և բարձր պաշտոն ուներ. տարածում էր հեթանոս գործի մեջ Բրիտանոսի պատմություն: Մեծ հաղթություններ տարավ հույների դեմ, իբրև Շապուհի զորավար, բայց արավիստ շլամեցավ կրակին Երկազացի և կուրերը խոտակեց՝ մահվան դատապարտվեց: Նրա որդին էլ, Մարտիրոսը, հափառի համար ապանվեց:— Վարեր լի է հրաշքներով: Սուրբ Սարգիսը հայերի մեջ մեծ ժողովրդականություն է վայելում և համարյա ազգայնացրած սուրբ է, որի անվան հետ կապված են գանազան սեռախապաշտություններ: Նրա անունով շատ կան տանաբներ:— Քեկրոսն ստատեյատ, Պոնտոսի Ամասիա քաղաքի շրջակայքից, նույնպես զինվորական բարձր պաշտոնյա, ժամանակակից ս. Սարգսի, որ Բրիտանոսի կան հավատը դավանելուն և կուրերը անաբելուն պատճառով նահատակվեց կիլիկոսից:

96. Վաղես կայսրը, որ իր եղբոր Վաղենտինոսի կողմից նշանակվեց կայսրության արևելյան կեսի կառավարիչ՝ բազմաթիվ 364—378 թվ. և ընկավ վեհագործի դեմ պատերազմում: Նա հայտնի էր իբրև լեռն արհեստակ, որի պատճառով և շատ հայաժանեներ էր ենթադրում ուղղափառ եպիսկոպոսներին: Նրա մահվան վերաբերյալ այս ավանդությունը, որ բերում է Փավստոս՝ հայտնի չէ Սոկրատին, որ նույնպես գրում է իր պատմագրի մեջ մեռնով:

97. Լուսարան, կազմված ըստ հունարենի, հին եկեղեցիներում այն բաժանմաներ, որտեղ մկրտություն էին կատարում. մկրտարան:

98. Մերոսի երեցի մտ (Վարձ ս. Ներսեսի, Սոփեթ 9. եր. 52-53) դեպքաների թիվը տասներեք է, փոխանակ Փավստոսի հիշած իններեք, իսկ այն անունների մեջ, որ երկուսն էլ ունեն՝ կան տարբերություններ. այսպես՝ փոխանակ Փավստոսի Մենեհ-ի, Վարձն ունի Մենեհակ, փոխանակ Մենեհ-ի՝ Մենեհ, փոխանակ Մուշկ-ի՝ Մուշկան, փոխանակ Քաղեկից՝ Քաղեկից, փոխանակ Հրոնոսից՝ Գորեկեցից: Վերջին նամակներն շարունակից թուրքովին չկա վարում, փոխանակ Փավստոսի Կեմետ նամակներն Գերուն-

ապա դրոշակ: Այս վերջին նշանակությամբ պահպանվել է խաշ-վառ բառի մեջ, որ նշանակում է խաշակիր կամ խաշի դրոշակ: Չաումանդոխտին եկիրված էր բազմաբան կան դրոշակ:

Գարգմանակ գործ է անել միայն Փավստոս այստեղ: Մագումն և նիշտ նշանակաբայունը հայտնի չեն: Բառարանները բացատրում են իբրև զարդ խալիբի կամ սաղա-վարտի վրա: Ուրիշները բացատրում են իբրև մի տեսակ գլխանոց կամ սաղավարտ: Բնագրից այնպես է հասկացվում, թե գաղթականներ ուսկոց ու արձաթից շինված արձիվ էր, որ գլխի (սաղավարտի) վրա կրում էին իբրև գլխի պատիվ:

Պատիվ, որ բացի ընդհանուր նշանակությունից նշանակում է նաև զարդ՝ մարմնի կամ զգեստի վրա կրելու, որ զանազան տեսակ էր լինում և շնորհիվում էր բազմաթից այս կամ այն անձին ի նշան գոհունակության կամ իբրև վարձատրություն նրա ծառայության: Պատիվի մի քանի տեսակներ հիշում է Խորենացին (տես նրա Պատմության աշխարհաբար բարգմանության ծանոթ. 120), և Նիշտին: Փավստոսը հիշում է երկու նոր պատիվ, այն է.

Աշխարհականը, հանգույց գլխի վրա, արծվի հետևից կրելու: Հանգույց բառի նշանակությունը հայտնի է, նույնն է նշանակում և աշխարհականը բառի՝ վերջին վանկը վանկ, որ պարսկերենն է, band, և նշանակում է հանգույց, կապ (ֆրանսերեն band, ռուսերեն бант): Բայց աշխարհականը բառի կազմությունը և նշանակությունը պարզ չէ: Համարում են, թե դա մի ժապավեն է եղել, որ գլխի ետևը բաճակի նման կապում էին և երկու ծայրերը կախ ծղում, նման այն բանիին, որ երևում է Տիգրան Մեծի դրամի վրա: Տես և Արմ. բառ.

Ապեզակ, կուրծքի զարդ, որ նույնպես միայն Փավստոսն է գործածել այստեղ: Մագումը և նիշտ նշանակությունը հայտնի չեն, Քիրյախյան համարում է ծագած պարսկերենն awēza բառից, որ նշանակում է դեմք, օդ, բայց Անտոյանը չի ընդունում: Տես Արմ. բառ.

212. Բնագիրն այստեղ երկգլխի է: Տպագրված է Վարդեգին... հարկա՝ տալ յն-ձայս և պատարագս, հասկացվում է այս մտաով, թե սանձանեցին բնծաներ ու նկեր-ներ տալ իբրև հարկ (կամ հարկի փոխարեն): Բայց կարող է և այլ կերպ հասկացվել— «Կարգեցին... հարկս տալ, բնծայս և պատարագս», այսինքն սանձանեցին տալ հարկեր, բնծաներ և նվերներ:

213. Բնագիրն ունի. «Հասս և կոթիկս և գպիտոյս ոտկկացն»: Կոթիկ բառը Փավստոսը գործ է անում և հետո մի անգամ (Ձ. Ը.). «Այս ինձ կոթիկի լիցին», որտեղ կոթիկը պարզապես նշանակում է աշխատավարձ, սակայն ներկա տեղում աշխատավարձ նշանակությունը չէ համարում, ուստի մենք բարգմանեցինք՝ ոտիկ, իսկ բնագիր «պիտոյս՝ ոտեկաց» նշանակում է օրական պարենի՝ սուտեղեղեի պիտույքներ, ապրուստի մթերքներ:

214. Մի ձեռագիր ունի Առտանգան: Տեղը հայտնի չէ:

215. Մերժմանը շփոթվում է և տրամում է ուղևորների աված պատասխանից, որովհետև տեղի «եղչյաւրներ» անունը համարել է ձախտարության գուշակություն, վատն-գի սպառնալիք: Բայց բանի որ նա ուղևորներին ծնծել է տվել՝ բլում է թե նա «եղչյաւրներ» չէ հասկացել իբրև լեռների հատուկ անուն, այլ իբրև այդ տեղերի որակում ուղևորների կողմից՝ իբրև թե նախապահը լի է վտանգներով: Կարող է լինել, որ այս բառը Մերժմանը համարել է գործածված նաև զոհիկ արտահայտությամբ՝ արձամար-նելու և վերաբերելու նպատակով, որի պատճառով է ծնծել է տալիս ուղևորներին:

216. Բնագրում աղավաղված ձևով գրված է. «յընչացք երաց», որ նորայրը ուղ-ղել է. «յընչացք երեաց», այսինքն՝ արձամարհեց:

217. Մերժմանը Շավասպի օրին էր, իսկ Շավասպը ամուսնացել էր Մամիկոնյան տոհմից մի աղջկա հետ, ուրեմն Մերժմանը Մամիկոնյանների քննարկն էր: Նորայր բառը այստեղ էլ գործ է անված լայն նշանակությամբ, ինչպես ցույց տվինք 15-րդ ձեռ-նարկյան մեջ:

218. Պատերազմական կարգապահությունը խիստ է եղել նաև Հայաստանում: Առ-աավազը պետ է սպանվել, որովհետև անաստեղ է սպարապետի հրամանին և կովին մասնակցել էր՝ հակառակ նրա բացարձակ արգելիին: Նրան փրկեց մանից նրա արտա-սովոր էջությունը, որ ապացույց էր թե նա բավականաչափ հասունացել է և կովելու ընդունակ է, այսինքն թե Մանուելի արգելիք նրա մանկահասակության պատճառով ան-նիմն է եղել:

218. Վենետիկյան հրատարակության մի ձեռագիր «յիսուն»-ի փոխարեն ունի «տասն», որ ավելի հավանական է:

219. Մանուելի այս հայացքը, թե զինվորականի համար ամուսնախի է մահի հիվան-դությունից, անկողնում պտուղած, բախտավորություն է պատերազմի մեջ մտնելը— ընդհանրացած հայացք էր, և ղեռ անցյալ դարում կենդանի էր ֆրեդի մեջ: Խաչատուր Ռեդյանը իր մի աշխատության մեջ «Կյրքա» վերնագրով, որ տպված է «KABAZ» լրագրում 1848 թ. №51, ի միջի այլոց գրում է. (բարգմանում ենք). «Վերս մոտ ժամա-նակ ֆրեդը սովորություն ունեին լալ ու սաստիկ սուգ անել երբ թաղում էին մի մար-դու՝ որ մեռած էր լինում տանը, և ընդհակառակը, իբրև մեծագույն քուստություն առ-նում էին այն մարդու մահը, թե որ ընկել էր պատերազմի մեջ»:

220. Բնագիրն ունի, (Ն վերայ նորա եղեն երբեմն, հիմ, որպէս մեզոք յայցը և սոնոյր զագսնափին ի թագաւորաց): Նվագրով շարված այս խոսքերը բնագրի վեր-նագրում չկան, բլում է թե սկզբնապես այս վերնագիրը վերաբերվելիս է եղել Հոհան-նպիսկազոտի վաճիին, որ ամփոփված է եղել մի գլխի մեջ, բայց հետո հարկ են հա-մարել այս վաճիքը, նյութին նայելով, բաժանել նրեկ գառ-գառ գլուխներին և այսպի-սով ընդհանուր վերնագիր մնացել է առաջին գլխի վրա, իսկ հաջորդ երկու գլուխնե-րի վերնագրերը մնացել են առանց բովանդակության:

221. Ցանկում գրված է, Յաղագս Արշարունեաց եպիսկոպոսին», ուղղեցինք «Անա-րոն», համաձայն բնագրի վերնագրին և բուն բնագրին:

222. Բնագրում գրված է. «Վեցերոգ Գարուսին, վերջ առաջարանութեան վնա-րումն՝ մնացածք բանից ի ծայրէ»: Այստեղ «վերջ» բառը պատկանում է «վեցերոգ դպրության» և ցույց է տալիս թե վեցերոգ դպրությունը Փավստոսի Պատմության վեր-ջինն է, ինչպես և երրորդ դպրության ցանկում գրված էր «Ի սկզբն», այսինքն, թե եր-րորդ դպրությունը Փավստոսի Պատմության սկիզբն է: «Առաջարանության վնարումն» նշանակում է նախընթաց պատմության ավարտը, և վերաբերում է վեցերոգ դպրու-թյան առաջին գլխին, որով վերջանում է իսկապես Պատմությունը.— իսկ «Մնացածք բանից ի ծայրէ» վերաբերում է նույն դպրության հաջորդ գլուխներին, որտեղ գետն-ված են իբարուց անկախ հատուկառ նիշողություններ այս և այն հոգևորականների մասին, որոնք Պատմության հետ կապ չունենալով չէին կարող բուն Պատմության մեջ գետնեղվել:

223. Փակագրված քառերը պակասում են այստեղ վերնագրում: Լրացրինք ցանկի վերնագրից:

224. Բնագիրն այստեղ թեր է.— «Եւ էին քիլունք Արշակայ քաղաքունքն Հայց և Խոտրվու քաղաքունք Պարսից»: Մենք լրացրինք ինչպես իմաստը պահպանում էր և ինչ-պես ներթափանչ էր Ք. Պատկանյանը իր հրատարակության ձեռնարկյան մեջ:

225. Բնագրում գրված է «Որ Սիւնքն զաւարտն մնացին», մի ձեռագիր ունի «Որ-

սիւնէն: «Սիւնէն» մենք համարեցինք ոչ թե ճատուկ անուն, (որ անհայտ է անտեղի կիլիներ այստեղ). այլ հասարակ անուն՝ փոխաբերաբար գործածված, — աշխարհի սյու-
ները՝ հենարանները կազմող, հիմնական գավառները:

226. Բնագիրն ունի. «Քաղկատայ յիւրմէ մեծուրեցեւն յայնմ ժամանակն և յապայտու
Վերջին խոսքը ցուցց է տալիս, որ Փափատոսի պատմությունը գրված է Հայաստանի այս
բաժանումից (384-ին) շատ հետո:

227. Պնդնավորը երկար զգեստ՝ փարաջա էր, որ մինչև պնդեցներ՝ ոտների կո-
նէն էր հասնում: Սա էր հոգևորականների արտաքին զգեստը, որի պատճառով հայր
մարդպետը ծաղրելով՝ հոգևորականներին կանացազգեստ է կոչում (Փավստոս, Գ. ԺԴ.):
Իսկ խոստորկտուրը, ինչպես բացատրել են Ս. Պարոնյան և Հաջունի (Արմ. բառ. խո-
ստոր բառի տակ) նշանակում է զինվորական զգեստ, որ հետևի էղանցքից դեպի առաջ՝
մինչև ձեռքները կտրած էր լինում, որպեսզի առջևի էղանցքը վազելու շիանգարի: Երևի
կազմված է խոստոր և կտրել բառերից. այսինքն շեղակի կտրած:

228. Բնագիրն այստեղ ունի «Սիւնէն Զաւէնն աթիսեալս և զտապակեալս զժապի-
նեալս ևարժոտօք ազանէր», որտեղ «աթիսեալ» (կամ հարիսեալ՝ Զավեն բառի վերջին
ն գիրը համարելով այս բառին պատկանող) և «տապակեալ» միայն այստեղ են գոր-
ծածված և պարզ շեն ոչ ծագումով և ոչ նշանակությամբ: Արմ. բառ. առաջին բառը՝
հասկանում է իբրև՝ «պնդված, գորդարված», իսկ տապակալ բառը (տապակ = վա-
հանանի զարդ)՝ իբրև վանանակներով զարդարված:

229. Բնագրում գրված է «Զորք այր ներքինի ընդ նոսին»: Փանի որ Զորքը եպիս-
կոպոս է եղել, ինչպես գրված է վերնագրում և բնագրի մեջ՝ ուրեմն նա չէր կարող
ներքինի լինել, որ արգելված էր եկեղեցական կանոններով: աստի մենք բարգմանեցինք
«ներքինի խոնրական», նետակելով բնագրի ճաշարը խոսքին — «էին ի ներքին հայրա-
պետին ի տան իւրում»:

230. «Հոռոմ» բառը, որ ծագում է Հռոմ քաղաքի անունից և սկզբնապես նշանա-
կում էր հռոմայեցի՝ մեր հին մատենագրության մեջ գործ է ածվում նշանակելու հա-
մար հռոմեական արևելյան կայսրության, այսինքն Բյուզանդիայի բնակիչներին, որոնց
մեջ տիրապետող տարր կազմում էին հայերը, այնպես որ հռոմ սկսեց նշանակել
Բյուզանդիայի հույն: Այս բառն է որ ժողովրդական լեզվի մեջ դարձել է ուրում:

231. Այս վերնագրի նկատմամբ տե՛ս ծանոթ. 220:

232. Բնագրում գրված է. «Որդի Փառնայ հայրապետի, հինաուրց»: Այնպես է
դուրս գալիս, թե Փափատոսը «հինավուրց» — հնացած, գառամյալ կոչում է Հոնան եպիս-
կոպոսին, որ սակայն չէ հարմարում այդ եպիսկոպոսի գործողություններին, որոնք
երիտասարդ հասակին են հատուկ: Մենք հասկացանք այս բառն իբրև «հին ավուրց» —
հին անցած օրերի և վերաբերեցինք Փառնե հայրապետին, որ կարճ ժամանակով կա-
թողիկոսական արժուր նստավ Տիրան բազավորի ժամանակ (Գ. ԺԶ.) և որին համա-
րում է «հին ավուրց» արտահայտությունը:

233. Հեսկ — ոտների փաթաթան փակերից, խսիրից կամ այլ՝ նման նյութերից: Կեմ —
խոտից սլորված շվան:

234. Բնագրում գրված է. օղիկ, մի ձեռագիր ունի յօղիկ: Երկուսն էլ անծանոթ բա-
ռեր: Ե. Մ. ուղղում է յօղիկ, որին մենք հետևեցինք: Լողիկ վերնազգեստ է, վերահկու:

235. Բնագիրն ունի. «Մակայն մի հանէսք այն էին հորա»: Ուրիշ օրինակներ ունեն
«Միանանէլ»: Բառի իսկական ձևը, ծագումը և նշանակությունը անծանոթ են. գործ է
ածված միայն այստեղ Փավստոսի մաս: Եւր Հայկազյան բառարանը բացատրում է.
«Ուրպէս թէ միակ հանակ, այսինքն խաղ, կատակ, միմտություն կամ կեղծավորություն
առ ի հանել և քաղիլ ինչ մի յայլոց»: Բայց սակայն բառը բայլ չի տալիս այս բացա-

արությունն ընդունել: Անհայտ (Արմ. բառ.) ավելի հարմար է գտնում՝ «փորձանք,
վտանգ, փորձություն»: Բուզանց ուզում է ասել թե «Հովհանն ազանություն ծարավի էր,
սակայն այս ազանությունը իր գլխին փորձանք էր բերում», (ինչպես այգեպանի դեպ-
քում, Բուզ. Թ.): Բայց այգեպանի դեպքում փորձանքի նկատ չափաներ ոչ ազանությու-
նից: Մենք ենթադրաբար բարգմանեցինք — այդ խեղդատակություններն իբրև միջոց էին
նստայում (մի բան կորզելու համար):

236. Տրդատի մասին տես Ե. դպր. գրույի ԽԴ:

237. Բնագրում այստեղ և երկու տող հետո գրված է. «Ի ծագս ծայրերին, կա-
տարներին, որ անհարմար է, մենք ուղղեցինք ըստ վենետիկյան մի ձեռագրի «Ի ծա-
կլլս» — ծակերում, ձեռագրում, որ անապատականների սովորական բնակության տե-
ղերն էին, որից բարդ բառեր՝ ծակախիթ լինել, ծակամուտ լինել:

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Ա Արա Գեունյաց 49
Աղե կամս 285, 287, 353, 355
Աքանազիեն 11, 21, 59, 71, 77, 109
Ալանոզան 101, 237
Ահարոն 397, 413
Աղբիանոս 11, 19, 73, 281, 345, 401, 403
Աղծնյաց իշխան 37
Այծևնիկ 125
Անակ 15, 37
Անդիկան 99, 215, 217, 227, 229
Անդակ (Անդովկ) Սյունի 47, 71, 87, 89, 99, 115, 183, 203, 209, 211, 231, 273
Ազական Վանական 101, 233
Առաստմ 397, 405
Ասպուրակես 397, 403, 413
Արիանոս Աղևաանդրացի 43
Արիստակես 9, 13, 15, 21, 43
Արշակ քազավոր 75, 83, 91, 95—109, 113—117, 127, 143, 165—171, 179, 183, 185, 189—263, 279, 283, 285, 289, 299, 309, 311, 315—319, 367, 383
Արշակ քազավոր 283, 373, 385, 389—393
Արշակունի քազավոր (Ռուանենի) 315
Արշավիր Արշարունյաց 115
Արշավիր Կոմսարական 47, 71, 87, 89
Արտաշես 369
Արտաշիր 391
Արտավազդ 19, 29, 47, 76
Արտավազդ Մանուկ 385—389
Արտավան քազավոր 259

Արտիք եպ. 387, 405

Բ Բարիկ Սյունի 381, 387
Բազարաս 115
Բազուս 217, 219
Բազրատ Բազրատունի 31
Բակուր 9, 37
Բամբիչ 71, 77, 109
Բարբիչ, տիկնանց տիկին 89
Բառնարաա 125
Բարսիլիոս (Բարսեզ) 95, 115, 149—163
Բաս Սահառունի 359, 361, 363, 367, 371, 373
Բոյական (Բոյեկան) 101, 237
Բուզանց 279

Գ Գայիանե 61
Գարեգին Ռշտունի 31, 271, 275
Գաբշյուզ Մախազ Խորխոռունի (Գյարջյուզ Մաղխազ) 165, 373, 375, 389
Գենուկ 101
Գինց եպ. 397, 413, 415
Գենլ 97, 143, 165, 183, 185, 189, 191, 193, 201, 209, 241, 287
Գենլ Անձևացի 313, 357
Գեիք իշխան 49
Գորոս իշխան 49
Գրիգոր Մեծ 7—15, 23, 27, 43, 49, 53, 59, 61, 63, 67, 69, 73, 77, 109, 111, 117, 185, 353, 415
Գրիգորիս ս 9, 21, 23, 25, 27, 31
Գրոմանց Նապոն 99, 233, 279

Դ Դանիել Մեծ 9, 59, 63, 69, 335, 339, 405
Դանիել իշխան 115
Դասարեան 247
Դաս իշխան 37
Դատարե 33, 35
Դենկան 233
Դեմետ Գեբունյաց 166
Դեյակ Մարզպետ 279, 295, 311, 313, 315
Դեմալունց (Դեմալունց) Վանական 99, 229
Դեաստամաս 279, 315, 317

Ե եպիփան 68, 281, 335, 339, 345, 441.
Եվսերիոս 95, 115, 117, 149, 157
Երազմակ 189

Զ Զավեն եպ. 397, 401, 403, 413
Զարեհ իշխան 49
Զարմանդուխտ 373, 375, 379
Զիկ 263, 275, 287
Զիկ Կիրական 235, 399
Զիկ Կիրակապետ 101
Զնդակապետ 101, 241
Զոմե իշխան 63
Զորք եպ. 397, 403
Զորքիաց եպ. 397, 411
Զիրք Երեց 103, 267, 269, 271
Զովանդուխտ 399

Պ Պաղեսոս առաջյակ 9, 13, 49, 67, 113, 117, 161, 163
Պեկզի 159, 161
Պորքմ 7, 9, 285

Ի Իսաակ 145

Կ Կաղ 97, 167, 169, 171, 185, 329
Կելսա 37
Կոստով (Կոստակ) 7, 9, 13, 15, 19, 29, 31, 33, 35, 45, 47, 49,
Կոստով 399, 401—405
Կոստով եպ. 397
Կոստով Մեծ 15, 21

Կ Կայեն 189
Կարեն իշխան 63
Կարեն 263, 275, 287
Կեփաս 125
Կրչկեն 165
Կիրակոս Շահապ 397, 411
Կոմս 365
Կոմսանդրիանոս 43, 87

Լ Լազարավուփտ 99, 215
Լազար եպ. 9, 37, 39, 41, 43, 145
Լակոբոս 125
Լամազապունի 275, 277, 371
Լամազապյան սեպուր 371
Լամբուրակապետ 245
Լայր Մարզպետ 11, 73, 75, 97, 179, 181, 183, 265, 279, 293, 295, 335, 337
Լեռակի 61, 63
Լեռակի 369
Լյուրկանոս 267
Լոման եպ. 397, 405—411
Լովնանես Մկրտիչ 17, 59, 71, 73, 185, 387
Լովսեփ 145
Լորիփսիմ 61
Լեկոյղոմ 101, 237
Լուգուս 47
Լուսիկ 9, 11, 21, 23, 25, 49, 51, 53, 57, 67, 69, 77, 109, 113
Լուսիկ 345

Մահկեանուն 247
 Մահակ իշխան 37
 Մանանիքի Ռշտունի 41, 43
 Մանասպ 49
 Մանավազ իշխան 49
 Մանավազյան 9, 19
 Մանուկ 281, 283, 363—391, 395, 399
 Մար իշխան 37
 Մարի Երեց 197, 199, 255, 257
 Մարիամ կույս 131
 Մատաթիա Մակարե 47
 Մարունան 101, 239, 241
 Մեհառ 165
 Մեհեն Ռշտունի 165
 Մեհենդակ (Մեհնունդակ) Ռշտունի 37, 71, 75, 115
 Մեռուման Արծրունի 99, 103, 219—225, 231—249, 273, 281, 283, 289, 291—295, 373, 377, 379, 383—389
 Մշկան 101, 239
 Մազուց հանդերձապետ 101, 245
 Մովսես եպ. 59, 147, 397, 413
 Մոկան 103, 247, 283, 381
 Մրչունիկ 97, 183, 193, 195
 Մուշեկ սպարապետ 279—299, 307—313, 319—327, 333, 335, 353—365, 369, 371, 415
 Մուշկ Սահառունի 165
 Մարիկ 185

Ն

Ներսես Մեծ 71, 77, 95, 97, 103, 109, 111, 115—121, 127, 137—151, 165, 167, 171, 173, 177—189, 195, 203, 249, 251, 261, 271, 281, 285—289, 297—307, 327—329, 331, 335, 337, 345, 345—351, 403, 405, 415
 Ներսես թագավոր 11, 37, 87, 95, 105, 273
 Նիհորական 247
 Նոյ իշխան 115

Շահակ 11, 73
 Շահակ Կորնեսցի 397, 403
 Շահեն իշխան 49
 Շադիտա 69, 281, 335—339
 Շապուտան 101
 Շապուտան տակառապետ 243, 245
 Շապուն առեա 97—103, 195—199, 201—221, 225—237, 243, 247, 263, 269, 273—281, 291, 295, 297, 307—317, 361, 365
 Շավասպ 75
 Շավասպ Արծրունի 97, 179, 183

Ո

Ոլումպին (Ոլումբին) 97, 183, 193, 195
 Որդունիներ 9, 19
 Ուրվգրություն 249, 277
 Ուրուք իշխան 49

Պ

Չունակ (Չոնակ) 195

Պ

Պապ թագավոր 11, 21, 57, 71, 77, 79, 101, 193, 241, 243, 263, 279, 281, 285—289, 293—301, 305, 309—313, 325, 329, 331, 345—367, 373, 379
 Պարզև Ամատունյաց 115
 Պետրոս առաքյալ 125
 Պողոս Առաքյալ 125, 135

Ջ

Ջան իշխան 37

Ռ

Ռաստուվ 145

Ս

Սակստան անդերձապետ 243
 Սաղամուտ 249

Սամ 389
 Սամուել 277, 389
 Սանատրուկ թագավոր 13, 181, 223
 Սանեսան թագավոր 27—31
 Սարգիս 161, 163
 Սպանդարատ 203
 Սոսիմանու 123
 Սուրեն Մարզպան 281, 373, 377
 Սուրեն պարսիկ 101, 235
 Սուրեն Պահլավ 101, 233
 Սուրիկ 165

Վ

Վահագն 61
 Վահան 103
 Վահան Մամիկոնյան 165, 189, 199, 201, 249, 273—277, 389
 Վահան Ամատունի 31, 35
 Վահրիք Կանրիք 99, 231
 Վաղարշ իշխան 49
 Վաղարշակ 373, 375, 383, 389, 391
 Վաղես կաշու 91, 95, 97, 127, 143, 155—165
 Վաչական 101, 239
 Վաչե սպարապետ 9, 19, 29, 31—37, 45, 47, 365, 567, 385, 389
 Վաչե Արծրունի 75
 Վասակ զորավար (Մամիկոնյան) 71, 75, 97—103, 107, 165, 167, 195—211, 215—263, 285, 289, 291
 Վարազ Կամիսկան 31
 Վարազդատ 281, 357—363, 367—373
 Վարազ իշխան 11, 63, 379
 Վարազ Շապուն 79, 81, 85, 91
 Վարազ Շահունի 49
 Վարունան 107
 Վարդան Մամիկոնյան 99, 107
 Վարդան (Մամիկոնյան Վարդանի որդի) 203
 Վարդանուշ 383

Վիե 99, 227
 Վերանես 7, 9, 15, 21, 25, 29, 35, 45—51, 109
 Վրիկ 79
 Վրկեն 165

Տ

Տանատ 75
 Տերենտ 285, 287, 297, 309, 311, 353, 357
 Տիգրան թագավոր 265, 267
 Տիրան թագավոր 9, 11, 21, 49—53, 57, 59, 63, 73, 79, 81—85, 91, 95, 105—109, 179, 189, 295, 315, 405
 Տիրանավ 145
 Տիրիք 97, 143, 165, 183, 191, 193
 Տիրիկ 397, 413
 Տրդատ թագավոր 7, 9, 13, 15, 61, 73, 87, 181, 185, 353, 359
 Տրդատ եպ. 335, 415

Թ

Թունայր թագավոր 279, 295, 297, 305, 307, 361

Փ

Փառանձնյ 97, 103, 183, 191—195, 201, 209, 241, 263, 265, 269, 293
 Փանեն 9, 71, 73, 405, 411
 Փավստոս Թուրանդ 93
 Փավստոս եպ. 113, 335, 397, 403
 Փիսակ Սյունի 11, 79—83

Ք

Քրիստոս 15, 17, 23—27, 41—47, 51, 61—69, 97, 109, 113, 119, 123—129, 133—137, 143—149, 153—167, 175, 181, 187, 189, 251, 271, 327, 333, 341, 343, 349, 415

ՏՆՂԱՆՈՒՆԵՆԵՐԻ ՑՈՒՎ

Ա

Ագարակ 77
 Աղքատաբ 35
 Աղիհավիտ 267
 Աղիբուս 83
 Աղձնիք 69, 99, 193, 205, 221, 229, 247, 279, 325, 339
 Աղձնյաց գոգառ 63
 Աղձե գյուղ 225
 Աղվանք 297, 305, 321, 323
 Ամսադ գյուղ 27
 Ամիդ 43
 Ամեհ գյուղ 405
 Այբարատ 179, 401
 Այբարատյան գավառ 29, 31, 33, 39, 49, 61, 225, 313, 405
 Անգեղ բերդ 223, 315
 Անգեղյան 219, 221, 281, 315, 325
 Անձիա գավառ 48, 221, 249, 281, 325
 Անի 47
 Անի բերդ 224
 Անկյաբիտ 167
 Աննայ (Անգղիլի) բերդ 103, 255, 261, 279, 311, 315, 317, 319
 Աշխարատ [7, 61, 77, 97, 119, 179, 181
 Ապանունյաց եկեղի 83
 Առեստ ավան 35, 217
 Առավյուտաց գյուղ 185
 Ասյուն լեռ 117, 335
 Ատուշտան 85, 105, 209, 269, 317
 Ավան գյուղ 385
 Աարդատական 25, 29, 79, 81, 99, 195, 215, 221, 223, 227, 237, 241, 249,

275, 279, 287, 295, 303, 307, 319, 379

Արագած լեռ 225
 Արզանք գյուղ 313
 Արշակավան 97, 169, 171, 173, 177
 Արշամունիք 193
 Արշարունիք 203

Արարատյան գավառ 47, 263, 263

Արմատան 213
 Արմազաստան 205
 Արտաղես 203, 263, 265
 Արտանդան դաշտ 381
 Արտաշատ 33, 51, 103, 265, 267, 269
 Արցախ 247, 279, 321

Բ

Բագրատյան 185, 295, 335
 Բագրավան 383
 Բաղն 165
 Բաղրևանդ [67, 267, 273, 279, 383, 385
 Բաղն 315
 Բախիչ 289, 295
 Բանդ 365
 Բաղաստիկների աշխարհ 31
 Բառուկ գյուղ 63
 Բառանի եկեղի 19
 Բասեն գավառ 89, 193, 217, 223, 397, 405, 413
 Բնարեղ բերդ 53, 315
 Բոյեկան 165

Գ

Գանձակ 29, 215, 279, 289, 307, 311, 353
 Գամբրե 49, 71, 109, 115, 149, 167
 Գամրաց եկեղի 73
 Գանձի 33
 Գարդմանանուր 73, 247, 323
 Գողթն 49
 Գամկունք գյուղ 195
 Գուգար 247

Դ

Դավաթի (Աձուխ) 83, 85
 Դարանդի գավառ 15, 49, 61, 179, 221, 223, 287
 Դարեանք (Դարունք) բերդ 29, 289
 Դիլին բլուր 33

Ե

Եգիպտոս 43
 Եկեղյաց գավառ 47, 221, 331, 335, 399
 Եղբյուրներ, լեռներ 365
 Եռանդ 289, 295
 Երվանդաշատ 267
 Երեյալ 217
 Եփրատ 19, 181, 293, 295, 387, 415

Զ

Ջարավանդ գավառ 33
 Ջարեհավան 267, 273, 383
 Ջարիշատ 267

Ը

Ըրոփանի բերդ 201

Ր

Րճնիարս լեռ 41

Փ

Փավրե (Փավրեժ) 225, 227, 237, 291
 Փավրից 99

Փիլ 15, 63, 335

Փորզան գյուղ 15, 49, 59

Ի

Իսրայել 67

Լ

Լսին բլուր 189

Խ

Խախ ավան 331
 Խաղտիքի աշխարհ 277
 Խարսիզան 219
 Խոսրովակերտ 33
 Խուժաստան 269, 311, 315

Ս

Սոփե (Մեծ Մոփե) 37, 49, 53, 69, 181, 249, 281, 315, 325, 339, 341
 Սոփուց գավառ 15
 Սոփե Շահունիք 221

Կ

Կազբից աշխարհ 249, 270
 Կարադիլիկ եկեղեցի 61
 Կասբեր 323
 Կարին 167

Կարին գավառ 391
 Կևտարիա 49, 71, 73, 95, 109, 115, 149, 155, 157, 159, 281, 345, 347, 353

Կոզ գավառ 169, 289

Կոզբի գավառ 49, 217

Կոլբ 323

Կովզի 29

Կորզուր 195, 279, 321, 337

Կորզիք 247, 279, 321

Կորզից գավառ 37, 39, 69

Կորզիք 247

Կուրեղիք գավառ 245, 389

Կուր գետ 29, 323

Հարանդ գալստ 27
 Հարսիկ 165
 Հայաստան 7—11, 27, 37, 59, 77, 87, 91, 93, 9, 101, 103, 107, 119, 123, 171, 177, 209, 215, 225, 227, 235, 239, 245, 247, 257, 267, 273, 281, 295, 303, 311, 323, 347, 351, 353, 355, 359, 379, 381
 Հայոց աշխարհ 9—13, 19, 29, 45, 47, 53—57, 73, 87, 91, 95—105, 109, 119, 127, 143, 165, 173, 215, 219, 227, 237, 243, 257, 263—269, 273, 279, 285, 289, 291, 315, 327, 349, 351, 359, 371, 375, 381, 383, 389, 391, 395, 397, 413
 Հայոց երկիր 11, 29, 31, 35
 Հայոց մայր եկեղեցի 69
 Հայոց լեռներ 37
 Հաշտեն 37, 49
 Հացիների պարտեզ 63
 Հայցազ գյուղ 79
 Հեր գավառ 33
 Հոնաց կողմ 23
 Հովիտ 169
 Հրահար 165
 Հունաց աշխարհ 87, 89, 93, 97, 167, 185, 193, 339, 373
 Հունաստան 89, 97

Ձ

Ձարա 247
 Ձորի աշխարհ 49

Ճ

Ճենաց աշխարհ 307

Մ

Մաղխազյան 103, 231, 245
 Մակեդոնիա 125
 Մամբրե 281, 339, 341
 Մանուշեղ գետ 339

Մանագիր 401
 Մանավազակերտ 19
 Մասիս 83
 Մարագ 187
 Մարագ աշխարհ 223
 Մեծամորի դաշտ 33
 Մեծ Հայք 29, 33, 35, 45—49, 53, 71, 205, 243, 261, 291, 73, 95, 105, 107, 115, 119, 123, 165,
 Մզուր գավառ 221
 Միջագետք 213
 Միդիան 37, 43, 205, 313
 Մծուրք 181

Ն

Նախնական 267
 Նոյիական գավառ 279, 297, 321
 Նպատ լեռ 297, 299

Շ

Շահագրիվան 185
 Շիրակ 47, 115, 203

Ո

Ռոխա գետ 89, 217
 Ռդական ամրոց 293
 Ռստան 203
 Ռոդոսու գյուղ 19

Պ

Պարսկաստան (Պարսից աշխարհ) 59, 99, 103, 233, 237, 263, 268, 289, 311, 317, 359, 365

Ջ

Ջանջանակ 33
 Ջրարաշիս 33

Թ

Թշուռնիք 41

Ս

Սաղամաս 101, 245
 Սատաղ 29, 89
 Սարահայ լեռ 37, 39, 43
 Սինեռական լեռ 39
 Սյունյաց գավառ 341
 Սպեր գավառ 391

Վ

Վաղարշապատ 31, 267
 Վան 267, 275, 371
 Վանանդ գավառ 49, 63, 217, 397, 411
 Վատնյա դաշտ 27
 Վարագ լեռ 335
 Վրաստան 21, 25, 279, 323

Տ

Տայք 79, 107, 201, 411
 Տարան 15, 59, 69, 71, 73, 77, 78, 97, 119, 179, 193, 195, 293, 413, 415

Տապարաստան 99
 Տափերի կամուրջ 51, 265
 Տիգրանակերտ 221, 239
 Տիգրան 197, 209, 255
 Տիկնունի 33
 Տմորիք 247, 279, 321
 Տոպր (Տոսպ) 207, 275, 371

Ց

Ցլա գրուխ լեռ (Ցուլ) 21, 33, 63

Ռ

Ռոհա 353
 Ռուսին Շակաշեն 323

Փ

Փայտակարան 323

Օ

Օշական բերդ 31

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Հրատարակության է ներկայացրել համալսարանի հայ ժողովրդի պատմության ամբիոնը

Հրատարակչության խմբագիր՝ Լ. Ս. Արզումանյան

Նկարիչ՝ Ա. Գ. Սիմոնյան

Գեղարվեստական խմբագիր՝ Ն. Ա. Քովմասյան

Տեխն. խմբագիր՝ Հ. Ս. Ալվրգյան

Վերատպուղի սրբագրիչ՝ Մ. Գ. Յավրյան

ԻՔ 676

Հանձնված է շարվածքի 17.03.1986 թ.: Ստորագրված է տպագրության 22.05.1987 թ.:

Չափեր 60×84¹/₁₆: Քուլթ № 1: Տառատեսակը՝ Նորք: Տպագրության հղանակը՝ օֆսետ:

Հրատարակչական 22,4 մամուլ: Տպագրական 28,5 մամուլ=26,5 պայմանական մամուլի: Տպարանակ 30 000 (1-ին թողարկում՝ 1—15 000): Պատվեր 5927: Կիր՝ 2 ռ. 30 կ.:

Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, Մուսվյան փ. № 1:

Издательство Ереванского университета, Ереван, ул. Мравяна № 1.

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի գլխավոր տպագրության տպարան:
Երևան-82, Ոգմերալ Իսակովի պող. 48:

Типография цветной печати Госкомитета Арм. ССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли.
Ереван-82, пр. Адмирала Исакова, 48.